

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE SOSYAL DEVLET
OLGUSU VE SOSYAL POLİTİKALAR (1923-1938)**

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN

Tuğba BELENLİ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Ankara-2012

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE SOSYAL DEVLET
OLGUSU VE SOSYAL POLİTİKALAR (1923-1938)**

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN

Tuğba BELENLİ

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Ankara-2012

ONAY

Tuğba BELENLİ tarafından hazırlanan “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde Sosyal Devlet Olgusu ve Sosyal Politikalar (1923-1938)” başlıklı bu çalışma, 17.12.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

(Başkan)
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ

(Danışman)
Prof. Dr. Necdet HAYTA

Prof. Dr. Selma YEL

Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ

Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

ÖNSÖZ

Bu doktora tezinin amacı; Atatürk'ün hayatta olduğu 1923-1938 yılları arasında Türkiye'de, sosyal devlet olgusunun nasıl algılandığını ve uygulanan sosyal politikaların çerçevesini belirlemektir. Türkler, tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren hiçbir zaman devletsiz kalmamış ve her zaman köklü bir devlet geleneğine sahip olmuşlardır. Türk devletlerinin yöneten-yönetilen ilişkileri dünyadaki diğer devletlerden farklı olmuş, bu durum yerli ve yabancı araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Osmanlı Devleti'nde vakıflar müessesesi çerçevesinde yapılanlar ile Osmanlı padişahlarının halka yönelik hayır faaliyetleri hakkında da çok faydalı çalışmalar yapılmıştır. Türkler'de devlet kutsaldır ve "baba" vasfına sahiptir. Fakat bugüne kadar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla bu algının ne şekilde devam ettiği ve devletin vatandaşlarına uyguladığı sosyal politikaların koruyucu ve kollayıcı özelliği ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Bu yüzden çalışma konusu olarak "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Sosyal Devlet Olgusu ve Sosyal Politikalar (1923-1938)" seçilmiştir.

Bu çalışmayla, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin halk ile olan ilişkisinin, hem geleneksel Türk devlet anlayışı hem de sosyal devlet bakış açısından değerlendirilmesinin; yeni devletin niteliklerinin ve meşruiyetinin anlaşılmasında katkı sağlaması umulmaktadır.

Çalışmanın kaynaklarını; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve MTA Arşivi, TBMM'deki zabıt cerideleri, dönemin dergi ve gazeteleri, hükümet programları, dönemin yöneticilerinin söylemleri ve konuyla ilgili olarak yazılmış tetkik eserler oluşturmuştur.

Tez çalışması sırasında desteğini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Necdet Hayta'ya, Prof. Dr. Selma Yel'e ve Doç. Dr. Uğur Ünal'a; yardımları ve sevgileriyle her zaman yanımda olan aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	vi
TABLolar	vii
GİRİŞ	8

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET, SOSYAL DEVLET ve TÜRK TARİHİNDE SOSYAL DEVLET UYGULAMALARI

I. DEVLET	12
A.Devletin Ortaya Çıkışı.....	13
B. Devletin Zaruri Olması.....	15
II. SOSYAL DEVLET	17
A. Sosyal Devletin Tanımı.....	17
B. Sosyal Devletin Tarihsel Gelişimi	22
C. Sosyal Devletin Temel Nitelikleri	26
III. TÜRK TARİHİNDE SOSYAL DEVLET UYGULAMALARI	27
A. Türkler'de Devlet Mefhumu	27
B. Osmanlı Devleti Dönemine Kadar Olan Uygulamalar.....	31
C. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Miras Kalan Devlet Geleneği	33

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE ÇİFTÇİLERE YÖNELİK OLARAK UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR

I.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ'NDE ÇİFTÇİLER	48
II. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE ÇİFTÇİLER.....	50
III. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE ÇİFTÇİLER.....	56
A.Tarımsal Üretimi Arttırma Çareleri.....	64
1. Çiftçiye Borç Olarak Tohumluk ve Çift Hayvanı Dağıtılması	67
2.Çiftçilere Verilen Zirai Krediler	76
B.Çiftçiyi Mağdur Eden Olağanüstü Haller ve Yapılan Yardımlar	85
C. Çiftçiye Toprak Dağıtılması	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE İŞÇİLERE YÖNELİK OLARAK UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR

I.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ'NDE İŞÇİLER.....	120
II. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE İŞÇİLER	127
A. İşçilere Yönelik Olarak Hazırlanan Kanuni Düzenlemeler	132
1. 28 Haziran 1921 Tarih ve 114 Sayılı “Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umûmiyyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun”	132
2. 10 Eylül 1921 Tarih ve 151 Sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiyyesindeki Maden Ocaklarında Çalışan Amelenin Hukuku Mütekabilelerinin Temini Hakkında Kanun”	133
3. 2 Ocak 1924 Tarih ve 394 Sayılı “Hafta Tatili Kanunu” ve 1 Haziran 1935 Tarih ve 2739 Sayılı “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun” ...	147
4. 22 Nisan 1926 Tarih ve 818 Sayılı “Borçlar Kanunu”	151
5. 30 Nisan 1930 Tarih ve 1593 Sayılı “Umumi Hıfzısıhha Kanunu”	153
6. 8 Haziran 1936 Tarih ve 3008 Sayılı “İş Kanunu”	155
B.İşçi Talepleri	166
C. Yabancı Sermaye Meselesi ve Madenlerin Millileştirilmesi	172
D.İşçilerin Gündelik Hayatları.....	175
E.Maden Ocaklarında Kazalar	180
F.Geçici İşçi Meselesi	185

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE ÇOCUKLARA YÖNELİK OLARAK UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR

I.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ'NDE ÇOCUKLAR.....	190
II.TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE ÇOCUKLAR	191
A.Şehit Çocukları	195
B.Çocuklara Yönelik Olarak Hazırlanan Kanuni Düzenlemeler.....	208
1.21 Haziran 1927 Tarih Ve 1117 Sayılı “Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu”	208
2. 10 Nisan 1929 Tarih Ve 1416 Sayılı “Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun”	209
3. 30 Nisan 1930 Tarih ve 1593 Sayılı “Umumi Hıfzısıhha Kanunu”	210
C. Çocukların Beslenmesi.....	215

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE TAKİP EDİLEN EĞİTİM POLİTİKALARI

I. SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDEN EĞİTİMİN AMAÇLARI	222
II. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ'NDE EĞİTİM	224
III. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE EĞİTİM POLİTİKALARI	227
IV. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE EĞİTİM POLİTİKALARI	230
A. Okullaşma	234
B. Öğretmen Maaşları	241
C. Eğitimin Parasız Hale Getirilmesi	248
D. Öğrencilere Yapılan Yardımlar	250
1. Kanuni Düzenlemeler	254
a. 8 Nisan 1923 Tarih Ve 326 Numaralı "İdare-i Vilayat Kanunuyla Tedrisat-ı İptidaiye Karamnamesinin Tadiline Dair Kanun"	254
b. 3 Mart 1924 Tarih ve 430 Sayılı "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"	256
c. 20 Nisan 1924 tarih ve 491 Sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"	258
d. 24 Nisan 1926 Tarih Ve 823 Sayılı "Mektep Kitaplarının Maarif Vekaletince Tabı Hakkında Kanun"	258
E. Harf İnkılâbı	262
F. Yurtdışına Öğrenci Gönderme	274
G. Üniversite Reformu	280

ALTINCI BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE TAKİP EDİLEN SAĞLIK POLİTİKALARI

I. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE SAĞLIK POLİTİKALARI	289
II. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE SAĞLIK POLİTİKALARI	296
A. Doktor ve Hastane Hizmetleri	298
B. Salgın Hastalıklarla Mücadele	301
1. Sıtma İle Mücadele	305
2. Veremle Mücadele	318
3. Menenjit İle Mücadele	323
C. 30 Nisan 1930 Tarih ve 1593 Sayılı "Umumi Hıfzısıhha Kanunu" ..	325
D. Nüfus Siyaseti ve Çocuk Vefatları	330
E. İşçilerin Sağlık Durumu	342

YEDİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE TAKİP EDİLEN DEMİRYOLU İNŞASI POLİTİKASI

I.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ'NDE DEMİRYOLLARI	349
II. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE DEMİRYOLU POLİTİKALARI	354
A.Demiryollarının Yapılma Amaçları	356
B. Demiryolu İnşa Faaliyetleri	361

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE TAKİP EDİLEN VERGİ POLİTİKALARI

I. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE VERGİ POLİTİKASI.....	374
II.TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE VERGİ POLİTİKASI.....	377
A.Aşar Vergisinin Kaldırılması	377
B.Aşar Vergisinin Kaldırılmasından Sonraki Düzenlemeler	383
C.Buhran Dönemi ve Vergiler	387

DOKUZUNCU BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE OLAĞANÜSTÜ HALLERDE UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR

I. YANGIN VE SEL DURUMLARINDA YAPILAN YARDIMLAR	392
II. DEPREM DURUMUNDA YAPILAN YARDIMLAR.....	395
SONUÇ	413
KAYNAKÇA	419
EKLER	440
ÖZET	457
ABSTRACT	459

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
a.g.y.	: adı geçen yer
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
düz.	: Düzenleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.T.A.	: Maden Tetkik Arama
R.	: Rumi
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok
v.d.	: Ve diğerleri

TABLolar

Tablo 1. Ziraat Bankası'nın 1923-1932 Tarihlerinde Köylülere Verdiği Kredi Oranları	77
Tablo 2. Muhtaç Çiftçilere Ayrılan Tohumluk ve Çift Hayvanı Ödenekleri	87
Tablo 3. 1923-1934 Senesine Kadar Dağıtılan Arazinin Miktarı	109
Tablo 4. 2510 Sayılı Kanun Hükümlerine Göre, 21 Haziran 1934'den 1938 Mayıs Sonuna Kadar Dağıtılan Arazi Miktarı	110
Tablo 5. 1912-1922 Arasındaki Madenci Davaları Ve Sonuçlarının Listesi	141
Tablo 6. 1923-1938 Yılları Arasında Türkiye'deki Resmi Okulların Sayısı .	234
Tablo 7. 1923 ve 1928 Yıllarında Türkiye'deki Okulların Sayısı	238
Tablo 8. Ulus Okulları'nda Eğitim Gören Vatandaşların Yıllara Göre Sayısı	267
Tablo 9. 1927-1940 Yılları Arasında Türkiye'de OkurYazar Miktarı Ve Nispeti	268
Tablo 10. 1923-1940 Yılları Arasında Yataklı Sağlık Kurumları Ve Hasta Yatağı Sayısı.....	301
Tablo 11. 1928 Yılında Ordu Emrinde Bulunan Zabitan, Memurin Ve Müstahdeminden Evli Olanların Adetleri İle Doğan Ve Ölen Çocukların Adet Ve Nispetlerini Gösterir İstatistikî Cetvel	338

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin bilinen en eski kurumlarından birisi olan devletin, yüzyıllardır üzerinde tartışılmış olmasına rağmen, üzerinde uzlaşmış kesin bir tanımı bulunmamaktadır. Varlığı insanlık tarihi kadar eski olan devletin ilk olarak ortaya çıkışını sosyolojik bakımdan izah eden; aile, kuvvet ve mücadele, biyolojik, iktisadi, içtimai mukavele ile pozitivist teoriler müellifler tarafından ortaya atılmıştır. Bazı İslam düşünürleri ise, tanımlarla uğraşmaktansa, devletin zaruri olmasıyla daha çok ilgilenmişlerdir.

Zaman içerisinde koruyucu ve güven verici olması beklenen devletin halkın ihtiyaçlarına karşılık vermek için “sosyal devlet” olarak tarih sahnesine çıktığı görülmüştür. Devletlerin, bireylerin refah ve mutluluğuyla, onların yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle ve toplumun daha az avantajlı gruplarıyla ilgilenmeye başlaması modern devletin ve modernitenin ortaya çıkmasıyla olmuştur. Modern devletin sosyal refah sorunlarına eğilmesinin tarihi, en erken 16. yüzyıldaki İngiliz yoksul yasaları, en geç ise devletin sosyal yönde değişim göstermesinin ilk ciddi adımı olan 19. yüzyıl sosyal politika uygulamaları ile başlatılabilir. Özellikle Almanya'nın Bismark zamanındaki uygulamaları, kamu sosyal güvenlik alanında ilk defa geniş kapsamlı ve kurumsal olmaları nedeniyle önemlidir. 19. yüzyılda Almanya'nın başlattığı refah devleti uygulamaları sırasıyla Batı Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika ve Avustralya'ya yayılmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise artık devlet, birçok şeyden mesuldür. Bir memlekette iktisadi vaziyet bozulunca gözler hükümete çevrilmeye başlamıştır. Eskiden devlet pek az işlere karışırken, 20. asırda ferdiyet usulleri gerilemeye başlamıştır. Eğitimde, bayındırlıkta, sanayide, hatta bazı memleketlerde ticarete devletçilik usulü, bu asrın en mühim sıfatlarından birisi olmuştur. Halk da devletin her işe karışmasına o kadar alışmıştır ki, hangi sıkıntıya düşse hemen gözünü devlete çevirmiş, iktisadi sahada buhran olunca hükümetten medet ummuştur.

Sosyal devlet uygulamaları, her bir ülke için birbirinden farklı bir biçimde ve tecrübelerle ortaya çıkmıştır. Kültürel, ekonomik ve politik şartlara

bağlı ulusal farklılıkların var olmasından dolayı çok sayıda sosyal devlet modeline rastlanmaktadır. Bu farklılıklar ise sosyal devlet uygulamaları üzerinde etkili olmuş ve farklı sosyal devlet anlayışı sınıflamalarının ve yorumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sosyal politika uygulamalarının içeriği ve kapsamı hakkında görüş birliği olmasa da, hiçbir sosyal politikanın taşta kazınmamış olduğu bilinmektedir. Eğer mevcut politika sevilmiyorsa, değiştirmek için mücadele edilebilir. Sosyal refah politikalarının tarihinde değişmeyen tek şey değişimin kendisidir. Tarih boyunca, gelişmelere bağlı olarak insanların ihtiyaçları da gelişmiş ve değişmiştir. Her dönemin refah, temel ihtiyaç ve lüks gibi tanımları farklıdır. Dolayısıyla, genel özellikleri sabit olmakla birlikte, insanların sosyal ihtiyaçlarının farklılaşmasına paralel olarak sosyal devletin tanımı ve kapsamı da değişebilmektedir. Örneğin, savaş gibi olağanüstü hallerde ve felaket zamanlarında birincil ihtiyaç hayatta kalmak ve hayatta kalacak kadar beslenmek olurken, daha rahat dönemlerde artık ücretsiz eğitim, sağlık hizmetleri, emeklilik maaşları gibi ihtiyaçlardan bahsedilmeye başlanır. İhtiyaçlar ve hizmetler de ülkeden ülkeye ve bir ülkenin kendi tarihi seyri içinde, yönetim biçimine, maddi olanaklarına, halkın bilincine ve buna bağlı olarak talep etme potansiyeline göre değişir.

Türk Milleti'nin de kendi tarihi içerisinde ve toplum-birey-devlet ilişkileri çerçevesinde, kendine özgü devlet ve sosyal devlet anlayışı ve uygulamaları mevcuttur. Bunu kendi tarihi içerisinde anlamlı bir şekilde resmetmek mümkünken, başka toplumlarla karşılaştırmak anlamsız kalacaktır. Tarihlerinin hiçbir döneminde devletsiz kalmayan Türkler kesintisiz bir devlet geleneğine sahip olmuşlardır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde sosyal devlet anlayışı ve uygulamaları, gerek olgusal gerekse uygulama olarak, kendisinden önceki Türk Devletleri'ndeki sosyal devlet anlayışı ve uygulamaları incelenerek anlaşılabilir. Özellikle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yönetim özelliklerinin, bir önceki Türk devleti olan Osmanlı Devleti ile olan benzerlik ve farklılıkları çerçevesinde incelenmesi, yeni kurulan devletin meşruiyetini kabul ettirmede sosyal politikalarının yeri ve önemini ortaya çıkaracaktır.

Türklerde devlet halk içindir. Bu telakkinin bir sonucu olarak, devletin başındakilerden halkı giydirip-doyurmaları, müreffeh kılmaları, adil kanunlar yaparak toplumda adaleti, dirlik ve düzeni hakim kılmaları beklenir. Devletin Türk kültüründeki önemi ve gelenekselleşen devlet yönetme deneyimi nedeniyle, devlete saygı kavramı Cumhuriyet yönetimine de geçmiştir. Ve bu, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde istikrar sağlayıcı bir faktör olarak, devletin toplumda, pek çok yeni ülkede rastlanmayan derecede, itibarlı bir konuma sahip olmasını sağlamıştır.

Diğer taraftan Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, yöneten-yönetilen ilişkileri açısından farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Çünkü devlet-halk ilişkisinin belirleyicilerinin başında siyasal sistem geldiğinden; Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Cumhuriyet yönetimine geçmekle, halka bakış açısının değiştiğini zaten ilan etmiştir. Cumhuriyet yönetimi sadece kendinden önceki yönetimlerden değil, dünyadaki bütün devlet ve hükümet şekillerinden de farklıdır. Cumhuriyet yönetiminin önceki devirlerdeki Türk devlet anlayışıyla olan farklılıklarından başka, devlet mefhumunun kendi tarihi seyri içerisinde yaşadığı değişiklikler de söz konusudur. Bu tüm dünya için geçerli olan bir farklılık olup, devletlerin iktisadi hayata müdahale etmeye başlamasıdır. Bu farklılıktan ve bocalamadan doğan zorluk bütün devletler için olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti için de geçerli olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti o kadar orijinal bir eserdir ki, bunun bir misalini, ne önceki zamanın demokrasilerinde, ne de büyük Fransız inkılâbının önerdiği çeşitli devlet şekillerinde bulmak mümkün değildir. Bu yeni rejimin ortaya çıkardığı sosyal, ekonomik ve politik duruş, harp sonrası buhranlarının meydana çıkardığı diğer bazı devlet şekillerine de örneklik edecektir.

Sosyal devlet anlayışının özellikle, II. Dünya savaşı sonrasında uygulanan ve tartışılan bir olgu olduğu bilinse bile, hem dünyada hem Türkiye'de uygulamasına adının konmasından önce başlanmıştır. Sonuçta devlet mefhumu kaçınılmaz olarak bireyle ilişkili olduğundan, devletin ortaya çıkışından itibaren devletin gittikçe artan yetki ve hizmetlerine rastlanır. 1923-1938 dönemi Türkiye'sindeki sosyal devlet anlayışı ve uygulamaları, hükümet

eylemlerinin sonradan edinilmiş bilgilerle değerlendirilmesi yapılarak anlaşılmaya çalışılabilir. O dönemde devletin, sosyal devlet olma iddiası yoktur. Fakat bu tez çalışmasında, sosyal devletin uygulamalardaki izleri bulunarak, sonradan (*ex-post*) adlandırma yapılmaktadır. Sosyal devlet, özgün tarihi bir yapıyı ve devletin ne olduğuna ilişkin açık bir yeniden tanımlanışı içerdiği için, tam da Cumhuriyet döneminin bir taraftan geçmişten gelen özgün tarihi yapısına bir taraftan da yeni iradenin devletin ne olduğuna dair yeni tanımlarına uygun düştüğünden, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde rastlanan bir olgudur.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET, SOSYAL DEVLET ve TÜRK TARİHİNDE SOSYAL DEVLET UYGULAMALARI

I. DEVLET

Devlet yüzyıllardır üzerinde tartışılan bir kavram olmasına rağmen, devletin üzerinde fikir bütünlüğü bulunan kesin bir tanımını vermek oldukça güçtür.¹ Hegel'in ifadesiyle, "tarihî gelişmenin eseri olan"² devleti, her insan kendi durumuna ve yaptığı işe göre tanımlamaktadır. Bir dağ köyünde yaşayan birisi için devlet jandarmadır, şehirde yaşayanlar için ise yaptıkları mesleklere göre, bir maliyeci ya da emniyet güçleri olabilir. Değişen tanımıyla birlikte devlet, idari bir organizasyon, kurum ve kuruluşlarıyla bir organizma ya da ideal ve soyut bir varlık olabilir.³

¹ Devletin tanımı ve niteliği hakkındaki tartışmalar tüm sosyal bilimler için en önemli ve en zor problemleri ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, bu alanda sanki cevaplardan çok sorular vardır. İki bin yılı aşkın zamandır kendilerini bu sorulara adanmış olanlar tamamen inandırıcı cevaplar ortaya koyamamışlardır. Önemli eseri 'State Theory'de Jessop, 341. sayfaya kadar devletin tanımını veremez. (Christopher Pierson, **Modern Devlet**, çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul, Çiviyazıları Yayınları, 2000, s.15). Buna karşın Hall ve Ikenberry, devletin tanımını konusunda büyük ölçüde görüş birliği sağlandığını düşünmektedirler. Onlara göre bir devlet tanımında olması gereken üç unsur vardır. Bunlardan ilkinde göre; devlet bir kurumlar bütünüdür ve devletin en önemli kurumu şiddet ve zorlama vasıtalarında bünyesinde bulunduran birimdir. İkinci olarak, bu kurumlar sınırları coğrafi olarak belirlenmiş ve toplum denilen bir alanın merkezinde bulunur. Üçüncüsü, devlet kendi sınırları içinde yasa koyuculuğu tekeline almıştır. (John A. Hall, G. John Ikenberry, **Devlet**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.2.)

² Ritter G., "Tarih ve Hayat", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, cilt 2, sayı 2, s.255'den nakleden; Recai G. Okandan, **Umumi Âme Hukuku: Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 22. Friedrich Engels'e göre, belirli bir ekonomik gelişme aşamasında toplum sınıflara bölünmüş ve devlet zorunlu olarak tarih sahnesine çıkmıştır. (Friedrich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1974, s. 240)

³ Gürsel Dönmez, **Devlet Metodolojisine Giriş**, Ankara, Hece Yayınları, 2004, ss. 50.

Devlet, insanlık tarihinin bilinen en eski kurumlarının başında gelir. Alman filozof Hegel, insanın tarihini devletin tarihiyle başlatır.⁴ Hegel'den sonra, devletin iktidarının hukukla sınırlandırılmayacağı ve üstün irade kaynağı olarak ancak kendi kendini sınırlandırabileceği görüşü 19. yüzyıla kadar devam edecektir.⁵

Devlet, bir insan topluluğudur. Fakat her topluluk devlet olarak düşünülemez.⁶ Devlet aslen, kuvvet üzerine kurulmuş soyut bir kavramdır. Devlet, siyasi partiler, dernekler ve siyasi iktidar siyasi kurumları oluşturan temel kavramlardır. Hükümet, devletin yürütme işini üstlenen otoritedir. Devletin devamlı, hükümetin ise değişebilir olması ikisi arasındaki en önemli farktır.⁷ Diğer bir fark da, hükümet seçmenlerin sadece bir kısmının desteğine sahipken, devlet seçmenlerin ve hatta seçmen niteliği taşımayan yurttaşların meşru temsilcisidir, dolayısıyla da hükümetin yetkilerinin sınırlılığını vurgular.⁸

A.Devletin Ortaya Çıkışı

İnsanoğlu yaradılışından itibaren korunma, yiyecek sağlama ve barınma ihtiyacından dolayı⁹ toplu yaşama gereği duymuştur. Tek başına

⁴ G.W.F. Hegel, **Tarihte Akıl**, çev. Önay Sözer, 2. baskı, İstanbul, Ara Yayınları, 2003'den nakleden; Halil İnalçık, **Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Kuruluş**, 2. baskı İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2010, s. 30-31.

⁵ Nevzat Kösoğlu, **Devlet:Eski Türkler'de, İslam'da ve Osmanlı'da**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997, ss. 236.

⁶ Fahrettin Korkmaz, **Gazali'de Devlet**, Ankara, Türkiye'de Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 23. "Ülke", "millet" ve "egemenlik" den oluşan ve "üç unsur teorisi" olarak bilinen teori ilk olarak Georg Jellinek'in ilk baskısı 1900 yılında yayınlanan *Allgemeine Staatslehre* adlı eserinde yer almıştır. (Kemal Gözler, **Devletin Genel Teorisi**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2007.s. 4) İbni Haldun egemenliğin tam devlet olabilmesi için şunları gerçekleştirmesi gerektiğini söyler: 1. Ülke içinde tam bir egemenlik ve güvenlik kurabilmeli, 2. Vergi toplayabilmeli, 3. Diğer devletlerle ilişkiler kurabilmeli, elçiler gönderebilmeli, 4. Sınırlarını koruyabilmeli, 5. Diğer bir devletin koruması altında olmamalıdır. (İbni Haldun, **Mukaddime**, I. cilt, İstanbul 1982, s.416'dan nakleden; Kösoğlu, **a.g.e.**, s. 146.)

⁷ Metin İşçi, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, İstanbul, DER Yayınları, 2004, s. 6-7.

⁸ Kemâli Saybaşılı, **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, Ankara, Bağlam Yayınları, 1992, s. 25.

⁹ Spinoza'ya göre, toplumun kurulması faydalı hatta zaruridir. Bu yalnızca korunma ya da düşmanlara karşı güvenliği sağlamak için değil, aynı zamanda ekonominin etkili bir biçimde işleyebilmesi için de

yaşayan, diğer insanlarla çatışma halinde bulunan, kendi kısıtlı enerjisiyle bir şeyler yapmaya çalışan insan varlığını devam ettirme ve hedeflerine ulaşabilme noktasında sıkıntılar yaşar. En önce kan ve inanç ortaklığına dayanan aile ortaya çıkmıştır. Ailelerin birleşmeleriyle kabile, aşiret, tribü, köy, kasaba, site, sivitas, komün, kanton, müstakil şehir devletleri gibi geniş teşekküller oluşmuştur. Nihayet bütün bu oluşumların hepsi kendini oluşturan fertlerin yanında ve onların üstünde kolektif varlık olup kendine mahsus şuur ve iradesi, bu şuur ve iradeyi açıklayacak organları, bu şuur ve iradenin ifadesi olarak otoritesi, hukuki varlığı, faaliyet alanı olan devlete ulaşmıştır¹⁰. Devletin kuruluşunu fayda merkezli anlatan bu görüşten başka korku merkezli anlatan Aydınlanma dönemi düşünürlerinden Hobbes' a göre; başlangıçta hiçbir hukuk kuralı yoktur ve insanlar birbirlerinin malına, mülküne, eşine, çocuğuna el koyabilmektedir. Bu gerginlik ve korkulardan insanlar öylesine bıkmıştır ki, egemenlik hakkını kendileri dışında birine vermeyi kabul etmişlerdir. Bu mutlakiyet teorisidir ve insanlar egemenin dediklerini yapmak zorundadır. Locke'a göre, *state of nature*'dan *state of society*'ye geçen insanlar siyasi bir anlaşmayla başlarına bir yönetici seçmişlerdir. Hobbes'un tarif ettiği toplumsal sözleşmede insanlar egemene karşı ayaklanırsa, toplum çözümlür ve vahşi yaşam şartlarına geri dönerler. Locke'un izahında ise, siyasi erk konumu istismar eder, keyfi yönetime geçerse halkın ayaklanma hakkı vardır.¹¹ Bu ayaklanma vahşi yaşama geçişle sonuçlanmaz, ancak iktidar değişebilir. İşte bu noktadan hareketle Aristo der ki, devletin amacı; "insanları sadece bir araya getirmek değil, bir arada mutlu yaşamalarını sağlamak"¹²tır.

elzemdir. (Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çulha Zabcı, Reyda Ergün, **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s.58)

¹⁰ Okandan, **a.g.e.**, s. 2-3. Devlete giden yol; fetih, çöreklenme, sınıflaşma olgusunun, baskı ve iknaya başvuru yöntemlerinin yanı sıra, toplumsal çıkar ile sınıfsal çıkarın iç içe olduğu bir düzenek içinde gelişmiştir (Alaeddin Şenel, **İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.233)

¹¹ Mete Tunçay, "Aydınlanma, Etik ve Ahlak", Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde yapılan konuşma metni, 21 Kasım 2008, (Erişim)http://www.obarsiv.com/pdf/MeteTuncay_NB.pdf, 21.12.2009, s.5.

¹² İlhan F. Akın, **Devlet Doktrinleri**, İstanbul, Bahar Matbaası, 1945, s.18'den nakleden; **Devlet'in Kavram ve Kapsamı**, Ankara, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınları, 1990, s.18.

Devletin ilk olarak ortaya çıkışını sosyolojik bakımdan açıklayan görüşler şu şekilde sınıflanabilir¹³:

- a. Aile Nazariyesi
- b. Kuvvet Ve Mücadele Nazariyesi
- c. Biyolojik Nazariye
- d. İktisadi Nazariye
- e. İçtimai Mukavele Nazariyesi
- f. Pozitivist Teori

B. Devletin Zaruri Olması

İslam düşünürleri; devletin ortaya çıkışından çok, zaruri olması ve halkın devlet başkanına muhtaç olması üzerinde düşünmüşlerdir. Sühreverdi'nin ifadesiyle; *“Halkın adaletli ve insafli, değeri büyük bir devlet başkanına ihtiyaçları, yağmurun azlığı sebebiyle kıtlık istilasına uğrayan bölge ahalsinin yağmura olan ihtiyaçlarından daha çoktur.”*¹⁴ Bu benzetmeden de anlaşıldığı üzere İslam düşüncesinde toplum için bir vali-yönetici-idareci şarttır. İslamın etkisi altında olan Doğu toplumlarında, Batı toplumlarına göre devletin varlığının sorgulanmadığı görülür. Devlet hep vardır ve var olacaktır. Görevi, dini korumaktır. Hz. Peygamber, hem din adamı hem de devlet başkanıdır. O'ndan sonra gelen halifeler de din ve dünya işlerinden birlikte sorumlu olmuşlardır. Halifelerin asıl görevi de adaleti sağlamaktır.¹⁵

Teorik olarak var olan devlet tanım ve düşüncelerinden başka, kusursuz bir devlet şekli hakkında da düşünülmüş ve eserler yazılmıştır. Aristoteles, hem amaç olarak hem de gerçek anayasaların eksikliklerini

¹³ Korkmaz, a.g.e., s. 25-36; Okandan, a.g.e., s. 37-38, 46-47, 50-51,63-65, 70; Muvaffak Akbay, “Devletin Menşeiini İçtimai Mukaveleye İstinat Ettiren Nazariyeler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, cilt 2, sayı 4, 1945, s. 85-87.

¹⁴ Ebu Necîb Sühreverdi, **Nehcu's-Sülûk Fî Siyaseti'l Mülûk, Yönetenlerin Yönetimi**, ed. Çığır Doğu Zorlu, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2008, s. 19-20.

¹⁵ Ann K.S. Lambton, “Justice in the Medieval Persian Theory of Kingship”, cilt 17, sayı 1, 1962, s. 91-119'dan nakleden; Yusuf Oğuzoğlu, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, İstanbul, Eren Yayınları, 2000, s. 14.

değerlendirebilecek bir standart olmak üzere ideal devlet hakkında düşünülmesi gerektiğini belirtir.¹⁶ Platon, “Devlet” adlı eseriyle hem devlet teorisi tartışmalarını hem de detaylı olarak anlattığı toplum tasarımıyla ütopyalar dünyasını başlattı diyebiliriz.¹⁷ Platon’dan sonra ilk çağda Aristo; ortaçağda Thomas d’Aquino, İbn-i Haldun, Ciceren; modern çağda ise Niccolo Machiavelli, Thomas Hobbes, Jean Bodin, John Locke, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Adam Smith, David Hume gibi filozoflar ideal devletin ne olduğu konusunda düşünmüşler ve eserler vermişlerdir.¹⁸

“Arıların ve karıncaların dahi başsız yaşayamadıkları bir dünyada”¹⁹ devlete duyulan ihtiyacın en önemli sebebi; sınıflar arası çatışmalarda, büyük toplumsal anlaşmazlıklarda varlığıyla toplumsal düzenin teminini gerçekleştirmesindedir.²⁰

Vatandaşlar refahı üç ana kaynaktan elde ederler: piyasa, aile ve devlet. Aile refahın sağlanmasında, hizmetlerin sağlanması ve gelirlerin sağlanması yoluyla önemli bir rol oynar. Ailelerde gelir havuzu standarttır ve nesiller arasındaki, yaşlılardan gençlere aktarılan, gelir transferi önemli miktarda doyurucudur.²¹ Refah kaynağı olarak devlet bu çalışmanın konusu olup, toplumların gelişimine paralel olarak, kitlelerin gözündeki imaj ve beklentisi de zamanla uzak, esrarlı, soğuk ve korkutucu baba görüntüsünden müşfik bir anne görüntüsüne dönüşmüştür. Koruyucu ve güven verici olması beklenen devlet de zamanla bu ihtiyaç ve beklentilere karşılık vermek amacıyla sosyal devlet olarak tarih sahnesine çıkmıştır.²² Devletin zaman

¹⁶ Peter Nicholson, **Aristoteles: İdealler ve Gerçekler, Siyasal Düşüncenin Temelleri**, der. Brian Redhead, ed. Hikmet Özdemir, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s.39.

¹⁷ Sofistlerden Machiavelli’ye kadar siyasal düşünce, ideal düzen arayışı içinde gelişmiştir. Antik Yunan, Roma ve Ortaçağ siyasi düşüncüsü “olan” a değil “olması gereken” e yönelik olmuş, amacı da mevcut düzeni meşrulaştırmak veya bu düzeni değiştirmek olmuştur. (Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, 4. baskı, Ankara, İmge Yayınevi, 2004, s.202).

¹⁸(Erişim)<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/devlet-felsefe/ideal-devlet.htm>, 18.06.2009.

¹⁹ Korkmaz, **a.g.e.**, s. 109.

²⁰ Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi, Anayasa Hukukuna Giriş**, 3. baskı, İstanbul, Say Kitap Pazarlama, 1982, s.3’den nakleden; Murat Kozan, “Türkiye’nin Merkezîyetçi Yapısının Siyasal Demokrasi Üzerindeki Olumsuz Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi**, Isparta 2002, s. 10.

²¹ Gosta-Esping Andersen ve John Myles, “The Welfare State and Redistribution, (Erişim) <http://www.esping-andersen.com/>, 02.01.2010, s. 6.

²² Ramazan Gökbunar, Harun Özdemir, Alparslan Uğur, “Küreselleşme Kıskaçındaki Refah Devletinde Sosyal Refah Harcamaları”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 9 (2) 2008, s. 158.

içerisinde tanımında ve görevlerinde meydana gelen değişiklikleri, Alman sosyolog Renate Mayntz devletin faaliyetlerini beş ana başlık altında inceleyerek göstermiştir. Ona göre ilk üç başlıkta toplanan görevler tamamen devletin kendisini de tanımlayan görevleri içerirken, son ikisi 19. ve 20. yüzyılın gelişmelerinin sonucu olup, sosyal devletin faaliyet alanını da tanımlamaktadır. Bu görevler şunlardır:²³

- a. Ulusal toplum ile diğerleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi,
- b. Toplum içindeki bireyler veya kolektif birimler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi,
- c. Siyasal-idari sistemin kaynaklarla karşılanması,
- d. İlk iki başlık altında öngörülenlerin dışındaki kolektif ihtiyaçları karşılamak amacıyla hizmet arzı,
- e. Ulusal entegrasyonun artması, toplumsal eşitlik, ekonominin büyümesi, kamu sağlığı ve daha iyi eğitim gibi belli hedefler doğrultusunda toplumsal gelişmeyi yönlendirmek.

II. SOSYAL DEVLET

A. Sosyal Devletin Tanımı

Canlı ve cansız mevcut olan her varlığın bir varoluş sebebi olduğu gibi devletin de bir varoluş sebebi ve buna bağlı olarak da varoluş nedenini meşrulaştıracak kendine özgü görevleri vardır.²⁴ John Locke, halkla yönetici arasında bir sözleşme yapıldığını ve yönetici bu sözleşmeye sadık kalmazsa halkın ayaklanmaya hakkı olduğu görüşünü ortaya attıktan sonra, Jean-Jacques Rousseau daha ileri gidip, başkasına devredilemez ve yürürlükten

²³ R. Mayntz, *Sociologia Dell'amministrazione Pubblica*, Mulino, Bolonya, 1982, s. 62-63'den nakleden; Gianfranco Poggi, *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 149.

²⁴ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Turhan Ilgaz, Ankara, Paragraf Yayınevi, 2005, s. 131.

kaldırılmaz bir hak olan egemenliğin esas sahibinin halkın genel istemi yani genel irade olduğunu savundu.²⁵ Bu görüşlerin kabul görmesiyle devlet yöneticileri kendi meşrulukları sağlamak ve yönetimlerini sağlamlaştırmak için halkın sesine ve isteklerine cevap vermek durumunda kaldılar. Böylece yönetim şekline, zamana ve coğrafyaya göre değişse de devletin görevleri olduğu fikri kabul gördü. Marshall'a göre; tarihsel sürece bakıldığında, ilk önce sivil haklar kavramının, daha sonra siyasal haklar ve en son da sosyal haklar kavramlarının gelişmiş olduğu görülür.²⁶ Peki, insanları memnun edecek sosyal politikaların kesin bir tanımını ve içeriğini tespit etmek mümkün müdür? Buna verilecek yanıt, "hayır" olacaktır. Çünkü kişisel talep ve faydalar kişiden kişiye, toplumdaki topluma değiştiği gibi, belli bir toplumda zamana bağlı olarak da değişebilir.

"Sosyal devlet" ya da diğer adıyla "refah devleti"* tanımı farklı ülkelerde farklı anlamlar taşıyan ve henüz açıkça tanımlanamamış bir kavramdır.²⁷ Kavram, The Encyclopaedia Britannica'da şöyle verilmiştir; *"Devletin vatandaşlarının ekonomik ve sosyal refahını korumak ve sürdürmek konusunda anahtar bir görev üstlendiği yönetim kavramı. Fırsat eşitliği, zenginliğin adil dağılımı ve iyi bir yaşam için gerekli asgari şartları*

²⁵ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, çev. Alaeddin Şenel, 6. baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 584.

²⁶ Marshall, T. H., *Sociology at the Cross Roads*, London:Heinemann, 1963'den nakleden; Songül Sallan Gül, **Sosyal Devlet Bitti! Yaşasın Piyasa:Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısacasında Refah Devleti**, İstanbul, Etik Yayınları, 2004, s. 142.

* Literatürde çoğu zaman "sosyal refah devleti" ya da "sosyal hukuk devleti" olarak da geçmektedir. Almanca "sozialstaat", İngilizce "welfare state", Fransızca "etat providence" olarak ifade edilir. (Ernst Rudolf Huber, "Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet", çev. Tuğrul Ansay, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 3, 1970, s. 28) Refah devleti tanımı, sosyal devletin karşılığı olarak Batılı devletlerde kullanılmakta olup, sosyal devlete göre daha yeni bir kavramdır. Beveridge raporu ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yayılmıştır. Temel özellikleri; müdahaleci, düzenleyici ve geliri yeniden dağıtıcı olmasıdır. (Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2004, s. 37-38) Güler ise, gelişmiş ülke devletlerinin "sosyal refah devleti" olarak adlandırılırken, az gelişmiş ülkelerin ise yalnızca "sosyal devlet" olarak adlandırıldıklarını belirtmiştir. (Birgül Ayman Güler, "Sosyal Devlet ve Yerelleşme", **Memleket Siyaset Yönetim**, Cilt 1, Sayı 2, s. 29-42, 2006'dan nakleden; Lütfi Bergen, "Sosyal Politika Üzerine Eleştiri: Halkın Politikası", **Opus, Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim, Kasım, Aralık 2011, s. 139)

²⁷ Andrew Dilnot, "The Assesment: The Future of the Welfare State", **Oxford Review of Economic Policy**, Vol. 11, No. 3(1995), s. 1'den nakleden; Ramazan Gökbunar, Birol Kovancılar, "Sosyal Refah Devleti ve Değişim", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, 1998, s. 251.

sağlayamayacak kişilere karşı kamu sorumluluğu gibi ilkeler üzerine kurulmuştur.”²⁸ Refah devleti terimi İngilizce olarak Başpiskopos Temple tarafından 1941 yılında kullanılmıştır. Bazı yazarlar ise 1934’te Oxford’lu Alfred Zimmern tarafından kullanıldığı savunmuşlardır.²⁹ Literatüre girmesi ise 1942 tarihli “Beveridge Raporu” ile olmuştur. Fakat bu bilgilere rağmen denilebilir ki, 1883–1889 yıllarındaki Başkanlığı sırasında Bismark’ın Alman İmparatorluğu, ilk sosyal güvenlik önlemlerini alarak ve daha sonraları 1920’li yıllardaki uygulamalarıyla refah devleti kavramına öncülük etmiştir.³⁰

Sosyal, “insanlarda var olan bir arada yaşama ve birbirleriyle ilgili olma durumu için gereken yeti” olarak tanımlanırken, refah tanımı biraz daha karmaşıktır çünkü hem kendine özgü bir programa hem de toplumun refahına işaret eder. Günlük popüler konuşmalardaki ifadelerden dolayı pek çok insan, sosyal refah programının sadece yoksullara yönelik olduğunu düşünür. Fakat aslında sosyal refah çok daha geniş bir anlam yelpazesine sahipti. Refah kelimesi, sağlık şartları, zenginlik, mutluluk, esenlik bakımından iyi durumda bulunma halidir. Refah devleti ise, hükümetin insanların iyi durumda bulunmaları sorumluluğunu yerine getirdiği toplumlarda mevcuttur. Ve refah devleti fakirlerin olduğu kadar zenginler için de fayda sağlamaktadır.³¹ Friedman’a göre sosyal devlet; gelir temini, sağlık, beslenme ve barınma gibi alanlarda asgari yaşam standartlarını garanti etme sorumluluğunu üstlenen devlettir.³² Marshall da sosyal devleti benzer şekilde tanımlamıştır. Ona göre

²⁸ Mark Kleinman, “Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim”, der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, **Sosyal Politika Yazıları**, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 160.

²⁹ Özdemir, **a.g.e.**, s. 33.

³⁰ Iann Gough, “Refah Devleti”, çev. Kamil Güngör, **New Palgrave Dictionary of Economics**, Vol 4, (Erişim):http://www.canaktan.org/politika/anti_leviathan/diger-yazilar/gungor-refah-devleti.pdf, 1.9.2009, s. 1.

³¹ Joel Blau, Mimi Abramovitz, **The Dynamics of Social Welfare Policy**, Oxford University Press, New York, 2003, s. 22.

³² V. Kathi Friedman, **Legitimation of Social Rights and the Western Welfare State**, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1981, s.3’den nakleden; Uğur Kara, “Dönemsel Bir Yapılanma Olarak Sosyal Devletin Ekonomi-Politigi”, **Opus, Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim, Kasım, Aralık 2011, s. 45.) “Asgari yaşam şartları” ayrıca üzerinde durulması gereken bir durumdur. Novak’a göre yoksul olmak, sadece diğerlerinden daha azına sahip olmak demek değildir, yoksul olmak ayrıca hayatın önemli gereklerini temin edememe durumudur. Yoksulluğun kendi tarihsel kökenleri vardır. Örneğin İngiltere’de bu tarih feodalizmin gerilediği 13. ve 14 yüzyıllardır. Feodalizm, her ne kadar eşit olmasa da, herkese geçimini sürdürecektir kadar kazanma şansı vermekteydi. Dolayısıyla kapitalizm, kişilerin geçimlerini sağlayacak

sosyal devlet; devletin insanların barınma, sağlık, eğitim ve asgari düzeyde bir gelir elde etme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak hizmet ve yardımları sağlayan sosyal güvence sistemleri aracılığıyla bir refah ortamı sağlamasıdır.³³

Sosyal refah devletinin temel özelliği sosyo-ekonomik yaşama müdahaledir. Devleti, bu müdahaleye sevk eden sebepler; hümaniter, dini ve sıhhi sebepler, askeri sebepler, ekonomik sebepler, siyasi sebepler, kültürel sebepler ve işçi sınıfının baskısıdır.³⁴ Sosyal devletin sorumluluk alanının tanımlanmasını güçleştiren bir başka kavram da ihtiyaç kavramıdır. Bilindiği üzere layıkıyla yaşayabilmek için insanların çeşitli kaynaklara ihtiyacı vardır. Fakat takdir edilir ki, ihtiyaçlar fikrinin açık uçlu ve sınırsızdır olması nedeniyle sosyal hakların da belirli bir sınırı yoktur. Örneğin teknoloji, ihtiyaçlar listesini değiştirip genişletebilir. Sağlık ve eğitim alanlarını örnek verecek olursak; kalp hastalıklarının by-pass ameliyatı ile tedavi edilmesi yollarının keşfi ve bilgisayarın keşfi, sağlık ve eğitim alanlarında yeni ihtiyaç alanları yaratmıştır ve yaratmaya da devam edecektir.³⁵

Sosyal devleti, modernite olarak nitelediğimiz aşağı yukarı son iki yüz yıllık tarihsel süreçteki ekonomik ve sosyal dönüşümler neticesinde şekillenen bir yönetim tarzı, devlet ve toplum arasında özel bir ilişki biçimi³⁶ olarak tanımlamak mümkündür.

Sosyal güvenliğin sağlanmasında; sosyal yardım, sosyal sigorta ve devletçe bakılma yöntemlerinden yararlanır. Bu yöntemlerin tarihsel süreçte

kadar kazanmalarını sağlayan feodalizmi yıkmakla “yoksulluğun” başlangıcı oldu. (Tony Novak, **Poverty and the State An Historical Sociology**, Open University Press, England, 1988, s. 3)

³³ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. O. Akınhay, D. Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat, 1999, s. 615’den nakleden; Tefik Erdem v.d., “Yoksulluk, Türkiye’de Yoksullara Yapılan Yardımlar ve Yardım Kuruluşları Algısı” **Opus, Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, , Sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim, Kasım, Aralık 2011, s. 88.

³⁴ Orhan Tuna, **Sosyal Siyasete Giriş**, İstanbul, s. 196-197’den nakleden; Abdurrahman Ayhan, “Avrupa Sosyal Şartının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Üzerine Sosyal Politika Bakımından Bazı Düşünceler”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Ankara, Aralık 1997, s. 192.

³⁵ Raymond Plant, “Citizenship, Rights and Welfare”, Ed.:Anna Coote, **The Welfare of Citizens:Developing New Social Rights**, London 1992, s. 26.

³⁶ Nadir Özbek, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 92, İstanbul, Birikim Yayınları, 2002, s. 9.

ortaya çıkışı ve uygulanması da yukarıda sayıldığı sırayla olmuştur.³⁷ Çok eski dönemlerde dini kurumlarca muhtaçlara sosyal yardımda bulunulmuş, sonraları sosyal sigorta ve özellikle dünya savaşlarından sonra da devletçe bakılma yöntemleri kullanılmıştır. Güler ise, sosyal devletin gelişimini; sosyal yardım hizmetleri, sosyal güvenlik hizmetleri ve sosyal devlet olarak sıralamıştır. Sosyal yardım hizmetleri, çeşitli nedenlerle kendine bakamayan yoksul kesimlere devletin yardımcı olmasını anlatır. İngiltere'deki "Yoksulluk Yasaları" sosyal yardım hizmetlerinin tipik örneğidir. Sosyal güvenlik hizmetlerine ise; ilk örnekleri Almanya'da olmakla birlikte 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'da belirlemeye başlayan kaza, sağlık, emeklilik sigorta sistemleri örnek verilebilir. Bu hizmetler özellikle, 1875-1925 yılları arasında yaygınlaşmıştır. Bu iki kategoride yer alan hizmetler zamanla kurumsallaşırken, 1930 yılından itibaren başlayarak II. Dünya Savaşı sonrasında olgunlaşan sosyal devlet kavramı ortaya çıkmıştır.³⁸

Devlet, sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalelerde bulunur.³⁹ Sosyal devlet anlayışında devletten beklenenler vatandaşın gözünde birer haktır. Devlet, özellikle de sanayi toplumlarında ortaya çıkan zayıf kesimlerin insan onuruna yaraşır bir yaşam seviyesine kavuşmasını amaçlamıştır.⁴⁰ Sosyal farklılıkların azaltılması gelirlerin yeniden dağıtımı ile mümkündür ve bu üç şekilde olur: yatay, dikey ve gruplar-arası yeniden dağıtım.⁴¹

Devletin ekonomiye müdahalesi farklı alanlarda tartışıla gelmiştir. Keynesyen refah devleti görüşü, kapitalizmin tam istihdamı sağlayamayacağını ileri sürerek, piyasayı canlandırmak amacıyla devletin

³⁷ Sait Dilik, "Sosyal Yardımlar-İki Anlamı Bir Terim", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 35, Sayı 1, Ankara, 1985, s. 68.

³⁸ Güler, a.g.m.'den nakleden; Bergen, **a.g.m.**, s. 139-140.

³⁹ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1986, s. 103'den nakleden; Ali Kopalay, Mürteza Hasanoğlu, "Türkiye'de Sosyal Devlet ve Aktif Sosyal Devlet Yaklaşımı", **Karınca Kooperatif Postası**, Yıl 74, Sayı 869, Ankara, 2009, s. 25.

⁴⁰ Nihat Bulut, "Küreselleşme: Sosyal Devlet'in Sonu mu?", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 2, 2003, s. 173.

⁴¹ Hills, J., *Inequality and State*, Oxford: Oxford University Press, 2004'den nakleden; Gosta-Esping Andersen ve John Myles, "The Welfare State and Redistribution, (Erişim) <http://www.esping-andersen.com/>, 02.01.2010, s. 1.

ekonomiye müdahalesini önermiştir.⁴² Keynes'e göre, devlet ekonomideki aşırı dalgalanmaların yol açabileceği işsizlik ve yoksulluk gibi olumsuzlukları önlemek ve kontrol edebilmek için etkin rol üstlenmelidir. Özellikle II. Dünya savaşı⁴³ sonraki dönem sosyal devlet anlayışının altın çağı olacaktır.

Sosyal devlet uygulamaları, her bir ülke için birbirinden farklı bir biçimde ve tecrübelerle ortaya çıkmıştır. Bu sebeple çok sayıda sosyal devlet modeli/rejimi/türüne rastlanmaktadır. Bunun sebebi kültürel, ekonomik ve politik şartlara bağlı ulusal farklılıkların var olmasıdır. Bu farklılıklar ise sosyal devlet uygulamaları üzerinde etkili olmuş ve farklı sosyal devlet anlayışı sınıflamalarının ve yorumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴⁴

B. Sosyal Devletin Tarihsel Gelişimi

Devletlerin, bireylerin refah ve mutluluğuyla ve onların yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle; yoksullar, serseriler, şüpheli şahıslar, dilenciler vs. gibi gruplara yönelik özel birtakım projeler geliştirilmesiyle ilgilenmeye başlaması modern devletin ve modernitenin ortaya çıkmasıyla olmuştur.⁴⁵

⁴² Rafet Evyapan, "Atatürk ve Sosyal Devlet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 43, Mart 1999, s.256-257.

⁴³ I. Dünya Savaşı'nın da sosyal devletin gelişmesinde bir basamak teşkil ettiği söylenebilir. Örneğin konuya kadın hakları açısından baktığımızda; sosyal özgürlükler daha savaştan önce gelişmeye başlamış olsa da-kadınlara oy kullanma hakkının savunulması gibi- savaş kadının toplumdaki yerini ve yalnız oy kullanma hakkını değil profesyonel yaşamdaki ve parlamentodaki daha büyük kariyerlerini de tamamen desteklemiştir. Öyle ki, çalışan kadınlar için barış şartlarının geri gelmesi, savaş teçhizatından kazandıkları yüksek gelirin azalması anlamına gelmiştir. Tabii savaşın kazandırdıklarının çok fazla vurgulanması, kişisel çabaların sağladığı özgürlüklerin küçümsenmesine sebep olmamalıdır. Toplum içinde kadınların eşlik edilmesi gereği (chaperoned) ortadan kalktıktan sonra, kadınlar kamuya açık yerlerde sigara içmeye, kafeleri özgürce ziyaret etmeye ve daha sık yalnız dışarıya çıkmaya başlamışlardır. Bütün bunlar pozitif kazanımlardır, kadınlara seçme hakkının verilmesi de kadınların sosyal hayata iştirakini sağlamıştır. Dolayısıyla 1920'li yıllar özgürlüklerin yılı olmuştur denilebilir. (Eric Hopkins, "Industrialisation and Society", **A Social History 1830-1951**, Routledge, London, 11 New Fetter Lane, 2000, s. 174)

⁴⁴ Bent Greve, **Historical Dictionary of The Welfare State: Historical Dictionaries of Religions, Philosophies and Movements**, No.15, The Scarecrow Pres, Inc. Lanham, Md.,&London 1998, s. 3-4.

⁴⁵ Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914**, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 67. Modern devletin (ulus-devlet) ortaya çıkması,

Genellikle modern devletlerin, özellikle demokratik olanların, insanların isteyip de kendi kendilerine yapamadıklarını onlar için yapmaları beklenir.⁴⁶ Modern devletin sosyal refah sorunlarına eğilmesinin tarihi ise, en erken 16. yüzyıldaki İngiliz Yoksul Yasaları, en geç ise devletin sosyal yönde değişim göstermesinin ilk ciddi adımı olan 19. yüzyıl sosyal politika uygulamaları ile başlatılabilir.⁴⁷

Tarih sürecine bakıldığında insan topluluklarının sırasıyla; 18. yüzyılda medeni haklara, 19. yüzyılda politik haklara ve son olarak da 20. yüzyılda sosyal haklara kavuştukları görülür.⁴⁸ Sosyal güvenlik terim olarak 1930'lardan itibaren kullanılmaya başlansa da bir ihtiyaç olarak insanlıkla birlikte doğmuştur. Sanayi devrimine bağlı olarak modern üretim tarzının benimsenmesi, ailelerin küçülmesi ve geleneksel yardım ve dayanışmanın azalmasıyla sosyal güvenliğe duyulan ihtiyaç artmıştır. Bu gelişmeler neticesinde dünya genelinde 1880'lerden itibaren modern yöntemlere dayanan sosyal güvenlik sistemleri kurulmaya başlanmıştır.⁴⁹

Dünya tarihine bakıldığı zaman, en hızlı ekonomik büyümenin 1950-1973 yılları arasında, ikinci en hızlı periyodun 1870-1913 arasında ve üçüncü olarak da 1973-1992 arasında olduğu söylenebilir. Tasarruf tedbirleri ve krizler üzerindeki tartışmaların ön planda olduğu 1973-1992 periyodu istisna tutulursa, diğer iki dönem sosyal devletin yükselişinin anlaşılması için

1648 Westphalia Barışı ileldir. (Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, 8. baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 88-89)

⁴⁶ Justin McCarthy, **The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923**, New York, Longman Limited, 1997, s. 106.

⁴⁷ Uğur Kara, "Dönemsel Bir Yapılanma Olarak Sosyal Devletin Ekonomi-Politigi", **Opus, Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim, Kasım, Aralık 2011, s. 57.

⁴⁸ Christopher Pierson, "Contemporary Challenges to Welfare State Development", **Political Studies**, 1998, Issue: XLVI, p. 21; Şermin Marangoz, "Refah Devleti: Gelişimi, Oluşumu, Modelleri ve Güncel Değişimler", **İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi**, 2001, s. 20'den nakleden; Özdemir, a.g.e., s. 331.

⁴⁹ Sait Dilik, "Türkiye'de Sosyal Güvenlikle İlgili Bazı Düşünceler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 40, Sayı 1, Ankara, 1985, s. 103. Sosyal devlet konusunda dünyada ve Türkiye'de de durum aynıdır. Yani, uygulaması tanımından önce gelmiştir. Bu durumda "expost (olay sonrası gerçekleşen) adlandırma" gerçekleşmiştir diyebiliriz. Aynı durum "ulus-devlet" in ortaya çıkışında ve adlandırmasında da olmuştur. (Durmuş Hocoğlu, "Ulus-Devletlerin Krizi ve Geleceği", **Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Türkiye'de Değişim Sempozyumu, Sosyal-Kültürel-Siyasal-Ekonomik-Dinsel Açidan**, 6-9 Aralık 2010, Ankara, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2010, s. 396)

merkezi önemdedir. 1870-1913 arasındaki dönem, farklı ve özellikle yeni sosyal risklere karşı birçok yeni yasanın yapılmaya ve uygulanmaya başlandığı dönemdir. Birinci Dünya Savaşına kadar olan süreç, giderek azalan gönüllü sosyal politikaların etkisiyle gelişmiştir. Daha sonra devletlerin müdahalesi de artmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlayınca, sosyal refah uygulamaları durma noktasına geldi. Çünkü bütün kaynaklar savaşla baş etmek için kullanılıyordu. Savaştan sonra ise, reform ihtiyacı ve olasılıkları tekrar kabul ettirildi. Reformlar, Avrupa’da tansiyonun artması ve 1939’da İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla durdu.⁵⁰ Dikkat edilirse, sosyal devlet kavramının savaşları takip eden on yıllarda ortaya çıktığı görülmektedir.⁵¹ İki dünya savaşı sırasında devletlerin sosyal ekonomik olaylar karşısındaki tavrı; kararsız, çelişkili ve müteredit olarak tanımlanabilir. Alınan tedbirler, yapılan müdahaleler belli bir plan ve programdan yoksun olup, arızî ve istisnaî bir karakter taşımıştır.⁵² Çözümlemesi gereken sorunlar ancak ortaya çıkması beklendikten sonra dikkate alınmıştır, devlet sorunları tedavi etmek için uğraşmış fakat hastalığı önleyici tedbirler almamıştır.⁵³ Birinci Dünya Savaşından sonra İkinci Dünya Savaşına giden süreçte önemli olan halkın refah içinde ve devletin zengin olması değil, sadece güçlü bir devlet olmaktır. Dünya savaşından çıkan bu devletlerin kendilerine yönelik herhangi bir tehdit karşısında savaş yapabilecek güçte bir devlet olmak için böyle bir yol seçtikleri söylenebilir. Özellikle iki savaş arasındaki kararsız tutum, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemlerde aşılmış ve devletler yeni ekonomik koşullara uyan, toplulukların sosyal isteklerine cevap veren bir siyaset izlemeye başlamışlardır.⁵⁴

⁵⁰ Greve, **a.g.e.**, s. 5-7.

⁵¹ Andersen, Myles, “The Welfare State”, (Erişim) <http://www.esping-andersen.com/>, 02.01.2010, s. 4.

⁵² Meynaud, Jean, **Politique Comparée**, Fascicule I, Paris 1954-56, s. 221’den nakleden; Ayferi Göze, **Sosyal Devlet Sistemi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, 1976, s. 86.

⁵³ Mümtaz Soysal, **Demokratik İktisadî Planlama İçin Siyasî Mekanizma**, Ankara 1958, s. 12’den nakleden; Göze, **a.g.y.**

⁵⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, Cilt 1-2, 12. baskı, Ankara, Alkım Yayınları, t.y., s. 422.

Sosyal politika uygulamalarının içeriği ve kapsamı hakkında görüş birliği olmasa da, hiçbir sosyal politikanın taşınmaz kazanmamış olduğu bilinmektedir. Eğer mevcut politika sevilmiyorsa, değiştirmek için mücadele edilebilir. Sosyal refah politikalarının tarihinde değişmeyen tek şey değişimin kendisidir. Blau, sosyal değişimlerin tetikleyicilerini; ekonomi, hükümetin yapısı ve politikaları, ideoloji, sosyal hareketler ve tarih olarak sıralar.⁵⁵ Dolayısıyla değişen tarih ve coğrafya değişen sosyal politika uygulamaları tercih ve örnekleriyle doludur.

Sosyal refah alanında uygulama teoriden önce gelmiştir; bir müessese olarak değilse de fiili olarak sosyal devlet uygulamalarına çok daha önceler de rastlanmıştır. Müftüoğlu'nun da belirttiği gibi, II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmeye ve anayasalarda yer almaya başlayan bu kavram; toplumun önüne bir anda konan, bir anda uygulanmaya başlanan bir kavram değildir. Toplumun belleğinde zaten var olan uygulamalar sayesinde ki, toplum bunu bir anda kabullenmiştir.⁵⁶

Sosyal refah anlayışı Batı Avrupa'da ve 19. yüzyıl başlarında ortaya çıkan endüstrileşme akımına dayandırılmakla beraber, insanların topluluk halinde yaşamalarıyla beraber belli güvencelerin arayışı içinde oldukları söylenebilir. Örneğin; Eski Mısır Krallığı döneminde (İ.Ö. 3000–2150), vergiler aynı olarak ödenip ve kimi zaman giysi vs. haline dönüştürülerek halkın geniş bir kesimine dağıtılmak üzere kralın sarayının ambarlarında toplanmıştır.⁵⁷ Yine Mısır'da bir başka uygulama, M.Ö.2200-1800 yılları arasında, devleti yöneten ruhani sınıfın dul ve yetimlerin bakımı işini varlıklı dindarların yapmasını sağlamasıydı. Böylece yoksulların bakımı işinin ilk defa Mısır'da devlet tarafından ele alındığı görülmüştür.⁵⁸ Türk tarihi için söylemek gerekirse, en eski Türk Devletleri'nden itibaren sosyal devlet anlayışının sosyolojik olarak ve bilinçaltında var olduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁵ Blau, Abramovitz, **a.g.e.**, s.12.

⁵⁶ Güneş Müftüoğlu, **Sosyal Devlet ve Hukuk Devleti**, Ankara, Saypa Yayınları, 1996, s. 9.

⁵⁷ Jac. J. Janssen, "The Early State in Ancient Egypt", ed. Henri J. M. Claessen and Peter Skalnik, **The Early State**, The Hague, Mouton Publishers, 1978, s. 223'den nakleden; Cem Eroğul, **Devlet Nedir?**, Ankara, İmge Yayınları, 1990, s.56.

⁵⁸ İsmail Güneş, "Sosyal Güvenlik", (Erişim)<http://idari.cu.edu.tr/igunes/master/sosguv002.ppt>, 24.03.2011.

Burada ifade etmek gerekir ki, Bismark'ın ortaya koyduğu model dünyada birçok ülke tarafından taklit edilmiş ve sosyal devletin klasik şekli olarak kabul edilmiştir. Almanya'daki uygulamalar daha çok refah politikalarını hayata geçirmek için üçüncü sektör gruplar ve birlikleriyle karmaşık bir işbirliği içinde seyretmiş,⁵⁹ öncelikle iş kazaları, yaşlılık, malullük ve hastalık sigortaları başlatılmıştır.⁶⁰ Almanya'nın Bismark zamanındaki uygulamaları, kamu sosyal güvenlik alanında ilk defa geniş kapsamlı ve kurumsal olmaları nedeniyle önemlidir.⁶¹ Bundan başka, 1929 Dünya ekonomik buhranı, faşizmin yükselişi ve İkinci Dünya Savaşı gibi felaketler de 19. yüzyılda bütün dünyaya yayılan piyasa sistemine son vererek refah devletine giden yolu açmıştır. 20. yüzyılın refah devleti anlayışının ortak paydası ise emeğin meta olmadığı fikrinde anlaşılması olmuştur.⁶²

C. Sosyal Devletin Temel Nitelikleri

Sosyal devlet sisteminde özel mülkiyet varlığını devam ettirir, fakat devlet, planlı ve sürekli olmak üzere ekonomik sosyal hayata müdahalelerde bulunur. Marksist düzenden farklı olarak sosyal sınıflar ortadan kaldırılmaz, devlet çalışanların ve genel olarak ekonomik yönden güçsüz olanların baskı altında yaşamalarını önleyecek, sosyal adaleti temin edecek tedbirler alır.⁶³ Sosyal devletin nedeni, toplumu devlet aracı ile korumaktır, zaten sosyal

⁵⁹ Anthony Giddens, **Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2000, s. 126.

⁶⁰ Z. Selçuk Maruflu, **Sosyal Refah Devleti ve Sosyal Güvenlik Sistemi: Türkiye'deki Durum, Kalkınma Planları Uygulamalar ve Örnekler**, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara 1978, s. 17.

⁶¹ Ferhat Akyüz, "Sosyal Yardımdan Sosyal Sigortaya: Bismarcyan ve İngiltere Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Tarihsel Dönüşümü", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 5, 2008, s. 59.

⁶² Ayşe Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 64.

⁶³ Göze, **a.g.e.**, s. 37.

devlet doğası gereği devlet müdahalesini önerir.⁶⁴ Bu sistemde devlet özü itibariyle; düzenleyici, yönlendirici, yeniden dağıtımçı ve girişimci özelliklere sahiptir.⁶⁵

Liberal toplum düzeninin sosyal ekonomik demokrasiyi kendiliğinden sağlayamayacağı zaman içerisinde görülmüştür. Böylece sosyal devlet sisteminde sosyal ekonomik demokrasiyi sağlayabilmek için devletin olumlu müdahaleleri zorunlu olarak görülmüştür.⁶⁶

Sosyal refahın ilgilendiği başlıca sektörler şunlardır; gelir dağılımı, istihkâm imkânları, sosyal güvenlik, sağlık ve tıbbi bakım, beslenme, eğitim, konut, sosyal hizmet ve sosyal yardım, çevresel olanaklar ve fertlerin çevreden yararlanmaları, doğal afetlere uğramış göçmenlere ve özel ilgiye muhtaç gruplara yönelik programlar, ferdin boş zamanının ve kültürel varlık ve ortamının geliştirilmesine yönelik imkânlar⁶⁷ ile yaşlılık, kimsesiz çocuk, sakat grupların sorunları ve bunlarla ilgili her türlü hizmet.⁶⁸

III. TÜRK TARİHİNDE SOSYAL DEVLET UYGULAMALARI

A. Türkler'de Devlet Mefhumu

Devlet mefhumu, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Türkler, devlet kurmalarıyla meşhur bir millettir. Anonim olarak söylenen, "İki Yahudi bir araya gelse şirket, iki Türk bir araya gelse devlet kurar" sözü bu durumu ifade etmektedir. Karaosmanoğlu da, "*Devlet kurmak, Türklerin en milli fonksiyonlarından biridir. Terzi kuşları yuvalarını nasıl örerse, arılar kovanlarını nasıl yaparsa, Türkler de öylece devlet kururlar. Bu hassa,*

⁶⁴ Huber, **a.g.m.**, s. 37.

⁶⁵ Kopalay, Hasanoğlu, **a.g.m.**, s. 27.

⁶⁶ İlker Hasan Duman, **Sosyal Devlet**, 1. baskı, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 1997, s. 13.

⁶⁷ Maruflu, **a.g.e.**, s. 13.

⁶⁸ Maruflu, **a.g.e.**, s. 16.

*onlarda bir Tanrı vergisi, bir ikinci tabiat, bir içgüdüdür.*⁶⁹ der. Eberhard, Türklerde devlet kurumunun ailenin genişlemesiyle meydana geldiğini ifade etmiştir.⁷⁰

Türklerin hemen hemen bütün yazıtlarında 'il' kelimesi devleti yöneten kağandan önce yer almıştır. Bu da eski Türklerin il'e yani devlete kağandan daha fazla önem verdiklerini gösterir. Eski Türk devlet düşüncesinde millet, devlet ve töre çok mühimdir, kağan ise bunları koruyan-tamamlayan yardımcı ögedir.⁷¹

Devlet, Türk toplumunda toplumsal düzeni sağladığı, insanları bir arada tuttuğu ve Türk Cihan Hâkimiyeti davasını yaydığı için kutsal nitelikler atfedilen olmazsa olmaz bir güç niteliğindedir.⁷² Göktürk Devleti zamanından kalma Orhun Abideleri'nde; Türk kültürü, töresi ve medeniyeti hakkında bilgi verilmiş, siyasal iktidarın varlık sebebi ve en önemli amacı "bütün Türk ulusu üzerinde hüküm sürmek" ve "Türk ulusu yok olmasın diye çalışmak" olarak tanımlanmıştır.⁷³ Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi ve kendisiyle hesaplaşmasının örneği olan bu eserde devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri de vurgulanan konular arasındadır. Devletin, millete karşı vazifeleri, ebedi bir dille ifade edilmiştir.⁷⁴

Türkler tarihleri boyunca irili ufaklı yaklaşık 300'e yakın devlet kurmuş,⁷⁵ hâkimiyetleri altındaki milletleri; mili, dini ve insani duygulara sadık kalarak yönetmişlerdir. Zaten Türkler millet olarak, dünya medeniyet tarihinde

⁶⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Atatürk: Biyografik Tahlil Denemesi**, 12. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 75.

⁷⁰ Mehmet Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1999, s. 526'dan nakleden; Yavuz Altunöz, "Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ve Nizamü'l-mülk'ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hakimiyet Anlayışı", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, s. 41.

⁷¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları-II**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 51,52.

⁷² Halis Çetin, **Türk Toplum Sözleşmesi: Siyasetin Sosyolojik Temelleri**, Ankara, Lotus Yayınları, 2004, s. 165,166.

⁷³ Mahmut Aslan, **Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987, s. 52. Kitabelerdeki bu ifadelerden dolayı Taneri, sosyal hizmet anlayışının kökeninin Göktürkler'de bulunduğunu ifade etmiştir. (Aydın Taneri, **Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı**, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 2003, s. 262.)

⁷⁴ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, 5. baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, s. 39.

⁷⁵ İsmail Şen, "Osmanlı Devleti'nin Etnik Menşesi ve Kuruluşu İle İlgili Faraziyeler", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 31, 2000, s. 67.

başlıca iki alandaki başarılarıyla öne çıkmışlardır. Bunlardan ilki, Orta Asya'da devam ettirdikleri atlı-göçebe hayat tarzı, ikincisi ise töre ve yasalarla düzenlenmiş, disiplinle yönetilen büyük devletler kurmalarıdır.⁷⁶ Fransız tarihçi Grousset "Asya'nın Çehresi" adlı kitabında, Türk ırkının yönetim ve kumanda etmeye olan kabiliyetine dikkat çekerek; bilhassa karmakarışık olan halkları derleyip toparlamak hususundaki teşkilat kabiliyetlerinin, tarihte yalnız Romalılarla mukayese edilebileceğini belirtmiştir.⁷⁷ Tarih felsefecilerinden Menghih de Türklerin dünya tarihinde oynadıkları iki mühim rollerinden birisinin de sosyal alanda olağanüstü devletler kurma yetenekleri olduğunu belirtmiştir.⁷⁸ Devlet kurma konusunda bu kadar kabiliyetli olan bir milletin –ki Toynbee, yüksek idare kabiliyeti ve hâkimiyet geleneklerinden gelen özelliklerinden dolayı Batıda İngilizleri ve Doğuda da Türkleri örnek olarak vererek birbirlerine benzetir⁷⁹- elbette köklü bir de devlet geleneği vardır.

Tarihleri boyunca "halk devlet için değil, devlet halk için vardır" anlayışına inanan⁸⁰ Türk yöneticileri; milletlerinin bağımsızlığı, birliği, refah ve yükselişi için uğraşmayı tabii bir görev addediyor,⁸¹ böylece bu sorumluluğu sosyal devlet niteliğine sahip modern devletlerin ortaya çıkmasından çok önceleri benimseyerek, halkın devleti kutsal belleyip "devlet baba"* olarak nitelermelerine yol açıyorlardı. Gerçekten tarih boyunca Türklerde vatan "ana", devlet "baba" gibi telakki edilmiştir. Çünkü vatan, tehlikeler karşısında sığınılacak bir liman, bir ana kucağıdır. Devlet, çocuğunu seven ama sevgisini çok da belli etmeyen, gerektiğinde kulağını çeken bir otorite

⁷⁶ Salim Koca, **Türk Kültürünün Temelleri-II**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Giresun Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Trabzon 2000, s. 59.

⁷⁷ Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, Cilt 8, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1978, s. 391, 392.

⁷⁸ Orhan Türkdoğan, **Türk Tarihinin Sosyolojisi: Toplum Yapısı ve Sınıfsal Gelişimi**, Cilt 1, Ankara, Hasret Yayınları, t.y., s. 269.

⁷⁹ Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Cilt I-II, 3. baskı, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1979, s. 64.

⁸⁰ Koca, **a.g.e.**, s. 79.

⁸¹ Turan, **a.g.e.**, s. 59-60.

*Türkler devleti "baba" olarak tanımlarken, Hind-Avrupa toplulukları "baba" sıfatını "toprak" için kullanmışlardır. Almanca, İngilizce ve Fransızca; Vater-land, Father-land, Patrie=Vatan; patriotism, patriotismus, patriotisme=Vatanperverlik vb. kelimelerin hepsi Latince pater=baba sözünden gelmektedir. (İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997, s. 237.)

figürüdür. Bunun için Türklerde devletin verdiği cezalar halk tarafından tepkiyle karşılanmaz, kestiği parmak acımaz.⁸²

Taneri, devletin şu dört öğeden oluştuğunu belirtmiştir; millet, ülke, egemenlik ve politik örgütlenme. Devletin iktidarını meşrulaştırmak için gücünü kamu yararına kullanması gerekmektedir.⁸³ Sonuç olarak devlet bu dört öğeden oluşan hukuki bir varlıktır. Bu özelliğinin gereği olarak egemenlik ve iktidarını sadece belli bir şahıs ya da grup için değil milletin genelinin yararı için kullanmak durumundadır.

Türk hâkimiyet anlayışına göre, hükümdardan yerine getirmesi beklenen vazifeler; halkı refah içinde yaşatmak, kanunları düzenleyip uygulayarak dirlik ve düzenliği sağlamak ve adaleti temin etmektir.⁸⁴ Halkın hükümdar üzerindeki hakları üç tanedir. Bunlar; halkın günlük ihtiyaçlarını karşılamakta kullandığı paranın değerini korumak, halkı adil kanunlarla idare etmek ve son olarak da yol kesici ve haydutları ortadan kaldırarak bütün yolları güvenli hale getirmektir.⁸⁵ Bütün bu sayılanlar halkın dirlik ve düzeni için gerekli olup, halkın yöneticiden talep ettikleri haklarıdır. Kut sahibi hükümdarın meşruluğu bu vazifeleri yerine getirip getirmemesine bağlıdır. Günümüz dünyasında da çağdaş halkların devletlerinden istedikleri de yaklaşık olarak bunlardır.

⁸²Süleyman Özbek, “Siyasetname Özellikleri Açısından Rahatü’s-Sudur’un Değerlendirilmesi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, Aralık 2007, s. 155-156. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise durum biraz farklıdır. Kendine has uygulama ve ilişkiler dolayısıyla “*Osmanlıların en güçlü olduğu ve koruyucu baba olarak Sultan imgesinin elle tutulur bir ekonomik gerçeklik taşıdığı sırada bile saray, resmi görevliler ve siyasa, halk takımının uzak durduğu ürkütücü şeyler...*” (Şerif Mardin, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, haz. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 83,84) olmuştur.

⁸³ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği (Dün-Bugün)**, Töre Devlet Yayınevi, Ankara 1981, s. 25, 26.

⁸⁴ Abdülkadir Donuk, “Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17, İstanbul, Nisan 1982, s. 113; Abdülkadir Donuk, **Türk Hükümdarı**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 32.

⁸⁵ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Ankara, TTK Yayınları, 2002, s. 45.

B. Osmanlı Devleti Dönemine Kadar Olan Uygulamalar

M.Ö üçüncü yüzyılın ikinci yarısından birinci yüzyılın sonuna kadar varlığını devam ettiren ve Türkler tarafından kurulan en eski devlet olduğu bilinen Asya Hun Devleti, Türk boylarının Han adını alan bir Başbuğ'un etrafında toplanmalarıyla oluşmuştur. Bu devletin en önemli özelliklerinden birisi, irsî ve sınırsız monarşik sistem ile yönetilmiş olmasıdır. Fakat Han, devleti yönetirken halkın isteklerini ve gelenekleri dikkate almak, halkın isteklerini karşılamak, devlet içinde güveni, barışı ve devletin bekasını sağlamak gibi görevlerle mükelleftir.⁸⁶ Belirtmek gerekir ki, eski Türk Han'ları hiçbir zaman İran ve Hind topluluklarında olduğu gibi Tanrı olarak algılanmamışlardır.⁸⁷ Onlar ancak Tanrı tarafından verilen şu üç özelliğe sahip olduklarında kağan olabilmişlerdir; kendisine Tanrı tarafından kağanlık makamının ve başarı için de 'yarlık' verilmesi, diğer insanlarda olmayan 'kut' yani 'iyi talih' ile donatılması, Tanrı tarafından iyi bir kısmet demek olan 'ülüğ' ile ödüllendirilmesi.⁸⁸ Bu özelliklere sahip olan Han'ın hâkimiyetini halkına hizmet için kullanması o kadar önemlidir ki; Göktürk ve Hazar Hanlarının tahta geçiş merasimlerinde hanların boğazlarının ipek bir bağla sıkılarak devleti nasıl ve ne kadar idare edeceklerine dair söz verdirilmeleri adettendir.⁸⁹

Turan'a göre; Allah'a derin bir imanla inanmaları, milliyetçi bir şuura sahip olmaları, insaniyetçi yapıları ve babalık sıfatları sayesinde Türk hakanları, dönemlerindeki hükümdarlardan farklı olarak otoritelerinde

⁸⁶ Okandan, **a.g.e.**, s. 115.

⁸⁷ Donuk, **a.g.e.**, s. 45.

⁸⁸ Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı: 13. Yüzyıl Sonlarına Kadar**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1982, s. 57. "Ülüğ, 'pay, hisse, nasip, kısmet' demektir. Tanrı 'ülüğ veya ülüş' başışı ile Türk ülkesinde bolluk ve bereketi artırıyordu. Dolayısıyla Türk Kağanına 'iktisadi bir güç' kazandırıyor. Türk Kağanı da bu gücü halkın lehinde kullanıyordu. Yani, elde ettiği maddi varlığı adil bir şekilde halka dağıtıyordu. Bu duruma göre, Tanrı Türk Kağanına, adeta 'babalık' görevi yüklenmiş bulunuyordu. Böylece Türk Kağanı da bugünkü ifade ile söylememiz gerekirse, Türk Kağanı adeta 'refah devleti' yaratıyordu." (Koca, **a.g.e.**, s.70-71).

⁸⁹ A. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar**, Cilt 1, 3. baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981, s. 113.

istibdada varmamış ve demokratik bir zihniyeti sahip olmuşlardır.⁹⁰ Hakanın halkına karşı vazifeleri o kadar mühimdir ki, eğer halkın dertlerine çare olamazsa bundan Allah katında da sorumludur ve hesap verir.⁹¹

İslam düşüncesinde devlet için hükümdar o kadar mühimdir ki, Farabi'ye göre benzetmek gerekirse, hükümdar bir vücudun kalbi konumundadır. Hükümdarın iyi olmasıyla devlet ve dolayısıyla da halk da iyi olur.⁹² Hükümdarın çeşitli görevlerine karşılık, yönetilenler de hükümdara itaat etmek durumundadırlar.⁹³ İbn Haldun, devlet tasavvurunda günümüz sosyal devlet anlayışına uygun olarak devletin sorumluluklarını geniş bir alana yayarak devleti korunmaya muhtaç kesimlerin hamisi, tüm halkın refah ve mutluluğuna adanmış sorumlu bir devlet olarak tarif eder.⁹⁴ Bunun için İslam Devleti halkın menfaatine kullanmak üzere Müslümanların devlet

⁹⁰ Turan, a.g.e., s. 334. Türk Devletlerinde ve Osmanlı Devleti'nde egemenlik ilahi kaynaklı olup, Allah'ın inayetiyle kazanılırdı. Fakat teokratik bir anlam içermezdi. Yöneticiler yüce ve kutsaldır ama masum ve masun (hata yapmaz, sorumsuz) değildirler. Aslında ilahi olan hükümdar değil, görevlendirmedir. (Kösoğlu, a.g.e., s. 235) Türk asırları da dâhil bütün İslam tarihinde, egemenlik güçlü olanın hakkı olarak kabul edilmiş, ancak devam edebilmesi ve meşru sayılması için adil olması gerekmiştir. (Nevzat Kösoğlu, "İslam Medeniyeti ve Temel Unsurları:Türkiye'ye/Günümüze Yansımaları", **Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu**, 2-3 Kasım 2009, Ankara, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009, s. 38) Türklerdeki devlet fikri Batı'daki imparatorluk kavramından da farklıdır. Batı'daki imparatorluk anlayışı, hükmetme esasına dayanır ve bu da zamanla sömürgeci zihniyeti doğurur. Türk tarihinde bu anlamda bir imparatorluk kurulmamıştır. Bunun esas sebebi Türk devlet anlayışında hakanın ülkesini –ve hatta dünyayı– yönetmek yetkisiyle donanmışken, halkının huzur ve refahından da sorumlu olmasıdır. Nitekim devlet anlamına gelen "il" kelimesinin "saadet ve huzur" anlamları da mevcuttur. (Üçler Bulduk, "Yaşayış ve Kültür Açısından Eski Türk Devletlerinin Kuruluş ve Yıkılış Nedenleri", **Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri** (5-6 Kasım 2007), Sakarya, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 48.)

⁹¹ Donuk, a.g.m., s. 113. Aynı husus İslami dönem Türk devletlerinde de devam etmiştir. Nizamü'l-Mülk Siyasetname'de halkın yöneticilere şöyle demesini ister: "*Bu şehri ve nahiyeyi senin koynuna emanet ettik. Öyle ki, Yüce Allah'ın öteki dünyada bizden sorduğunu, biz de sizden sorarız.*" (Nizamülmülk, **Siyasetname**, haz. Sadık Yalsızuçanlar, İstanbul, Antik Şark Klasikleri, 2007, s. 63)

⁹² Haldun Eroğlu, "Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Sayı 43, Cilt 2, 2003, s. 21.

⁹³ Bernard Lewis, **İslam'ın Siyasal Söylemi**, çev. Ünsal Oskay, Ankara, Phoenix Yayınları, 2007, s.101-104; Veli Atmaca, "Hadisleri Bakımından Siyasetnameler (IV): Ebû'n- Necîb'in en- Nehcül-Meslûk'unda Yönetilenlerle İlgili Rivâyetler", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 8, 2003, s. 46.

⁹⁴ İ.Erol Kozak, **İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum ve İktisat**, İstanbul, Pınar Yayınları, 1984, s. 166'dan nakleden; Musa Yetim, "Sosyal Siyaset Müesseselerinin En Büyüğü Olmak Bakımından İbn Haldun'un Devlet Görüşü", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1994, s. 4.

bütçesine vermek zorunda oldukları vergiyi (zekât ve sadaka) toplamakla mükelleftir.⁹⁵

Selçuklular ve onların takipçisi olarak başka coğrafyalarda kurulan devletlerin medeniyet tarihine en büyük katkıları; Tuğrul Bey döneminden itibaren kurulan ve İslam dünyasının her tarafını kaplayan medrese, kütüphane, cami, hastane, tıp mektebi, zaviye, imaret ve kervansaraylar ile bunlar için kurulan vakıflardır. Medreselerin devlet eliyle kurulması, vakıflar aracılığıyla ücretsiz olması ve İslam dünyasının her yerine yayılması Selçukluların eseridir.⁹⁶ Nizamiye medreselerinin önemi o devirde eğitim faaliyetlerinde şans ve fırsat eşitliği sağlamış olmasıdır. Medreselerin yatılı ve burslu olmaları, eğitimde imkân ve fırsat eşitliğinin sağlanmış olduğunu gösterir. Bu medreselere tahsis edilen vakıflar, onların bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır.⁹⁷

C. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Miras Kalan Devlet Geleneği

16. yüzyılın sonundan itibaren devlet olarak tanımlanmaya başlanan Osmanlı'nın⁹⁸ 600 yıllık tarihsel sürecine toplu olarak bakıldığında, siyasal düzenini tanımlayacak tek bir tarifinin olmadığı görülür. Fakat Osmanlı rejimini her dönem için tanımlayabilecek bazı özellikler sayılabilir;

⁹⁵ Bahaeddin Yediyıldız, "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumuna ve Vakıf Müessesesi", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 15, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1982, s. 34; Vedad Dicleli, "Yoksulluk ve Sosyal Yardım Çeşitleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 3, Sayı 1, Ankara 1946, s. 111.

⁹⁶ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, 5. baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1996, s. 331.

⁹⁷ Güray Kırpık, **Nizamiye Medreseleri Ortaçağın Yükseköğretim Kurumu**, Ankara, Anıl Matbaa, 2009, s. 35-37.

⁹⁸ Christoph K. Neumann, "Devletin Adı Yok-Bir Amblemin Okunması", **Cogito: Osmanlılar Özel Sayısı**, 19, Yaz 1999, s. 276-278'den nakleden; Oğuzoğlu, **a.g.e.**, s. 12.

geleneksellik, kanun-u kadim ve patrimonializm.⁹⁹ Genel olarak topluma, “insanı yaşat ki, devlet yaşasın” mantığıyla bakılmıştır. Tanzimat’tan sonra ise, genel merkezileştirme ve devletleştirme politikasıyla birlikte devlet bürokrasisi tarih sahnesine çıkacak ve sosyal güvenlik meselelerine hâkim olacaktır.¹⁰⁰

1.Osmanlı Devleti’nde Devlet Telakkisinin Temelleri

Osmanlı Devleti’nde mevcut olan devlet telakkisi iki farklı görüşe dayanmıştır. Birincisine göre devlet sınıfların nizamını ve adaleti sağlamak için vardır ve esas olan devlettir. İkinci görüşe göre ise, esas olan şeriattır ve devletin varlık sebebi Allah’ın emirlerini uygulamaktır.¹⁰¹ Uygulamada bu iki görüşün ikisi de zamana göre değişerek devlet yönetiminde etkili olmuştur. Yönetim prensibi olarak adil olmak ve dini inanç ve tercihlere karışmamak esas olarak kabul edilmiştir, denilebilir. Çünkü elliye kadar ulus ve o kadar da din ve mezhebe sahip bir ülkede tebaanın inancına karışmak mantıksız ve uygulama açısından da imkânsızdır. Zaten Osmanlı da bu yanlışa düşmemiş yönetiminde devlet eliyle oluşturulan örfi hukuk kurallarını uygulamıştır.¹⁰² Fakihlerin şeriatın yanında örfü kabul etmeleri, örfün “*İslam cemaatinin hayrı ve selameti ile adil*”¹⁰³ olmasından ileri gelmektedir. Örf, hükümdarın “cemiyyetin hayrı”¹⁰⁴ ve “nizam-ı âlem”¹⁰⁵ için koyduğu kuraldır. Geleneksel

⁹⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 1978, s. 29,30.

¹⁰⁰ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, 8. baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2008, s. 341.

¹⁰¹ Halil İnalcık, “Osmanlı Padişahı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Ankara, 1958, s. 77.

¹⁰² Metin Kazancı, “Türklerde Devletle İlişkiler Üzerine Bazı Notlar”, **İletişim: Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, 2005, s. 26.

¹⁰³ Tursun Beğ, **Tarih-i Ebu'l-Feth**, s.13, Ahmedî, **İskendername**, N. S. Banarlı neşri, Türkiyat Mec., Cilt VI, s. 111’den nakleden; Halil İnalcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 13, 1958, s. 104.

¹⁰⁴ Reuben Levy, **The Social Structure of Islam**, Cambridge 1957, s. 248-270’den nakleden; İnalcık, **a.g.m.**, 103.

¹⁰⁵ **Tarih-i Ebu'l-Feth**, s.13’den nakleden; İnalcık, **a.g.m.**, s. 103.

Türk yönetim şeklinin sahip olduğu hoşgörü ve demokrasi kültürü Pax-Ottoman çağını izah eder.¹⁰⁶ Osmanlı'da devlet teorisi pratikte oldukça basittir; vatandaşlar vergilerini verir, padişah bunları toplar. Bunun karşılığında sultan, devleti ve insanları korur, İslamı savunur, sivillerin kullandığı yolların güvenliğini sağlamak gibi diğer hizmetleri yerine getirir.¹⁰⁷

2.Yöneten-Yönetilen İlişkileri

Osmanlı'da padişah, sürüsünü selamete eriştirmekle görevli bir çobana (raî) benzetilir ve bu sebepten tebaaya raiyyet denilir. Bazı İslam hukukçuları padişah ile teba arasındaki ilişkiyi yetim ile vasisi arasındaki münasebete benzetirken;¹⁰⁸ İbn Haldun, İranlı Celalüddin Devvani ve Taşköprülüzade Ahmed gibi yazarlar padişah ve tebaa ilişkisini baba-oğul ilişkisine benzetmişlerdir. Buna göre tebaa oğlun babaya gösterdiği mutlak itaati gösterirken, sultan da tebaasının bu dünyadaki refah ve saadetini sağlar.¹⁰⁹

Sultanın ve devletin uhdesinde olan ve imparatorluğun insanlarını etkileyen pratik faaliyetleri vardır. Örneğin, ekonomik pazara sağduyulu müdahalelerde bulunur, gerektiğinde vergi gelirlerini düşürür. Sultan, doğru ağırlık ve ölçümleri garanti etmek ve sahteciliği önlemek için 'muhtesip'ler atamıştır. Temel ihtiyaç maddelerinin darlığını önlemek, bolluk ekonomisini teminat altına almak sultanın en önemli vazifelerindedir.¹¹⁰ Ancak günümüz

¹⁰⁶ Halil İnalçık, "Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet", **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul, Eren Yayınları, 2000, s. 39.

¹⁰⁷ McCarthy, **a.g.e.**, s. 106.

¹⁰⁸ **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, İstanbul, md.58; Ali Haydar, **Dürer'ül-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, Cilt I-IV, İstanbul, 1330/1912, I/128-130'den nakleden; Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri: Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, 1. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 207.

¹⁰⁹ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 167.

¹¹⁰ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300-1600**, Cilt I, İstanbul, Eren Yayınları, 2000, s. 83.

devletlerinin görevi sayılan birçok alana Osmanlı karışmazdı. Örneğin hastası, yaralı olan ya da çocuğunu okutmak isteyen devlet kapısına gitmezdi.¹¹¹

İran Şahı Şah Abbas, bilginlerini toplayıp, Osmanlılar'ın nasıl bu kadar kudretli olduklarını araştırmalarını istemiş ve halktan zulüm ile bir akçe bile alınmadığı cevabını almıştır.¹¹² Osmanlı Devleti'nin klasik çağı olarak ifade edilen 1299–1600 yılları arasında bu politika takip edilmiş, özellikle kaynakların israf edilmemesine ve bu kaynakların adaletli bir şekilde dağıtılmasına çalışılmıştır. Burada “adalet dairesi” denilen bir uygulama çemberi vardır; *“Hükümdar askerleri olmadan iktidar sahibi olamaz, askerler parasız olmaz, tebaanın refahı olmadan para olmaz ve adalet olmadan halkın refahı sağlanamaz.”*¹¹³

Osmanlı Devleti ekonomik açıdan çok uzun süre kendi kendine yetebilen kapalı ekonomi usulünü benimsemişti. Lüks ihtiyaçlar dışında dış alımlara gerek kalmamış, kıtlık vs. gibi ekonomik sorunlar devlet açısından önemli bir sosyal soruna dönüşmemiştir.¹¹⁴ Ticaretle ilgili müdahaleler, mali kaygılardan değil toprağın belli bir elde toplanmasını engellemek ve üretilen tarım mamullerinin öncelikle kentlerin ihtiyacının karşılanması için pazarlara iletilmesini sağlamak içindi.¹¹⁵ Bölgenin ihtiyacından fazla olan ürünler devlet kurumları ve bunların çoğunluğunun bulunduğu İstanbul'a yönlendirilirdi. Ancak yurtiçi ihtiyaçlarının tümü karşılandıktan sonradır ki, dış ülkelere ihracına izin verilirdi. Buradan üretim faaliyetlerinin ana amacının, ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğunca ucuz ve bol olmasına çalışmak olduğu görülür.¹¹⁶ Osmanlı iktisadi dünya görüşü üç prensip üzerinde

¹¹¹ Metin Kazancı “Osmanlı'da Halkla İlişkiler”, **Selçuk Üniversitesi Dergisi**, Konya, Temmuz 2006, s. 15.

¹¹² **Koçi Bey Risalesi**, sad. Zuhuri Danışman, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 81.

¹¹³ Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2006, s. 56.

¹¹⁴ İsmet Parmaksızoğlu, **Türklerde Devlet Anlayışı: İmparatorluk Devri 1299-1789**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1982, s. 53.

¹¹⁵ Huricihan İslamoğlu İnan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 32-33.

¹¹⁶ Mehmet Genç, “Reform Sürecinde Devlet ve Ekonomi: Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünde Değişmeler”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, der. Kemal H. Karpat, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 295.

şekillenmiştir; iaşe, gelenekçilik ve fiskalizm.¹¹⁷ Osmanlı Devleti iaşe siyasetini örgütlerken şunları yapmıştır; buğday gibi ana tüketim maddelerine ihracat yasağı konması, muhtesipler aracılığıyla gıda maddelerinin toptancı ve tüccarlara dağıtımının denetlenmesi, fiyat spekülasyonlarının engellenmesi için satış narhının belirlenmesi ve stokçuluğun önlenmesi.¹¹⁸

Osmanlı Devleti döneminde; imaretler, darüşşifalar, tabhaneler, kalenderhaneler, kervansaraylar-hanlar ve kitaplıklar sosyal devletin yardımlaşmayı ve dayanışmayı sağlayan kurumları olup,¹¹⁹ “tehvin-i ihtiyacat, temin-i refah ve saadet-i ahali” kelimeleriyle ifade edilen ve halkın sağlık, mutluluk ve refahını güvence altına almak ve üreten kesimin kapasitesini arttırmak yönündeki çabaları modern çağların sosyal devlet anlayışının o dönemdeki göstergeleridir.¹²⁰

Osmanlı padişahlarının halkın refah seviyesini yükseltmek ve korumak için kurdukları bir müessese de ihtisab müessesesidir.¹²¹ Adeta bir müfettiş gibi çalışan muhtesibin esnaf üzerindeki en önemli kontrol mekanizması, narh ve para rayicinin kontrolüdür. Tüketicinin haklarını korumak için alınan tedbirlerden birisi ölçü ve tartıların kontrolü, bir diğeri de hububat üretim yapılan miri arazilerin kontrol edilmesi ve bunların bağ-bahçeye çevrilmesinin engellenmesidir. Bunu yapmakta ana motivasyon, açlık ve darlık gibi sıkıntıların hububat üretimindeki eksiklikten ileri geleceği düşüncesidir.¹²²

¹¹⁷ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2002, s. 59-61.

¹¹⁸ Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul- Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan, Cilt 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, (Fransızca basım: Paris, 1962), s. 169-170'den nakleden; Cem Doğru, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası:İaşe Nezareti”, **Sosyal Bilimler Metinleri** 04/2009, (Erişim)<http://sosyalbe.nku.edu.tr/0409.pdf>, E.T.:08.02.2011, s. 4. Narh politikası, “sosyal devletin satışlar sırasında fiyatları denetlemesi ve fiyatların oluşumunda belirleyici rol üstlenmesi politikasıyla” (Güler, a.g.m., s. 29-42'den nakleden; Bergen, a.g.m., s. 139) örtüşmektedir.

¹¹⁹ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 10.

¹²⁰ Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet**, s. 47.

¹²¹ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 235.

¹²² İbrahim Erdoğan, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 11, Ankara 2000, s. 133-139.

3. Vakıf Müessesesi

Devlet tarafından yapılması beklenen sosyal hizmetler, vatandaşlar tarafından gönüllülük esas olmak üzere kendi kendilerine yapıldığında da sosyal devlet halkın katılımıyla gerçekleşmiş olur. Bu özellikle Osmanlı Devleti döneminde en parlak ve başarılı uygulamalarına rastlanılan, Orta Asya Türklüğünden günümüze gelmekle¹²³ birlikte, köken olarak İslami bir müessese olup* İslamiyet'in kabulüyle yaygın hale gelen vakıf müesseseleriyle mümkün olmuştur. Osmanlı Devleti'nde, devletin yerine getirdiği kamu hizmetleri üç ayrı kaynaktan finanse edilmiştir; tımar usulü, vakıf usulü ve merkezi bütçe usulü. Bunlardan en önemlisi ise vakıf kuruluşları olmuştur.¹²⁴ Vakıflar; sınıflar arası ilişkilerin ahenkli bir hale gelmesi, zayıf sınıfların korunması ve çalışma hayatının en iyi şartlarda devam etmesini sağlamaya çalışan sosyal siyasetin vasıtalarından birisidir.¹²⁵ Vakıf, en geniş ve en temelli sosyal yardım hareketidir.¹²⁶

*“Bir kişi, mülkiyetine sahip olduğu menkul ve gayrimenkul mallarından bir kısmını veya tamamını, Allah'ın rızasını kazanma niyetiyle, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere dini, hayri ve içtimai bir gayeye müebbeden tahsis ederse, malını vakfetmiş, yani bir vakıf müessesesi kurmuş olur.”*¹²⁷ Vakıf müessesesi ile amme hizmetleri mahiyetinde olan; yollar, köprüler, sulama işleri gibi nâfia işleri, hastaneler ve fakirlere yardım gibi sosyal muavenet işleri, medreseler ve kütüphaneler, okutanların ve

¹²³ İsmet Binark, “Yabancı Kaynaklara Göre Vakıf Geleneğimiz”, **Vakıf ve Kültür Dergisi**, Yıl 2, Cilt 1, Sayı 4, Ankara, İlkbahar 1999, s. 13.

* İbrahim Ateş, “Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 15, Ankara, 1982, s. 56. Bülent Köprülü ise, “Tarihte Vakıflar” adlı makalesinde, vakıf müessesesinin kadim Yunan, Roma, Bizans, Cermen, Budist, Eti ve Uygur Türklerinde de mevcut olduğunu uygulamalarını izah ederek göstermiştir. (Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, VIII/3-4, Ankara 1951, s. 479-518.)

¹²⁴ Akgündüz, **a.g.e.**, s. 196.

¹²⁵ Gilbert-Terrell, Neil-Paul **Dimensions of Social Welfare Policy**, Massachusetts, Allyn-Bacon, 1998, s. 3'den nakleden; Hüseyin Ertuğ, “İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırması”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Erzurum 2007, s. 56-57.

¹²⁶ Halim Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, **Vakıflar Dergisi**, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Sayı 1, Ankara 1938, s. 104.

¹²⁷ Bahaeddin Yediöldüz, “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, **Vakıflar Dergisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 20, Ankara, 1988, s. 404.

okuyanların mâîşetini temin gibi kültür işleri yerine getirilmiştir.¹²⁸ Ülken, insanları vakıf kurmaya iten sebeplerden birisinin de; müsadere-i emval'a karşı bir nevi "ortaçağ sigortası" yaptırarak vakıf yoluyla geçim garantisi oluşturma olduğunu belirtmiştir.¹²⁹

Uygulamada Osmanlı Devleti bütçesinin neredeyse tamamı askeri harcamalara gittiğinden,¹³⁰ vatandaşlara yönelik hizmet harcamaları devlet, şirketler ve belediyeler arasında paylaşılmakla birlikte aslında fiili olarak devletin kontrol ve teşvikiyle şahıslar ve vakıflar tarafından yürütülmüştür.¹³¹ Belediyelerin kurulduğu 19. yüzyılın sonlarında dahi, vakıf binalarının yakınında bulunan yol ve kaldırımların yapılması sorumluluğu vakıflara ait olmuştur. Bu durum gayrimüslimlerin oturduğu yerlerde de aynı olup, giderlerin kilise vakıflarınca vs. karşılanması usulü izlenmiştir.¹³² Bunun sebebi; belediye hizmetleri için şehir sakinlerinden vergi alınmaması ve devletin de düzenli katkısının olmamasıdır.¹³³ Ancak Tanzimat sonrası dönemde devlet bütçesinden okul, köprü, yol, kütüphane vs. yaptırılmaya

¹²⁸ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, 2. baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s. 263; Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, 2. baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s. 328.

¹²⁹ Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", **Vakıflar Dergisi**, Sayı IX, Ankara, 1971, s. 15, 19-20, 32; İ.Erol Kozak, **İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum ve İktisat**, İstanbul, Pınar Yayınları, 1984, s. 180'den nakleden; İ. Erol Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, İstanbul, Akabe Yayınları, 1985, s. 34.

¹³⁰ Murat Çizakça, "Vakıflar Konusunda Batıdaki Son Gelişmeler ve Subsidiarity Kavramı", **Vakıf ve Kültür Dergisi**, XIX. Vakıf Haftası Özel Sayısı, Yıl 5, Cilt 2, Sayı 7, Nisan 2002, s. 37; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Cilt 2, Ankara, 1971, s. 261'den nakleden; Yediyıldız, "Müessese-Toplum Münasebetleri", s. 34; Nazif Öztürk, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 34; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, Cilt:9, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1978, s. 93. Meseleye diğer açıdan bakacak olursak; vakıf müessesesinin başarılı bir şekilde yürüyor olması devletin kaynaklarını başka alana, Osmanlı Devleti'nde ise askeri alana kaydırmasına zemin hazırlamıştır. (Şakir Berki, "Vakfın Mahiyeti", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 8, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1969, Tıpkı Basım, Ankara 2006, s. 1; Şakir Berki, "Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 6, İstanbul, Baha Matbaası, 1965, Tıpkı Basım, PYS Vakıf Sistem Matbaası, Ankara 2006, s. 88; Şakir Berki, "Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 7, İstanbul, Baha Matbaası, 1965, Tıpkı Basım, PYS Vakıf Sistem Matbaası, Ankara 2006, s. 46.)

¹³¹ O. N. Ergin, **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, İstanbul 1936, s. 5; N. Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, Cilt 2, İstanbul 1970, s. 270-271'den nakleden; Yediyıldız, **a.g.m.**, s. 34.

¹³² Cengiz Orhonlu, "Mesleki Bir Teşekkül Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, İstanbul 1972, s. 110-111'den nakleden; İlber Ortaylı, **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974, s. 202.

¹³³ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 43.

başlanmış,¹³⁴ yoksulların korunması alanı yavaş da olsa merkezi devletin sorumluluk alanına girmeye başlamıştır.¹³⁵

Yapılan araştırmaların genele uygulanmasıyla varılan sonuçlara göre; Osmanlı ekonomisinin 17. yüzyılda %15,97'sinin, 18. yüzyılda %26,80'inin, 19. yüzyılda ise %15,77'sinin vakıfların hâkimiyetinde olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁶

Hizmet alanları olarak ifade edildiğinde şu alanlar vakfın faaliyet alanlarına girer; eğitim ve öğretim hizmetleri, kültür hizmetleri, yapım, bakım ve restorasyon hizmetleri, dini hizmetler, sağlık hizmetleri, hayri ve sosyal yardım hizmetleri, güvenlik hizmetleri, ulaşım hizmetleri, temizlik hizmetleri, turizmi teşvik mahiyetindeki hizmetler, ekonomik hizmetler, şehircilik hizmetleri,¹³⁷ yurdun imarı ve düşman tecavüzünden korunması ve sosyal bünyenin korunması gibi askeri ve medeni hedefler.¹³⁸ Vakıfların yoksulların evlendirilmesi, çeyizlerinin verilmesi, hizmetçilere, hasta ya da sakat kuşlara yardım edilmesi ve eşya verilmesi gibi faaliyetlerinin dışındakilerin tamamı bir bina kurulmasını gerekli kılar. Böylece bu binaların yapımı, bakım ve onarımının sağlanmasıyla da ülkenin-şehirlerin bayındır hale getirilmeleri sağlanır.¹³⁹ Mahalle ve köy gibi yerel yerleşimlerde ihtiyaca binaen kurulan "avarız vakıfları" da mevcuttur. Bu tip vakıflar; bu mahalle ya da köyde vefat eden fakirlerin defin masraflarına, hastalananların tedavilerine ve hastalık sebebiyle çalışamayanların geçimlerinin sağlanmasına, mahalle ya da

¹³⁴ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, 2007, s. 229'dan nakleden; Bergen, **a.g.m.**, s. 148.

¹³⁵ Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Yardım: 1839-1918", **Toplum ve Bilim**, Sayı 83, Kış, 1999/2000, s. 115'den nakleden; Hasan Hüseyin Güneş, Şevket Ercan Kızılay, "Osmanlı Vakıf Geleneği, Toplumsal Alan ve Yoksullar: Ayasofya Nahiyesi Örneği", **Opus: Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim, Kasım, Aralık 2011, s. 162.

¹³⁶ Hasan Yüksel, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)**, Sivas 1998, s. 14; Bahaeddin Yediyıldız, **Institution Du Vaqf Au XVIII E Siècle En Turquie –Étude Socio-Historique**, Ankara 1990, s. 151; Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara 1995, s. 25'den nakleden; Nazif Öztürk, "İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 29, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2005, s. 19.

¹³⁷ Ateş, **a.g.m.**, s. 55.

¹³⁸ Halim Baki Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 1, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938, s. 104.

¹³⁹ Orhan Cezmi Tuncer, "Anadolu'da Vakıflar ve Bayındırlığa Katkısı", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 29, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 23.

köydeki herhangi bir imar ve tamirine yardım etmek amacıyla kurulmuşlardır.¹⁴⁰

Osmanlı klasik döneminde başarılı bir şekilde işleyen vakıflar, zamanla zafiyete uğramaya başlamıştır. Belediye idareleri zayıf bütçeleri sebebiyle, sosyal hizmetleri yerine getirecek durumda olamamışlardır. Sahipsiz ve sokağa atılmış çocukların bakımı, bir sütanneye emanet edilip çocuğa aylık bağlama suretiyle Bab-ı Ali tarafından üstlenilmiştir. Ancak henüz yetimhane ve bakımevi gibi tesisler mevcut değildir.¹⁴¹

4. Osmanlı Devleti'nde Değişen Yönetim Anlayışı

Genel olarak 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yöneten-yönetilen ilişkisinin değiştiği bir yüzyıldır. Tam olarak eşitlikçi sonuçları olamasa da bu zamana kadar hep devletten tebaaya giden mesajlara tebaadan devlete giden mesajlar da eklenmiştir. III. Selim döneminde kurulup, II. Mahmud döneminde geliştirilen Meşveret Meclis'lerinde iki halk temsilcisi bulunmaya başlamıştır. Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet kurumları da oldukça önemlidir. Gazetelerin çıkmaya başlaması ve yaygınlaşması da devlet-tebaa ilişkilerini simetrik bir hale getirmiştir. O dönemde halkın devletten beklediği en önemli istek, güvenliğin sağlanması ve adil vergilendirme olmuştur.¹⁴²

Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu; öncelikle imparatorluk içinde 150 yıldır devam eden gerilemeyi itiraf edip, yaşanan toprak kayıplarını durdurmak ve artık radikal değişiklikler yapmak istiyordu. Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, dünyaya Türk idaresi altında bulunan insanların mal, can, ırz ve namus emniyetini ilan etmiştir. Böyle bir hatt zaten üç asırdan beri devam eden, tebaasına adil bir idare vaat etmek için

¹⁴⁰ Ali Himmet Berki, "Vakıfların Faideleri ve Gördüğü Hizmetler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 6, İstanbul, Baha Matbaası, 1965, Tıpkı Basım, PYS Vakıf Sistem Matbaası, Ankara 2006, s. 13.

¹⁴¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 223-224.

¹⁴² Kazancı, "Türklerde Devletle İlişkiler", s. 28.

Sultanlarca yayınlanan, adaletname geleneğine de tamamen uygundur. Fakat onlardan farkı, Padişah'ın doğrudan çıkardığı bir ferman olarak, devlet idaresinde köklü değişiklikler yapabilecek içerikte olmasıdır.¹⁴³ Fermanda sosyal devletin gereği olan, memurlara adil ücret verilmesi gereği de vurgulanmıştır.¹⁴⁴ Bu fermandaki kanunların uygulanması ile imparatorluk tebaasının devlete ısınıp bağlanması, isyan etmemesi, iktisadi hayatın canlanarak halkın zenginleşmesi, devletin gelir ve kudret kaynaklarının artırılmasını hedeflenmiştir. Özetle fermandan beklenen, devletin güçlenmesi, memleketin kalkınması ve huzurun yerleşmesi olup;¹⁴⁵ Tanzimat'la birlikte artık kurumsallaşmış bir can ve mal güvenliğinden söz edilebilir hale gelinmiştir.¹⁴⁶ Ferman, kâğıt üstünde kalmayarak fiilen de uygulanmış, imparatorluk içinde geniş hareketlere ve sosyal yapıda farklılıklara yol açmıştır. Tanzimat Fermanı'nın temelini öncelikle mali alanda yapılan inkılaplar oluşturmuştur. Mali alanda merkezi kontrolü sağlamak ve halka borçlu olduğu miktardan daha fazlasını ödeten iltizam usulünün haksızlığına son vermek için aşardan ve her türlü mukata'alardan iltizam usulü kaldırılmıştır. O döneme kadar adet haline gelen; şehre, kasaba ya da köye gelen devlet görevlisinin kendisinin, yanındakilerin ve hayvanlarının yiyeceğini halkın karşılaması uygulamasına son verilmiştir. Fermanın hemen uygulanan maddelerinden birisi de angaryanın ve servajın kaldırılmasıdır. Özellikle Rumeli bölgelerinde ileri gelenler, kendi bölgelerindeki reayayı köle gibi çalıştırmakta, gitmek isteyenleri bırakmayıp, evlenme işlerine dahi karışmaktaydı. Bunun üzerine sultan bu tür mezalimi yasaklayıp, aksine hareket edeceklerin cezalandırılacaklarını bildirmiştir.¹⁴⁷ Görüldüğü üzere fermanda, bütün tebaanın saadetinin amaçlandığı ilan edilmiş, o zamana kadar yapılan düzenlemelerin de ülkenin güçlenmesini sağladığı belirtilmiştir.

¹⁴³ Selda Kaya Kılıç, **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet'e Geçiş İlk Anayasasının Hazırlanması**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010, s. 12.

¹⁴⁴ Öztuna, **a.g.e.**, s. 26..

¹⁴⁵ İnalçık, **a.g.m.**, s. 357-358.

¹⁴⁶ İlber Ortaylı, "Tanzimat", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1545.

¹⁴⁷ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1537,38.

Fermanın temel amacı “Saltanat-ı seniyyenin tezyid-i kuvvetini temsil etmek” ve tebaanın “revatib-i kalbiye-i vatandaşı” ile hukuki birliğini sağlamaktır.¹⁴⁸

Sağlık hizmetleri, Osmanlı liman şehirlerinin dış ticarete açılması ve salgın hastalıkların yarattığı yıkımı önlemek amacıyla 19. yüzyıldan sonra merkezi hükümetçe yürütülmeye başlanmıştır. İlk defa 1835 tarihinde II. Mahmud döneminde Karantina Müdüriyyet'i kurulmuş, karantina idarelerinin kurulması ve yayılması için 1838 tarihinde İstanbul'da “Meclis-i Umumi-yi Sıhhiye” kurulmuştur.¹⁴⁹ Devlet, 1840'lardan itibaren askeri amaçlarla da olsa hastaneler açmaya başlamıştır. 1840'da Ahırkapı Kışla Hastanesi, İstinye Hastanesi, Davutpaşa ve Rami Toptaşı Hastaneleri; 1841'de Bab-ı Seraskeri Hastanesi açılmıştır. 1845 tarihinde de çağına göre modern bir sivil hastane olan Gureba Hastanesinin kurulması için teşebbüse geçilmiştir. Merkezi devlet, hekimlik işlerinin ıslahı için de tedbirler almıştır. Vilayetlerde usulsüz olarak diplomasız çalışan hekimler meslekten men edilmiş ya da sınava tabi tutulmuşlardır.¹⁵⁰ Tayin olunan hekimlerin maaşları dışında ahaliden para almamaları da istenilenler arasındadır.¹⁵¹

1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi, temel bir kanuna göre hükümetin yönetilmesi demektir. Halkı temsil eden bu meclisin görevleri; devletin gelir ve giderlerini denetlemek, kanunların uygulanışını sağlamak ve ülke çıkarlarına aykırı kanunların değiştirilmesini sağlamaktır. Denilebilir ki, bu meclisin başlıca görevi hükümete karşı halkı korumaktır. Kanun'un 8'den 26'ya kadar olan maddeleri tebaanın genel haklarından bahseder. Bunlar; kişisel özgürlüğün dokunulmazlığı, mülkiyet, söz, cemiyet kurma, eğitim hakları, konut dokunulmazlığı, açık yargılanmadan cezalandırılmama gibi haklardır. Fakat uygulamada bunların hiçbirisinin müeyyidesi olmadığı gibi, bunları sınırlayan egemen güçleri denetleyecek önlemler de yoktur.¹⁵²

¹⁴⁸ Necdet Hayta, Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri: XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2003, s. 129,130.

¹⁴⁹ Bedi N. Şehsuvaroğlu, **İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız**, İstanbul, İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı, 1953, s. 96'dan nakleden; Ortaylı, **a.g.e.**, s. 219.

¹⁵⁰ Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 65,71'den nakleden; Ortaylı, **a.g.e.**, s. 220, 221.

¹⁵¹ Antep Şerhiyye Sicilleri, yay. C. C. Güzelbey, C. 144, s. 252-6 (Ay yok) 1265 tarihli ferman, s.:23, Fas.:2'den nakleden; Ortaylı, **a.g.e.**, s. 221.

¹⁵² Berkes, **a.g.e.**, s. 319, 326.

II. Meşrutiyet dönemi, çalışma ilişkileri açısından, Osmanlı Devleti'nde diğer birçok alanlarda olduğu gibi, farklılaşmanın başladığı bir dönemdir. Örneğin 1909 tarihli Tatil-İ Eşgal Kanunu ve aynı tarihli Cemiyetler Kanunu bu dönemde çıkarılmış ve Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiş kanunlardır. Makal, Osmanlı Devleti'nde çalışma ilişkilerinin tarihini 1850-1908 ve 1908-1923 olmak üzere ikiye ayırırken, II. Meşrutiyet dönemini özellikle vurgulamıştır.¹⁵³

Osmanlı ve Türkiye tarihine bakıldığında 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden 20. yüzyılın ortalarına kadar uzanan süreçte devletin sosyal alana nüfuzunun gittikçe arttığı görülür. Kabaca 1850–1950 tarihleri arasında kapsayan dönemi, bu coğrafya için modern sosyal devletin oluşum evresi olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁵⁴ Dolayısıyla konumuz olan Atatürk dönemi sosyal devlet anlayışı, bu dönemin bir kesitini oluşturabilir. Türkiye'de sosyal devlet anlayışının ve sosyal güvenlik müesseselerinin tarihi oldukça gerilere gider.¹⁵⁵ Türk tarihinin eski dönemlerine ait sosyal devlet algısı ve sosyal politika uygulamalarına bu bölümde değinilmiştir.

Türk inkılabının hazırlık aşamasının büyük bir bölümünün, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında gerçekleşmiş olması, birçok müessesenin uzantılarının Osmanlı döneminden itibaren kurulmaya başlandığını gösterir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki bu devamlılıkla beraber, elbette farklılaşmalar da görülecektir. Çünkü belirli bir dönemde devlet kavramına verilen anlam ve devletin anlaşılış biçimi, temelde toplumun iktisadi ve buna dayanan toplumsal yapısına göre biçimlendiğinden,¹⁵⁶ yeni kurulan devletin kaçınılmaz olarak toplumsal ve ekonomik yapı değişiklikleri geçirmesi devletin algılanmasına yönelik değişiklikleri doğuracaktır.

¹⁵³ Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, Ankara, İmge Yayınları, 1999, s. 31.

¹⁵⁴ Özbek, **a.g.m.**, s. 19

¹⁵⁵ Pınar'ın dediği gibi; "Türk tarihi sosyal politikanın batı manasında anlaşılmasından evvelki devirlere ait zengin misallerle doludur." (Saffettin Pınar, **Türkiyede İctimai Siyaset Meseleleri**, İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü, İctimai Siyaset Konferansları Dördüncü Kitaptan ayrı bası, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 6)

¹⁵⁶ Çetin Özek, "Türk Ceza Kanununun 50. Yılında Devlete Karşı Suçlar", **Değişen Toplum ve Ceza Hukuku Karşısında Türk Ceza Kanunu'nun 50 Yılı ve Geleceği**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Enstitüsü Yayını, 1976, s. 465, 466'dan nakleden; Makal, **a.g.e.**, s. 179.

Türkiye’de sosyal devletin gelişimini dört döneme ayırarak incelemek mümkündür. İlk dönem, Cumhuriyet öncesinde Osmanlı Devleti’nin özellikle son iki yüzyıllık döneminde ilk modern sosyal güvenlik kurumlarının ortaya çıktığı dönemdir. İkinci dönem, 1923-1945 yılları arasındaki süreçtir. Üçüncü dönem, tüm dünyada Keynesci refah devleti uygulamalarının zirvede olduğu 1950-1970’li yıllardır. Savaş sonrasına rastlayan bu yıllarda Türkiye ekonomisi Amerika ve diğer Batılı devletlerce desteklenmiştir. Dolayısıyla bu dönem, refah devleti alanında önemli gelişmelerin sağlandığı ve sosyal güvenlik kurumlarının modern halini aldıkları dönemdir. Son olarak da 1980’lerden sonra Özal’ın iktidar yıllarını kapsayan dönemdir.¹⁵⁷ Konumuz olan ikinci dönem, 1923 yılında başlayıp, Cumhuriyet’in ilan edilip devlet şeklinin belirlendiği ve Anayasa’nın ilk maddesi olarak B.M.M.’ce onaylandığı yıldır. Devletin kurucusu Atatürk’tür. Meşruti idareden cumhuriyet rejimine geçiş, milletçe örgütlenerek vatanın belirli sınırlar içerisinde uluslararası alanda devlet olarak tanınmasıyla sonuçlanmıştır. Verilen “kurtuluş” mücadelesinin yerini “kuruluş”, üçüncü safha olarak da “kalkınma” devri alacaktır.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Gül, a.g.e., s. 260.

¹⁵⁸ A. Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, TTK Yayınları, 1998, s. 129.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE ÇİFTÇİLERE YÖNELİK OLARAK UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR

Türk devletlerinde hükümdarın vazifelerinden olan devlet topraklarını korumanın önemini anlatabilmek için Asya Hun Devleti'nin kuruluş yıllarındaki bir hadiseyi hatırlatmak faydalı olacaktır. Asya Hun Devleti'nde Türk birliğini kuran Tanhu Mo-tun (M.Ö.209-174) tahta çıktığı günlerde komşuları Tung-hu'lar Hun devletinin sınırları içindeki çorak ve verimsiz bir arazinin kendilerine verilmesini isterler. Bu teklif üzerine devlet meclisini toplayan Mo-tun, meclistekilerin bu toprak parçasını verelim zaten işe yaramaz bir yerdir, şeklindeki ifadelerine karşılık "Toprak devletin temelidir. Biz bunu nasıl başkasına verebiliriz" diyerek kendisinin devlet toprağını özel mülkiyeti gibi tasarruf edemeyeceğini belirtmiştir. Daha sonraları Selçuklu sultanı Alparslan da Saganiyan'ı fethettikten sonra buranın hâkimi Musa'nın bu araziye satın alma teklifine "Bu (mülk) alınıp satılabilen ticaret eşyası değildir"¹ diyecektir. Görüldüğü üzere Türk devletlerinde "toprak" en kutsal şeylerin başında gelmektedir. Bir ülkede toprak mülkiyet ve tasarruf rejiminin etkileri çok yönlü olup millet hayatını etkileyebilen bir faktördür. Toplumun özelliklerine ve adalet ilkelerine uygun bir toprak rejimi, milli kalkınma hamlesini güçlendirirken, elverişsiz ve adaletsiz bir toprak rejimi de sosyal sürtüşmeleri ve sosyal patlamaları artırır, kalkınmayı köstekler. Toprak mülkiyet ve tasarruf rejimi modern tarım gelişmelerinden yararlanma oranını ve ayrıca "devlet-fert" ilişkilerini ve hükümetlerin politikalarını yakından ilgilendirir.

¹ De Groot, *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*, Berlin-Leipzig, 1921, s. 52, W.M.M. McGovern, *The Early of Central Asia*, Chapel Hill-North Carolina, 1939, s.118, L.Ligeti/Türk.Ter./ *Asya Hunları*/bk.Attila ve Hunları, İstanbul, 1962, s.35 vd., B.Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, s. 7 vd., M.A. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, İstanbul 1972, s. 76'dan nakleden; Abdülkadir Donuk, *Türk Hükümdarı*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1990, s. 9.

Çoğunluğu köylü olan Türk halkının egemenliğine dayanan yeni devlet rejiminde, tarım işlerinin tarımsal teknik ve sosyal tüze bakımından organizasyonu, zirai bünyenin kuruluş ve dokunuş meselesi büyük bir önem kazanmış olup;² iktisadi bakımdan köylünün kalkınmasına dayanmayan veyahut netice olarak oraya varmayan herhangi bir hareket her türlü esastan mahrum kalacağı gibi, refah seviyesi yüksek ve kültürlü bir Türkiye kurmak ancak zirai bakımdan memleketi teşkilatlandırmak, rasyonel ve ekonomik bir nizama kavuşturmak yoluyla gerçekleşebilir.³ Yeni Türk Devletinde milli ekonominin temelini teşkil eden zirai ekonomi,⁴ onunla uğraşan sınıf olduğu için doğrudan köylülerin durumuyla alakalıdır. Memleketin başlıca servet kaynağı ve halkın en büyük geçim vasıtası olan ziraatin teşvikine önem verilmiş,⁵ Atatürk de; *“Ülkemizin bir tarım ülkesi olduğu ve genişliği göz önüne alınırsa, bizim başlıca güç ve gelir dayanağımızın toprak olduğu ortaya çıkar”*⁶ diyerek tarım ve toprağın önemini ifade etmiştir. Diğer taraftan Rousseau'nun “mülkiyetin toplumsal eşitsizliğin kaynağı” olduğu tespitinden hareketle, çiftçilerin toprak mülkiyeti durumunun eşitsizliğe yol açması nedeniyle sahip olduğu kritik duruma dikkat çekmek gerekir. İncelediğimiz dönemde de toprak mülkiyeti, büyük toprak sahiplerinin durumu ve çiftçiyi topraklandırma çabaları üzerinde durulan politiklardır.

² Ömer Lûtfî Barkan, “Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, Toplu Eserler 1, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 23.

³ Ömer Lûtfî Barkan, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Ziraî Bir Reformun Ana Meseleleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 6, No 1-2, Ekim 1944-Ocak 1945, s. 55.

⁴ Halil Cin, “Atatürk’ün Toprak ve Tarım Politikası”, **Prof. Dr. Akif Erginay’a 65’inci Yaş Armağanı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981, s. 363.

⁵ **Hükümetler ve Programları: 1920-1960**, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1988, s. 29.

⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.II, Cilt 27, s.1’den nakleden; **Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmaları**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1987, s. 162.

I.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ'NDE ÇİFTÇİLER

Roma-Bizans dönemlerinin sulama ve ulaştırma sistemlerinin çökmesi, 11. yüzyıldan sonra göçebe akınlarının Anadolu'daki yerleşik tarım yapılarını bozması, Osmanlı para ve vergi düzenininin 16. yüzyılın sonlarına doğru çökmeye başlaması ve Anadolu'nun toplumsal kargaşaya girmesi gibi sebeplerle Anadolu tarımının verimliliği yüzyıllar boyunca azalmıştır.⁷ Diğer taraftan Osmanlı Devleti, sosyal bünye ve teşkilat itibariyle tamamen askeri bir mahiyet arz ettiğinden, bütün teşkilat ve müesseselerini tamamen harp hal ve maksatlarına göre kurmuştur. Dolayısıyla harp sanatından başka işlerle meşgul olan köylüler, devlete ve harp işiyle meşgul olanlara tâbi olmuştur. Bu düzen, mecburi olarak iki esaslı sınıftan ibaret bir devlet telakkisine varmıştır; idareci ve emredici olan askeri sınıf ile askeriyeden gayri reaya denilen halk sürüleri. Bu ikinci sınıftan şehirlî denilen az çok imtiyazlı gözükten halkı çıkarınca, efendilerinin sevk ve idare ettiği sürüler yani çiftçi-reaya sınıf kalmaktadır.⁸ Osmanlı'nın 16. ve 17. yüzyılı, Anadolu köy hayatını alt üst eden Celali isyanlarının etkisiyle, köylüler için olumsuz şartlar barındıran bir dönem olmuştur. İsyandar neticesinde çaresiz kalan köylüler yaşadıkları yerleri terk ederek, ıssız bölgelere çekilmeye başlamışlardır. Bunun o dönemdeki adı "kaçgunluk-firarilik"tir. Halk, hükümete yazdıkları yazılarda, zalimin zulmünden şikâyet ederek, bu durumun düzeltilmesini yoksa "terk-i diyar ve cilâ-yi vatan" edeceklerini ifade etmişler ve bu kuru bir tehdit olarak kalmayıp gerçekleşmiştir. Bir örnek vermek gerekirse, Ankara'nın Bacı kazasında mevcut 38 köyden 33'ünün kaçtığı tespit edilmiştir.⁹ Bu insanlar kaçtığı halde, avarız tekâlifinin hâlâ eski hane üzerinden hesaplanması kalan halkın uğradığı zulmü gösterir. Özellikle 1596'dan itibaren Anadolu hayatını felce uğratan Celali isyanları, köyün kolu tutan insanların ziraattan leventliğe

⁷ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950**, 3. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 416.

⁸ Ömer Lûtfî Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü", **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Toplu Eserler 1, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 726, 727.

⁹ İbnülemin, karton 3, Nr. 542'den nakleden; Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celalî İsyandarı**, Ankara, Barış Yayınları, 1975, s. 447.

çekmiş, tarla, bağ, bahçede çalışanlara güven bırakmadığından, kötü hava şartlarının da etkisiyle, kıtlık baş göstermiştir.¹⁰ Geride kalanlar hem ağır vergiler altında ezilmiş hem de türeyen eşkıyanın eline düşmüştür. Mevcut nüfusun yaklaşık %80'inden fazlasının köylerde yaşadığı düşünülürse, halkın çoğunluğunun bu zulmü çektiği anlaşılır.¹¹

Tarım alanındaki çöküşün ana nedenlerini Sencer şöyle anlatmıştır; topraksızlık, vergilerin ağırlığı, tarımda kullanılan yöntemlerin ilköllüğü, eşkıya korkusu, yol ve kredi yokluğu. Bu durum, iç ve dış göçlere ve kıtlıklara yol açmıştır.¹² Bu içler acısı sahneler ilerleyen zamanlarda da tekrar edecektir. Bunların tasvir edilmesi elbette Cumhuriyet yönetiminin teslim aldığı çiftçinin durumunu tasvir etmesi bakımından önemlidir. Kredi imkânı bulunmadığından tohumluk dağıtımının hayal olduğu bir dönemden, daha 1920'lerden itibaren tohumluk dağıtılmaya başlanması önemlidir.

Yer yer ve zaman zaman yaşanan bu felaket tablolarından başka köylünün ülkedeki genel durumu da iç açıcı değildir. Bu durumun farkında olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913 Kongresinde kabul edilen siyasi programında ziraatla uğraşanların bu durumlarını düzeltmeyi amaçlayan maddelere yer vermiştir.¹³ Köylüler için düşünülenler iyi projeler olmakla birlikte, Cumhuriyet döneminden önce gerçekleştirilememiştir. Çünkü tarımdaki üretimi çoğaltacak ve kıymetlendirecek tedbirler ancak bütün ulus ekonomisinin organizasyonunda köklü değişiklikler yapılmasıyla mümkündür. Böyle bir organizasyon teşebbüsü ise yeni bir devlet telakkisinin ve bu devlete has yeni örgüt ve uzuvların doğmasıyla sağlanabilir. Eski devletin birtakım prensiplerle eli kolu bağlıdır, gece bekçisi devlet telakkisine az çok bağlı olundukça tarımsal reform yapmak da kabil olamamıştır.¹⁴ Eski düzeni

¹⁰ Akdağ, **a.g.e.**, s. 446, 447, 455.

¹¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Ankara, Bilgi Basımevi, 1969, s. 32'den nakleden; Yalçın Acar, **Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar: 1923-1963**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991, s. 4, 7.

¹² Basiret Gazetesi, 9 Mayıs 1874, Ankara haberi; Basiret Gazetesi, 12 Mayıs 1874, Ankara haberi; The Levant Herald, 29 Şubat 1874'den nakleden; Oya Sencer, **Türkiye'de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul, Habora Kitabevi Yayınları, 1969, s. 115-117.

¹³ Tarık Z. Tunaya, **Türkiyede Siyasi Partiler: 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş A. Ş. Yayınları, 1952, s. 209, 212, 216.

¹⁴ Barkan, "Harp Sonu", s. 27.

temsil eden Osmanlı Devleti'nin inhitat ve inhilali kendine has zirai bünyenin çöküş ve dağılışıyla beraber meydana gelmiş, devlet otoritesi artık toprak meselelerine lazım gelen nizam ve inzibatı dayatmak kudret ve imkânlarını kaybederek, her şeyi kendi oluruna terk etmeğe mecbur kalmıştır. Böyle bir ortamda, bütün bir milletin geçinme vasıtası ve milletin hayatı için büyük öneme sahip olan çiftçilik meselesi, her zamankinden daha fazla ön planda olarak bir devlet işi olarak meydana çıkmıştır.¹⁵ Artık yeni Türk Devleti, eski feodal yapı veya başıboş liberalizm geleneklerini devam ettirerek köylüyü fakru zaruret içinde bırakan geri toprak münasebetlerini, geri siyasi teşkilat ve anlayışını ortadan kaldırarak köylünün paryalaşmasını ve yeni toprak malikânelerinin teşekkülünü engelleyecek tedbirleri almak durumundadır.¹⁶

II. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE ÇİFTÇİLER

Osmanlı Devleti'nde en önemli üretim alanı olması hasebiyle en önemli vergi kaynağı da tarım faaliyetleridir. Kurtuluş Savaşı gibi, her türlü maddi kaynağa ihtiyaç duyulan bir devrede, tarım faaliyetlerinin artırılması hem halkın karnının doyması için gerekli olup hem de bir vergi kaynağı olduğu için devlet açısından önemlidir. Kurtuluş Savaşı devam ederken, İktisat Vekâleti'nin sosyal politika ile ilgili çalışmaları şöyle sıralanabilir; il ve ilçeler ölçeğinde karşılaştırmalı üretim cetvellerinin hazırlanması, çiftçilere tohumluk dağıtımının düzene sokulması, Hilâl-i Ahmer aracılığıyla yoksul ve

¹⁵ Ömer Lûtfi Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Toplu Eserler 1, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 125, 126. Kuruluş devrinde Osmanlı Devleti de tavaifi mülûk anarşisinin sebep olduğu toprak adaletsizliğine karşı kati bir mücadeleye girişmiştir. Mücadele özellikle iki alandadır; soy ve toprak asaleti sınıflarına karşı mücadele ve büyük miktardaki nüfus kütlelerine yer değiştirmesi için isyan ve kolonizasyon siyaseti izlemek. (Ömer Lûtfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri (1)", **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Toplu Eserler 1, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 281, 288) Görüldüğü üzere toprak meselesini halletmek, yeni kurulan devletlerin ilk el attığı meselelerdendir.

¹⁶ Ömer Lûtfi Barkan, "Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri", **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Toplu Eserler 1, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 379.

muhtaç çiftçilere yardım edilmesi, ormanların korunması ve daha verimli işletilerek gelirlerinin artırılması için Orman Muhafaza Teşkilatı'nın kurulması, Kastamonu'da Orman Mektebi'nin açılması, köylü haklarının sağlanması için Baltalık Kanunu'nun çıkarılması.¹⁷ Tarımla uğraşan kesimin sorunları o dönemde şunlardır; traktör-pulluk gibi makinelerin eksikliği, hayvan nallarının eksikliği, tarımda kullanılan göztaşı maddesinin eksikliği. Bir kısım köylerde ise, ürünlerinin tamamı ordu için alındığı ve kendilerine bir şey kalmadığı için bilinçli olarak üretim yapılmamaktadır.¹⁸

11 Aralık 1920 tarihli "Muhtaç çiftçilere borç olarak tohumluk ve çift hayvanatı ihsası hakkında nizamname" bundan sonra çiftçiler için uygulanacak güzel bir politikanın başlangıcı olacaktır. Kabul edilen bu nizamnamenin maddeleri şöyledir:

Madde 1- Harp, isyan, sel ve benzeri vesair afetlerden dolayı bu sene mahsülatı hasara uğrayan ve çift hayvanları mahv ve telef olanlarla muhtaç çiftçilere tohumluk ve çift hayvanları verip dağıtılması için vilayet, sancak veya kazada en büyük mülkiye memurunun başkanlığı altında mal, ziraat, baytar memurları ve belediye reisleriyle idare meclisi seçilmiş azalarından oluşan bir komisyon teşkil edilecektir.

¹⁷ Burhan Ulutan, "Celal Bayar'ın Ekonomi Politikası ve Uygulamaları", **100 Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1982, s. 282'den nakleden; Erkan Şenşekerci, "Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul 1999, s. 87. Baltalık kanununun 1. maddesi şöyledir: "*Odunculuk, kömürcülük ve kerestecilik ile melûf olan veya âzami yirmi kilometre mesafe ile büyük ormanlara mücaveret ve münasebeti bulunan köylere, beher haneye âzami on sekiz atik dönüm itibariyle ve orman memurlarının riyasetinde mahallî mühendis ve tapu memurlarından ve karye heyeti ihtiyariyesinden ikişer zattan mürekkep bir heyet marifetiyle baltalık tefrik ve mevcut baltalıklar bu nispete iblâğ edilmek suretiyle tevsiyan yeniden tahdit ve köy namına meccanen kaydi resmisi icra olunur, işbu baltalıkların hüsnü muhaf azasıyle emri intifai heyeti ihtiyariyenin nezaret ve mesuliyeti tahtında karye halkına ait bulunur. Evkâf ormanları alehltlak müstesnadır.*" İkinci madde, şahısların elindeki ormanların ise istimlak edilerek komisyonun belirlediği fiyatla şahıslardan satın alınacağını; beşinci madde baltalığa sahip karye halkının pazarda satacağı kereste ve mahrukatin bilumum vergiden muaf olacağı yalnız köyün imarı ve teavün sandıkları için ilan edilen bir günün kazançlarının Ziraat Bankasına yatırılması gerektiğini ilan etmiştir. 27 Muharrem 1339. (Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100039.pdf, 21.3.2012. Atatürk, 1 Mart 1921'de Meclisin yasama yılını açış konuşmasında, Baltalık Kanunu'nun "köylünün mutluluk ve refahını sağlamak üzere" çıkarıldığını söylemiştir.

¹⁸ **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, 1921-1922, Devre 1, Cilt 2, Ankara, TBMM Basımevi, 1980, s. 150.

Madde 2- Komisyon derhal toplanma ile muhtar ve ihtiyar heyetinden tevdi olunacak ihtiyaç defterlerini inceleme ve ciddi olarak yardıma muhtaç olanları ve ihtiyaç derecelerini belirleyip tespit eden bir defter tanzim ve tasdik edecektir.

Madde 3- Aşar ambarlarında tohumluğa dair zahireler bulunan mahallerde muhtaçlara komisyonun en az iki azası huzurunda aynen ve sonradan ödenmek koşuluyla silsileli kefalet senedi karşılığında tohumluk dağıtılır. Muhtaçların isimleri ve tohum cinsi ve miktarı düzenli olan bir defter kayd ve bu defter ile senedlerin asılları mal sandıklarında hıfz ve birer suretleri ziraat memurlarına tevdi olunur.

Madde 4- İş bu tasdik tohumluklar mahsulün idrak ettiğinde maliye tahsildarları tarafından aynen istirdad ve maliyenin tohumluk ambarına teslim olunur.

Madde 5- Tohumluğa dair zahireler bulunmayan ve zaruret gereği çift hayvanları dağıtılması icap eden yerlerde tohum ve çift hayvanları satın alınıp dağıtılması için tahsis olunan meblağlar mal sandıklarından Ziraat Bankaları'na nakden tevdi olunur. Ziraat Bankası muhtaçlara verilecek tohum veya çift hayvanlarını silsileli kefalet usulüyle çiftçilerin arzusuna ve bir banka meclisi idaresinin uygun görmesine göre ya nakden veyahut tohum veya çift hayvanları şeklinde muhtaçlara faizsiz taksitli olarak borç ve meblağları taksitlerinin hululünde tahsil eder.

Madde 6- Aynen verilecek tohumluklar dağıtım esnasında esas kuvvetini zayi etmeyecek bir surette, gayrı kabil-i ekell bir halde ifrağ olunur.

Madde 7- Komisyon tarafından alınıp kayd olunacak senedler verilecek. Nakidler ve dağıtılanların miktar ve cinsi fiyatlarını gösteren defterlerin tasdikli birer sureti Maliye ve İktisat Vekâleti'ne gönderilecektir.

Madde 8- İş bu nizamnamenin icrasına Maliye ve İktisat vekilleri memurdur.¹⁹

¹⁹ BCA 030.18.01.01.2.22.7. Kabul edilen bu nizamnamenin, aynı tarihli "Muhtaç çiftçilere borç olarak tohumluk ve çift hayvanı tedarik ve verilmesine dair kanun lâyihası" ise şu şekildedir: Madde 1- Harp, isyan, sel vesair afetlerden dolayı bu sene mahsûlatı hasara uğrayan ve çift hayvanları mahv ve telef olan muhtaç çiftçilere ve umumiyetle fellah olanlara tavizen tohumluk ve çift hayvanı verilmek üzere 300.000 liranın maliye hazinesince sarfedilmesine izin verilmiştir. Madde 2-Adı geçen

14 Aralık 1921 tarihinde, İcra Vekilleri Heyeti, muhtaç çiftçilere ödünç olarak tohumluk ve çift hayvanları verilmesi hakkındaki nizamnamenin 3. maddesini şu şekilde tadil etmiştir:

Madde 3- Aşar ambarlarında tohumluğa ait zahireler bulunan mahallerde muhtaç kasabalarda komisyonun en az iki azası ve köylerde komisyondan harcırahsız memur gönderilemediği takdirde köy ihtiyar heyeti huzurunda aynen ve tavizan zincirleme kefalet senedi karşılığında tohumluk dağıtımı ve muhtaçların isimleri ve tohumluk cins ve miktarını gösteren bir defter ile senetlerin asılları mal sandıklarında koruma ve birer suretleri ziraat memuruna ve bunun bulunmadığı yerlerde komisyon reisinin uygun göreceği diğer bir daire memuruna tevdi olunur.²⁰

Meclis görüşmelerinde Ardahan vekili Talat Bey, doğu vilayetlerinde, örneğin evliye-i selasede, Ziraat Bankası olmayan yerlerin pek çok olmasından şikâyetçi olmuştur. Talat Bey özellikle birçok harp ve hücumlara sahne olan bu bölgelerin, çiftçilere muavenet temin edecek olan Ziraat Bankalarına her yerden daha ziyade muhtaç olduğunu düşünmektedir.²¹ Savaş ortamında, ziraat memurlarının, kötü haber verirsek bizim için gayretsizlik hissi verir düşüncesiyle, zirai üretim hakkında abartılı bilgiler verdikleri ortaya çıkmış; hatta bu sebepten ziraat memurlarının görevlerini kötüye kullanmaktan İstiklal Mahkemelerinde yargılanmalarını önerenler olmuştur. Gerçekten durum oldukça vahimdir. Özellikle sahil kısımlarındaki bölgeler iç bölgelerden zirai ürün alamadıklarından aç bir haldedirler. Zonguldak, Ordu, Rize, Giresun ve Bartın'da bir çuval un 25 liraya kadar yükselmiştir. Adana da benzer durumdadır. Ülkede hayvan miktarı çok azalmıştır. Bu yüzden tarım yapmak için makine alma fikri gündeme gelir.²²

tahsisatın ne şekilde sarf edilip dağıtılacağı hakkında ayrıca bir nizamname düzenlenecektir. Madde 3- Tatbik ve icraya Maliye ve İktisat vekilleri memurdur. (BCA 030.18.01.01.2.22.6) Bahsedilen nizamname görüldüğü üzere hemen çıkarılmıştır. İlk seferki borç verme miktarının 300.000 lira olduğu görülmektedir.

²⁰ BCA 030.18.01.01.4.41.8

²¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 3, İçtima senesi:1, İ.:57, 24.11.1339, Cilt 1, s. 568, (Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c003/tbmm02003057.pdf>, 30,11,2011.

²² T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 1921-1922, Devre 1, Cilt 2, Ankara, TBMM Basımevi, Ankara 1980, s. 681.

İktisat Bakanı Celal Bayar, bunların hepsinin temin edileceğini ve halka alış fiyatından satılacağını belirtmiştir. Ancak Meclis görüşmelerinde yurtdışına döviz çıkmasının engellenmesi, ülke ekonomisinin düzenlenmesi gereği ve köylünün önce tarımsal üretime hız verip piyasaya sattıktan sonra bu makinelerin alınması fikri baskın geldiğinden dış alımlar yapılamamıştır. Ankara'da Meclisin açılmasından sonra hâkim olunan yerlerdeki şube ve sandıkların idaresi Ziraat Bankası'nın Ankara şubesine verilmiştir. Ziraat Bankası'nın görevleri; tarımı geliştirmek, yeni tarım aletleri ve araçları ithal etmek ve çiftçiye kredi vermektir. Fakat milli mücadelenin sıkıntılı ortamında Ziraat Bankasının kaynakları hükümet tarafından günlük ihtiyaçlar için kullanılmış bu da, 2 Temmuz 1922 tarihli bütçe görüşmelerinde eleştirilmiştir. Son tahlilde muhtelif sebeplerden dolayı tarım alanında çiftçilere yeterli destek sağlanamamış, işgücü açığını makineleşme yoluyla çözmesi beklenen Vekâlet görevini layığıyla yerine getirememiştir. Olumlu gelişmeler olarak ise, kıt kaynaklara rağmen tarım ve bağıcılığın gelişmesi için iki okulun açılması ve Söğüt'de Floksera Mektebi'nin açılması sayılabilir. Çiftçilere destek vermek için ise, İktisat Vekâleti, 300 bin liralık kaynağı savaşta zarar gören çiftçilere ayırmıştır. Ormancılığın gelişmesi için, Baltalık kanun lâiyhası sunulmuştur. Bununla köylülere hane başına 20 dönüm olmak üzere ormanlardan mülkiyet hakkı verilmiştir. Bundan amaç, köylünün tahsis edilen bölgeden ihtiyacını karşılayıp gelir elde etmesi, köylünün savaşa katılmasını sağlamak ve ormanların korunmasını sağlamaktır. Vekâletin hayvancılıkla ilgili karşılaştığı en önemli mesele, savaş ve veba sebebiyle hayvan sayısının azalması olmuştur. Hayvan sayısındaki azalma devletin aldığı ağnam vergisini de azalttığından vekâlet veba ile mücadele etmiştir. Hastalıkla mücadele için gerekli serumlar tedarik edene kadar geçen iki ay zarfında hayvanların %75'i vebadan etkilenmiştir. Sonraki 11 ay boyunca ise 100.000'den fazla hayvana serum ve safra zerkedilmiştir. Olumsuz bir gelişme olarak da 27 Kasım 1920 tarihinde ağnam vergisi bir misli daha arttırılmıştır.²³ İlerleyen zamanlarda hastalıkla mücadele etmek için ayrılan

²³ Cem Doğru, "Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem:İktisat Vekaletinin Kurulması

bütçeye eklemeler yapılarak hayvancılığın geliştirilmesine çalışılmıştır. Erzurum vekili Hüseyin Avni Bey'in önerisiyle İktisat Vekâletinin 1922 senesi bütçesinin 282. faslının birinci emrazı sâriye-i hayvaniye maddesine kırk bin ve 288. faslın üçüncü serum darülistihzarları maddesine on bin lira tahsisat ilave olunmuştur.²⁴

Türk ordusunun başarıları sayesinde düşman işgalinden kurtulan bölge halkına yardım etmek amacıyla, bir yasa yürürlüğe koyulmuştur. Bu yasa ilk kez Fransız ve İtalyan işgallerinden kurtarılan bölgelerde uygulanmıştır. Bu bölgelerde düşman tarafından yıkılan, yağma edilen ve savaştan zarar gören yerleşim yerlerinin bina, aşar ve hayvan vergileri ertelenmiştir. Buralardaki halktan darlık içinde olanlara parasız yemeklik ve tohumluk tahıl dağıtılmış, evleri yıkılanlara kereste, çiftçilere parasız taşıt aracı ve hayvan verilmiştir. Böylelikle hem zor durumda olanlara yardım edilmiş hem de ülkede tarımsal üretimin aksamaması amaçlanmıştır.²⁵ Yine daha sonra Büyük Taarruz'dan sonra, bozguna uğrayan Yunanlıların kaçarken tahrip ettikleri köylerin halkına, Hint Müslümanlarının yardımı olarak Ankara'ya ulaşan 125 bin İngiliz lirasından bir miktar para Atatürk'ün emriyle yardım olarak dağıtılmıştır.²⁶

1922 tarihinde Atatürk Meclis'te yaptığı açış konuşmasında Türkiye'nin sahibi ve efendisinin köylüler olduğunu ifade ettikten sonra; *“Doğrusu yedi yüzyıldan beri dünyanın çeşitli yörelerine gönderilerek kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi yüzyıldan beri emeklerini ellerinden alıp gereksiz yere harcadığımız ve buna karşılık daima onurunu kırdığımız ve hor gördüğümüz ve bunca özveri ve iyiliklerine karşılık nankörlük, küstahlık ve zorbalıkla uşak durumuna indirmek istediğimiz bu*

(1920-1922), **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3, İzmir, 2007, s. 274-279.

²⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 1922-1923, Devre 1, Cilt 3, Ankara, TBMM Basımevi, 1980, s. 595.

²⁵ Alptekin Müderrisoğlu, “Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 4, Sayı 13, Ankara, 1994, s. 47. 27.

²⁶ Müderrisoğlu, **a.g.m.**, s. 52.

ülkenin gerçek sahibi huzurunda bu gün büyük utanç ve saygı ile gerçek durumumuzu alalım.”²⁷ demiştir.

III. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE ÇİFTÇİLER

Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfusun %75’inden fazlası köylüdür ve büyük bir yoksullukla karşı karşıyadır. Bu oran ilerleyen yıllarda da azalmayacaktır. 1935 nüfus sayımında tespit edilen 16.158.018 nüfusun %41’i, 7.921.205 olan meslekli nüfusunun %81,8’i ziraatla meşguldür.²⁸ Türk köylüsünün, Türk inkılâbının kendisine temin ettiği faydaları takdir ettiği için uğruna dövüşüp öldüğü dönemin bir dergisinde şöyle ifade edilmiştir; *“Düşman sürülerinin denize döküldüğü an köylünün de kaderi değişmeye başlamıştır. O güne kadar, asker gönderirken cenaze alayı yaptığı oğlunu bir buçuk sene sonra kucağında gördüğü ve bir sene sıcakta soğukta alın teri*

²⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.1, Cilt 18, s. 2’den nakleden; **Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmaları**, s. 69. Bozkurt, bu konuşmadan bir gün önceki olayları ve konuşmanın esin kaynağını şöyle aktarmıştır; *“Hiç unutmam bundan 17 yıl önce, Atatürk bir gece sene başı nutuklarından birini hazırlıyordu. Bulgaristan’da ateşemiliter iken, şahidi olduğu bir hadiseyi anlattı. Atatürk bir gün Sofya’da, danslı çay veren bir pastaneye girmiş. Bir aralık buraya milli kıyafetle poturlu çarıklı bir köylü girmiş. Masalardan birine oturmuş. Fakat kibar alemine mahsus olan bu yerlerde kendisine aldırış eden olmamış. Köylü masaya şiddetle vurmuş. Gelen adama çay ve pasta getirmesini söylemiş. Fakat kendisine istedikleri verilmeyeceği gibi kibarlara mahsus olan bu yerden çıkması söylenmiş. Köylü kızmış, ayağa kalkmış, utanmazlar nankörler demiş. Beğenmediğiniz bu kıyafetimle ben vatani ve sizi bekliyorum. Paramla oturuyorum. Oturacağım. Hakkımdır. İstediklerimi mutlaka getireceksiniz demiş. Zabıtaya müracaat etmiş, köylü zabıtaya da hakkını aynıyle müdafaa etmiş, kabul ettirmiş ve bacak bacak üstüne koyarak pastasını yemiş ve çayını içmiş. Rahmetli Atatürk bunu bize anlattıktan sonra sordu: Bu memleketin, Türkiye’nin efendisi kimdir? Bütün bir tarihin yürüyüşünde ve bugün Türkiye’nin efendisi kimdir? Biz birbirimize bakınıyorduk. O bekledi. Sorunun karşılığını alamayınca, Bu memleketin efendisi, Türk köylüsüdür! dedi ve biz bunu kaydettik. Ertesi günü Millet Meclisi kürsüsünde aynı soruyu ileri sürdü. Cevabını verdiği zaman bütün Millet Meclisi, büyük Türkün cümlesini alkıştan çelenklerle sardı.”* (Cihan Yamakoğlu, **M. Esat Bozkurt**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 85-87) Altan, Atatürk’den sonra köylünün durumunu şöyle açıklar: *“Maalesef zamanla Atatürk’ün bu büyük aşkı başka ağızlarda hayali bir roman tefrikası gibi hiçbir netice vermeden devam etti durdu. Herkes köyliyi methediyordu. Fakat köylü yine ya mağarada ya ahırda yatıyor ve hiçbir zaman insan yerine konmuyordu. Yeryüzünün yine kendi kravatlıları tarafından en fazla aldatılmış kütlesi muhakkak ki Türk köylüsüydü.”* (Çetin Altan, **Atatürk’ün Sosyal Görüşleri**, İstanbul, Dönem Yayınevi, 1965, s. 9-10)

²⁸ Selim Sabit Aykut, **Türkiyede Ziraat**, Ankara İstatistik Umum Müdürlüğü, 1940’dan nakleden; Barkan, “Çiftçi Topraklandırma” s. 54, 1 nolu dipnot.

dökerek bin müşkülâtle kazandığı bir iki ölçek mahsulatın yarısının artık alınmayıp kendisinin ve çocuklarının aç kalmayacağını işittiği ve gördüğü gün de kurtulduğunu anlamıştır. İşte Türk köylüsünün inkılâp fikri bunlardan doğmuş ve o andan itibaren Gazisine, kurtarıcılarına bil netice Cumhuriyet'ine kalbini bağlamıştır.²⁹ Cumhuriyet yönetimi de çıkardığı toprak kanunları, kredi kararları ve vurgunculara karşı aldığı tedbirlerle köylüyü hürriyete kavuşturduktan başka tarihte ilk defa bu geniş ülke üzerinde refah devrini açmıştır.³⁰

1923'de Tarsus'ta çiftçilere hitap eden Atatürk, o zamana kadar yani üç buçuk sene evvele kadar vatanın birçok unsurları içinde en çok zahmet, meşakkat ve elem çekenlerin çiftçiler olduğunu ifade etmiştir. Maalesef, vatan en çok onların emeğine dayandığı halde en az mesut olan yine çiftçilerdir. Bunun sebebi, eski hükümette genellikle hemen hiç düşünülmeyen çiftçilerin ya harp olunca, ya hazineleri doldurmak lazım olunca hatırlanmalarıdır. Binaenaleyh çalışan, kazanan ve ölen hep çiftçi olmuştur. Artık böyle olmayacaktır, diyen Atatürk; köylünün her şeyden önce kendisini düşünmesini, kendi evini mamur kılmasını, kendi refahını temin edip, ikinci derecede başkalarını düşünmesini istemiştir. *"Hepinizin malumudur ki, milletin çoğunluğu sizlersiniz."*³¹ diyen Atatürk, çiftçilerin refahı sağlandığında ülkenin refahının sağlanacağını farkındadır. Gerçekten iktisadi açıdan ülkenin ağırlığını teşkil eden köylüler, gerek Kurtuluş Savaşı'nın insan kaynağını oluşturması gerekse narodnik düşüncenin etkisiyle idealize edilmiş; Atatürk'ün kendisi de halk kütlesi içinde köylülere karşı pek üstün takdir hisleri beslemiştir.³² Aydemir de Atatürk'ün, toprak ve çiftçilik işlerine karşı özel bir sevgisi ve bağlılığı olduğundan bahseder. Toprak adamlığı ona göre, köklülük ifade etmiştir. Bazı topraklar edinen ve bazı çiftlikler kuran Atatürk, bu çiftliklerim etrafa numune olacağını, çevre çiftçilere yardım

²⁹ "İnkılapta Türk Köylüsü", **Kurtuluş Yolu**, Sayı 2, Cilt 1, 15 Nisan 1926, s. 23-27.

³⁰ "Toprak Bayramında", **Ulus**, 23 Mart 1936 Pazartesi, s. 1.

³¹ Altan, **a.g.e.**, s. 38.

³² İsmail Arar, **Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi**, İstanbul, Baha Matbaası, 1963, s. 18'den nakleden; Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946**, Ankara, İmge Yayınları, 1999, s. 102.

edeceğini ve sonra da çiftçiye taksim olunacağını düşünmüştür.³³ Diğer taraftan minnettarlık hislerinin yanında, Boyden'in ifadesiyle, "*refah hizmetlerinin nüfusun en muhtaç kesimlerine ulaştırılmasının, modern dünyada ulusların başarılı olmasında ana kriter*"³⁴ olduğu kabul edilirse, yeni devletin en muhtaç olmasından başka, sayıca da en fazla olan köylü-çiftçiler için refah hizmetleri uygulaması modern dünyada başarılı olma azmini gösterir.

İktisadi anlamda yapabilecekleri sınırlı olan Cumhuriyet yönetimi, devlet olarak yeterli olmadığı zamanlarda vatandaşa da bazı yükümlülükler vermek zorunda kalmıştır. Örneğin; 18 Mart 1924'de kabul edilen "Köy Kanunu"nun "köy işleri" adını taşıyan 2. faslında köylülere yüklenen mükellefiyetlerden söz edilmektedir. Köylülerin yapması istenen mecburi işler 37 maddede toplanmış ve bunları yapmayanların cezalandırılacakları belirtilmiştir. Cezanın içeriği 56. maddede açıklandığına göre, köylünün durumuna göre ihtiyar meclisinin kararına göre bir kuruştan yüz kuruşa kadar para cezası verilmesidir. Cezaya mahkûm olan kişi o işten kaçtığında önceki cezanın iki katı alınır. Bu görevler arasında; sıtma, sivrisinek için üreme yerleri olabileceği için sınırlardaki su birikintilerinin kurutulması, köye kapalı yoldan içme suyu getirmek ve çeşme yapmak, kuyu ağızlarını harç ile kapatmak, çeşme, kuyu ve pınar başlarını daima temiz tutmak, her köyün bir başından öbür başına kadar köyün meydanında çatışacak şekilde çaprazlama iki yol yapmak, köy meydanı ve bu meydanda ihtiyar heyetinin toplanabileceği bir oda yapmak, köye bir misafir odası, bahçesi olan havadar bir okul ve cami inşa etmek, her sene adam başına en az bir olmak üzere ağaç dikmek ve bunlarla bizzat ilgilenmek, kendi sınırları içerisinde hükümet ve komşu köylere giden yolları, hendek ve derelerin üstündeki köprüleri

³³ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)**, 2. baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966, s. 316.

³⁴ Jo Boyden, "Childhood and the Policy Makers: A Comparative Perspective on the Globalization of Childhood", Allison James ve Alan Prout (Edt.) **Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood**, London: Falmer Presss, 1997, s. 45'den nakleden; Abdullah Karatay, "Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul, 2007, s. 23.

yapmak, tamiriyle ilgilenmek, köy halkından öksüz ve askerde olanların tarla, bağ ve bahçelerinin imeceyle yapılması, su basması olursa selin yolunun değiştirilmesi, ekine, mahsule, ağaçlara zarar veren böcek, tırtıl vs.nin öldürülmesi vardır. Bundan başka yapılması köylünün isteğine bağlı olan işler de vardır. Köy yolunun bir başından öbür başına taş kaldırımıyla döşenmesi, köydeki fakir ve öksüzlerin para ve yemeklik vererek desteklenmesi, kimsesiz erkek çocuklarını sünnet ettirmek, genç kızları evlendirmek, vefat edenlerin cenaze masraflarının karşılanması, bütün köy için bankadan para çekilerek ihtiyacı olanlara tarla, bahçe, tohumluk alınması bunlardan bazılarıdır. Bunlardan başka 44. maddenin 3. fıkrasında, tarlası olmayan veya yetişmeyen köylüye köyün sınırı içinden bir parça ayırıp vermek ve tasarrufu malsandığına veya sair dairelere geçmiş olan araziyi köy namına satın alıp arazisi olmayanlara vermek ve bedelini taksitle köy sandığına ödetmek mecburidir denmiştir.³⁵ Yukarıda sayılan görevler ve aynı zamanda kanunun 3. faslının adı da olan “imece” kavramı aslında Türk tarihinde uzun yüzyıllar boyunca devam eden yardımlaşma anlayışının bir devamıdır. Devletin yap(a)madıklarının köy topluluğu olarak yapılması çabasıdır. Gönüllü bir şekilde yapılanlar olduğu gibi yapılmadığında ceza getiren mükellefiyetler de vardır.

Diğer taraftan bütün dünya ve Türkiye 1929 ekonomik buhranının etkisiyle büyük bir işsizlik tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu cümleden olarak, o dönemde Türk siyasetçilerinin üzerinde duracakları temel konuların ilkinin köylü yoksulluğu diğerini de işsizlik oluşturmuştur.³⁶ Burada Novak'ın şu tespitini hatırlatmak yerinde olacaktır; işsizlik ve yoksulluk problemi, sosyal reformların hızını ve gelişmesini belirler.³⁷ Dolayısıyla, Türkiye'nin yoksulluk ve işsizlik problemleri, tam da Türkiye'yi sosyal politikalara yönlendirecek ve

³⁵(Erişim)http://www.tarim.gov.tr/Files/Mevzuat/kanun_son/TKB_Kanunlar/K%C3%96Y%20KANU%20NU.pdf, 25.04.2011.

³⁶ Ayşe Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 113. Hines ise tam tersine olarak; “*Türkiye’de iş meselesi, diğer birçok memleketlerde olduğu gibi bir iş bulma meselesi şeklinden ziyade mesaiyi iktisaden müsmir bir hale sokmak suretinde tecelli etmektedir.*” der. (Walker D. Hines vd., **Türkiyenin İktisadi Bakımdan Umumî Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt VI, Ankara, Mehmed İhsan Matbaası, 1937, s. 251)

³⁷ Tony Novak, **Poverty and the State An Historical Sociology**, Open University Press, England, 1988, s. IX.

izlenecek sosyal politikaları ve yönünü belirleyecek olan kritik problemlerdir. Köylü yoksulluğuyla baş etme politikası ise, modern toplum anlayışına uygun olarak gelişmiştir. Modern toplumun, genelleşmiş fayda düzenine giderek daha fazla yönelerek varolduğu³⁸ kabul edilirse, çiftçilere yapılan tohumluk, yemlik yardımları vs. daha iyi anlaşılabilir. Bu anlayışa göre, toplum içinde yaşama hakkı topluma bir fayda sağlama karşılığında bağlıdır. Fayda gereğinin bir ilerisinde üretkenlik ve onun bir ilerisinde de verimlilik gelmektedir. Modern toplum çalışma ideolojisi ile damgalanmış olup, yaşamak için çalışmak elzem ve çalışmadan yaşamak ahlaksızlıktır. Dolayısıyla, asgari yaşam hakkını elde etmek için sadece çalışmak değil üretken ve verimli olmak da şarttır. Gouldner'e göre, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yürürlüğe giren sosyal politikalarda temel felsefe bu yaklaşımla belirlenmiştir. Bu dönemde, sosyal politika uygulamalarının üretkenlik ve verimlilik dinamiğine aykırı olmamasına dikkat edilmiş, toplum içinde en az korunaklı olanlar da toplum için yararlı olmaları koşuluyla desteklenmiştir.³⁹ Çiftçiler için yapılan yardımların temelinde de bu felsefenin yattığı söylenebilir. Gouldner'ın 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tespit ettiği bu durum; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde 20. yüzyılın başında üretkenlik ve verimliliği arttırmak için yapılan tohumluk ve çift hayvanı dağıtımı gibi yardımlarda görülebilir.

Dünya buhranının etkileri Türkiye'de, dış ticaret hadlerinde bozulma, ithalat hacminde daralma ve hükümetin bütçe gelirlerinin cari değerindeki ani düşüş olarak hissedilmiştir. Dış ticaretteki görece fiyat ilişkilerinin Türkiye'nin aleyhine dönmesi, iç ticaret hadlerinde de düşmeye sebep olup, 1930'da tarım ürünlerinin satın alma gücünü %30 azaltmıştır. Bu durum büyük köylü yığınlarının gerçek gelirlerinde önemli ve ani bir çöküş demektir.⁴⁰ Cumhuriyet yönetiminin zirai kalkınmayı istemesinin sebepleri; çoğunluğu köylü ve çiftçi olan halkın radikal bir şekilde kalkınmasını sağlamak,

³⁸ Alain Caillé, "Notes en vue d'un plaidoyer pour une citoyenneté non utilitariste", **Bulletin du MAUSS**, sayı 23, 1987'den nakleden; Ahmet İnel, "İktisat Aklına Sokulan Siyasal Çomak: Vatandaşlık Geliri", der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 40.

³⁹ İnel, **a.g.m.**, s. 40, 41.

⁴⁰ Tezel, **a.g.e.**, s. 240.

toprakların, iklimin ve coğrafi vaziyetin bahşettiği imkânları ticaret alanında en kuvvetli eleman haline getirmek için kullanmak ve endüstrileşme yolunda ilerleyen memlekette köylünün işira kudretini arttırmaktır.⁴¹ Milletın çoğuş çiftçidir. Bunların çiftçilikteki çalışmasını modern iktisadi tedbirlerle azami hadde ulaştırarak, çalışmalarının netice ve semerelerini kendi menfaati lehine azami hadde çıkarmak, iktisadi siyasetin esas ruhu olarak kavranmıştır. 1931 tarihli Buhran Raporu'nda, zirai alanda yapılması gerekenleri İktisat Meclisi şöyle sıralamıştır; zirai mahsullerin ve tohumların ıslahı, toprak randımanının artırılması, sulama işine önem verilmesi, zirai kredinin vade, hacim ve faiz şartlarının ihtiyaçlara göre düzenlenmesi, Türkiye'nin iklim ve toprağının müsait olmasına rağmen dâhilde üretilen gıda maddelerinin yetmemesi nedeniyle ithal edilmesine son verilmesi, muhtelif iklim şartlarına sahip Türkiye'de bugüne kadar yetiştirilmeyen nebatların da yetiştirilmesi için araştırma ve uygulamalara başlanması, pamuk ipliği ve mensucatı ihtiyacının ithal edilmesi yerine Türkiye'deki üretimle karşılanması, mahsulatın standardize edilmesi, tohum ıslah istasyonlarının kurulması, ihracat ürünlerinin dış piyasada rekabet edebilmesi için nakliye vs. ücretlerinin düzenlenmesi, incir, üzüm ve fıncığın başlıca alıcısı olan Almanya ve İngiltere'nin ithalatlarını sınırlandırma girişimlerine karşı hazırlıklı olmak, adi cins yerine iyi cins tütünün yetiştirilmesine çalışmak, Türkiye'nin büyük kısmının özellikle de Orta Anadolu'nun hayvancılığa müsait şartlarından faydalanmak, hayvan cinslerinin ıslah edilmesi, meraların korunması, hayvan yetiştirme, iaşe, satış ve idare usullerinin düzenlenmesi, çiftçinin randımanını arttırmak için amelî bilginin önemi kaçınılmaz olduğundan ziraat usulleri hakkında bilgi verecek basit ziraat okullarının açılması.⁴²

Atatürk, az gelişmiş bir ekonomide tarım kesiminin ağırlıklı önemini kavramış ve ülkenin içinde bulunduğu yoksulluk ve felaketin tek nedeninin, tarımın ihmal edilmesi ve Türkiye'nin asıl sahibi ve efendisinin gerçek üretici olan köylü olduğunun unutulması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, tarım alanının, yeni devletin dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecinde önemli bir rolü

⁴¹ **Hükümetler ve Programları**, s. 57.

⁴² **BCA 030.0.010.000.000.26.152.10.**

vardır. Dolayısıyla, tarım politikası yalnız iç değil dış politikanın da bir parçasıdır. Bu kadar kritik önemdeki tarımla ilgili olarak Atatürk'ün düşünce ve uyarıları dört başlık altında toplanabilir:

- a. Topraksız çiftçi bırakmamak,
- b. İş araçlarını arttırmak, iyileştirmek, korumak,
- c. Tarım bölgelerine göre özel önlemler almak,
- d. Çok iyi ve ucuz ürün elde etmek.⁴³

Resmi istatistiklere göre, bir çift çekim hayvanı ile ortalama altı hektar arazi işlenebilmektedir. Köylülerin sekiz hektara alana kadar işledikleri görülmüştür. Fakat üretim etkinlikleri bundan daha ufak tarlalar ile sınırlandırılmış aileler daha geniş alanlarda çalışma imkânı bulamadıklarından kendi aile emek potansiyeli ile hayvan ve araçları etkili kullanılamamış ve büyük hasıllar elde edilememiştir. Tezel'e göre; arazi mülkiyetinin dağılımındaki eşitsizlikler, kırsal kesimde güçlü ailelerin işlenebilir geniş arazileri işlememeleri ve birçok fakir köylünün ekilebilir boş araziye ulaşamaması ya da ulaşsa da bir çift çekim hayvanına sahip olmamaları yüzünden, ülkedeki tarımsal hâsıla 1923-1938 arasında olanaklı olan maksimum düzeyin altında kalmıştır.⁴⁴ Zirai alanda üretimin düşük olması Türkiye'nin iktisadi alanda gelişmesine engel olmakta ve bu durum da şüphesiz çiftçilerin hayat seviyesini de sınırlamaktadır. Diğer alanlarda çalışan işçilerle karşılaştırıldığında, başkalarının topraklarında çalışan tarım işçilerinin gündeliklerinin daha düşük olduğu görülmüştür. 1938 yılında zirai alanda çalışan işçilerin ücretleri asgari erkek işçi için 60 kuruş, kadın işçi için 30 kuruş, çocuk işçi için 20 kuruştur. Aynı zamanlarda en az ücret alan haşebiye ve nesciye sanayii işçileri 98 kuruş, en fazla alan ebniye inşaatı sanayi işçisi 173 kuruş alıyordu.⁴⁵

Orta Anadolu köyleriyle ilgili bir çalışması bulunan Paul Stirling, Türk köylerinde gelişme hızını sermaye yetersizliğinden daha çok, teknik cehalet

⁴³ **Atatürkçülük: Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler**, İkinci Kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1983, s. 254; **Hükümetler ve Programları**, s. 57.

⁴⁴ Tezel, **a.g.e.**, s. 365.

⁴⁵ **İş İstatistikleri**, Ankara 1945; Cemil Çalgüner, **Türkiye'de Ziraat İşçileri**, Ankara, 1935, s. 66'dan nakleden; Lütfü Erişçi, **Türkiyede İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)**, İstanbul, Kurtuluş Basımevi, 1951, s. 24.

ve tecrübesizliğin sınırladığını düşünmektedir.⁴⁶ Teknik cehalet ve tecrübesizliğe bir de “tembelliği” eklemek yerinde olacaktır. Atatürk’ün 1930 yılındaki Ege bölgesi ziyaretlerinde yanında bulunan Başar, Ege bölgesi’ndeki tetkiklerinde göze çarpan önemli bir konunun amelesiz olduğundan bahseder. Mesela o dönemde, kazalar hariç, Denizli’de ancak 150 bin dönüm toprak ekilmektedir. Oysa pamuk ekmeğe uygun birçok toprak boş beklemektedir. Bunun sebebini, bölge halkı amelesizlik olarak izah etmiştir. Oysaki gerek kasabalarda, gerek gezilen köylerde birçok insanın boş durduğuna; can sıkıntısından çoğunun sokaklarda çömelerek, değneklerle yer kazdıklarına şahit olunmuştur. Aydın’da da aynı şikâyetler ve aynı durum tespit edilmiştir. Bundan çıkan sonuç, amelesizliğin adam azlığından ziyade tembellikten doğduğudur.⁴⁷ Konuya başka bir bakış açısından bakıldığında, köylünün, ürettiğini çok az fiyata satabildiğinden, emeğinin buna değmeyeceğini düşünerek üretimde bulunmadığı da düşünülebilir. Ürünün, tüketilmeye ginceye kadar çok el değiştirmesi; hem halkın taze ve ucuz besin kaynaklarına ulaşmasına hem de çiftçinin hakkı olan kazancı sağlamasına engel olur. Bu duruma, 1938 yılında kurulan “Yaş Meyva ve Sebze İşleri Umum Müdürlüğü”nün çare olacağı düşünülmüş olmalıdır. Umum müdürlüğüne İsmail Nazif Ander tayin olunan yeni teşkilatın faaliyet merkezi İstanbul’da olacaktır. O dönemde Uzunköprü, Dört Yol ve Vize’de faaliyette bulunan yaş meyva kooperatifleri bu umum müdürlüğün teşkilatı içine alınacaktır. Yaş meyva ve sebze umum müdürlüğü, yaş meyva ve sebzelerin istihsalinden ihracına kadar her türlü ticari hususla meşgul olacak, bu maddelerin kıymetlendirilmesini, istihlakın artmasını, halkın taze, bol ve ucuz meyva ve sebze yemesini temin edecektir. Müdürlüğün kurulmasında bilhassa amaçlanan, meyva ve sebze müstahsilinin emeğinin

⁴⁶ P. Stirling, **Turkish Village**, New York, John Wiley, 1966, s. 72’den nakleden; Tezel, **a.g.e.**, s. 413. Hükümet bu cehaleti azaltmak için tarım okulları açmıştır. 1923-1938 döneminde bu okullardaki öğrenci sayıları şöyledir; 1923-1924’de orta dereceli okullarda 2258, yüksek okullarda 171; 1925-1926’da orta dereceli okullarda 1009, yüksek okullarda 169; 1929-1930’da orta dereceli okullarda 222, yüksek okullarda 39; 1937-1938’de orta dereceli okullarda 583, yüksek okullarda 609 öğrenci eğitim görmüştür. (DİE, Türkiye İstatistik Yayınları’ndan nakleden; Tezel, **a.g.e.**, s. 414)

⁴⁷ Murat Koraltürk, **Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları:“Gazi Bana Çok Kızmış...”**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 372.

mukabilini mutavassıtlara kaptırmadan doğrudan doğruya elde edebilmesi olmuştur. Teşkilatın esas gayesini bu cihetin temini teşkil edecektir.⁴⁸

Keyder; devletin tarımla ilişkisini belirleyen dört tip politik strateji sıralamıştır:

a. Tarım girdilerinin sağlanması üzerindeki devlet etkisi. (Örneğin; devletin askere alma kararıyla tarım istihdamını azaltması, toprak dağıtımı, tarımda makineleşme politikası)

b. Tarım ürünlerinin planlanmasını sağlayacak ulaştırma ve özellikle demiryolu inşası alanında devlet politikaları.

c. Ürün, toprak, makine ve gübre gibi girdi ve çıktı pazar fiyatlarının devletçe düzenlenmesi.

d. Vergiler aracılığıyla tarımsal üretimin bir kısmına aynen veya nakden el konması.⁴⁹

Bu sayılanlardan demiryolu inşası ve vergi politikaları ayrı başlıklar halinde incelenmiş olup, diğer ikisi ve daha fazlası hakkında yapılanlar hakkında bu bölümde bilgi verilecektir.

A.Tarımsal Üretimi Arttırma Çareleri

Her ne sebeple olursa olsun, üretimin düşük olması ziraat işçilerinin refah ve geçimine mani olan bir durumdur. Denilebilir ki, istihsal kabiliyeti ile çiftçinin hayat seviyesi arasında doğru orantı mevcuttur. Dolayısıyla üretimi arttırmaya yönelik önlemler de aslında ziraat işçilerinin durumlarını düzeltmeye yönelik alınan önlemlerdendir. Üretimin arttırılması hem devletin hem de çiftçinin menfaatine uygun olan, istenilen bir durumdur. Türkiye'nin iktisaden yükseltilmesi için, her şeyden evvel ziraat alanında gelişmesinin

⁴⁸“Yaş Sebze ve Meyva Umum Müdürlüğü Kuruluyor”, *Cumhuriyet*, 1 Birinciteşrin 1938 Cumartesi, s. 2.

⁴⁹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s. 42.

temin olunması gerektiği çok açıktır. Ziraat artık yalnız toprağı eşeyip tohum atmaktan ve Allah ne veriyse iyi kötü onunla yaşamaktan ibaret değildir. Memleketin ziraat alanında terakkisi temin olunsun demekle, uzun zamandır yapılan şekliyle basit bir çiftçilik-çobanlık hayatı kastedilmemektedir. Halkın halini ıslah etmek için onun yavaş yavaş bir servet birikimine sahip kılınması zaruridir. Bundan kapitalizm de anlaşılmalıdır. İnsanların alelade refah ve huzurları için çalışma vasait ve şeraitinin çoğalmasına ve kolaylaşmasına ihtiyaç vardır. Çift sürmek için öküzü olmayan bir adamın çiftçi bile olamayacağı ortadadır. Hâlbuki bu yeni dönemde, öküzlerin de atlarla değiştirilmesi istenmektedir.⁵⁰

Milli mücadelenin en şiddetli ve askere ihtiyacın en fazla olduğu zamanlarında, düşmandan kurtarılan kasabalar halkının, kurtuluş tarihinden başlayarak iki ay süreyle askerlik hizmetinden muaf tutulmalarına karar verilmiştir.⁵¹ Elbette bundan amaç, kasaba halkının hayatını ve geçimini düzene koyacak faaliyetlerine zaman vermek olmalıdır. Yine üretimini artırılmasına yönelik olan ilginç uygulamalar da dikkat çeker. 26 Nisan 1922 tarihinde, tespitlerimize göre ilk defa, çıkarılan kararname bu ilginç uygulamalardandır. Buna göre; cünha ile mahkûm şahıslardan sürelerinin bitimine iki-üç ay kalmış olan mahpusların kefaletle tahliye edilmelerinin uygun olacağı Dâhiliye Vekâleti'nden bildirilmesine ve gerçekte memleketin durumu ve zirai ihtiyacı açısından mevcut teklif esas itibariyle kabul edilmesine nazaran cünha ile kati surette mahkumen mahpus bulunan şahıslardan çiftçi sınıfından olanları ve ekilecek araziye sahip oldukları mahalleri idare meclislerince mazbatayla tahsis edilecek olanların, ziraat mevsiminde bir ayı geçmeyecek bir süreyle sıkı bir teminata dayanarak müdde-i umumiliklerce geçici olarak tahliyeleri uygun olacağı Adliye Vekâleti'nin 20 Nisan 1922 tarihli yazısıyla bildirilmiş, İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 Nisan 1922 tarihli içtimarında kararlaştırılmıştır.⁵² 12 Temmuz 1925 tarih ve 2197 nolu kararnameyle zirai üretimin arttırılması ve geliştirilmesi için

⁵⁰ Yunus Nadi, "Millî İktisat", **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1929 Cuma, s. 1.

⁵¹ M. Kemal Atatürk, **Nutuk: 1919-1927**, haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004, s. 350.

⁵² **BCA** 030.18.01.01.4.55.1

küçük suçlardan hüküm giymiş çiftçilerin cezalarının ziraat mevsiminde tecil edilerek tahliye edilmelerine karar verilmiştir.⁵³ 12 Temmuz 1925 tarih ve 2197 nolu kararnameye ek olarak çıkarılan 25 Nisan 1926 tarihli karar da bu uygulamanın örneklerinden biridir: *“Arazi ve ziraat ehli olup cünha ile mahkûm ve mahbus bulunanlardan ekilebilir arazisi bulunduğu idare meclislerince onaylanan şahısların, mahkûm buldukları cezaların uzun müddet infazın ertelenmesiyle genel ve özel hukuka hâlel getirmemek suretiyle zirai üretimlerin arttırılmasını temin etmek amacıyla eski senelerde olduğu gibi bu sene de Ziraat Vekâleti’nce gösterilecek aylarda ve iki defada tatbik edilmek ve hasad zamanında iki ve nadas ve ziraat mevsiminde bir ay devam etmek şartıyla sıkı bir teminata bağlı olarak tahliyeleri ile cezalarının tecili, Ziraat Vekâleti’nin 10 Mart 1926 tarihli teklifi ve Adliye Vekâleti’nin 25 Mart 1926 tarihli görüşü üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin 25 Nisan 1926 tarihli içtimainda onaylanmış ve kabul edilmiştir.”*⁵⁴ İlerleyen dönemlerde de konuyla ilgili uygulamanın devam ettirildiği görülür. 29 Temmuz 1930 tarihli Cumhurbaşkanı ve İcra Vekilleri Heyeti imzalı kararnamede şöyle denmiştir: *“İstihsalatımızın çoğaltılması için ziraat erbabından bulunan cünha mahkûmlarının geçen senelerde olduğu gibi bu sene de hasat mevsiminde iki ve zer’iyat, nadas mevsiminde de bir ay müddetle teminatı kaviyeye raptentahliyeleriyle cezalarının tecili;...kabul olunmuştur.”*⁵⁵

Üretimin arttırılmasına yönelik alınan ilginç kararlardan birisi de kargalar, daha doğrusu ürünlere zarar veren kargaların itlafına izin vermeyen müftü hakkındadır. Antalya mebusu Rasih Bey’in B.M.M.’ne yazdığı Aralık 1923 tarihli yazıda; 3 Aralık 1923 tarihli Yenigün gazetesinde yazan bir haberden bahsedilmiştir. Çorum vilayeti umum meclisi tarafından mahsulatta hasara neden olan kargaların itlafı kararına karşı, adı geçen vilayet müftüsü tarafından bu itlafın caiz olmadığına dair bir fetva verildiği ve bu fetva üzerine kararın uygulanmadığı zikredilmiştir. Vekil; hiçbir akl-ı selimin kabul

⁵³ BCA 030.18.1.1.14.43.9

⁵⁴ BCA 030.18.1.1.18.27.7 Konuyla ilgili olarak 8 Şubat 1928 tarihli bir kararda da hafif suç sebebiyle mahkûm olan çiftçilerin ekin ve hasat zamanı cezalarının tecili ile tahliyelerine karar verilmiştir. (BCA 030.18.1.1.27.80.1)

⁵⁵ BCA 030.0.18.01.02.13.53.010

edemeyeceği böyle bir uygulamanın bir vilayet müftüsünden sadır olmasını onaylamadığından adı geçen hususun gerçek olup olmadığını ve gerekse bu müftü hakkında ne muamele yapıldığını Şeriyeye Vekâleti'nden şifahen sormaktadır. 5 Aralık 1923'de T.B.M.M. Reisi'nden Başvekâlet'e, kargaların itlaf edilmemesi hakkında Çorum müftüsünün fetvasına dair, Antalya mebusu Rasih Efendi ve Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey tarafından verilip Şeriyeye Vekâleti'ne gönderilen, sözlü sual takririnin bir sureti gönderilmiştir. 6 Aralık'ta B.M.M.'ne soru önergesi veren Tunalı Hilmi; kargaların itlafının müftülükten alınan fetvayla engellendiği gibi, bu bahane ile şehir dâhilinde silah atması gibi düzeni bozan davranışların da yasaklandığını haber vererek, Şeriyeye Vekâleti'nce bu konuda ne düşünüldüğünün sözlü olarak cevap verilmesini istemiştir.⁵⁶

1. Çiftçiye Borç Olarak Tohumluk ve Çift Hayvanı Dağıtılması

11 Aralık 1920 tarihli "Muhtaç çiftçilere borç olarak tohumluk ve çift hayvanatı ihsası hakkında nizamname" henüz Cumhuriyet'in ilan edilmediği hatta daha önemlisi Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği buhranlı bir dönemde kabul edilmişti. Bu nizamname ile köylünün gerekli desteği alarak tarım yapabilmesi adına devletin borç verme konusunda büyük fedakârlıklar yaptığı görülmektedir. 1923 yılında konuyla ilgili bir talimatname yayınlanmıştır. 13 maddelik talimatnamenin içeriği şöyledir:

Madde 1-Tohumluk ve çift hayvanları ve zirai aletler ödeneğinin nasıl ve ne miktarda verileceğinin tespiti İktisat Vekâleti'nde oluşturulan bir merkezi heyet tarafından icra olunur. Bu heyet İktisat Vekili veya müsteşarının başkanlığında Dâhiliye ve İktisat Vekili ile Ziraat Bankası yetkililerinden alınacak birer azadan oluşturulacaktır.

⁵⁶ BCA 030.10.00.00.6.33.19

Madde 1- Vilayetler ve sancaklar ve kazalar merkezlerinde en büyük mülkiye memurunun başkanlığında Ziraat Bankası ve ziraat veya baytar müdür ve memurlarıyla idare meclisi üyelerinden seçilen iki kişiden oluşturulan bir "ihtiyaç komisyonu" teşkil edilecektir.

Madde 2- Adı geçen "ihtiyaç komisyonu" köyler ve mahalleler ihtiyar heyetlerinden en fazla muhtaç çiftçilerin ihtiyacını dikkate alarak, alacağı defterleri süratle incelemek ve o kazaya ayrılan tahsisat miktarını dikkate alarak her çiftçiye verilecek olan tohumluk ve çift hayvanları ve zirai aletlerin cins ve miktarını tespitle musaddak müfredatlı defterini en yakın Ziraat Bankası şubesine veya sandığına verecektir.

Madde 3- Mahalli Ziraat Bankası derhal meclis idaresini toplayarak tohum ve çift hayvanları satın alınması mahallinde yapılabilecek ise hemen satın alma durum ve şartlarını tespit ederek tohumluk ve çift hayvanlarını en büyük mülkiye memuru nezareti altında münakaşa veya pazarlık suretiyle satın alacaktır. Bunlar mahallinde mevcut olmayıp yakın yerlerden tedariki mümkünse miktar ve çeşitleri derhal telgrafla o mahallerdeki Ziraat Bankası şube veya sandıklarına bildirilecek ve adı geçen mahaller yukarıda tarif olduğu üzere derhal satın alma ve sevkiyata başlayacaktır.

Madde 4- Tohum veya çift hayvanları kendi kazalarına yakın yerlerde mevcut değilse, durum hemen telgrafla banka idare merkezine bildirilecek ve merkezdeki heyet araştırma sonucu bunları uygun yerlerden hızlı bir şekilde tedarik ederek mahallerine sevkedecektir.

Madde 5- Satın alma işlemlerinde şu hususlara dikkat edilecektir:

- a. Depolarında tohum kalbur makinesi mevcut ise tohumluklar bu makinelerden geçirilmiş olarak mübayaa edilecektir.
- b. Kalbur makinesinden geçirilmiş olan bu tohumlarda %3'den fazla çavdar ve %1'den fazla toprak ve zararlı ot tohumları gibi yabancı maddeler olmayacak ve bunların tahlil ve muayenesi Ziraat memurlarınca yapılacaktır.
- c. Depolarda kalbur makinesi yoksa tohumluk adi el kalburlarından geçirilecektir. Ancak bu kalburlardan geçirilecek

olan tohumlarda yabancı maddeler miktarı yerli çiftçilerce kabul edilecek miktarı geçmeyecektir.

Madde 6- Bu suretle satın alınacak ve hazırlanacak tohumların üzerine kuvvetine hanel gelmeyecek şekilde ve lüzum görüldüğü takdir ve yerlerde bir miktar gazyağı dökülerek olgun bir hale dönüştürülecektir.

Madde 7- İhtiyaç sahipleri kendilerine tahsis edilen maddeleri kendi vesaitiyle alacaktır.

Madde 8- Deposu ve kalbur makinesi mevcut olmayan yerlerde dağıtım bölgesi banka emrine verilecek olan müteahhidin mağaza veya anbarı olup muayene tahlil yapılan tohumlar bankanın murakabesi altında muhtaç çiftçilere dağıtılacaktır.

Madde 9- Bir mahalle veya köy çiftçilerine tavizan ve faizsiz verilecek olan bu tohumluk ve çift hayvanları ve zirai aletlerin bedellerine karşılık zikredilen mahalle veya köy ihtiyar heyetlerinden çiftçilerin isimlerini ve aldıkları maddelerin miktar ve maliyet fiyatlarını gösteren bir borç senedi alınarak bankada tutulacaktır. Bu senetlerin tasdikine lüzum yoktur.

Madde 10- Borç senetlerinin çiftçilere verilen maddeler planının üç senede altı taksitde ödeneceği belirtilecektir.

Madde 11- Maliyet fiyatı, işтира bedeline yapılan muhtelif masrafları zahire ve zayiat karşılığı olmak üzere %4'ü geçmeyen bir miktar eklemek suretiyle satın alma ve idaresi heyet merkezi tarafından yerine getirilecektir.

Madde 12- Tohumlar ve çift hayvanları satın alma ve sevk etme işlerinin vuku bulacağı merkez satın alma heyetince belirlenecek olan yerlerin çiftçilerine merkezle verilecek izin üzerine Ziraat Bankası şubeleri tarafından nakdi tevziat işlemi caizdir.

Bu talimatnameyle ilgili olarak çıkarılan kararname şöyledir; *“Muhtaç çiftçilere sonradan ödenmek üzere tohumluk ve çift hayvanları ve zirai aletler verilmesi hakkındaki tahsisat kanununun 4. maddesi gereğince iktisat vekâletince dağıtım işlerine ait tanzim olunup icra vekilleri heyetinin 7.10.39*

tarihli içtimasında okunan talimatnamenin yukarıda gösterildiği şekilde tadilen kabulü kararlaştırılmıştır.”⁵⁷

17 Eylül 1923’de “Muhtacini zürraa tavizen tohumluk ve çift hayvanatı ve alâtı ziraiye verilmek için tahsisat itası hakkında kanun” çıkarılmıştır:

Madde 1- Maliye vekâletinin 1339 senesi bütçesinde (Ziraat Bankasının İstanbul avansına tediyat) namıyla açılacak faslı mahsusa dokuz yüz bin lira tahsisat vazolunmuştur.

Madde 2- Maliye vekâletinin 1339 senesi bütçesinde (meccanen tevzi olunacak tohumluk ve yemeklik bedeli) namıyla mevcut (A99) faslına iki yüz bin lira tahsisatı muntazamma vazedilmiştir.

Madde 3- Birinci madde mucibince Ziraat Bankasına verilen dokuz yüz bin lira ile mahalli tevzii İktisat vekâletince tayin edilmek üzere muhtacini zürraa tavizen sekiz yüz bin liralık tohumluk ve yüz bin liralık çift hayvanatı ve alâtı ziraiye verilecektir.

Madde 4- İşbu tevziat Heyeti Vekilece tanzim edilecek bir talimatnameye tevfikân icra olunacaktır.

Madde 5- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 6- İşbu kanunun icrayı ahkâmına Maliye ve İktisat vekilleri memurdur.⁵⁸

Bu kanundan sonra 10 Kasım 1923’te çıkarılan “Muhtacini zürraa tohumluk olarak aynen veya bedelen ikraz olunmak üzere Ziraat bankasının hazine-i maliyedeki matlubatına mahsuben iki milyon lira itası hakkında kanun” ile Ziraat Bankasına iki milyon lira tahsisat ilave edilmiştir. Bundan başka İktisat Vekâletince tayin edilmek üzere 1.600.000 liralık tohumluk ve 400.000 liralık çift hayvanatı ve alât-ı ziraiye verilmesine karar verilmiştir.⁵⁹

⁵⁷ BCA 030.18.01.01.7.35.17

⁵⁸(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200345.pdf, 31.05.2011. Bundan daha önce 196 sayı ve Şubat 1922 tarihli, “Koçgiri hadisesinde duçarı sefalet olanlara verilecek tohumluk ve yemeklik kanun” çıkarılmış, bu isyan nedeniyle sefil olanlara ciheti askeriyeye ait tohumluk ve yemliklerden verilmek üzere Maliye Vekaleti bütçesine kırk bin liralık tahsisat ayrılmıştır. (Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100196.pdf,31.05.2011.

⁵⁹(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200370.pdf, 31.05.2011.

Fakat çiftçilere yapılmak istenen ve vaat edilen yardımların imkânsızlıklar nedeniyle sekteye uğradığı ve şikâyetlere sebep olduğu görülmüştür. Bunlardan birisi, 1921 ve 1922'de Adana, Mersin, Tarsus ve Kozan'a yapılması düşünülen yardımlardaki aksamadır. Konuyla ilgili olarak 5 Ocak 1921 tarihinde Mersin mebusları Salahaddin Bey, İsmail Safa ve Yusuf Ziya tarafından T.B.M.M.'ye yazılan dilekçede; işgalden kurtarılan Adana ve havalisi halkından harp güçlükleri dolayısıyla çeşitli mahallerde bulunan muhacirlere yardım edilmesi istenmiştir. Bunların bir an evvel memleketlerine sevk edilmelerinin temini ile çift mevsiminden istifade ederek mesaiye sevk edilmeleri, etfâl-i eytam ile aciz durumdaki kadınların imkân ve iaşeleriyle çalıştırılmalarının temini ve ordu elinde bulunan her çeşit hayvanlardan bir kısmının oralara sevki ile hem Çukurova'dan istifade etmelerinin hem de lüzumuna göre ziraatta kullanılmalarının temin edilmesi ve özellikle ödünç olarak yemeklik ve tohumluk ve zirai aletlerin hükümet depolarından verilmesi, kabul edilen kanuna nazaran istenmektedir. İktisat vekilinin konuyla ilgili 7 Ekim 1922 tarihli yazısında; 13 Aralık 1921 ve 6 Şubat 1922 tarihlerinde istilazadeler tertibinden Adana'ya 110.000, Mersin ve Tarsus'a 10.000, Kozan'a 10.000 kese toplam 130.000 liralık sonradan ödenmek üzere tohumluk ödeneğinin verildiği bildirilmiştir. Vilayet, sancaklar ve Maliye Vekâletiyle yapılan çeşitli yazışmalar üzerine maliyece bunun ancak 50.000 lirasının nakden ödendiği ve çiftçilere dağıtıldığı ve geriye kalan 80.000 liranın mal sandıklarında para bulunmaması nedeniyle ödenemediği anlaşılmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâletinin 7 Haziran 1922 tarihli cevabında, Adana ve havalisindeki muhtaçlara verilmek üzere Garp cephesi ordusunda istihdam olunamayan hayvanlardan 34 beygir, iki at ve 50 merkep ve bir inek olmak üzere, toplam 92 baş hayvanın sevk edildiği bildirilmiştir. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin 1 Mart 1922 tarihli yazısından anlaşıldığına göre; vekâlet Adana mültecilerinin memleketlerine dönüşlerini temin etmiş, yurduna dönen mültecilere tohumluk ve yemeklik ve çift hayvanları dağıtmış ve mültecilerin sevk ve iaşeleri için verilen 10.000 lira ile 2965 Adanalı muhtelif mahallerden celb edilmiş, 446 hane yardıma muhtaç Adanalının iaşesi ve eşraf maaşının ilga tarihinden önce zamana ait mütedahil

maaşlarının ödenmesi sağlanmıştır. Maliye Vekâleti'nden cevaben gelen 11 Nisan 1922 tarihli yazıda düşmandan geri alınan bölge ahalisine yardım hakkındaki 31 Ekim 1921 tarihli kanun gereğince, maliye bütçesine özel fasıl olarak adı geçen ödeneğin Adana ve civarının tohumluk ve yemlik ihtiyaçları için 1.000.000 kuruşluk havalenamesinin Gaziantep sancağına; iktisat bütçesine ait özel fasıldan Kozan sancağına 1.000.000 ve Adana sancağına 12.000.000 kuruşluk ödenek verildiği; Gaziantep sancağına gönderilen havaleden mahsubu icra olunmak ve ahaliye dağıtılmak üzere 162.000 kilo buğdayla 20.000 kilo arpanın, 5.000 kilo nohutun ve 3.000 kilo mercimeğin Malatya sancağının Besni kazasından gönderilmesi lüzumunun tebliğ edildiği yazılmıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâleti İcra vekilleri heyeti başkanlığına 20 Şubat 1922 tarihinde gönderdiği yazıda Adana ve civarındaki ihtiyacı karşılamak üzere Konya'dan satın alınan 130 vagon zahirenin Adana'ya gönderilmesine izin verildiğini belirtmiştir.⁶⁰

Ücretsiz tohumluk ve fidan dağıtımı ilerleyen tarihlerde de devam edecektir. 2 Aralık 1925 tarihinde, "Her nevi fidan ve tohumların meccanen tevzii ve Devlet uhdesinde bulunan arazinin fidanlık ihdası için Ziraat vekâletine ve idarei hususiyelere bilâbedel teffizi hakkında kanun" çıkarılarak ilk maddesinde şöyle denmiştir: "*Ziraat vekâletinin hariçten iştirat ve tedarik edeceği veya vekâlete merbut mekâtip ve müessesatı ziraiyede yetiştirdiği her nevi köklü ve köksüz aşıllı ve aşısız asma çubuklarile müsmir ve gayrimüsmir bilcümle eşcar ve nebatat ve istihsal olunan tohumlar, ziraat ve bağ ve bahçe tesis etmek isteyenlere meccanen tevzi olunur. Şu kadar ki talipler tesis edecekleri bağ ve bahçe mahallerini şeraiti fenniyyeye tevfiikan ihzar eylediklerini mahallî ziraat memurlarına irae ve isbata mecburdurlar.*"⁶¹

1935 yılında, 400 Saray'a, 200 Çorluya ve 500 Hayrabolu'ya olmak üzere, Tekirdağ ve Malkara'daki göçmenlere yemeklik buğday dağıtılmıştır.

⁶⁰ BCA 030.0.010.000.000.140.4.7

⁶¹(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400682.pdf, 21.03.2012.

Önceden dağıtılan buğdayların ekildiği ve göçmenlerin devletin halka yaptığı yardımlarından çok memnun oldukları haber verilmektedir.⁶²

Bundan başka çiftçilere devlet tarafından yapılan çift hayvanı yardımından bahsetmek yerinde olacaktır. 1921 tarihinde Kütahya mebusu Besim Atalay Bey Meclis'e, "Ciheti askeriye elinde bulunan lağar ve dermansız öküzlerin bilabedel fakir köylülere verilmesine dair" kanun teklifinde bulunmuştur. Besim Atalay Bey'e göre, memleket ziraat diyarı olduğu gibi ziraat de öküzlerin omuzları üzerine dayanmaktadır. O dönem Anadolu'sunda fazla bir öküzün vücudu bir avuç fazla ekinin istihsalı demektir. Halktan, askeri vesait-i nakliyenin temini için toplanılan öküzler her gün gözler önünde kırılıp gitmektedir. Maalesef bunlara ciddi bir çare bulunamamıştır. Atalay buna binaen, ciheti askeriyede bulunan lağar ve dermansız öküzlerin bilabedel fakir köylülere verilmesini teklif etmektedir. Yapılan görüşmelerde bazı değişikliklerin yapılması uygun görülmüştür. Öncelikle, cihati askeriyenin elindeki hayvanlar sadece öküz olmadığından öküz yerine hayvan ifadesinin kullanılması; ikinci olarak fakir köylüler yerine muhtacini zürra ifadesinin kullanılması; üçüncü olarak dağıtım işlerinin daha adilane yürütülebilmesi için, dağıtımın hükümeti mülkiyece yapılması ve dağıtım işlerinin hükümetçe yapılacak nizamnameye bağlı kalınarak yapılması önerilmiştir. Böylece "ciheti askeriye emrinde bulunan lağar hayvanların bilabedel muhtacini zürraa itası hakkında kanun" şu maddelerle önerilmiştir:

Madde 1- Ciheti askeriye emrinde bulunan lağar hayvanat bilabedel muhtacini zürraa verilecektir.

Madde 2- Tevziat hükümeti mülkiyece ifa edilmek üzere hayvanatı mezkure en yakın bir merkezde rüesayı memurini mülkiye emrine teslim edilecektir.

Madde 3- Bu tevziatın ifası için hükümetçe bir nizamname yapılacaktır.

Madde 4- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

⁶² "Göçmenlere Dağıtılan Buğdaylar", **Ulus**, 15 Şubat 1935, Cuma, s. 5.

Madde 5- İşbu kanunun icrasına Müdafaa-i Milliye ve Maliye ve Dâhiliye ve İktisat Vekilleri memurdur.

Fakat Atalay Bey, kanunun mecliste tartışılmaya başlanmasında çok geç kalındığını düşünmektedir. Çünkü bu geçen zamanda içinde, vebayi bakari hastalığı nedeniyle elde hayvan kalmadığını düşünmektedir. Öküz meselesinin önemini tekrar belirten Atalay Bey, eski insanların inandığı yeryüzünün öküzün boynuzuna istinad ettiği düşüncesinin boş bir söz olmadığına ve özellikle Türkler gibi çiftçi bir kavmin dünyasını tutanın şüphesiz öküzler olduğuna inanmaktadır. Köylü çiftini onunla sürer, vesait-i nakliyesini onunla temin eder. Dolayısıyla köylünün elinden öküzünü almak demek, onları aç ve çıplak bırakmak demektir. Öküz­süz köylünün hayatı mümkün gözükmemektedir. Vekile göre, köylünün ellerinden aldıkları öküzüne bakamayanların daha büyük dertlere çare bulamayacakları ortadadır. Bundan sonra söz alan Ankara mebusu Hacı Mustafa Efendi, öküzlerin açlık, bakımsızlık ve gıdasızlıktan öldüğünü belirtmiştir. Konya mebusu Vehbi Efendi ise, öküzlerin ölmesinin sebebini, onlara bakanların mal sahibi olmamaları ve bedava gelmesi nedeniyle ölmesinden ciğerinin sızlamaması olarak görmektedir. Bundan başka Vehbi Efendi, Tahtakale çarşısında atıl olarak bekleyen elli yüz kadar kağınının da durumundan bahsederek bunların da halka verilmesini ister.⁶³ 5 Ocak 1922 tarih ve 178 sayılı kanunun ilk maddesi yapılan bu öneriyle şu şekilde olacaktır: *“Ordu ve cephe gerisinde bulunan bilumum lağar hayvanat ile esbabı muhtelifeden dolayı kariben istifade temin edilmeyecek ve adem-i lüzumu müdafaa-i milliye vekaletince tahakkuk eyleyecek olan dahili memleketteki nakliyat merkezinde mevcut hayvanat ve fazla kağrı arabalarının bilabedel muhtacini züraa ve*

⁶³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt 15, İçtima 2, Yüz Otuz Birinci İçtima, 20.12.1337 Salı, Cilt 1, s. 174, 175. (Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c015/tbmm01015131.pdf, 21.03.2012) Kütahya mebusu Ragıp Bey’in tahminine göre, ölen yirmi bin çift hayvan vardır. Ragıp Bey, sevkıyat ve nakliyat komisyonunun hayvanları üçe ayırdığından bahseder. Birincisi en zayıf hayvanlardır ve köylere tevzi edilirler. İkinci grup kısmen etli olanlardır ve kesilip orduya iâşe edilirler. Son gruptakiler ise, tamamıyla zinde hayvanlar olup ordunun nakliye işlerinde kullanılırlar. Ragıp Bey özellikle birinci grupta tevzi edilen hayvanların dağıtım sırasında yollarda çok bekletilmesinden ve açlıktan öldüklerini uzun uzun anlatmıştır. (**T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, s. 181, 188)

tercihen düşman istilasından mutazarrır olmuş menatıktaki zürraa verilecektir."⁶⁴

Yine konuyla ilgili olarak başka bir ihmale, Cebelitarık mebusu Avni Bey genel heyet başkanlığına 19 Eylül 1923'de sunduğu tezkiresiyle dikkat çekmiştir. Verilen bilgiye göre; orduda kadro fazlası olarak satılmakta olan çeşitli cins hayvanları pek düşük fiyatlarla satılmakta ve bu hayvanlar bazı şirketler tarafından tahkir edilircesine satın alınmaktadır. Çiftçilerin hayvanlara şiddetli ihtiyacı olduğu malum olduğundan, vekil bey; geriye kalan mevcut hayvanların Müdafaa-i Milliye, Maliye ve İktisat Vekâletlerinden seçilecek bir komisyon aracılığıyla kıymetleri belirlenerek İktisat Vekâleti hesabına aynen devredilmesini ve benzeri kolaylıklarla çiftçilere satılmasını teklif etmektedir. Böylesi hem millet hazinesinin hem de çiftçilerin hepsinin menfaatine daha uygun olacaktır. Bu çerçevede acilen girişimde bulunularak çift hayvanları olmayan çiftçilere İktisat Vekâleti vasıtasıyla dağıtılması ve çiftçilerin kararlaştırılan bedeli üç sene içinde taksitler halinde ödemeleri temenni edilmektedir. İcra vekilleri heyeti, 11 Ekim 1923 tarihli içtimasında tezkirenin Müdafaa-i Milliye, Maliye ve İktisat Vekâletleri'ne gönderilmesine karar vermiştir. İktisat Vekâleti'nden Başvekâlet'e yazılan ve 13 Ekim 1923 tarih ve 6/3177 numaralı tezkireye verilen cevapta; ihtiyaçtan fazla olup askeriyece müzayedeye çıkarılmak üzere Maliye Vekâleti'ne devredilen hayvanlardan deveden başkasının özel komisyonca belirlenecek fiyat üzerinden muhtaç çiftçilere dağıtılması ve bedellerinin çift hayvanları tahsisatından karşılanmasının vilayetlerden vuku buldukça Maliye Vekâleti'ne yazılıp yerine getirildiği bildirilmiştir. Avni Bey'in temenni takririnde gösterilen satın alma veçhesi, çiftçilerin menfaatine uygun olduğundan onaylanması Maliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletleri'ne yazılmış ve gelecek cevaba göre işlem yapılacağı haber verilmiştir.⁶⁵

Çift hayvanı sağlamak için orduda bulunan fazla hayvanların satın alınmasından başka dışarıdan satın alma yoluna da başvurulmuştur. Buna örnek olarak 7 Haziran 1925'de tahıl ihracatını arttırmak için Trakya'da

⁶⁴ BCA 272.00.00.12.63.187.4

⁶⁵ BCA 030.10.00.00.6.32.10

bulunan çiftçilere dağıtılmak üzere Bulgaristan'dan çift hayvanı satın alınmasına; 8 Haziran 1925'de bazı illerin muhtaç çiftçilerine verilmek üzere Göle ve Çıldır'dan damızlık boğa ve öküz satın alınmasına; yine 7 Haziran 1925'de Trakya ve Batı Anadolu çiftçilerine dağıtılmak üzere Macaristan'dan damızlık boğa ve manda satın alınması kararları sayılabilir.⁶⁶

1930 tarihli bir belgede ise, ciheti askeriye emrinde bulunan lağar hayvanatın bilabedel muhtacin zürraa verilmesi uygulamasının, düşmandan alınmış hayvanlar için dâhil olmadığı ifade edilmiştir. Belgede ayrıca, 5 Ocak 1922 tarih ve 178 numaralı kanunun hükmü icra edilmiş ve artık meriyetten sakıt olduğu da belirtilmiştir. Savaşın bitiminden sonra ise düşmandan alınmış hayvanların halka bilabedel dağıtılmasının kanuna mugayir olduğundan bahisle, hayvanların bedellerinin halktan alınamayacak olduğundan, kanuna aykırı olarak tevziat yapanlarca ödenmesinin uygun olacağı Maliye Vekâleti'nden Dâhiliye Vekâleti'ne 12 Ocak 1930 tarihinde bildirilmiştir.⁶⁷

2.Çiftçilere Verilen Zirai Krediler

Türkiye'de sosyal siyaset konuları tartışılırken, zirai kredi mevzuu da ehemmiyetle ele alınmalıdır. Köylünün, faiz oranları çok yüksek kredi piyasasında tefecilerin eline düşmemesi için, Ziraat Bankası tarafından çiftçilere düzenli krediler sağlanmıştır.

Köylü murabahacının eline düşürülmemeye çalışıldığından, Ziraat Bankası faizleri düşük tutmuştur. Resmi kredi müesseselerinden kolaylıkla ve ucuz bir şekilde kredi temin eden köylerin sayısı oldukça yüksektir.

⁶⁶ BCA 030.18.1.1.14.35.14, BCA 030.18.1.1.14.36.4, BCA 030.18.1.1.14.36.6.

⁶⁷ BCA 272.00.00.12.63.187.4

Türkiye’de aslında 1863 tarihinden beri faaliyette bulunan resmi kredi müesseseleri mevcut olup, Ziraat Bankası ise 1888 yılında kurulmuştur.⁶⁸

Tablo 1. Ziraat Bankası’nın 1923-1932 Tarihlerinde Köylülere Verdiği Kredi Oranları⁶⁹

Yıllar	Krediler	Yıllık Artış	Açılacak Kredilerin Toplam Kredilere Oranı
1923	8037	-	-
1924	17040	112.0	61.1
1925	19937	17.0	31.4
1926	20492	2.8	37.7
1927	20376	-0.6	21.4
1928	26806	31.6	25.5
1929	27176	1.4	21.1
1930	35713	31.4	26.6
1931	34634	-3.1	28.9
1932	33629	-3.1	27

Ziraat Bankası’nca çiftçilere verilen kredilerde üç yol takip edilmiştir. Kredi; arazi ipoteği, kişisel garanti veya değerli malların emaneti karşılığında verilmiştir. Toprak ipoteği, uzun vadeli ve teknik gelişmenin sağlanması amacıyla verilen kredilerde uygulanan yoldur. Krediler, 1924’den önce üç yıl vadeyle daha sonra bir yıllık vadeyle verildi. Toprağın değeri bankaca saptanıyor, kredi de değerinin %50’si kadar veriliyordu. Bu da krediden daha çok büyük çiftçilerin yararlanmasına neden oluyordu. 1926-1929 arasında bu yolla verilen kredi toplamı 18 milyon lira kadardı. Kişisel garanti yöntemi, ipotek edecek yeterli toprağı olmayan yoksul köylüler için düşünülmüştü. Fakat kısmen de olsa maddi garanti isteniyordu. 1924’den önce bu tür kredide ödeme süresi üç yıl iken, daha sonra dokuz aya indirilmiştir. Kredilerin çoğu mevsimlik olarak, hasat masraflarının karşılanması amacıyla verilmekteydi. En çok tütün, haşhaş, pamuk, üzüm, incir gibi en önemli ihraç

⁶⁸ Yusuf Saim Atasagun, *Türkiyede İctimaî Siyaset Meseleleri*, İktisat Fakültesi Mecmuasından Ayrı Bası, Cilt II, No.3-4, İstanbul, Güven Basımevi, 1941, s. 6, 7.

⁶⁹ T.Bulutay, Y.S.Teazel, N. Yıldırım, “Türkiye Milli Geliri 1923-1948”, SBF Yayınları, Ankara 1974, Tablo Ek 40’dan nakleden; Acar, *a.g.e.*, s. 31.

malzemelerinin ve şeker pancarı ve pirinç gibi özel ürünlerin yetiştiricileri kredi alıyorlardı. Kredinin kısa vadeli ve az miktarlarda verilmesi çiftçinin lehine bir durum olup, gerçek çiftçinin yararlanması sağlanıyordu. Kişisel garantili krediler 1924'de 8 milyon lirayken, 1929'da 18 milyona yükselmiştir. Kredi vermede üçüncü yol; ürün, altın, hisse senedi ve tahvil rehini gibi değerli malların rehin edilmesiyle verilen krediydi. Toplam kredilerin 2/3'ü bu yolla verilmiştir. Fakat bu kredi çiftçilerin elinde hisse senedi, tahvil vs. bulunmadığından, zamanla tacir üreticilerin kullandığı bir kredi çeşidi olmuştur. Çiftçiler sadece altın karşılığı verilen borçlardan faydalanmışlardır. Rehin olarak verilen altın ya da gümüşün %75'i karşılığında borç verilmiştir. Bu kredi türünde üst sınır çiftçi başına 1000 lira idi. 1927-1929 arasında bu yolla verilen kredi miktarı 2,5 milyon civarındadır. Ürün rehini karşılığında ise çiftçilere 2 milyonluk kredi verilmiştir. Rehin karşılığı verilen toplam kredi ise 1927'de 10 milyon, 1929'da 17 milyondur. Tarıma yönelik kredilerin görece olarak küçük bir bölümü çiftçiye, geriye kalanıysa ihraç ürünleri ticareti yapan tacirlere gidiyordu. Köylüye ulaşan kısımdaysa durum daha çok büyük ve orta ölçekli çiftçilerin lehineydi. Tarıma ayrılmış kredinin en büyük kısmı olan ipotek kredisinden yoksul çiftçi yararlanamıyordu. 1926'dan sonra, tarla değerinin verdiği ürünün piyasa değerine göre hesaplanmaya başlanması ise, ihraç ürünleri yetiştiren çiftçileri daha avantajlı hale getirdi.⁷⁰ Ziraat Bankası'ndan verilen kredilerin tüccara veya zengin çiftçilere verilmesi köylü borçlanmaları üzerinde kötü etki etmiştir. Çünkü köylü artık dolaylı olarak kredi alabilmektedir, şöyle ki; bankadan %9 faizle kredi alan tüccar bunu köylüye %30-%900 arasında bir faizle vermektedir. Fırsat bulanların ihtiyaç sahiplerine para ikraz ederken her insaf ve izanın üstünde bir kazanç hevesine düşmelerinden, kredi devrinin asırlık ve en kötü cephesi olarak

⁷⁰ Y. S. Atasagun, **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası: 1888-1939**, İstanbul 1939, s. 230, 277, 235, 349, 256-257, 219 ve Y. S. Atasagun, **Türkiye'de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası**, İstanbul, 1943, s. 125, 130, 324'den nakleden; Keyder, **a.g.e.**, s. 161, 162.

bahseden İnönü; bu kötü huyla sosyal ve kanuni olarak mücadele edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir.⁷¹

1926-1930 yılları arasında, köylünün traktör alımını teşvik etmek için, tazminat vermek suretiyle, 6,6 milyon lira dağıtılmıştır. Bu yıllarda alınan traktör sayısının 2.000 fordson marka traktör olduğu düşünülürse, yapılan yardım neredeyse traktör fiyatının tümüne yaklaşmıştır. Bu uygulamaya son verildiği 1930 yılında da bir defaya mahsus 2,7 milyon lira daha dağıtılmıştır.⁷²

1924-1938 yılları arasında toplam banka kredilerinin sektörlere dağılımına bakıldığında, tarım sektörüne ayrılan kredi oranlarının şöyle olduğu görülür; 1924'de %14, 1924-1929'da %14, 1930-1934'de %18, 1935-1938'de %15. Bu dönemde tarım dışı sektöre ayrılan kredilerin oranı %70 olup, büyük ölçüde ticarete tahsis edilmiştir.⁷³ Devletin gerçekleşen merkezi bütçe harcamalarının işlevsel dağılımına bakıldığında ise, 1926'da %2, 1927'de %2, 1928-1931 yıllarında Tarım Bakanlığı İktisat Bakanlığına bağlandığından bilgi yoktur, 1932'de %2, 1933'de %3, 1934'de %2, 1935'de %2, 1936'da %4, 1937'de %2 ve 1938'de %2'dir.⁷⁴ Tezel'e göre; tarımsal araştırma ve teknik yayma kuruluşlarının büyük çoğunluğu Tarım Bakanlığı'na bağlı olduğu için, bu bakanlığın 1923-1950 dönemi bütçe harcamaları içinde bir hayli küçük bir yere sahip olması, Cumhuriyet kadrosunun iktisadi kalkınma politikasının bir özelliğini açığa çıkartan ilginç

⁷¹ İsmet Paşanın Nutukları, s. 209'dan nakleden; Hüsamettin Ünsal, **Milli Eğitim ve Atatürk'ün Milli Eğitim Politikası**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1980, s. 73.

⁷² Ş. R. Hatiboğlu, **Türkiye'de Ziraî Buhran**, Ankara 1936, s. 15'den nakleden; Keyder, **a.g.e.**, s. 45. Tezel ise, Çağlar'ın bu konuda yanıldığını belirtir. O'na göre, traktör alımını teşvik etmek için tazminat verilmesi değil, makine kullanan çiftçilere yakıt, yağ ve bazı diğer tarımsal girdiler üzerindeki gümrük ve tüketim vergilerinin iadesi söz konusudur. 1923'den itibaren 1924, 1926 ve 1929'da çıkarılan kanunlarla vergi iadeleri yapılmış, 1926-1929 döneminde vergi iadesi ödemelerinin toplamı 6.3 milyonu bulmuştur. Dünya buhranının etkisiyle 1930 yılında traktör başına belli bir tazminat ödenmesi koşuluyla, vergi iadesi uygulaması kaldırıldı. Böylece 1930-1934 yılları arasında çiftçilere tazminat olarak 3.5 milyon TL ödendi. (Kanun no:329, Nisan 1923, D. 4, Kanun no:535, Aralık 1924, D.6, Kanun no:752, Şubat 1926, 508 sayı ve Mayıs 1929 tarihli kararname, Kanun no:1527, Haziran 1929, D. 10, Kanun no:1710, Haziran 1930, D.11, Kanun no: 1962, Mayıs 1932, D.13'den nakleden; Tezel, **a.g.e.**, s. 417)

⁷³ Tezel, **a.g.e.**, s. 127.

⁷⁴ Y.S.Tezel, "Turkish Economic Development 1923-1950: Policy and Achievements" Cambridge Üniversitesi'nin Ekonomik ve Siyaset Fakültesi'ne sunulmuş olan doktora tezi, 1976'dan nakleden; Tezel, **a.g.e.**, s. 447, Tablo 12.6.

bir ipucudur. Hükümetin bu dönemde, bütçe politikası aracılığıyla tarım sektörünü geliştirmeye, ulaştırma ve sanayi sektörlerini geliştirmekten çok daha az önem verdiği görülmektedir. Tezel bunun nedeninin; Türk aydın-bürokrat kadroları arasında hâkim olan tarımı ihmal etme anlamında sanayicilik anlayışının, yönetici kadronun iktidar dönemindeki iktisat politikasını şekillendirmesi olduğunu düşünmektedir.⁷⁵

1929 dünya ekonomik buhranı, ihracatın %90 ile %95 nispetini zirai ürünler oluşturduğundan, tarım sektörünü de etkilemiştir. Ülkede halkın %75'inden fazlası tarımla uğraşmaktadır. Süren zirai buhranın sebepleri iki sebebe bağlanabilir. Bunlardan ilki, uluslararası pazar ilişkilerinden kaynaklanan ve dolayısıyla dünyanın geçirdiği buhranla ilgili sebeplerdir. İkinci sebepse, Türkiye'nin milli iktisat bünyesiyle ilgili olan sebeplerdir. Türkiye'de buğday ziraatçılığı diğer mamullere göre daha mühim olup, üretimin en ön safında gelmektedir. Türkiye'de, tarım yapılan alanın yaklaşık yarısını teşkil eden iki milyon hektarlık alanda buğday yetiştirilmiştir. Düşüşte olan buğday satış fiyatının, ülkedeki maliyet fiyatından yükseğe çekmek alınması gereken bir önlem olarak sunulmuştur. Mahsullerin bedelleri, kısmen nakit ve kısmen de vadeli bonolarla eşitlenecektir. Bu bonolar çiftçinin, hazine ve Ziraat Bankası'na olan borçlarına karşılık kabul edilecek ve kullanılacaktır. Köylünün mahsulünü uygun fiyatlarla satmasını sağlaması için kısa vadeli mahsul ticaret kredilerine ihtiyaç vardır. Köylünün şimdiye kadar mahsul mukabilindeki kredilerden, mahsullerini köylerinden uzaktaki banka depolarına taşımakta zorluk çektiklerinden, faydalanamadıkları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kredilerin köylerde kullanımının artırılması için tedbirlere, örneğin mahsullerin saklanması için umumi depo, mağaza ve silolara ihtiyaç vardır. Yine köylerde müşterek köy ambarları, köyleri ve şehirleri birbirlerine bağlayacak büyük şose, demiryolları ve büyük kamyonların geçebileceği zirai yollar yapılmalıdır.⁷⁶ Siloların inşaatına kısa zamanda başlanmış olup, 1934 yılında Eskişehir silosu bitmiştir. O yıl, Konya üçüncü katını, Ankara ikinci katını ve Sivas da birinci katını bitirmek üzeredir.

⁷⁵ Tezel, a.g.e., s. 449.

⁷⁶ BCA 030.0.010.000.000.26.152.10

Bütün bu inşaatların 1934 Haziran ayında bitirilmesi planlanmaktadır. Buğday ambarlarından Denizli inşaatını ikmal etmiş ve Balıkesir de makine tesisatına başlamıştır.⁷⁷ Köylünün şehir merkezlerine gidip, parayı köyüne taşıması zahmetine bir çözüm olmak için de, en ücra köylere kadar seyyar kasalarla para götürülmesine karar verilmiştir. İktisat encümeninin bütçe encümenine havale edilen lâyihasına göre, köylüye kolaylıkla para ikraz edebilmek için zırlı otomobillerle en ücra köşelere para götürülecektir.⁷⁸

8 Mayıs 1929 tarihli İcra Vekilleri Heyetinin toplantısında, İktisat Vekâletince hazırlanan “Zirai itibar ve alım kooperatifleri hakkında 1/580 numaralı kanun lâyihası” görüşülmüştür. Lâyihanın esbabı mucibesinde belirtildiğine göre, ziraat meselesi, 19. asırdan itibaren Avrupa iktisatçılarını ve hükümetleri meşgul eden ehemmiyetli bir konu olmuştur. Zirai üretim için çiftçi herkesten fazla olarak krediye ihtiyaç duymaktadır. Sonuç olarak, tüm dünyada; çiftçinin murabahacılığın zulmünden kurtarılması, mahsulünü müsait zamanda değer fiyatıyla satabilmesi, mahsulünden hakkıyla istifade edebilmesi, fennin ve terakkiyatın icaplarına göre toprağından faydalanabilmesi ve maliyet fiyatını tenzil ve istihsalatını tezyit edebilmesi için, vücuda getirilecek mahalli teşekküller ile güçlendirilmesine karar verilmiştir. Türkiye’de de zirai kredi düşüncelerinin menşesinde, diğer memleketlerde olduğu gibi, murabahanın şiddetle hüküm sürdüğü devirler yatmaktadır. Mithat Paşa’nın Ziraat Bankası’nın ilk temel taşı olan menafi sandıklarının tesis etmesindeki amaç da murabahanın önlenmesi idi. Verilen kredilerin yerinde kullanılıp kullanılmadığının takibi de başarı sağlamak için elzemdir. Bu yüzden çiftçinin vaziyet ve faaliyeti ile yakından alakadar olan mahalli teşekküller tesis edilmelidir. Çiftçinin iktisadi ve sosyal vaziyetlerinin ıslahı için, çeşitli milletler kooperatif genel adıyla bu teşekkülleri memleketlerinde kurmuşlardır. Türkiye’de zirai itibar kooperatifleri hakkında ilk defa 22 Nisan 1924 tarihinde “İtibarı zirai birlikleri kanunu” yayınlanmıştır. Bu kanun beklenen gaye ve neticeyi verememiştir. Gayri mahdut mesuliyet bilincini getirememesi, köy ekseriyet halkının muvafakatini almaması, kredi

⁷⁷ “Buğday Siloları-Eskişehir Silosunun İnşaatı Bitti”, **Akşam**, 21 Kânunusani 1934 Pazar, s. 2.

⁷⁸ “Köylüye Kolaylık”, **Akşam**, 6 Haziran 1930 Cuma, s. 2.

vermek haricinde alet-edevat ve eşya tedarikiyle uğraşması bu kanunun başarısızlık sebeplerinden olmuştur. Böylece, 1929 tarihinde “Zirai kredi kooperatifler kanunu” kabul edilmiş ve 1. maddesi şöyle olmuştur: *“Kanun şahsiyeti hükmiyeyi haiz olan ve yüz haneden ve nüfusu beşyüzden aşağı olmayan bir veya birkaç köyle kasaba ve şehir çiftçileri ve mahsulati ziraiye müstahsılları münharıran işbu kanun ahkâmına tabi olmak ve şahsiyeti hükmiyeyi haiz bulunmak suretiyle köylerde gayri mahtut ve müteselsil mesuliyetli olmak veyahut bu iki şekli mezc edilmek üzere Ziraat Bankası'nın muvafakati ve İktisat Vekâleti'nin tasvibiyle zirai kredi kooperatifleri teşkil edilebilir.”* 4. maddeye göre, kooperatif ortakları mahsullerini kooperatifin iznini almadan satamazlar. 11. maddeye göre, kredi kooperatiflerinin yapacakları ikraz muameleleri ortakların amele ücretleri, tohumluk gübre, edviye ve sair levazımı ziraiye ile küçük alâtı ziraiye ve çift hayvanatı tedariki gibi kısa vadeli istihsal masraflarının teminine münhasırdır. 18. maddeye göre, kuraklık, dolu, seylap, yangın, sarî ve müstevli hayvanî ve nebatî hastalıklar gibi afet sebebiyle miadında teshil olunmayan kooperatif matlubatı Ziraat Bankasının muvafakatiyle bir seneyi geçmemek üzere kredi kooperatiflerinin meclis-i idarelerince kısmen veya tamamen tecil olunabilir. 20. madde, kredi kooperatiflerinin bilumum işlemlerinin kazanç ve muamele vergilerinden, kooperatiflere ait sermayenin her türlü vergi, harç ve resimden muaf olduğunu belirtmektedir.⁷⁹ Atatürk, 1929 tarihli Meclisi açış konuşmasında; zirai kooperatif teşkilatına başlanmış olmasının bilhassa memnuniyet verici olduğundan ve bu kooperatifleri memleketin her tarafına teşmil etmek istediklerinden bahsetmiştir.⁸⁰ Ziraat denilen işin Türkiye’de her zaman talih işi olarak devam edegeldiğini, mevsiminde yağmur yağmayarak ya da köylünün çift hayvanının ölerek köylüyü her zaman zor durumda bırakabileceği belirten Yunus Nadi, zirai kooperatifleri banka kredilerine bir alternatif olarak desteklemiştir. Ona göre; en zaruri ihtiyaçlarını temin için bankalardan veya yüksek faiz isteyen sermayedarlardan büyük külfetlerle

⁷⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima 2, Cilt 12, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 1-12.

⁸⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 13, 14, 15, Devre 3, İçtima 3, İ:1, 1.11.1929, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 3

para isteyen köylü, bazen bu borcun faizini dahi ödeyemez ve borç nesilden nesle artarak devam eder. Memleketin zirai hayatını ıslah için insanlar arasında tesanüdün en faydalı şekli olan kooperatiflerle desteklenmelidir. 1937 yılına gelindiğinde ülkedeki kooperatif sayısı toplam 600 kadar ve bunlara iştirak eden 60-70 bin arası ortak vardır. Bu sayıyı az bulan Nadi, köylünün kooperatifleri tanıması ve sevmesi, hükümetin de desteklemesi gerektiğini belirtir.⁸¹

5 Haziran 1930 tarihinde, “Pulluk ve diğer zirai âlat için bir sermaye tesisine dair kanun” kabul edilecektir. Kanunun ilk maddesinde; senelik tediye miktarı 500.000 lirayı tecavüz etmemek üzere pulluk ve sair zirai âlat tedarikinde kullanılmak maksadıyla Ziraat Bankasında 2.000.000 liralık bir sermaye tesisine ve bunun için banka ile mukavele aktine İktisat vekilinin mezun olduğu belirtilmiştir.⁸²

Mayıs 1934 tarihli konuşmasında İnönü; *“mali ve iktisadi tedbirlerimizin hepsinde çiftçilerimizin vaziyeti ve mahsullerimizin himayesi bizim esasımızdır”* diyerek, gerek kredi müesseselerinde, gerekse iktisadi teşekküllerde ziraat işleriyle özel olarak meşgul olacaklarını ifade etmiştir.⁸³

Ziraat Bankası’ndan kredi almış olup iktisadi buhran nedeniyle ödeme sıkıntısı çeken müstahsillere yardım etmek amacıyla borçların ertelendiği ya da 1936 yılında olduğu gibi, 200.000’den fazla borçlunun 23.700.000 liralık borcun, %3 faizle ve 15 sene süreyle, taksite bağlandığı görülmüştür. Oldukça yüksek bir meblağ olan bu borca yapılan yardımın sosyal kıymeti büyüktür.⁸⁴ Zirai alanda, imkân nispetinde az çeşitli fakat çok miktarda üretim yapılması ve bunun da teknik ve iktisadi şekilde nasıl yapılıp piyasaya sevk edileceğinin köylüye de öğretilmesi planlanmıştır. Bu işi, ekim ve mahsul zamanlarında bağları, tarlaları, bahçeleri adım adım dolaşarak, köylüyü samimi alakası ve bilgisine inandıracak geniş bir ziraatçı ordusu yapacaktır. Mahsullerin miktar, kalite ve maliyetlerine zarar veren nebat ve hayvan

⁸¹ Yunus Nadi, “Köylü Kalkınmasının Kuvvetli Manivelâsı: Kooperatifler”, **Cumhuriyet**, 29 Mart 1937 Pazartesi, s. 1.

⁸²(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc008/kanuntbmmc008/kanuntbmmc00801681.pdf, 21.03.2012.

⁸³ **Hükümetler ve Programları**, s. 47.

⁸⁴ Atasağun, **a.g.e.**, s. 7.

hastalık ve düşmanları ile mücadeleyi kuvvetlendirmek, toprak kuvvetini arttırmaya çalışmak, stok muhafazasına imkân verecek yeni ambar ve silolar inşasına devam etmek yapılması düşünülen işlerdendir. Daha sonra başbakan olan Bayar da, memleketin kudret ve refahını arttırmak ziraatta kalkınmaya bağlıdır diyerek, 1937 yılında dahi ziraatın öneminin devam ettiğini ortaya koyar.⁸⁵

4 Haziran 1937 yılında “Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası kanunu” kabul edilmiştir. Kanun lâyihası Meclis ziraat encümeninde görüşülürken, İktisat vekili Celal Bayar ve Banka Umum Müdürü Kemal Zaim Beyler de encümende hazır bulunmuşlardır. Kanunun amacı; çiftçilere kredi verilmesi, ziraat kredi ve satış kooperatiflerinin kurulması ve Ziraat Bankası’nın bu teşebbüslerin ana bankası haline gelerek yeni esaslar dâhilinde teşkilatlandırılması ve bir devlet müessesesi haline konulmak suretiyle saiplendirilmesi, sermayesinin tedricen artırılması, çiftçiye kredi verilirken şahsi ve maddi teminat esas tutulmayıp zirai istihsalin şart koşulması ve bu müessesenin daha ziyade küçük çiftçi, köylü ekonomisine faydalı hale getirilmesi gibi esaslardır.⁸⁶ Kanunun 3. maddesi küçük çiftçiye; kendisinin ve ailesinin geçimini temin maksadıyla ve ziraatı esas meslek edinerek sevk ve idaresi ile tatbikattaki bütün işleri aile reisi ve efradıyla temin ve ifa olunan vüsat ve ehemmiyette bir zirai işletmeyi bu esaslar dâhilinde işleten kişi olarak tanımlarken, 4. madde ile de, zirai kredinin tevziinde evvela küçük çiftçinin ihtiyaçlarının karşılanacağı ilan edilmiştir. 8. maddede, bankanın vereceği zirai kredilerin temelini memleket içinde ve dışında sürüm ve satış kabiliyeti bulunan zirai maddelerin istihsalı olduğu bildirilerek, zirai istihsal amacı gütmeyen herhangi bir zirai kredi talebinin kabul edilmeyeceği bildirilir. Yine aynı maddeye göre zirai kredinin genel maksatları şunlardır; çiftçinin işletme sermayesi unsurlarını tamamlamak, zirai istihsal verimlendirmek ve iyileştirmek, bir zirai işletmeye sahip kılmak veya bir zirai işletmeyi genişletecek arazi edindirmek, zirai mahsullerin sürüm ve satışını kolaylaştırmak ve arttırmak. İşletmelerde tekniğin icablarını muvaffakiyetle

⁸⁵ **Hükümetler ve Programları**, s. 58, 59.

⁸⁶“Ziraat Bankası Yeni Bir Şekle Giriyor”, **Cumhuriyet**, 29 Birincikânun 1936 Salı, s. 1,8.

tatbik edenlere kredi hususunda rüçhan verileceğinin ilanı da köylüye modern usulleri kullandırmak için teşvik niteliğindedir. Zaten 18. madde ile çiftçiye ve zirai sanayiye lüzumlu alet, makine ve cihazları memleket içinde imal edenlere de kredi verilebileceği bildirilmiştir. 9. maddenin 3. fıkrasında, kümes hayvancılığı, ipek böcekçiliği ve arı yetiştiriciliği gibi hayvan yetiştirme faaliyetlerinin de kredi kapsamında olacağı belirtilmiştir. 10. maddede, ülkede tarımsal üretimi arttırmaya yönelik olarak yapılan ve sekiz alt fıkrada sayılan, faaliyetlerin kredi vadelerinin 20 seneye kadar olduğu ilan edilmiştir.⁸⁷

B.Çiftçiyi Mağdur Eden Olağanüstü Haller ve Yapılan Yardımlar

Köylünün kötü durumu hâlâ devam etmekte, en ufak bir hava şartlarının elverişsizliği gibi sebeplerle köylü borcunu ödeyemeyecek hale gelmektedir. İcra Vekilleri Heyeti'nden İktisat Vekâleti'ne 18 Eylül 1923 tarihinde gönderilen bir yazıda, Konya çiftçisinin durumu anlatılır. Konya'daki muhtaç çiftçiler hakkında Konya mebusu Kazım Hüsnü ve arkadaşları Fevzi, Tevfik Fikret, Fuad ve Naim Hazım Beyler tarafından 16 Eylül 1923 tarihinde sunulan temenni tavrında; yağmursuzluğun o sene Konya'da özellikle bazı mıntıklarında mahsulata çok büyük tesirde bulunduğu haber verilmektedir. Ahaliden bir kısmı muhtaç duruma düşmüş ve hatta Bozkır ve Seydişehir cihetlerinde buğdaysızlık yüzünden halkın diğer maddeler ile iaşelerini temin etmek zorunda kaldıkları anlaşılmıştır. İaşe maddelerinden başka şeylerle hayatını sürdüren ahalinin sıhhatinin de tehlikeye düşeceği ortadadır. İktisat vekiliyle bu husus görüşülmüş ve vilayetin genel heyet itibariyle ancak %15 oranında ürün noksanı olduğu mahalleriyle vuku bulan haberleşmeye dayanılarak ifade kılınmış ise de; vekil beyin özel araştırmaları noksanın bu nispetten çok fazla olduğunu ve hatta bazı taraflarda halkın ekmeksiz ve

⁸⁷(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc017/kanuntbmmc017/kanuntbmmc01703202.pdf, 25.07.2011.

tohumuz bulduğunu göstermektedir. Bu sıkıntılar hemen gereği şekilde giderilemezse gerek gelecek sene mahsulatı üzerinde ve gerek halkın yaşasınca pek çok zorluklar ortaya çıkacağı meydandadır. Vekil bey ve arkadaşları, ihtiyaç tespiti için incelemelerin yaygınlaştırılmasını ve gereğinin yerine getirilmesini istemektedirler.⁸⁸ Bu takdirde iki husus dikkat çekmektedir. İlki, Konya gibi “buğday ambarı” olarak nitelendirilen bir şehirde bile yağmursuzluk nedeniyle bölge halkının ne kadar çok sıkıntı çektiğidir. İkincisi ise mebusun itiraz noktasını teşkil eden, merkeze gelen bilgilerin her zaman doğru olmadığı gerçeğidir. Vilayetin %15 oranında ürün noksanı olduğu bilgisine Kazım Hüsnü kendi araştırmalarına dayanarak itiraz edip, yanlışı düzeltme çabalarına girişmiştir. Merkezin yanlışı bilgilendirilmesi sonucu ihtimam edilmeyen ve bu durumda olan vilayetlerin durumu ne olmuştur soruları akla gelmektedir.

İstila ve tahribatlar dolayısıyla tohumluk bedellerini ödeyemeyecek halde olan şehirlerin durumu da dikkat çekmektedir. Muş, bunlardan bir tanesidir. İktisat Vekâleti tarafından 1921 senesi zarfında şehirde vuku bulan Rus ve Ermeni istila ve tahribatı sebebiyle çiftçilerin tavizan aldıkları tohumluk bedellerinin ödemesini yapamayacakları ifade edilmiştir. Fakat Maliye Vekâleti, muavenet faslındaki ödenek bakiyesinin talep edilen 5000 liraya yetmeyeceğinden dolayı bu isteğe olumlu cevap vermemiştir. Bunun üzerine 14 Mart 1923’de tekrar yazılan yazıda hayli zarar gören ve fakir düşen bu sancak halkının belirlenen taksitleri hâlâ ödemeye kesinlikle güçlerinin yetmediği belirtilmiş, sonradan affı cihetine gidilmek üzere şimdilik tahsilatın tecil edilmesi için İcra Vekiller Heyeti’nden yardım istenmiştir. İcra Vekilleri Heyeti, 21 Mart 1923 tarihinde Maliye ve İktisat Vekâletlerine yazdığı yazıda, Muş’ta muhtaç çiftçilere tavizan verilmiş olan tohumluk bedellerinin tahsilatını şimdilik tecil etmek hakkında İktisat Vekâleti’nin 14 Mart 1923 tarihli tezkiresini İcra Vekilleri Heyeti’nin 20 Mart 1923 tarihli içtimasında

⁸⁸ BCA 030.10.00.00.6.31.5

görüşerek gereğinin etraflıca düşünülmesi için Vekâlete tevdiini uygun görmüştür.⁸⁹

3 Aralık 1925 tarihinde Dâhiliye Vekilinin Başvekâlete yazdığı yazıda, tamamıyla yardıma muhtaç olan mübadil çiftçi ailelerine tohumluk, çift hayvanı ile zirai alet ve edevat gibi üretim vasıtalarının satın alınarak dağıtılması işi için o senenin bütçesi dâhilinde gerekli havalenamelerin gönderildiği haber verilmiştir. Ancak Haziran'dan itibaren 20 vilayet, mali imkânlarının yetersizliğine binaen sarf ve satın alma icrasına imkân olmadığını bildirmişler, fakat bunlardan bir kısmı sonradan tahsilat vuku buldukça satın almalara başlamışlardır. Bu suretle kalan 12 vilayetin muhtaç muhacirlerinin ilgili tohumluk, çift hayvanı ödenekleri için tahsisat ayrılmıştır:

Tablo 2. Muhtaç Çiftçilere Ayrılan Tohumluk ve Çift Hayvanı Ödenekleri⁹⁰

Vilayet	Tohumluk	Hayvan	Toplam
Karahisar-ı Şarki	29.000	31.000	60.000
Kozan	8.000	6.000	14.000
Niğde	67.500	45.000	112.500
Kayseri	12.000	6.000	18.000
Bozok	19.000	9.000	28.000
Elaziz	5.000	3.500	8.500
Samsun	40.000	25.000	65.000
Silifke	5.000	2.000	7.000
Erzincan	4.500	0	4.500
Bursa	42.000	29.000	71.000

⁸⁹ BCA 030.0.010.000.000.214.449.1

⁹⁰ BCA 030.10.00.00.80.529.21. Tohumluk, yemeklik ve çift hayvanı verilmesi sadece bu listedekilerle sınırlı olmayıp, başka yerlerle ilgili bilgiler başka belgelerden çıkmaktadır. Örneğın, Ocak 1925'de Çatalca'daki göçmen çiftçilere tohumluk ve yemeklik tahıl tahsil edilmiştir. (BCA 030.18.1.1.12.69.9)

Cebelibereket	800	1.000	1.800
Gelibolu	12.000	35.000	47.000
Toplam	244.800	192.500	437.300

Eskişehir vilayetinin Çiftfahri karyesi ahalisinden Hacı Hatip ve arkadaşları; 1923 senesi sonuna kadar tohumluk ve yemeklik olarak tavizan muhtaç çiftçilere dağıtılan zahire bedelinin hesaplanması hakkında kolaylık gösterilmesi isteğiyle, 1 Eylül 1925 tarihinde bir dilekçe sunmuşlardır. Başvekâlet özel kaleminden Eskişehir vilayetine 10 Kasım 1925’de yazılan yazıda dilekçenin Divan-ı Muhasebat reisliğine gönderildiği ve yazıda bahsedilen zahireler bedeline ait ita emirlerinin vize edilmekte olduğu⁹¹ bildirilmiştir.

Tohumluk buğdayın kalitesiz çıkması da çiftçiyi mağdur eden bir diğer durumdur. Afyonkarahisar mebusu İzzet Ulvi Bey, Büyük Millet Meclisi Riyaseti’ne 2 Haziran 1926 tarihinde bu konuda yazdığı yazıda; 1925 senesinde dışarıdan satın alınarak çiftçilere dağıtılan bir kısım tohumluk buğdayların başak çıkarmaksızın mevsiminin geçtiğini ve çiftçilerin zarar gördüklerini haber vermiştir. Tohumluktan borçlu bulunanlar borçlarını vermek arzusunda olsalar da harman zamanından önce ödemeleri hususunda zorluk yaşamaktadırlar. Hasadı müteakip tahsilatta bulunulması uygun olacağından maliyece çiftçilere kolaylığı sağlamak için bu temenni takririnin hükümete sunulması rica edilmektedir. Bu temenni yazısı, Genel Kurul’da 5 Haziran’da ele aldıktan sonra, T.B.M.M. Reisi’nden 6 Haziran’da Başvekâlet’e, Başvekâlet’ten de Ziraat Vekâleti’ne bildirmiştir.⁹²

Kastamonu mebusu Halit Bey’den T.B.M.M. Reisliğine gönderilen yazı, çiftçinin “dolu” dan yana olan mağduriyetini ifade eder. Kastamonu vilayetinde 174 karyeyi dolu vurmuş ve çiftçi bundan çok müteessir olmuştur. Kasım 1926 sonuna kadar tohumluk veya bedelini çiftçiye vermek mümkün olamaz ise köylü devam eden sene de zor durumda kalacaktır. Yardım

⁹¹ BCA 030.0.010.000.000.214.449.3

⁹² BCA 030.10.00.00.8.46.7

talebine karşı Ziraat Vekâleti'nin özel faslında para kalmamış olduğu yönünde cevap verildiğinden haberdar olan vekil, hükümetçe yüce meclise acil bir teklif yapılarak bu maksatla para istenip alınmasını yahut Ziraat Bankası'ndan yardım temin olunmasını istemektedir. Hiç olmazsa %50 ve daha fazla derecede zararda olanlara acil yardım etmek gerekmektedir. 8 Kasım 1926 tarihinde T.B.M.M. Reisi tarafından Başvekâlete yazılan yazıyla Kastamonu'daki doludan zarar gören 174 köyün çiftçilerine acilen yardım edilmesi Heyet-i Umûmiyye'nin aynı tarihli 4. içtimainın 1. celsesinde kabul edilmiştir.⁹³ Nisan 1926'da Van ilindeki muhtaç çiftçilerin Ziraat Bankası tarafından verilen tohumluk bedelini ödeme süresinin ertelenmesi için Van mebusu Hakkı ve Münip Bey'ler tarafından önerge verilmiş; Kasım 1926'da Adana ve çevresindeki çiftçilerin Ziraat Bankası'na olan borçları bir seneliğine ertelenmiştir.⁹⁴

Dolu gibi "kuraklık" da çiftçiyi zor durumda bırakan doğal engellerdendir. Ziraat Vekâleti'nden Başvekâlet'e 28 Ağustos 1927'de yazılan yazıdan anlaşıldığına göre; Anadolu merkezi vilayetlerinin bazısında şiddetli kuraklık neticesi olarak hasat kılınamadığı ve bu vilayetler rençberlerinin tohumluk ve yiyecek ve ot ve saman açılarından şiddetli bir ihtiyaca düştükleri anlaşılmıştır. Bu şartlarda, zaruret içindeki bu rençberlere tohumluk yiyecek ve çift hayvanlarına at ve saman tedariki hususunda hükümetçe acil bir yardım yapılması lüzumu ortaya çıkmıştır. Tohum ve yiyecek hususundaki yardımın aynı olarak icrası pek zor olacağı ve rençberin para bulduğu takdirde kendisi için münasip tohumluğu daha kolay, daha iyi ve seri şekilde tedarik edeceği vilayetlerden gelen yazılardan anlaşılmıştır. Ancak Kırşehir, Ankara vilayetlerine ve şimendifere yakın vilayetler rençberlerine imkân derecesinde yalnız ot ve saman hususunda aynı olarak yardım edilmesi faydalı olacaktır. İnceleme ve araştırmalar sonucunda yardım yapılma tarzı aşağıda tespit edilmiştir:

- a. Zarurette olan çiftçilerin bankaya olan borçlarının tecili.

⁹³ BCA 030.10.00.00.8.46.14

⁹⁴ BCA 030.10.00.214.44.94, BCA 030.10.00.210.432.2

b. Bu çiftçilere Ziraat Bankası vasıtasıyla Eylül'ün 15'ine kadar para ikraz edilmesi.

c. Bankaca yeni borç verilirken faiz vesair adlarla peşin bir paranın alınmaması.

d. Hükümet tarafından mümkün olan sahalara ot ve saman sevki.

e. Vilayetlerce uygun görüldüğü takdirde kuraklıkla yüz yüze olan vilayetler içinde mümkün olan mahsulat ihracatının yasaklanmasıyla tohumluk tedariki hususunun vilayet içerisinden sağlanması cihetinin uygulanması.*

Vilayetlerden gelen yazılara nazaran çiftçilere yapılması gereken nakdi yardım miktarı yekûn altı milyon gösterilmektedir. Lakin vilayetçe icra kılınan tahkikata göre bu toplamın pek mübalağalı olduğu anlaşılmıştır. Ziraat Bankası ile yapılan görüşmelerde bankanın sırf kuraklıktan zarar gören vilayetlere bir yardım olarak bir buçuk milyon lira verebileceği anlaşılmıştır. Doğal olarak bu yardım yeterli değildir. Yardımın hiç olmazsa iki buçuk milyona çıkarılması uygun olacaktır. Ot ve saman meselesine gelince, Ziraat Bankası'nca Maliye Vekâleti'nin kefaleti altında olarak Vekâletçe seçilecek taahhütçülere 500.000 Liralık bir kredi açılacağı bildirilmiştir. Bu yardım kâfi ve uygundur. Ancak özel araştırmaya göre, hükümet tarafından hazırlanacak ot ve samanın her bir kilosu 10-12 kuruşa ulaşarak köylülerce bu fiyatın satın alınmasının müşkül olduğu tespit edilmiştir. Yardımın yapılması zaruri olduğuna göre fiyattan bir kısmının hükümet adına ve hesabına kaydıyla saman ve ot kilosu bedellerinin indirilmesi lazımdır. Hiç şüphesiz 500.000 Liralık banka borçlarının faizi de hükümet hesabına kaydolunmalıdır. Bu

* Bu karardan sonra 1935'de tohumluk nohutun İspanya'da getirtilmesini Tekirdağ ve Çorlu çiftçilerinin Başbakan'dan rica ettiklerini görüyoruz. Bundan amaç, tohum kalitesini arttırmak olmalıdır. Fakat İsmet Paşa'nın Çorlu'yu ziyareti sırasında bu isteklerini ileten ve "olur" cevabı alan çiftçilerin bu isteklerinin gerçekleşmediği görülecektir. Konuyla ilgili olarak Ziraat Bankası, teşkilat ve vaziyetlerinin İspanya'dan istenilen miktarda tohumluk nohut getirilmesine ve bu işlerin fenni hususlarıyla iştigal etmeye müsait olmadığını belirtmiştir. Bu işin mahalli idarelerce halledilmesi tavsiye edilerek, riski tamamen onlara ait olmak üzere, bir kolaylık olarak ithal edilen tohumluklardan gümrüksüz getirilmesine yardımcı olunacağı belirtilmiştir. Trakya umumi müfettişliği ise bu cevabı sitemle karşılayarak; mahalli idarelerin bu iş için hiç tahsisatlarının olmadığını belirtip "eğer bu yolla yapılması düşünülseydi vasıtaya gerek duymadan zaten yapılırdı" demiştir. Başvekil müsteşarı Nisan 1935 tarihli cevabında, verilen sözün, tohumlukların Hükümetçe getirtilip halka dağıtmak anlamında olmadığını belirterek, kendi hesaplarına getirtmek isterlerse kambiyo ve gümrük işlerinde yardım edileceğini söyleyerek bir yanlış anlamayı düzeltmiştir. (BCA 030.0.010.000.000.185.276.4)

şartlar kabul edildiği takdirde saman ve ot bedelinin bir sonraki sene hasadından ödenmesi esası kabul edilecektir. Ziraat Bankası'ndan 11 Eylül 1927'de Başvekâlet'e gönderilen ve 31 Ağustos 1927 tarihli tezkireye cevap olarak verilen yazıda; kuraklık ve sel gibi afetlerden dolayı mahsulatı önemli oranında hasar gören ve hayvan iaşesinin temininde zorluklara maruz kalan memleket çiftçilerinin kışlık ve yazlık tohumluk tedariki gibi en hayati ihtiyaçlarının temininin bankaca son derece talep ve arzu edilen bir şey olduğu beyan edilmiştir. Banka tarafından, yazılan yazı ve emir çerçevesinde ve mali menfaatleri müsaade ettiği derecede bilhassa en fazla tohumluğa ihtiyacı olan hububat mıntıkalarıyla sel ve kuraklık gibi doğal afetlerden müteessir olan ve hakikaten korunmaya muhtaç bulunan mahallerdeki çiftçilerin ihtiyacını temin etmek üzere, 1,5 milyon lirası kışlık ve 1 milyon lirası da yazlık ekim işlerine mahsus olmak üzere toplam 2,5 milyon lira miktarında bir meblağ tahsis edilmiştir. Kışlık ekim işlerine mahsus olan 1 buçuk milyon liradan 963.000 liranın ihtiyaç dereceleri hakkında şimdiye kadar merkezi idarece bilgi elde edilen mahallerde derhal dağıtım ve borç vermeye başlanması için harekete geçilmiş, diğer mahallerden cevap geldikçe de dağıtılacak meblağın miktarı yavaş yavaş telgrafla bildirilecektir. Yazlık ekim işlerine ait olan bir milyon liranın dağıtım işlemleri hakkında da mevsim geldiğinde ihtiyaç derecesine göre gereken düzenleme yapılacaktır. Kuraklık ve sel gibi sıkıntılar nedeniyle bankaya vadesi gelmiş borçlarını ödeyemeyen çiftçinin borçlarını tecil etme talepleri de banka tarafından usulü üzere dikkate alınmaktadır. Başvekil müsteşarlığından 11 Eylül 1927'de Dâhiliye Vekâleti'ne yazılan yazıyla, çiftçilerin tohumluk ihtiyacı hakkında Ziraat Bankası'ndan alınan tezkirenin sureti sunularak, bankalara gerekli yardımların yapılması için vilayetlere tebligatta bulunulması rica edilmiştir.⁹⁵

Yozgat, Çorum ve Ankara vilayetlerinin ziraat durumunun 1927 yılında endişe verecek bir halde olması üzerine, İsmet İnönü Ziraat Vekâleti'ne bir yazı yazmıştır. Özellikle bu bölgelerde hayvanların iaşesi, korunması ve tohumluk temini ciddi bir mesele halini almıştır. İnönü, Ziraat Vekâleti'nden

⁹⁵ BCA 030.0.010.000.000.210.432.3

süratle, hükümetçe ve ahalice alınması gereken tedbirler hakkında teklifler yapmasını rica ederken, 6 Ağustos 1927 tarihinde bankaca alınabilecek önlemlere yönelik kendi görüşlerini de bildirmiştir:

a. Vadesi gelen borçların bu gibi durumlarda bankaca uygulanagelen usul ve kaideler dâhilinde ertelenmesi söz konusu vilayetlerin ihtiyaç duyduğu bir tedbirdir.

b. Yine kurak mıntikalara bu sene için bankaca tahsis olunacak ödünç verme hududunun diğer seneler ve diğer vilayetlere nazaran geniş tutulması gerektiği açıktır.

c. Tecil ve ödünç işleminin genişletilmesinin yardım tedbirlerini dürüst olmayarak istismar etmeye çalışacaklara bankanın özel bir dikkat sarfetmesi gerekmektedir.

d. Bu tedbirlerin acil olarak yerine getirilmesi önemlidir. Eylül ortalarına kadar muhtaç vilayetlere idame yapılabilmesi için hükümete her yerden müracaat yapılmaktadır.

e. Banka Genel Müdürlüğü'nün benzer durumlarda meydana çıkan şefkat ve hizmetinin bu sene de durumu kolaylaştırmasını ve başarılarını temenni ederim.⁹⁶

Aralık 1928'de kuraklıktan doğan mağduriyetin geneli kapsadığı düşüncesiyle olsa gerek, tek tek verilen izin ve muafiyetlerden başka olarak, Bakanlar Kurulu imzalı bir kararname yayınlanmıştır. Buna göre; ziraata takviye tahsisatında çiftçilere verilip geri ödeme vakitleri geldiği halde kuraklık dolayısıyla tediye olunamayan ve Ziraat Bankası'nca tahsil edilmek üzere hacz vazedilmekte olan meblağın faizi verilmek ve kuraklık sahasında çiftçiliği sanat ittihaz eden ve kabil tahsisatı mahalline sarf ederek istifade edemeyen çiftçileri kapsamak üzere kalan borçlarının faizi tediye edilmek şartıyla gelecek seneye tecili İktisat ve Maliye Vekâletleri'nin 15 Ekim 1928 ve 25 Kasım 1928 tarihli mütalaalarına dayanarak İcra Vekilleri Heyeti'nin 5 Aralık 1928 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur.⁹⁷ Burada bölge

⁹⁶ BCA 030.10.00.00.12.72.36

⁹⁷ BCA 030.0.018.001.002.1.6.8

belirtilmeksizin 1928 yılının borçlarının gelecek seneye ertelenmek suretiyle çıkarılan genel bir af söz konusudur.

Çiftçinin mağduriyeti doğa şartları nedeniyle devam etmektedir. 1929 yılına gelindiğinde, İzmir’de çok miktarda yağın yağmurlar nedeniyle bağcılar zarar görmüşlerdir. İzmir’e giden Müskirat Umum Müdürü Zekai Bey, yağmurlardan çok zarar gören bağcılarının durumunu tetkik için bir komisyon kurmuştur. Komisyon toplantısında, Ziraat Bankası’nın evvelce kredi açmış olup şimdi yağmurdan mutazarrır olan bağcılara karşı başladığı haciz muamelesinin durdurulması ve metruk mallardan bağ olanların taksitlerinin tecili için teşebbüste bulunmaya karar verilmiştir. Müskirat idaresi, Buca ve Bornova’daki bağların üzümlemlerini de yaş bir halde satın alacaktır. Ziraat Bankası heyeti umumisinde ise, bağcılara dört taksitle ödenmek üzere tente tedarik etmesi istenecektir.⁹⁸

Atatürk’ün 1930 yılında yaptığı Anadolu seyahati neticesinde, köylünün durumuna birinci elden şahit olunmuştur. Heyetten Ahmet Hamdi Başar’ın, sadece bir köylü üzerinden, tespit ettiği mali durum şudur; köylü 360 okka çavdar ekmiş, 44 lira tohum parası vermiş, 3140 okka hasılatı iki kuruş on paradan satmış ve sonuç olarak eline 70 lira geçmiştir. Hâlbuki köylü, orakçıya 42 lira vermiş olup daha 25 lira masrafı vardır. Bunlarla birlikte masrafı şimdilik 111 lira, hasılat 70 liradır. Köylüden 12 lira yol vergisi, iki buçuk lira da ev vergisi istenmektedir.⁹⁹ 1932 yılına gelindiğinde bölgenin zor durumu hâlâ devam etmektedir. Akşam gazetesi İzmir muhabiri bölgeye bir ziyarette bulunarak durumu yerinde tespit etmiştir. Tetkikat neticesinde, Urla’da en ziyade ihtiyaç Sıra mahallesinde, ikinci derecede Yenice, Altıntaş, Yaka mahallerindedir. Köylere gelince en çok zaruret hissedilen köyler Özbek, Bademler, Yelekli, Kilizman, Payamlıdır. Muhtaç olanlar sınıflara ayrılmıştır. Birinci derecede olanlar yiyecek hiçbir şey bulamayanlardır. Hâlihazırda yardım edilenler bunlardır. İkinci derecede nispeten daha iyi durumda olanlar bulunup, bunlara daha sonra yardım edilecektir. Urla kasabasında 1400, köylerde 1700 kişi zaruret içerisinde. Belediye reisi

⁹⁸ “İzmir Bağcılarının Son Yağmurlar Çok Zarar Verdi”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1929, Cumartesi, s. 2.

⁹⁹ Koral Türk, *a.g.e.*, s. 350, 351.

verdiği bilgide, o sene üzüm olmadığından ve 500 bin kilo tütün elde edildiğinden, 940 bin lira masrafa mukabil, 570 bin lira elde edilmiştir. Hâlbuki normalde Urla'nın senelik varidatı 28 milyon liradır. İzmir valisi yapılan yardımları şöyle sıralamaktadır; muhtaçlara zeytinyağı, zeytin, un, tahin helvası, pekmez gibi gıdalar temin edilmektedir. Muhtaçlara haftada iki defa da et verilecektir. O bölgede işsiz kalanlara diğer kazalarda iş aranmaktadır. Belediye reisi ve muhtarın devletten istedikleri aynıdır; hükümetimiz tütünlerimizi satın alsın, bize yeni kredi bulsun. Fırka idare heyeti reisi Hacı Muhiddin Bey, Urla'daki tütünlerin satın alınması için teşebbüslere geçmiştir.¹⁰⁰

1932 yılında Urfa'da ekinleri kuraklığa uğrayan Harran ovası çiftçilerinin ihtiyaçları 150.000 lira olarak tespit edilmiştir. Ziraat Bankası Urfa şubesine gelen tediye emri ise 40.000 liralıktır. Bu para dağıtmaya başlanırken, Osmanlı Bankası da çiftçiye uzun vade ile 26.000 lira ikraz edecektir. Bu paralar ihtiyacı gidermekten uzak olmakla beraber çiftçinin yüzünü güldürmüştür.¹⁰¹

Konya'dan, kuraklık nedeniyle mağdur olan köylüye yardım edilmesi isteği, 1923 Eylül ayından sonra, 1933 Temmuz ayında da gelir. Konya vilayetinden Dâhiliye ve Ziraat vekâletlerine yazılan yazıda; Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Ereğli kazalarından ve bunlardan başka özellikle merkez ve Çumra kazalarına tabi Konya ovasında iki seneden beri kuraklık yaşandığı fakat içinde bulunulan sene bunun iyice arttığı bildirilmiştir. Kışlık mahsulat o kadar cılız ve kavruk bir haldedir ki ürünleri elde toplamak imkânı olmadığından bazı yerlerde ekinlere hayvanlar dahi salınmaktadır. Konya ovasındaki bazı köylerde sulama için, barajdaki su seviyesinin çok inmesi sebebiyle Beyşehir gölünün yerine, Bozkır'dan gelen Çarşamba suyu kullanılabilmeyle birlikte diğer köyler bu imkândan da mahrumdur. Lazım gelen yardımlar yapılmazsa gelecek seneler için buralarda istihsalatın olması beklenemez. Her şeyden önce yiyeceğe ihtiyacı olan köylülerle, hayvanlarını

¹⁰⁰ “Yoksulluk Sahasında Bir Tetkik-İzmir Muhabirimiz Urla Havalisini Gezdi, Kaymakam ve Muhtarlarla Görüştü”, **Akşam**, 8 Kânunusani 1932 Cuma, s. 2.

¹⁰¹ “Çiftçiye Yardım-Kuraklığa Uğrıyan Yerler”, **Akşam**, 1 Teşrinisani 1932 Salı, s. 5.

otlatacak alana ihtiyacı olan köylere gereken yardımın yapılması elzemdir. Hâlihazırda merkezi kazalara tabi ve kuraklıktan %100 nispetinde etkilenmiş 18 köy halkının cüzi bir miktarının para kazanmaları için Konya vilayetince yollarda çalıştırıldıkları görülmektedir. Fakat bu yardım cüzi miktarda olduğundan vilayetçe şu ek tedbirlerin alınması istenmiştir:

- a. Kuraklıktan çeşitli derecelerde etkilenen köylerin çiftçilerinin Ziraat Bankası'na olan borçlarının tecili,
- b. Bu gibi köylere sonbaharda yeniden tohumluk buğday verilmesi,
- c. Sürü sahiplerine vilayete mücavir ve müsait mıntikalarda mera verilmesi,
- d. Türkiye'nin en kurak mıntikasını teşkil eden Konya ovasını bundan böyle kuraklığa karşı sigorta etmek üzere, inşaat mevsimi geçmeden Beyşehir gölünden şimdiki su seviyesine göre muvakkat ahşap baraj inşasıyla su getirilmesi ve lazım gelen diğer yardımların bir an evvel yapılması.

Yazının devamına kuraklıktan etkilenen kazaların bir cetveli de eklenmiştir. Konya merkez kazalarındaki 53 köy, Çumra'da 45 köy, Karaman'da 32 köy, Ilgın'da 20 köy, Bozkır'da 16 köy, Kadınhanı'nda 10 köy, Sultaniye'de iki köy, Hadim, Ermenek ve Cihanbeyli'nin (sayıları belirtilmemiş) köylerinin yazlık ve güzlük mahsulatı %50 oranında kuraklıktan etkilenmiştir. Ziraat Vekâleti bu tezkereye verdiği cevapta, kuraklığa uğrayan bölgelerin çiftçilerin tohumluk ihtiyaçlarına ve davar sürüleri için sahil vilayetlerinden mera tedariki isteklerini karşılamak için harekete geçildiğini bildirilmiştir. Köylülerin tohumluk ihtiyacının giderilmesi için Ziraat Bankası'na durum bildirilmiş, sürü sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermek için de girişimlere başlanmıştır. Konya'daki bu genel kuraklık hakkındaki tezkereden başka, Konya'nın Bozkır ve Kadınhanı kazalarına yağın dolu hakkında bir tezkere daha sunulmuştur. Ağustos 1933 tarihli tezkerede, 23 Temmuz 1933 tarihinde Konya'nın Bozkır ve Kadınhanı kazasına yağmurla karışık olarak yağın dolunun bu kazaların mahsulatına zarar verdiği bildirilmiştir. Kadınhanı'na yağın dolunun merkezi sıkleti Karasevinç köyü olup, bu köyün mahsulatı tamamen harap olmuş, köylü yiyeceksiz ve tohumuz kalmıştır. Bu

köylerin isimleri ve mahsulatin hasar dereceleri şöyledir; Bozkır kazasının Belviran nahiyesine bağlı Sarıoğlan'da %70, Kuzuveren'de %15, Kıldere'de %30 ve Ayvalıca'da %30, Kadınhanı kazasının merkeze bağlı köylerinde mahsulat %100 derecesinde hasar görmüştür. Karasevinç köyünde 1200 dönüm, Köylütolu'da 430 dönüm, Meydanlı köyünde 350 dönüm, Konur viran köyünde 127 dönüm arazinin mahsulatı telef olmuştur. Bu köylerin yardım yapılacak köyler listesine alınmaları istenmiştir.¹⁰²

23 Aralık 1934'de, 2661 numaralı "Muhacirlere ve muhtaç çiftçilere ödünç tohumluk ve yemeklik dağıtılması hakkında kanun" kabul edilmiştir. Kanunun maddeleri şöyledir;

Madde 1- 2056 numaralı kanunla Hükümet namına Ziraat Bankası'nca satın alınıp alım merkezlerindeki depolarda bulunan buğdaylardan muhacirlere ve kuraklık gören veya dolu, sel gibi afetlere uğrayan çiftçilere mal olduğu fiyatla veya aynen tahsil olunmak üzere Vekiller Heyeti kararıyla bir milyon liralık kadarı zincirleme borçlanma yoluyla ve iki yıl vade ile tohumluk ve yemeklik olarak verilir. O yılın ürünü çiftçinin borcunu ödemeyecek kadar az olursa Vekiller Heyeti kararıyla bu borç geri bırakılabilir.

Madde 2- Geçen yıllarda bu yolda verilen tohumluklar da bu 1 milyon lira hesaba geçirilir ve tahsilleri bu kanuna göre yapılır.

Madde 3- Birinci maddeye göre verilen buğdaylardan tahsil edilenleri tekrar muhacirlere, kuraklık ve afet gören çiftçilere dağıtılabılır.

Madde 4- Çuval masrafı birinci maddedeki 1,5 milyon liralık ödünç para içinden ayrılmak üzere bu buğdaylar çuvala verilir ve Ziraat Bankasınca kendi usulüyle dağıtılır ve tahsil edilir. Bankaca tahsil edilmeyen borçları tahsili emlak kanununa göre mahalli mal memurları toplarlar.

Madde 5- Bu kanunun tatbikatına ait muamelelerdeki evrak ve senetlere pul yapıştırılmaz ve harc alınmaz. Noterler bedava bu borçlanma senetlerini tasdik ederler.¹⁰³

¹⁰² BCA 030.10.00.00.81.530.21

¹⁰³(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc014/kanuntbmmc014/kanuntbmmc01402661.pdf, 24.07.2011.

Bu kanunun üzerinden çok geçmeden 11 Aralık 1935 tarihinde ise, “Muhacirlere ve muhtaç çiftçilere tohumluk ve yemeklik dağıtılması hakkındaki kanunun birinci maddesinde yazılı bir milyon liranın arttırılmasına dair kanun” kabul edilmiştir. Kanuna göre; muhacirlere ve muhtaç çiftçilere ödünç tohumluk ve yemeklik dağıtılması hakkındaki 2661 sayılı kanunun birinci maddesindeki 1 milyon lira, 2.250.000 liraya çıkartılmıştır.¹⁰⁴

1935 tarihinde çıkarılan bir kararname ile Trakya’da tabi afetler dolayısıyla 1934’de iyi ürün alamayan çiftçilere tohumluk buğday dağıtılmasına karar verilmiştir. Dağıtılmasına karar verilen buğdaylar, Trakya’ya yerleştirilen göçmenlere dağıtıldıktan sonra artan iki yüz ton kadar buğdaydır. Artan bu buğdayların 2661 sayılı kanunun 1. maddesi gereğince, verildiği yılı takip eden iki sene içerisinde ve aynen tahsil olunmak üzere Trakya’da önceki yıl tabi afetler dolayısıyla iyi verim alamayan çiftçilere dağıtılmasına karar verilmiştir. Teklif Ziraat Vekâleti tarafından yapılmış, Maliye Vekâleti’nin mütalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin 14 Mart 1935 tarihli içtimasında kabul edilmiştir.¹⁰⁵

1935 yılında memleketin bazı yerlerinde ürün az olmuş ve yaklaşan ekim mevsiminde kullanılmak üzere gereken tohumlukların bütçenin aşılmasına rağmen tedarik edilmesi için bir kararname yayınlanmıştır. Ziraat Bankası’nın satın aldığı devlet buğdaylarından 2000 tonun zincirleme kefaletle ve ileride aynen geri alınmak şartıyla ödünç olarak çiftçilere dağıtılmasına karar verilmiştir. Bu miktar, muhacir ve muhtaç çiftçilere dağıtılan buğdaylarla birlikte, kanunla tayin edilen bir milyonluk haddi geçtiğinden, bütçenin iki milyon liraya iblağ gerekmekte fakat buna imkân bulunmamaktadır. Ekim mevsimi yaklaştığından çiftçileri mağdur etmemek için, 2000 ton buğdayın Ziraat Bankası’nca muvakkaten açılacak özel hesaptan bedeli ödenmek üzere satın alınarak dağıtılması, bir milyon liralık bütçe iki milyona çıkarıldıktan sonra da hesabın hükümet hesabına

¹⁰⁴(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602863.pdf, 24.07.2011

¹⁰⁵ BCA 030.0.018.001.002.52.19.14

geçirilmesine İcra Vekiller Heyeti'nin 18 Kasım 1935 tarihli içtimainda karar verilmiştir.¹⁰⁶

Ziraat Vekilliğinin 27 Mart 1935 tarihli tezkeresinde, önceki yıl kuraklık ve dolu yüzünden ürünleri zarar gören Konya köyleri çiftçilerine 358 ton, Ankara'nın Polatlı kazası köyleri için 160 ton tohumluk buğday verilmesi, Çubuk kazası köylerinin tohumluk ihtiyaçlarının temini ve Kars vilayetinin Posof kazası çiftçilerine geçen yıl verilen tohumluk borçlarının gelecek yıla ertelenmesi ve yine tohumluk ve yemeklik buğday verilmesi istenmiştir. Maliye Vekilliği de 7 Nisan 1935 tarihli mütaleanesinde, önceden dağıtılmış olanlarla beraber kanunun tayin ettiği bir milyon liralık salahiyet içinde kalmak şartıyla bahsedilen yerler için ödünç tohumluk ve yemlik buğday verilmesinde ve Posof çiftçilerinin kalan buğday borçlarının gelecek yıla bırakılmasında sakınca olmadığı belirtilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti de 9 Nisan 1935'de bu konuyu görüşerek Maliye Vekâletinin görüşleri doğrultusunda, 2661 sayılı kanuna göre, istekleri kabul etmiştir.¹⁰⁷

Trakya'da bir kısım çiftçilerin muhtaç bir halde buldukları anlaşıldığından; Ziraat Bankası'nın hükümet namına satın aldığı buğdaylardan 750 tonunun, 2661 sayılı kanuna göre aynen geri verilmek üzere yemeklik olarak Trakya çiftçilerine dağıtılmasına Ziraat Vekilliği'nin 1 Mayıs 1935 tarihli tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 4 Mayıs 1935 tarihli oturumunda kabul edilmiştir.¹⁰⁸

Meclis tarafından onaylanan başka bir kanuna göre, çiftçiler Tarım Bankası'na olan borçlarını 15 yılda ödeyebileceklerdir. Tarım Bankası'nın 1931 yılı sonuna kadar olan ipotekli ve zincirleme kefillikli bütün tarım alacaklarının yüzde üç üremle on beş yıla taksitlendirilmesi için bir kanun çıkarılmıştır. 1929 dünya ekonomik buhranı nedeniyle çiftçinin ödeyemediği borçların toplamı yirmi milyona ulaşmıştır. Bu soruna bir çözüm bulmak amacıyla çıkartılmış olan kanun, Türk çiftçisinin hayatında bir dönüm noktası olacak ve onu iç ferahlığıyla tarlası üzerinde çalışmasını sağlayacaktır.

¹⁰⁶ BCA 030.0.018.001.002.59.87.18

¹⁰⁷ BCA 030.18.01.02.53.26.6

¹⁰⁸ BCA 030.18.01.02.54.34.2

Kanunun ana hatlarına göre, bankanın envanterinde yazılı ve ödeme günü gelmiş veya gelmemiş ve yine bu tarihten sonra yeni anlaşmalarla bağlanmış veya bağlanmamış ipotekli zincirleme kefilli bütün tarım alacakları %3 ürenle ve on beş yıl süre ile taksitlendirilecektir. Her biri beş liradan aşağı düşmemek üzere taksit ilk 1936 yılında alınacak ve taksit ödemeleri her yerde ürün toplama ve satma mevsimlerine göre hesaplanacaktır. Bu kanunla bankanın zarara uğramasını engellemek için devlet, 1936 finans yılından başlayarak her yıl bankaya üsnomal ihtiyat akçesi olmak üzere bir milyon lira vermeyi üzerine almıştır.¹⁰⁹

6 Şubat 1937'de kabul edilen kararname ile Elaziz, İstanbul, Lâpseki, Yenişehir, Alaşehir, Ankara, Mihalıçık, Urla, Söke, Tercan, Kütahya ve Bayburt'da ürünlerinin hasara uğraması nedeniyle borçlarını ödeyemeyecek duruma düştükleri anlaşılan 1405 çiftçinin toplamda 21.854 lira 52 kuruş tutan borçlarının 2814 sayılı kanun hükümlerine göre 1937 yılı taksitleriyle birlikte ödenmek üzere tecil edilmesine karar verilmiştir.¹¹⁰ Kışın fazla devam etmesi ve hastalık gibi nedenlerle ürünleri hasara uğradığı anlaşılan isimleri belirtilmiş 1771 çiftçinin, 1936 yılı taksit tutarı olan 15.100 lira 28 kuruştan ibaret olan borçlarının, yine 2814 sayılı kanunun 6. maddesine göre, 1937 taksitleriyle birlikte ödenmek üzere teciline Ziraat Vekilliği'nin teklifi üzerine ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 18 Mart 1937 tarihli içtimasında karar verilmiştir.¹¹¹ Ürünlerinin hasara uğraması, tütün satışlarının ertesi yıla kalması ve kışın fazlalığı gibi nedenlerden borçlarını vaktinde ödeyemeyen 1494 çiftçinin 1936 yılı taksit borçları olan 25.854 lira 72 kuruşun 1937 yılı borçlarıyla birlikte ödenmek üzere 2814 sayılı kanunun 6. maddesine göre tecil edilmesine İktisat Vekilliği'nin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 23 Nisan 1937

¹⁰⁹ “Çifçi Borcunu Bölü İle Verecek”, **Ulus**, 16 Haziran 1935 Pazar, s. 1,4. Kanunun tam adı “Türkiye Ziraat Bankasının ipotekli ve müteselsil kefaletli zirai alacaklarının taksitlendirilmesine dair kanun” olup, kabul tarihi 14.6.1935'dir. Gazete haberinde, Tarım Bankası olarak zikredilen banka Ziraat Bankası'dır. Kanunun altıncı maddesine göre; “kuraklık ve herhangi bir afet veya mücbir ve fevkalade bir sebep ile birkaç taksitin kısmen veya tamamen teciline zaruret görülecek hallerde bu tecil bankanın teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin tasvibiyle kararlaştırılır ve tecil edilen taksitler %3 faize tabi tutulur”denilmiştir. (Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanuntbmmc01502814.pdf, 24.07.2011

¹¹⁰ **BCA** 030.0.018.001.002.71.10.20

¹¹¹ **BCA** 030.0.018.001.002.72.20.1

tarihli kararnamesiyle karar verilmiştir.¹¹² Hastalık, ürünlerin hasara uğraması ve kışın fazla olması gibi mücbir sebeplerden dolayı borçlarını vaktinde ödeyemeyen 714 çiftçinin 1936 senesine ait 12.732 lira 74 kuruşluk borçlarının, aynı kanuna dayanarak, 1937 borçlarıyla birlikte alınmak üzere tecil edilmesine İktisat Vekilliği'nin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 19 Haziran 1937 tarihli kararnamesiyle karar verilmiştir.¹¹³ Yine kışın fazla olması ve hastalık nedenleriyle ürünleri hasara uğrayıp borçlarını ödeyemeyen 728 çiftçinin 1936 yılına ait 15.108 lira 40 kuruştan oluşan borcunun 1937 yılına ertelenmesine dair 12 Ağustos 1937 tarihli;¹¹⁴ 202 çiftçinin 1936 yılı borcu olan 1890 lira 21 kuruşun 1937 yılında, 1937 yılı borcu olan 3565 lira 23 kuruşun 1938 yılında vadesi gelen diğer taksitlerle birlikte tahsil edilmesine dair 15 Eylül 1937 tarihli kararnameyle karar verilmiştir.¹¹⁵

İnegöl'de 1936 yılı ilkbahar mevsiminde şiddetli ve fasılasız yağın yağmurlar nedeniyle mahsul eski senelere nazaran %50 hasara uğramış ve bir kısım köylü ektiği tohumu bile alamamıştır. Köylünün bu fena vaziyetini dikkate alan Ziraat Bankası 1937 yılında, kazaya tâbi 95 köyden 91'ine ilkbahar ve sonbaharlık ziraat için lazım gelen yardımı yapmıştır. Banka, çift hayvanatı ve aletleri olmayan köylülere de yardım etmiştir.¹¹⁶

İncelediğimiz dönemde umumi müfettişlerin, bölgeyle ilgili hem tespitlerini ilettikleri hem de tavsiye niteliğinde görüş bildirdikleri görülmüştür. Üçüncü Umumi müfettiş Tahsin Uzer, Başvekâlete ve Ziraat Vekâleti'ne yazdığı Ekim 1937 tarihli yazıda Ağrı vilayeti kaza ve köylerinde o sene için iyi ve bol yetişen arpa ve buğdayın 50-70 paradan fazlaya alıcısı olmadığı için köylünün muzdarip olduğunu bildirmiştir. Uzer'in verdiği bilgiye göre; Beyazıt, Diyadin kazalarıyla beş nahiyesinde arpanın kilosu yirmi, buğdayın kilosu altmış liraya satılmaktadır. Hatta Diyadin kazasının bazı köylerinde zahirelerin değeri olmadığından çiftçilerin harman döverek mahsullerini idrak

¹¹² BCA 030.0.018.001.002.74.35.2

¹¹³ BCA 030.0.018.001.002.76.57.10

¹¹⁴ BCA 030.0.018.001.002.78.72.2

¹¹⁵ BCA 030.0.018.001.002.78.79.19

¹¹⁶ “Ziraat Bankasının Köylüye Yaptığı Yardım”, *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1937 Pazar, s. 4.

etmek istemedikleri haber alınmaktadır. Ağrı vilayetinde arpanın piyasası yirmi ile elli para, buğdayın piyasası elli ile yetmiş para arasındadır ve mahsul çok güzeldir. Uzer'e göre, bu bölgeden yarım milyon kilo zahirenin alınarak köylünün vergilerini ödemelerinde yardımcı olunması, Cumhuriyet hükümetinin siyaseti ve şefkati icabıdır. Uzer, özellikle İran ve Sovyetlerle komşu olan bu bölge halkının zor durumda bırakılmasını tehlikeli bulmaktadır. Önerisi, devlet demiryolları trenlerinin dönerken bölgedeki zahireyi münasip ve ucuz ücretle Trabzon'a nakletmesidir. Bu yolla hem Trabzon'daki yüksek ekmek fiyatlarının düşeceği hem de Ağrı vilayeti halkının nefes alacağı tahmin edilmektedir. Başvekâlet'ten Nafia Vekâleti'ne yazılan yazıda, mahsulün ordu için harcanmak üzere alınması rica edilmiştir.¹¹⁷ Yine Trakya Umumi müfettişi, Başvekâlet'e "Köy Nasıl Zengin Olur?" başlıklı, daha ziyade pratik çalışmalara dayanan, bir rapor sunmuştur. Raporda tavsiye edilenler şöyle özetlenebilir; dejenere olmuş tohumlar ıslah edilmeli; dolu, yağmur, su baskını gibi afetlerin olduğu zamanlarda köylünün zararını en aza indirmek için polikültür yani çeşitli ekim yapılmalı; topraksız ya da az topraklı köylüye toprak verilmeli; kuru topraklarda verimi arttırmak için akarsulardan faydalanma yolları bulunmalı, arteziyen kuyuları açılarak taşan suların zararları önlenmeli; toprakları beslemek ve sahillerden adalara kaldırılan gübrelerden faydalanmak için suni gübre fabrikaları köylüye maliyet fiyatına verilmeli, deniz, kara ve demiryollarıyla da memleketin iç bölgelerine gönderilmelidir; hayvanların başlıca gıdası olan saman aslında hayvanları tam beslemediğinden hayvanların iş gücünü azalttığından, hayvanların hem yemleri çoğaltılmalı hem de yaş ve taş yonca gibi nebatların ekimi sağlanarak bunlar hayvanlara yedirilmelidir; mezbahalardan toplanacak kanlar hayvan gıdası ve tarla gübresi olarak hayvana ve toprağa verilmelidir; köy tarlalarını mahveden tırtıllar ve başka hastalıklarla esaslı olarak savaşılmalıdır.¹¹⁸

16 Aralık 1937 tarihli bir belgeden Edirne çiftçisinin mağduriyetiyle İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın şahsen ilgilendiği anlaşılır. Alınan bilgilere göre; Edirne'de kısa bir süre önce çiftçinin ürettiği buğdayın gluteni az

¹¹⁷ BCA 030.10.00.00.81.531.13

¹¹⁸ BCA 030.10.0.0.73.478.6.

olduğundan bundan ekmek yapılmamasına karar verilmiştir. Bu yüzden Edirne’de buğday fiyatının düştüğü ve çiftçilerin Belediye Başkanı’ni mahkemeye verdiği haberlerinin aslının olup olmadığı sorulmaktadır. İçişleri Bakanı tarafından, Trakya Umumi Müfettişliği ve Edirne vilayetine; Edirne çiftçisini çok zora sokacak ve değirmenlerin kapatılmasını icap ettirecek böyle kararların tatbikinden evvel hükümeti haberdar etmek lazım geldiği hatırlatılmaktadır.¹¹⁹ Kullanılan dilden uyarının ciddi olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu olan çiftçinin “ekmeği” olunca İçişleri Bakanı’nın şahsen konuya eğilmesi de işin ciddiyetini perçinlemektedir.

Görüldüğü üzere, çiftçilerin doğa şartlarının engellemesi nedeniyle ödeyemedikleri borçlarının tecil edilmesine dair birçok belge vardır. Dikkat çeken husus, borçlarını ödeyemeyen, ertelenmesini isteyen ve tohumluk bulamayan çiftçilerin çoğunluğunun tahıl ve özellikle buğday üreticileri olmasıdır. Bundan da anlaşılacağı üzere, ihraç ürünlerinin tarımını yapan çiftçiler borçlarını vaktinde ödeyecek kadar kazanıyor görünmektedir. Fakat coğrafi şartların zorlaması nedeniyle tahıl tarımı yapanların durumu zordur, bunlar geçinemedikleri gibi borçlarını ödemekte bile zorlanmaktadırlar. Ekili tarla alanlarının ürün gruplarına göre dağılımına baktığımızda; 1928’de %88, 1930’da %86, 1932’de %88, 1936’da %87, 1940’da %88 oranlarındaki toprağa tahıl (buğday, arpa, çavdar, yulaf, kaplıca, mısır, darı, pirinç, kuşyemi) ekilmiştir.¹²⁰ Tahıl ekimi yapılan toprak oranların bu derece yüksek olması, mağdur olan çiftçilerin oranının da yüksek olduğunu göstermektedir.

Sümerbank’ın Ereğli’de kurulmuş olan bez fabrikası, 1938 yılında Adana piyasasından 156,622 kilo Klevland cinsi pamuk satın almak suretiyle bu cins pamukların umumi fiyat düşüşünden müteessir olmamasına bir dereceye kadar yardım etmiştir. Vasati 35-38 kuruş üzerinden alınan bu pamuklardan başka Nazilli’de ekilen Akala pamuklardan vasati 38-42 kuruş

¹¹⁹ BCA 030.0.010.000.000.65.435.2

¹²⁰ DİE, **İstatistik Göstergeler 1923-1992**, Türkiye İstatistik Yıllıkları, Tarla Ürünleri istatistikleri, Hayvan İstatistikleri, Tarım İstatistikleri, Tarım İstatistikleri Özetleri, Maliye İstatistikleri; League of Nations, International Statistical Yearbook 1926-Economic and Financial Section; V. Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İş Bankası Yayını, Ankara 1970; T. Çavdar, “Cumhuriyet Devri Başlarken Türk Ekonomisi”, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler, **Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı**, 1973’den nakleden; Tezel, **a.g.e.**, s. 357.

fiyatla 55,513 kilo satın alınmıştır. Bundan başka fabrika, Sakarya mıntıkasında ekilen Akala cinsi pamukları da satın almak için lazım gelen tedbirleri almak suretiyle bu mıntıkada mahsullerini satamadıklarından dolayı sıkıntıda olan köylülerin imdadına yetişmekte gecikmemiştir.¹²¹

O dönemde Anadolu'nun birçok vilayetlerinde ziraat memurluğu yapmış bir zat, ziyan eden köylüye yardım etmenin nihayeti yoktur diyerek, buğday üretimi yapan çiftçiler için en iyi hal çaresinin buğdayı ucuza mal etmek olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de masrafı çok ve az verimli topraklarda ziraat yapan fakir köylünün zararına buğday sattığı çok görülmüştür. Hatta vaktiyle 8-10 kuruşa ve daha pahalıya buğday sattığı bir dönemde bile köylü ayağına çarık alacak duruma gelememiştir.* Dolayısıyla amaç, köylünün buğdayı pahalıya satması değil, ucuza mal etmesi olmalıdır. Bunun için alınması gereken önlemler şöyle sıralanmıştır:

a. Çok verimli buğday tohumu ekmek, bunun için buğday tohumlarını islah etmek.

b. Toprağın verim kabiliyetini artırmak. Türkiye topraklarında buğday verimi vasati bire dört buçuk-beştir. Türkiye topraklarını suni gübreye işlemek, bire on sekiz buğday almak lazımdır.

c. İstihsal vasıtaları iptidaidir. Köylüye ucuz pulluk veren fabrikalar, imalathaneler, açılmalıdır. Bundan başka buğdayı muhafaza etmek için silolar açılmalıdır.¹²³

¹²¹ "Devlet Fabrikalarının Çiftçiye Yardımı", **Cumhuriyet**, 7 İkincikanun 1938 Cuma, s. 7.

* İsmet Paşa, Sümerbank fabrikalarını gezerken, "Ucuz, çok ucuz elbise isterim. Fakir tabakalar çıplak kalmamalı, ucuz giyinmelidir." demiş ve bu istek üzerine Sümerbank umum müdürü başkanlığında bir toplantı düzenlemiştir. Bir iki yılda yapılması gerçekleştirilmesi düşünülen plana göre; köylüye 5-6 liradan elbise satabilmek için masraflar asgari haddine indirilecek, kısmen otomatik makineler kullanılarak üretime geçilecektir. ("Ucuz Elbise-Köylü İçin Beş Liraya Elbise Yapılabilecek", **Akşam**, 23 Teşrinisani 1933 Perşembe, s. 6.) Ayağına çarık alacak duruma getiremeyen çiftçiye, üstüne ucuz elbise giymesini temin edecek bir kumaş tipi bulma çabasına girişilmiştir. Feshane fabrikası böyle bir kumaş hazırlayarak köylüye 4 liraya elbise yapabileceğini bildirmiştir. Bu kumaş iki üç sene dayanacak cinstendir. Bakırköy bez fabrikası da köylü kadınlar için en ucuz ve en sağlam kumaşı tespitte çalışmaktadır. ("Ucuz Elbise-Köylüye Dört Liraya Bir Elbise Yapılacak", **Akşam**, 1 Kânunuevvel 1933 Cuma, s. 2.)

¹²³ "Her Şeyden Evvel Buğdayı Ucuza Mal Etmek Lazımdır", **Akşam**, 30 Kânunuevvel 1933 Cumartesi, s. 1.

C. Çiftçiye Toprak Dağıtılması

İncelediğimiz dönemde, küçük çiftçilere toprak dağıtma girişimi sınırlı kalmıştır. Yoksul çiftçiyi toprak sahibi yapmak, rejimin güvencesi için düşünülmüş ve özellikle doğu toprakları için geçerli olmuştur. Bunda amaç, 1920'li yıllarda büyük toprak sahiplerinin ellerindeki gücü Cumhuriyet yönetimine karşı kullanma olasılığını yok etmek olmuştur.¹²⁴

1927 yılı ziraat sayımına göre, Türkiye çapında aile başına işlenen ortalama toprak miktarı 25 dönüm olarak tespit edilmiştir. Tabii bu durum bölgelere göre farklılık gösterir. En yüksek ortalama 40,5 dönümle pamuk tarımı yapılan güney bölgesidir. Karadeniz bölgesi ise, 14,9 dönümle en düşük ortalamanın olduğu bölgedir. Sonuç olarak Keyder; bu yıllarda, niceliksel olarak toprak dağılımının görece dengeli olduğunu belirtmiştir. 1930'lu yıllarda yapılan başka bir değerlendirmede, fiilen kullanılan en büyük toprak biriminin Ege ve Güney bölgelerinde, Ege'de 3000 Güney'de 2.300 dönüm, olduğu görülmüştür. 1934-35'de yapılan ve 1938'de tekrarlanan bir ankette, büyük zirai işletmelerin bütün kıyı bölgelerinde, en çok da Trakya ile Güney Ege bölgesi'nde görüldüğü tespit edilmiştir. Dikkat edilirse bu bölgeler, ticarileşmenin yaşandığı, ulaşım olanaklarının iyi olduğu bölgelerdir.¹²⁵

Önceleri Köy Kanunu bünyesinde, köyde çiftçilerin kendi aralarında halletmeleri beklenen toprak dağıtımını yakın bir zamanda devlet kontrolünde, merkezi olmak üzere ele alınacaktır. Toprak dağıtımıyla ilgili ilk hüküm, 1925

¹²⁴ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 1. baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 158. 1920'li yılların başlangıcında, büyük toprak sahiplerinin Kurtuluş Savaşı sırasında verdikleri destek, sosyal yapının muhafazasının istenmesi ve ekonomik durumu iyi bir sınıfla hükümetin karşısına almamak için, büyük toprak sahiplerinin Hükümetlerce korunduğu söylenebilir. Fakat ilerleyen yıllarda özellikle Doğu Anadolu'daki isyanlarda rol oynamaları sebebiyle toprak dağıtım faaliyetleri başlamıştır. (Süleyman İnan, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde", **Journal of Historical Studies**, Cilt 3, 2005, s. 45.) Başar da, Türkiye'nin köylüyü toprak sahibi yapma davası olmadığını belirtir. Ona göre, toprak fazla gelir getirmediğinden köylünün böyle bir talebi de yoktur. 1930'lu yıllarda toprak fiyatları, 1925'dekinin yarısından bile aşağı düşmüştür. Bundan önce yapılması gereken tarımın verimli, karlı bir işe çevrilmesidir. (Koraltürk, **a.g.e.**, s. 378)

¹²⁵ K. Köylü, **Ziraat İktisadı: Ziraat İşletmecilik**, Cilt 1, Ankara, 1957, s. 129-137, 138-139'dan nakleden; Keyder, **a.g.e.**, s. 26, 27.

tarihli Bütçe Kanunu'nun 25. maddesinde yer almıştır. Bu maddeye göre; toprağa ihtiyaç duyan ziraat erbabına, eldeki mevcut milli arazi, bedeli on senede taksitle alınmak ve her aileye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte en fazla 200 dönümü geçmemek üzere, değeri bahasına dağıtılacaktır. Bütçe kanunlarında 1934 tarihine kadar yer alan bu hüküm, 2 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen “Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu”nun 56. maddesiyle kalıcı hale getirilmiştir.¹²⁶

19 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen “Bazı eşhasın şark menatıkından garp vilayetlerine nakillerine dair” 1097 sayılı yasanın 1. maddesi; idari, askeri ve içtimai sebepler yüzünden şark idare-i örfiye mıntıkasıyla Beyazıt vilayetinden 1400'e kadar şahsın ve aileleriyle 80 asi ailesinin ve menatıkı mezküredeki ağır ceza mahkûmlarının garp vilayetlerine naklini öngörmektedir. Yine aynı yasanın 8. ve 9. maddelerinde ise; nakledilen kimselerin araziden ve araziye tabi olan müsakkafattan maada mutasarrıfı oldukları bilumum emvali gayrimenkulelerini iki sene zarfında tasfiye etmek üzere tasarrufa devam edecekleri; ancak, bu müddetin hitamına kadar tasfiye yapamadıkları surette hükümetçe emvali metrukeleri bilmüzayede satılıp bedelleri kendilerine verileceği ve nakledilenlerin terk ettikleri arazi ve araziye tabi olan müsakkafatlarının hazineye intikal edeceği belirtilmektedir.¹²⁷ 2 Haziran 1929 tarihinde Meclis'te kabul edilen 1505 sayılı “Şark menatıkı dâhilinde muhtaç züraa tevzi edilecek araziye dair kanun” un 1. maddesi; 19 Haziran 1927 tarih ve 1097 numaralı kanunun 9 uncu maddesi mucibince hazineye intikal etmesi lazım gelen araziden köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere tevzi edilmiş olunanların yerinde devam edeceğini ilan eder. 2. maddeye göre, bunları yapmağa hükümet yetkili kılınmıştır. Ayrıca, arazinin sahibi vüs'atine göre 500'den 2000 dönüme kadar olan miktarını isterse kendisi alıkoyabilir. 3. maddeye göre, tevzi edilecek arazinin değerinin tespiti için bir heyet teşkil edilir. Biçilen kıymet, Rumi 1331

¹²⁶ Ömer Lütfü Barkan, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Ziraî Bir Reformun Ana Meseleleri”, Türkiye’de Toprak Meselesi, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 453-454, TBMM Kavanin Mecmuası, Dönem 3, Cilt 13, s. 719; T.C. Resmi Gazete, Sayı 2723, 10. 06.1934'den nakleden; İnan, **a.g.m.**, s. 45.

¹²⁷(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501097.pdf, 21.03.2012.

senesinde mukayyet vergi kıymetinin sekiz mislinden az ve on mislinden yukarı olamaz.¹²⁸ 1929 yılında bu kanuna binaen Doğu'da, 20.000 dönümü büyük arazi sahiplerinden kamulaştırılan alanlar olmak üzere, 110.000 dönüm tarım arazisi topraksız köylülere dağıtılmıştır.¹²⁹ İnönü'nün açıkladığı 1930 tarihli hükümet programında, mübadillere ve diğer vatandaşlardan küçük çiftçilere borçlandırma suretiyle verilen arazilerin borç yüklerinin tahfifi için tedbirler alınacağı bildirilmiştir.¹³⁰

1929 yılının sonları ve 1930 tarihinin hemen başında, 1925 tarihli muvazene-i umûmiyye kanununun 23. maddesine tevfikan “muhtaç ziraat erbabına arazi tevziine dair muaddel bir talimatname” yayınlanmıştır. Buna göre herhangi bir şekilde devlete intikal etmiş arazi ve çiftlikler, içinde veya civarında oturan toprağa muhtaç çiftçilere şu şartlarda tevzi olunur; tevziat toprağın civarında oturmakla birlikte tamamen çiftçilikle meşgul olanlara yapılır, köyde yerleşmiş bulunup çiftçilik yapan fakat ayrıca bakkâllık, mekkurecilik gibi iştigalleri olanlar yarı nispette tevziden istifade ederler. Şu halde şehir ve kasabalarda sanat ve ticaretle meşgul olup, köyde toprağı olanlara arazi verilmez. Tevziat mevcut arazinin genişliği ve kıymetine bakılarak şu sırayla; öncelikle hiç arazisi olmayan, ikinci olarak elli dönümden az arazisi olanlar, üçüncü olarak elli dönümden fazla arazisi olanların vaziyet ve ihtiyaçlarına bakılarak yapılır. Tevzi esas itibariyle dağıtılacak arazinin miktarı ile çiftçilerin adet ve ihtiyaçlarına göre yapılır. Bu suretle her çiftçi hanesine elli, hane halkından olup iaşesi çiftçiye ait her bir kişi için on dönüm olmak üzere, verilecek arazi her hane için 150 dönümü geçemez. Arazinin müsait olmaması ve çiftçi sayısının az olması durumunda verilecek arazi miktarı da düşer. Örneğin her hane için yirmi beş, her hane halkı için beş dönüm; daha az arazisi olan yerlerde her hane için on, her hane halkı için iki dönüm olarak dağıtılır. Tevziattan önce dağıtılacak toprak içerisinde mera, harman yeri, bağ, bahçe, zeytinlik gibi kısımlar tefrik edilir. Bunlardan köyün

¹²⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima 2, Cilt 12, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 257. “Şark mıntakaları dâhilinde muhtaç züra'a tevzi edilecek arazi hakkındaki” 1505 sayılı kanun hükmünün, 1.9.1937 tarihinde İstanbul vilayetine de tatbikine karar verilmiştir. (BCA 030.18.01.02.78.76.4)

¹²⁹ İsmet İnönü, **Söylev ve Demeçler**, Ankara, Türk İnkılabı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1946, s. 200-201'den nakleden; Tezel, **a.g.e.**, s. 377.

¹³⁰ **Hükümetler ve Programları**, s. 42.

ihtiyacı için olan kadarı genel kullanıma açılıp kalanı müzayede ile satılır. Bundan başka dağıtılacak olan araziden beş dönümü geçmeyecek kadarı ileride civar halkı için yapılacak mektep, hastane, spor alanı gibi şeylerin inşasına ayrılır ve buralar dağıtılamaz. Arazi tevziatı ya doğrudan hazinece ya da hazineden alınacak mezuniyetle mahallerince yapılır. Tevzi edilecek arazinin tespiti için mahalli mal ve tapu memurlarıyla, bir mühendis ve idare heyetinden seçilecek bir zat müştereken çalışarak sonucu idare heyetlerine sunarlar. Bir taraftan da köy ihtiyar heyetleri kendilerine toprak tevzi edilecek çiftçilerin hane itibariyle isimleri, nüfusları ve kendilerine verilmesi lazım gelen dönüm miktarını gösterir cetvelleri iki nüsha halinde on gün kalmak üzere köyün uygun yerlerine asarlar. Bu süre içerisinde tevdi miktarına itiraz etmek isteyen çiftçiler, köy ihtiyar heyetlerine itiraz edip uygun görülürse yanlışlığın düzeltilmelerini sağlarlar. Tevziatın icrası için gereken harita, keşif, mesaha gibi zaruri ihtiyaçlar ilgili çiftçilerce karşılanır. Toprakların dağıtımında kura usulü takip edilir. Dağıtılacak miktarlardan aynı dönemde olanlar bir araya konularak çiftçilerden kura çekmeleri istenir. Herkesin yeri belli olduktan sonra kendi arzularıyla arazilerini değiştirmek isteyenler bir hafta içerisinde ihtiyar heyeti ve tevzi memurlarına bu isteklerini ileterek gerekli değişikliği yaptırırlar. Ölçülüp dağıtılmış olan arazinin hudutlarını belirleyen cetveller ve her çiftçi aile reisi adına borçlandırılarak hazırlanmış senetler maliye ve tapu-kadastro memurlarınca dağıtılır. Arazi bedelleri tercihen dört veya altı senevi taksitler halinde ve her yılın Eylül ayında ödenir. Arazi hazineye aitse hazine adına, vakfa aitse vakıf adına ipotek edilir. Köylünün daha önceden tahakkuk etmiş borcu varsa arazi taksitiyle beraber nihayet iki taksit halinde ödemesi birleştirilir.¹³¹

Dağıtılan toprakların, önce iki yüz daha sonra, yüz elli dönümü geçmemesi meselesinin yerel derebeyleri yaratmama kaygısından kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim üçüncü umumi müfettiş Tahsin Uzer, 1936 tarihinde doğuya ziyaretleri sırasında Ardahan hâkiminin koskoca toprak kıtasını birkaç yüz dönümlük gibi göstererek birkaç derebeyi

¹³¹ BCA 030.0.010.00.00.81.530.15

bakiyesine verdiğini ve bu durumun temyiz mahkemesince de onaylandığını Başvekâlet'e üzülererek bildirmiş ve aynı durumun Kars'ta da mevcut olduğunu bildirerek çiftliklerin istimlak edilmesi için gerekli 1909 liranın gönderilmesini istemiştir. Bu icraatın tatbik sahasına geçmesiyle, Ardahan halkının Cumhuriyet havasını bihakkın teneffüs edeceğini belirten müfettiş, meselenin alelade bir istimlak değil, idari bir davanın halli anlamına geldiğini vurgulamıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinden Ağustos 1937'de Başvekâlete yazılan yazıda, durum şöyle anlatılır; istimlaki teklif edilen arazinin şarktan garba nakledilen Hamşioğullarına ait Alagöz çiftliği olduğu ve bunun 1505 sayılı kanun kanuna göre 2057 lira 9 kuruş karşılığında 7 Nisan 1936 tarihinde istimlak edilerek içerisinde oturan muhtaç çiftçilere tevzi edildiği bildirilmiştir.¹³²

Kasım 1937 tarihinde İzmir valisi tarafından Başvekâlete yazılan yazı bölge halkına toprak dağıtılması ile ilgilidir. Söz konusu topraklar, İzmir ilinin Cumaovası nahiyesi dâhilinde ve İzmir'e yirmi kilometre uzaklıkta olup, özellikle tütün yetiştirmeye uygun son derece sulak ve mümbit olan topraklardır. Sahipleri olan Avundukzadeler'in iflası üzerine banka tarafından satışına karar verilmiştir. Bu topraklarda eskiden beri topraksızlık çeken ve bizzat burada çalışan ortakçı üç-dört bin çiftçi vardır. Hükümet programına atıfta bulunan vali, toprağı bulunmamak yüzünden senelerden beri başkalarının arazisinde ecir vaziyetinde kalıp geçim vasıtalarında inkişafa mazhar olamayan bu ve emsali muhtaç çiftçilerin toprağına sahip bulunmasının hükümet programında mühim yer alan ana prensiplerden olduğunu yazmıştır. Vali Bey'in isteğı; miktarı 60-70 bin dekarı bulan Bulgurca çiftliği arazisinin, Bulgurca köyü ve civarındaki Şaşal, Keler ve Develi gibi toprağı az ve çalışkan köylülere sekiz-on sene vade ile dağıtılmasıdır. Toprağın durumunu Ziraat Bankası umum müdürlüğünden sorduğunu ve tevziine mani bir durumun olmadığı cevabını aldığını söyleyen vali, durumu Başvekâlet,

¹³² BCA 030.0.010.00.00.71.466.8

Dâhiliye ve Maliye Nezaretleri'ne arz etmiştir. Başvekil müsteşarı da bu durumu Aralık 1937'de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğine sormuştur.¹³³

1923-1934 yılları arasında, Türkiye dışından gelen ve iskâna tabi tutulan göçmen ailelere dağıtılan araziden başka, 22.000 kadar yerli kırsal aileye 73.000 hektar devlet arazisi dağıtılmıştır.¹³⁴ 1927 ve 1929 tarihlerinde çıkarılan kanunlara dayanarak, devlete ait toprakların 711 bin hektarlık bölümü 1923-1934 tarihleri arasında topraksız ailelere dağıtılmıştır.¹³⁵

Tablo 3. 1923-1934 Senesine Kadar Dağıtılan Arazinin Miktarı¹³⁶

	Arazi (Dönüm)	Bağ (Dönüm)	Bahçe (Dönüm)
Şark mültecileri	122.937	-----	-----
Mübadil	4.482.567	98.606	160.300
Muhacir ve mülteci	1.450.280	58.814	8.359
Toprağa muhtaç yerli çiftçiler	731.450	-----	-----
Toplam	6.787.234	157.422	168.659

¹³³ BCA 030.10.00.00.81.531.15

¹³⁴ **Cumhuriyet Halk Partisi: Onbeşinci Yıl Kitabı**, Ankara 1938, s. 402'den nakleden; Tezel, **a.g.e.**, s. 375. Fakat bu arazilerin yeni sahiplerinin elinde kalması; Türkiye'nin kadastrosunun yapılmamış olması, insanların Osmanlı döneminden kalan karışık belgelere dayanarak maliklik iddiasında bulunması, eski tapu kayıtlarının belirsizlik ve boşluklarla dolu olması, 1926 tarihli Medeni kanunun güçlü ailelerin geniş araziler üstündeki mülkiyet iddialarını tescil ettirmelerini kolaylaştırması gibi nedenlerle mümkün olmamıştır. Bu yüzden hem muhacirlere hem de yerli kırsal aileye verilen araziler zamanla tekrar eşrafın eline geçecektir. (Tezel, **a.g.e.**, s. 375) İnci, dağıtılan 73.000 hektar arazi için "Devlet bu kadar az arazi dağıtmasına rağmen..." (İbrahim İnci, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı İle İlgili Bazı Düzenlemeler", **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (TAED) 44, Erzurum, 2010, s. 351) diyerek bunun az olduğunu belirtmiştir.

¹³⁵ Acar, **a.g.e.**, s. 29.

¹³⁶ **Cumhuriyetin 15. Yıldönümü Münasebetiyle Çıkarılan Kitap**, Ankara 1938, s. 401'den nakleden; Barkan, **a.g.m.**, s. 61-62.

Tablo 4. 2510 Sayılı Kanun Hükümlerine Göre, 21 Haziran 1934'den 1938 Mayıs Sonuna Kadar Dağıtılan Arazi Miktarı¹³⁷

	Aile Adedi	Dekar
Muhacir ve mülteciler	28.536	1.151.690
Naklolunan şahıslar	2.426	149.021
Topraklı veya az topraklı yerli çiftçiler	48.411	1.517.235
Göçebeler	7.886	129.388
Su taşması ve yer kayması gibi felaketselere uğrayanlar	1.436	52.491
Toplam	88.695	2.999.825

Köylüye toprak dağıtılmasından, en çok küçük toprak sahiplerinin memnun olacağı ortadadır. Nitekim 1930'un başlarında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Başvekâlete yazdığı bir yazıda konuyla ilgili olarak Diyarbakır vilayeti çiftçilerinden minnet ve şükranlarına dair telgraflar aldıklarını bildirmiştir. Belgeye göre, Diyarbakırlı çiftçiler, asırlardan beri toprak sahibi olmayı hayal ettikleri halde bu ümitlerinin 1505 numaralı kanun mucibince köylülere yapılmakta olan arazi tevziatı vesilesiyle bir hakikate münkalip olmasından dolayı Cumhuriyet hükümetine karşı çok minnettar ve şükranda bulduklarına dair Dâhiliye Vekâleti'ne telgraflar göndermektedirler.¹³⁸

1930 yılında, Ege bölgesindeki birçok köylerde köylü topraksızdır. Köylü kira veya ortaklıkla başkalarının topraklarında çalışmaktadır. Hâlbuki buralar Anadolu'nun en verimli toprakları olmasına rağmen, bazı bölgeler, özellikle Aydın civarı, sıtma yuvası bataklıklar baş göstermiştir.¹³⁹ Bu da elbette hem köylünün hem de ülkenin refahını azaltan engellerdendir.

¹³⁷ Barkan, a.g.y.

¹³⁸ BCA 030.10.00.00.81.530.14

¹³⁹ Koraltürk, a.g.e., s. 371.

Barkan; zirai reform konusunun sadece toprakları zenginden alıp fakirlere bölüştürmekten ibaret olmadığını, kurutmak veya sulatmak suretiyle yeni topraklar açmak ve boş toprakları iskân etmek şeklinde bir yol takip edilmesi gerektiği belirtir. Ona göre, sırf köylüyü toprak sahibi yapmak için araziyi gelişigüzel parçalamak ve dağıtmak eksik ve tehlikelidir bile. Bu nedenle, büyük sermayeyle modern usullerle çalışan ve ülke ekonomisine önemli rolü olan çiftlikleri bölerek çalışmalarına mani olmak doğru değildir. Diğer taraftan, toprak reformunun fazla sola kaçan tehlikeli taraflarından biri de, bütün teşebbüs ve mesuliyeti devletin üzerine almasıyla köylünün mesuliyet duymayarak her zaman her şeyi devletten beklemeye alıştırılmasıdır. Köylü, topraksızlığın ve ırgatlığın acısını unutmuyarak toprağına kıymet vermeyi ve çalışmayı elden bırakmamalıdır. Bu yüzden toprak dağıtımında, devlet yardımı dozu kaçırılmadan, manasının kaybolmasına izin verilmeden kullanılan bir deva gibi kullanılmalıdır.¹⁴⁰

İçtimai siyaset hakkında bir etüt yazan Kessler; Türkiye’de toprak kıtlığının olmadığını, nüfusun artması durumunda bile yeterli olacak toprağın mevcut olduğunu belirtmiştir. Atasağun ise, toprak sıkıntısı çekilmediğine katılmakla birlikte, bazı mıntikalarda mevziî olarak toprak sıkıntısı mevcuttur der. O’na göre; memleketin birçok vilayetlerinde, kazalarında ve köylerinde; iklim şartları dolayısıyla arazinin mütenevvi ziraata elverişli olmaması, arazinin dağlık, çalılık, taşlık olması yüzünden ziraata elverişli olmayışı, bir dekardan alınan hasılatın düşüklüğü bakımından arazi ihtiyacının kabarık olması, ziraata elverişli arazinin mahdut kimselerin elinde bulunması vesaire gibi sebeplerle, ekonomik ve sosyal birer mesele teşkil edecek kadar ehemmiyetli meseleler vardır. Bundan başka arazinin sınırlanmamış olması, parsellerin dağınık bir halde olması, bazı köylerde meraların az olması, küçük akarsularla yapılan sulamalarda sulamanın intizamlı yapılamaması gibi sebepler de köylüler için engeldir. Atasağun, bu olumsuzlukları saydıktan sonra, bu olumsuzlukları, sebeplerini bertaraf etmek suretiyle önlemenin de

¹⁴⁰ Barkan, “Balkan Memleketlerinin”, s. 384-386.

toprak politikasının vazifeleri olduğunu belirtir.¹⁴¹ Dönemin matbuatında da toprak meselesi, çiftçi için önemine binaen konuşulan ve çözülmesi istenen bir mesele olarak yer almıştır. Gazete köşelerinde bizzat milletvekilleri de fikirlerini belirtmişlerdir. Bunlardan birisi olan Kastamonu milletvekili Tahsin Coşkun'a göre de; o dönemde araziye sahip yurttaşlar içinde binlerce insanın sahip oldukları arazi parçalarının toplu olmayışı, bir köyün her yanında adeta parça parça adeta lekeler halinde bulunuşu sahiplerini ziraat yapmaktan daima uzaklaştırmıştır. Eğer bu parçalar köyün herhangi bir yerinde toplu bir halde olsaydı, onun üzerinde her şey yapılır ya da istenirse icara verilebilirdi. Arazinin bu kertelerdeki parçalanmasının sebebini, arazi yasasının yalnız adalet yapayım diye mücerret bir doğruluk kuruntusuyla uygulanması olduğunu düşünen vekil; yüzyıllarca süren bu kuruntu varlığın %70 i çiftçi olan bir ulusun ekonomik kurumunu bozmaktan başka bir işe yaramadığını söylemiştir. Bazı yerlerde altından kalkınılamayacak kertelerde arazinin çok büyük oluşu ve hemen her yerde rastlanan küçük ve dağınık bölünüşü bu arazi parçaları üzerinde çiftçinin ekonomi isteklerine uygun ziraat yapmasına her zaman engel olmuştur. Dolayısıyla arazi işine yalnız bir vergi geliri noktasından değil, ekonomi ve ziraat bakımlarından bakılarak bütün temelleri bu yönden düzeltilmeli, ondan sonra vergi alınmasına kaynak olmalıdır.¹⁴² Hemen akabinde başka bir vekil, Damar Arıkoğlu, bu yazıyı destekleyen bir köşe yazısı yazar. Geçmiş dönemlerde bir kısım insanların toprağa Tanrı diye taptıkları zamanların bile olduğunu ve toprağın yüzyıllardan beri kıymet ve cazibesinden hiçbir şey kaybetmediğini belirten vekil; hayat ve refahın hep topraktan geldiğini belirtmiştir. Cumhuriyet yönetiminin noksanları görerek kendi esaslarına uygun tedbirleri araştırmaya başladığını belirten vekil, Meclis'te hazırlanan lâyiha'nın çok mühim olduğunu ve bu teşebbüse çok güvendiğini belirtmiştir. Vekilin bahsettiği ve tabiatın amansızlığına karşı tahammül gösteren ve onunla mücadele eden çiftçileri düşünerek topraksız köylüleri toprak sahibi yapmak isteyen bu lâyiha,¹⁴³ 12 Kasım 1935 tarihli

¹⁴¹ Atasığun, **a.g.e.**, s. 4, 5.

¹⁴² Tahsin Coşkun, "Toprak Siyasası", **Ulus**, 11 Mart 1935, Pazartesi, s. 3.

¹⁴³ Damar Arıkoğlu, "Toprak İşi", **Ulus**, 13 Mart 1935, Çarşamba, s. 3.

“İskân-Toprak Kanunu” tasarısı olup, maalesef engellerle karşılaşılarak tamamlanamayacaktır.

14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı “İskân Kanunu”nun 10. maddesi Meclis’te itirazsız olarak kabul edilmiş olup Tezel’in deyimiyle, uygulanabilseydi, “ihtilal yasası” niteliğinde bir maddedir. Bu kanunla; aşiretlere hükmî şahsiyet tanınmadığı ve bu hususta herhangi bir hüküm, vesika ve ilama müstenit de olsa tanınmış hakların kaldırıldığı ilan edilmiştir. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzufları kaldırılmıştır. Bu kanunun neşrinden önce herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa ve Şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız bütün gayrimenkuller devlete geçmiştir. Bu gayrimenkuller muhacirlere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanacaktır. Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahsur bulunanları, aileleriyle birlikte münasip yerlere naklettirip yerleştirmeğe İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Dâhiliye Vekili yetkilidir.¹⁴⁴ Kanunun 12. maddesinin (b) bendinde, Bakanlar Kurulu kararıyla, uzun süredir aynı mıntıkada kalan aşiret üyeleriyle, yerli halkın ve herhangi bir şekilde oraya gelen topraklı veya topraksız çiftçilerin hazineye bağlı topraklar verilerek toprağa bağlanacağı açıklanmıştır. 1935 tarihine kadar bu yasa uygulanırken bu tarihten itibaren, arayışlar başlamış, 12 Kasım tarihli “İskân-Toprak Kanunu” tasarısı hazırlanmıştır. Tasarı, hükümete 2.000 dönümden fazla olan ve 2.000 dönümden az olsa da işletilmeyen toprakları hazine bonosu karşılığında istimlak edilmesini öneriyordu. Fakat bu taslağın, 1924 anayasasınının 74. maddesindeki, kamulaştırılan arazilerin bedelinin zamanın piyasa değerine göre peşin ödenmesi gerektiği maddesiyle çeliştiği ortaya çıktı. Konunun tarımın teknik ve uzmanlığı bilgilerini içermesi nedeniyle İçişleri

¹⁴⁴ Tezel, a.g.e., s. 377, 378.

Bakanlığı'ndan alınıp, Tarım Bakanlığı'na devredilmesine karar verildi. Tarım Bakanlığı, 1937 tarihinde "Ziraî Islahat Kanun Tasarısı"nı hazırladı. 5 Şubat 1937'de anayasanın ilgili 74. maddesine ekleme yapılarak kamulaştırma bedelinin belirlenmesi ve ödenmesinin özel kanunlarla tespit edilmesi kararlaştırıldı. 1938 yılı içerisinde Tarım Bakanlığı'nın kanun tasarısı üstündeki çalışmaları devam etmekle birlikte, II. Dünya Savaşı'nın kapıda belirmesi sonuçlanmasına mani oldu.¹⁴⁵ Atatürk, 1936 ve 1937 tarihli Meclis konuşmalarında, her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olmasının kesinlikle gerekli olduğunu ve vatanın sağlam temeli ve imarının buna dayandığını vurgulamıştır. O'na göre; ülkede topraksız çiftçi bırakılmamalı, bu yapılırken de bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir nedenle ve hiçbir şekilde bölünemez bir nitelik alması sağlanmalıdır. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin, arazinin bulunduğu bölgelerin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlandırılması da gereklidir.¹⁴⁶ İnönü ve Şükrü Kaya gibi Cumhuriyetin diğer yöneticileri de bu konuda Atatürk ile aynı fikirdedir. 27 Aralık 1936'da İnönü, CHP kurultayında yaptığı konuşmada; Türkiye'de topraksız çiftçinin sayısının düşünülenenden fazla olduğunu ve toprağın en fazla taksim edildiği yerlerde bile köylünün yarısına yakın bir miktarının topraksız olduğunu ifade etmiştir. Köylüler, başkalarına ait topraklar üstünde, çok fena şartlar içinde ve çok verimsiz olarak çalışmak mecburiyetindedir. Cumhuriyet yönetimi olarak, hiçbir adamın malını cebren zapt etmek fikrinde olmadıklarını belirten İnönü, fakat hiçbir surette köylüyü ilelebet topraksız kalmaya mahkûm eden bir çerçeve içinde bırakmağa razı olmadıklarını da ifade etmiştir. Toprağı köylüye dağıtmak meselesi, medeni memleketlerin birer birer içinden geçtiği zirai bir ilerleme safhası olarak görülmüş ve Türkiye'nin de bu safhadan geçmesi arzu edilmiştir. Şükrü Kaya da 1937'de; Türkiye'deki 18 milyon Türkün 15 milyonunun çiftçi olduğunu ve bu 15 milyonun birçoğunun kendi

¹⁴⁵ İnan, **a.g.m.**, s. 45, 46.

¹⁴⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.V, Cilt 13, s. 4; **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.V, Cilt 20, s. 3'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, s. 225, 235. Aynı düşünceler Başbakan Celal Bayar tarafından Kasım 1937 tarihinde ifade edilmiş ve hükümet programına alınmıştır. **Hükümetler ve Programları**, s. 57.

toprağında çalışmadığını söylemiştir. Örneğin, Muğla vilayetinin Köyceğiz kazası tamamıyla çiftlik ağalarının elinde olup, hükümet konağı bile bir çiftlik ağasının tarlası içindedir. Köylünün zerre kadar toprağı yoktur ve ağaların tarlasında çalışırlar. Aynı durumun Antalya ve Şark vilayetlerinde de geçerli olduğunu belirten Kaya; *“Eğer bunu halletmeyeceksek, birçok topraksız çiftçiyi Cumhuriyetin ve inkılabın büyük nimetlerinden mahrum bırakmış olacağız. Eğer o kendi topraklarında ekmeğine kendi hâkim olmazsa bu memlekette daha ne yapmak istiyoruz? Bu inkılabın yeri ve şerefi olur mu? Kendi vatandaşını topraksız bırakıp şu veya bu muhayyel idealler peşinde koşmak kendi kendimizi aldatmak değil midir?”*¹⁴⁷ diye sormaktadır. Görüldüğü üzere başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyet yönetiminin önde gelenlerince köylünün lehine olarak yapılmak istenilenler ifade edilmiş, bir yandan da köylünün içinde bulunduğu üzücü durum ifade edilmiştir. Fakat bütün bu istek ve girişimler II. Dünya savaşı nedeniyle 1945 “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”na kadar beklemek zorundadır. Yine de 1941 ve 1943 yıllarında İsmet İnönü’nün Meclis’i açış konuşmalarında topraksız köylüye toprak dağıtma meselesinin yakında çıkarılacak bir kanunla halledileceğini bildirmesi, savaşın en buhranlı dönemlerinde bile bu konunun hatırlardan çıkmadığının işareti olmuştur.¹⁴⁸ Fakat Barkan, toprak dağıtımının, sadece köylüyü toprak sahibi yapmak için gelişigüzel şekilde araziyi parçalamak ve dağıtmak noktasında eksik ve tehlikeli bulmaktadır. Ona göre arazi reformu bütün toprakların, eşit parçalar halinde paylaşılması demek değildir. Her memlekette olduğu gibi Türkiye’de de ürünün cinsine, teknik ve tarım usullerine, sermaye ve el emeğinin tarım işlerindeki hisselerine göre çeşitli büyüklükte arazi çeşitlerine ihtiyaç vardır. Büyük bir sermayeyle ve modern usullerle çalışan, köylüye örnek teşkil ettiği gibi memleket ekonomisine de faydalı olan büyük çiftliklerin kalması faydalı olabilir. Barkan, I. Dünya Savaşı’ndan sonra sol temayüllerin eğilimiyle bütün topraklarını pek küçük parçalar halinde dağıtan Yugoslavya’nın ekonomik

¹⁴⁷ İsmet İnönü’nün 27 Aralık günü CHP Kurultayı’nda yaptığı konuşma, *Aynı Tarihi Dergisi*, Sayı 37, 1936, s. 70’den nakleden; Tezel, *a.g.e.*, s. 380, 381.

¹⁴⁸ Barkan, *a.g.m.*, s. 65.

hayatının sarsılmış ve hatta savaştan daha fazla yıkıma uğramış olduğundan bahisle, bu konuda dikkatli olunmasını¹⁴⁹ ve toprak meselesinin bir kül halinde ele alınmasını salık vermiştir. Bunun için köy ekonomisinin tekniğini, bünyesini değiştirmek, Cumhuriyetin nimetlerini köylere kadar sokmak, zirai mahsulleri ıslah etmek ve kıymetlendirmek, yol yapmak, sulama ve elektrikleendirme çalışmaları, hastalıklarla mücadele etmek ve köyü iktisaden memleket pazarlarına bağlamak lazımdır.¹⁵⁰

Toprak sorununa dair ilk ciddi istatistik 1938 tarihinde yapılmıştır. 35 ilde yapılarak diğer illere teşmil edilen bu araştırmaya göre, tarımdaki mülk sahiplerinin %0,25'i toprakların %14'üne sahiptir. Bu oran eşitsizliğin hâkim olduğu 1913 tarihinin oranlarıyla neredeyse aynıdır. Dolayısıyla Cem'e göre; Cumhuriyet yönetiminin ilk dönemi, köylünün yüzyıllardır devam ettirdiği yoksul yaşantısına hiçbir değişiklik getirmemiştir.¹⁵¹ Bundan başka Türkiye'nin birçok bölgesinde, "absentee" toprak ağalığı kurumuna da sıkça rastlanmaktadır. 1930'ların başında yapılan bir araştırmaya göre, işlenen arazinin %25'lik kısmı, tarımsal üretimle ilişkileri çok sınırlı olup kentlerde yaşayan "absentee" maliklere aittir. Bunlar arazilerini, ortakçı, yarıcı, maraba statüsündeki topraksız ya da az topraklı çiftçilere işletip, üretimde geri teknikler kullandıkları gibi elde ettikleri rantları da tarımda sermaye birikimine katkısı olmayacak şekilde kullanmışlardır. Boş bırakılıp işletilmeyen topraklar olması ise durumu daha vahim kılmaktadır. Bu durum 1930'lardan itibaren tarım verimliliğini bozduğundan şikâyet konusu olmuştur.¹⁵² Daha sonraki dönemlerde de Turhan, Türkiye'de takip edilen toprak reformu politikalarında ilmi gerekçeden hareket edilmediğini, toprak dağıtılması gibi bir düşüncenin tek gerekçesinin Lenin'in 1920 tarihindeki bir konuşmasında, Sovyetler Birliği'ni sosyalist bir düzene alıştırmak için getirdiği bir öneriden kaynaklanabileceğini ifade etmiştir. Yine o, böyle bir uygulama yapılabilmesi

¹⁴⁹ Barkan, "Harp Sonu" s. 27, 28.

¹⁵⁰ Barkan, "Balkan Memleketlerinin", s. 381.

¹⁵¹ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1975, s. 309'dan nakleden; Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, 3. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 19.

¹⁵² W. D. Hines et. al., **Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt 1, Ankara, Köy Öğretmenevi Basımevi, 1936, s. 240-1'den nakleden; Tezel, a.g.e., s. 366, 367.

için konuya yönelik ihtiyacın gerçekten olup olmadığının ve ayrıca şunların tespit edilmesi gerektiğini belirtmiştir:

a. Türkiye'nin umumi, içtimai ve iktisadi kalkınma teşebbüsünde köy ve köy toplumunun yerini tayin etmek, sonra bu çerçevede içinde toprak reformunun oynayabileceği rolü objektif bir şekilde tespit etmek,

b. Toprak reformunu sosyal yapıya göre ayarlamak,

c. En uygun zirai istihsal ünitesini hesaba katmak,

d. Toprak reformunu zirai istihsal arttırmanın bir unsuru olarak düşünmek,

e. Toprak dağıtımı mı, yoksa başka iş sahalarına yatırım mı? Seçeneklerden hangisi daha uygun olur?

f. Toprak dağıtımını, devlete ağır bir mali külfet yüklemekten başarma çareleri,

g. Toprak reformu ve kültür faktörleri.¹⁵³

Son tahlilde Turhan, toprak reformunun mevcut sosyal yapıya faydadan çok zarar verebileceğini ve çok fazla maliyete yol açarak yeni sorunlara yol açabileceğini belirtir. Türkiye'nin iktisadi bakımdan genel bir tetkikini yapan Hines, başlıca meşgale olan ziraatta, arazinin umumiyetle toprağı işleyenlerin mülkiyetinde bulunmasının, memleketin bariz ve mutlu bir hususiyeti olarak görür ve Türkiye'de, belki Adana ovası hariç olmak üzere, toprak sahibi ailelerin bizzat işleyebileceği kadar küçük parçalara bölünmesi gibi bir mesele olmadığını belirtir.¹⁵⁴ Tezel ise zaten, özellikle küçük köylü işletmelerinin çok sayıda küçük tarlalar halinde parçalanmış olduğunu, 1926 Türk Medeni Kanunu'nun da tarımsal mülklerin miras yoluyla parçalanmasına hiçbir sınır getirmediğinden bu durumu pekiştirdiğini belirtir. Bu tarımsal parçalanma ufak tarlacılara yol açıp köylülerin de emeklerinin israfına yol açmıştır. Diğer taraftan ufak tarla parçaları arasında bırakılan sınırlar

¹⁵³ Mümtaz Turhan, **Garplışmanın Neresindeyiz?**, Bütün Eserleri 1, İstanbul, Yağmur Yayıncılık, 1980, s. 146-159'dan nakleden; Metin Özkul, "Mümtaz Turhan'da Batılılaşma Anlayışı", **Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu**, 2-3 Kasım 2009, Ankara, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009, s. 64, 65.

¹⁵⁴ Hines vd., **a.g.e.**, s. 233.

nedeniyle verimli alanların bazı köylerde %10'unun üretim dışında kaldığı görülmüştür.¹⁵⁵

Türkiye'de çiftçinin yoksulluğu meselesine farklı bir bakış açısından bakarsak; şimdiye kadar anlatılanlardan köylünün üretime devam etmesi için tohumluk, yemlik dağıtılması, suç işleyenlerin dahi ekim ve ürün toplama zamanlarında bir teminat karşılığında salınması, toprak dağıtımı girişimi gibi politikalarla çiftçinin köyde kalmasına çalışıldığı görülmüştür. Bu karşılıklı fayda getiren bir tavidir. Hem üreterek köylü kazanacak hem de tarımsal ihracatı tarım ürünlerine dayanan ülkede devlet de kazanacaktır. Köylüyü köyünde tutmak; Karl Marx'ın "yoksulluk aslında çiftçinin özgürlüğüyle başlar"¹⁵⁶ tespitinden hareketle, köylü yoksulluğunu engellemeye yönelik bir tedbir olarak düşünülmüştür. "*Tek parti dönemi yetkililerinin aklındaki gerçek yoksul tipi köylü olduğundan, yoksullukla mücadele yöntemlerinin köylünün köyde mümkün olduğunca gözden uzak tutmak amacı doğrultusunda biçimlendiği*"¹⁵⁷ yorumundan ziyade, bu tavır köylüyü özgürleştirerek (burada olumsuz anlamda "özgürleşme") yoksullaşmasına izin verilmemesi olarak da yorumlanabilir. Tezel'e göre; bütün 1923-1950 dönemi boyunca Türkiye'deki tarımsal yapının üretim ilişkileri bir uçta kapitalist ilişkiler diğer uçta feodal benzeri bağımlılık ilişkileri içinde devam etmiştir.¹⁵⁸ Yine bu bakış açısından köylünün topraklandırılması her ne kadar sağlanamasa da bu görece feodal yapının faydalarından da bahsedilebilir. Feodal düzenden sonra, kapitalizm

¹⁵⁵ C. R. Eyüboğlu, "Toprak Kanunu Tasarımız ve Toprak Meselelerimiz", **Türk Ekonomisi**, 2 (21, 24), 1945 s. 235'den nakleden; Tezel, **a.g.e.**, s. 368.

¹⁵⁶ Karl Marx, **Grundrisse**, Pelican, 1973, s. 735'den nakleden; Novak, **a.g.e.**, s. 3. Burada "özgürleşme" nin tarihi şudur; birkaç feodal lord, feodal üretimin doğasını dönüştürmek için, arazilerini çevreleyip kapatmış ve köylüler ve kiracıları topraklarından kovmuştur. Bu üretim anlamında serf ve köylü halkın bölünmesi anlamına geliyordu, ücretli emeğin başlangıcı anlamına geliyordu ve son olarak kapitalizmin başlangıcı ve yoksulluğun kaynağı anlamına geliyordu. Novak ayrıca Marx'ın çiftçinin özgürleşmesinin yoksulluğun kaynağı olduğunu da Marx'dan şu alıntıyla anlatır; "*Ne zaman ki, büyük İngiliz toprak sahipleri sahip oldukları uşakları kovdu, onlarla birlikte arazilerinin artık ürünlerini de tüketmiş oldu. Ondandan sonra onların kiracıları küçük rençberleri kovdu...Sonra yaşayan yoğun iş gücü, emek pazarının içine atılmış oldu ve eski bağımlı ilişkilerden, kölelikten, iş mahkumiyetinden bütün aidiyetlerinden ve pozisyonlarından, özelliklerinden kurtuldular. Gelir olaraksı artık, çalışma kapasitelerinin satılmasına ya da dilencilığe, serseriliğe ve hırsızlığa bel bağladılar.*" Karl Marx, **Capital**, Vol. I, Lawrence&Wishart, 1974, s. 507'den nakleden; Novak, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁵⁷ Buğra, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁵⁸ Tezel, **a.g.e.**, s. 359.

ilişkilerinin geleceği düşünülürse, bir şekilde köylüyü toprağa bağlayan bir düzen ehven-i şer olarak görülebilir. Çünkü Osmanlı Devleti döneminde de gerek Celali isyanları gerek daha sonralarında görülen köylünün toprağını terk etmesinden hiçbir fayda görülmemiştir. Tam tersine kendine yeni bir iş bulma amacıyla kentlere göçen bu gruplar kısa sürede işsizlik, sefalet ve dilencilik yollarına düşmektedir. Burada özgür emeğin kanalize edilememesi sorunu başlar ve artık sorun hem köylünün hem kentlinin de sorunu olur.¹⁵⁹

Köylünün bu durumuna karşılık tarımsal üretimin verimi de 1923-1950 yılları arasında, hükümetin bir hayli çaba sarf etmesine rağmen, çok sınırlı kalmıştır. Bunun sebeplerini şöyle izah edilmiştir; tarıma ve ulaştırma gibi tarımla ilgili alt yapı sektörlerine tahsis edilen miktarın cılız kalması ve yetişmiş insan gücünün tutarlı ve koordineli bir şekilde kullanılamaması. Türkiye'nin köylü nüfusunun geniş alanlara dağınık ve seyrek olarak dağılması da hizmetlerin üreticilere ulaştırılmasının maliyetini çok arttırmıştır. Bu coğrafi engelden başka, köylünün iktisadi ve siyasi gücünün arttırılması, dönemin koşullarında büyük arazi sahiplerinin arzu etmediği bir durum olduğundan, hükümet bazı radikal reform girişimlerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Yaşar Nabi, "Düşünüşler-Türkiye Köy Ekonomisinde Teknik ", **Ulus**, 23 Haziran 1935 Pazar, s. 4.

¹⁶⁰ Tezel, **a.g.e.**, s. 422, 423.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE İŞÇİLERE YÖNELİK OLARAK UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR

I.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ'NDE İŞÇİLER

Refah devleti alanında ilk hukuksal düzenlemelere, 19. yüzyıl başlarında girişilmiştir. İlk olarak, işverenlerin işyeri çalışma güvenliğini sağlaması gerektiği anlayışı yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde İngiltere’de, Batı Avrupa’da ve paralel olarak Osmanlı Devleti’nde çalışanlarla ilgili düzenlemeler yapılmıştır.¹ Maden işçiliği, özellikle kömür madenleri, İmparatorluk devrinden beri sosyal politika meselelerinin ilk defa tezahür ettiği saha olması bakımından önemlidir.² Sosyal politika uygulamalarına ilk bu alanda rastlanmasının sebepleri, madenlerdeki şartların gerçekten kötü ve ıslaha ihtiyaç duyulur nitelikte olması ve hükümetin havzadan çıkarılan kömüre ihtiyaç duyması sebebiyle üretimi arttırmak istemesidir.³

Osmanlı Devleti döneminde işçilerin ücret seviyesinin yüksek olduğu ve işsizliğin değil bilakis işgücü eksikliğinin var olduğu söylenebilir. Emek piyasası büyük ölçüde devlet denetimi altında olmakla birlikte, devlet bazen nispeten yüksek ücretleri ödemekte zorluk çekmiştir. Su kanallarının, büyük binaların, köprü ve kalelerin yapım ve tamiri, madencilik, tuzlacılık ve hasat gibi önemli işlerde devlet, peşin ücretlerini ödeyerek işçi celbederdi. İşçilerin

¹ Songül Sallan Gül, **Sosyal Devlet Bitti! Yaşamın Piyasa: Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısılcında Refah Devleti**, İstanbul, Etik Yayınları, 2004, s. 145.

² Hamide Topçuoğlu, “Etibank ve Sosyal Politikası”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, Ankara, 1956, s. 289.

³ Oya Sencer, **Türkiye’de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul, Habora Kitabevi Yayınları, 1969, s. 101.

çalışma saatleri, yapı ustaları ve dülgerler için –kış döneminde geçerli olmak üzere- güneşin doğuşu ile batışı arasındaki süre bir iş günü olarak hesaplanmış ve bu süre zarfında işçiye yemeğinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Normal şartlarda iş haftası 6 gündür. Ülkede bir işçi sınıfının varlığından bahsedilemeyeceği gibi, bu meslek grubundakilerin ücretlerinin nisbî olarak yüksek oluşu ve refah seviyesinin çevre ülkelerden yüksek oluşu ekonomideki sanayi devriminin oluşmamasının sebeplerindedir. Bununla birlikte ülkede Tanzimat'tan sonra görülmeye başlanan işçi hareketleri, İkinci Meşrutiyet döneminden itibaren artacaktır.⁴ 19. yüzyılda, Osmanlı işçisiyle, Avrupa işçilerinin durumunu karşılaştıran Ami Boué şu tespitte bulunmuştur; *“Türk işçileri ve zanaatkârları, açık havada ve hangarlarda çalışırlar ve yarı karanlık deliklere hapsedilmemiş oldukları için şüphesiz ki bizim işçilerimizden daha mutludurlar. İngiltere’de olduğu gibi, yedi günden ikisinde uykusuz bırakılarak serseme çevrilmezler. İşçilerin, işverenlerine karşı kin dolu duyguları, bizde olduğu gibi gelişme ortamı bulamaz.”*⁵ Bu tasvirden işçi-işveren ilişkisinin iyi başladığını görebiliriz. İşçinin, işverene kin duymaması devletle olan ilişkilerini de belirleyen bir tutumdur. İşçi cephesinden, devlete karşı şikâyetçi ya da kızgın bir tavır olmayacaktır. Bu tutumun Cumhuriyet yönetimine olumlu yansımaları olacak, işçi hareketleri, grev gibi girişimlere yok denecek kadar az rastlanacaktır. Zaten Osmanlı işçisi, 1870’lerden sonra artık çoğunlukla yabancı sermayenin işyerlerinde çalışmaya başlayacak, devletle çok ilgisi olmayacaktır. Dolayısıyla bu dönemden 1923’e kadar işçi, yerli burjuva sömürsü de yaşamamıştır. Osmanlı işçisi, yerli burjuvanın değil, yabancı kapitalizmin antitezidir.⁶ Bu, Türk işçisinin kaçınılmaz olarak “milliyetçi ve anti-empyralist” olması demektir.

Türkiye’de bakır, krom, manganez vs. madenlerden ziyade yoğunluk kömür madenlerinde olduğundan maden işçisi denildiğinde kömür madeni

⁴ Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara, 1974, s. 117; Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, 2. baskı, Ankara 1994, s. 6’dan nakleden; Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, 8. baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, 2008, s. 340.

⁵ Ami Boué, **La Turquie d’Europe**, Cilt III, 1840 Paris, s. 117’den nakleden; Sencer, **a.g.e.**, s. 68, 69.

⁶ Sencer, **a.g.e.**, s. 298, 299.

anlaşılmıştır. İlk defa olarak yoğun işçilerin çalıştığı alan da Ereğli Kömür madeni olmuştur. Başlangıçta buradaki şartların çok da iyi olmadığı görülür. Zonguldak'taki işçilerin sömürge topraklarında ortaçağ işçileri gibi çalıştırıldığı ve Mecelle'nin 495. maddesine göre çalışma saatlerinin gün doğumu ve gün batımı olarak hesaplandığı görülmüştür. İktisat Bakanı Meclis'te Türk işçisinin halinden bahsederken; hepsinin çıplak ve aç, hatta üzerlerinde bir mintan bile olmadan çalıştıklarını söylemiştir. Karadeniz'den gelerek, amelelik yapan biçarelerin orada yatacak yerleri yoktur. Bunlara 80 kuruş gündelik verilip, bunun da 40 kuruşu ekmek parası olarak kesilmektedir. Çalışma şartlarının ağırlığından başka, sıhhi anlamda da ihmaller çoktur. Yaralanıp da çalışamaz hale gelenlerin durumu tamamen işverenin insafına bırakılmıştır. 1848-1865 tarihleri arasında Hazine-i Hassa İdaresi'nde bu şartlarda çalışan kömür ocaklarının içinde bulunduğu bu kötü durum, bölgeye Ereğli Livası Kaymakamı ve Maadini Humayun Nazırı olarak atanan Dilaver Paşa'nın 1865 yılında yayınladığı kendi adını taşıyan nizamname ile görece olarak iyileşmiştir. Nizamnamenin* 5. faslı işçilerin durumunu düzeltme amacıyla yayınlanmış olup; amele koşullarının düzenlenmesi, angarya usulünün kaldırılması ve amele ücretinin liyakate ve işe göre taayyün etmesi, iş müddetinin günde 10 saate indirilmesi ve işin iki nöbette ifası, Müslüman ve Hıristiyan amelenin kendi dini bayram günlerinde tatil yapmaları, ameleye istihlak maddeleri sağlayacak kumpanya bakkallarının ihtikârının önlenmesi, işçinin patron zimmetinde olan ücret alacaklarına diğer alacaklara nispetle rüçhan hakkı tanınması, amelenin prensip itibariyle madencinin hususi işlerinde çalıştırılmaması, her maden merkezinde bir tabip ve bir eczacı ve

* Adı "Dilaver Paşa Nizamname"si olduğu halde, aslında gerekli onaydan geçmediği için, nizamname yani tüzük niteliğinde değildir. Dilik, nizamnamenin fiilen uyguladığı için bu adı aldığını belirtirken; Ekin, (N. Ekin, **Endüstri İlişkileri**, İstanbul, 1976, s. 226'dan nakleden; Sait Dilik, "Atatürk Döneminde Sosyal Politika", (Erişim) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/449/5056.pdf>, 15.05.2010.) bu nizamnamenin uygulanmadığı görüşündedir. Makal da padişah onayından geçmediği için bu belgeye "teamülname" demeyi tercih etmiştir. (Erişim) <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/makal/ZOKEV.pdf>, 31.10.2011. Sencer, nizamnamenin işçileri korumaktan çok üretimi arttırmak amacıyla olduğunu belirtir. Fakat şunları da söylemeden geçemez; işçilere yatacak yer sağlayan 11. madde, çalışma süresini günde 10 saat olarak belirleyen 27. madde, ücretlerin diğer alacaklara göre öncelikli olduğunu belirten 72, 75, 76. maddeler, işçilerin toplu halde işsiz kalmalarını önlemek için işletmenin çalışmasına son vereceğini önceden haber vermesi zorunluluğunu koyan 84. ve 85. maddeler, madende bir doktorun bulunmasını zorunlu kılan 30. madde önemlidir. (Sencer, **a.g.e.**, s. 101, 102)

maden mevkilerinde de bir cerrah bulundurulması⁷ hakkındaki maddeleri önemlidir.

Kendi döneminin şartlarına göre başarılı sayılabilecek bu nizamnamenin, ölen ya da yaralanan işçilerin ailesi için bir tedbir ve yardım belirtmemesi ile kazaya ihmalleriyle sebebiyet veren madenci için ceza bulunmaması eksik yönüdür. Uygulamada ise, çoğunlukla azınlık mensubu müteşebbislere bu maddelerin uygulattırılması kolay olmamıştır. Dilaver Paşa nizamnamesi ile yapılması düşünülen sosyal düzenlemeler şu sebeplerden yapılamamıştır: hükümetin ocağı işleten yabancı sermayeye ihtiyaç duyması, nizamnameyi uygulayacak olan memurların kifayetsiz olmaları ve yabancı şirketlerin suiistimallerine göz yummaları, işçilerin kendilerine verilen hakların farkında olmayıp, haklarını isteyememeleri.⁸

1869 tarihinde çıkarılan Maadin Nizamnamesi ile önceki nizamnamenin eksiklikleri kısmen de olsa giderilmeye çalışılmıştır. Nizamname ile ücretli mecburi çalışma usulüne son verilmiş, maden mühendisleri, madenlerdeki tehlikeleri tespit ve madenciyi ikaz ile mükellef kılınmışlardır. Yine nizamnameye göre; madenciler vukubulan kazaları hükümete ihbara mecbur kınıyor, madenlerde bir doktor ve eczacı bulunması hususu tekrar vurgulanıyor, tazminat esası kabul ediliyordu. Kazazede ve ailesine mahkemece takdir edilen tazminatı madenci ödemekle mükellef olup, kaza madencinin kötü muamelesinden kaynaklanmışsa, ayrıca yirmi altın nakdi ceza ödeyecektir.⁹ Yine Maadin Nizamnamesi ile; mülkiyetinden bağımsız olarak maden işletme hakkı getirilmiş, madenlerde ruhsat ticareti sınırlandırılmaya çalışılmış ayrıca yabancıların maden işletmelerine yalnızca hissedar olmaları şartı getirilmiştir. Yabancıların sadece hissedar olabilmeleri maddesi sonradan 1856 Islahat Fermanı gereği 1870 yılında değiştirilmiştir, yabancıların da şahsen ya da hissedar olarak

⁷ Topçuoğlu, **a.g.m.**, s. 291, 292.

⁸ Mustafa Yüce, “Amele Birliğinin Yeniden Yapılanması”, **Türkiye 8. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı**, Zonguldak, 1994, s. 234, 235.

⁹ Topçuoğlu, **a.g.m.**, s. 292.

katılımları sağlanmıştır.¹⁰ Zorunlu çalışmanın yasaklanması, işçi sağlığının korunması, iş güvenliğinin sağlanması, iş kazası durumunda işçiye işverence tazminat ödenmesi gibi hükümlerin bulunması Maadin Nizamnamesi'ni önemli kılmaktadır.¹¹ Bu nizamnamede önemli olan, çok sayıda mensubu olmasa da işçi sınıfı lehine maddeler içeriyor olmasıdır.

Meşrutiyet dönemine kadar çalışma şartları bu şekilde devam etmiş olup, esasında bu dönemde de sosyal politikaya önem verilmemiştir. Sultan II. Abdülhamid'in anayasayı tekrar yürürlüğe koymasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin her yerinde gösteri ve grevler görülmeye başlanmıştır. 1908 grevlerinin en önemli özelliği, ekonomik içerik taşımaları ve genelde ücret uyuşmazlıklarından kaynaklanmış olmalarıdır. Grevlerin yapılma sebepleri, işverenlerin işçilerin fazla mesai ücretlerini ödemeye yanaşmamaları, diğer sosyal haklarında kısıntı yapmaları ve işçilerin daha iyi ekonomik kazanç ve daha iyi çalışma koşullarına kavuşma istekleri olmuştur. Aslında Osmanlı Devleti'nde işçiler maaşlarının düşüklüğünü ve toplumsal haklarının azlığını Meşrutiyetin ilanıyla birden fark etmiş değillerdir. Bilinen ilk grev 1872 yılında, İstanbul Beyoğlu Postanesinin telgraf şubesinde çalışanlar tarafından gerçekleştirilmiş ve 1908'deki grevlere kadar 50 kadar grev olmuştur. 1870'lerden itibaren görülen grevlerde işçilerin en baştaki amacı ücret artışıdır. Burada "sınıf bilinci" ne bağlı anti-emperyalist bir grevden bahsedilemez. Şark demiryolu işçilerinin grevinde de işçiler, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya gönderdikleri temsilcileri aracılığıyla, grevi ücretlerinin arttırılması için yaptıklarını, devlet ve millet aleyhinde bir hareket olmadığını özellikle belirtmişlerdir. Gerçekten de işçilerin, taleplerini öncelikle işverenleriyle halletmeye çalışıp, sonuç alamadıklarında devlet yöneticilerine dilekçe vererek yardım ve destek istemeleri, lonca sisteminde ve daha önceki

¹⁰ Nejat Tamzok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları: 1861-1948", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 63, Sayı 4, Ankara, 2008, s. 181.

¹¹ Maadin Nizamnamesi'nin tarihini Dilik, 1869 olarak yazmıştır. Sait Dilik, "Atatürk Döneminde Sosyal Politika", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 40, Sayı 1, Ankara, 1985, s. 93. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde "Matbu Maadin Nizamnamesi" adlı belge, (Dosya No:41, Gömlek No:2044, Fon kodu:C..DRB) 09/Muharrem 1278 (Hicri), Miladi 1861-62 tarihlerine aittir.

dönemlerde de rastlanmış bir hareket olup, işçilerin gözündeki “devlet baba”^{*} imajının devam ettiğini gösterir. 1908 dönemindeki grevlerden bahsedilirse, İttihat ve Terakki yönetiminin işçilerin isteklerine karşı mesafeli tavırları o dönemdeki grevlerin kısa sürme sebeplerinden birisidir. Bunda kapitülasyonlar nedeniyle ülkedeki özel sektörün yabancıların elinde olması ve bunların işçilerin haklarının genişletilmesi halinde kendi devletlerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaları korkuları¹² ile grevler nedeniyle ülke ekonomisinin felce uğrayarak -özellikle demiryolu grevlerinin kilometre garantisi nedeniyle- devlete mali külfetler yüklemesi etkili olmuştur.¹³ 10 Temmuz’dan itibaren Osmanlı topraklarında, ülkenin hemen köşesinde rastlanan grev eylemlerine rastlanmaya başlanması hükümeti önlem almaya sevk etmiştir. Özellikle demiryollarında çalışanların grevlerini önlemek üzere, 1876 Kanun-i Esasi’sininin 36. maddesine dayanarak, 15 Ekim 1908’de “Tatili Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat” kabul edilmiştir. Bunda ülke ekonomisini felce uğratan 1908 grevlerinin tekrarlanmaması yönünde önlem alma düşüncesi hâkimdir.¹⁴ Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde toplu iş ilişkilerini dolaysız bir biçimde düzenleyen ilk yasa olma niteliğini taşıyan bu yasa, Cumhuriyet döneminde 1936 tarihli İş Kanunu bu kanunun kendi

* “Devlet baba” kavramıyla ilgili olarak Ziya Gökalp’in şu tespitinden bahsetmek isabetli olacaktır: “Zaten Türkler tab’an devletçidirler. Her teceddüdün, her terakkinin başlamasını devletten beklerler. Hatta Türkiye’de inkılapları bile devlet yapar.” (Ziya Gökalp, “İktisadi İnkılap İçin Nasıl Çalışmalıyız?”, **Küçük Mecmua**, Sayı 35, 1923’den nakleden; Orhan Türkoğlu, **Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı**, İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2005, s. 151.) İlerleyen dönemlerde devlet, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda doğrudan belirleyici olduğundan, bu alanlardaki olumsuzlukları gerekçe göstererek değişken bir sosyal devlet modeli ile vatandaşın karşısına çıkmıştır. “Devlet baba” figürüne alışmış olan Türk toplumu, devletin belirlediği sosyal devlet uygulamalarını yeterli bulmuş ve bu konudaki eleştirileri devletin bütünlüğüne yönelik algılayarak marjinalleştirmiştir. (Mehmet Merve Özaydın, “Türkiye’de Sosyal Devletin Dinamikleri: Batı Geleneğinden Farklılıklar”, **Opus: Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim-Kasım-Aralık 2011, s. 32)

¹² Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, (Türkiye’de Solun Kaynakları) Sayı 78, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Güz 1998, s. 188-190, 192, 198, 200, 205.

¹³ Zafer Toprak, “1909 Tatil-i Eşgal Kanunu Üzerine”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 13, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Bahar 1981, s. 142.

¹⁴ Toprak, **a.g.m.**, s. 142, 143, 149. Gülmez, bu kanunun 1908 grevleri sonrasında işverenlerin isteği üzerine Meclis-i Mebusan’ca ivedilikle ilan edildiğini belirtir. 1908 grevleri, ticari yaşamı, haberleşmeyi, ulaşım ve taşıma işlerini olumsuz bir şekilde etkileyince, yabancı sermaye ortakları Osmanlı yöneticilerine başvurarak ivedilikle önlem alınmasını istemişlerdir. (Mesut Gülmez, “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 794-796)

düzenlemelerine aykırı hükümlerini yürürlükten kaldırana kadar geçerli olacağından¹⁵ maddelerine bakmak faydalı olacaktır:

Madde 1- Demiryolu, tramvay, liman, umuru tenviriye gibi, umuma müteallik bir hizmet gören her çeşit şirket müstahdemini ve amelesi şirketle ihtilafa düşerse aralarından üç vekil seçmeğe mecbur olup, bunlar Ticaret ve Nafia Nezaretine hadiseyi istida ile izah edeceklerdir.

Madde 2- Bu istidada, şirket işlerine müdahale ile ilgili talep olmayacaktır.

Madde 3- İstidanın verilmesinden itibaren 8 gün içinde Nezaret şirkete durumu bildirecek, şirket en çok bir hafta içinde üç kişi tayin edecek, zamanı geldiği halde şirketten cevap gelmezse, amelenin talepleri kayıtsız şartsız kabul edilmiş sayılacaktır.

Madde 4- Nezaret üç gün içinde, iki tarafın vekillerini kendi reisliği altında toplayacaktır.

Madde 5- Anlaşma şartları kararlaştırılınca, iki tarafın vekilleri ve reis imzalayacaktır.

Madde 6- Taraflar uyuşmazsa amele terk-i hizmette muhtar olup, fakat her türlü nümayiş yasaktır.

Madde 7- Eğer şirket anlaşmadan sonra sözünde durmazsa, Nezaret şirkete bir ihtarname tebliğ eder. Bundan 8 gün sonra, her geçen gün için, şirket kendi hesabına 300 Osmanlı lirası ödeyecektir. Bu para, şirketin müstahdemine mensup kimselerin tekaüd sandığına, yoksa Darülacezeye verilecektir.

Madde 8- Elebaşılar, diğerlerini çalışmaktan alıkoyanlar vs. bir aydan bir yıla kadar hapis, 1 liradan 50 liraya kadar para cezası, enval ve emlake zarar olursa tazmin edecekler, daha ağır suçlar olursa ceza kanununa göre cezalandırılacaklardır.

¹⁵ Ahmet Makal, **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, Ankara, İmge Yayınları, 1999, s. 42. Kanunun yürürlüğe girmesi, 9 Ağustos 1909’da olacaktır. (Sencer, **a.g.e.**, s. 212)

Madde 9- Umuma müteallik bir hizmetin tatiline iştirak edecek kimselere 24 saatten bir haftaya kadar hapis, 25-100 kuruşa kadar para cezası verilecektir.

Madde 10- Umumi hizmetlerini temin ve istikra için gerektiğinde askeri güç kullanılacak savaş gibi durumlarda hükümet, amele isteklerini istediği gib tehir edebilecektir.

Madde 11- Umuma müteallik işyerinde bu kanunun neşrinden evvel kurulmuş sendikalar ref edilecektir.

Madde 12- Vilayet'de icra-i muamele eden bu gibi şirketlerle müstahdemini beynindeki ihtilafat mahalinde teşkil olunacak heyeti ihtilafiye tarafından hal ve fasl olunacak ve bu babda Ticaret ve Nafia Nezaretine ait muamelat canibinden ifa olunur.

Madde 13- Dâhiliye, Ticaret ve Nafia Nezaretleri, iş bu kanunun ircaına memurdur.¹⁶

Kanunla ilgili düşünceler genelde olumsuzdur. Bu düşünce günümüzde böyle olmakla birlikte, kanunun çıktığı daha ilk yıllarda da böyle olmuştur.

II. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE İŞÇİLER

Devlet-işçi arasındaki “ekonomik çıkar” ilişkisinin karşılıklı olduğu unutulmamalıdır. Bu ekonomik çıkar gereği, cemiyetin ve devletin koruması ve asıl düşünmesi gereken, mülk sahibi olmayan ve ücret karşılığında çalışan işçi sınıfıdır. Herhangi bir şekilde çalışma gücünü yani işgörebilirliğini kaybeden bir işçi sefaletе düşer, çünkü başka bir dayanağı yoktur. Oysa tüccar, fabrikatör, müteahhit, büyük arazi sahipleri gibi varlıklı sınıflardan başka küçük esnaf, zanaatkar, küçük dükkan sahibi, köylü ve memur daha müsait durumdadır. Bunlardan hastalık, kaza ya da başka sebeplerden dolayı

¹⁶ Sencer, a.g.e., s. 198-200.

çalışamayanlar olsa da işlerini geçici olarak devam ettirecek eş-dost olacak ya da örneğin terzi dükkânını iki gün kapatılabilecektir. Yine memur da çalışmadığı zamanlarda maaşını almaya devam eder. Fabrika ya da diğer işyerlerinde işçi olmazsa da işler devam eder fakat işçiye gelmediği günlerde ücreti verilmez ve devamsızlığı devam ederse işinden olabilir.¹⁷ İşte bu yüzden, sosyal sigorta sistemi ve devlet desteği özellikle işçi sınıfı için çok önemlidir. Batı'da işçi sınıfının ortaya çıkışı; burjuva sınıfının ortaya çıkışı, burjuvaların elinde ticaretin gelişmesi, endüstrinin gelişerek lonca örgütünün yıkılışını hazırlaması, manüfaktür endüstrisindeki büyük ilerleme ve Endüstri devrimi ile olup¹⁸ uzun bir geçmişi vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nde ise işçilerin varlığı çok daha yeni bir olgu olup hemen aynı şartlara kavuşmalarını beklemek de hata olacaktır. Sencer'e göre; daha Osmanlı Devleti zamanında ilk işçiler, lonca örgütünün yer yer dış nedenlerle bozulmaya başlamasıyla ilkel kapitalist ilişkilerin oluşmaya başladığı 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamışlardır, yalnız sayıları çok az ve genel ekonomik yapı içinde durumları istisnaidir.¹⁹ Dünya'daki uygulamalara bakıldığında, sosyal devlet uygulamalarının başlangıcının, yoksulluğu önleme ve özellikle işçiler olmak üzere işçilerden gelebilecek isyan hareketlerinin önünü kesebilmek için ortaya çıktığı görülür.²⁰

Türkiye Cumhuriyeti halkı ayrı ayrı sınıflardan oluşmuş değildir. Türk halkını, kişisel ve sosyal hayat için, iş bölümü itibariyle meslek gruplarına ayrılmış bir sınıf olarak düşünmek yerinde olacaktır. Çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı ve tüccar Türk toplumunu oluşturan başlıca çalışma gruplarıdır.²¹ Makal'a göre; Atatürk'ün meslek grupları hakkındaki konuşmalarına bakıldığında, en az

¹⁷ Ekmel Zamil, "Sosyal Sigortaların Mahiyet ve Vazifeleri", ed. Gerhard Kessler vd., **İçtimai Siyaset Konferansları**, Üçüncü Kitap, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyat No:16, 1950, s. 37, 38

¹⁸ Sencer, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁹ Sencer, **a.g.e.**, s. 38.

²⁰ Gül, **a.g.e.**, s. 145

²¹ **Atatürkçülük: Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1983, s. 37. Atatürk'ün 20 Nisan 1931 tarihinde Türk milletine yayınladığı bildiriye CHP'nin ilkeleri açıklanmış ve bu "muhtelif mesai erbabına ayrılmış camia" sıralanmıştır. Bu sıralamada "memurlar" da mevcuttur. (Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: 1931-1935**, TBMM IV. Dönem, I. Cilt, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1996, s. 10.)

önemi “amele” ye verdiği anlaşılır. Bunda, Batı toplumlarında başat bir güç olan işçi sınıfının Türkiye’de o dönemde önemli bir nicelik kazanamaması etkilidir.²² Fakat, bu iddiaya rağmen 10 Eylül 1921 tarih ve 151 sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiyyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun” dan itibaren, işçi hakları için çok önemli adımların atıldığı da yadsınamaz. Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında ülkedeki işçilerin durumu ise hiç de iyi değildir. Alman yönetimindeki Anadolu Demiryolu Şirketi’nin genel müdürünün, “yerli amele bir lokma kuru ekmek, iki çürük zeytinle geçinir.” sözü işçinin genel durumunu, işverenin zihniyetini ve işçiye bakış açısını tasvir eder. Yine aynı işletme, 1899 tarihinde, saat başına verilen ücretten öğle yemeği, tuvalet ihtiyacı gibi zaruri ihtiyaçlarda geçen zamanın düşürülmesini istemiş; işçilerin işe gidip gelme müddetleri de mesaiye dâhil olduğundan, işçileri bataklık olan işyerlerinde yatmaya mecbur tutmuştur.²³ Aynı dönemlerde 100 işçi çalıştıran bir fabrikada amele hesapları kurşun kalemle duvar üstüne yazılmakta, çalışma saatleri de 14 saati geçmektedir.²⁴ Dolayısıyla 20. yüzyılın hemen başında bu durumda olan işçinin durumunu düzeltmek için Cumhuriyet döneminde yapılanlar, bu konuya ivedilikle değinildiğini gösterir.

Yeni Türk Devleti’nin kurulmasından sonra Cumhuriyet yönetimi madencilik sektörünü, ekonominin temel sektörlerinden biri olarak kabul etmiş ve buna uygun politikalar geliştirmiştir. 1921 yılında, maden kömürü

²² Makal, **a.g.e.**, s. 100, 101. Dönemin bir dergisinde, dünyadaki otuz memleketin amele sayısını gösteren Şevket Süreyya Aydemir; “Türkiye amelesi! Bu cedveli dikkatle oku! Ezberle! Gör ki senin ismin daha bu cedvele geçmemiştir bile.” diyerek Türk amelesini şuurlu ve teşkilatlı bir sınıf olmaya çağırılmaktadır. Hedefi, istibdad ve meşrutiyet dönemlerinde cahil ve perişan olarak addedilen “amele güruhu”nun, Cumhuriyet devrinde teşkilatlı bilgili bir “amele sınıfı” haline gelmesidir. Bu cetvele göre; harpten önce bu 30 ülkede 16.152.000 olan toplam amele sayısı; 1920 senesinde 42.040.000 kişi, 1921 senesinde 48.644.000 olmuştur. Aydemir, cetvelde 1921 senesiyle ilgili bilgi edinemediği amele sayısı yerlerine “?” koymuş ve bunların da tahmini olarak eklenmesi ile bu 30 memlekette toplam yetmiş beş milyondan fazla amele olduğunu bildirmiştir. Bu sayının sadece şehirlerde mevcut teşkilatlı sanayi amelesi olduğunu, köylerdeki işçilerin dahil olmadığını belirten müellif, bunların emperyalizm devrinin pençesine karşı savaşacak beynelmilel bir ordu olduğunu düşünmektedir. (Şevket Süreyya, “Beyne’l-milel Amele Ordusunun Gücü”, **Aydınlık Mecmuası**, Sayı 26, Cilt 1. Sene 4. sene arası, Teşrinievvel 1924, s. 683, 684.)

²³ Arhangelos Gavril, **Anadolu-Bağdad Demiryolları İdaresinin İyüzü**, İstanbul 1327, s. 161, 165, 166’dan nakleden; Lütfü Erişçi, **Türkiyede İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)**, İstanbul, Kurtulmuş Basımevi, 1951, s. 6.

²⁴ Erişçi, **a.g.e.**, s. 12.

ocaklarının işletilmesi için bir müdüriyet kurulmuştur. O dönemde mevcut maden kömürü ocaklarından ikisi yollarının bozuk olması nedeniyle işletilememektedir.²⁵ Yurdun yer altı ve yerüstündeki doğal kaynaklarını harekete geçirmek için çalışmalara başlanmıştır. Yer altı kaynakları savaştan önce daha çok yabancılar tarafından işletildiğinden, bunların ülkeyi terk etmesinden sonra bölgede çalışacak maden mühendislerinin yetişmesi için Atatürk'ün direktifleriyle 1924 tarihinde İktisat Vekâleti'ne bağlı olarak, en önemli özelliği Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yükseköğrenim kurumu olmak olan, Yüksek Maden Mühendisi Mektebi kurulmuştur. 1928-1931 yılları arasında 4 senelik dönemde 70 mezun vermiş, daha fazlasına gerek duyulmadığından mektep kapatılmıştır.²⁶

Bağımsızlık mücadelesi devam ederken, Ankara'da kurulmuş olan İktisat Vekâleti'nin Kurtuluş Savaşı boyunca takip ettiği faaliyetlerin başında, işçi haklarını iyileştirmek için çalışmak gelmiştir.²⁷ İktisat Vekilliğine 21 Şubat 1921 tarihinde atanan Celal Bayar, zor ve farklı bir dönemde vekil olmuş ve işe madenlerden, özellikle Zonguldak kömür madenlerinden, başlamıştır. Kömürün demiryolları taşımacılığında kullanılması ve bir savaş gerci olması madenlere verilen değeri açıklayabilir. Göreve atandıktan sonra derhal Zonguldak'a giden Bayar, bir yandan sendika görevi gören "Amele Teavün Sandığı"nı kurarken, bir yandan da geçim sıkıntısı çeken çalışanların maaşlarına yüzde elli zam yapmıştır.²⁸ Dönemin bir gazetesine röportaj veren Bayar; Zonguldak kömür madenlerinde çalışan ve sefil bir halde bulunan amelenin halini refaha erdirmek için vekâletçe bazı teşebbüslere girişileceği haberinin ne kadar doğru olduğu sorusu üzerine şu cevabı vermiştir; *"Zonguldak madenleri denilince ilk evvela ameleden, amelenin perişanlığından bahsetmek lazımdır. Bu biçarelerle meşgul olmağa*

²⁵ "Maden Kömürü Ocakları", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 114, 21 Şubat 1337, Pazartesi, s. 3.

²⁶ Nadir Avşaroğlu, "Cemiyet 75 Yaşında", (Erişim) http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/8aa681aaa4588a8_ek.pdf, 21.03.2011. Tamzok, okulun 1932 tarihinde kapatıldığını ve 80-100 arasında mezun verdiğini söylemiştir. (Tamzok, **a.g.m.**, s. 187)

²⁷ Cem Doğru, "Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem: İktisat Vekâletinin Kurulması (1920-1922)", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3, İzmir, 2007, s. 273.

²⁸ Erkan Şenşekerci, "Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul, 1999, s. 86.

başladığım zamana vaziyet-i umumilerini pek elem ve pek ziyade şayan-ı merhabet buldum. Ekseriyesinin sıhhati muhtel aç ve çıplaktır. Şerait-i sıhhiyelerini tanzim ve aralarında teşkilat taveniye ve kooperâtif sandıkları vücuda getirmek üzere bir amele müftüsü tayin ve havza-i fehmiyâya izam ettim; Kömür tozlarının amele menafi-i umûmiyesine terk ve tahsis edilmesi ve madencilerle amelerin hukûk mütekabelesini telif için havza amelesine mahsus bir kanûn tanzim ve Büyük Millet Meclisine takdim ettim. Saik tanzimine matuf insani bir hareket olan bu kanûnun Büyük Millet Meclisinin yakında intaç edeceğine şüphe yoktur.”²⁹ Bahsedilen kanun, Mayıs 1921 tarihinde “Zonguldak ve Ereğli havza-i fahmiyyesinde mevcut kömür tozlarının amele menafii umûmiyyesine olarak fûruhtuna dair kanun” adıyla çıkarılacaktır.

İşçilerin, Cumhuriyet’in başlangıç yıllarındaki toplam sayısı konusu ihtilafli olmakla birlikte,^{*} 50-60 bin dolaylarında olduğu kabul edilebilir. Bu tarihlerde işçiler için siyasal parti oluşturmaya çalışanların ifadesiyle bile, ülkede tren, vapur, tramvay gibi ulaşım araçlarında 20 bin; Zonguldak, Balya ve benzeri maden ocaklarında 20 bin; Adana, Bursa, İzmir, İstanbul gibi şehirlerdeki fabrikalarda ise 20 bin kadar tüm ülkede isen fazla 80-100 bin kadar işçinin olduğunu varsaymışlardır.³⁰ Atatürk 1923 yılında Balıkesir’de

²⁹ “İktisat Vekili Celal Bey İle Mülakat”, **Hâkimiyyet-i Milliye**, Sayı 110, 16 Şubat 1337, Çarşamba, s. 2.

^{*} Bu konudaki tahminler gerçekten çok çeşitlidir; Çavdar, 50-75 binlik bir işçi kitlesinden bahsederken, Dumont’a göre 1908 yılında 200-250 bin, 1894-1895 nüfus sayımı sonuçlarına göre 186.000, Baydar’a göre 1908 yılında 1 milyona yakın, Velikov’a göre 2 milyona yakın, Makal’a göre birkaç yüzbinlik bir işçi kitlesi mevcuttur. (Tevfik Çavdar, **Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri**, İstanbul, Köz Yayınları, 1974, s. 129; Paul Dumont, “A Propos De La “Classe Ouvriere” Ottomane A La Veille De La Révolution Jeune-Turque”, **Turcica**, 1, 1977, s. 240; Stefan Velikov, “Sur Le Mouvement Ouvrier Et Socialiste En Turquie Apres La Révolution Jeune-Turque De 1908” **Études Balkaniques**, 1, 1964 s. 31’den nakleden Yavuz Selim Karakışla, “The Emergence of the Otoman Industrial Working Class:1839-1923”, Donald Quataert, Erik Jan Zürcher (Ed.); **Workers and the Working Class in the Otoman Empire and the Turkish Republic:1839-1950**, Tauris Academic Studies, London, 1995, s. 34; Oya Baydar, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi (I)**, Infograph, Frankfurt a Main 1982, s. 63, Kemal Karpat, **Otoman Population: 1830-1914**, Demographic and Social Characteristics, The University of Wisconsin Press, Madison, 1985, s. 218, Tablo. IV.10’dan nakleden; Makal, **a.g.e.**, s. 39, 40.)

³⁰ Ahmet Cevat Emre, “Amele ve Köylü Kitleleri Nasıl Fırka Teşkil Eder?”, **Toplum ve Bilim**, Bahar-Yaz 1980, s. 116’dan nakleden; Suna Kili, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 11. baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s. 201.

yaptığı bir konuşmada, “mevcut amelemizin miktarı 20 bini geçmez”³¹ demiştir. Başka bir kaynakta 1927 yılında Zonguldak havzasındaki işçilerin sayısı tahminen 14 bin olarak verilmiştir.³²

A. İşçilere Yönelik Olarak Hazırlanan Kanuni Düzenlemeler

1. 28 Haziran 1921 Tarih ve 114 Sayılı “Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umûmiyyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun”

Zonguldak ve Ereğli havza-i fahmiyyesinde o dönemde mevcut bulunan ve ilerleyen zamanlarda kömür istihsalâtından vücade gelecek olan maden kömürü tozlarının maden amelesinin menafii umûmiyyesine hasır ve tahsis olunmasını kararlaştıran kanun, satışın müzayede ile yapılması ve hesabın Ziraat Bankası'na yatırılmasına karar vermiştir.³³

Kanunun kabul öncesindeki görüşmelerde, Konya vekili Vehbi Bey, kömür amelesinin zaten maaşla çalıştığını ve buna gerek olmadığını belirtse de Bolu vekili Tunalı Hilmi Bey, tozların hükümete ait olduğunu ve ameleye verileceğini belirtmiştir. Yine İktisat Vekili Celal Bey, amele seksen kuruş alıyorsa da ekmek vesairenin pahalı olduğunu, tozların şahıslara değil amelenin heyet-i umûmiyyesine tahsis edileceğini ve bunun çalışanların hakkı bulunduğunu izah ederek, pek muhtaç olan amelenin terfihi için buna lüzum görüldüğünü söylemiştir.³⁴

Kanunun maddeleri şöyledir;

³¹ Makal, a.g.e., s. 98; Çetin Altan, *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri*, İstanbul, Dönem Yayınevi, 1965, s. 46.

³² MTA Arşivi, *Zonguldak Havza-i Fahmiyye Raporu*, 1927, 461 (238) 2 87, Yer No:1272, s. 49.

³³ (Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100114.pdf, 21.03.2012.

³⁴ “Büyük Millet Meclisinde”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 164, 20 Nisan 1337, Çarşamba, s. 2.

Madde 1- Zonguldak ve Araklı havza-i fahmiyyesinde elyevm mevcut bulunan badema kömür istihsalatından vücuda gelecek olan maden kömür tozları maden amelesinin menafi-i umumiyesine tahsis olunur.

Madde 2- Maden kömürü tozları amele heyet-i idaresi tarafından İktisat vekâletinin nezareti altında bilmüzayede satılır ve amele heyeti namına Ziraat Bankasına tevdi edilir.

Madde 3- İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren.

Madde 4- İşbu kanunun icra-ı ahkâmına İktisat vekâleti memurdur.³⁵

2. 10 Eylül 1921 Tarih ve 151 Sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiyyesindeki Maden Ocaklarında Çalışan Amelenin Hukuku Mütakabilelerinin Temini Hakkında Kanun”

Talas’ın yorumuyla, 10 Eylül 1921 tarih ve 151 sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiyyesindeki maden ocaklarında çalışan amelenin hukuku mütakabilelerinin temini hakkında kanun”un kabulü Birinci Büyük Millet Meclisi için büyük bir onur sayılmalıdır.³⁶ Zamanın koşulları düşünülecek olursa, bu onur bir kat daha artar. Özellikle o dönemde memleketin siyasi anlamda zor dönemlerden geçtiği ve iç-dış düşmanlarla mücadele ettiği devirde sosyal politika alanına da ehemmiyet verip, işçilerin çalışma şartlarını düzeltme çabaları dikkate değerdir. Bu kanunun maddeleri şöyledir:³⁷

³⁵ “Amele Menafine Bir Kanun”, **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 184, 13 Mayıs 1337 Cuma, s. 3.

³⁶ Güneş Müftüoğlu, **Sosyal Devlet ve Hukuk Devleti**, Ankara, Saypa Yayınları, 1996, s. 14-15. Erişçi, kanunun tarihini 1 Eylül 1921 olarak verir ve şu yorumda bulunur; “Büyük Millet Meclisi Hükümeti de antiemperyalist mücadele gayretiyle beraber işçi sınıfı karşısında tavrını vazihen değiştirerek bazı vaadlerle ve bir de Havza-i Fahmiyye Amele Kanununu (1 Eylül 1921) neşirle iktifa ve hele sosyalizan temayülleri tasfiye etmek yoluna girmiş bulunuyordu. (Erişçi, **a.g.e.**, s. 16-17)

³⁷(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100151.pdf, 20.03.2012.

Madde 1- İktisat Vekâletinin tanzim edeceği numunelere göre ve işveren tarafından yaptırılmak suretiyle amele koşullarının ve hamamların inşa edilmesi mecburidir.

Madde 2- Maden işlerinde amelenin cebren istihdamı ile angarya ve maden ocakları dâhilinde 18 yaşından küçüklerin çalıştırılması yasaklanmıştır.

Madde 3- Her madenci istihdam ettiği ameleye ödediği miktarla ilgili bir defter tutmaya ve bunu amele birliği müfettişi ve iktisat vekâleti memurlarına gerektiğinde arza mecburdur.

Madde 4- Amele ihtiyaç ve taavün sandıklarının teşkili ve madencilerin buna ücret giderlerinin yüzde biri nisbetinde muavenete mecbur tutulması.³⁸

Madde 5- Amelenin şahsına ait olup, çalışırken kırılan alet edevatla, telef olan hayvanat madenci tarafından ödenir.

Madde 6- Madencilerin hasta ve kazazede ameleli meccanen tedavi ettirme ve bunun için maden civarında hastane, eczane ve diplomalı tabip bulundurmaya mecburdur.

Madde 7- İş kazası hallerinde işçi veya varislerinin tazminat alma haklarının olması ve tazminat miktarının belirlenmesi için bir heyetin görevlendirilmesi. Kaza idarecilerin kötü idaresi ve fennen alması gereken önlemleri almamasından kaynaklanmışsa, idareci tazminata ek olarak, beş yüz liradan beş bin liraya kadar nakdi para cezasıyla cezalandırılır.³⁹

Madde 8- Çalışma müddeti 8 saate indirilmiştir ve kimse bundan fazla çalışmaya mecbur edilemez. Karşılıklı rızayla yapılan ek mesaide ücret iki kat olarak verilir.

Madde 9- Bu maddeleri yerine getirmeyen madencilerin çalışma ruhsatları, şartname ve imtiyazları fesholunur.

³⁸ Amelenin teavün sandıklarına muavenete mecbur tutulması, itirazlara uğrayacak bunu işverenin devralması istenecektir. 3008 sayılı ve 1936 tarihli İş kanunu hazırlıkları devam ederken, Halk fırkası İzmir şubesi reisinin kanun koyuculardan iki isteği olacaktır. Bunlardan birisi de “işçilerin birliklere vereceği aidatın işçilerin çalıştığı yerin vermesi”dir. (BCA 490.01.0.0.1438.3.2)

³⁹ 1930’lu yıllara gelindiğinde bile, Zonguldak maden ocakları müstesna olmak üzere diğer alanlarda amelenin ücret miktarları halen bir nizama tabi değildir. (Walker D. Hines vd., **Türkiyenin İktisadi Bakımdan Umumî Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt VI, Ankara, Mehmed İhsan Matbaası, 1937, s. 241)

Madde 10- Bu kanunun şartları halen geçerli olan şartname, ruhsatname ve imtiyaz sahipleri için geçerlidir.

Madde 11- Asgari ücretin işveren, devlet ve işçi işbirliği temsilcilerinden oluşan bir kurulca tayin edilmesine karar verilmiştir.⁴⁰

Madde 12- Maden nizamnamesinin 77. ve 78. maddeleriyle bu kanunun maddelerine karşılık gelen maddeleri mülğadır.

Madde 13- İşveren amele için bir mescit ve bir mektep inşasına ve muallim tutmaya mecbur tutulmuştur.

Bu kanunla birlikte üç yeni ve mühim esas, sınırlı bir sahada da olsa, Türkiye'ye ilk kez girmiştir. Bunlar; çalışma süresinin⁴¹ 8 saat olması, asgari ücret uygulamasının kabulü ve işçi birliğinin kurulmasıdır. Bu kanunun 4. maddesi gereğince, iki sene sonra (22 Temmuz 1923) "Amele Birliği İhtiyat ve Taavün Sandıkları Talimatnamesi" kabul edilmiş ve her madende "Amele Birliği" kurulması sağlanmıştır. Talimatname gereğince kurulan amele birliğinin kaynağı işçi ve işletmelerin ücretlerinin %1'ini ödemesiyle oluşup,⁴² yardımlar amelenin birlik teşkilatına kaydolduktan sonra en az 180 gün çalışmış olması ve ailesinin de maden mıntıkası olarak çizilen yerde ikamet etmesi kaydıyla gerçekleşmiştir.⁴³

⁴⁰ 1930'lu yıllara gelindiğinde bile, Zonguldak maden ocakları müstesna olmak üzere diğer alanlarda amelenin ücret miktarları halen bir nizama tabi değildir. (Walker D. Hines vd., **Türkiyenin İktisadi Bakımdan Umumî Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt VI, Ankara, Mehmed İhsan Matbaası, 1937, s. 241)

⁴¹ Sencer, Osmanlı Devleti'nde işçilerin ilk defa çalışma saatlerinin kısaltılması isteklerinin, 11 Mart 1879'da 500 kadar yapı işçisinin grevinde görüldüğünü belirtir. (Sencer, **a.g.e.**, s. 143) Türkiye Cumhuriyeti tarihinde çalışma saatleriyle ilgili olarak çalıştığımız dönemde 4 kanun çıkarılmıştır. Bunlar; 10 Eylül 1921 tarih ve 151 sayılı kanun, İkincikanun 1924 tarih ve 394 sayılı kanun (eserde kanun sayısı yanlış olarak 934 olarak verilmiştir), 24 Temmuz 1930 tarih ve 9769 numaralı kararnamenin 11. maddesi, 24 Nisan 1930 tarih ve 1593 numaralı kanunun VIII. Babı. (Hines vd., **a.g.e.**, s. 242)

⁴² Gerhard Kessler, **Zonguldak ve Karabükteki Çalışma Şartları**, ter. Ekmel Zâdil, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, Neşriyat No:11, Ayrı basım, İstanbul, Kenan Matbaası, t.y., s. 18. Bu %1'lik oran, 1936'da bir kereliğe mahsus olmak üzere, %2'ye çıkarılacaktır. Ereğli kömür havzasında oturan işçilerin ailelerinin tedavisinin üçte bir masrafını Amele Birliği yapmaktadır. Fakat Ereğli şirketinin sağlık teşkilatına dâhil olmasıyla birlikte sıhhat teşkilatı bütçesi %70 kadar artmış ve dengeler amele birliği aleyhine bozulmuştur. Bu sebeple, "...fazla meblağı karşılamak üzere 22 Temmuz 1923 tarih ve 2608 sayılı kararnameye bağlı talimatnamenin 5. maddesinin 2. fıkrası mucibince Havza-i Fahmiyye Madencileri tarafından kullandıkları amelenin umumi ücretinin yüzde birine musavi miktarda amele birliğine verilen mablağın, münhasıran 936 takvim senesi için tatbik edilmek üzere yüzde ikiye çıkarılması" na karar verilmiştir. (BCA 030.18.01.02.62.18.10)

⁴³ Topçuoğlu, **a.g.m.**, s. 295.

Kanunun 2. maddesinde yer alan, “Amelenin maden işlerinde cebren istihdamı ve angaryanın yasaklanması” maddesinden bahsederken, “iş mükellefiyeti” kavramına da yer vermek yerinde olacaktır. Madencilik sektörü zorunlu çalıştırma uygulamalarının, tarihsel olarak en çok uygulandığı alandır. Bunda çalışma şartlarının zorluğu nedeniyle çalışma arzının düşük olması ve özellikle savaş zamanlarında ürettiği malların stratejik öneme haiz olması etkilidir. Bu şartlarda madenlerde üretimin azalmasını engellemek için iki önlem kullanılagelmiştir. İlki ve daha eski olanı madenlerde ihtiyaç duyulan işgücünün cebrî çalışma yöntemleriyle sağlanması, ikincisi ise sosyal politika yöntemleriyle madenlerde istihdam edilenlerin çalışma koşullarının düzeltilmesidir. Osmanlı döneminde ilk önlem kullanılarak Ereğli Havzasında kömür üretimi için zorunlu çalıştırma uygulamalarına gidilmiştir. 1861, 1869 ve 1906 tarihli nizamnameler de bu durumu düzeltmemiştir. Ancak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, önlemlerden ikincisi tercih edeceğinin sinyalini henüz Kurtuluş Savaşı devam ederken çıkardığı 10 Eylül 1921 tarih ve 151 sayılı Havza-i Fahmiyyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanunla madenlerde zorunlu çalıştırmaya son vererek göstermiştir. Bu yasak, 1940 yılında çıkarılacak ve 1947’de son uygulamasına son verilecek “Milli Korunma Kanunu”na kadar devam edecektir. Tarihinden de anlaşılacağı üzere İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen bu kanunla, savaş yıllarıyla daha da kritik bir önem arz eden kömür üretimin mevcut olanaklarla ve ne pahasına olursa olsun arttırılması hedeflenmiştir.⁴⁴

Kanun, daha önce hiçbir faaliyette bulunulmayan sağlık alanında da önemli adımlar atmıştır. Bu tarihten önce maden havzasında sadece bir iki ocakta birer doktor bulunur fakat bunlar da hasta ve kazazedelere bakmaz ve hasta halinde köylerine sevk ederler, birçoğu da yolda vefat ederdi. Kanunun yayınlanması ve amele birliğinin teşekküllerinden sonra gereken mahallere birer dispanser açılmıştır. 1927 yılında mevcut olan dispanserlerden biri amele birliği tarafından idare edilen Kozlu ve Kilimli dispanserleriyle, Ereğli reviri; diğeri ocak müesseseleri tarafından idare edilen Gelik’li Asma 63/200

⁴⁴ (Erişim)<http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/makal/ZOKEV.pdf>, 31.10.2011.

Kandilli dispanserleridir. Kozlu 15, Kilimli 10, Ereğli 5 yataklı hastaneler olup düzenleri fevkaladedir. Doktoru, eczacısı, sıhhiye memuru ve hastabakıcıları vardır. Bu dispanserlerde mıntıka dâhilindeki ocak ameleleriyle amele birliğine mensup ve mıntıka dâhilinde ikamet eden amele aileleri tedavi edilmiştir. Gereken ilaçlar hastalara verilir ve işçi ailesine de baktığından dolayı dispanserin masrafının dörtte biri amele birliği tarafından karşılanmıştır. Ocak müesseseleri tarafından işletilen Gelik, Asma 63/200 ve Kandilli dispanserlerinde ise uygulamalar daha farklıdır. Bunlar sadece işçiye bakar, ailelerine bakmaz, muayene etse bile ilaç vermez, dispanserde eczacı ve sıhhiye memuru yoktur, hastabakıcı namıyla birkaç hademe istihdam edilir. Dolayısıyla amele birliğinin merkez doktoru tarafından yapılan her teftişte birçok mühim eksiklikler tespit edilir, yerine getirilebilecek bu noksanlıklar ihmaller yüzünden olduğu gibi devam ettirilir. İşçi ve ailelerinin sıhhatlerine oldukça iyi bakılması isteniyorsa, bunların da Kozlu ve Kilimli dispanserleri gibi amele birliğine devredilmesi tavsiye edilmiştir.⁴⁵

Maden ocaklarıyla ilgili olarak hazırlanmış 1927 tarihli bir raporda; amelenin hayatının ve yardıma muhtaç olanların durumunun, amele birliklerince amele hakkında tutulan sicil defterlerinden takip edilebileceği belirtilmiştir. Bu hususun temininde amele birliğine merbut müesseselerin muntazaman ve tarifât dairesinde muharrer bordrolar göndermeleri gerekmektedir. Hâlbuki bu bordroların muntazaman ve zamanında gönderilmesi hususu, 10 Eylül 1921 tarihli kanunda bir sarahat olmadığından ihmal edilmektedir. Sicillerin intizam mükemmeliyeti temin edilememesinden dolayı, muavenetlerin yapılmasında, askere alma işlerinde ve diğer resmi muamelata ve iş kanununun kabul ettiği tekaüd muamelesinin tatbiki hususunda birçok müşkilata tesadüf edilmesinden dolayı amelenin hukuku zayi olmaktadır. Bu sebepten iş kanununa, *“müesseselerde çalıştırılan işçilerin esamisini ve talep edilen malumatı mübeyyin bordrolar halinde her ayın hitamından nihayet 25 gün sonra amele birliklerine vermeyen mesullerden 20 liradan 100 liraya kadar hafif nakdî ceza alınır”* gibi bir

⁴⁵ MTA Arşivi, a.g.e., s. 43.

maddenin ilavesi raporda önerilmektedir.⁴⁶ Bu öneriden, kanunun 3. maddesinin yeterli gelmediği anlaşılmıştır. Bundan başka; işçilere iş bulamadığı takdirde açıkta kaldığı sürede muavenette bulunulması gerektiği maddesinin de, raporun yayınlandığı 1927 yılına kadar uygulanmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü hâlihazırda çalışan 14.000 küsur işçiden çoğunluğu ayda 10-15 gün kadar çalışıp sonra köyüne dönmektedir.⁴⁷

Kanunun 8. maddesinde; *“Çalışma müddeti 8 saate indirilmiştir ve kimse bundan fazla çalışmaya mecbur edilemez. Karşılıklı rızayla yapılan ek mesaide ücret iki kat olarak verilir.”* olarak ifade edilen karara uyulmuş gözükmektedir. 1927 tarihli raporda, alelumum mesai saatinin 8 saat olduğu belirtilmiştir. Erbabı sanatlardan rızalarıyla saat başına ücret almak koşuluyla çalışanlar da çok olmuş ve azami 12 saat çalışmışlardır. İşçilerden bazıları da gündüz 8 saatlik mesaiden sonra ayrıca ücret alarak geceleri de çalışmış ve aylık azami 35 yevmiye almışlardır.⁴⁸

Bölgedeki çalışma koşullarıyla, Zonguldak vekili olmasının etkisiyle olsa gerek, yakından ilgilenen Tunalı Hilmi Bey, Meclis’e alınan kararları takip eden soru önergeleri sunmuştur. Vekil, 1922 yılında tahriren cevap verilmek üzere Büyük Millet Meclis-i Riyaseti’ne gönderdiği suallerin Dâhiliye Vekâleti’ne havale edilmesini istemiştir.⁴⁹ Sorularına cevap verilmemesinden dolayı, 1 Mart 1923 tarihinde Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey, Ereğli kömür havzasına dair tahriri sual takririni tekrar vermiştir. Büyük Millet Meclisi Riyaseti’ne sunulan yazıda, aşağıdaki suallere, mütalaaalara İktisat Vekâletince mahallinden posta ile istilamdan sonra tahriren cevap verilmesi istenmiştir; Ereğli kömür havzası ocaklarında son kanun itibariyle 38 senesi ibtidasından sonuna kadar 28-29 senelerinin kanun-ı sani ile Şubat aylarında; amelenin kaçığı hangi hastalığa tutulmuş, kaçığı ölmüş, kaçığı köyüne yahut memleketine gitmiş de dönmemiş? Keza berri ve bahri kaç kaza olmuş? Bunlar ne gibi kazalar? Sebepler neler? Müsebbibler cezalandırılmış mı? Yaralanan, sakatlanan ve ölen kaç kişidir? Hangi milletten, hangi tebadan,

⁴⁶ MTA Arşivi, a.g.e., s. 40.

⁴⁷ MTA Arşivi, a.g.e., s. 42.

⁴⁸ MTA Arşivi, a.g.e., s. 53.

⁴⁹ BCA 030.10.00.00.5.30.4

hangi hizmette müstahdem? Mahkemelere gerek genel hukuk gerek özel hukuk adlarına hangi yolla kaç müracaat olmuş? Bunların hangileri ne gibi karara bağlanmış, hangileri hangi zaruretle 1923 senesine devredilmiş? Mahkemelere 1921 senesinden de devredilmiş davaların zikri? Gerek 1921 senesiyle 1922 senesinde gerek bu senelerin her ayında, 1923 senesinin de sonkanun ile şubatında;

a.Kaç amele işlemiş? Memleketleri, milliyetleri?

b.Müstahdemlerin adedi? Memleketleri, milliyetleri?

c.Hangi ocaklar niçin işlememişler?

d.Kaç ocak işlememiş? Kömür üretimiyle ihracatı miktarı? Kömür piyasaları? İhracat vergisinin kaldırılması etkilerine, sonuçlarına dair geçen senenin mukabil ayları esasınca mukayeseli mütalaa?

Nafia Vekâleti hatta Müdafa-i Milliye Vekâleti 1922 senesinde, 1923'ün Ocak ile Şubatında hangi tarihlerde hangi ocaklardan ne miktarda mübayaatta bulunmuşlardır? Demiryollarında hâlâ kömür yerine odun istihlak edilmesine İktisat Vekâleti neden engel olamıyor? Demiryolları idaresi 1922 senesiyle 1923'ün Ocak ve Şubat aylarında odun müteahhitleriyle mukavele akdetmişse bunların ayrıntılarının zikredilmesi. Havzanın Cumhuriyet idaresine geçtiği andan o güne kadar Havza'da hangi tarihlerde kaç ocak kapanmış yahut yeniden açılmıştır? Gerek orman gerek maden itibariyle ne kadar sermaye ile kaç şirket teşekkül etmiş, bunlardan kaçını neden dolayı devam edememiştir? Sene itibariyle orman istihsalatı, dâhili istihsalatı ihracatı, varidatı, mesarifin miktarı? İşletme levazımından vâki ithalat cedveli? Bunlar arasında hangilerine karşı ne suretle rekabetler temin edilebilir? Altı define olan havzanın üstü de hazinedir. Bu hazineden ormanlardan ocakların istifadelerini temin eden ne gibi teşebbüslerde, icraatlarda bulunulmuştur? 10 Eylül 1921 kanununun her maddesine müteallik teşebbüsler ile icraat ve bunların semereleri 1923 Şubat sonuna kadar nelerdir? Bu kanuna dair tecrübelerden çıkarılan neticeler nelerdir? Müdüriyyet Havza için ödünç tabip kullanan ocağına neden müstakilen kendi emri altında seyyar bir tabip edinmeye bile ehemmiyet verememektedir? Hususi tabip, eczacı hangi ocaklarda var? Zavallı amelenin sıcak yemek yiyebilmeleri geçen yıl olsun

temin edilebildi mi? Bu ocaklar müdüriyyet, maliye, mülkiye daireleri ortasında müdahale, kayıtsızlık, tükenmez kırtasiye, sürünceme kurbanı olmuşlar tam atıl bir hale gelmişlerdir. Niçin müstakil fenni bir heyet marifetiyle hükümet hesabına hemen işletmelerine teşebbüs edilmeyerek bunca ziyana sebebiyet verilmiştir? Hâlâ teşebbüs edilmeyerek ziyanlar idame edilmekte bulunmuştur. Niçin? Niçin böyle bir işin başına hemen fen adamları getirilmek bulunulacağına aksine olmak üzere ocaklardaki üç mühendisi merkeze celp, merkezde kırtasiye vezifeciliği ile çürümek mahkûmiyeti altına almak hatası tezviç edilmiştir? Vekil, her türlü yoksulluğun üstüne oturmuş bulunan müdüriyyetin elinde hâlâ havzanın bir fenni haritasının hatta bir kütüphanesinin ve bir numunehanesinin olmamasından şikâyetçidir. O'na göre; bütün bu yokluklar havzaya, bu karaelmas definesine, verilmeleri elzem ehemmiyetlere, faaliyetlere hatta seri faaliyetlere varlıklar bahşedebilecek bir kavrayışın, bir alakanın yokluğuna delalet etmektedir.⁵⁰

Daha sonraki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Hilmi Bey, İktisat Vekâleti'nin defalarca sormasına rağmen, cevap vermekte acz göstermelerinden şikâyetçidir. Maden Müdüriyyet-i Umûmiyyesine uğrayarak konu hakkında malumat olup olmadığını soruşturup, cevap alamayan Vekil, Dâhiliye ve Adliye Vekâletlerinden* gelen cevapları kendi çalışmalarıyla toparlayarak bazı sonuçlar elde etmiş olmakla birlikte bunun yetersiz olduğunu düşünmektedir. Elde ettiği sonuçlara göre; Ocak 1922 itibariyle bölgedeki madenlerdeki toplam kaza sayısı 66, ölenler 18 kişi, yaralananlar 54 kişi olmak üzere toplam kazaya uğrayanlar 72 kişidir. Bu kazaların 48'i ocaklar içerisinde, 18'i ocaklar dışarısında vuku bulmuştur. Toplam kaza sayısının aylara göre dağılımı da vekil tarafından tespit edilmiştir; Ocak:4, Şubat:4, Mart:11, Nisan:8, Mayıs:7, Haziran:3, Temmuz:6, Ağustos:5, Eylül:6, Ekim:6, Kasım:3, Aralık:3. Belgenin burasında Hilmi Bey, suallerine cevap alamadığından bu rakamların geçen yıllarla karşılaştırmasını yapamadığından şikâyet eder. Hilmi Bey, maden ocaklarında ölen amele için

⁵⁰ BCA 030.10.00.00.5.30.4

* Tunalı Hilmi Bey, 1.3.1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi Riyasetine yazdığı bir yazıyla bu sefer Adliye Vekâleti'nce mahallinin müfredatlı cedvellerine istinaden tahriren cevap verilmesini istemiştir. (BCA 030.10.00.00.5.30.4)

açılan davalardan da bahseder. 14 kurbanın öksüzleri namına açılmış davaların 11' i sonuçlanmış, 3'ü 1923'e devredilmiş, fakat 10 dava daha açılarak 1914-15 senelerinden beri 50 amelenin hakları kimsesizlik ve dilsizlikle ezilmeğe devam edilmiştir. Adliye Vekâleti'nin verdiği bilgilerden hareketle Hilmi Bey bir tablo hazırlamıştır.

Tablo 5. 1912-1922 Arasındaki Madenci Davaları Ve Sonuçlarının Listesi

	Vefat Evrakı	Neticesi	Meçhul	Beraat	Mahkûmiyet
28-35 (8 yıl zarfında)	20	5	9	5	1
36-38 (3 yıl zarfında)	45	18	12	13	1
	Mecruh Evrakı				
28-35 (8 yıl zarfında)	25	3	14	8	0
36-38 (3 yıl zarfında)	43	16	9	16	1
	Evrak Yekûnu				
28-35 (8 yıl zarfında)	45				
36-38 (3 yıl zarfında)	88				
Toplam	133				

Tunalı Hilmi Bey'in bu davalarla ilgili olarak, eski sekiz yıl ile millet hükümetinin kurulduğu devreden itibaren başlayan rakamlar karşılaştırıldığında gönüllere biraz su serildiğini söylemesi önemlidir. Adliye Vekâleti'ni tebrik eden vekil, aynı özeni İktisat Vekâleti ve Dâhiliye Vekâleti'nden de beklediğini ifade etmiştir. Hilmi Bey, defaten bu takrirleri verme sebebinin, hem İktisat Vekâletine hem de Ereğli kömür havzasına layık oldukları ehemmiyeti vermek hem de son derece faydalı olan istatistiksel zeminleri hazırlamakta rehber olmak olduğunu söylemiştir. Fakat son tahlilde, maksadı husule gelmemiştir. Bu konuda ısrarcı davranan Tunalı Hilmi Bey, 11 Şubat 1926 tarihinde de her sene başında olduğu gibi geçen Mart birinde de Ereğli kömür havzasına dair verdiği sual takririne Adliye ve

Dâhiliye Vekâletlerinin cevap verdiğini fakat İktisat Vekâletinin hâlâ aldırmadığını, bu sebepten adı geçen Vekâlete tebligat icrasını teklif etmektedir.⁵¹

Tunalı Hilmi Bey'in, sadece Zonguldak'taki maden işçilerinin değil, genel olarak işçilerin durumlarıyla yakinen ilgilendiği görülmektedir. 26 Ocak 1924 tarihinde T.B.M.M. Reis Vekili'nden Başvekâlet'e yazılan yazıda, İzmir'de "Şark Halı Kumpanyası" fabrikasında müstahdem işçilere dair Tunalı Hilmi Bey'in B.M.M.'ne sunduğu şifahi sual takriri sunulmuştur. Vekilin tespitlerine göre; İzmir'de Şark Halı Kumpanyası fabrikalarında; haftanın yarısında işlemek, yarısında işlememek gibi işçileri zoraki yalancısı yaparcasına fabrikatör hileciliğinden başkaca öldürücü iki tarz işletme de vardır. Boya fabrikasında zehirli neccarlara karşı işçinin sıhhatini vikaye ettirecek tedbir yoktur. Halı yıkama fabrikasında bir lirayı aşmayan gündelikle işletilen zavallı Türkler, sabahtan akşama kadar dizlere dek çıplak bir halde su içinde bulundurulmaktadır. "Acaba bunlara birer lastik çizme olsun verilemez mi?" diye soran Hilmi Bey, Ticaret Vekâleti'nden şifahen cevap verilmesini istemektedir.⁵²

Başka bir belge de Tunalı Hilmi Bey'in bu konulara olan ilgisini ispatlar niteliktedir. 22 Kasım 1924 tarihinde T.B.M.M. Reisliği'nden Başvekâlete giden yazıda; İzmir'de biri Fransız diğeri İngiliz olan iki tramvay şirketinde çalışan işçilerin günde 16-18 saat çalıştırılıp, buna hükümet tarafından da göz yumulmasının sebeplerine dair Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi tarafından verilen şifahi sualin bir sureti sunulmuştur. Tunalı Hilmi Bey, tramvaylarda çalışan işçilerin beygir taşımacılığında kullanılan hayvanlardan daha fazla çalıştığını ifade ederek, işverenin işçilerin kanuni tatil haklarına riayet etmediklerini gözleriyle gördüğünü ifade etmiştir.⁵³

Yine o, 27 Kasım 1924 tarihinde, Müdafaa-i Milliye ve Ticaret Vekâletlerine hitaben bir soru önergesi vermiştir. İstanbul Defterdar'da vaktiyle feshane denilen askeri mensucat fabrikasında paçavralar ve

⁵¹ BCA 030.10.00.00.6.36.35.

⁵² BCA 030.10.00.00.6.38.34

⁵³ BCA 030.10.00.6.38.26

didiklenmiş eski elbiseler içindeki işçilerden birinin iki gözünün kör olduğunu yazan vekil; buna niçin sebebiyet verildiğini, engel olacak tedbir vasıtasını fennin keşfedip keşfetmediğini ve bu fecaatin tekerrür etmemesi için tedbirin alınıp alınmadığını sormuştur. Hatta birkaç kısım işçinin gündeliğinin az olması yüzünden intihar ettiği de gelen bilgiler arasındadır. Vekil bey, kocalmış bir işçiye bile ancak 55 kuruşluk bir yevmiyenin layık görülmüş olmasına artık ne kadar izin verileceğini merak etmektedir.⁵⁴

Tunalı Hilmi Bey'in 2 Aralık 1924 tarihinde B.M.M. Riyaseti'ne yazdığı yazıdan anlaşıldığına göre; Ankara-Sivas demiryolundaki işçilerden Bozöyük'deki Fek mahallesinden Salimoğlu Mehmed, iki gözüyle sağ bacağını kaybetmiş, memleketine bile gönderilemeyerek sadece zavallının aldırılması lüzumu bildirilmiştir. Bu faciaya nasıl sebebiyet verildiğini ve kurban giden işçi ile ailesi, çocukları haklarında tazminat itibariyle olsun bir vazife ifa edilip edilmediğini soran Hilmi bey, Nafia ile Ticaret Vekaletlerin'den şifahen cevap verilmesini rica etmektedir. Bu yazı B.M.M. Reisi tarafından Başvekâlet'e 3 Aralık 1924 tarihinde gönderilmiştir.⁵⁵

Tunalı Hilmi Bey, 9 Aralık ve 24 Aralık 1924 tarihlerinde B.M.M. Reisliğine yazdığı yazılarda, İstanbul'daki Haliç vapurları işletmelerine dair suallerde bulunmuştur. 9 Aralık tarihli yazıdan anlaşıldığına göre; İstanbul'da "Haliç Vapurları Şirketi" fabrikasında çırak unvanıyla alınan işçilerin gündelikleri hiç derecesinde olmakla kalmayıp, herhangi bir işçinin muayyen bir zamanda gündeliği arttırılmak yahut iki yıl fasılasız çalışan işçi Cuma tatili ücretinden istifade ettirilmek usulü bulunduğundan, bir işçi hakkında bu usulün tatbiki zamanı yaklaşıncı şirket o işçiyi fabrikadan atmak birkaç gün sonra yine işe almak fakat yenice girmişçesine muameleye tabi tutmak hilesini oynamaktadır. Vekil bey, Ticaret Vekâleti'nden buna karşı ne düşünüldüğünü sormaktadır.⁵⁶ Ticaret vekili, bu sual takririne; Haliç vapurları şirketinde 25 kuruş gündelik alan işçi bulunmadığı ve Cuma gündeliğine hak kazanmaması için hiç kimsenin işten çıkarılmadığı şeklinde cevap vererek,

⁵⁴ BCA 030.10.00.00.6.38.37

⁵⁵ BCA 030.10.00.00.7.39.2

⁵⁶ BCA 030.10.00.00.7.39.9

çıkarılmış ise isim zikredilmesini istemiştir. Bu cevap üzerine Tunalı Hilmi Bey, uzun bir cevap listesi hazırlamıştır:

1. 25 kuruş gündelik alan vardır. Fakat azdır.

2. Asıl gündelikler kırktan yüz elli kuruşa kadardır.

3. Geçen temmuzda işten çıkarılanlar: Kazancı Mehmet oğlu Ahmet, kazancı Mustafa oğlu Talat, nakkaş Hasan oğlu Ali, nakkaş Ali oğlu Tufan. Bu kanunda işten çıkarılanlar: Kazancı Sait oğlu Ahmed, kaba marangoz Mustafa oğlu Mustafa, Derviş oğlu Mustafa, ince marangoz Hüsnü oğlu Zeki, rençber Mehmet oğlu Ahmet. Bu muameleye maruz kalmış Hıristiyan işçi hiç yoktur.

4. Tahsildar Makro şirketten kendi arzusuyla dört defa çıkmış her çıkışında ikramiye almıştır. Hiçbir Türk bir kere olsun ikramiye almamıştır.

5. Hem dolgun maaşlı hem de hafif işler Hıristiyanlara verilmektedir. Herhangi bir Hıristiyan herhangi bir zaruretle muvafakat etmek şartıyla hatta gönderilse bile bir-iki ay sonra hemen idare merkezine alınır.

6. Hasköy polis merkez memuru Şevket Bey tarafından Ayvansaray'da Haliç direktörü hakkında tahkikatta bulunulmuştu. Direktörün yaman bir Türk düşmanı olduğunu gösteren inceleme evrakı polis müdüriyetinde aranıyor da buldurulamıyor.

7. Vekâlet, şirket nezdindeki komiseri hakkında da tahkikatta bulunsa beyhude yorulmamış olur. Neticeyi arz etmiş ricasıyla takririmin Ticaret Vekâleti'ne havalesini teklif ederim.⁵⁷

Aslında, soruların cevaplarından çok kendileri durumu tasvir etmesi bakımından önemlidir. Bazı yerlerde sağlık koşulları ve ücret konusundaki iyileştirmelerin kâğıt üstünde kaldığı ve uygulamada şartların aynı şekilde iyileşmediği anlaşılmaktadır. Birçok mıntikalarda işçilerin ne kadar ücret aldıklarını bilmedikleri ve bu suretle işçilerin bazı hilekâr ve hodbin iş sahipleri tarafından istismar edildikleri her günkü şikâyetlerden olmuştur.⁵⁸ 1926 tarihli işçi yevmiyelerine bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmıştır: İşçi ücretleri, Zonguldak mıntıkası ocaklarında 130 kuruş, Kozlu'da 123 kuruş, Kilimli'de

⁵⁷ BCA 030.10.00.00.7.39.26

⁵⁸ BCA 490.01.00.00.1437.1.2

120 kuruş, Ereğli'de 107 kuruş, Amasra'da 85 kuruştur. Ücretler işçinin ecnebi ve Türk olmasına göre de değişiklik göstermektedir. Örnek vermek gerekirse, ecnebi başçavuş azami 730 kuruş, asgari 410 kuruş alırken; Türk başçavuş azami 530 kuruş, asgari 200 kuruş yevmiye almıştır. Ecnebi çavuş azami 450 kuruş, asgari 400 kuruş; Türk çavuş azami 350 kuruş, asgari 160 kuruş yevmiye almıştır.⁵⁹ 1927'de sanayi grubunda çalışan işçilerin ücretleri şöyleydi; ziraat, hayvan ve av mahsulatı sanayii: 120 kuruş, ebniye inşaatı sanayii: 130 kuruş, sanayii haşebiye: 185 kuruş, sanayii nesciye: 93 kuruş.⁶⁰ 1930'dan sonra; ziraat ve av mahsulatı sanayinde çalışan işçi 110 kuruş, ebniye ve inşaat sanayinde çalışan işçi 105 kuruş, sanayii haşebiye işçisi 125 kuruş, sanayii nesciye işçisi 100 kuruş alıyordu.⁶¹ 1938'de ücretler şöyledir; ziraat, hayvan ve av mahsulatı sanayinde çalışan işçi 107 kuruş, ebniye inşaatı sanayinde çalışan işçi 173 kuruş, sanayi haşebiye işçisi 98 kuruş, sanayi nesciye işçisi 98 kuruş, kâğıt ve karton sanayi işçisi 127 kuruş, sanayi kimyeviye işçisi 147 kuruştur.⁶² Ücretler, ebniye inşaatı sanayinde çalışanlarının 1938'deki ücret artışı sayılmazsa, her sene giderek düşmektedir. Diğer işçiler genelde on beş günde bir gündeliklerini alırken, maden işlerinde çalışan işçiler muvakkat işçi olduklarından her ay bitiminde ücretlerini tam olarak alıp köylerine dönmektedirler. İş Kanunu lâyihasında, işçilerin ücretlerini en geç iki haftada bir verilmesi maddesi, maden işçileri için tehlikeli bulunmuştur. Çünkü on beş günde bir ödeme yapılırsa maden işçisi ya yanında taşıyamayacağı için parayı almayacak ve bordro tanzimini zorlaştıracak ya da bazı işçiler parayı alıp teamülü bozarak köylerine döneceklerdir. Bu durumda ocaklar on beş günde bir işçi bulmak zorunda kalacak, gelen işçinin işe alışması daima iki üç sürdüğünden, iş verimleri düşecektir. Kanun lâyihasında yer alan *"İşçinin ücretine karşılık yiyecek ve giyecek gibi eşya vermek veya iş sahibi onun adamları tarafından idare olunan ekonomaya veya mağazalardan veya iş sahibinin gösterdiği tacirden*

⁵⁹MTA Arşivi, a.g.e., s. 51.

⁶⁰Şevket Süreyya, **Kadro Mecmuası**, sayı 31'den nakleden; Erişçi, a.g.e., s. 20.

⁶¹Erişçi, a.g.e., s. 22.

⁶²**İş İstatistikleri**, Ankara 1945'den nakleden; Erişçi, a.g.e., s. 24.

*eşya almağa hak veren marka veya pul gibi şeyler vermek yasaktır*⁶³ maddesi böyle bir uygulamanın mevcut olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla maaş ödemelerinde maden işçilerinin çalışma şartlarının farklılığı nedeniyle yeni bir ödeme planının uygulaması üretimin verimini düşüreceğinden, iş sahibinin işçinin maaşını para hariç aynı, pul vs. ile ödemesi kişinin kendi harcamalarını özgürce yapmasına mani olduğundan düzeltilmesi istenmiştir. Ekonom uygulaması her ne kadar hizmet gibi görünse de, işçilerin buradan harcama yapmaya zorlanması ve borçlandırılması özgürce harcama yapma hakkına aykırıdır.

1924 tarihli ve “Şehitler yardımdan mahrum kalmıştır” başlıklı bir gazete haberinde, Makriköy barut fabrikalarındaki infilakta vefat eden on iki amelenin perişan ve sefil kalan ailelerine yardım etmek üzere bir müsamerenin tertip olduğundan bahsedilmektedir. Müsamereye darülbittidayi, darüthalim-i musuki, Rus balet heyeti ve bahriye bandosu da getirilmiş, fakat havanın bozulması eğlencenin neşesini kaçırmıştır. Buna rağmen halk eğlenceye devam etmek arzusunu izhar etmiş, nihayet yağmur şiddetlendiğinden, herkes bir tarafa dağılmıştır. Gençler bir çatı bularak altına sığınmışlar, dans ederek eğlenmişler, biraz sonra müsamere yerine bir yıldırım isabet ederek sahneyi de tarumat etmiştir.⁶⁴ Vazifeleri başında ölen ve “şehit” olarak nitelenen amelelere devlet ya da işverenleri tarafından bir şey yapıp yapılmadığı belirsizliğini korumakla birlikte, en iyi ihtimalle, yapılsa bile yeterli olmadığından müsamere yapmaya ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Fakat bu da hava şartları dolayısıyla başarısızlığa uğrayarak toplanmak istenen yardım toplanamamıştır.

⁶³ **BCA** 490.01.00.00.1437.1.2. 1930’lu yıllarda yazılan bir eserde, Türkiye’de işçilerin vaziyetinin görünüşüne nazaran verilen tavsiyelerden birinin; “Ücretlerin mal ile tediyesi kanunla menedilmelidir.” (Hines vd., **a.g.e.**, s. 253) olması, ücretlerin aynı olarak ödenmesinin sık rastlanan bir durum olduğunu düşündürmektedir. 3008 sayılı İş kanununun 27. maddesi, “ekonoma” açılmasını şartlara ve İktisad Bakanlığı’nın iznine bağlayacaktır. Zaruri ihtiyaç maddelerinin temini işçiler için müşkül olursa, ekonoma açılmasının işçiler için faydalı olacağı anlaşılırsa açılmasına izin verileceği fakat işçilerin buralardan alışveriş etmeye zorlanamayacağı ayrıca belirtilmiştir. (Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01603008.pdf, 16.3.2012.

⁶⁴ “Şehitler Yardımdan Mahrum Kalmışlar”, **Sebilürreşad**, Sayı 621, Cilt 24, 16 Teşrinievvel 1340 (R).

23 Ocak 1924'te, Dersim mebusu Feridun Fikri Bey; İstanbul'da son defa gerçekleşen umum amele kongresine dair gözlemlerini Meclis'e iletmiştir. Kongre sırasında, delegeler tarafından, amelenin devletçe ihmal edildiğinden üzülererek bahsolunmuştur. Bu durumdan rahatsız olan vekil, amelenin rahata erdirilmesini sağlamak için İktisat Vekâleti'nin ne gibi çalışmalar yaptığını sormaktadır.⁶⁵

İlerleyen zamanlarda Havza amelesinin de faydalandığı başka kanunlar da çıkarılmış ve bunlarla genel anlamda sosyal politika meselelerinin düzeltilmesi amaçlanmıştır.

3. 2 Ocak 1924 Tarih ve 394 Sayılı “Hafta Tatili Kanunu” ve 1 Haziran 1935 Tarih ve 2739 Sayılı “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”

Çalışanların fiziksel ve psikolojik olarak rahatlamaları ve sağlıklı kalabilmeleri için tatil yapmaları da gereklidir. Bu konuyla ilgili iki kanun çıkarılmıştır. Bunlardan ilki, 1924 yılında çıkarılan Hafta Tatili Kanunu, diğeri ise 1935 tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunu'dur.

2 Ocak 1924 tarih ve 394 sayılı “Hafta Tatili Kanunu”nun maddeleri şöyledir;

Madde 1- On bin veya on binden fazla nüfusu havi şehirlerde alelûmum fabrika, imalâthane, tezgâh, dükkân, mağaza, yazıhane, ticarethane, sınai ve ticari bilûmum müessesat ve tevabiinin haftada bir gün tatili faaliyet etmeleri mecburidir. Tatil günü yirmi dört saatten dun olmamak üzere Cuma günüdür.

Madde 2- Resmî devairle umumî, hususi, ticari ve sınai herhangi bir müessesede müstahdemini ve ameleyi haftada altı günden fazla çalıştırmak memnudur.

⁶⁵ BCA 030.10.00.6.35.25

Madde 3- Açık havada veya senenin bir kısmında çalışan veya faaliyeti mevsime tabi bulunan ziraat, avcılık, balıkçılık, çobanlık, ormancılık, yapıcılık, tuğlacılık ve emsali mesai erbabı işbu kanun ahkâmından müstesnadır.

Madde 4- Âtîde zikrolunan müesseseler yevmi mahsusta hafta tatilinden müstesnadır:

- a. Hastaneler, dispenserler, eczaneler, hamamlar, tebhirhaneler; Vapur, tramvay, su, elektrik, gaz, telefon şirketleri, kuvayi muharrike müesseseleri, liman, iskele ve istasyon, gümrük ve antropolardaki tahmiliye ve nakliye şirket ve cemiyetleri, berrî ve bahrî vesaiti umûmiyye-i nakliye ve hidematı umûmiyye-i belediye, vâki veya vukuu muhtemel bir kazaya ait tedabiri seria ittihazına muktazi ameliyat ile bu ameliyatın icrası için zaruri olan alât ve edevatı ihzar edecek müesseseler;
- b. Matbaalar, müzeler, umumî kütüphaneler, umumî bahçeler, tiyatrolar, spor, konferans ve konser salonları, sinemalar, halkı eğlendirmeğe mahsus oyun mahalleri, kulüpler;
- c. Hanlar, oteller, lokantalar, kahvehaneler;
- d. Mütesariülfesat mevat istimal ve imal eden ve tatili faaliyeti mamulâtının bozulmasını veya tenzili kıymetini mucip olan sanayi müesseseleri; Şu kadar ki bu gibi müessesatta müstahdem memurin ve amelenin münavebe suretiyle haftada birer gün mezun olmaları mecburidir.

Madde 5- Fırıncılar, kasaplar, yalnız sebze ve yaş meyve satanlar, berberler, nalbantlarla alât ve edevatı ziraiye tamircileri, müesseselerini Cuma günleri zevalî saat on ikiye kadar açık bulundurabilirler.

Madde 6- Cuma günleri tatil eden fabrika, maden ocağı ve sair müessesatta bekçilik, kapıcılık etmek veyahut makine ve kazanları temizlemek, işletmek ve maden ocaklarının inkitasız faaliyeti bir mecburiyeti fenniye tahtında bulunan hidematını devam ettirmek gibi ifası zaruri hizmetlerde Cuma günleri çalıştırılan müstahdem ve ameleye o hafta içinde yirmi dört saatten dun olmamak üzere birer gün mezuniyet verilir.

Madde 7- Devletin tahtı idare ve murakabesinde bulunan veya Devlet nam ve hesabına işleyipte Müdafaa-i Milliye ile alâkadar olan müesseseler, senede on beş defa cuma tatilini tavik edebilirler.

Madde 8- İşbu kanunun ahkâmı istisnaiyesinden istifade etmek isteyen müesseselerin sahip veya mesullerinin mahallî belediye meclislerine müesseselerinin nev'i, evsaf ve şeraitini ve istihdam ettikleri memurun ve amele miktarını mübeyyin bir beyanname vererek ruhsatname almaları lâzımdır. Belediye mıntakalarından hariç bulunan müesseseler, en yakın belediyelere müracaat ederler. Ruhsatnameler bir sene için muteberdir.

Madde 9- İşbu kanun ahkâmına muhalif olarak cuma günleri açılan dükkân ve müessese, zabıta memurları tarafından kapatılmakla beraber keyfiyeti mübeyyin bir zabıt varakası tanzim ve berayi muhakeme resen sulh mahkemesine tevdi olunur. Bu baptaki zabıt varakaları aksi sabit oluncaya kadar mamulün bih ve muteberdir.

Madde 10- İşbu kanunun ahkâmına muhalefet eden dükkân ve mağaza ve müessese sahip veya müdürlerinden beş liradan beş yüz liraya kadar cezayi nakdî alınır ve müessese sahipleri malen mesuldürler. Sulh mahkemeleri işbu eşhasın muhakemelerini müstacelen icraya ve esbabı kanuniye olmadıkça nihayet bir hafta zarfında intaca mecburdurlar. Verilen kararlar ancak kabili temyizdir.

Madde 11- Alınan nakdî cezalar belediye sandıklarına teslim olunur ve belediyece münhasıran halkın yevmi tatilini müfit ve sıhhi bir tarzda geçirmesine hadim olacak hususlara ve müesseselere sarfedilir.

Madde 12- İşbu kanun ahkâmının nüfusu on binden dun olan şehir ve kasabalarda dahi tatbiki, mahallî belediye meclislerinin karar ve ilâmım vabestedir.⁶⁶

1 Haziran 1935 tarih ve 2739 sayılı "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında" kanunun maddeleri şöyledir;

⁶⁶(Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200394.pdf, 31.05.2011.

Madde 1- Ulusal bayram yalnız Cumhuriyetin ilan edildiği 29 ilkteşrin günüdür. Türkiye'nin içinde ve dışında Devlet adına yalnız o gün tören yapılır. Bayram 28 ilk teşrin öğleden sonra başlamak üzere 29 ve 30 günleri devam eder.

Madde 2- Genel tatil günleri şunlardır;

- a. Zafer bayramı; istiklal savaşında son zaferin kazanıldığı 30 Ağustos günü.
- b. Ulusal egemenlik bayramı; 22 nisan öğleden sonra ve 23 nisan günü.
- c. Bahar bayramı, mayısın birinci günü.
- d. Şeker bayramı, üç gün.
- e. Kurban bayramı, dört gün.
- f. Yılbaşı günü, her yıl birinci kanunun 31 inci günü öğleden sonra ve ikinci kanunun birinci günü.

Bu maddede yazılı tatil günlerinde ve birinci maddede yazılı ulusal bayramın 28 ve 30 ilk teşrin günlerinde hususi yerlerin kapanması mecburi değildir.

Madde 3- Hafta tatili Pazar günüdür. Bu tatil 35 saatten az olmamak üzere Cumartesi günü saat 13'te başlar. Halkın yemesi, içmesi, giyinmesi gibi zaruri ihtiyaçlarıyla alakalı alışveriş dükkân ve mağazaları hakkında Cumartesi günü hafta tatili kanunu hükümleri tatbik edilmez.⁶⁷

2739 sayılı bu kanuna, 3466 sayı ve 20 Haziran 1938 tarihli ek bir kanun daha eklenmiştir. Buna göre; 2739 sayılı kanunun ikinci maddesinde sayılan bayramlara Mayısın 19. günü olan Gençlik ve Spor bayramı da eklenmiştir. Ayrıca ikinci maddesinde, genel tatil günlerinin sonu Cuma gününe rastlarsa takip eden Cumartesi gününün bütün gün tatil olacağı ilan edilmiştir.⁶⁸

⁶⁷(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanuntbmmc01502739.pdf, 31.05.2011.

⁶⁸(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc018/kanuntbmmc018/kanuntbmmc01803466.pdf, 06.08.2011.

4. 22 Nisan 1926 Tarih ve 818 Sayılı “Borçlar Kanunu”

22 Nisan 1926’da kabul edilen Borçlar Kanunu’nun “Hizmet Akti” adını taşıyan onuncu kısmı, işçi-işveren ilişkileri hakkında hükümler içermektedir. Hizmet akti bahsi kanununun 313. maddesi ile başlar. Kanunun maddeleri, işçi ve işveren arasında yapılan umumi mukaveleden, bunun yazılı olması gereğinden, nasıl yapılacağından ve hükümlerinden bahseder. Küçükler ve mahcurlar ile yapılan “çiraklık mukavelesi”nin ise, vasi tarafından imzalanması gerektiği belirtilir. Bu mukavelede; yapılacak işin nevi, müddeti, gündelik çalışma saatleri, iâşe ve diğer verilecek ve yapılacak şeylerin bildirilmesi gereklidir. 319. maddeye göre; hizmet mukavelesinin şartları kanuna, ahlaka mugayir olmamak şartıyla istenildiği gibi düzenlenebilir. 323. maddeye göre; iş sahibi, mukavele edilen yahut âdet olan yahut kendisinin bağlı bulunduğu umumî mukavelede tespit olunan ücreti tediye ile mükelleftir. Ücretle birlikte kârdan bir hisse verilmesi mukavele edilmiş ise iş sahibi işçiye yahut onun yerine iki tarafın veya hâkimin tayin ettiği bigarez kimseye kâr ve zarar hakkında muktazi malûmatı vermeğe ve lüzumu olan hesap defterlerinin muayenesine müsaade etmeğe mecburdur. 324. maddeye göre; iş için muayyen olan zamanda parça üzerine yahut götürü olarak münhasıran bir iş sahibine çalışmakta olan işçi, akit müddetinde her gün için kendisine kâfi miktarda iş verilmesini istemek hakkına haizdir. Bu takdirde parça yahut götürü iş bulunmazsa, iş saat hesabına veya gündelikle verilebilir; bu da bulunmazsa, iş sahibi, bu bapta kendisine bir kusur isnat edilemeyeceğini ispat etmedikçe, vukua gelen zararı tazmine mecbur olur. Bunu destekleyen 325. maddede ise; iş sahibi işi kabulde temerrüt ederse, işçi taahhüt ettiği işi yapmağa mecbur olmaksızın mukaveledeki ücreti isteyebilir; şu kadar ki işi yapmadığından dolayı tasarruf ettiği yahut diğer bir iş ile kazandığı ve kazanmaktan kasten feragat eylediği şeyi mahsup ettirmeğe mecburdur, denmiştir. Ödeme günü de kanunla belirlenmiştir. Mukavele yahut âdet ile daha kısa mehiller tayin edilmemiş ise ücret; amele ve iş sahibi ile birlikte yaşamayan hizmetçilere haftada bir; idarehane memurlarına ve

müstahdemlerine ve iş sahibi ile birlikte yaşayan hizmetçilere her ay verilecektir. 327. madde, avans vermekle ilgilidir; iş sahibi işçinin zarureti dolayısıyla ihtiyacı bulunan ve tediyesi kendisi için zarar ve muzayikayı mucip olmayan avansları, yapılan iş nispetinde işçiye vermekle mükelleftir. İşçi iş ifa edemediği hallerde dahi ücret isteme hakkına sahiptir; 328. maddeye göre; uzun müddet için yapılan hizmet akdinde, işçi hastalıktan ve askerlikten veya bu gibi sebeplerden dolayı kusuru olmaksızın nispeten kısa bir müddet için işi ifa edemediği takdirde o müddet için ücret isteme hakkına sahiptir. Sonraki madde fazladan işin yapılmasının mecburi olduğu hallerde işçiye ek ücret ödenmesini ister. 332. maddeye göre; iş sahibi, akdin hususî halleri ve işin mahiyeti noktasından hakkaniyet dairesinde kendisinden istenilebileceği derecede çalışmak dolayısıyla maruz kaldığı tehlikelere karşı icap eden tedbirleri ittihaz ve münasip ve sıhhî çalışma mahalleri ile işçi birlikte ikamet etmekte ise sıhhî yatacak bir yer tedarikine mecburdur. 334. madde ile işveren işçinin istirahati için mutat olan gün ve saatlerde izin vermekle mükellef tutulur. İşçinin işine son verildiği haber verildikten sonra yeni bir iş bulması için gerekli zaman verilmelidir. 337. maddeye göre; kendi kusuru olmadığı halde kısa bir süre işe devam edemeyen işçiyi, işveren görüp gözetmek ve gereken tedaviyi ifa etmek üzere iaşesini karşılamakla sorumludur. İşçi ve işverenin ihtara gerek duymadan iş akdini bozmasına muhik sebepler (ahlaka müteallik sebepler ya da hüsnüniyet kaideleri noktasından iki taraftan birini artık akti icra etmemekte haklı gösteren her türlü hal) söz konusu olduğunda izin veren 344. madde, işçinin kendi kusuru olmaksızın düçar olduğu kısa süreli hastalıklar ve kısa süreli askeri yükümlülükte işverenin akdi bozması için geçerli sayılmamıştır. 346. maddeye göre; işçi, işverenin ücreti ödemesinin tehlikeli olduğu durumlarda, işverenden ücreti için bir teminat ister ve alamazsa işten rücu edebilir. Devam eden maddede, işverenin ölmesi durumunda işçinin düçar olduğu mağduriyetten dolayı tazminat isteyebileceği belirtilir.⁶⁹

⁶⁹(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400818.pdf, 21.03.2012

Görüldüğü üzere kanunun adından da anlaşılacağı üzere, işçi-işveren arasındaki ücret, anlaşma, borç kısaca alacak-verecek konulu ihtilaflar bu kanunun maddeleriyle derli toplu halde halledilmeye çalışılmıştır. 328. ve 337. maddelerde belirtilen; hastalık, askerlik ve bunun gibi geçerli sebeplerle çalışamayan işçilerin dahi hakkının ve ücretinin korunması, işveren tarafından görülüp gözetilmesi maddeleri devrine göre oldukça önemli adımlardır.

5. 30 Nisan 1930 Tarih ve 1593 Sayılı “Umumi Hıfzısıhha Kanunu”

1923 tarihli hükümet programında hıfzısıhha alanında maalesef yeterince uzman yetiştirilmediğinden ve gerekli kanunların koyulmadığından bahsedilerek, bunun için medeni devletlerin kanunlarının incelenmesi ve yabancı mütehasısların getirilmesine çalışılacağı bildirilmiştir.⁷⁰ Atatürk, 1 Kasım 1928 tarihli Meclis’i açış konuşmasında, o yıl içerisinde genel Hıfzısıhha Kanunu tasarısının Büyük Meclis’e sunulmasına karar verildiğini⁷¹ ilan etmiştir.

30 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen 1593 sayılı “Umumi Hıfzısıhha Kanunu”nun yedinci bap ve 173-180. maddeleri “işçiler hıfzısıhhası” başlığını taşımaktadır. Kanunun 173. maddesi, on iki yaşından küçük bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çirak olarak çalışmalarını yasaklar. On iki on altı yaş arasındaki çocuklar günde azami sekiz saatten fazla çalıştırılmaz. 174. maddeye göre, on iki on altı yaş arasındaki çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmaları yasaktır. 175. madde tüm işçiler için geçerli olup, gece hizmetleriyle yer altında olan işlerin 24 saatte 8 saatten fazla olamayacağı hakkındadır. 176. maddeye göre, bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda on

⁷⁰ **Hükümetler ve Programları**, 1920-1960, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1988, s. 21.

⁷¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.III, Cilt 5, Sayı 2’den nakleden; **Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmaları**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1987, s. 179.

sekiz yaşından küçük çocukların çalıştırılması men edilmiştir. 177. madde kadın işçileri ilgilendirmektedir; gebe kadınlar doğumlarından önce üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sağlığına zarar verecek ağır işlerde çalıştırılmazlar. Doğumdan sonra işe başlayan kadınlar ilk altı ay çocuğunu emzirmek üzere mesai saatlerinde yarımşar saatlik iki mola verirler. 180. maddeye göre, devamlı olarak en az elli işçi çalıştıran bütün iş sahipleri, işçilerinin sıhhi durumlarına bakmak üzere bir veya birden fazla tabip temin etmeye ve hastaları tedavi ettirmeye mecburdur. Büyük müesseselerde veya kaza ihtimalinin yüksek olduğu işyerlerinde tabip devamlı olarak iş mahallinde bulunmak zorundadır. Hastanesi olmayan yerlerde iş yerine bir hasta odası ve ilkyardım aletleri temin edilir. Yüzden beş yüze kadar daimi işçisi olan müesseseler bir revir, beş yüzden fazla ameleli olanlar yüz kişiye bir yatak hesabıyla hastane açmaya mecburdurlar.⁷²

1931 tarihinde CHP programının ana ilkelerini açıklayan konferansta, işçilerin çalıştıkları müesseseler tarafından sağlıklarının korunması, bakım ve tedavilerinin yapılmasının hıfzısıhha kanununda yer aldığı belirtilmiştir. Bundan sonrası için de kadın işçilerin çalıştıkları sırada çocuklarına bakacak müesseseler yaptırılması ve bunların artırılması, emek ve sermaye arasında ahenk sağlanmasına ve bir iş kanunu ile ihtiyaç duyulan kanunların çıkarılması hedeflenmektedir.⁷³ Hines de, CHP'nin iktisadi programına bakıldığında işçi meselesinin nazari itibara alındığı ve sınıf mücadelesinin önüne geçmek ve işçinin haklarını müdafaa etmek gayesinin güdüldüğünü ifade etmiştir.⁷⁴ Oysa birçok memlekette işçi ile patron arasında silahlı iki muhasım gibi zaman zaman yıkıcı iktisadi ihtilaflara girişilmiş olup bu da sanayi inkılabının sonuçlarındandır. Dolayısıyla önerilen, Türkiye'nin henüz

⁷²(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc008/kanuntbmmc008/kanuntbmmc00801593.pdf, 06.03.2012. 1934 tarihli bir gazete haberinde; kanun gereğince fazla miktarda işçi kullanan müesseselerin doktor ve hastane teşkilatı yapılması gereğinin yerine getirilmediğinden bahsedilir. Kanunun bu maddesi o zamana kadar tatbik edilmemiştir. Bunun üzerine, Sıhhiye Vekâleti'nden vilayetlere gönderilen tamimde, 100-500 daimi ameleli olan müesseselerin birer revir mahalli, 500'den fazla ameleli olan müesseselerin de her yüz kişiye bir yatak hesabıyla bir hastane açmaları lazım geldiği bildirilmiştir. ("Hasta İşçiler-Fabrikalar Bunları Tedavi Ettireceklerdir", **Akşam**, 27 Kânunusani 1934 Cumartesi, s. 5.)

⁷³ Çoker, **a.g.e.**, s. 39.

⁷⁴ Hines vd., **a.g.e.**, s. 245.

bu inkılabı gerçekleştirmeden işçiler konusundaki meseleleri halledip, aynı yanlışlara düşmemesidir.

6. 8 Haziran 1936 Tarih ve 3008 Sayılı “İş Kanunu”

Cumhuriyet döneminde bir İş kanunu çıkarma girişimleri daha önceki tarihlere gitmektedir. İlk olarak 13 Mart 1924 tarihinde 120 maddelik lâyiha'nın İktisat Vekâletince Büyük Millet Meclisi'ne sunulduğu, bunun Ticaret encümenince iş mecellesi adı verilerek 99 maddelik lâyihaya çevrildiği fakat Meclis'te müzakere edilmediği görülmüştür. İktisat Vekâleti'nce ikinci kez hazırlanan ve iş kanunu adı verilen 36 maddelik lâyiha Şurayı Devlet'e tevdi olunarak 7 Nisan 1929'da Heyet-i umûmiyyeye takdim edilmiş ise de müzakere sıralarında vekâletçe geri alınmıştır. Son girişim, 192 maddelik lâyiha'nın hazırlanarak İktisat Vekâleti'nce sunulmasıdır. Lâyiha, İcra Vekilleri Heyeti'nin 2 Mart 1932 tarihli kararıyla Yüksek Meclis'e arzedilmiş ise de bilahare bu da geri alınmıştır. Kabul edilen bu son lâyiha, Ali İktisat Meclisi'nin görüşü alınarak İktisat Vekâleti'nce teklif olunmuş ve bütün vekilliklere gönderilerek mütalaaları sorulmuştur. Başvekil İsmet Paşa, lâyiha'nın amacının “*Türkiye amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde bulundurarak say ile sermaye arasında ahenk tesisine yarayacak hükümler vaz'i*” olup, kanunun konmasında güdülen düşünceye göre bütün Türk işçisini içine alması gerekli görülmüş ve zamanın icaplarından doğan bazı düşüncelerle kanunun dışında bırakılması zaruri görülen işler ve işçiler için istisnai hükümler kabul edilmiştir. Üç çalışma alanının kanunun dışında bırakıldığı söylenebilir; deniz işleri, çiftçilik işleri ve baba-ana veya vasi idaresi altında aile efradı arasında yapılan işler. Deniz işleri münasebetleri, zaten deniz ticaret kanunuyla belirlenmiştir. Çiftçilik işlerinin memleketin o zamanki vaziyetinin, kanun hükümlerinin tatbikine müsait olmadığı düşünülmüştür. Ana-baba veya vasi idaresinde bir ev içinde

ve ev efradı arasında yapılan işlerin de bu kayıtlara tahammülünün olmayacağı ve korunmaya çalışılan hak ve menfaatlerin ziyaa uğraması ihtimali olduğundan bu istisna da uygun görülmüştür. Lâyihanın hazırlanması sırasında Fransız, Belçika, İsviçre ve diğer ecnebi memleketlerin mevzuatlarından faydalanılmıştır. Lâyihayla ilgili, Şurayı Devlet Genel Heyeti mazbatasında geçen “*memleketimizde hemen her vakit sermayenin sayı ezdiği görüleğeldiğinden*”⁷⁵ yorumu dikkat çekicidir.

Sonuç olarak tasarı meclis komisyonunda incelendikten sonra Haziran 1936’da Meclis Genel Kurulunda görüşülüp, 1 Ocak 1937 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.⁷⁶ İş kanununun lâyiha halinde sekiz on yıl meclisle hükümet arasında gidip gelmesini ve gecikmeler yaşanmasını olumlu bulan Yunus Nadi; ilk zamanlarda kanunu omuzlayan bazı kimselerin yalnız ameleye hoş görünmek isteyen ileri dereceli sosyalist fikirlere sahip ve bu hareketlerinde sadece zamanlarının modasına uymak hevesinde olan insanlar olduklarını düşünmektedir.⁷⁷ Tasarıya ilişkin olarak öncesinde, Dâhiliye, Maarif, Adliye, Ziraat, Milli Müdafaa, Gümrük ve İnhisar, Maliye ve Hariciye Vekâletlerinden de görüşler alınmış ve böylece kanuna son şekli verilmiştir. Kanunun oylanmasında, 399 aza adedinden 259’u oylamaya katılarak kanunu kabul etmişlerdir. Kanuna ret oyu verilmemiş, 139 aza reye katılmamıştır.⁷⁸ Kanun mecliste görüşülürken; devletin bu kanunu kabul ederek, amele kısmına ait tedbirler alacağını ve komünizm gibi beynelmilel

⁷⁵ BCA 490.01.00.00.1437.1.2

⁷⁶ Varlık kanunuyla ilgili olarak, 1934 yılında İktisat Vekâleti tarafından hazırlandığını, 30 Nisan 1935’de T.B.M.M. Başkanlığı’na gönderildiğini ve 3 Haziran 1936 tarihli oturumda görüşüldüğünü, 8 Haziran 1936’da ise önemli değişiklikler yapılmadan kabul edildiğini belirtmiştir. (Levent Varlık, “Türkiye’de Çıkarılan İlk İş Yasası Üzerine Görüşler”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 13, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Bahar 1981, s. 107.) Sadece Zonguldak’da bu kanunun kapsamına giren işçi sayısı 1937’de 17.842 olup, bunun tüm işçilere oranı %6,7’dir. Ahmet Makal, “Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak ‘İş Mükellefiyeti’”, (Erişim)http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/makal/ZOKEV.pdf,, 31.10.2011. Kanunun gelmesini mecliste de merakla bekleyenler olmuştur. İzmir mebusu Mahmut Esat, daha 28.11.1931’de, Türk amelesinin vaziyetiyle alakadar olan İş kanunu büyük meclisin müzakeresine ne zaman arz olunacaktır? Bu kanunların esası nedir? diye sorarak keyfiyeti İktisat Vekaleti’nden sual ederek, şifahen cevap verilmesini istemiştir. (BCA 030.10.00.00.8.48.15)

⁷⁷ Yunus Nadi, “İş Kanunu Bizde Tam Yerinde Ve Zamanında Gelmiş Bir Kanundur”, **Cumhuriyet**, 3 İkincikânun 1938, Pazartesi, s. 1.

⁷⁸ Diren Çakmak, “Toplumsal Uzlaşma Belgesi:1936 Tarihli İş Kanunu”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, Eskişehir, 2007, s. 129.

cereyanlara karşı memlekette bir sosyal sulh müessesesi yaratacağını⁷⁹ belirten Halil Menteşe, kanunun siyasi propaganda vasfı üzerinde durmuştur. Kanunla amele ve köylüye sahip çıkılarak zararlı cereyanlardan uzak durmaları amaçlanmıştır. Halil Menteşe konuşmasında iktisat vekilinin dikkatini bir noktaya çeker ve dünyada sanayinin gelişmesi, sermaye birikimi ve eşitsizliğin artmaya başlamasıyla amelelerin sınıf bilincine vardıklarını vurgular. Menteşe'nin kanun hakkındaki bu görüşleri, yönetimin özen gösterdiği noktalardan farklıdır, konuya başka bir bakış açısından bakar. Bu kanunun milli iktisat bakımından önemi, işçi ve köylülerin Cumhuriyet rejiminin siyasi kontrol alanına alınmasıdır. İşçiye yaşam ve çalışma haklarını sağlamak onları yönetimin çizgisinde tutmanın, rejimin dayanaklarından biri yapmanın yoludur.⁸⁰ *“Milliyetçi Türk amelesi ve işçileri mevcudiyetleri ve emekleriyle Türk camiasının kıymetli uzuvlarıdır. Bu itibarla amele ve işçilerin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutarız”*⁸¹ diyen Atatürk'ün öncülüğündeki devlet, sanayileşmedeki hızlanmayla birlikte 1930'lu yıllarda kendi işletmelerini kurmaya başlamış ve artık bir işveren olma sıfatıyla da sayıları gün geçtikçe artan işçilerin şartlarını düzeltmek için iş kanununu çıkartmak istemiştir.⁸² İş kanunu lâihasının esbab-ı mucibesini İnönü, 10 Mart 1932'de B.M.M. Yüksek Reisliği'ne yazdığı yazıda şöyle ifade etmiştir: *“Milli iktisadiyatımızın günden güne inkişafı neticesi olarak bilhassa büyük şehirlerimizde mütemerkiz bir sanayi ve ticaret hayatı teessüs etmektedir. Dükkânında küçük sermayesiyle alış veriş eden esnafın, çırağı yahut bir iki işçisiyle çalışan küçük sanat sahiplerinin yanı başında fert halinde veya şirket halinde yüksek sermayelerle birçok kol kuvvetlerini birleştiren büyük istihsal müesseseleri zuhur etmiştir. Modern iktisadiyatın*

⁷⁹ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 1. baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 78, 79.

⁸⁰ Kuruç, **a.g.e.**, s. 85. Erişçi kanunu; antidemokratik, bürokratik, şümul derecesi dar ve gayriadil olarak nitelemiştir. (Erişçi, **a.g.e.**, s. 23, 47 nolu dipnot)

⁸¹ Çoker, **a.g.e.**, s. 11. Makal da bu kanunu Cumhuriyet Tarihi için çok önemli bir “dönüm noktası” olarak görür ve Cumhuriyet dönemi çalışma ilişkilerini sınıflandırırken, ilk dönemi 1923-1936, ikinci dönemi 1936-1947 olarak tasnif eder. O'na göre bu kanunla *“Türkiye’de ilk defa, çalışma ilişkilerini bireysel ve toplu boyutlarıyla düzenleyen ve dönemine göre bütünsel olarak nitelendirilebilecek bir yasa çıkarılmıştır. İş Kanunu, daha sonraki dönemlerde Türk çalışma ilişkilerinin çerçevesini çizen temel metin olmuş ve 1967 yılına kadar da yürürlükte kalmıştır.”* Makal, **a.g.e.**, s. :32.

⁸² Çakmak, **a.g.m.**, s. 132.

terakki ettiği her memlekette az çok farklarla muttarit bir şekilde zuhur eden bu temerküz hadisesi Devlete yeni vazifeler çıkarmıştır. Filhakika insan kümelerinin iktisadi ve içtimai ihtiyaçları düşünülerek esaslı hatlarla tanzim ve tensik edilmeyecek olursa bu kümelerin sinelerinde taşıdıkları kuvvet esas cemiyet için sarsıntılar vücuda getirecek şekilde muzır cereyanlar alabilir. Bunun böyle olduğu tarihen görülmüştür. Bu itibarla işçi kümelerinin içtimai ve iktisadi ihtiyaçları itibariyle ve iş sahipleriyle olan münasebetleri noktai nazarından ihtiyaç ve vaziyetleri tespit etmek için Devletin müdahalesi zaruret halini almış olduğundan iş şartları ve çalışma hürriyetinin fert ve cemiyetin yüksek menfaatlerine uygun bir tarzda tanzimi, bu vazifelerin ifası en acil ve mühimdir. İş kanunu bu maksat için yapılmıştır.”⁸³

Türkiye’de işçi sınıfı henüz yeni yeni oluşmaktadır, bu sınıfın kendi kendine yardım teşkilatı henüz yoktur. Fakat bu aynı zamanda bir avantajdır. Çünkü Türkiye, sınıflar arasındaki husumet ve mücadeleden habersizdir, diğer memleketlerde olduğu gibi işçiler arasındaki kütleli sefalet yayılmadan önce, sosyal siyasete ait tedbirler bu tip kanunlar ile alınmaya başlanmıştır. Fakat Türkiye’de 1940’lı yıllara gelindiğinde bile, işçilerin aldıkları reel ücretlerin Avrupa’nın eski kapitalist ülkeleriyle karşılaştırınca düşük olduğu görülür. Bu durum birçok işçinin eğitiminin noksan olmasıyla yakından alakalıdır, zamanla ilkokulların sayıları arttıkça bu durum da düzelecektir.⁸⁴

Kanunun Meclis’te görüşüldüğü uzun süreç boyunca, Meclis’e iyi temenniler ve bazen de istekler iletilmiştir. İzmir’deki on sekiz işçi kuruluşuyla görüşen Balıkesir mebusu Hacim Bey 22 Mart 1933’de gönderdiği telgrafta, kuruluşların çalışanlarının firkadan en büyük isteklerinin iş kanununun bir an evvel çıkarılması olduğunu iletip telgrafı “hakikaten çok mühim olan bu kanunun bu devrede çıkarılması için buyruğunuzu yalvarırım” diyerek bitirmiştir. İzmir işçi ve esnaf teşekkülleri birlikleri reis ve katib-i umumileri 7 Mart 1934 tarihli aylık toplantısında, iş kanununun Meclis’te konuşulacağına binaen iki maddelik dileklerini arzetmeğe karar vermişlerdir. Bu istekler; esnaf teşekkülleri nizamnamesinin kanuni bir şekle konması ve işçilerin birliklerine

⁸³ BCA 490.01.00.00.1437.1.2

⁸⁴ Kessler, a.g.e., s. 23.

verecekleri aidatın işçilerin çalıştığı yerden kesilmesini temin edecek bir fıkranın ilavesidir.⁸⁵ Yine, Zonguldak işçi murahhasları CHP genel sekreterliğine gönderdikleri 6 Haziran 1936 tarihli telgrafla, iş kanunu müzakerelerinin başlaması dolayısıyla partiye olan bağlılıklarını ve memnuniyetlerini ifade etmişlerdir; *“Biz işçi ve ailelerimizin her türlü ihtiyaçları ile yakinen ilgilenen ve parti programında bizler için özel hükümler ayıran yüce partimizin cumhuriyet hükümetinin birçok yıllardan beri etüt yapıp bu kere büyük kamutayda müzakeresine başlanan yeni iş kanununun bizlere bahşedeceği yüksek koruyuculuğu ve menfaatleri dolayısıyla partimize karşı sonsuz minnet ve şükranlarımızı çok derin saygılarımızla havzadaki bütün işçiler namına arz ederiz.”*⁸⁶

Önemli olan, bu kanunla; tüm işçilerin hayat, hak ve çıkarlarının ilk kez yasal güvence altına alınmış ve kurumsallaştırılmış olmasıdır. İkinci olarak da, emek ve sermaye arasında uyum sağlanmasına yarayacak hükümler konmuştur. Bunun karşılığında işçi de, grev hakkından vazgeçmiş, sözleşme hakkını merkezi kontrole bırakmıştır. Bu taviz, işverenin kendilerini sıkarak işçi ücretlerini eskisinden daha yüksek maliyetlerle ödemesi için verilmiştir. 1937 yılında İş Kanunu kapsamına giren işçilerin sayısı 265.000 olup, bunun 51.131’i kadın, 23.000’i 12-18 yaş aralığında olan çocuk işçilerdir.⁸⁷

Son tahlilde 8 Haziran 1936’da kabul edilerek, 15 Haziran 1936 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan 3008 numaralı “İş Kanunu”, 148 maddeden ibarettir. Kanun; işçi, işveren, işveren vekili, iş yeri kavramlarını tanımlayarak başlar. Müdür, idari memur vs. gibi işveren vekillerinin davranışlarından işveren mesul tutulmuştur. Kanun on kişiden fazla işçi

⁸⁵ Kanunda esnaf teşekkülleri nizamnamesiyle ilgili madde bulunmazken, kanunun 62. maddesinin ç fıkrası “aidat” meselesine dolaylı da olsa değinecektir; “İktisat ve Sıhhat ve içtimai muavenet vekaletlerinden birinin göstereceği lüzum üzerine, iki vekaletçe müştereken hazırlanmak suretiyle müşterek muayene ve ilk tedavi odaları veya revirler, yahut hastaneler açılmasını yahut oralarda mevcut resmi hastanelerde bu gibi ihtiyaçları tatmin edecek ilaveler ve tadiller meydana getirilmesini ve bu takdirde bu gibi tadilat ve tesisat için muktazi masraflara tahsis edilmek üzere alakadar işyerlerinden ne nispetlerde ve ne esas ile yardım aidatı toplanacağını tespit eder mahiyette nizamnameler çıkarılabilir.”

(Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01603008.pdf, 21.03.2012.

⁸⁶ BCA 490.01.0.0.1438.3.2

⁸⁷ İş İstatistikleri, Ankara 1945’den nakleden; Erişçi, a.g.e., s. 23.

çalışan işyerleri için geçerlidir; geçerli olmadığı yerler, çiftçilik, deniz ve hava işleriyle bir ailenin fertleri ve yakın akrabaların bir arada toplanarak ev içinde yaptıkları işlerdir. 1-7. maddeler, “umumi hükümler”, 8-34. maddeler birinci fasıl olup “iş akti”, 35-53. maddeler ikinci fasıl olup “işin tanzimi”, 54-62. maddeler üçüncü fasıl olup “işçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti”, 63-71. maddeler dördüncü fasıl olup “iş ve işçi bulma”, 72-90. maddeler beşinci fasıl olup “grev ve lokavt yasaklığı ve iş ihtilaflarının halli”, 91-99. maddeler altıncı fasıl olup “iş hayatının murakebe ve teftişi”, 100-107. maddeler yedinci fasıl olup “sosyal yardımlar”, 108-140. maddeler sekizinci fasıl olup “ceza hükümleri”, 141-145. maddeler dokuzuncu muvakkat fasıl olup “teşkilat”, 146-148. maddeler onuncu fasıl olup “son hükümler” başlığını taşımaktadır.⁸⁸ Kanunun birinci bölümünde, ücret ödemeleriyle ilgili kararlar vardır. İşverenin, işçiye ücretini derhal ve tam olarak ödemesi ile kıdem tazminatına dair maddeler vardır. İkinci bölüm, günlük azami çalışma saatlerini, dinlenme ve gece çalışma saatlerini, çalışma yaşına ilişkin minimum şartları belirlemiştir. Üçüncü bölüm, işverenin işyerindeki çalışanların sağlığını koruma ve iş emniyetini sağlamaya yönelik tedbirleri alma yükümlülüklerini içerir. Dördüncü bölüm, iş bulmanın devletin kamu hizmeti kapsamında olduğunu ifade eder. Yedinci bölüm, iş yaşamındaki iş kazası, mesleki hastalık, analık, ihtiyarlık, ölüm, işten ayrılma gibi hallerde yapılacak yardımları devletin idare ve tanzim etmesini öngörmüştür.⁸⁹ Kanunun 12. maddesinde, tecrübe müddetleri içinde ihbarsız ve tazminatsız olarak her iki taraf için de anlaşmayı feshetme hakkı tanınırken, işçinin çalıştığı günler için ücret hakkının mahfuz olması; 13. maddede, işçiler hakkındaki fesihlerde beş seneden fazla olan her bir tam iş senesi için işçiye on beş günlük ücret tutarında tazminat verilmesi; 15. maddede, işçinin sürekli iş akitlerinde müddetin bitmesini beklemeden işi bırakma hakkına sahip olduğu durumların 9 madde halinde sıralanıp, son maddede işyeri bir haftadan fazla tatil olursa işçinin yarım ücret alacağına bildirilmesi; 19. maddede, işçi ücretinin en geç haftada bir, işçinin

⁸⁸(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01603008.pdf, 16.3.2012

⁸⁹Çakmak, **a.g.m.**, s. 133.

muvakkatiyle, on beş günde ya da ayda bir ödenmesi; 21. maddede, her ödemenin kaydedileceği bir pusulanın olması gerektiği; 25.maddede, kadın işçilerden gebe olanların doğumdan önce üç sonra üç hafta çalışmalarının yasaklanması, bu sürenin on iki haftaya kadar uzatılabileceği ve tüm bu süreler boyunca işçinin yarım ücret alacağı; 32. maddede, İktisat Vekâleti'nce işçi ücretlerinin en aşağı miktarının bir nizamname ile tespit edileceğinin yazılması; 35. maddede, genel bakımdan iş saatlerinin haftada 48 saati geçmemesi ilkesinin kabul edilmesi; 37. maddede, “memleketin ekonomik menfaatleri bakımından” çalışma saatlerinin arttırılması gerektiğinde bunun sınırlarının da belirlenmesi, örneğin işçinin muvaffakiyeti alınması şartıyla işçilerin günde en çok üç saat, bir yılda en çok doksan iş günü fazla çalışabileceği ve bunun karşılığında her bir fazla çalışma saati için yüzde yirmi beşten yüzde elliye kadar zamlı ücret almaları; 40. maddede, madenlerde çalışma yerlerine giderken ve dönerken geçen zamanlar, demiryolu, tramvay, yol ve köprülerin yapım ve onarımında çalışan işçilerin ikametgâhlarından çalışma yerlerine toplu halde nakledilmeleri için geçen zaman, işçinin çalıştırılmadan bekletildiği zaman ya da başka bir yere gönderildiği zaman, emzikli kadının çocuklarına süt vermesi için geçen zamanın iş müddeti içinde sayılması; 43. maddede, gece mesaisinin sekiz saati geçemeyeceği, işçilerin en fazla iki hafta gece çalıştırıldıktan sonra devam eden iki haftada gündüz çalıştırılmaları; 45. maddede, Cumartesi günleri 13.00'den sonra kapatılması gereken işyerlerinde işçilerin o günkü ücretlerinin tam olarak ödenmesi; 48. maddede, 16 yaşını doldurmamış çocukların günde sekiz saatten fazla çalıştırılmayacağı ve okul saatlerinin iş müddeti içinde sayılması; 49. maddede, maden işleri, kablo döşeme, tünel ve kanalizasyon inşası işlerinde 18 yaşın altındaki erkek çocukların ve her yaşta kız ve kadınların çalıştırılmayacağı; 50. maddede, sanayiye ait işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek çocuklarla her yaşta kız ve kadınların çalışmalarının yasaklanması; 63. maddede, işçilere uygun iş bulma işinin bir amme hizmeti olarak Devlet'in görevi olduğunun ilanı; 71. maddede, devlet aracılığıyla iş bulanların iş buldukları yere giderken kullandıkları devlet vesaitini %50 indirimle kullanmaları; 91. maddede, iş hayatının kanun

hükümlerine ve memleket menfaatlerine uygunluğunu devletin takip ve teftiş edeceği; 100. maddede, iş hayatında iş kazaları, meslek hastalıkları, analık, ihtiyarlık, işten kalma, hastalık ve ölüm gibi hallere karşı yapılacak sosyal yardımların devlet tarafından tanzim edileceği⁹⁰ ve bunun gibi daha başka birçok madde ile işçilerin lehine olan kararlar verilmiştir.

Kanunda çalışma süresi günde sekiz, haftada 48 saat olarak belirlenmiştir. Cumartesi öğleden sonra çalışmayacak işyerlerinde ise iş saati haftada 48 saati bulacak şekilde arttırılacaktır. Fakat bu madde 1935’de kabul edilen “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Yasası”nın hafta tatilinin 35 saat olduğunu belirten maddesiyle çelişir gözükmektedir. Çünkü zaten Cumartesi öğleden sonraları tatil olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla günlük çalışma saatinin sekiz saat olduğu hükmü belirsizliğini korumaktadır.⁹¹ Kanunun 39. maddesi, seferberlik durumunu ayrıca değerlendirmiş, seferberlik halinde günlük iş süresinin, işçinin azami çalışma kabiliyetine çıkarılabileceği ilan edilmiştir. Fakat 1939’da kabul edilecek olan “Fazla Saatlerle Çalışma Nizamnamesi”nin 3. maddesine göre, maden ocaklarının yer altında çalışan işçilerinin günlük sekiz saatten fazla çalışamayacağı ilan edilcektir.⁹² İş kanunu lâyhasının, “Madenlerde ocak methalinden girme ameliyatından çıkmaya kadar geçen zaman iş müddetidir” maddesi, 1932 tarihinde itiraza uğramıştır. Gerekçe olarak; ocaklarda girme ve çıkma zamanının iş müddeti içine alınmasının, en az yarım saat ve ekser yerlerde bir buçuk saatlik müddetin kaybedilmesine, üretimin azalmasına ve maliyet fiyatının yükselmesine sebep olacağı gösterilmiştir. Sekiz saatlik iş müddetinin, işe başlanmasıyla bırakılması arasında geçen müddet olarak hesaplanması istenmiştir.⁹³ Fakat son tahlilde İş Kanunu’nun 40. maddesinde şöyle denilecektir: *“Madenlerde, taş ocaklarında yahut her ne türlü olursa olsun yer altında veya su altında çalışılacak işlerde işçilerin kuyulara, dehlizlere veya asıl çalışma yerlerine inmeleri ve girmeleriyle bu yerlerden*

⁹⁰(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01603008.pdf, 16.3.2012

⁹¹ Varlık, **a.g.m.**, s. 127.

⁹² (Erişim)<http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/makal/ZOKEV.pdf>, 31.10.2011

⁹³ **BCA** 490.01.00.00.1437.1.2

çıkmaları için geçen zamanlar günlük kanuni çalışma müddetleri içinde sayılır ve bu sebeplerden dolayı işçi ücretleri hiçbir türlü eksiltmeye uğratılamaz.” Kanunda maden işçilerinden başka; demiryolu, köprü yapımı işlerinde çalışanların işyerlerine nakledilmeleri, işçinin çalışmaya hazır bulunduğu halde çalıştırılmadan ya da iş beklerken, işçinin işveren tarafından bir yere gönderilmesi halinde ve emzikli kadının çocuğuna süt vermek için geçen zamanlar da bu türden iş müddetine dâhil sayılmıştır.⁹⁴

Kanunun kabulünden sonra hükümete ülkenin çeşitli yerlerinden memnuniyet ve teşekkür telgrafları gelmiştir. Bursa valiliği, Tekirdağ kayıkçılar kurumu, marangoz, doğramacı ve dülgerler kurumu, Ulus müessesesi müdürlüğü, İstanbul marangozlar cemiyeti, Zonguldak amele murahhasları ve Çanakkale genel esnaf cemiyetleri başkanı telgraf çekerek parti ve hükümete teşekkür etmişler, kararı işçi ve işverenler olarak sevinçle kutladıklarını iletmişlerdir.⁹⁵

İş kanunu; sanayi, ticari ve mali bilumum işyerlerini kapsamaktadır. Fakat kanunun tatbikine başlandıktan sonra, iş dairesi ile bazı şirketler ve bankalar arasında ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu yüzden iş dairesi, iş kanununun tatbik edileceği bütün işyerlerini tespit etmek üzere bütün işyerlerine doldurulması mecburi olan bir beyanname dağıtmıştır. Bu beyannameler, o işyerinin ve o işyerinde çalışanlardan hangilerinin iş kanununa tabi tutulacağını tetkik ve tespit içindir. Beyanname sonucuna göre kanuna tabi müesseseler belirlendikten sonra, Haziran 1937’den itibaren kanunun uygulanmasına başlanacaktır.⁹⁶

1936 yılında Zonguldak Havzası’nda bir işçi buhranı yaşanmıştır. İktisat Vekâleti Başvekâlet’e yazdığı yazıda, 1936 senesinde işçi buhranına sebebiyet veren amiller arasında işçilerin bir kısım zamanlarını yol mükellefiyetinin ifasına tahsis etmek mecburiyetinde kalmalarını gösterirken; kömür havzasında üretimde bulunan başlıca şirketlerin müdürlerinin 12 Şubat 1937’de sundukları arzuhalde, işçi buhranına bir çare olarak madenlerde

⁹⁴(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01603008.pdf, 14.3.2012

⁹⁵ **BCA** 490.01.0.0.1438.3.2

⁹⁶ “İş Kanunu Tatbikatı İçin Hazırlıklar”, **Cumhuriyet**, 24 İkincikânun 1937 Pazar, s. 2.

çalışanların yol mükellefiyetini işçilerin ücretlerinden keserek ödemeyi teklif ettiklerini bildirmektedir. İktisat vekili bu teklifi yerinde bularak işçilerin yol mükellefiyetlerinin nakden alakadar şirketlerce ödenmesi ve işçilerin ocaklara sevkinin temin edilmesine müsaade buyrulmasını istemiştir.⁹⁷

26 Temmuz 1937 tarihinde B.M.M., 3008 sayılı İş kanunu'nun 49. maddesiyle uyumlu olan "Maden Ocaklarında Yer Altı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkındaki Milletlerarası Mukaveleye İltihaka Dair Kanun"u kabul etmiştir. Başvekil İnönü'nün verdiği bilgilere göre; 1935 senesi Haziranında toplanan 19. beynelmilel iş konferansında beş mukavele* ile bir tavsiyename kabul edilmiş ve Türkiye'ye bunlara intihap edip etmeyeceğini tebliğ etmesi Milletler Cemiyeti tarafından sorulmuştur. Hükümet olarak, 19. konferans mukadderatından yalnız her nevi maden ocaklarında yer altı işlerinde kadınların çalıştırılmasına ait mukavele projesi memleketin bünyesine uygun geldiği cihetle buna iltihak etmekte bir beis görülmemiş hatta beynelmilel hareketlere iştirak nokta-i nazarından faydalı mütalaa edilmiştir. Mesele milli mevzuat bakımından tetkik edildiğinde, bu mukavelenamenin kabulü halinde kanunlarla bir tearuz meydana gelmeyecektir. Bilakis; iş kanunu'nun gerek maden ocaklarında ve gerek diğer işlerde yer ve su altında kız ve kadınların çalıştırılmamasını natık bulan 49. maddesi, mukavelenin kız ve kadınların yalnız maden ocaklarında yer altında çalıştırılmasını meneden hükümlerine nazaran daha müsait ve daha şümüllü bir mahiyete haizdir. Fakat konferansta kabul edilen bazı maddeler vardır ki, İnönü bunların bazılarının onaylanmasını ileride mümkün görürken kimi maddeler de mevsimsiz görülüp reddine karar verilmiştir. İleride

⁹⁷ **BCA** 030.10.00.00.155.91.12

* 4.6.1935 tarihinde toplanan Milletlerarası İş Teşkilatı Umumi Konferansı'nın kabul ettiği "Her nevi maden ocaklarında yer altı işlerinde kadınların çalıştırılmaması hakkında 45 numaralı mukavele projesi" 10 maddelik bir mukaveledir. 1. maddesi, maden ocağı tabirini, gerek amme gerekse hususi vasfına haiz ve yeraltında mevcut maddelerin istihracını istihdaf eden her nevi teşebbüse şamil yerler olarak tarif eder. 2. madde, "Kadın cinsinden hiçbir şahıs, yaşı ne olursa olsun, maden ocaklarında yer altı işlerinde çalıştırılmaz." der. Fakat 3. maddeye göre bu memnuiyetten şu kişilerin istisna edilebileceği ifade edilir; sevkü idare vazifesiyle mükellef olup bedenen çalışmayan şahıslar, sıhhi ve sosyal hizmetlerde çalışan şahıslar, mesleki bilgilerini tamamlamak maksadıyla bir maden ocağında yer altı işlerinde staj görmelerine müsaade edilen tahsildeki şahıslar, bedenen çalışma mahiyetinde olmayıp bir sanatın icrası için maden ocağının yer altı kesimlerine inmesine lüzum görülen kişiler.(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c019/tbmm05019070.pdf>, 16.3.2012

müşahede edilmesine karar verilen maddeler; maden kömürü ocaklarında çalışma müddetinin azaltılması, maluliyet, ihtiyarlık ve ölüm sigortalarından doğan hakların muhafazası için Milletlerarası bir rejim kurulması, şişe fabrikalarında çalışma saatlerinin azaltılması kararlarıdır. Tavsiye mahiyetinde olan bir diğer madde işsiz gençlere ait olup, memlekette böyle bir kitle bulunmadığından, bunların ihtiyaçlarına yönelik bir taahhüde girmek mevsimsiz olacaktır, denilmiştir. Amele hareketi ileri safhalara girmiş memleketlerce kabul edilebilecek tarzda olan mesai zamanının kısaltılmasıyla ilgili madde ise doğrudan doğruya reddedilmiştir. Sonuçta iş kanunu'nun 49. maddesiyle* uyumlu olan karar onaylanarak, Cenevre'de Milletlerarası İş Teşkilatı Umumi Konferansı tarafından 1935'de kabul olunan maden ocaklarında yer altı işlerinde kadınların çalıştırılmaması hakkındaki, "Yer altı işleri mukavelesi-Kadınlar" adı verilen mukavele kabul edilerek, bu mukaveleye iltihak için hükümete mezuniyet verildiği bildirilmiştir.⁹⁸

Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadi de iş kanununu, tam yerinde ve zamanında gelmiş bir kanun olarak nitelemiştir. Ona göre kanun, sağlayacağı diğer birçok esaslı menfaatler yanında, sosyal yardım itibariyle de atılmış mühim ve kati bir adımdır. Kanun çıktıktan sonra, dünyadaki gidişata bakan ve Türkiye'de çok çalışılmak lüzumuna kani olan bazı vatandaşların; Acaba iş kanunu bizde ileri Avrupa hayatının taklidi yolunda süs kabilinden fazla bir külfet mi oldu? Bu kanunla işi tanzim edelim derken onu bozacağımızdan ve şaşkırtacağımızdan korkulmaz mı? gibi endişelere sahip oldukları görülmüştür. Bu endişelere asla mahal olmadığını belirten Nadi; iş kanununun Türk işçisini en zaruri vaziyet ve ihtiyaçlarında korumasının, Türk hayatı için medeniyet yolunda alınmış ehemmiyetli bir merhale ve çok mükemmel bir başlangıç olduğunu düşünmektedir.⁹⁹ Fakat

* 8 Haziran 1936'da kabul edilen 3008 sayılı İş Kanunu'nun 49. maddesi şöyledir; "*Maden ocakları işleri, kablo döşenmesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde 18 yaşı doldurmamış erkek çocukların veya istisnasız her yaştaki kız ve kadınların çalıştırılmaları*

yasaktır."(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01603008.pdf, 16.3.2012

⁹⁸(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c019/tbmm05019070.pdf>, 16.3.2012.

⁹⁹ Nadi, **a.g.m.**, s. 1.

bu mükemmel başlangıcın devamının getirilemediğini ilerleyen dönemlerde Kessler, şöyle ifade edecektir; *“Memleketin sosyal politikası bugüne kadar münhasıran, 1936 senesinde neşredilen tek bir iş kanununa dayanmaktadır. Bugün işçi ve müstahdemlerimiz henüz sınıf şuuruna ermiş değillerdir; bunun haricinde halen Türk işçileri sendikalara malik olmadıkları gibi, kooperatiflere, siyasi organizasyonlara, hususi matbuata ve parlamentoda mesleki mümessillere de malik bulunmamaktadır, diğer taraftan hastalanan, sakatlanan ve yaşlanan işçilere muntazam bir bakım ve yardım hususunda talep hakları temin eden içtimai sigortalardan da henüz hiçbir eser yoktur.”*¹⁰⁰

B.İşçi Talepleri

1908'den itibaren yerine getirilmediği için grevlerle sonuçlanan işçi istekleri; 8 saatlik işgünü, sosyal güvence, sendika hakkı, haftalık ve yıllık dinlenme hakkı başlıkları altında toplanabilir. Osmanlı devleti döneminde bu talepler yasaklayıcı tavırlarla karşılaşmıştır. Gerek padişah fermanları gerekse Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde çıkarılan kanun ve nizamnameler işçi hareketlerini engellemeye yönelik olmuştur. İttihat ve Terakki dönemi de sendikal hareketlerin yasaklanması gibi kararlara bakılarak hem otoriter hem de müdahaleci olarak yorumlanmaktadır. Milli Mücadele döneminde, muhatap daha çok yabancı sermaye olmakla birlikte, dört yıllık dönem içerisinde 19 grev düzenlenmiştir. Özellikle 1920 yılı 7 grevle bu olayların en yoğun olarak yaşandığı yıllardır. Sekiz grevle demiryolu taşımacılığı grevi en fazla orana sahip olup, 18 grevle İstanbul grevlerin merkezi durumundadır. Bu grevlerin ekonomik ve toplumsal özellikleri yanında politik karakterleri de mevcuttur. Zaten işgal dönemi olması durumu daha da nazikleştirmiş, yabancı sermayeye karşı mücadele siyasi bir cephe de kazanmıştır. Yine de grevin başlamasından önce

¹⁰⁰ Gerhard Kessler, *İçtimai Siyaset*, çev. Orhan Tuna, İstanbul, Milli Mecmua Basımevi, 1945, s. 135.

işverenle görüşmek, pazarlık yapmak gibi girişimlerde bulunulması sıkıntıların sadece siyasi değil gerçekçi yönünü de gösterir.¹⁰¹

Şark demiryolları işçi ve memurlarının devletten birtakım istekleri olmuş, devlet tarafından bunların bir kısmı kabul edilebilir, bir kısmı ise kabul edilemez bulunmuştur. Bu istekler, İstanbul'da bulunan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından şifreli bir halde Başvekil Paşa Hazretlerine 28 Temmuz 1928'de gönderilmiştir. Kaya bu isteklerin bir kısmını lazım ve kabul edilebilir görürken, bir kısmının kabulünü de imkânsız görmüştür. Bu imkânsız isteklerde, dışarıdan bazı kimselerin tramvay çalışanlarını greve teşvik etmelerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Bu konu hakkında takibatta bulunulması ve icap ederse sorumluların tutuklanmaları ve teyakkuzda bulunulması valiye bildirilmiştir. Bu yazı üzerine Nafia Vekili, Başvekâlete yazdığı yazıda; Şark demiryolları çalışanları tarafından bildirilen taleplerin şirketçe kabul edilse bile hükümetçe kabul edilemeyeceğinin daha önce tarafından İstanbul'a yazıldığını ve dahi demiryolu taburunun hazırlanması gereğinin de, Erkân-ı Harbiye Umûmiyye reisliğine yazdığını bildirmiştir. Nafia vekili 31 Temmuz 1928 tarihinde, İstanbul'daki Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Beyefendiye gönderdiği yazıda, işçilerin kabule şayan görmediği taleplerini şöyle sıralamıştır:

- a. Her sene bir maaş nispetinde ikramiye verilmesi
- b. Nüfusa göre aile zammının kabulü
- c. Vergilerin şirket tarafından verilmesi
- d. Hakiki ihtiyaçtan fazla kadroların tezyidi
- e. Elbise bedellerinin tamamen şirket tarafından ödenmesi
- f. Amele temsilcilerinin vücuduyla tahkikat yapılması *

¹⁰¹ Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 824, 825, 827.

* Bir karşılaştırma yapmak için bundan 20 yıl önceki işçi istekleri; 17 Ağustos 1908'de Anadolu Bağdat Demiryolu işçilerinin "Bağdat Demiryolları Memurun ve Müstahdeminin Cemiyeti Uhuvvetkarisi" yoluyla, genel müdürlüğe verdikleri dilekçede "karanlık birer yoksulluk yuvası olan evlerinin şenlendirilmesini, dayanılmaz bir hal alan hayatlarına bir parça refah saçılmasını" istedikleri görülür. İşçilerin Alman şirketinden istekleri şunlardır; 1. İşçi derneğinin şirket tarafından tanınması, 2. Şube müdürleri erkanından başka bütün memurlara bir aylık tutarında ikramiye verilmesi, aynı zamanda memurlara kıdemleri oranında zam yapılması, 3. Yol işçileri gibi, her dereceden işçilere günde 3 kuruş zam yapılması, 4. Gündelikli memur ve uzman işçilere 4 kuruş zam yapılması ve iş

Vekil bey eğer bu maddeler kabul edilirse, o zamanki sayıları on bine ulaşan ve hallerinden asla şikâyetleri bulunmayan ve her sene bin kişi artan, devlet demiryolları çalışanları için de aynı şeylerin kabulünün lazım geldiğini, fakat bunun devlet bütçesine büyük külfet getireceğinden mümkün olmadığını ifade etmiştir. Diğer taleplerin devlet demiryollarından aşağı ise kabul edilmesinin uygun olacağı ve meselenin bu bakış açısına göre takip edilerek İstanbul vilayetine devlet tarafından bildirilmesi rica edilmektedir. Çalışanların, kabul edilmesine imkân olmayan isteklerinin ret sebepleri şunlardır:

1. Bütçe encümeni bu sene devlet demiryolları bütçesine vaz edilen ve bir aylık maaşın 1/10'una bile ulaşmayan ikramiyesini zorlukla kabul etmişti. İkramiye ancak, hizmeti mesbuk olup da (geçmiş) zamma nail olamayanlara verilebilir. Miktarı, kıdemine, hizmetine ve kabiliyetine göre ödenir.

sürelerinin dışında çalıştırılmamaları, 5.Gece çalışanlara iki kat gündelik verilmesi, 6.Hasta olan memurların işten çıkartılmaması, 7.Memur tüzüğünün değiştirilmesi, aylığından %1.5 kesilen her memur ve ailenin parasız tedavi edilmesi, masrafın şirkete ait olması. (Gavril, **a.g.e.**, s. 180'den nakleden; Sencer, **a.g.e.**, s. 179, 180) Osmanlı uyruklu işçilerin diğer bir istekleri de yerli ve yabancı işçiler arasında ayırım yapılmaması ve işe göre ücret ödenmesidir. Yönetimin bu isteğe cevabı ise, “Siz biftiek yemeğe, şampanya içmeğe alışmamışsınız, ihtiyacatınız azdır. Ekmek peynir ile geçinebilirsiniz...Avrupa memurları kadar maaşa müstahak değilsiniz.” dendiği iddia edilmiştir. Son tahlilde grev sonunda kabul edilen tek istek, bir miktar ücret artışıdır. Hükümet ise yabancı şirkete ödemesi zorunlu kilometre garantisi söz konusu olduğundan sadece işçilerin greve gitmemesi için çalışmıştır. (Şehmus Güzel, “Anadolu-Bağdat Demiryolu Grevi”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 829, 830) Ortak olan değişmeyen mesele, maaşların artırılması yani zam meselesidir. 1920 ve 1921 yıllarına ait işçi istekleri; 10 Kasım 1920'de tramvay işçilerinin şirket idaresinden istekleri şunlar olmuştur: %100 zam, yönetim kurulundan ve işletme müdürlerinden 8 kişinin işe alınmamak üzere işten çıkarılması, işe alınacak ve işten çıkarılacak işçilere işçi kurulunun karar vermesi, işçi hastanesi açılması, şirketin yabancı bir şirketle hiçbir iş yapmaması, işçilerin çocukları için okul açılması, öğretmenlerin işçiler tarafından seçilmesi, işgücünün 8 saat olması, gece çalışanlara iki kat ücret verilmesi. 31 Mart 1921'de Kadıköy havagazi işçilerinin şirketten istekleri: iş saatinin 8 saate indirilmesi, %50 zam, 1 defalık 1 maaş ikramiye, günde 1 kilo ekmek, eskisi gibi kömür ve elbise dağıtılması, gece çalışanlara 2 kat ücret, üç ay çalışmış işçiye hastalığı sırasında ücret verilmesi, ücretli hafta tatili, koşuşların sağlığa uygun koşullarda olması, ustabaşların emriyle keyfi işten çıkarmaların olmaması, arabacıların kömür taşımadıkları günlerde de ücret alabilmeleri. (**İkdam**, 10 Kasım 1920, 31 Mart 1921'den nakleden; Sencer, **a.g.e.**, s. 251-253.) 1920'de işçilerin, şirketin yabancı şirketlerle iş yapmamasını istemesi, özellikle milli mücadele döneminin hassasiyetleri dikkate alındığında anlaşılabilir bir milliyetçilik duygusuyla izah edilebilir. 1921 yılında ise kömür ve elbise dağıtımının “eskiden olduğu gibi” tekrar istenmesi, önceden sağlanan bu imkâna savaş nedeniyle son verilmiş olduğunu düşündürmektedir. Şark demiryolu işçilerinin 16 Kasım 1923 tarihindeki isteklerinin ilk maddesi de milliyetçilik duygularının bu dönemde daha da hakim olduğunu gösterir: “Ermeni komitelerine cebren iane toplayan hainlerin, fabrika duvarlarına Konstantin Venizelos'un resimlerini yapıştırıp bunları Türklere öptüreceksiniz diyen küstahların, muhterem kumandanlarımıza hakareti etmiş olan hainlerin zaman kaybetmeden Şark şimendiferleri kumpanyasındaki memuriyetlerinden sureti katiyede uzaklaştırılmalarını” (Sencer, **a.g.e.**, s. 260) istemeleri artık bu konuda seslerini daha çok çıkardıklarının bir göstergesidir.

2. Nüfusa göre aile zammı, devlet bütçesi için Meclis'den geçirilmesine imkân olmayacak derecede zordur.

3. Anadolu-Bağdat demiryolları çalışanlarına ait kazanç vergileri iki sene bütçeden karşılanmıştı. Hâlbuki bütçe encümeni buna itiraz ederek sonradan bütçeden kaldırdı. Şark demiryolları için bu kabul edildiği takdirde, Devlet Demiryolları çalışanları buna itiraz edeceklerdir.

4. Türkiye'de bütün demiryolları memur ve çalışanları kadroları işe nazaran Avrupa'daki emsalinden fazladır. Vekâletlerce Devlet Demiryolları kadrolarını kısıtlanmasına çalışılırken, kadroların arttırılması mümkün değildir.

5. Devlet Demiryollarında resmi üniforma giymeleri mecbur olanların senede bir elbise ve üç senede bir palto bedelinin %20'si bütçenin ikramiye faslından verilmekte ve bundan başka gocuk, çizme ve benzeri bedeller taksitle ve tamamen maaşlardan kesilmektedir. Şark demiryolları çalışanları için elbiselerin bedava verilmesi kabul olunursa, Devlet Demiryolları çalışanlarının da aynı şeyi talep etmesi normaldir. Nitekim şark demiryollarında resmi elbise giymeye mecbur olanların sayısı 400-500 buna mukabil Devlet Demiryollarında 5000 kişiye ulaşmaktadır.

6. Amele delegelerinin vücuduyla tahkikat hususuna gelince; bizde bunun zamanı henüz gelmemiştir. Devlet Demiryolları amele ve işçileriyle çoğunlukla vaki olan münasebetim neticesi olarak anladım ki, hiç kimse yaptığı kusuru hata kabul etmez ve bunun cezalandırılacağına kani değildir.

Nafia vekilinin, kabul olunabilecek talepler hakkındaki görüşleri şöyledir:

1. Maaş ve yevmiyelerin Devlet Demiryolları memurlarının tamamına ve kadro esasına göre tespiti muvafıktır.

2. Kilometre ikramiyesi ve benzeri tazminatın Devlet Demiryollarından az ise o dereceye çıkarılması caizdir.

3. Hüsn-ü hizmet etme mükâfatları miktarının kesin olarak tespiti mümkün değilse de bir şekil bulunması mümkündür.

4. Açıkta çalışanların sıhhatlerini korumak için gerekenler yapılmalıdır. Bu konu vekâlet tarafından birçok kez şirkete tebliğ edilmiştir.

5. İkametgâhlardan sıhhi ihtiyaçları temin için yeterli olmayanların ıslahı gerekmektedir. Mamafih, bu ıslahatı şirket kabul ederse, masrafının %80'ini hükümet mukaveleten vermeye mecburdur.

6. Yol amelesinin takımlarını aldığı andan itibaren dönüş saatinin mesai saatinden addedilmesi doğrudur ve Devlet Demiryollarında böyle yapılmaktadır.

7. Sıhhi ve hasta bakım heyetinin ihtiyaçları karşılamadığından düzeltilmesi lazımdır.

8. Şu ana kadar şirketin amele lehine söz verdiği itilafnamelerin tatbik edilmeyen maddeleri varsa, bunun tatbiki gerekmektedir.

9. Geçici memur istihdamı meselesi, "Devlet Demiryolları memurun talimatnamesi"nin ilgili hükümlerine göre çözülebilir.¹⁰²

Görüldüğü üzere, Şark Demiryolları işçilerinin istekleri, başta Şükrü Kaya olmak üzere, Nafia Vekilliği tarafından da temkinli karşılanmıştır. Bu işçilerin dışarıdan kışkırtılarak greve gitmeleri ihtimali de bilinmekle birlikte buna karşı valiliğin tedbir alması istenerek, yapılması mümkün olmayan istekleri gerekçelerle izah edilerek reddedilmiştir. Burada, karar verirken, devlet işletmesi olan Devlet Demiryolları'nda çalışan işçilerin durumu referans alınmıştır. Bu haklı ve doğru bir tutumdur. Aynı ülke içerisinde, özel sektörde ve devlet sektöründe çalışan iki işçi grubunun imkânlarının ve hayat şartlarının müsavi tutulmaya çalışılması hem sosyal devletin hem de adaletin gereğidir. Devlet, o tarihte sayıları on bini bulan ve her sene bin kişi artan demiryolu çalışanların hallerinden memnun olduklarını belirtirken, hem bu isteklerin yersiz olduğunu belirtmiş olur, hem de bu isteklerin onlara örnek teşkil etmesinden çekindiğini de açıkça ifade eder. Kabul edilmeyen öneriler; her sene bir maaş nispetinde ikramiye verilmesi, nüfusa göre aile zammının kabulü, vergilerin şirket tarafından verilmesi, hakiki ihtiyaçtan fazla kadroların tezyidi, elbise bedellerinin tamamen şirket tarafından ödenmesi ve amele temsilcilerinin vücuduyla tahkikat yapılması olup bunların devlette çalışan işçiler için de mevcut ve mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Fakat kumpanya

¹⁰² BCA 030.10.00.154.85.9

çalışanlarının devlet demiryolları çalışanlarının sahip olduğu haklara, örneğin açıkta çalışanların sıhhatlerinin korunması için gerekenlerin yapılması, ikametgâhların sıhhi şartlara uygun hale getirilmesi, yol amelesinin gidiş ve dönüşlerde yollarda geçen süresinin de mesaiden sayılması gibi haklara, erişmeleri için gerekenin yapılacağı ifade edilmiştir.

29 Mart 1929 tarihinde, Tütün Amelesi Cemiyeti İstanbul Beşiktaş'ta olağanüstü bir toplantı yaparak, tütün işçilerinin düşük ücretlerle ve kötü koşullarda çalıştırıldıklarından ve tütün şirketlerinin tütünleri işlenmemiş olarak ihraç etmesi dolayısıyla çalışan işçilerin işsiz kalmaya başlamalarından şikâyet etmişlerdir. Bir komisyon oluşturularak, komisyonun işçiyi himaye edecek olan İş Kanunu'nun bir an önce yürürlüğe konulması, işçiye grev hakkının tanınması ve işçi yayınlarına izin verilmesi gibi konularda çalışması istenmiştir.¹⁰³

İş kanununun çıkması 1936 yılını bulacaktır. Fakat işçi ve memurların iş bulmalarına yardımcı olmak için, tespit edilebilen, ilk karar; Temmuz 1931'de, bütün vekâletlere, müstakil ve mülhak makamlara Başvekil tarafından gönderilen bir tavsiye yazısıdır. Böyle bir karar alınmasında, muhtelif dairelerde açıkta kalan memurlardan memleketlerinde geçinemeyecek durumda olanların amelelik vesaire gibi iş bulmak için Ankara'ya gelenlerin belediyeye müracaat ederek iş istemeleri etkili olmuştur. Belediye bunların isimlerinin ve vaziyetlerinin tespiti için bir büro kurmuş; bundan böyle memur ve işçiye ihtiyacı olan resmi daire ve müesseselere belediyece hüviyet ve vaziyetleri tespit edilecek olan bu kabil kimselerin tavsiye edilmesini muvafık görerek, keyfiyet tasvip buyrulursa memur ve işçiye ihtiyacı olan daire ve müesseselerin belediyeye müracaat eylemeleri hususunun vekâletlere tebliğ edilmesini rica etmiştir. Dâhiliye Vekâletinin 22 Haziran 1931'de, Başvekâlete yazdığı yazı, kabul görerek 9 Temmuz 1931'de bütün vekâletlere, müstakil ve mülhak makamlara, memur ve işçiye ihtiyacı bulunan resmi daire ve müesseselerin bu hususta belediyeye

¹⁰³ "Tütün İşçisi Hak Peşinde", **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)**, Cilt 1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 134.

müracaat eylemeleri tavsiye edilmiştir.¹⁰⁴ Bu karar, kamu istihdam hizmetlerine ilişkin ilk yasal düzenleme olan, 1936 tarih ve 3008 sayılı İş kanununun yerel ve küçük çaplı bir uygulaması olarak düşünülebilir. İş kanunu lâiyhası hakkında tartışmalar devam ederken, İnönü; işsizliğin önüne geçmek ve mümkün olduğu derecede herkese iş bulmak ve memlekette seyyal ve nâkil bir iş arz ve talebi tesis etmeği amme hizmetlerinden biri olarak telakki ettiklerini ifade etmiştir. Bu itibarla işçileri yerleştirme hususunda meccani yerleştirme evlerine bilhassa belediyeler ve vilayetler tarafından açılacak yerleştirme idarehanelerine ve bunların muamelatını seri bir şekilde takip etmek ve arz ve talebi en iyi şekilde tanzim etmek üzere merkezi bir ofis teşkiline¹⁰⁵ çalışılacağını ifade etmiştir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, hem yoksullar hem de yardımseverler yoksulluktan kurtulmak için yapılması gereken en etkili yardım türünün, yoksullara iş bulma olduğunu düşünmektedirler.¹⁰⁶ 1936 sayılı kanun, görevi “işçilere vasıflarına uygun işler bulmak ve işverenlere de işlerine uygun vasıfta işçi bulmak” olan ve 15 Mart 1946 tarih ve 4837 sayılı kanunla¹⁰⁷ faaliyete geçen İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun temelini atıldığı kanundur. Dolayısıyla Ankara Belediyesinin ilk adımı atmasıyla Temmuz 1931 tarihinde tavsiye kararı haline gelen bu girişim, İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun temeli olarak görülebilir.

C. Yabancı Sermaye Meselesi ve Madenlerin Millileştirilmesi

Zonguldak bölgesinde uzun süre, gerek işletmeci gerekse diğer çalışma alanlarında, azınlıklar göze çarpmıştır. Örneğin önemli bir merkez olan Kozlu’daki Osmanlı anonim şirketini Yunanlı Arvandis kardeşler

¹⁰⁴ BCA 030.10.00.00.15.87.11

¹⁰⁵ BCA 490.01.00.00.1437.1.2

¹⁰⁶ Tevfik Erdem vd., “Yoksulluk, Türkiye’de Yoksullara Yapılan Yardımlar ve Yardım Kuruluşları Algısı” **Opus: Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim-Kasım-Aralık 2011, s. 93, 105.

¹⁰⁷(Erişim) <http://portal.iskur.gov.tr/Sayfalar/tarihce.aspx>, 22.6.2011.

İtalyanlarla beraber kurmuşlardır. Zonguldak kömür havzası işletmelerine dışardan gelen Rumlarla birlikte yerli Rumlar da talip olmuşlardır. Bunların en önemlisi 60 nolu Rumbaki ocağıdır ve ocak işletmecisinin adını taşımaktadır. Bölgede Rumlar, işletmeci olmaktan başka, mühendis, mühendis yardımcısı, başçavuş, ustabaşı, memur, makinist, kazmacı, ateşçi olarak çalışmışlardır. Bu duruma Meclisin 21 Ekim 1920 tarihli oturumunda konuşan Tuna Hilmi Bey, Zonguldak merkezinde Rum ve Ermenilerin nüfusun arttığını söyleyerek dikkat çekmek istemiş, bölgedeki Müslüman nüfusu arttırmak için önlemler alınmasını önermiştir. Fransız işgaliyle birlikte, bölgedeki azınlıkların çoğunun düşman için çalıştığı görülmüştür. Örneğin, Zonguldak Laskaridis ocağında çalışan Perikli oğlu Todor'un, İzmir'in işgali sırasında Türkler hakkında konuştuğu için, Milli mücadelenin hitamına değin Erzurum'da hapsedilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁸ Bu ve benzeri olaylar göstermektedir ki, Atatürk önderliğinde başlayan milli mücadele hareketine karşı Zonguldak ve havalisinde birtakım olumsuz girişimler olmuştur. Bölgenin Cumhuriyet yönetimi için önem verilen kömür ocakları merkezi olması durumu daha da nazik kılmaktadır. Cumhuriyet döneminde Zonguldak-Ereğli kömür havzasında bulunan çeşitli hisselerin devir ve kiralınması gibi konuların kabulü İcra vekilleri heyetinin onayı ve Reis-i Cumhur Atatürk'ün imzasıyla mümkün olabilmiştir. Bu konudaki hassasiyetin milli mücadele döneminden itibaren bölgenin stratejik konumu ve nazik durumu etkili olmuştur kanaatindeyiz.* İlerleyen tarihlere ait bir belgede ise Kandilli mevkiindeki bir

¹⁰⁸ Ali Sarıkoyuncu, "Zonguldak ve Havalisinde Milli Mücadeleye Zarar Verici Faaliyetler", (Erişim)<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=576>, 22.05.2010. Harp komitesi tarafından hazırlanan Ağustos 1920 tarihli rapora göre Zonguldak'daki madenlerin menşei kısmında azınlıklara rastlanır. Kozlu mevkiinde, Petro Gregoviç; Kilimli mevkiinde, Sarafım Anantasyadis, Lazaros Papadoplos; Amasra mevkiinde, Pandelaki, Penbeciyan. (MTA Arşivi, **a.g.e.**, s. 6, 7)

* Başkanlık Cumhuriyet Arşivi incelendiğinde, madenlerin devir, satış, kiralama vs. hususlarının bu şekilde onaylanarak yapıldığı görülür. Bu durum, 19. yüzyılın sonunda başlamıştır. Madenleri bulup da teknik sebeplerle işletemeyen maden sanatkârları, bunları müteşebbislere uygun fiyatlarla devretmeye başlamışlar ve bu zamanla rutin bir maden hareketi olmuştur. Zamanla devlet adamları bu faaliyetten hazine lehine faydalanmayı düşünmüş, maden araştırmaları, maden imtiyazı, terkedilmiş madenlerin yeniden ihalesi gibi faaliyetleri harç ve rüsuma dayanan kanunlarla desteklemiş ve himaye etmişlerdir. (**BCA** 030.01.00.00.39.234.3.3) Özellikle Zonguldak ve çevresindeki madenlerin bu şekilde Bakanlar Kurulu kararıyla devri, kiralınması belgeleri sayıca diğerlerinden çok olup, 100'e yakındır. Örneğin bkz.; 030.0.18.001.001.27.78.10, **BCA** 030.0.18.01.01.018.14.9.001, **BCA** 030.0.18.01.01.021.66.009, **BCA** 030.18.01.02.4.39.7.

kömür ocağının, Maadin Nizamnamesi'ne aykırı olarak, yabancı bir şirkete devredilmesi girişimi üzerine Etibank'a devredilmesine karar verildiği görülmüştür.¹⁰⁹ Bu uygulamalar, Türkiye İktisat Kongresi'nde yabancı sermaye hakkında hükümete sunulan önerilerin de yerine getirildiğini gösterir. Konuyla ilgili olarak kongrenin hükümetten istedikleri şunlar olmuştur; tamamen yerli sermayelere terk edilecek işlerin tayini ve bu işlere muvazaa yoluyla yabancı sermayenin girmesinin engellenmesi, kanunen Türk sayılmayan şirketlere hiçbir zaman işletme imtiyazları ve özel izin verilmemesi ve bunların Türk yurttaşları ve şirketlerine ait olan muafiyetlerden yararlanmamaları.¹¹⁰ Böylece işletme imtiyaz ve kazançlarının yalnızca Türk şahıs ve şirketlerine ait olmasına çalışılmıştır. 1926 yılında Maadin Nizamnamesinde değişiklik yapılarak, madenler üzerindeki yabancı spekülasyonunu önlemek amacıyla, "*Devlete ait bilinen madenlerin hükümetçe ya doğrudan doğruya veya Türk şirketleri ile birlikte idaresi veya kâra devletin katılması kaydıyla %51 sermayesi Türk vatandaşlarına ait şirketlere ihale*" edilmesi maddesi konulmuştur. Ayrıca madenlerde yabancı uyrukluların çalışmasına ancak Türklerden insan gücü bulunmadığı zamanlarda izin verilmiş, çalışan her yabancı teknisyenin karşılığında şirketlerin bir Türk teknisyen yetiştirmesi şartı getirilmiştir.¹¹¹

Madenlerin devletleştirileceğinin sinyalini Atatürk daha 1 Mart 1922 tarihindeki konuşmasında; ekonomik politikanın önemli amaçlarından birisinin de, genel yararı doğrudan doğruya ilgilendirecek kurumlar ve iktisadi teşebbüslerin mali kudretin ve teknolojinin izni oranında devletleştirilmeleri olduğunu söyleyerek vermiştir. Toprak altında kullanılmadan duran maden hazinelerinin kısa sürede işletilerek milletin yararına sunulmasının da ancak

¹⁰⁹ **BCA** 030.18.01.02.67.63.2 Bundan daha önceki bir tarihte ise Fransız bir şahsa satılan kömür ocağının yabancı şahısta kalmasına izin verildiği görülmüştür. (**BCA** 030.18.01.02.5.50.3)

¹¹⁰ Orhan Türkdoğan, **Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri**, 2. baskı, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1982, s. 81. Diğer alanlarda ise imtiyazların devam ettiği söylenebilir. 16 Kasım 1923 tarihli kanun lâyihasında, Nafia Vekâletiyle Fransız tebaasından mühendis K. Garrotlat ve şekerarı arasında Mersin'de liman ve rıhtımlar ve müteferriatı inşa ve işletilmesine dair imtiyaz mukavele ve şartnamesi, T.B.M.M.'ce kabul edilmiştir. (**BCA** 030.18.01.01.7.33.16)

¹¹¹ Tamzok, **a.g.m.**, s. 186.

bu yöntemle mümkün olduğu düşünülmektedir.¹¹² 1936 tarihinde Ereğli şirketine ait kömür ocaklarının bilumum tesisat ve binalarının 3.500.000 Türk lirası karşılığında hükümetçe satın alınmasına dair bir kararname çıkarılmış ve bu işle İktisat Vekili Celal Bayar görevlendirilmiştir.¹¹³

Cumhuriyet yönetimi, Ereğli şirketi bünyesindeki ecnebilere ait maden işletmelerinin çok büyük bir kısmını devralmıştır. Devralınmadan önce, ocakların üretimi senelik 597,499 tonu geçmiyordu. Çalışan madencilerin çoğunluğu gayri milli olup sayıları yüzü geçiyor, işçiler sefalet içinde çalışıyordu. 1938 senesi sonunda ise vaziyet şudur; bölge üretiminde yabancı unsurun payı %21'e inmiştir. Üretim 2.588.957 tona çıkmıştır. Havzada yabancı müessese kalmamıştır, madencilerin sayısı ona inmiştir. İşçi sıhhi bir şekilde yaşayan ve bakılan bir efendi olmuştur. Fenni terakki ve işçilerin sosyal durumlarını düzeltmede, İş Bankası'nın öncü rolü inkâr edilemez.¹¹⁴

D.İşçilerin Gündelik Hayatları

Havza-i fahmiyye işçileri %88 oranla en fazla Zonguldak vilayeti ile civar vilayet ahalisinden oluşmaktadır. Kalan %12'si ise diğer vilayetlerin ahalisidir. Bölge halkının günlük durum ve ahvalini bildiren bir raporda, işçilerin yaşam koşullarından bahsedilmektedir. Rapora göre, vilayetlerin ahalisi giyinmesini, yemesini oldukça iyi bilir. Fakat çoğunluğu oluşturan bölge işçileri ne giyinmesini ne yemesini bilir. Bunların giyecekleri elbise Amerikan bezinden ve basmadan mamul, her tarafı yırtık bir gömlek ve bir dondan ibaret olduğu gibi, genelinin ayağında güneşte kurutulmuş siğir derisinden mamul ve kinnap ile bağlı yarım çarıktan ibaret olduğu gibi

¹¹²Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.1, Cilt 18, Sayı 2'den nakleden; Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, s. 71.

¹¹³BCA 030.18.01.02.70.91.10

¹¹⁴MTA Arşivi, Zonguldak Havzası Müesseselerinin Birleştirilmesi Hakkında Rapor, 1931, Yer No.:1564, s. 4.

soğuktan korunmak için eline geçirebildiği eski bir hırka, ceket gibi bir redingot ve nevi muhtelif ele alınmaz elbise ve eski eşya kullanırlar. O kadar ki, işçiyi hava şartlarından koruyan üzerindeki libas değil, gözeneklerine nüfuz etmiş olan kömür tozları ile müşemma halini alan muzur kir tabakasıdır. Bu işçilerin yedikleri ise ya köyünden getirdikleri mısır unundan yapılmış bulamaç ya da madenci tarafından istihkaklarından kesilerek verilen günlük bir kilo ekmektir. Katıkları soğan olup, sıcak yemek ya da et nedir bilmezler. Bu şartlarda giyinip günde katıksız bir kilo ekmekle beslenen bir işçi günde 8 saat galerilerde maden kuyularında ayakları su içinde çalışmaktadır. Bu hal birkaç sene daha böyle devam ederse, yetişecek bünyeler bir Japonyalı vücudu gibi küçük ve gayet cılız olacaktır. Rapora göre, bu noktada görev amele birliğine düşmektedir. Amele birliği işçiyi cebri yedirmek ve giydirmekle görevli olmalıdır. Bunu alacağı yüzdelerden bir ikisini karşılık göstererek elbise yaparak ve ocaklarda aşhane açarak yapmalıdır.¹¹⁵ Daha sonraları Türkiye'ye gelerek Zonguldak maden havzasında incelemelerde bulunan Gerhard Kessler'in bir Fransız maden şirketinin işçilere ikametgâh olarak tahsis ettiği yerle ilgili şu yorumu bölgenin şartlarına ışık tutabilir: *"Gördüklerim, modern bir çiftçinin hayvanlarını bile barındırmaktan içtinap edeceği penceresi dahi bulunmayan taş odalardı. Hiçbir suretle bu duvar harabelerine insan ikametgâhı denemez. Anlaşılan bu müteşebbisler, kendilerine toprak altından kara elmas çıkarmak için çok ağır ve tehlikeli şartlar altında çalışan kimselere karşı en ufak insani duyguları bile beslememişlerdir."*¹¹⁶ Yine yevmiye ve ceza meseleleri de madenciler ve ameleler arasında sorun olmaya devam etmiş, hatta 1934 tarihine kadar asgari ücret maddesi ancak bir kere tatbik edilmiştir. Ücret meselesi, şirketler tarafından görevlendirilen yabancı mühendislerin madenlerin randımanını değerlendirmesi sonucu kararlaştırılır, mühendisler de randımanı ne kadar az işçiliğe mâl ederlerse o ölçüde mükâfatlandırılırlardı.¹¹⁷ Dönemin Ticaret Vekâleti müsteşarı Zühtü Bey'in bir gazeteye verdiği beyanat da işçilerinin

¹¹⁵ MTA Arşivi, **Zonguldak Havza-i Fahmiyye Raporu**, s. 42, 43.

¹¹⁶ Kessler, **Zonguldak ve Karabükteki**, s. 13.

¹¹⁷ Ahmet Naim, **Zonguldak Havzası**, 1934, s. 150-151'den nakleden; Topçuoğlu, **a.g.m.**, s. 296.

durumunun fecaatini açıklar niteliktedir. Zühtü Bey; *“Dertli milletin amelesi de elbette dertli olur. Havza amelesi de baştan aşağı hastalıklı ve muzdariptir. Bu zavallı kitlenin dertlerinin nereden başlayıp nerede bitirilebileceğini tayin edemiyorum. Havza’da amele meselesi ücret meselesi midir, sıhhat ve selamet meselesi midir, yoksa daha yüksek bir refahı içtimaiyeye namzet olmak isteyen bir sınıfın talepleri meselesi midir?”* diye sorar ve biraz sonra cevap verir; *“Buradaki facia, ücretlerin bazen tedahül etmesinden, hiç verilememesinden veya muhtelif cezalarla tenkis edilmesinden dolayı fiilen daha aşağı miktarlara iner ve bu hale göre Havza’da amelelik, boğazı tokluğunun çok altında, hayatı bir nevi bile bile ifna oyununa münce olur...Şöyle hülasa edebilirim:Amele burada, zavallı, cılız ve zayıf bir kurbandır. Amelenin bu halinden kendisi az müşteki, etraf az çok mütehassis.”¹¹⁸*

Oysa yeni kurulmuş bir devlet için önemli bir ihtiyacı karşılayan ve ekonomik anlamda da yükselmesini sağlayabilecek olan bu maden işletmelerinin iyi yönetilmesi elzemdir. Bölgede bizzat araştırma yapan Kessler’e göre; Zonguldak Havzasından ekonomik anlamda daha iyi faydalanabilmek için öncelikle ulaşımı sağlayan limanların şartlarının, ikinci olarak da çalışma şartlarının düzenlenmesi gerekmektedir. Liman durumunun hali Kessler’in ifadesiyle acınacak derecede kötüdür. Çünkü yine deniz kenarında olan ve aralarında 140 km. mesafe olan İstanbul’a yeterli miktarda kömür gidememekte, soğuk yüzünden insanlar donmakta, okullar tatil olmaktadır. Dünyadaki bu ölçekteki hiçbir şehir, kömür havzasına bu kadar yakın olmayıp, büyük rıhtım ve limanlar inşa edilirse, İstanbul Avrupa’nın bütün baş şehirlerine kömür ihraç edecek hale gelebilir. İkinci olarak zikredilen çalışma şartları önemlidir. Çünkü düşük ücretlerle çalışan, kötü bakılan, kötü yerlerde ikamet eden sıhatsız ve gayri memnun işçilere nazaran iyi ücret alan, iyi bakılan iyi şartlar altında ikamet eden sıhhatli ve memnun işçilerin randımanlarının çok daha yüksek olduğu bütün sanayi memleketlerinin tecrübeleriyle sabit olmuş bir hakikattir. Kessler, bölgede iyi

¹¹⁸ Ahmet Naim, **Zonguldak Havzası**, 1934, s. 137’den nakleden; Topçuoğlu, **a.g.m.**, s. 298.

şeylerin de olduğunu söyleyerek; maden kazalarında müdahale etmek için modern gereçlerle donatılmış kurtarma ekiplerinin meydana getirildiğinden, işçilere yatacak yer ve günde üç öğün iyi kalitede sıcak yemekten başka iş elbiseleri ve sabun verildiğinden bahsetmektedir. Kessler'in "mükemmel" olarak tarif ettiği hastane ve bunun haricinde bir hayvan hastanesi dahi vardır. Tıbbi bakıma ait işler, maden havzasındaki en memnuniyet veren kısımdır. Fakat Kessler, 23.000 kişilik sıhhatli personelin iyi bir çalışma ortamında bulunmasını, 300 hastanın bakımından daha elzem olduğunu belirtmeden geçemez.¹¹⁹ Mesken meselesinin çözümü, yaklaşık 15.000 işçiye aile evlerinin yapılması gerektiğinden ve büyük sermayeye ihtiyaç duyulduğundan müşkül gözükmektedir. Kessler, Türk devletinin birkaç yüz kişinin tatil haftalarında dinlenme ve eğlenmeleri için 2000 metre yükseklikteki Uludağ'da yol inşa etmelerini fakat 300 metre yükseklikteki iskân bölgelerine ev inşa edememesine hayret etmektedir. Oysa Zonguldak'taki mesken meselesinin halli uzun vadede kömür sıkıntısını çok hafifletecek ve önemli bir iktisadi mesele de hallolacaktır.¹²⁰

Yaklaşık 25.000 kişinin çalıştığı Karabük bölgesinde habersiz olarak ziyarette buldukları işçi evlerini anlatan Kessler; bölge kadınlarının Avrupalı gibi giyindiklerini, evlerinin temiz ve muntazam olduğunu, yırtık elbiseli, pejmürde kıyafetli tek bir ferde rastlamadıklarını anlatır. Ücret sistemi, Zonguldak'taki gibi nakdi ücret ve prim zamlarını ihtiva etmektedir. Sekiz saatlik iş saatinin en aşağı ücreti iki liradır. Diğer ücretler kademeler halinde yükselir. Zonguldak'a göre daha olumlu şartlar mevcut olup, masaların üstünde örtüler bulunur, çocuk başına 6-10 liralık aylık, müessesede beş seneden uzun zamandır çalışanlara daimi işçi primi ödenir. Çalışanların tatil günlerini dinlenerek geçirmeleri için Amasra'ya gidiş-gelişler için ücretsiz otobüsler kaldırılmış, dinlenme yurtları ve kamplar inşa edilmiştir. Sağlık hizmetleri anlamında; üç aya kadar devam eden hastalıklarda çalışana hastalık parası ödenmekte, nekahat devresindekilere ücretli izinler verilmekte, doğum yapan kadınlara 25 lira ödenmektedir, vereme yakalanan

¹¹⁹ Kessler, **Zonguldak ve Karabükteki**, s. 8-19.

¹²⁰ Kessler, **a.g.e.**, s. 23, 24.

hastalara 600 liralık tazminat verilmektedir. Ölümle sonuçlanan kazalarda, kazazedenin dul eşine bir defaya mahsus 800 liralık tazminat ödenmektedir. Kessler, bölgedeki idarenin başarısını idarenin başında bir aile babası gibi çalışan Erkan'a atfeder ve diğer sanayi alanları ile havzalarda da bu ayarda şartların olmasını temenni eder.¹²¹

1939 yılında Fethiye'deki krom işletme bölgesinde incelemelerde bulunan Özeken de bölge hakkında iyimser bir tablo çizer. Bu tablo, Türkiye'deki maden işletmelerinde çalışan işçilerin sosyal durum ve geçim şartlarını gösteren tipik bir örnek olmaktan çok uzaktır, genel olarak Türkiye'deki özel maden işletmelerindeki vaziyet kötüdür. Burada da işletme sahipleri, 500-600 kadarı geçici olmak üzere 3000 kadar işçinin çalıştığı bölgede işçileri barındırmak için neredeyse hiçbir şey yapmamıştır. Fakat bu bölgeye Erzincan-Yusufeli, Konya-Hadim, Taşkent bölgelerinden ve doğu bölgelerinden önlere koyunlarını da katarak bazen yedi sene gibi uzun bir dönem çalışmak için gelen işçiler kendi çabalarıyla ocak civarında barakalar inşa etmişlerdir. İş bitip dönenler yeni gelenlere bu evleri devrederler. İşçiler, aileleriyle geldiklerinden yaşamları aile birliği içinde devam etmekte ve yüksek bir geçim seviyesi dâhilindedir. Özellikle doğulu maden işçilerinin beslenmesinde et büyük rol oynamaktadır. Söz konusu olan; iyi beslenen, iyi bir randımanla çalışan, huzur içinde yaşayarak şirketten iyi ücretler alan kalifiye amelelerdir. Aynı tarihlerde (1939) Zonguldak'taki bir işçi günde 125-250 kuruş arasında bir ücret alırken, Fethiye'deki işçi 300 ile 500 kuruş arasında değişen ücret almaktadır. Fakat devlet işletmelerindeki işçiler için durumun insani ölçülerle bakılınca iyi olduğu söylenebilir.¹²² Fethiye ve Balya'daki çalışma şartları ve ücretlerinin özellikle Zonguldak'taki çalışma şartlarından daha iyi olduğunu Hines da daha önceki tarihlerde belirtmiştir. Acemi amelenin neredeyse her ay değiştirildiği Zonguldak'a nispeten Balya bölgesinde amele %0.26 oranında değiştirilmiştir. Fethiye'de de bu devrin az olduğu haber verilmiştir. Fethiye'de acemi ameleye 80 ile 175 kuruş ve

¹²¹ Kessler, **a.g.e.**, s. 28-32.

¹²² Ahmet Ali Özeken, "İşçiyi Barındırma Problemi", Gerhard Kessler vd., **İçtimai Siyaset Konferansları**, s. 122, 123.

Balya'da 70 ile 100 kuruş ücret ödenmekte ve mesaiyeri haftada 48 saattir. Fethiye'de evli amele müstakil kulübelerde kalırken, Balya çalışanları civar köylerden gelir. Zonguldak işçilerinin durumuysa farklıdır, işçiler uzaklardan gelir ve kalabalık barakalarda bir iki ay kaldıktan sonra yerlerini muhtarlar tarafından yerlerine seçilen kendi köylülerine terk ederler.¹²³

E.Maden Ocaklarında Kazalar

1939 yılında Dâhiliye Vekili'nden Başvekâlete, maden ocaklarında çökük hasebiyle vuku bulan ölüm vakaları hakkında, yazılan yazıda 1938 yılına ait istatistiklere yer verilmiştir. En son 27 Şubat 1939 tarihinde 23 vatandaşın ölümüyle sonuçlanan grizo patlaması bu konunun tekrar konuşulmasına vesile olmuştur. Ekte sunulan 1938 senesine ait kazalar cetvelinden anlaşıldığına göre, o sene içerisinde Zonguldak maden ocaklarındaki kazalarda 38 işçi ölmüş, altı işçi yaralanmıştır. Bu tip faciaların beynelmilel maden endüstri sahalarında dahi ara sıra meydana geldiği belirtilmekle birlikte; Türkiye'de maden ocaklarında, özellikle Zonguldak ve Ereğli kömür havzaları ocaklarında hafriyat sırasında vukua gelen çöküklerin tevhit ettiği ölümler başta olmak üzere, ölen amelenin vaziyeti dikkat ve ehemmiyet gerektirmektedir. Bu tip kazaların ülkede her ay bazen her hafta muntazaman meydana gelmesi yüzünden vatandaşın ocaklarının söndüğü bilinmekle birlikte, olay sonuçta bir kaza olduğundan adli bakımdan suçlular bulunmamaktadır. Feci ölümler adeta vazifenin gayri müfarik bir hususiyeti gibi telakki edilmesine sebep olmaktadır. Teknik olarak çökük kazaları ya da maden galerilerinin cidar ve tavanlarının tahkimindeki kifayetsizlikten ya da çalışan işçilerin bu iş için lazım olan iptidai teknik bilgi verilmeye lüzum görülmeden doğrudan işe alınan ve ocaklara sokulan acemiler olmasından kaynaklanmaktadır. Dâhiliye Vekili'nce, birçok masum vatandaşın hayatına

¹²³ Hines vd., a.g.e., s. 238, 239.

mal olan bu iş üzerinde durarak acele tedbir alınmasının vatandaş hayatına tasarruf noktasından faydalı olacağı düşünülerek, teknisyen bir heyetin tetkikinden geçirilerek gereken tedbirlerin alınması istenmiştir.¹²⁴ Ereğli kömür havzasındaki ocaklarda vukua gelen maden kazalarını önlemek üzere mezkur ocaklarda ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğine dair M.T.A. Enstitüsü Genel Müdürlüğü'nden Dr. Hermann Müller'in riyasetinde olarak üç kişilik bir mütehassıs heyet 4 Ocak 1940 tarihinde tetkikata gönderilmiştir. Bu çalışmaların kapsamında, haber verilmeden gidilen Türkîş-Kozlu, Türkîş 63, Süleyman Sırrı, Çaydamar ve Asma ocaklarında teftişler yapılmıştır. Teftiş edilen emniyet tertibatının bilhassa en büyük tehlike menbaı olan taş ve kömür stokuna karşı muktezi bilcümle emniyet tedbirlerinin alındığı ve hiçbir ocakta açık tavan miktarının çok olmadığı görülmüş ve her tarafta yardımcı inşaatla ve yeterli kalınlıkta, lüzumu kadar adette ağaç sütunlarla tahkim olunarak iş yerinin tahtı emniyete alındığı görülmüştür. Yine yolların tahkimi ve özellikle ağaçla yapılan tahkimat, emniyet zabıta nizamına uygun olmakla kalmayıp, ocak işlerinde istihdam edilen memur ve amelelerin her türlü ihtiyacını karşılamanın emniyet altına alındığı görülmüştür. Hususi mesai durumu ve ocak memurlarının sıkı kontrolleri ile ocak tahkimatının Almanya'dakilere göre daha dikkat ve itina ile yapıldığı tespit edilmiştir. Ağaç sarfiyatının yüksek olması bunu destekler niteliktedir. Heyet, şartları ve kazaların oranlarını Almanya'nın Ruhr mıntıkasındaki durumla karşılaştırmıştır. Almanya'da taşkömür ocaklarında vuku bulan ölüm kazaları Zonguldak'dakilerin yaklaşık %40'ına denk gelmektedir. Fakat her iki memleketteki üretim tarzları farklı olduğundan karşılaştırma yapmak da doğru değildir. Almanya'da tetkikin yapıldığı sene kömürün %97'si makine ile çıkarılmakta ve ancak %3'ü el ve lağım vasıtasıyla çıkarılmaktadır. Hâlbuki Zonguldak'da kömürün tahmini olarak %75'i el ve lağım vasıtasıyla, %25'i makine vasıtasıyla çıkarılmaktadır ki, bu oranlar Almanya'da 1920 senesinde geçerli olan rakamlardır. 1937 senesinde Ruhr ve Zonguldak mıntıklarında vuku bulan kazaların sebeplerine bakıldığında; taş ve kömür sukutundan

¹²⁴ BCA 030.10.00.00.55.361.5

mütevellit kazalar Ruhr'da %59, Zonguldak'da %63 oranlarla ilk sıradadır. Sevkiyat sırasındaki kazalar, ikinci sırada olup ondan sonra diğer sebepler gelmektedir. Zonguldak revirinin amele sayısı 8 Ocak 1940'da takriben 18.000 kişidir. Bunlardan 91 güne kadar çalışanların sayısı 7.000, dört aya kadar çalışanların sayısı 4.000, altı aya kadar çalışanların sayısı 3.000, altı aydan fazla çalışanların sayısı 4.000 kişidir. Daimi tabir olunan amele mevcudunun takriben 2700 kişi ve %15 oranında olup bunların tamamına yakınının maden haricinde çalıştıkları görülmüştür. Ruhr mıntıkasında ise, yetiştirilmiş teknik ocak memurlar adedi Zonguldak'takilerden üç misli yüksektir. Bu bilgiler verildikten sonra, raporun sonunda Alman kömür madenlerindeki kazalara nazaran Zonguldak'ta kazaların çokluğunun şu sebeplerden olduğu belirtilmiştir:

1. İşçiler çok sık değişmektedir. Bir işçi ocağın vaziyet ve icaplarına kendisini alıştırmak için ne vakit ne de fırsat ve heves bulamamaktadır. Bu sebeple kazaların en başlıca sebebi, işçilerin bizzat kendileridir. Bu sebepten kaynaklanan kazaların ve özellikle ölümlü sonuçlananların bugünkülerden çok olmayışı hayrete vericidir. İşçiler çok sık değiştiğinden, işe alınırken iyice incelenmesi de mümkün olamamakta, bunları terbiye etmek de mümkün değildir. Çünkü ameleler, meslek aşkıyla değil, mahaza mecburiyet ve hassaten vergilerini ödeyebilmek ve en mübrem ihtiyaçları için gereken parayı temin edebilmek için maden ocaklarında çalışmaktadır.

2. Mesleki bir surette yetiştirilmiş ve mektep görmüş fenni elemanların ve tali memurların sayısı arttıkça, ameleli kazalarla mücadele edecek şekilde eğitmek mümkün olacaktır.

3. Kontrolleri yapılamayan perakende ocakların makineleştirilmeleri mümkün görünmediği gibi, sevkiyat işlemlerinin çoğu da el ile yapılmaktadır.

Zonguldak Havzası'nda sık sık vuku bulan kazalara karşı alınması uygun görülen tedbirler şunlardır:

1. Amelelerin mesleki talim ve terbiyeye tabi tutulmaları ve bunun daimi şekilde yapılması. Daimi işçi miktarının arttırılmasının temini. Kanuni tedbirler alınarak, maden işletmeleri tarafından uygun meskenler yapılması, işe maddelerinin bedelsiz olarak verilmesi, uzun seneler hizmet etmiş

işçilerin ihtiyarlıklarının emniyet altına alınması ve yaşama ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda yevmiye verilmesi. Böylece bu durum birçok amelenin kendi istekleriyle muntazam ve daimi maden ameleliğine intisap etmelerini de sağlayacaktır. Ocakta müstakilen çalışma keyfiyeti, kâfi derecede yetişmiş, tecrübeli ve maden kazalarıyla mücadelede bütün tedbirlere vakıf ve diğer işçileri çalışmaya teşvik edebilecek işçilere verilmelidir.

2. Amele çavuşu unvanıyla çalışanları tamamen kaldırarak yerlerine belli miktarda maden mektepleri usulünde yetiştirilen ve staj gören kontrol personeli konmalıdır.

3. Kontrol mühendisleri vazifelendirilerek yapılacak tecrübe ve plan çalışmalarıyla tavan kömürlerinin alınmasında en iyi emniyet şartlarının tespit edilerek kazaların azalması imkânları elde edilir. Örneğin;

- a. Ocakların fenni bir şekilde işletmeleri birleştirilerek lüzumu olan transportör usulünün tatbiki.
- b. Vaganetlerin yollarını mümkün olduğunca kısaltarak büyük kuvetli vagonetler kullanmak.
- c. Mükemmel bir işaret tesisatı kurmak.
- d. Elektrik aydınlatması temin edilerek, daimi olarak kontrolünün sağlanması.
- e. Dar bir muhitte işçilerin sistemli bir şekilde yerleştirilip bu suretle arkadaşlığın temini ve bu arkadaşlık dolayısıyla randıman azlığının ve her türlü arızaların meydana gelmesinin engellenmesi.

4. Büyük işletmelerde sorumlu işletme amirlerinin emrinde müstakil bir surette çalışan emniyet memurları tayin edilerek bunların işçilere ve ocak memurlarına arkadaşçasına her gün emniyet tedbirlerinin önemini öğretmeleri lazımdır.

5. Bütün emniyet şartları yazılı olarak her tarafa asılmalı ve işçilerin dikkati daima bunlara çekilmelidir. Okuma yazma bilmeyen işçiler olduğundan ocaklar içerisine ve amele koğuşlarına emniyet şartlarını gösteren resimler asılmalıdır. Her günkü üretim miktarını, ekip adetlerini ve kaza miktarlarını gösteren grafikler de belli yerlere asılmalıdır.

6. İşçi sayısının artmasıyla alınacak işçilerin iyi olarak seçilebilmesi için, bunların sıkı bir doktor muayenesi ve psikolojik tetkikattan geçirilerek sıkı bir disipline tabi tutulması gerekmektedir. Dertlerinin, düşüncelerinin ve dikkatsizliklerinin azaltılması ile tehlike ve kazalara karşı da tedbir alınmış olacaktır.

7. Emniyet şartlarının sağlanması için gerekirse, amelenin cezayla korkutulması da tavsiye olunabilir.

8. İlbahar ve yaz mevsimlerinde bazı işçiler ocaklarda çalışmak istemediklerinden, bu mevsimde çalışanlara teşvik mahiyetinde prim verilmesi veya işinin başında uzun müddet kalanlara zam yapılması ve senede 6-9 ay çalışanların vaziyetlerinin düzeltilmesi lazımdır.

9. Ocak civarında ameleme mesken temin edilirse, daimi vaziyet alacak olan amelenin mesleki vasıfları da çoğalacak ve ayrıca bu durum geçici vaziyette çalışan işçiler için de iyi bir misal olacaktır.

10. Senede asgari 6-9 ay çalışanlara ve birçok seneler ocakta ikamet edenlere ihtiyarladıkları zaman emekli maaşı verilmelidir.¹²⁵

Bölgede rastlanan kazaların birinci sebebi gösterilen ve yapılması gerekenlerin başında sayılan acemi çalışan amelenin durumu için bir önlem düşünülmüştür. Şöyle ki; Ereğli kömür havzası üretiminin hızla artan ihtiyaçları karşılayabilecek bir hale yükselebilmesi için, hâlihazırda işleyen ocakların ve özellikle büyük müesseselerin birleştirilmesi ile üretimin jeolojik icaplara uygun bir surette tanzimi hakkında bir kararname yayınlanmıştır. Buna göre, milli bankalar ile eşhas ve bilhassa büyük müesseseler elinde bulunan ocakların tevhibi suretiyle hem üretimin jeolojik ve teknik icaplara göre bir elden idaresine karar verilirken; hem de havzadaki maden işçilerinin altı aylık talim ve terbiye gördükten sonra bir sene ocaklarda çalışmak mükellefiyetinde bulundurulmaları meselesinin Milli Müdafaa Vekâleti ile Genelkurmay Başkanlığının görüşlerine göre muamele yapılmasına karar verilmiştir.¹²⁶ Aslında daha önceki dönemlerde, 1931 tarihli buhran raporunda, işçi sayılarının bazı mevkilerde ihtiyaçtan fazla bazı yerlerde de

¹²⁵ BCA 030.10.00.00.174.206.4

¹²⁶ BCA 030.18.01.02.84.85.6

ihyaattan az olduğu ifade edilmiştir. Bunun için, iş piyasasının iş arz ve talebini karşılamak için düzenlenmesi gerektiği ayrıca işçilerin meslek ve sanat eğitimi görecekları gece kurslarının açılması önerilmektedir. Amele gibi usta ve fen memurlarının azlığı da dikkat çekmektedir. Bunların yetiştirilmesi için gelişmiş sanayi memleketlerine gönderilmesi ve Türkiye’de de benzer sanayi teşekkülleri kurularak buralarda yabancı uzmanlardan faydalanma gibi önlemlerin alınması önerilmektedir.¹²⁷ Fakat daha sonra hazırlanan istatistikte hâlâ acemi işçi meselesi ve bunların neden olduğu kazalardan bahsedildiğine göre, 1931 tarihli raporda önerilenlerin yerine getirilmediği söylenebilir.

F.Geçici İşçi Meselesi

Türkiye’de, özellikle maden işçiliği alanında, geçici işçi meselesi bir vakıadır. Bu konuda yapılan anketlerde, usta amele sınıfının mevcut olmaması bu duruma sebep olarak gösterilmiştir. İşçilerin büyük kısmı, vergilerini ödeyecek kadar para kazanmak için bir iki ay çalışıp sonra çiftliklerine dönen çiftçilerdir. Bundan başka, maharetsizlik de sık işçi değişiminin gerekçesidir. Kabiliyetli bir amele oluşana kadar işçilerin mütemediyen değiştirildiği görülmüştür. Geçiciliğin fazla olduğu sanayi alanında ise, hayat ve mesai şartlarının ve işçilerin aileleri için tedbirlerin alınmaması ve işçilerin aileleriyle gelmelerinin teşvik edilmemesi bu durumu arttıran bir tavır olmuştur.¹²⁸ Zonguldak ve civar vilayetteki işçilerin bir kısmı ayda azami 15 gün, asgari iki gün ve bir kısmı iki ayda bir 20 ile 25 gün çalışmaktadır. İşçilerin geçici statüsünden daimi statüsüne geçmeleri için, bir çözüm önerisi 1927 tarihli raporda sunulmuştur. Rapora göre, havza-i fahmiye gibi kesif iş mahallerinde daimi amele yetiştirmek için amele köylerinin teşkili mecburiyeti kanunda yer almalıdır. Bu köyler, zaten teessüs

¹²⁷ BCA 030.0.010.000.000.26.152.10

¹²⁸ Hines vd., a.g.e., s. 238.

etmiş ve hali hazırına göre oldukça bir zaman için devam edebileceği tahakkuk etmiş müesseseler civarında teşekkül etmelidir. Bu köylerde kömür işçilerinden arzu edenleri iskân ettirmeli veya muhacir celbedilmelidir. Böyle köyler teşekkül ettiği takdirde, ikamet eden bütün aile fertleri maden işleriyle meşgul olacağından mütehassis amele yetiştirmek kolaylaşır ve bu köylerde mekatib-i iptidaiye ve yüksek mekatib-i iptidaiye derecesinde kazmacı gibi mütehassis amele yetiştirecek mektepler açılabilir. O dönemde, havza-i fahmiyyede Gelik'de 500, Üzülmez'de keza 500 haneli ikişer köye, Kandilli'de 400, Kilimli'de 300, Kozlu'da keza 300 haneli yedi köye ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Civar köyler ahalisinden ve diğer vilayetlerden gelen ahalden daimi amele yetiştirmek imkânsız görülmüştür. Çünkü bu amelenin aileleri köylerindedir. Ziraat ile meşguldür. Amelenin çalışması vergi gibi bazı nakdi ihtiyacı temin içindir. Ve bu sebepten dolayı ki, birçok sene amele tedarikinde zorluk yaşanmıştır. Geçici işçilerin çalışması maden ocaklarındaki kazaları da arttırmaktadır. Şöyle ki; alınan diğer tedbirlerin yanında maden ocaklarında kazaların önlenmesinde, işçinin de bilfiil kazanın vukua gelmemesi hususundaki mesaiye iştirak etmeleri elzemdir. Çünkü işçi kaza gelmeden önce tehlikeyi idrak edebilecek kabiliyete sahip olmalıdır ki, bu da işçinin daimi surette maden ocaklarında çalışmasına bağlıdır. Hülasa havzada daimi amele istihdamı lazımdır.¹²⁹ Fakat Mayıs 1932'de, iş kanunu hakkında yapılan yorum ve görüşler devam ederken, "iş sahibi ve işçi arasındaki akdin feshi on beş evvelden ihbarla kabildir" maddesinin, maden işçiliğinin geçici olması nedeniyle itiraza uğraması durumun hâlâ değişmediğini göstermektedir. O dönemde, maden kömürü havzasında çalışan işçilerin yüzde doksanı vilayet halkıdır. Bunlar her aybaşında köylerinden maden ocaklarına gelip, azami bir ay çalıştıktan sonra köylerine dönmekte ve bir daha ancak üç dört ay sonra tekrar ocaklara çalışmaya gelmektedirler. Köylerine dönenlerin yerine de her ay başka işçi postaları geldiği için ocaklar amelesi diğer sanat müesseselerinde çalışan işçiler gibi bütün sene içinde daimi olarak değil, senede ancak iki ay kadar çalışır. Senenin büyük kısmını

¹²⁹ MTA Arşivi, a.g.e., s. 41, 44, 49.

köyünde geçirir. Uzun senelerin kurduğu bu teamülü değiştirmeye kalkışmanın ocaklar imalatını durduracağı düşünülmektedir.¹³⁰ 1936 tarihli iş kanunu da geçici işçi meselesini kabul etmiş ve ona göre bir hal çaresi düşünülmektedir; kanunun, bazı istisnalar dışında, geçici işçileri de kapsamı sağlanmıştır. Kanunun iş akdi faslının 8. maddesinde; mahiyetleri itibariyle ancak otuz iş günü devam eden işlere “süreksiz iş” ve bundan fazla süren işlere “sürekli iş” denildiği ve iş akdi faslı hükümlerinin sürekli işlere ait 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 24, 25, 26 ve 29. maddelerinden maadasının süreksiz işlere de şamil olduğu ifade edilmiştir.¹³¹ 13 madde hariç diğer maddelerin geçici işçiler için de geçerli olması önemlidir. Fakat geçici işçi olmaya da otuz gün çalışma şartı getirilmiştir. 1938 tarihli Granigg raporu da geçici işçi meselesine değinmiştir. Granigg, işçinin toprakla olan alakasının kesilmesinin, içtimai tarihin gösterdiği üzere, muhtelif sanayi memleketlerde sefalet ve karışıklıklar meydana getirmiş olan proleterlerin doğmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Bilhassa umumi harpten sonra anlaşılmaya başlanmıştır ki, sanayi ile ziraat iki düşman, birbirinin zıddı kutup değil fakat bilakis, sanayi amelesine işleyebilecek toprak vermekle ziraat ile sanayiye telif etmek mutlak surette mümkündür.¹³² Görüldüğü üzere 1938’de de 1927 tarihli raporda belirtildiği üzere, işçilere yerleşecekleri ev ve tarım yapabilecek toprak verilmesinden bahsedilmiştir. Fakat bölgenin coğrafi yapı ve şartları kendi içinde değişiklik gösterdiğinden her mevkide tarım yapmak mümkün değildir. Örneğin; Filyos ile Çaycuma ile Çaycuma’dan öte taraf arasındaki arazi büyük bir ova ve geniş vadilere sahiptir. Burada bir amele şehri için bütün şartlar müsaitken; Zonguldak-Kozlu’da bölge dağlık ve vadiler çok dar olduğundan, işçiye kümes hayvanatı, koyun ve keçi beslemeye elverişli yer vermek imkânsızdır. Dolayısıyla burada çalışan işçiler mecburen topraktan ayrılacaktır. Arazinin müsait olduğu Filyos-Çaycuma’da her işçi ailesine rahatlıkla 1000-2000 metrekare arazi verilebilir, buraya yerleşecek işçi ailesi

¹³⁰ BCA 490.01.00.00.1437.1.2

¹³¹(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01603008.pdf, 14.3.2012

¹³² MTA Arşivi, **Türkiye İş Bankası Ve Eti Bank’ın Zonguldak Havzasındaki Kömür Madenleri- Profesör B. Granigg Tarafından 5 Mayıs 1938’de Takdim Kılınan Rapor**, No. 1561, Lâyiha 3, s. 30.

sayısı 5.000-10.000 kişi arasında olacaktır. Burada işçi aynı zamanda çiftçi de olabilir, eşi ile çocukları toprakta çalışabilir. Elde ettikleri tarım ürünlerini, tavuk ve yumurtayı, besledikleri keçi ve koyundan elde ettikleri süt, peynir ve eti Zonguldak'ta satabilirler. Buradaki işçileri maden alanlarına hususi trenler ile taşımak gerekir. Bunu işletme ücretsiz olarak yapmalı, işçileri evlerinden alıp madenlere getirirken, buradan da gece hizmeti yapmış işçileri alıp götürmelidir.¹³³ Profesör Granigg ile beraber Aralık 1934 ve Nisan 1935'de Havza'da birlikte tetkikatta bulunan Reşid Gencer, Haziran 1935 tarihli muhtırasında; Granigg'in amele meselesine bilhassa temas edip, daimi amele usulünün teşkilinin esaslı bir vazife olduğunu yazmakla, Havzanın mühim bir yarasına temas ettiğini söylemiştir. Gencer'e göre; rasyonel bir tarzda çalışmanın icabatından olan makineleşme hususunun, tecrübeli ameleye ihtiyaç gösterdiği muhakkaktır. Hâlbuki Havzadaki amele hayatı böyle bir modern işletme tarzının tesisine başlıca bir engel teşkil eder. Ameleler muvakkattır ve ocağa bağlı değildirler. Hayat şartları fenadır, iptidaidir. Onları madenlere bağlamak, işlerine alıştırmak, fakat aynı zamanda kendilerine iyi bir hayat, köylerini arattırmayacak bir hayat hazırlamak lazımdır. Böyle mühim bir meselenin halli görüldüğü kadar kolay değildir. Azametine rağmen, işin maddi ciheti tali kalır. Burada asıl yenilmesi icap eden taraf, amelenin ananevi itiyadıdır. Hâlbuki Havza'da hususi amele mahalleri yapılmakla, amelenin kendi köyünü büsbütün terk ederek daimi surette madenler civarına gelip yerleşeceği katiyetle temin edilemez. Bu bir zaman ve mücadele işidir, bir terbiye meselesidir. Muhtıranın ilerleyen kesimlerinde Gencer, derhal alınması gereken tedbirleri sayarken, amele ücretlerinin %10 oranında düşürülmesini önerir. Çünkü ücretlerin birkaç sene evvel tespit edilmekle birlikte hayat şartlarının o zamandan beri ucuzladığını belirtir.¹³⁴ Bu durum, daha önceki kısımlarda bahsedilen amelenin hayat şartlarının fena ve iptidai olmasının sebebinin ücretlerden olmadığını düşündürmektedir.

¹³³ MTA Arşivi, a.g.e., s. 28-30.

¹³⁴ BCA 030.10.00.00.174.205.13

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE ÇOCUKLARA YÖNELİK OLARAK UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR

Diplomatlara göre çocuk meselesi bir nüfus meselesidir, içtimaiyatçılara göre bir bünye-i içtimai meselesidir, doktorlara göre umumi hıfzısıhha meselesidir, eğitimcilere göre ise bir pedagoji meselesidir. Aslında çocuk meselesi yalnız başına bunların hiçbirisi değil, bunların hepsi ve bundan başka daha pek çok safhaları içine alan şümüllü bir meseledir.¹ Dünyada 19. yüzyıl, çocukların korunmasına yönelik olarak kurumların oluşturulmaya başlandığı dönemdir. Bu dönemden itibaren çocukları korumaya yönelik derneklerin sayısında hızlı bir artış olmuştur. Elbette çocuk koruma sisteminin kurumsal bir nitelik haline gelmesi, toplumsal yapıdaki değişimle paraleldir. Özellikle toplumsal yapının önemli değişiklikler geçirdiği 19. yüzyılın ikinci yarısında; hızlı bir nüfus artışı, nüfusun kentlerde toplanması ve bebek ölüm oranlarının yüksek olması gibi faktörler koruma sistemlerinin doğmasına neden olmuştur.² İlerleyen dönemlerde ise dünya iki tane dünya savaşı ve daha birçok yerel savaş görecekti, bundan da her zamanki gibi en fazla zararı, anne-babasız kalan, maddi imkânsızlıklar nedeniyle iyi beslenemeyen, sağlık problemleri yaşayan, eğitim hayatları kesintiye uğrayan çocuklar görecekti. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra her devlet, nüfus kaygılarından dolayı, çocuk meselesine önem vermiş; hem

¹ “Çocuk Haftasının Gayesi Nedir”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1929 Perşembe, s. 1.

² Nigel Parton, “Problematics of Government”, (Post) Modernity and Social Work, *British Journal of Social Work*, 24, 1994, s. 8, 11'den nakleden; Abdullah, Karatay, “Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, İstanbul, 2007, s. 59, 60.

doğumların arttırılmasını hem de doğanları iyi bir şekilde yaşatmayı bir milli müdafaa vazifesi olarak görmüştür.³

Çocuk, ailenin geleceğine yönelik ana unsur olup tüm kültürel ve ekonomik faaliyetlerin de amacını oluşturmaktadır. Toplumun geleceğinin nasıl inşa edildiği, hangi kültürel kalıplarla devam ettirildiği ve üretim süreci için nasıl hazırlandı olduğu sorularına verilen cevaplar çocuklar için yapılanların içinde gizlidir.

I.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ'NDE ÇOCUKLAR

Her dönemde olduğu gibi Osmanlı döneminde de çocuk her şartta bakıma ve korunmaya muhtaçtı. Bir çocuğun eğer babası hayatta değilse büyükbabası, o da yoksa amcaları tarafından bakımı sağlanırdı. Bu konuda herkes aynı fikirde olsa da pratikte herkesin kimsesiz çocuğa, akrabası bile olsa, bakacak gücü olmayabilir. Bu durumda hem dini hem de milli itikat ve alışkanlıkları çocuklara sahip çıkmaya özendirse de, Türk toplumu maddi yetersizlikler nedeniyle, bu sorumluluğu kâh sivil girişime kâh devlet sorumluluğuna vermiştir. Osmanlı döneminde devletin aileye yardım ettiği görülmüştür. Şöyle ki; dul çocuklu kadına ve ikiz veya üçüz doğuran zor durumdaki anne ve aileye, hangi dinden olursa olsun maaş bağlanmıştır. Bundan başka, kimsesiz ve terk edilen çocuklar birinin yanına verilerek bunlara maaş da bağlanmıştır. Evlilik dışı doğarak terk edilen çocuklar da yine birinin yanına verilerek maaş bağlanmıştır.⁴

Çocuğun eğitimi Osmanlı döneminde ailelerin genellikle önemseydiği bir konu olmakla birlikte, fakirlik nedeniyle eğitim alamayan çocukların, eğitimlerini tamamlayamadan hayata atılmak zorunda olduğu görülmüştür. Tanzimat dönemine kadar çocukların eğitimi devlet kontrolünde olmayıp, her

³ Makbule Sarıkaya, “Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti (1921-1935)”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi**, Erzurum, 2005, s. 138.

⁴ BOA, İr-M.V. No:13199 (23 Safer 1270/25 Kasım 1853) aynı tasnif No. 7764 (23 Safer 1268-23 Aralık 1851)’den nakleden; İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, Pan Yayınları, 2001, s. 115.

dini zümre, çocuklarının ilk eğitimini kendisi örgütlemiştir. Bu ilk eğitimden sonra çocuk bir dükkân çırağı olabilir, medrese ya da sultaniye devam edebilir ya da Babıalî kalemlerinden birine çırak olarak girip başarılı olursa memur olup yükselebilirdi. Okul eğitiminden başka, çocukların edep ve ahlaki eğitiminden başta aile olmak üzere akraba, mahalle ve cemaatin kontrol ve rolü vardır.

II. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE ÇOCUKLAR

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yeni devletin sosyal politika yaklaşımının genel çerçevesini, dağılmış bir imparatorluktan miras kalan sorunlar ve o zamana kadar sınırlı bir şekilde oluşturulmuş kurumsal bir yapı oluşturuyordu. Bu dönemde sosyal politikanın ana konusunu uzun yıllardan beri savaştan nüfusun sorunları oluşturmuştur. Nüfusun sorunları yeni kurulan cumhuriyet için, ulusun iktisadî gücünün temeli olarak değerlendirilmiştir. Bu düşünceden hareketle nüfusun üretken kapasitesi, nüfusu oluşturan bireylerin sağlığı, mutluluğu, ahlakî normları sosyal politikanın konusu olmuştur. Cumhuriyet döneminde sosyal politika gündemini; nüfusun arttırılması, önleyici kamu sağlığı ve çocuk meselesi çizmiştir.⁵

Geçmişten gelen alışkanlıklarla, ailelerin yanlış tutumlarının çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinden bahseden Atatürk şöyle demiştir; *“Çoğu ailelerde öteden beri çok kötü bir alışkanlık var: Çocuklarını söyletmez ve dinlemezler, zavallılar lafa karışınca ‘sen büyüklerin konuşmasına karışma’ der ve sustururlar. Ne kadar yanlış, hatta zararlı bir hareket.”* Çocukların söz söyleme ve ifade özgürlüğüne böylesine önem veren bir liderin kurduğu yönetim de elbette çocuklar konusunda hassas ve koruyucu olacaktır. Yine o eğitim konusundaki eksiklikler konusunda Türk çocuğunun kendisini suçlamamasını isteyerek bir de öneride bulunur; *“Türkiye Cumhuriyetinin*

⁵ Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2006, s. 89.

özellikle bugünkü gençliğine ve yetişmekte olan çocuklarına hitap ediyorum: Batı senden, Türk'ten çok gerideydi. Manada, fikirde, tarihte bu böyleydi. Eğer bugün Batı nihayet teknikte bir yükselme gösteriyorsa, ey Türk çocuğu, o kabahat de senin değil, senden evvelkilerin affolunmaz ihmalinin bir neticesidir. Şunu da söyleyeyim ki, çok zekisin! Malum, fakat zekânı unut! Daima çalışkan ol!"⁶

Milli mücadele döneminde, çocuklarla ilgili durum her zamankinden kötüdür. Ankara'da çocuklara, yangın yerinde, lokantaların önünde para dilenirken rastlanmaktadır. Bu manzara karşısında, bu sorunla uğraşacak müessesenin belli olmaması şikâyet konusu olmuştur. Çocuklara ve hastalara yardım ve onları himaye fertlerin vazifesi olduğu kadar, devletin de vazifesidir. Diğer taraftan belediye bu işi Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine, Vekâlet de belediyenin üzerine atmış, sonuçta her ikisi de bunlarla alakadar olmamıştır. Millete, kimsesiz ve sefil çocukları derhal himaye altına alarak onların sefaletlerine son vermenin, kendi vicdanına karşı bir vazife olduğu hatırlatılmaktadır. Diğer taraftan, Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ve belediyeden hangisi takdir ediyorsa Ankara'daki bu sefalete bir nihayet verilmesi istenmiştir.⁷

Özellikle ilk çocuğunu doğurmuş ve bu konularda bilgisiz olan anneler başta olmak üzere bütün annelere, çocuk bakımı ve sağlığı hakkında danışabilecekleri yerler kurulması verilen tavsiyeler arasındadır. O dönemde, Almanya'da çalışan annelere hizmet veren müesseseler vardır fakat Türkiye şartlarında o dönemde çalışan anne sayısının çok düşük olması nedeniyle daha çok bilgilendirme amaçlı müesseselerin annelerin tecrübesizlik ve bilgisizliklerine çare olması düşünülmüştür. Bu amaçla, hekimi bulunan her kazada kasabanın ortasında bir yerde, meselâ bir eczanenin arka odasında, haftada bir iki defa mahallî tabîbinin yapacağı bir müşâvere tavsiye edilmiştir. Oraya müracaat eden validelere icap eden nasihatte bulunulup; çocuğunu ne suretle besleyeceğinin kendisine anlatılması planlanmıştır. Verilen bilgiye

⁶ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi: Başlangıçtan 1999'a**, 7. baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s. 291, 296.

⁷ "Nerenin Vazifesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 129, 10 Mart 1337, Perşembe, s. 1.

göre, validenin ocağa gitmesi için çocuğun behemehâl hasta olmasını beklemesine gerek yoktur.⁸

İncelenen dönemde metruk çocuklar meselesi, basında sıkça dikkat çekilen ve çok rastlanan bir sosyal sorundur. Bu soruna bir çözüm olmak üzere, aslında yabancı ülkelerde çalışan annelerin çocuklarına bakmak üzere açılmış olan, kreşlerin Türkiye’de sokaklara atılan ve kimsesiz olan çocuklara bakmak üzere kurulmasını öneren bir yazı ilgi çekicidir. Kazım Nami tarafından kaleme alınan “Kreşler-sokaklara atılan kimsesiz ve anasız babasız çocuklar için hususi bir müesseseye ihtiyaç vardır” başlıklı yazıda şu bilgiler verilmiştir; Kreşlerden Türkiye’de ilk defa 1922 senesinde bahsedilmiştir. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti, darüleytâmların idaresini deruhte ettiği vakit bazı yerlerde kreş gibi hayır müesseseleri açmaya teşebbüs etmiştir. 1-2 sene sonra darüleytâmlar Maarif Vekâletine devrolunmuş ve kreşler vücuda gelmeden kaybolmuştur. Kazım Bey, Himaye-i Etfâl’in Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerden başlamak üzere kreşler açacağını kuvvetle ümit etmektedir. Kazım Bey’e göre; İstanbul’daki Darülaceze de kreş vazifesini görmekle birlikte, şehremaneti gibi resmi dairelerin bu vadede yapacakları iş hissi duygularla ve menfaat gözetmeden çalışan hususi cemiyetler tarafından yapılacak işlerle kıyas edilemez. Darülacezeye kreş işini de yük etmek doğru değildir. Çünkü kreş, ihtisas gerektiren bir iştir. O dönemde, anneleri tarafından cami, kilise kapılarına terk edilmiş kimsesiz yavrular da darülacezeye verilmektedir. Bir süre önce bu müesseseyi gezdiğini belirten yazar, o vakitki vaziyeti pek de iyi bulmamıştır. Yazar, garp medeniyetine giren ve o medeniyette daha nezih bir amil olmak isteyen yeni Türkiye’de, gerek bulunmuş çocuklar için, gerek işe giren validelerin çocukları için garptaki kreşlere denk sıhhi, terbiyevi kreşler açılması gerektiğini bildirmiştir. Kreşlerde gayet ihtimamlı ellerde yetiştirilecek yavruları ayrıca terbiye etmek, leylî mekteplerde meccanen yetişmelerini sağlamak Türk nüfus siyaseti itibarıyla en ziyade temenni olunacak bir şeydir. Himaye-i Etfâl müessesesinin çocuk kliniklerinin çok büyük hizmetler ifa

⁸ “Çocuk Nasihat Ocakları Nelerdir?”, **Hâkimiyyet-i Milliyye**, Sayı 187, 17 Mayıs 1337, Salı, s. 3.

ettiğinden, çocukların temiz ve sıhhi süt içmelerini, hastalıkları halinde meccanen tedavi edilmelerini temin eylediğinden şüphe yoktur.⁹ Bu yazıdan biraz sonra, İstanbul'da fakir ve çalışmaya mecbur kadınların çocuklarına bakmak üzere bir çocuk bakım yurdu açılmasına karar verilmiştir. Özellikle Edirnekapı, Karagömrük ve Zincirlikuyu civarında fakir ve çalışan annelerin kesif olması nedeniyle Zincirlikuyu'daki Cedit Alipaşa medresesi yurda tahsis edilmiştir. Yurdun masrafı idare-i hususiye bütçesinden karşılanacaktır.¹⁰ Fakat zaman içerisinde terk edilen çocukların sayısı öylesine artmıştır ki, Darülaceze'deki ırdahane bu çocuklara bakamayacak hale gelmiştir. Bunun için İstanbul'da en az 500 yataklı olmak üzere bir kreş açılması istenmektedir. Himaye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul şubesi müdürü Sivas mebusu Şemsettin Bey büyük bir çocuk müessesesi kurmak için hükümete teklifte bulunacaktır. Bu tekliften ayrı olarak şehremaneti de küçük bir kreş açmak için teşebbüse geçmiştir.¹¹

1930'lu yıllara gelindiğinde, Türkiye'deki mevcut çocuk problemleri şöyle sıralanmıştır:

- a. Yetim çocuklar,
- b. Analı, babalı fakat muhtaç çocuklar,
- c. Hasta çocuklar,
- d. Sokaklara atılan çocuklar,
- e. Hırsız çocuklar,
- f. Evlerde ahretlikler,
- g. Oyundan, havadan mahrum çocuklar,
- h. Dayakla büyüyen çocuklar,
- i. Küçük yaşlarda ağır işlerde çalıştırılan çocuklar,
- j. Eremler çocuklar,
- k. Dilenci çocuklar,
- l. Dimağın geri kalmış çocuklar,

⁹ Kazım Nami, "Kreşler-Sokaklara Atılan Kimsesiz Anasız Babasız Çocuklar İçin Hususi Bir Müesseseye İhtiyaç Vardır", **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı 15, Cilt 2, Kanunuevvel 1927, s. 24, 25.

¹⁰ "Bir Çocuk Bakım Yurdu Açılacak", **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1929 Çarşamba, s. 2.

¹¹ "Terk Edilen Çocuklar! Sokaklara Bırakılan Minimini Yavrular Günden Güne Çoğaltıyor", **Cumhuriyet**, 22 Teşrinievvel 1929 Salı, s. 1, 2.

- m. Okumadan mahrum çocuklar,
- n. Anneleri işte çalışan çocuklar,
- o. Pislik ve sefalet içinde büyüyen çocuklar
- p. Sokaklarda yaşayan serseri çocuklar,
- r. İstismar edilen çocuklar,
- s. Köy çocukları, köy mektepleri,
- t. Cahil anneler elinde büyüyen çocuklar.¹²

Çocuklara yönelik olarak sunulan sosyal hizmetlerin genel olarak kapsamı şöyle sıralanabilir; ailenin ekonomik yetersizlikleri yüzünden sağlayamadığı beslenme, sağlık, yetiştirme ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması; çocukların gelişmelerine engel olan sosyal ve fiziki şartların uygun hale getirilmesi, suçlu duruma düşmüş çocukların ıslah ve rehabilitasyonuna yardımcı olmak, çalışan annelerin çocuklarına, özürsüz ve devamlı bakım isteyen çocuklara hizmet vermek ve bunları gerçekleştirecek sosyal politikalar benimsemek.¹³ Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde ise uygulamada; çocuk sağlığının korunması ve vefatların azaltılması, çocuğun çalışma yaşamında korunması, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, yoksul öğrencilere burs verilerek yardımlarda bulunulması gibi çocuk refahıyla ilgili çalışmalar ön planda olan ilk uygulamalardandır.

A.Şehit Çocukları

Bütün ülkelerde milletin devamlılığı, geleceğin garantisi, gelişme ve refahın sağlayıcı gücü olarak görülen çocukların himayesi önemsenmiştir. Savaş gibi ölüm, göç, doğal afet ve salgınların daha çok rastlandığı dönemlerde ise, çocuklarla ilgili olarak daha büyük kaygılar ortaya çıkar.¹⁴

¹² “Çocuk Haftasının Gayesi Nedir”, **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1929 Perşembe, s. 1.

¹³ “Sosyal Değişme Açısından Çocuk Sorunları ve Sosyal Hizmetler”, **III. Milli Sosyal Hizmetler Konferansı**, 11-14 Aralık 1968, Ankara, s. 256'dan nakleden; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 9.

¹⁴ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 12.

En sonuncusu Milli Mücadele olmak üzere, uzun süren savaşlar silsilesinden geçmiş olan Cumhuriyet yönetimi, savaşta şehit düşmüş olan askerlerinin çocuklarına bakmakla mükelleftir. Bu hem devlet olmanın bir gereği olup, hem de cephede çalışan askerın moralini yükselten manevi bir destektir. Cepheye giden asker, çocuklarına yönelik himaye çalışmalarının olmasıyla rahatlar ve çocuklarının emin ellerde olduğu bilinci onları cephede olumlu yönde etkiler.¹⁵ Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkedeki şehit çocuklarının sayısı on dört binin (14.205) üzerindedir.¹⁶

Savaş döneminde asker-yöneticiler yakinen şahit oldukları yetimlere kendi tasarruflarıyla yardım etmeye çalışmışlardır. Doğu cephesinde yetim çocukları asker bünyesine alıp onları himaye eden Kazım Karabekir Paşa ve Batı Anadolu cephesinde savaş meydanında kalan perişan altmış yetmiş kadar kimsesiz çocuğa yardım eden Fevzi Çakmak Paşa buna örnek olarak gösterilebilir. Bu çocuklardan akrabaları bulunabilenler akrabalarına teslim edilmiş, bir kısmı evlatlık olarak varlıklı ailelere verilmiş, bir kısmı da ziraat ve sanat okullarına yerleştirilmişlerdir.¹⁷ Hilâl-i Ahmer başkanlığında yapılan toplantılarla da şehit çocukları için yardımlar toplanmıştır. Bu toplantılardan birisinde konuşma yapan Halide Edip, cephelerde şehit düşen vatandaşların evlatlarına bakmanın bir vazife olduğunu izah etmiş ve İslamiyet'in de şan ve şerefini kurtaran bu zaferlerden mesrur olan âlem-i İslam kadınlığına da müracaatla evlâdı şühedâya yardım etmelerini talep etmenin münasip

¹⁵ Hüsamettin Ünlüoğlu (Yönetmen), "Cumhuriyet'e Kanat Gerenler", Belgeseli, 61. bölüm, 1992, Araştırma ve Metin Yazarları: Hakan Demirbağ, Arın Dörttok'dan nakleden; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 10.

¹⁶ Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 26. Bu çocukların %10'a yakını Himaye-i Etfâl Cemiyeti tarafından bakılmakta, bunların 1.192'si doğrudan, 13.013'ü aile ve akrabalarının yanında himaye edilmektedir. Darüleytâmlardaki çocuk sayısı beş bine yakındır. ("Himaye Edilen Etfâlin Esnânı Hakkında Rapor", **I. Milli Türk Tıp Kongresi**, 1-3 Eylül 1925, s. 184, 185'den nakleden; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 27, 105 nolu dipnot.) Libal ise, Sabiha Sertel'in "Roman Gibi" isimli hatırat kitabında; "90.000 Türk yetimi vardır. Darüleytâmlar 12.000 çocuğa hizmet verebiliyor." (Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1987 (1969), s. 43, 44'den nakleden; Kathryn Libal, "The Children's Protection Society: Nationalizing Child Welfare in Early Republican Turkey", **New Perspectives on Turkey**, Cilt 23, Fall 2000, s. 61) diye yazdığından bahseder. Şehit çocuklarının sayısı ile ilgili bir başka bilgi Ali Fethi Bey tarafından, 1923 yılı hükümet programı ilan edilirken verilmiştir. Mütemedi harplerin takriben 200 bin şehit yavrusunu halkın ve hükümetin himaye ve şefkatine terk ettiğinden bahseden Fethi Bey; Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin bütçe darlığından dolayı maalesef bunların ancak yirmi bin kadarına bakabildiğini ifade etmiştir. (**Hükümetler ve Programları**, 1920-1960, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1988, s. 21)

¹⁷ "Cemiyetimize Yardım Edenlerin Manevi Zevk Duyacakları Bir Vaka", **Gürbüz Türk Çocuğu**, II, Ekim 1926, s. 17'den nakleden; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 10.

olduğunu belirtmiştir. O günkü toplantıda yapılan bağışlar yarım saat içerisinde 34.071 kuruşa ulaşmıştır.¹⁸ Yine, Ankara'da şüheda ve zabitan ailelerine üç gün zarfında 1000 liradan fazla yardımda bulunan Heyet-i Murahhasa, muaveneti yalnız Ankara'ya mahsus görmemiş, aynı zamanda Kırşehir hastanesine talimat vererek aynı muavenetin Kırşehir'de de yapılmasını emretmiştir.¹⁹ Anadolu'nun birçok yerinde şehit çocuklarına yardım için cemiyetler kurulmuştur. Örneğin; Denizli'nin Kazıköy karyesinde "Evlâd-ı Şühedâ-i Refahî Hanımlar Cemiyeti" namı altında bir cemiyetin kurulduğu ve riyasetine Enise Hanımın seçildiği Ankara'da mezkûr heyet-i riyasetine gelen bir telgraftan anlaşılmaktadır.²⁰

Hem dini hem de geleneksel olarak yardımlaşmanın önemli ve güçlü olduğu Türk toplumlarında, savaş gibi olağanüstü ve iktisadi anlamda yıkıcı durumlarda, halkın yardım etme gücü de düşmüş ve yardım edebileceğinden daha fazla yetim çocuk ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla artık sahipsiz çocukların sayısı, Türk ailelerinin vicdanında yeri olsa bile, maddi imkânlarının üstüne çıkmıştır. Türklerde tarih boyunca çocuğun özellikle yetimin babacan bir ailece himaye edilmesi, dini olduğu kadar ananevi, ahlaki ve milli bir vazife olarak görülmüştür. Yetimler hiç çocuğu olmayan yahut bir veya birkaç çocuğu olan aileler tarafından kabul edilerek, o evin çocuklarıyla birlikte büyütülüp terbiye ve talim olunmuştur. Bu en yüksek milli ve vatani bir borç addolunmuştur. Bu sebepten son zamana kadar Darüleytâm müesseselerine ihtiyaç hissedilmezken; savaşlar, iktisadi buhran ve içtimai sorunlar Darüleytâm ve Himaye-i Etfâl Cemiyeti gibi teşkilatların kurulmasını zaruri kılmıştır.²¹ Darüleytâm Müdüriyyet-i Umûmiyyesi, dönemin şartlarına göre oldukça başarılı çalışmalar yapmış, yetim ve hasta çocuklara sahip çıkmıştır. Bu başarıyı ve kurumun önemini Rıza Tefik Bey mecliste ifade ederek; Darüleytâmın, kendisi Maarif Nezaretinde bulunurken tahkik ettiğine göre, idaresinde hiçbir kusur olmayan fevkalade muvaffakiyetli bir kurum

¹⁸ "Hanımlarımızın Bir İçtimai", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 161, 17 Nisan 1337, Pazar, s.3.

¹⁹ "Hilâl-i Ahmerimiz", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 253, 3 Ağustos 1337, Çarşamba, s. 2.

²⁰ "Evlad-ı Şüheda-i Refahi Hanımlar Cemiyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 185, 15 Mayıs 1337, Pazar, s. 2.

²¹ Besim Ömer, **Etfâle Muavenet Beynelmîlel İttihadı 1924 Senesinde Viyana ve Budapeşte'de İnikad Eden Çocuk Kongresi**, İstanbul 1341, s. 23-24'den nakleden; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 13.

olduğundan bahsetmiştir. Bu konuda ecnebler de aynı fikirdedir. Birçok sıkıntı çekmesine rağmen hayatını idame ettirebilen bu müessese bilhassa müdürü sayesinde büyük muvaffakiyetler göstermiştir. Memlekette yetimden, hasta çocuktan fazla bir şey olmadığından, Darüleytâm en fazla yardım edilmesi gereken bir müessesedir. “Başka şeyleri kaldırınız, hatta isterseniz nezaretleri ilga ediniz, fakat bu müesseseyi muhafaza ediniz” diyen Tevfik Bey, çünkü daha ne zamana kadar öksüz çocukların toplanacağıının bilinmediğini ifade etmiştir. 1920 senesi Muvakkat Bütçe Kanunu lâyihasında Darüleytâm için iki aylık 120.000 liralık tahsisat uygun görülmüştür. O sene için toplamda 445.000 lira verilecektir. Bu ücret, 1919 tarihinde de 445.000 lira olmuştur.²²

1923 tarihinde Meclis’te konuşan Atatürk de; vatanın kurtarılması uğrunda şehit olanların yetimlerinin bütçenin imkânı oranında yer yer kurulan yetimhanelere yerleştirildiğini haber vermiştir. O tarihte devlet tarafından açılan yetimhane kurumlarında on bine yakın yetim bulunmaktadır. Savaşın; hükümetin, ulusun şefkati ve korumasına bıraktığı yetimlerin sayısı, fiilen koruduğu yetim sayısına oranla, ne yazık ki, en aşağı yirmi kat daha fazladır. Ülke halkında bulunan insanlık duyguları sayesinde sayıları çok fazla olan şehit çocukları öldürücü sefaletten korumuş gözükmektedir. Bununla birlikte Atatürk, mevcut kurumların hiç olmazsa yirmi bini aşan bir sayıyı içerebilecek derecede büyütülmesinin şart olduğunu düşünmektedir.²³

Sahip çıkılan şehit çocuklarından ikisi, Resneli Niyazi Bey’in oğulları Midhad ve Saim’dir. Bunların yatılı ve parasız olmak üzere Dersaadet’teki bir okula gönderildikleri Canik mebusu Cavid Bey tarafından B.M.M. Riyaseti’ne 20 Kasım 1923 tarihinde verilen önergeden anlaşılmaktadır. Milletın hürriyetini kazanması yolunda her türlü tehlikeye göğüs germiş ve memleketinin yüksek menfaatleri uğrunda hayatını feda etmiş olan mücahit ve şehit Resneli Niyazi Bey’in eşi tarafından yazılan mektupta, kendisiyle

²² TBMM Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1920, Cilt 1, Devre 4, Toplantı 1, Birleşim 1-24, TBMM Basımevi, 1991, s. 191.

²³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.1, Cilt 28, Sayı 2’den nakleden; Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmaları, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1987, s. 102.

Midhad ve Saim adlarındaki iki yetime tahsis edilen birer kuruş maaşların Ferit Paşa hükümeti zamanında kesildiğinden ve o zamana kadar elinde ve avucunda bulunan eşyası ve hazinesini satarak çocuklarının hayatını temin eylemişse de artık maişetini temin konusunda aciz ve çocukların da aç ve açıkta kaldıklarından bahsedilmiştir. Niyazi bey'in eşi, merhuma hürmeten çocuklarının darsaadet liselerinden birine yatılı ve parasız olarak kaydedilmelerini ve evvelce kesilmiş olan maaşının verilmesini talep etmiştir. Başvekil tarafından Maarif ve Maliye Vekâletlerine gönderilen yazıda, şehit Resneli Niyazi Bey'in ailesine maaş tahsisi ve çocuklarının İstanbul liselerinden birine yatılı ve parasız kaydına dair Canik mebusu Cavid Bey tarafından verilen yazının bir sureti gönderilmiştir.²⁴

Aydın Mebusu Esat Bey, meclise 24 Mart 1923'de bir öneride bulunarak, genelde anasız ve babasız, bazısı babasız olan Aydın'ın Karacasu kazasındaki 135 yetime Meclisin merhametini rica etmiştir. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye ve İktisat Vekâlet-i Celileri'nden bu yavruların Darüleytâm ve Mekatib-i Ziraiyye ve Sanayilere alınmaları hususunda yardım istenmektedir. Bunun üzerine Meclis, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne gönderdiği yazıda, yetim çocuklar hakkında vekâlet olarak o zamana kadar ne yapıldığının bildirilmesini istemiştir. İktisat Vekâleti'nden İcra Vekâleti'ne gönderilen yazıda ise, Ziraat mekteplerine kabul edilecek öğrencinin en az 14 yaşında; Kastamonu, Konya, Sivas sanayi mektepleri kayıt ve kabul şartlarında ise öğrencinin en az 12 yaşında olmasının istendiği bildirilmiştir. Fakat Ziraat ve Sanayi mekteplerine kaydı istenen bu çocukların yaşlarının küçük olması nedeniyle, Aydın livası dâhilindeki 135 yetimin İzmir Darüleytâmına gönderilmesi gerektiğine karar verilerek, bu karar Aydın Sıhhiye müdürlüğüne ve İzmir Darüleytâm müdüriyetine 3 Mayıs 1923'de tebliğ edilmiştir.²⁵

Sahipsiz çocuklara sahip çıkılması için vekillerden de, çeşitli çözüm önerileri gelmiştir. Bunlardan bir tanesi, işçilerin çalışma şartları ve hakları konularında da önemli girişimlerde bulunan Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi

²⁴ BCA 030.10.00.00.6.32.31

²⁵ BCA 030.0.010.000.000.5.30.35.

Bey'in 27 Kasım 1924 tarihli soru önergesidir. Hilmi Bey, İstanbul'da ziyaret ettiği tersane fabrikalarında kimi sanatların ölmek üzere olduğundan bahsetmiştir. Ona göre, gelen çıraklar biraz yetiştiler mi biraz fazla gündelik buldukları işyerlerine çekildiklerinden, buna karşı alınacak tedbir pek faydalı olacaktır. Tersanede vaktiyle mektebin olan ve haddehane denilen bir bina vardır ve bomboştur. Hilmi Bey, beş yüz kişilik bu binaya çocuk yeteneklerini anlayan kişilerden teşkil edilecek bir heyet aracılığıyla darüleytâmlardan beş yüz öksüz seçilip de gönderilirse, tersanede sırf öksüzlere mahsus bir "Tersane Sanat Mektebi" açılırsa hem tersanenin hem de öksüzlerin geleceklerinin kurtulacağını düşünmektedir. Böylece; mektep idarece ve tedrisçe maarif memurlarının, sanatça tersane ustalarının elleri altında bulunacaktır. Bu fikir hakkında Müdafaa-i Milliye ve Maarif Vekili'nin fikirleri şifahen sorulmaktadır.²⁶

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde özel ya da yarı özel organizasyonlar arasında özellikle öksüz, yetim ya da fakir çocukların ihtiyaçlarına dikkat çeken en önemli kuruluş "Çocuk Esirgeme Kurumu" dur. * Diğerleri arasında yine Kızılay, Cumhuriyet dönemlerinde fakir ailelere yaptığı yardımlarla ön plana çıkmıştır. Türk Kadınları Cemiyeti ve Halk Partisi şubeleri de çocuk fakirliği sorunlarını ele almış olup, bu cemiyetlerin yaptıkları aslında Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yaptıklarıyla çakışmıştır. Kurum, diğer cemiyetlere de yardımlarda bulunmuş, onlarla işbirliği içinde çalışmıştır. Görüldüğü üzere Çocuk Esirgeme Kurumu alanında tek olmamakla birlikte hizmet ve eğitim sağlama ve çocuk meselesinin ülke çapında savunulmasında büyük bir ün kazanmıştır. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında, öncelikle ailesini

²⁶ BCA 030.10.00.00.6.38.35

* Çocuk Esirgeme Kurumu, halkın katılımını amaçlayan bir sosyal yardımlaşma derneği olup, özel bir kuruluştur. Bu gerçeği, Atatürk de ifade etmiştir: "Demokrasi, vatandaşa, yaşamını gerçekleştirmek ve her türlü bireysel ve toplumsal görevlerinin yerine getirilmesi özgürlüğünü ve olanağını sağlar. Fakat, diğer yandan, hastalar, zayıflar, özürlüler gibi özgürlüklerinden tam anlamıyla yararlanamayan bir kısım vatandaşlara da bir yaşam sağlamak zorunluluğundadır. Bu gibi görevleri sosyal yardım kurumu yapar. Sosyal yardım kurumu fazlasıyla gereklidir. Bu kurum, her yerde çok gelişmiştir. Bu hizmet, bazen devlet tarafından bir elden idare olunur. Bazen de yerel yönetimlere bırakılır...Yapılacak yardımın şekli ve derecesi, olanaklar ölçüsünde idare tarafından tespit olunur. Yoksa, muhtaçlar, her düşündüklerini isteyemezler. Resmi sosyal yardım kurumu ihtiyacı karşılayamaz. Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, yoksullara yardım dernekleri gibi aynı mahiyetteki özel kuruluşlar da yardım ederler." (Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Elyazıları**, Ankara, s. 68, 69'dan nakleden; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 12.)

ya da akrabalarını kaybeden çocuklara, çatışmalara, kıtlığa, hastalığa ve zorunlu göçe maruz kalmış çocuklara yardım edilmiş, bu çocuklar Çocuk Esirgeme Kurumu'na ya polis, asker, araya girenler tarafından teslim edilmiş ya da nadiren kendileri kuruma sığınmışlardır. Savaş bittikten sonra yetim çocukların vahim durumu daha net olarak ortaya çıkmıştır.²⁷

Fakat belirtmek gerekir ki, Çocuk Esirgeme Kurumu, milli görüntüsüne rağmen, resmi ve legal olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bağlı değildir. Fakat İsmet İnönü, Şükrü Kaya gibi yüksek seviyedeki ve etkili politik figürlerin kurumla işbirliği halinde olmaları, kurumun devlet organıymış gibi algılanmasına yol açmıştır.²⁸ Devlet, bu kuruma ancak belli dönemlerde yardımda bulunmuştur. Halkın yardımlarıyla ayakta duran bu hayır cemiyetine devlet yardımları, Meclis'e çocuklar adına sunulan kanun teklifleriyle mümkün olmuştur. Örneğin, 1922 tarihinde Sivas mebusu Vasıf Bey ve arkadaşları; Posta ve Telgraf Müdürlüğüne satışa sunulan kartpostal, mektup zarfı ve kartletterların üzerindeki pul bedelinden başka birer kuruş maktu kıymet ile satılarak bu suretle her zarf ve karttan elde edilecek birer kuruşun Himaye-i Etfâl Cemiyetine iane verilmesini teklif etmişlerdir. Bu teklif 18 Şubat 1922 tarihli içtimada görüşülerek kart ve zarfların bu suretle satılarak farkın Cemiyete terki kararlaştırılmış ve bu husus Dâhiliye ve Himaye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletlerine yazılmıştır.²⁹ Yine Vasıf Bey ve arkadaşları aynı yıl içinde, Büyük Millet Meclisi'ne takdim ettikleri kanun lâyhalarında, eytam ve evlad-ı şüheda menfaatine bazı gelirler temini maksadıyla tütün ve tönbekilere zam ve mukavelat ve benzerlerinden değiştirilmiş nispette vergi alınmasını istemişlerdir. Kanun lâyhasının görüş sorulmak üzere Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne gönderilmesi

²⁷ Libal, **a.g.m.**, s. 60, 61.

²⁸ Libal, **a.g.m.**, s. 62. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti için de aynı şey söz konusudur. Bu da “bağışlarla” ayakta duran bir kurumdur ki, dışarıdan gelen yardımlar bile söz konusudur; Afgan sefiri Ahmet Han Hazretleri dün Hilâl-i Ahmer şubesine altın olarak 4400 kuruş bağışta bulunması Hâkimiyet-i Milliye gazetesine haber olmuştur. (“Bir Teberru”, **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 252, 2 Ağustos 1337, Salı, s.3.)

²⁹ **BCA** 030.10.00.00.178.232.2 Bu Osmanlı döneminden kalan bir uygulamadır. I. Dünya Savaşı sırasında, savaşta yetim kalan çocuklara maddi gelir sağlamak için 29 Mayıs 1915 tarihinde posta ücretlerine yeni bir yardım vergisi konularak Evlad-ı Şüheda Vergisi pulu uygulaması başlatılmıştır. Bu uygulama 6 Şubat 1919'a kadar devam etmiştir. (Atom Damalı, **Sosyal Yardım Pulları**, İstanbul 2003, s. 21, 69'dan nakleden; Sarıkaya, **a.g.t.**, s. 20)

kararlaştırılmıştır.³⁰ 1923 tarihinde, Kırklareli mebusu Dr. Fuad Bey ve rüfekaı tarafından verilen kanun teklifi sonucunda, lunapark gibi oyun ve eğlence mahallerinin tesis ve idare etme hakkının, sermaye-i istikbal-i memleket olan vatan yavrularının sıhhat ve saadetini temine çalışan Himaye-i Etfâl Cemiyeti'ne verilmesi kabul edilmiştir. Bu karardan bayram günlerine mahsus geçici olarak kurulan oyun mahalleri hariç tutulmuştur. Karara uymayanlar, alet ve edevatlarının müsadere edilmesi, tekrarı halinde müsadere ve ek olarak da 50 liradan 500 liraya kadar nakdi para cezasıyla cezalandırılacaktır.³¹

1926 yılında ise, Türk yavrularını vatanın istediği şekilde büyötmek ve muhtaç yavruların hayatlarını temin etmek gayesiyle kurulmuş olan Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin de, Tayyare Cemiyeti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gibi damga resminden muaf tutulmasına yönelik teklif, Büyük Millet Meclis-i Kavanin Müdüriyyeti Dairesi tarafından Riyaset-i Aliye'ye yirmi altı vekilin imzasıyla sunulmuştur. Kanuna göre; Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin gerek resmi daireler ve gerek fertler ile olan bilumum muamelelerinde, pul resmi bedeli cemiyet tarafından tesviye edilmesi gereken bilcümle evrak ve senetleri damga resminden muaftır. Bu muafiyet cemiyetin kuruluşundan o zamana kadar tanzim edilip pul yapıştırılan bütün emlak ve senetlere de şamil olup, kanun hükümlerinin icrasına Maliye ve Dâhiliye vekilleri mesuldür. Kanun teklifi Meclis tarafından Başvekâlete sunulurken, kabul edildiğine dair 16 Mart 1926 tarihli yazı da Başvekâlet'ten, Dâhiliye ve Maliye Vekâletlerine bildirilmiştir.³²

8 Haziran 1926 tarihine gelindiğinde çıkarılan, 915 sayılı "Lise ve orta mekteplere alınacak leyli meccani talebe hakkında kanun" la; her sene alınacak leyli meccani öğrencilerin sıhhati tam, zekâsı ve çalışkanlığı mektepten alacağı vesikayla sabit ve orta tahsili takip edemeyecek kadar fakir olanlardan müsabaka ile seçilip, özellikle "seçmelerde eşit derece kazananlardan şehit çocukları ile yetimlerin tercih edilmesi" uygun

³⁰ BCA 030.10.00.132.952.24

³¹ BCA 030.10.00.00.3.16.29

³² BCA 030.10.00.00.178.233.1

görülmüştür.³³ Böyle iyi niyetli uygulamalar yapılırken diğer taraftan özel sektörde çalışan yetim çocukların bazı haksızlıklara uğradıkları görülmüştür. Cumhuriyet gazetesinin haberine göre, babaları Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda şehit düşen dört yetim çocuğun önce bir fabrikada işe yerleştirildiği fakat sonra dünya ekonomik buhranının etkisiyle işlerine son verildiği bildirilmektedir. Gazete, 140 kuruş tasarruf edebilmek için dört şehit çocuğunu sokaklara atıp aç bırakan fabrikayı bu durumdan mesul tutmaktadır.³⁴

20 Kasım 1927 tarihinde, Türkiye Başvekâlet Muamelât Müdüriyeti'nin teklifi üzerine, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1927 senesi bütçesinden Himaye-i Etfâl merkez-i umumisine 2500 Liranın itası İcra Vekilleri Heyeti'nin içtimarında kabul edilmiştir.³⁵ 20 Kasım 1927 tarihli bir kararnamede ise aralarında Himaye-i Etfâl'in de bulunduğu toplam üç kuruma yardım yapılmıştır. Tokat'ın Artova kazasında Baloğlu Estepan ve Ovakim'den metruk 600 arşın alanında toplam dokuz gözden ibaret bir adet hanenin mahalli idare heyetince belirlenen 500 liraya, kamu menfaati yararına hizmet eden müesseselerden olan ve adı geçen kazada yer alan Hilâl-i Ahmer, Himaye-i Etfâl ve Teyyare Cemiyeti namına kullanılmak üzere terk edilmesi ve temliki İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir.³⁶ Türk Tayyare Cemiyeti Başkanlığı'ndan 25 Şubat 1928 tarihinde Meclis'e yazılan yazıdan, yapılan yardımları arttırmak ve özendirmek için manevi telkinlerin de ihmal edilmediği görülmüştür. Yazıda, cemiyet tarafından toplanarak Tayyare, Hilâl-i Ahmer ve Himaye-i Etfâl gibi memleketin refahına önemli hizmetler ifa eden üç cemiyet arasında taksim olunan zekât ve sadaka-i fitr hakkında, vaizler ve hatipler aracılığıyla halka yapılacak teşvik ve özendirmelerin çok faydalı olacağı bildirilmiştir. Cemiyet kendilerine öteden beri alaka gösterildiğini de ifade ederek, gerekli tebliğlerin acilen ve uzak

³³(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400915.pdf, 21.03.2012.

³⁴ "140 Kuruş İçin Dört Adam Feda Edilir mi?", **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1931'den nakleden; Pınar Öztamur, "Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929-1931", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 94, İstanbul, Birikim Yayıncılık, İstanbul, Güz 2002, s. 180.

³⁵ **BCA** 030.18.01.01.026.63.18

³⁶ **BCA** 030.0.18.01.01.026.63.010

bölgelere telgrafla ifasına emir buyrulmasını rica etmektedir. 26 Şubat'ta bu yazının aynen kazaların müftülerine tebliğ edilmesine karar verilip, aynı gün kaza müftülüklerine gönderilip, hakkında gereğinin hassasiyetle yapılması istenmiştir.³⁷

1 Kasım 1928'de Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Meclis'i açış konuşmasında bir önceki yıl içerisinde kimsesiz çocuklar için yapılanlar özetlenmiştir. O, yetimlerin haklarını korumak için kabul edilen tedbirlerin verimli ve cidden sevindirecek bir şekilde sonuçlandığını söylemiştir. Eski adliye, eski zihniyet ve eski usullerden üç sene evvel ancak üç yüz sekiz bin lira meydana bulmuş olan Cumhuriyet, emlak ve eytam bankasına altı milyon iki yüz yirmi bin kûsur lira teslim etmiştir. Bu neticenin, Cumhuriyetin bilhassa kimsesizlerin kimsesi olduğunu yeniden ispat ettiğini belirten Atatürk, bu ilerlemenin takdirini Meclis'e bıraktığını söylemiştir.³⁸

Meclis'in 30 Mayıs 1929 tarihli toplantısında, "İnhisar beyiyeleri üçte birlerinin harp malullerine ve şehit yetimlerine tahsis ve tevziine dair kanun" kabul edilmiştir. Kanunun maddeleri şöyledir:

Madde 1- Devlet inhisarında bulunan ve bulundurulacak olan maddelerin kanun ve nizamnameleri mucibince bayiliği, başka isteyenlere tercihan, derece ve müracaat sırasıyla evvela harp malullerine, bulunmadıkları takdirde şehit yetimlerine, bunlardan bulunmazlarsa malul mütekahtlere verilir. Bunların bayiliği fiilen kendilerinin yapmaları şarttır. Bayiliğini ve menfaatini her ne suretle olursa olsun başkalarına devredenler bu haklarından mahrum kalırlar.

Madde 2- Harp malulleri de dâhil olduğu halde, beyiye tezkeresi verilen herkesten muayyen olan beyiyenin üçte biri maluller ve şehit yetimleri menfaatine, İnhisar idarelerince alıkonularak her ay sonunda muntazaman Ziraat Bankalarına yatırılır. Bu paralar Ziraat Bankalarınca 'harp malulleri ve şehit yetimleri hesabı' namıyla açılacak bir hesabı cariye kayıt edilerek, ertesi

³⁷ BCA 030.10.00.00.13.192.19

³⁸(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c005/tbmm03005001.pdf>, 16.04.2012

günden itibaren faize tabi tutulur. Bu faizin miktarı aynı şartlarla diğerlerine verilen azami faizden aşağı olamaz.

Madde 3- Bir sene zarfında inhisar idarelerinin yatırdıkları paralar Ziraat Bankası şubelerinde faizleriyle birlikte toplanarak ertesi senenin birinci ayında düyunu muntazama idaresi emrine tevdi kılınır. Ziraat Bankasına bu hizmetlerinden dolayı masraf ve komisyon namıyla bir şey verilmez.

Madde 4- Her sene beyiye üçte birleri tutarının yarısı terfih zammı nispetine göre harp malullerine, yarısı da şehit yetimlerine müsavat üzere dağıtılır. Şehitlerin kanunen maaşa hak kazananları bu kanun mucibince 'şehit yetimleri' sayılmıştır. Bunlardan kadınlara evlenmelerine, erkeklere yirmi yaşına varmalarına, tahsilde iseler tahsillerini bitirmelerine kadar verilir. Her sene toplanan paralar o sene mevcut olanlara aittir ve dağıtımlar hayat kaydıyladır.

Madde 5- Halen mevcut malul gaziler heyetinin hesapları tasfiye olunup müesseselerine ait bütün eşyaları paraya çevrilerek toplanacak paralarla şimdiye kadar Ziraat Bankasında beyiye üçte birlerinden birikmiş paraların hepsi harp malullerine dağıtılır ve bu taksimden 20 Mayıs 1917 tarihinden itibaren harp malullerinden vefat edenlerin yetimleri de ölenlerin maluliyet derecelerine göre istifade ederler.³⁹

26 Mart 1931'de "Türkiye dâhiline otomatik oyuncak makineleri ithal etmek ve bunları işletmek hakkının Himaye-i Etfâl Cemiyetine münhasır olduğuna dair kanun" kabul edilmiştir. Maddeleri şöyledir;

Madde 1- İçine atılan para ve saireye mukabil otomatik surette tartan veya muayyen eşyayı otomatik tertibatla müşterisine arz eden makineleri Türkiye'ye ithal etmek ve bunları şehir ve kasabaların yol, meydan, park ve bahçe gibi ammeye tahsis olunmuş yerlerin şehir ve belediye encümenlerince münasip görülecek noktalarına ve otel, mağaza gibi hususi emlakın sahiplerinin rızalarıyla gösterecekleri mahallerine koyup işletmek hakkı, on beş sene müddetle Himaye-i Etfâl Cemiyetine aittir. Himaye-i Etfâl Cemiyeti bu makineleri münhasıran kendi nam ve hesabına ve kendi

³⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 30.5.1929, Cilt 12, Devre 3, İçtima 2, İ:73, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 194.

vesaitiyle işletmeye mecbur olup bu hakkını hiçbir suretle başkasına devredemez.

Madde 2- Cemiyetin bu makineleri kumar ve baht oyununa benzeyen herhangi bir şekil ve tertip için kullanması yasaktır.

Madde 3- Himaye-i Etfâl Cemiyeti otomatik makineleri ne için kullanacağını bir beyanname ile makinelerin kullanılacağı mahallin belediye reisine bildirmeye mecburdur. Himaye-i Etfâl Cemiyeti makineleri ancak beyannamede gösterdiği maksatlar için kullanılabilir.

Madde 4- Şimendifer, vapur ve sair müessesatı nafianın ve sair hususi müesseselerin kendi hususi hizmetleri için kullanacakları bilet dağıtmağa mahsus otomatik makineler bu kanunun hükmüne tabi değildir.

Madde 5- Bu kanunun neşri tarihine kadar Türkiye'ye ithal edilmiş veya Türkiye gümrüklerine gelmiş olan otomatik makineleri, mahalli ticaret odalarının ve bulunmayan yerlerde belediyelerce takdir edilecek kıymetleri üzerinden satın almaya Himaye-i Etfâl Cemiyeti mecburdur.

Madde 6- Bu kanunun neşrinden evvel devlet müesseselerince otomatik makineler için akdedilmiş olan mukavelenameler, müddetleri hitamına kadar muteberdir. İmtiyazlı şirketlerin yapmış oldukları mukaveleler mucibince şimdiye kadar Türkiye'ye getirmiş oldukları otomatik makineler dahi mukaveleleri müddetinin hitamına kadar sahipleri tarafından işletilebilir.

Madde 7- İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 8- İşbu kanunun icrasına Dâhiliye ve İktisat Vekilleri memurdur.⁴⁰

Himaye-i Etfâl Cemiyeti ve diğer cemiyetlerin sadece bağışlarla ihtiyaçları karşılama konusunda zorlanması, bu tip kanuni yardımları zaruri kılmış gözükmektedir. Cemiyetin yapılan bağışlara daha çok ihtiyaç duyduğu ve bunlar için gerekirse yardım istemekten çekinmediği görülmüştür. Bağış yapacağı düşüncesiyle, Bilecik'e bağlı Pazarcık ilçesinde, Himaye-i Etfâl Cemiyeti yararına düzenlenen güreş müsabakasına Başvekil İsmet Paşa da davet edilmiştir. Bilecik-Pazarcık nahiyesi Himaye-i Etfâl Cemiyeti başkanı

⁴⁰(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c026/tbmm03026039.pdf>, 06.05.2012

Dr. Mustafa imzalı 14 Haziran 1928 tarihli davet yazısında, Himaye-i Etfâl Cemiyeti menfaatine Pazarcık'ta yapılması kararlaştırılan pehlivan güreşlerine ait biletlerden bir adedin ekte sunulduğu bildirilerek, kabulü rica edilmiştir.⁴¹ Davet biletinin üzerinde ücret kısmının boş olması, bağış miktarının Başvekil'in takdirine bırakıldığıнын işareti olmalıdır. Cemiyet, çocuklar için açılacak bir çocuk parkı için bile Başvekil'den yardım istemek zorunda kalmıştır. Malatya Çocuk Esirgeme Kurumu başkanı tarafından Ağustos 1937'de yazılan yazıda, memleketteki yetim ve fakir çocukların çokluğu ve kurumun bütçesinin de müsait olmamasına binaen bu kimsesiz yavrulara hakkıyla bakılmadığı itiraf edilmiştir. Bundan sonra tahsillerini tamamlamak için ilçelerden gelen birçok çocuğun han köşelerinde sefil bir halde bulduklarından üzüntüyle bahsedilmektedir. Gelecekte vatanın mukadderatını ellerine alacak çocuklara yardımda bulunmak ve onları temiz ve saf bir havada eğlendirmek üzere İsmet Paşa Parkı'nda modern bir çocuk bahçesi yapılması düşünülmektedir. Park için gereken keşif ve projeler mühendislere yaptırılmış olmakla birlikte, gerekli malzemenin alınması için ikinci başkan iki bin lira parayla İstanbul'a gönderilmiştir. Fakat bu miktar yetmediğinden paraya olan mühim ihtiyaç dolayısıyla maddi yardım istirham edilmektedir.⁴² Bu ve benzeri yollarla cemiyete devlet tarafından yardım edilmiştir. Bir fikir vermesi açısından Türkiye Himaye-i Etfâl cemiyetinin 1930-35 yılları arasındaki gelir kaynakları oranlarına bakılabilir; teberruat:%5, taahhüdat:%1, bina kirası:%24, ortak yardımlar:%30, şefkat pulları, müsamere, lüks telgraf kâğıdı:%11, mecmua, kitap ve matbuat:%2, süt hasılatı ve bakım gelirleri:%3, şubelerden %10'luk pay:%1, madeni ve kâğıt rozet:%2, banka faizi:%2, piyango:%3, otomatik makine:%4 ve hükümetten yardım:%15'dir.⁴³

⁴¹ BCA 030.10.00.178.233.13

⁴² BCA 030.0.010.000.000.178.233.22

⁴³ Sarıkaya, a.g.t., s. 95, 96.

B.Çocuklara Yönelik Olarak Hazırlanan Kanuni Düzenlemeler

Her alanda olduğu gibi, çocukların bakımı konularında da ahalinin hayırseverlik duygularına hitap etme yaygın bir alışkanlıktır. 18 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Köy Kanunu'nun 14. maddesinde, köylünün isteğine bağlı olarak yapılacak işler sıralanmıştır. Bu maddenin 21. fıkrasında, yemeklik ve para ile köy fukarasına ve öksüzlere yardım etmek, kimsesiz çocukları sünnet ettirmek ve kızları evlendirmek için yardım etmek, köylünün gönüllü olarak yapacağı işler olarak sıralanmıştır.⁴⁴ Gönüllü olarak yapılacak bu yardımlardan başka çocukların refahını arttırmaya yönelik kabul edilen kanunlar da çıkarılmıştır.

1.21 Haziran 1927 Tarih Ve 1117 Sayılı “Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu”

21 Haziran 1927 tarihinde çocukların maneviyatı üzerinde olumsuz etkisi olan muzır neşriyatın yasaklanmasına yönelik olarak “Küçükleri muzır neşriyattan koruma kanunu” kabul edilmiştir. Kanunun 1. maddesine göre, küçüklerin maneviyatı üzerine muzır tesirler icra edecek olan kitap, risale, mecmua, resim ve levhalar tahdide tabi tutulur. Bir eserin muzır olup olmadığına karar verecek olan heyet 2. maddede sıralanmıştır; Maarif Vekâleti talim ve terbiye dairesinden seçilecek iki kişi, Dâhiliye Vekâletinden bir kişi, muharrirlerden ve edebiyat müntesiplerinden seçilecek bir kişi, öğretmenlerden iki kişi, Himaye-i Etfâl cemiyetinden bir kişi, Adliye Vekâletinden bir kişi. Kararlar çoğunluğun oyuna göre verilir. 3. madde, bir eserin incelenmesini isteme yetkisini Himaye-i Etfâl Cemiyeti, Muallimler Birliği, Hilâl-i Ahmer ve Matbuat Cemiyeti'ne verir. Bir eserin çocuklar için muzır olduğuna karar verilmesinden sonra izlenecek yol 4. maddede şöyle

⁴⁴(Erişim)http://www.tarim.gov.tr/Files/Mevzuat/kanun_son/TKB_Kanunlar/K%C3%96Y%20KANUNU.pdf, 25.04.2011.

sıralanmıştır; eserlerin listesi Maarif Vekâleti'ne gönderilir, oradan Adliye Vekâletine ve müdde-i umumiliklere tebliğ edilir. Eserlerin yazarlarına en büyük mülki makamca tebligat yapılarak, mevcut eserin ilk sayfasına “tahdidata tabidir” ibaresi yazdırılır. Daha sonra bu eserlerin satış yerleri ve şartları da sınırlandırılır, kitapçılar tarafından küçüklere satılması ve hatta gösterilmesi dahi yasaklanır. 5. maddesiyle, tahdit edilmiş makaleleri yayınlayan dergilerin ilk defasında uyarılacağı, ikinci defasında derginin de tahdit edilmesine karar verileceği bildirilmiştir. 7. ve 8. maddelerde, tebligat yapıldığı halde kitapları damgalamayan eser sahibi, bunu bilerek satanlar, yayınları incelenmek üzere maarif dairelerine göndermeyenler hakkında uygulanacak cezai müeyyideler belirtilir.⁴⁵

2. 10 Nisan 1929 Tarih Ve 1416 Sayılı “Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun”

10 Nisan 1929 tarihinde, “Ecnebi memleketlere gönderilecek talebe hakkında kanun” kabul edilmiştir. Kanununun 1. maddesine göre, umumi ve mülhak bütçe ile idare olunan devlet daireleri ve inhisar idarelerinin, vilayetlerin, şehremanetleri ile belediyelerin, ticaret odalarının ve mukavelenameleri mucibince talebe göndermeğe mecbur olan şirketlerin tahsil için ecnebi memleketlere gönderecekleri talebe bu kanun ahkâmına tabidir. Gönderilecek talebe, Maarif Vekâleti tarafından seçilir. Sınavları kazanıp gönderilmelerine karar verilen öğrenciler, bu kanunla kendilerine verilecek mecburiyetleri yerine getireceklerine dair Maarif Vekâletine taahhütname verirler. 12. maddeye göre, gönderilecek öğrencilerin masrafları her sene Maarif bütçesinde toptan talebe tahsisatı olarak bir fasıldan ödenecektir. Öğrencinin velisinin isteği üzerine takip edileceği, 16. maddede

⁴⁵(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501117.pdf, 30.04.2012.

ifade edilmiştir; müfettişler kendi hesaplarına tahsilde bulunan Türk talebenin vaziyetini ve çalışmalarını aileleri tarafından vuku bulacak müracaat üzerine teftiş ederler ve neticeden kendilerine malumat verirler. Bu talebeden milli şeref ve haysiyeti kırarak surette hareket ettikleri müfettişler tarafından tespit edilenler, velileriyle talebenin tahsilde bulunduğu memleket elçiliğine ve Maarif Vekâletine bildirilir. 17. maddeye göre; tahsilini bitirip ülkeye dönen talebe üç ay içerisinde taahhüname verdiği makama başvurur. Müracaatından itibaren bu makam talebeye iş vermezse, üç ay müddetle tahsilde bulunduğu memlekette aldığı aylığın yarısı aylık olarak tahsis edilir. Öğrencinin taahhüname ile bağlı bulunduğu makam müracaattan itibaren iki ay içerisinde öğrenciyi işe yerleştirmezse, devletin herhangi bir dairesinde işe başlatılır. 20. maddeye göre, evvelce kendi hesaplarına tahsile gitmiş olan talebeden tahsillerine devam ettiremeyecek duruma düşenler, Maarif Vekâleti sınavlarından geçmek şartıyla, bu kanun ahkâmına tabi öğrenci meyanına alınabilirler.⁴⁶ Gönderilen öğrencinin kendi haline bırakılmayıp takip edildiği Maarif vekili tarafından da vurgulanacaktır; *“Gönderdiğimiz talebenin, hakkıyla istifade etmesi için en kati tedbirleri aldık. Gittikleri müesseseleri idare edenlerle daima muhabere ve münasebette bulunarak, talebemizin oradaki mesaisini yakından takip ediyoruz.”*⁴⁷

3. 30 Nisan 1930 Tarih ve 1593 Sayılı “Umumi Hıfzısıhha Kanunu”

30 Nisan 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu’nda da çocukların sağlıklarına yönelik alınacak önlemler sıralanmıştır. Kanunun 3. maddesinin 7. fıkrasında, çocukluk ve gençlik hıfzısıhhasına ait işlerle çocuk sıhhat ve

⁴⁶(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701416.pdf, 30.04.2012

⁴⁷ Kansu Şarman, *Türk Promethe’ler Cumhuriyet’in Öğrencileri Avrupa’da (1925-1945)*, 2. baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, s. 21.

bünyesinin muhafaza ve tekâmülüne ait tesisatın kontrolünün Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne ait olduğu bildirilmiştir. Kanunun 6. bapı “çocuk hıfzısıhhası” adını taşıyor olup çocuk ve gençlerin korunmasına dair maddeler vardır. 151. madde, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin, küçük çocuk hıfzısıhhası, bunlarda görülen vefatların azalması için lazım gelen müesseselerin açılması ve çocuk hıfzısıhhasının faydalarının halka anlatılması ile vazifeli olduğunu bildirir. 152. madde, ilkaha mani ve çocuk düşürmeye vasıta olan alet ve levazımın satışının yasak olduğunu ve eczanelerde reçete ile satıldığını belirtir. 153. madde, devletin resmi kurumlarında doğum yardımının ücretsiz olduğunu belirtir ve sıhhi durumları daha fazlasını gerektirmiyorsa loğusaların doğumdan sonra bir hafta hastanede kalmasını mecbur tutar. 154. maddeye göre, hükümet ve belediye tabip ve ebeleri fakir kadınların ücretsiz olarak doğumlarına yardımcı olmaya mecburdur. 156. madde, çok çocuk sahibi olmayı teşvik etmektedir; yaşayan altı veya daha fazla çocuğu olanlara devletçe nakit mükâfat verilecektir. 157. madde, sütninelik edecek annenin kendi çocuğu varsa, onun yedi aylıktan büyük olduğunu ve kâfi emzirme kabiliyetini ispata mecbur tutulur ki, bu da kendi yavrusunun sıhhati için alınmış bir önlemdir. Sütannenin çocuğu yedi aylıktan küçükse, onun da bir sütnine tarafından emzirildiği ispatlanmak zorundadır.* 161. madde, bakılacak çocukların sorumlularını belirtir; metruk çocuklara altı yaşına kadar mahalli belediyeler, belediyeleri olmayan yerlerde köy heyeti ihtiyariyeleri himaye etmeye mecburdur. Özel müesseseleri olmayan yerlerde belediyeler bu çocukları gerekirse bir müddet bakmaları için ailelere bir ücret mukabilinde verir. Altı yaşından sonra, bu çocukların himayesi ve tahsil ettirilmesi Maarif Vekâleti'nin görevidir. 164. maddeye göre, okullardaki çocukların belli aralıklarla beden, ruh, göz ve kulaklarına ait muayeneleri okul tabiplerince yapılır. 165. maddeye göre, on yaşından aşağı çocuk, babası, anası, ya da öksüz olup hısımları tarafından bakılanlardan,

* Sütanne meselesi, çocuğun beslenmesi için gereken hallerde desteklenirken; sütannenin de henüz anne sütü alan bebeği olması durumunda, daha itidalli karşılanmaya başlanmıştır. Kanunun bu maddesi, sütannenin bebeğini korumaya yöneliktir. Bundan bir süre önce, bir dergi yazısında, sütannenin kendi yavrusunu emzirmemesi “bilmeyerek yapılan hayat hırsızlığı” olarak nitelenmiştir. (“Bilmeyerek Yapılan Hayat Hırsızlıkları-Çocuklarımız Yalnız Bizim Değil Aynı Zamanda Vatanındır”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, Cilt 1, Sayı 3, Kanunuevvel 1926, s. 2.)

hımsı tarafından sıhhat veya ahlaki tehlikeye girecek şekilde fena muameleye maruz kalıyorsa bunların belediye ya da devlet müesseselerine alınmak üzere nezdinde bulunduğu kimselerden alınması caizdir. 166. maddeye göre, on iki yaşından küçük çocukların yanlarında velileri olduğu halde dahi meyhaneye girmeleri, on sekiz yaşından küçüklere de ispirotlu içecek verilmesi yasaklanmıştır. “İşçiler hıfzısıhhası” adını taşıyan 7. bapta ilgili maddeler şöyledir; 173. madde; on iki yaşından küçük çocukların fabrika ve imalathane gibi işyerleriyle maden ocaklarında amele ve çırak olarak çalışmaları yasaktır. On iki ve on altı yaş arasındaki kız ve erkek çocukları günde sekiz saatten fazla çalıştırılmaz. 174. madde; on iki ile on altı yaş arasındaki bütün çocukların saat yirmiden sonra çalışmaları yasaktır. 176. madde; bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda on sekiz yaşından küçük çocuklar çalıştırılmaz.⁴⁸

Amerikalı yazar Libal, Türkiye’de devlet ve sivil organizasyon arasındaki çocuk hakları diyalogunun, çocuk haklarıyla ilgili atılan adımlardan önce geldiğini ifade etmiştir. Ona göre Türk hükümeti, ideolojik olarak, çocuk hakları kavramını Cumhuriyetin kurulduğu 1923 tarihinden itibaren üstlenmiştir. Hatta geniş kapsamlı sosyal refah programları hükümet ülke genelindeki çocukların haklarını öncelikli olarak algıladığı ve düzeltmeyi hedeflediği için daha başarısız olmuştur. Türk Devleti resmi olarak çocuk haklarını, 1928’de Cumhurbaşkanı Atatürk’ün çocuk hakları hakkındaki Cenova Deklarasyonu’nu imzalandıktan dört yıl sonra onaylamasıyla tanımıştır. Cenova Deklarasyonu özellikle çocukları işaret eden ilk kapsamlı uluslararası haklar belgesidir. Atatürk çocuk merkezli hakların açıkça sıralandığı bu belgeyi kendi milleti adına hâkim devletlerin yer aldığı uluslararası arenada imzalamaktan dolayı memnundur. Bu deklarasyonun imzalanmasıyla, gerek ülke içinde ve gerekse dışında yeni devletin bağımsızlık ve meşruiyetinin altının çizilmesi de sağlanmıştır. Atatürk ve Cumhuriyet yenilikçileri ayrıca 1920’lerde savaş sonrası yeniden yapılanma ihtiyaçlarına cevap veriyorlar ve muhacirler, dul kalan kadınlar, yetim

⁴⁸(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc008/kanuntbmmc008/kanuntbmmc00801593.pdf, 30.04.2012

çocuklar gibi zorluklarla baş etmeye uğraşıyorlardı. Bu şartlar altında bile, Cenova Deklarasyonu Milletler Cemiyeti tarafından Avrupa sınırları dâhili için tasarlanmış olmasına rağmen, Türk hükümeti bu deklarasyona katılmıştır. Resmi olarak çocuklar Cumhuriyet'in ideal ve projelerini kucaklayıp sahip çıkacak yeni nesil olacaklarına dair büyük bir söz vermişlerdi. Onlar yeni rejimin mirasçıları olup, bunun için korunmuş ve büyütülmüşlerdi. Uygulamada ise Cumhuriyet döneminde devlet çocuk yoksulluğunu onarmak için çok az şey yapabilmişti. Cumhuriyet tarihi boyunca çocuklar modernliğin sembol ve göstergesi olmuşlardır. İdeolojik olarak çocuklar, ulus-devletin blokları olarak kabul edilirken yaygın yoksulluğu kontrol etmek ve çocukların refahıyla ilgili konularda yeterince düşünmek konusunda sorunlarla ve dirençle karşılaşmıştır. Çocuk ve kadın hakları savunucuları, Sabiha-Zekeriya Sertel ve Suat Derviş gibi, 1920 ve 1930'lardaki ideoloji ve uygulama arasındaki boşluklara işaret etmişlerdir. Onlara göre devlet savunmasız çocukları ve onların annelerinin ihtiyaçlarını karşılamada basiretsiz davranmış ve nüfusun geneli ile elitlerin gelirleri arasındaki eşitsizlikleri onarmada çok az şey yapmıştır. Daha sonraki yıllarda orta sınıf çocuklara simit ve balon satan çocuk işçilerin durumu, günlük hayatta sınıflararası keskin eşitsizliğin altını çizen imajlardan olmuştur. Her ne kadar daha sonraları, örneğin 1970'lerde, gazeteci ve sinemacılar toplumun genelindeki sosyal adaletsizliğe dikkat çekseler de, çocuk haklarıyla ilgili faaliyetlere toplumun diğer alanlarına göre daha yoğun olarak devam edilmiştir. Türk parlamentaristler, insan hakları savunucuları, bilim adamları ve sosyal refah uzmanları programların çocuklar için şekillendirilmesi ve genişletilmesi için lobi çalışmaları yapmışlardır.⁴⁹ Çocuk politikalarının başka bir boyutu da yeni kurulan devletin -Atatürk'ün de eserini, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni emanet etmesi gibi- ilerideki sahipleri ve koruyucuları olmaları hasebiyle çocukların sahip oldukları önemdir. Çocuklar ileride birer yetişkin olarak ülkeyi koruyacak olan nesildir. Bilinç ve silahla teçhiz edilmiş bu nesil aile ve milletlerine karşı olan görevlerini ancak sağlıklı, gülbüz ve

⁴⁹ Kathryn Libal, "Children's Rights in Turkey", *Human Rights Review*, October-December 2001, Vol.3, Issue 1, s. 37-39.

sağlam olurlarsa gerçekleştirebilirler. Elbette bu dönemdeki engeller, yeni kurulmuş bir devlet ve hemen akabinde dünya ekonomik buhranının yaşanması, çocuk meselesinin çözümünü de çocukların doyurulması ve giydirilmesi boyutundan öteye taşıyamamıştır. Fakat çocuk meselesinin, çok boyutlu ve 20. yüzyılın ilk yarısında diğer ülkelerde de rastlanan bir sorun olduğunu unutmamak gerekir. Özel olarak Türkiye'deki anahtar konular ise şunları kapsamıştır: çocuk ve süt çocuklarında yüksek ölüm oranları; yüksek sayıda öksüz, yetim, terkedilmiş veya fakir çocukların olması; yetersiz beslenme ve hastalık; çocuk işçiler; evsizlik; dilencilik; çocuklara kötü muamele ve terk etme; çocuklarda suç işleme. Bahsedilen bu konular Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlangıcında da zaten sosyal problem olarak kabul edilmiş ve kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Fakat yeni devletin kurulmasıyla bu konular kamuoyunda daha baskın ve devamlı söylemlerle tartışılmaya başlanmıştır. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı boyunca çare bulunması gereken acil ve geniş kapsamlı çocuk sorunları; yüksek oranda çocuk ve süt çocuğu ölümleri, çok sayıdaki öksüz-yetim çocukların durumu, yetersiz beslenme ve hastalık olmuştur. Bu sıkıntılar, tarihsel süreçte kısmen dini ve vakıflar gibi geleneksel kurumlarla çözülmeye çalışılsa da, bu dönemde çocuk yoksulluğu ve ölümleri gibi sosyal konuların daha çok devlet destekli projelerle çözülmesi beklenmiştir. Fakat yapılması gereken iş çok kapsamlı olduğundan, 1920'li yıllar boyunca devlet, özel müesseselerin de yaptığı gibi, yalnızca gerçekten zor durumda olanların ihtiyaçlarını karşılamak için mücadele etmiştir. 1930'ların başlarına gelindiğinde ise, görece daha normal şartların hâkim olduğu bir dönemde, çözülmesi gereken sürekli sorunlar; hastalık, açlık ve yetersiz beslenme olmaya devam etmiştir. Dünya buhranının başlamasıyla, savaşın önemli kayıplarını telafi etmekle uğraşıldığından durum daha da kötüleşmiş olup 1930'larda birçok çocuk hâlâ oldukça kötü bir haldedir.⁵⁰

İş kanunu hakkında 1932 tarihinde görüş sunan İnönü, çocukların Türk ırkının ümidi ve yarının Türk milleti olduğundan bahisle; onların erken işe

⁵⁰ Libal, "The Children's Protection", s. 54-56.

başlattırılmalarına, tahammülleri haricinde çalıştırılmalarına mani olunarak bunların bedeni, fikri, ahlaki tekemmüllerine imkân bırakmanın en yüksek milli menfaatlerden olduğunu vurgulamıştır.⁵¹ Çocukların bakımları ve fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması çalışmalarından başka önemli bir alan da, onların suiistimalini önlemek için alınan kararlardır. “Kadın ve çocuk ticaretinin men’i hakkındaki” 14 Mayıs 1904, 4 Mayıs 1910 ve 30 Eylül 1921 tarihli beynelmilel üç mukaveleye davet beklenmeden derhal iltihak edilmesine İcra Vekilleri Heyeti’nin 27 Nisan 1932 tarihli içtimaında karar verilmiştir. Aynı kararnamede, bahsi geçen anlaşmaların şartlarının uygulanması için dâhili ahkâmın tadil edilmesi ya da yeni hükümlerin eklenmesine gerek olup olmadığının araştırılması amacıyla Adliye ve Dâhiliye Vekâletlerinin müştereken kurdukları bir komisyonun kurulmasına da karar verilmiştir.⁵²

C. Çocukların Beslenmesi

İncelenen dönemde, tüm dünyada, çocuk merkezli politikalar ve nüfus hakkındaki kamuoyu söylemleri, ulus-devletin inşası kavramıyla kaynaşmış bir haldedir. Nüfus ve ulus-devlet inşası söylemleri aynı zamanda yoksulluk, evsizlik ve şehirlerde yaşayan çocuklardaki hastalık oranlarının yükseklği ile mücadeleyle de kapsamaktadır. Dolayısıyla; bakımları altındaki çocukların hayatlarını koruyabilen doktorlar, hemşireler, öğretmenler ve diğer gönüllüler yeni ulus-devletin inşasına katkıda bulduklarını düşünmüşlerdir. Yeni devletin kurulmasından çok kısa bir süre sonra Atatürk ve önemli parlamentaristler “pronatalist” kampanyalar takip ederek, yaşayan süt çocuğu

⁵¹ BCA 490.01.00.00.1437.1.2

⁵² BCA 030.0.18.01.02.28.32.14 Bu anlaşmalara katılmayı ya da onları onaylamayı Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Lozan Anlaşması’nın 100. maddesi ile zaten taahhüt etmiştir. Bu anlaşmaların sayısı toplam 15 olup, kadın ve çocuk ticaretinin önlenmesine dair kanun 5. fıkrada yer almıştır. (Mondros, Sevr, Lozan Anlaşmaları (Bugünkü Türkçe ile), haz. İbrahim Sadi Öztürk, Ankara, ATO Yayınları, 2004) Fakat burada önemli olan, Türkiye Cumhuriyeti’nin “taahhüdün ifasına davet vukuunu beklemeksizin derhal iltihak etmeye” karar vermesidir.

ve çocukların sayısını arttırmaya yönelik önlemler almışlardır. Çocuk, yetişmekte olan bir vatandaş, ulus-devletin sembolü ve geleceğin refah ve azametinin sağlayıcısı olarak düşünölmüştür. O devirde çocuk yalnız evinin malı değil, ancak mensup olduğu cemiyetin devam ve bekasını temin eden mesnetlerden biridir.⁵³ Çocukların eğitimiyle ilgili milli bir eğitim sisteminin kurulması da çocuklara verilen önemin gösterildiği bir alandır. Reformistler, çocuk eğitiminin toplumu değiştirmenin ve sağlam bir rejim kurmanın anahtarı olduğundan emindirler. 1930'lu yıllarda İstanbul'daki çocukların mağduriyetini gidermek için sosyal aktivist ve politikacılar bu çocuklara sıcak yemek, kıyafet, ayakkabı ve okul araç-gereçleri sağlamak üzere önlem almaya çalışmışlardır. Yerel ve genel seviyedeki çabalar; özel hayırsever cemiyetler, belediye yönetimleri ve en son devlet tarafından karşılanmıştır.* Devlet çocuk politikalarının altyapısal reformlarını gerçekleştirebilmek için Sağlık Bakanlığı, Sosyal Yardım ve Eğitim Bakanlığı bünyesinde çalışmalar yapmıştır. Adalet ve İçişleri Bakanlıkları da yetimhanelerin yönetimini denetlemek ve hapishaneleri bölümlere ayırmaktan sorumlu olmuşlardır. İstanbul'da çocuklara kol kanat geren Darülaceze ve Darüşşafaka Okulu 1873'de açılmış olup fakir öksüz-yetim çocuklara yatılı okul imkânı sunmuştur. Bu okulların bütçeleri büyük oranda belediye kaynaklarından; tiyatro, sinema hasılatlarının bir kısmından; çeşitli ulaşım araçlarının bilet ücretlerinden ve kişisel bağışlardan sağlanmıştır.⁵⁴

Henüz Milli Mücadele devam ederken, halkı bilgilendirmek amacıyla, bir gazetenin köşe yazısında bilgiler veren çocuk hastalıkları mütehassısı İhsan Hilmi Bey, Türkiye'de henüz maalesef "çocuk" tabirine gerektiği gibi

⁵³"Bilmeyerek Yapılan Hayat Hırsızlıkları-Çocuklarımız Yalnız Bizim Değil Aynı Zamanda Vatanındır", **Gürbüz Türk Çocuğu**, s. 2.

* Kasaba, bu konuda, "20. yüzyılın erken dönemlerinde uzun süren savaşlar neticesinde ölkede çok sayıda yetim-öksüz çocuğun bulunması yeni devlet için çok zor ve acil bir problemdir. Bu çocukların bakımı -beslenmesi, barınması, eğitimi- tamamen devletin omuzlarına bırakılmıştır." demiştir. O'na göre, özellikle geleneksel bir rol oynayarak yaptığı yardımlarla büyük rahatlatma sağlayan dini kurumların 1930'larda büyük oranda sosyal alandan bertaraf edilmesi ile durum iyice göz korkutucu bir hal almıştır. (Reşat, Kasaba, "Hard Times in Turkey", **New Perspectives on Turkey**, Cilt 23, Fall 2000, s. 3) Halkevleri ve Kızılay da çocuklara sıcak yemek veren kuruluşlar arasındadır. Örneğin 1936 yılında Türkiye'de ilk defa çift tedrisat veren Ankara'daki bir okulda, günde 80 fakir öğrenci, Halkevi içtimai yardım ve Kızılay merkezinin yardımlarıyla sıcak yemek yemişlerdir. ("Çift Tedrisat-İlk Tecrübe Başarı İle Neticelendi", **Ulus**, 3 Mart 1936 Salı, s. 2.)

⁵⁴ Libal, **a.g.m.**, s. 58-60.

ehemmiyet verilmediğinden olsa gerek; çocuk beslenmesi, çocuk hastalıkları, çocuk vefayâtı gibi tabirlerin kuru kelimelerden ibaret kalmasından, hükümetin ve milletin zihniyetinde ufak bir yer bile bulamamasından şikâyetçidir. O dönemde çocuk hâlâ büyük adamın küçük numunesi olarak görülmüş ve ona göre hareket edilerek, büyüklerin yediğinden az miktarda verilerek beslendiği, ilacın miktarı azaltılarak da tedavi edildiği zannedilmiştir. Doktor bey, çocuk vefatında en birinci sebebin hastalıklardan ziyade onların kat kat üstünde yapılan beslenme hataları, bakımsızlık, eski geleneklere ve bir takım bidatlere itibar olduğunu düşünmektedir. Özellikle son tıbbi bilgilerin ışığında 21. yüzyılda da önemle vurgulanan ve yeni doğan çocuğun sağlığı için elzem addedilen “anne sütü” de Hilmi Bey’in vurguladığı bir husus olmuştur. Yeni doğmuş bir çocuk her şeyi hazmedebilecek bir halde olmadığından, onun hususi bir gıdası olan sütün büyük önemi vardır. Bunun da kendi cins sütü yani kadın sütü, valide sütü olması şarttır, yoksa pek büyük sorunlar yaşanıp, çocuk adeta kaybedilir.⁵⁵ Başka bir yazısında Hilmi Bey, yine anne sütünün öneminden bahseder. Doktorun verdiği bilgilere göre, ilk olarak (1921 yılından) 25-30 yıl önce Fransa’da çocuk vefatlarının nüfusun azalmasının en önemli sebebi olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’de de aynı durumun mevcut olmasından bahisle Hilmi Bey; valide sütü emmenin çocuğun ezeli bir hakkı olduğundan ve çocuğu bu hakından mahrum kılmanın onu tıbbi olan gıdasından uzaklaştırmak anlamına geldiğinden bahsetmiştir. Diğer ülkelerde annelerin çalışma hayatına dönmeleri gibi iktisadi ve diğer içtimai sebepler dolayısıyla çocukların anne sütü alamaması tehlikesine karşı, hükümet ve vakıf yardımlarıyla çalışan, süt damlaları adlı müesseselerin kurulduğundan bahsedilir. Bu müesseseler İngiltere, Belçika ve diğer Avrupa ülkelerine de yayılmıştır. Almanya’da ise çocuğunu kendi sütüyle besleyen annelere mükâfat verildiği haber verilmektedir.⁵⁶ Anne sütü ilerleyen dönemlerde de ısrarla üzerinde durulan konulardan birisi olmuştur. Bir gazetede yer alan ve “Nizam-ı tabii’ye karşı gelme, evlad aşkına bebeğine

⁵⁵ “Çocuk Nedir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 139, 22 Mart 1337, Salı, s. 3.

⁵⁶ “Çocuklarda Vefiyatı Azaltmağa Çareler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 148, 1 Nisan 1337, Cuma, s. 2.

meme ver!” sloganıyla verilen haber bilgilendirici özellikler taşımaktadır. Şehirde doğan bebeklerin hemen %70’inin anne sütüyle değil, kilometrelerce uzaklıktaki ineğin sütüyle beslendiklerinden ve bunun için çok defa 42 saat kadar bir zaman geçtiğinden bahsedilmektedir. Mesafenin uzak olması ve çok sıcak yerlerde kalması nedeniyle, süt bebeğe gelinceye kadar bozulup mikroplanmaktadır. Müellif, böyle olduğu halde, bebeklerin neden çok öldüğüne hâlâ hayret edenlere şaşırılmaktadır.⁵⁷ Beslenme çocuk sağlığını etkilemekle birlikte, özellikle süt tüketimi çocuk ölümleri üzerinde oldukça etkilidir. 1937 tarihli “Türk iktisadiyatına dair malzemeler” isimli eserinde Von Flügge, Türkiye’de senenin büyük bir kısmında sütün, bir dereceye kadar kâfi gelecek miktarda bile temin ve tedarik edilebilmesinin mümkün olmadığını yazmıştır. Bu hal, nüfus hareketlerinin inkişafı bakımından kesin ve hayati bir ehemmiyete sahiptir. Türk anaları çocuklarını genelde iki yaşlarına kadar, yani fevkalade uzun sayılabilecek bir müddet emzirirler. Fakat çocuk memeden kesilir kesilmez, çocuğu besleyecek olan sütün kâfi ve muntazam bir şekilde tedarik edilmesi hususunda da sıkıntı başlamaktadır. Bundan dolayı iki yaşını doldurmuş bulunan çocuklardaki vefat nispeti korkunç derecede yüksektir. Türkiye nüfusunun tezyidi, tabiidir ki, vefat ile fakat bilhassa çocuk vefatıyla muzafferane mücadeleye bağlı bir keyfiyettir. Bunun içindir ki Flügge, çocuklara muntazam süt teminini emniyet altına almak meselesinin Türkiye’nin en hararetli, fakat halledilmesi de o nispette güç olan mevzu ve meselelerden biri olduğunu düşünmektedir.⁵⁸ Süt tüketiminin artırılması çocuklar başta olmak üzere genel sağlık koşullarının iyileşmesi üzerinde müspet etkiler yapar. Sütün az tüketilmesi ise, çocuk ölümlerinin artması demektir. Süt tüketiminin artırılmasında, nakil vasıtalarının

⁵⁷ Küçük Çocuklarda Vefiyata Karşı, 1-Uzun veya Kısa Yoldan Emme”, **Servet-i Fünun**, “7 Teşrinisani 1927, Cilt 63, Sayı 1631, s. 5.

⁵⁸ **Materialien zur Türkischen Volkswirtschaft**, Cilt IV, s. 42’den nakleden; Gerhard Kessler, **Türkiyenin İctimaî Siyaset Meselelerine Dair Mülâhazalar**, Cilt II, No:3-4, İstanbul, Güven Basımevi, 1941, s. 16, 17. Temin edilen sütlerin sağlıklı koşullarda üretilip satılması da önemlidir. Mahalle içlerinde satılan sütlerin bozulması üzerine bunların muayenesi için kimyagerlerden müteşekkil bir heyet oluşturularak, mahalle aralarındaki sütçüleri teker teker dolaşmaları sağlanmıştır. Bozuk sütler derhal dökülecek, sahipleri cezalandırılacaktır. Hilenin derecesine göre sütçünün kapları da müsamere edilebilecektir. (“Hileli Sütler-Bir Heyet Sütleri Muayene Edecek”, **Akşam**, 15 Ağustos 1930 Cuma, s. 3)

arttırılması ve ıslahı, şehirli tüketicilerin bilgilendirilmesi gibi işlerin aynı anda yapılması lazımdır. Atasağun'a göre; Türkiye'de vilayet ve kaza merkezlerinde yaşayan zümrenin taze süt sarfiyatı esas olarak çocuk ve hasta gıdası şeklindedir. Bunun haricindeki süt tüketimi pek nadir hallerde görülüp, lüks mahiyette telakki edilmiştir. Bu manada, süt tüketiminin zaten sınırlı olduğu söylenebilir. Taze süt tüketimine alışılmamış olması ve zaten piyasada bol ve ucuz süt bulunmaması tüketimin az olmasına etki eden amillerdir.⁵⁹

Okul çocuklarının yemek masrafları da özellikle fakir talebe için önemli bir mesele olmuştur. 1928 yılına ait bir yazıda ilk mekteplere devam eden yoksul öğrenci sayısının 9.000'e ulaştığı haber verilerek bu durum tartışılmıştır. Önceleri Hilâl-i Ahmer ve Şehremanetin desteği sayesinde, öğle yemeğini peynir-ekmek olarak bile yiyemeyen talebenin, haftada üç kere kuru bir iâşe ile desteklendiğinden bahsedilmiştir. Fakat bu yapıldığı zamanlar yardıma muhtaç talebenin miktarı ancak 400-500 raddesinde imiş. 9.000 talebe için haftada yalnız üç dört gün peynir ekmek masrafının, senede birkaç yüz bin lirayı bulacağı hesaplanmıştır. Bu durum yalnız İstanbul'da böyledir. Ne Hilâl-i Ahmer'in ne de Şehremaneti'nin bu kadar talebeyi iâşe etmek imkânı yoktur. Müellif, bu işleri düşünmenin her daireden önce Muavenet-i İçtimaiye dairesinin vazifesi olduğu fikrindedir. Ona göre, Muavenet-i İçtimaiye yalnız hastanelere bakmakla yetinemez, fakirliğin tedvinine çalışmakla da mükelleftir. Türkiye'yi memur, aylıkçı, müstehlik memleketi olmaktan kurtarıp müstahsil bir sosyal heyet haline getirmek zamanı gelmiş ve hatta geçmiştir. Az zaman zarfında yoksul talebenin miktarının artması, İstanbul'un iktisadi durumu noktasından düşünülecek bir keyfiyettir. 9.000 kişi yalnız İstanbul'dadır, diğer vilayetlerdeki miktar hakkında bilgi yoktur. Mesele o kadar mühimdir ki onun halli için yalnız Hilâl-i Ahmerle Şehremanetinden medet ummak çok yanlış bir hareket olarak görülmüştür. Meseleyi Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti uhdesine yükleyip, Hilâl-i Ahmerle şehremanetin de bazı vazifeler yaparak destek olmaları

⁵⁹ Yusuf Saim Atasağun, **Türkiyede İçtimai Siyaset Meseleleri**, İktisat Fakültesi Mecmuasından Ayrı Bası, Cilt II, No.3-4, İstanbul, Güven Basımevi, 1941, s. 11-13.

düşünülmüştür. Eski mahalle mekteplerinde tahsil daha ucuz olup, zengin çocukları bile haftada beş veya on kuruşla okumuşlardır. Hocaya haftada beş altı kuruş, kalfaya yirmi paradan altmış paraya kadar, yazı hocasına haftada bir veya iki kuruş verilip, birçok fakara çocukları bu şartlarda okuyabilmişlerdir. Mektepler, hayrat sahiplerinin vakıflarıyla kurulmuş olup, bunların senede birkaç gün eğlenceleri için bile vakıfları vardır. O dönemlerde muallimler de pek cüzi ücret ile yetinmişler çünkü çoğunun uhdesinde cami veya mahalle imamlığı da olmuştur. Cumhuriyet döneminde ise, ilk tahsilin meccani olması usulü ihdas edilmiş fakat iktisaden müstahsil bir millet olmadığından Türkiye’de etraflı bir meccani tahsil tesis edilememiştir İstanbul gibi bir şehirde öğle yemeği yiyemeyecek 9.000 çocuk bulunması üzerinde çok düşünülecek bir keyfiyettir. Hakikaten Türkiye’nin vaziyetinde hangi millet bulursa bu sıkıntıyı çekeceği kolayca anlaşılır. Koca şehirde sanayi namına ehemmiyetli bir şey yoktur. Ne var ne yok hepsi ecnebi memleketlerinden gelmekte ve halkın cebindeki cüzi parayı da çekmektedir. İstihsal ile o paranın mukabili memlekete getirilemediğinden günden güne şehirdeki fakir sayısı artmaktadır. Bu şartlarda, hükümetin yapacağı en mühim, en acil, en hayati iş şehirlere asra uygun istidatları nispetinde müesseseler kurmaktır. Halka, memlekete para kazandırmanın sanayi, zirai istihsale muktedir olmanın sırrı keşfedilmelidir. İstanbul sanayi memleketi olmak istidatlarına sahiptir. Eğer İstanbul müesseselere sahip olursa, Maliye Vekâletinin ihtarlarına gerek kalmadan vergiler toplanabilir. Yalnız toplanmaz, tasavvurun fevkinde artış gösterir. O zaman mekteplerde öğle yemeğini getirmekten aciz binlerce talebe kalmaz.⁶⁰ Yazıda belirtilen gelir olmadan hizmet götürülemeyeceği izahı, her hizmet alanı için geçerlidir. İlköğretim öğrencilerine yemek için yardım yapılmasında, sırasıyla Hilâl-i Ahmer, şehrameneti, vakıflar sorumlu tutulmuş artık yavaş yavaş da Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti göreve çağrılmaya başlanmıştır. Sıhhiye müfettişlerinden Dr. Ragıp Bey, Hilâl-i Ahmer ve şehremanetinin fakir çocuklara yemek vermesini şükranla karşıladıklarını belirtmiştir. Fakat Doktor Bey’in farklı bir

⁶⁰ Ahmet Cevdet, “Dokuz Bin Talebeye Gıda Yardımı”, **İctihad**, Cilt 24, Sayı 262, Sene 15 Teşrinievvel 1928, s. 5047.

önerisi vardır. Fakir çocukların zaten zeytin ekmekle hayatta kalmaya çalıştıklarından ve bunları iyi kötü bulabildiklerinden bahisle, aynı masrafla sebze çorbası, hububat gibi daha sağlıklı olan sıcak yemek temininin gerekli olduğunu belirtmiştir. Mektepler civarında pişirme yerlerinde kapalı kaplarla yemek pişirilmesini ve çocukların evlerinden getirdikleri kaşıkla yemekleri yemelerinin sağlanmasını istemektedir.⁶¹ Bu çağrının bir sonucu mudur bilinmez ama 1935 yılı İstanbul’unda Hilâl-i Ahmer’in ilkokul çocuklarına yemek vermeye başladığı haberine rastlanmaktadır. Hilâl-i Ahmer İstanbul ilkokullarındaki çocukların gündüz yemeklerini vermeğe başlamış, bu işe Çocuk Esirgeme Kurumu’nun kolları da yardım etmiştir. Yardım işlerinin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın İstanbul da iken verdiği direktiflere göre organize edildiği anlaşılmaktadır. O tarihte 2.000 kadar çocuğa yemek verilmekte olup, yakın zamanda bütün ilkokullardaki fakir çocuklara yemek verileceği ilan edilmektedir.⁶²

Kalıcı eşitsizliğin devam etmesine engel olan ve çocukların “sosyal refah alanı” olan okullarda çocukların eğitim hayatlarına devam etmesi, okulu sevip derslerinde başarılı olmaları, içinden geldikleri sosyo-ekonomik ortam aynen eğitim hayatlarına yansımıyorsa mümkündür. Okullarda verilen sıcak öğle yemeği, çocuğun toplam sıcak yemek ihtiyacının %16’sını karşılayarak, ailenin çocuğu için yaptığı harcamanın %10’unun azalması anlamına gelmektedir.⁶³ Çocuklara iyi beslenme alışkanlıkları kazandıran bu yöntem ayrıca uzun vadede sağlık sorunlarına da engel olmaktadır. Çocuğun bilişsel gelişimi ve öğrenme kapasitesi artırılarak okul başarısını arttırılmakta, sağlıklı ve eğitilmiş nesillerin yetişmesi sağlanmaktadır. Tabii günümüzde sağlanamayan bu hizmet, öneri niteliğini halen korumaktadır.

⁶¹ “Fakir Çocuklara Sıcak Yemek Tevzi Edilemez mi?”, **Cumhuriyet**, 15 Kânunusani 1929 Salı, s. 3.

⁶² “Kırmızıay İlkokul Çocuklarına Yemek Vermeye Başladı”, **Ulus**, 11 Sonkanun 1935, Cuma, s. 3.

⁶³ Rethinking School Feeding: Social Safety Nets, **Child Development and Education Sector**, Bundy, D., C. Burbano, M. Grosh, A. Gelli, M. Jukes ve L. Drake, Washington, s. 14’den nakleden; Ayşen Candaş v.d., “Devlet İlköğretim Okullarında Ücretsiz Öğle Yemeği Sağlamak Mümkün Mü?, Farklı Ülke Modelleri ve Türkiye’ye Yönelik Öneriler”, İstanbul 2011. (Erişim)http://www.spf.boun.edu.tr/content_files/SPF_okulda_yemek_raporu.pdf, 21.03.2012

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE TAKİP EDİLEN EĞİTİM POLİTİKALARI

I.SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDEN EĞİTİMİN AMAÇLARI

Sosyal devletin amaçlarından birisi de, bireyi gelecek endişelerinden uzak ve geleceğini kurmaya katılan özgür bir birey haline getirmektir. Bireyin geleceğini iyi şartlarda kurmasının en başta gelen yolu, eğitimidir. Eğitimin yaygınlaştırılması ve zamanın gelişmelerine cevap verebilen insan gücünün yetiştirilmesi, sosyal devlet anlayışının ekonomik ihtiyaçlara cevap veren niteliğini ortaya çıkarmıştır.¹ Alfred Marshall, “tek bir kesin hak vardır, o da çocukların eğitim alma hakkıdır” der ve hatta devletin zorlayıcı müdahalesini de ancak eğitim konusunda onaylar. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde ilköğretim artık sadece ücretsiz değil zorunlu da olmaya başlamıştır. Bu tutum, çocukları disiplin altına alma gereği ve onların yararının gözetilmesinde sadece ailelere güvenilemeyeceği ile meşrulaştırılabilir fakat bundan daha derin dayanakları vardır. Artık kabul edilen, siyasi demokrasinin sağlanması için eğitimli bir seçmen kitlesine, bilimsel imalat içinse eğitimli işçi ve teknisyenlere ihtiyaç duyulduğu gerçeğidir. Artık birey için de kendini geliştirmek ve medenileştirmek kişisel değil sosyal bir görevdir. Toplumun sosyal refahı, bireyin medenileşmesine bağlıdır.² Diğer yandan eğitim ve öğretim, bir milletin bütünlüğünü ilgilendiren ve devletin yönetimi için ihtiyaç duyduğu bilgili ve yetişmiş kişileri yetiştiren alan olduğu için devlet kendi

¹ Mehmet Merve Özaydın, “Türkiye’de Sosyal Devletin Dinamikleri: Batı Geleneğinden Farklılıklar”, **Opus:Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Ekim, Kasım, Aralık 2011, Adamor Yayınları, s. 33.

² Alfred Marshall’ın “The Future of the Working Class” (1873) adlı dersinden nakleden, T.H. Marshall, “Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf”, der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, **Sosyal Politika Yazıları**, 4. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 19, 25.

örgütü içinde eğitim-öğretim işlerini yürütmekle yükümlüdür.³ Eğitimden mahrum bırakma, kısıtlama ve hatta kendi dinlerinin eğitime karşı olduğu propagandasını yapmak ancak sömürgeci bir zihniyetin zararlı politikasıdır. Oysa ulus-devlette bireyin eğitilmiş olması devletin de istediği bir şey olacaktır.

Karal, eğitime dokunmamış tek bir devrimin yapılmadığından ve büyük devrimlerin mutlaka eğitim örgütüne yeni bir amaç ve yeni bir anlam verdiklerinden bahsetmiştir. Örneğin Fransız ihtilalinde, eğitimin hem ulusal hem de evrensel yönü vurgulanmıştır. Eğitim insanı medenileştirdiği için evrenseldir. Diğer taraftan da ulusaldır çünkü topluma yeni bir biçim ve şekil vererek ulusal bir ruh yaratır.⁴ Ulus-devlette ise, eğitimin iki amacı vardır; Ernest Gellner'in "ortak yüksek kültür" dediği ve milletleri millet yapan kültürün nesiller arasında ve ülke çapında ortaklığını sağlamak. İkinci amacı ise, ülkenin ihtiyacı olan donanım ve bilgiye sahip insan kaynağını yetiştirmek.⁵ Atatürk ise, eğitim ve öğretimde uygulanacak kuralların amacını "*bilgiyi insan için fazla bir süs, bir hükmetme aracı veya medeni bir zevk olmaktan çıkarıp, maddi hayatta başarılı olmayı sağlayan pratik ve kullanılabilir bir araç haline getirmek*"⁶ olarak tarif etmiştir. Yine O'nun deyişiyle, eğitimidir ki bir ulusu özgür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum olarak yaşatır ya da bir ulusu yoksulluğa düşürür.

³ Hüsamettin Ünsal, **Milli Eğitim ve Atatürk'ün Milli Eğitim Politikası**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1980, s. 2.

⁴ Enver Ziya Karal, "Atatürk İlkelerinin Biçimlendirdiği Eğitim", **Atatürk ve Eğitim**, Ankara, Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1981, s. 3, 4.

⁵ E. Gellner, **The State of the Nation and The Theory of Nationalism**, düz. J.E. Hall, Cambridge University Press, 1998'den nakleden; İskender Öksüz, "Bilim ve Teknik:Sosyal ve Ekonomik Alana Yansımaları", **Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu**, 2-3 Kasım 2009, Ankara, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009, s. 330.

⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Devre 1, Cilt 28, Sayı 2'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları 1987, s. 109.

II. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ'NDE EĞİTİM

Çağdaşlaşmanın adresi olarak gösterilen Batı medeniyetinin oluşumunda rol oynayan faktörleri Turhan dört kavram altında toplamıştır; bilim ve bilimsel zihniyet, bilimin pratik hayata tatbiki demek olan teknik, insan haklarını güvence altına alan hukuk ve hürriyet. Bu tespitleri yaptıktan sonra Turhan, III. Selim döneminden beri gösterilen çabaların bir türlü Türk toplumunu Batılıların sahip oldukları ekonomik refah ve yüksek yaşam standardına ulaştıramamasına dikkat çeker ve bunun iki nedeni olduğunu belirtir. Birincisi, Osmanlı idarecilerinin kültürleriyle Türk halk kültürünün arasında derin bir uçurumun oluşması ve bu yüzden kültür ve medeniyete ait faaliyetlerde geniş bir kitleye dayanılmamasıdır. İkinci olarak da, Osmanlı Türklerinin İslam camiası içinde bu medeniyeti idame ve inkişaf ettirme hususunda yalnız kalmış olmalarıdır. Fakat bunlardan başka Batılılaşma sürecinde insana ve insanın eğitimine önem verilmemesi de başarısızlık sebeplerinden birisidir. İnsanın umumi, mesleki ve teknik bilgisini arttırmadan, ona yeni maharetler kazandırmadan ve dünya görüşünü, zihniyetini ilmi esaslara göre değiştirmeden, yani ona ilim zihniyetini aşılardan sadece fabrikalar, geniş caddeler açmak, parklar, barajlar, limanlar yaptırmak, lüks otomobiller, kombine ziraat aletleri, radyolar, buzdolapları vs. almak ve batılı kanunlar, nizamlar vazetmek suretiyle sorunların çözüleceği zannedilmiştir. Oysa gelişmenin sağlanması; zirai, iktisadi, sınai, sanayi, maarif, sanat ve sair içtimai faaliyet ve sahaları ihtiva eden umumi bir kültür gelişmesi ile olur ki bu da, Garptan her şeyden evvel ilim ve teknikle ilmi zihniyeti almakla gerçekleşecektir.⁷

⁷ Mümtaz Turhan, **Garplılaşmanın Neresindeyiz?**, 6. baskı, İstanbul, Yağmur Yayınları, 1974, s. 43, 44, 49, 71, 70; M. Turhan, **Kültür Değişmeleri**, II. Baskı, İstanbul, Mili Eğitim Basımevi, 1972, s. 238'den nakleden; Metin Özkul, "Mümtaz Turhan'da Batılılaşma Anlayışı", **Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu**, 2-3 Kasım 2009, Ankara, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009, s. 43- 61.

Osmanlı döneminde, ilköğretim eğitimi veren sıbyan okullarını devlet değil özel kişiler kuruyor ve okulların ihtiyaçları halk tarafından elbirliğiyle karşılanıyordu. Gelenek olarak; padişahlar, saray kadınları, vezirler, ağalar, varlıklı esnaf, çelebi ve şeyhler okul yaptırırlardı. İstanbul'daki okulların 47'sini saraylı kadınlar, 10'unu padişahlar, 37'sini paşalar, 59'unu esnaf ve ağalar, 45'ini beyler, çelebiler, efendiler yaptırmıştır. Zenginlerin ulaşamadığı uzak köylerde, kasabalarda halk elbirliğiyle ilkokul açmakta, öğretmenin geçimini sağlamakta hatta belli bir miktar ödeyerek döner sermaye oluşturup okul masraflarını karşılamaktadırlar. Sıbyan okullarını kuranlar zaten, neredeyse her zaman, okul masraflarında kullanılmak üzere han, hamam, dükkân, zeytinlik gibi gelir kaynağı bağışlamışlardır. Bu kaynaklardan okulun bakımı, öğretmen maaşları ve hatta öğrenci harçlıkları karşılanmıştır. Öğrencilerin yiyecek ve giyecekleri ile öğrencilerin yılın belli günlerindeki eğlenme masraflarını karşılayan vakıflar da o dönemde eğitim masraflarını karşılayan kaynaklardandır. O dönemde, sıbyan öğrencisine günde iki akçe verildiği gibi, günlük yiyecek masrafı olarak da 10 akçe, yılda iki defa libas, her iki kişiye bir çanak aş, bir parça et ve iki ekmek verilmiştir. Yılda bir kere olmak üzere de 1200 akçe verilerek öğrenci mesiregaha götürülüp yiyecek verilip eğlenmesi sağlanmıştır.⁸ Görüldüğü üzere, bu dönemde eğitim bir devlet hizmeti olarak görülmemiş; devlet adamları ve halkın şahsi çabalarıyla ayakta kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde, eğitimin bir devlet hizmeti olduğunun kabul edilmesi 17. yüzyılda olacaktır.

Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından 1869'da hazırlanarak uygulamaya konulan "Maârif-i Umûmiyye Nizamnamesi" ile Osmanlı Devleti'nde ilk defa "eğitimin bir devlet işi ve genel bir hizmet alanı olarak" görüldüğü ilan edilmiştir. Nizamnamenin eğitim alanıyla ilgili olarak getirdiği yenilikler şöyle sıralanabilir;

a. Eğitim mecburiyeti esasının konması,*

⁸ O.Ergin, **Maarif Tarihi**, Cilt I, s. 75'den nakleden; Ünsal, **a.g.e.**, s. 8, 9.

* 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'de de eğitimle ilgili şu maddelere yer verilecektir; 15. maddede, "emr-i tedris serbesttir, muayyen olan kanuna tebaiyyet şartıyla her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur" denilirken, 114. maddede, "Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi

- b. Genel okulların muhtelif kısımlar ve derecelere ayrılması,
- c. Eğitim usullerinin ıslah edilerek, öğrencinin bilgi, itibar ve refahını temin edecek şekilde düzenlenmesi,
- d. Maarif merkez idaresinin tensik ve tanzimi, vilayetlerde maarif idaresinin tesisi,
- e. Talebenin şevk ve gayretini sağlayacak şekilde imtihan kaideleri konularak muhtelif tahsil mertebelerine ait mezuniyet usulünün tahsisi,
- f. İlmi müesseselerin arttırılması,
- g. Genel eğitim kurumları için halktan yardım alınması,
- h. Köy ve mahallelerde sıbyan mektepleri, 500 evli kasabalarda rüşdiye mektepleri, 1000'den fazla olan kasabalarda idadi mektepleri, vilayet merkezlerinde sultaniler, İstanbul'da bir erkek ve bir kız muallim mektebi ile bir darülfünun ile uygun yerlerde kızlara mahsus rüşdiye mekteplerinin açılması,
- i. Eğitimin memlekette hakkıyla intişar ve tamimi, lâyhada tespit edilmiş esasların tamamen kabulü ve bahsedilen okulların açılmasıyla mümkündür. Esaslı ıslahat için bunların yapılmasından başka çare yoktur, görüşleri benimsenmiştir.⁹

Kanunla her ne kadar eğitimin bir devlet işi ve hizmet alanı olduğu prensipte kabul edilse de, “genel eğitim kurumları için halktan yardım alınması” hem devletin maddi alandaki desteğinin azlığını gösterir hem de bu sebeple öğretmensiz ve okulsuz köylerin oluşmasına neden olur.

mecburi olacak ve bunun derecat ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.” (Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)**, 7. baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s. 195.)

⁹ Sadrettin Celal Antel, **Tanzimat Maarifi, Tanzimat I**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 451-454'den nakleden; Cengiz Dönmez, **Tarihî Gerekçeleriyle Harf İnkılâbı ve Kazanımları**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2008, s. 94, 95.

III. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE EĞİTİM POLİTİKALARI

23 Nisan 1920'den 29 Ekim 1923 yılına kadar süren dönemde takip edilen eğitim-öğretim politikası üç evreye ayrılarak izlenebilir. İlk evre, işgal kuvvetlerinin kontrolüne mahkûm olan İstanbul ile Yunan işgalindeki Batı Anadolu haricindeki illerin eğitim-öğretim kurumlarına hâkim olunan dönemdir.* Bu dönemde mevcut örgütlerin muhafaza ve idare edildiği görülür. Atatürk başkanlığında toplanan İcra Vekilleri Kurulu'nun 9 Mayıs 1920 tarihinde ilan ettiği programında eğitim işleri saptanmış ve Milli Eğitim Bakanı tarafından okunan 5 Mayıs 1920 tarihli genelgede vurgulanmıştır. Genelgeye göre eğitimin hedefleri; çocuklara verilen eğitimi her anlamıyla dini ve milli bir hale koymak, onlara hayat savaşında başarılı kılacak dayanaklarını kendi benliklerinde bulduracak girişim gücü ve güven kazandırmak ve çocukları fikir ve bilinç üretimi uyandıracak yüksek bir dereceye ulaştırmak olarak sıralanmıştır. Bütün okullar, en bilimsel ve çağdaş olan bu esaslara ve sağlık kurallarına göre yeniden düzenlenecektir. Okul programlarını iyileştirmek yoluyla milli karaktere, coğrafya koşullarına, tarihi geleneklere ve sosyal duruma uygun ilmi ders kitapları meydana getirilecektir. Öncelikli olarak yapılması düşünülen ise, mevcut okulları iyi bir şekilde idare etmektir. Programın Meclis'te okunmasından sonra Umur-u Maarif vekili tarafından maarif müdürlüklerine gönderilen genelge de, yeni devletin eğitim işlerine el koymasının işaretini taşır. Ankara'da bütün milletvekillerinin seçimiyle eğitim ve öğretim işlerini yürütmeye atandığını haber veren vekil, amacının millete

* 1920'lerin Türkiye'sinde Anadolu okulları ve öğretmenleri üzerinde egemen olmak isteyen üç yönetim görülmüştür; 1.TBMM Hükümeti'nin Maarif vekili, 2.Osmanlı Devleti'nin Maarif-i Umûmiyye Nezareti, 3.Yunanlıların işgali altındaki bölgelerde Yunanlıların Anadolu Eğitim Genel Müdürlüğü (Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara, Ocak Yayınları, 1997, s. 14.). Milli mücadelenin kazanılmasıyla Yunan yönetimi bertaraf edilmiş, 1922 yılı sonlarında da İstanbul'daki eski Osmanlı yönetimine ait bütün Nezaretler ilga edilerek okullar ilgili Vekâletlere bağlanırken Maarif Vekâleti'nin İstanbul örgütü de kurulmuştur. ("İstanbul'daki Bütün Nezaretler İlgâ Edildi", **Hâkimiyet-i Milliyye**, 8.11.1922'den nakleden; Ergün, **a.g.e.**, s. 21). Bütün okulların Maarif Vekâletine bağlanması için 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat kanununu beklemek gerekecektir.

hizmet olduğunu ve bunun için de tüm eğitim memurlarının çaba ve yardımına ihtiyaç duyduğunu belirtir. Vekil; bütün merkez ve merkeze bağlı okulların ve kurumların isim ve yerlerinin, derecelerinin, idare ve öğretim hususlarını gösteren istatistiklerle, öğretmenlerin sicil, gereksinim, eksik ve şikâyetlerinin ve her yerdeki vakıf okullarının, özel okulların, her kazadaki köylerin ve okulların sayılarının acele gönderilmesini rica eder. Özel idareden maaş alan öğretmenlerin perişan hallerini bildiğini ve maaşlarının muntazaman ödenebilmesini sağlamak için çaba harcadıklarını özellikle vurgular.* İkinci evre, Cumhuriyet eğitimine hazırlık dönemi olup 1921'deki Sakarya Muharebesi öncesinden zaferin kazanılmasına ve Lozan Anlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen dönemdir. Üçüncü evre, Cumhuriyet eğitimine geçiş sahası olup bir atılım evresidir.¹⁰ Görüldüğü üzere ilk evre, mevcut durumun ve kaynakların anlaşılmaya çalışıldığı keşif dönemi; ikinci evre hazırlık; üçüncü evre ise önderliğini Atatürk'ün yapıp

* Özel idare denilen, İl İdare Kurulu'dur. Eğitimle ilgili kanunlar, ilköğrenim kurumlarını kolaylıkla ve fiilen bu meclislerin denetimine verdiğinden; okul açıp kapamak, öğretmen maaşlarını arttırıp azaltmak, okulları denetlemek, ilin eğitim bütçesini hazırlamak, halktan toplanacak eğitim vergisini herkesin ne ölçüde ödeyeceğini belirlemek İl İdare Kurullarının görevi olmuştur. Cumhuriyetin ilk on yılı içinde öğretmen birliklerinin en büyük şikâyetleri; İl İdare Kurullarının eğitim için toplanan vergileri başka yerlere sarfetmeleri, öğretmenlerin maaşlarını vaktinde alamaması, eğitim vergisi belirlenirken tarafsız hareket edilmeyerek bir sürü nüfuz dalaverelerinin döndürülerek vergi yükünün fakir fukaranın sırtına bindirilmesi olmuştur. Bu durum Cumhuriyet yönetimince peyderpey çıkarılan kanunlarla önlenmeye çalışılacaktır. 1923 tarihli kanunla, ilkokul öğretmenleri için en az bir maaş haddi tayin edilerek bundan aşağı maaşla öğretmen tayin edilmesi yasaklanmıştır. 1927'deki "Eğitim Vergisi Kanunu" ile okul masraflarının toplanmasında il idare kurullarının yetkisi kaldırılarak bu vergi kazanç, yol ve arazi vergilerine yapılan zamlarla toplanmıştır. 1935'de çıkarılan "Eğitim Müdürleri Kanunu" kurul üyelerinin görevlerinin çoğunu Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim müdürlerine vermiştir (İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk**, Ankara, Dost Yayınları, 1973, s. 88, 89). 23 Nisan 1924'de toplanan İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında, ilköğretimin prensip olarak idare-i hususiyeden ayrılması kabul edilmişti. Maarif Vekili yalnız ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının Bakanlık bütçesinden verilmesini kabul ettiklerini fakat diğer ayrıntı harcamaların yerel halka bırakılması gerektiğini belirtmiştir. (**Hâkimiyet-i Milliye**, 2.5.1924'den nakleden Ergün, **a.g.e.**, s. 77.) Fakat uygulamada ilköğretim öğretmenleri gene 1948 yılına kadar maaşlarını özel idareler eliyle halktan toplanan vergilerle almışlardır. Ancak 1927'de, ilköğretim öğretmenlerinin maaşları genel devlet bütçesinden ödenmiştir (Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 93.). Öğretmen okulları ve Orta öğretim kuruluşlarının masrafları, 1923'den itibaren devlet genel bütçesinden karşılanmıştır. Sanat okullarının masrafları ve öğretmenlerinin maaşları ise, 1934 yılından itibaren devletçe karşılanacaktır (Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 94.). Genel olarak özetlemek gerekirse; Osmanlı döneminde ilköğretim tamamen vatandaşın sorumluluğunda idi. Ortaöğretimin giderleri devlet ve öğrenciler arasında paylaşılmıştı. Üniversite masrafları, devlet gelirleri, öğrenci ücretleri ve vakıf gelirleriyle karşılanmıştır. "İlköğretim giderlerinin vatandaşa bırakılma ilkesini ne daha önceki idareciler ne de Cumhuriyet devri değiştirememiştir." (İlhan Başgöz, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s. 91.)

¹⁰ Ünsal, **a.g.e.**, s. 30- 34.

planladığı atılım ve aksiyon dönemidir. Milli mücadele bitene kadar eğitim giderleri genel bütçeden alınan avanslarla karşılanmıştır. Savaş yıllarında eğitime harcanan para, genel bütçe giderlerinin %6'sı kadardır.¹¹ Bütün kaynakların memleket müdafaasına ayrıldığı bir dönemde bu elbette önemli bir miktardır.

Atatürk eğitimle ilgili görüşlerini ilk kez Sivas kongresi devam ederken kendisiyle görüşmeye gelen Amerikalı gazeteci Mr. Brown'a açıklamıştır. Konuşmada, *“Türk halkı iyi bir eğitim görmeli ve iyi bir hükümete sahip olmalıdır. Eğitim okul demektir. Türk köylüsünün pek azı okuryazardır. Ama bu köylüler evrime isteklidir, çocuklarının iyi bir eğitim almasını ve Müslümanlığın değerleri ile donanmasını isterler.”* diyerek iyi bir eğitim görme gereğini ve köylünün de buna istekli olduğunu ifade etmiştir. Bu tarihten sonra 15 Temmuz 1921'de toplanan Eğitim Kongresinde ulusal eğitim programı oluşturmak gereğinden bahseder. 1 Mart 1922 tarihli Meclis'i açış konuşmasında ise *“kadınlarımızın da aynı derece-i tahsilden geçerek yetişmelerine atfı ehemmiyet olunacaktır.”*¹² diyerek kadınların da erkekler kadar eğitimlerine değer verileceğini bildirmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sona erdiği günlerde bir gazetecinin, *“İşte memleketi kurtardınız, şimdi ne yapmak istiyorsunuz?”* sorusuna *“Maarif Vekili olarak milli irfanı yükseltmeğe çalışmak en büyük emelimdir.”* cevabını veren Atatürk, ülkenin eğitim meselelerine birinci derecede önem verileceğinin işaretini vermiştir. Kurtuluş Savaşı'nın en sıkıntılı günlerinde, Sakarya Savaşı'nın hazırlıkları yapılırken, eğitim politikalarında izlenecek yöntem ve ilkeleri saptamak üzere 16-21 Temmuz 1921'de Ankara'da Maarif Kongresi'nin toplanmış olması da eğitim konularına verilen değer göstergesidir.¹³

İlk başlarda verilen eğitimin amacı, yeni atlatılan ve tekrarlaması muhtemel olan yanlış telkin ve yönlendirmelere karşı, halkı bilinçlendirmek ve uyarmaktır. Eğitimciler için yayınlanan 10 Mayıs 1920 tarihli genelgede,

¹¹ Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 61.

¹² (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c018/tbmm01018001.pdf> , 21.04.2011

¹³ Galip Karagözoğlu, *“Atatürk'ün Eğitim İlkeleri”*, **Atatürk ve Eğitim**, Ankara, Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1981, s. 213.

Maarif Vekili; öğretmenlerden vatan ve milletin karşı karşıya olduğu buhran karşısında halkı hıyanet-i vataniye kanunundan haberdar etmelerini istemiştir.¹⁴ Çıkan ayaklanmaların yayılmasını engellemek ve halkı kötü propagandalardan korumak için öğretmenlerin de içinde bulunduğu Heyet-i Nasıha'lar görevlendirilmişti. Bu heyetlerden Kastamonu-Araç bölgesine gönderilenlere, Kastamonu valisi, *“Atalarımız Peygamberin emrine uyarak bir elde kalem, bir elde kılıç düşmanları yüz geri etmek için savaşmışlardı. Bugün memleket, öğretmen ordusundan da bu kutsal hizmeti bekliyor.”* diyerek özgürlük savaşına girişenlerin çabalarını engellemek için her yerde halkı zehirlemeye çalışanların olduğunu ve hemen bu asilerin sızdığı bölgelere yetişmek üzere öğretmenlerin hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkmalarını istemektedir.¹⁵

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde öğretmen ihtiyacı oldukça fazladır. Örneğin 1921 yılında Maarif Vekâleti'nden verilen bilgiye göre; Ankara livâsında 12'si inâs ve 58'i zükûr olmak üzere yetmiş iptidâi mektebi mevcûd olup dershâneleriyle mütenâsip muallimler olmadığından bir kısmına muallim tedârik edildiği ve kapalı kalan on beş mektebe teşviklere rağmen muallim ve muallime henüz bulunamadığından, muallim vekili olarak istihdâm edilenlerin imtihânları icrâ olunarak ehliyetnameler verildiği beyan edilmiştir.¹⁶

IV. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE EĞİTİM POLİTİKALARI

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçildiğinde, kadınların %98'i ümmi olmak üzere on iki milyon nüfusun ancak bir milyonu okur-yazarım diyebiliyor, 355 bin öğrenci imkân ve şartları birbirinden çok farklı mekteplerde eğitim görüyordu. Görevdeki 12 bin öğretmenin ise, ancak 3-4

¹⁴ “Maarif Vekilinin Tamimi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 30, 17 Mayıs 1336, Pazartesi, s. 1.

¹⁵ Ünsal, *a.g.e.*, s. 36, 39.

¹⁶ “Umur Maarif”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 113, 7 Şubat 1337, Pazartesi, s. 1.

bini muallim mektebi, sultani ve idadi çıkışlı diğerleri ise medreseden yetişme ya da ilkokul mezunuydu.¹⁷

Cumhuriyet'in ilanından birkaç gün sonra Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa Özler'in yayınladığı genelge "Maarif Misakı" adını taşıyıp, genelgede milli eğitimin amaçları şöyle sıralanmıştır:¹⁸

- a. Milliyetçi, halkçı, devrimci, laik, Cumhuriyetçi vatandaşlar yetiştirmek,
- b. İlköğretimi edimli olarak fiilen genelleştirmek, herkese okuma-yazma öğretmek,
- c. Yeni kuşakları bütün öğrenim derecesinde genellikle bilimsel, özellikle ekonomik yaşamda etken ve başarılı kılacak bilgilerle donatmak,
- d. Toplum yaşamında dünya ve ahiret cezaları korkusundan doğan ahlak yerine özgürlük ve düzenin uzlaşmasına dayanan gerçek ahlak ve erdemi egemen kılmak,
- e. Türk ulusunu uygarlıkta en ileriye götürmek ve yeni kuşakları Türk olmak onurunun gerektirdiği aşk, irade ve güçte yetiştirmektir.

V. İcra Vekilleri Heyetinin 5 Eylül 1923 tarihinde ilan ettiği programın eğitim politikaları bahsi oldukça kapsamlıdır. Yapılması düşünülenler oldukça fazladır ve şu maddelerden oluşmuştur:¹⁹

1. Maarif siyaseti terbiyei umûmiyye ve müşterekede vahdet ve terbiyei meslekiyede ihtisas esaslarına istinad edecektir.
2. Maarifin terbiyevi vazifelerinden birincisi çocukların terbiye ve talimi, ikincisi halkın terbiye ve talimi, üçüncüsü milli güzidelerin yetişmesi için lazımgelen vasıtaların ihzar ve teminidir. Çocukların terbiye ve talimi bittabi mektepler vasıtasıyla temin edilecek ve mekteplerin asrî tekemmülâta mazhar olabilmeleri için muallimlerin daha iyi yetiştirilmesine ve tatil zamanında açılacak dersler ve tevsii malumat etmelerine, binaların ıslahına, alâtı dersiyenin ikmaline çalışılacaktır. Halkın talim ve terbiyesi için gece dersleri ve çırak mektepleri tesis olunacak, halk lisanıyla ve halkın ihtiyacına

¹⁷ Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 22.

¹⁸ Ünsal, a.g.e., s. 59.

¹⁹ *Hükümetler ve Programları*, 1920-1960, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Basımevi 1988, s. 15, 16.

muvafık kitaplar yazdırılarak tabı ve teksir ve memleketin her tarafına tevzi edilecektir. Milli güzidelerin yetiştirilmesi için istidat ve kabiliyeti tebarüz eden ve ailesinin kudret-i maliyesi müsaid olmayan gençler orta ve yüksek mekteplerde sureti mahsusada himaye ve muavenete mazhar olacakları gibi ihtisas peyda etmeleri için Avrupa'daki irfan merkezlerine de gönderileceklerdir. Muhtelif şubât-ı ilmiyyeye ve bilhassa insanî ve içtimaî esasata müteallik muhalledat ve ana kitaplar tercüme ve tabı ve tevzi olunacaktır.

3. Hükümet tahsilin bütün derecelerine azami inkişaf temini için aynı ehemmiyeti verecektir. Yani ilk tahsil mektepleriyle idadi ve liselerin, darülfünunun ve âli meslek mekteplerinin mütevaziyen tekemmülüne itina olunacak iptidaî darümuallimînler ile idadilere muallim ve muhtelif mıntikalara ehliyetli ilk tedrisat müfettişleri yetiştirmek için orta darümuallimin ve darümuallimat açılacak ve âli darümuallimîn müdavimlerinin ayrıca mesleki malumat almaları ve tatbikat görmeleri esbabı temin edilecektir.

4. Maarif Vekâletince bu seneden itibaren memleketin muayyen noktalarında darümuallimin ve darümuallimat ve tam devreli liseler açmak ve bunları her türlü vesaitle teşhiz etmek suretiyle kuvvetli irfan merkezleri tesis edilecektir.

5. Maarif teşkilatı milletin her ferdine istidat ve kabiliyetini azami surette inkişaf ettirecek yolu açık bırakacak, fevkalade istidat ve kabiliyetini ispat eden fukara evladının en yüksek derece tahsili takipdebilmesi esbabını hükümet temin edecektir. Bu seneden itibaren liselere kabul edilecek leyli meccanî talebenin müsabaka usuliyile memleketin muhtelif mıntikalarından celp ve kabulüne başlanılmıştır. Bu kabîl talebeden Darülfünunun ve mekâtib-i âliye tahsilini takipdeceklere mahsus olmak üzere İstanbul'da bir talebe yurdu tesisi mutasavverdir.

6. Tahsil-i iptidaî milletin bütün efradına terbiye umûmiyyeyle beraber ameli mesleklere müteveccih bir terbiye de temin edecektir. Müsait merkezlerde altı senelik iptidaî tahsilinden sonra tedricen ziraat, sanayi ve ticarete müteveccih iki senelik ikmal sınıfları açılarak yüksek tahsil edemeyen gençlerin bu sınıflara devamları mecburi tutulacaktır.

7. Tahsili iptidaini mecburiyeti tamim edilecektir.

8. Kadınların tahsiline de erkeklerin tahsili kadar ehemmiyet verilecektir. Bu maksatla muhtelif merkezlerde müttekâmil darümuallimatlar ve kız liseleri açılmaya başlanılmıştır. Tedricen kız sanayi idadileri de açılacaktır.

İlerleyen yıllarda, 1923 tarihinde ilan edilen bu programın neredeyse tüm maddeleri gerçekleştirilecektir. Ülkede kurulması istenen eğitim kuruluşlarının öğretmen ihtiyacı ve yapıların nitelik ve nicelikleri düşünülünce, eksiklerin tamamlanması için uzun yılların gerekli olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte 1924 yılına gelindiğinde, sekiz ay kadar kısa bir süre içinde yeni prensiplerin başarı ile uygulamaya konulduğunun sonuçları ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet öğretmenlerinin, öğretim kurumlarının yetiştirmekte oldukları öğrenciler ile birlikte gerçek bir kültür ordusu görüşünü göstermesi bir yana, okullar buldukları yerlerde öğrenim altındaki öğrencilerden başka doğrudan doğruya halk üzerinde de çok verimli etkiler bırakmışlardır. Bu durum aynı zamanda, Cumhuriyeti koruyan ve gelişmeye istekli Türk halkının, okulun vereceği aydınlığa olan özleminin ve cahilliğe, bağınazlığa olan nefretinin şiddetini de açıklayan en kuvvetli kanıt sayılmıştır. Atatürk, bu istek ve şevkin kız ve erkek çocuklarında ve dahi ana babalarda olduğunu övgüyle belirtir. 1 Kasım 1925 tarihli Meclis konuşmasında ise, varlıklı vatandaşlardan korumalarına verilmiş çocukları özel girişimleri ile okutmalarını önemle rica etmiştir.²⁰

1924'den sonraki demeçlerde ve Meclis açış konuşmalarında Milli Eğitim Bakanlığı'nın çalışmalarını özetlemekten başka, eğitim artık çok fazla yer tutmamıştır. 1932'den sonra dil, tarih ve güzel sanatlar çalışmalarının ağırlık kazanmasıyla eğitim söylemlerinde artık ulusal kültür vurgusu ağırlık kazanmıştır. Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihli son eğitim konuşmalarından birinde Milli Eğitim Bakanlığı'na ödevlerinin; okuma yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni

²⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Devre II, Cilt 10, Sayı 1 ve **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Devre II, Cilt 19, Sayı 7'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, s. 143, 153.

çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek, memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesle yaşatacak fert ve kurumları yaratmak olduğunu söyleyecektir.²¹

A.Okullaşma

Kalıcı eşitsizliğin devam etmesine engel olan ve çocukların sosyal refah alanı olan okulların²² gerek nitelik gerekse nicelik olarak artırılması oldukça önemlidir. İncelenen dönemde, Türkiye'deki resmi okulların sayısı şöyledir;

Tablo 6. 1923-1938 Yılları Arasında Türkiye'deki Resmi Okulların Sayısı²³

Yıllar	İlk	Orta	Lise	Öğretmen	Mes. Tek. Ve
1923-24	4894	72	23	20	44
1927-28	6042	78	19	23	18
1932-33	6733	108	62	19	39
1937-38	6700	140	68	16	47

Osmanlı Döneminde doğu vilayetlerinde 400'den fazla Amerikan Okulu, devletin ve halkın el atamadığı fakir ve kimsesiz çocuklara eğitim vermiştir. 1925'de Tevhid-i Tedrisat kanunu kabul edildiğinde İstanbul'da

²¹(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c020/tbmm05020001.pdf>, 21.04.2011

²² **Rethinking School Feeding: Social Safety Nets, Child Development and Education Sector**, Bundy, D., C. Burbano, v.d., s. 14'den nakleden; Aysen Candaş v.d., Devlet İlköğretim Okullarında Ücretsiz Öğle Yemeği Sağlamak Mümkün Mü?, **Farklı Ülke Modelleri ve Türkiye'ye Yönelik Öneriler**, İstanbul, 2011. (Erişim) http://www.spf.boun.edu.tr/content_files/SPF_okulda_yemek_raporu.pdf, 06.08.2011, s. 10.

²³ **Maarif 1923-32 İstatistikleri**, s. 2, 3; **T.C. MEB Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz**, İstanbul, 1973, s. 136- 144'den nakleden; Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Ankara, TTK Yayınları, 1999, s. 126.

Türk hükümetinin 243 ilkokul ve dokuz anaokulu vardı. Bundan başka ABD'nin yedi, İngilizlerin beş, Fransızların 30, Almanların bir, Avusturyanın iki, İtalyanların dokuz ilk ve anaokulu, Yahudi cemaatinin 13, Rumların 60 ve Ermenilerin 39 ilkokulu vardı.²⁴ Milli Eğitim Bakanlığı'nın eldeki taşra okulları ve kaynaklarını öğrenmek için topladığı istatistiklerden de şu sonuçlar elde edilmiştir; Ankara Hükümeti'ne bağlı 38 vilayet ve sancakta 581'i kapalı olmak üzere 2345 ilkokul vardı. Bu okullardaki öğretmen sayısı 2384'ü erkek, 677'si kadın olmak üzere 3061 olup, 875'i öğretmen okulu mezunuydu. Ortaöğretimde, 28 sultani, 60 kadar idadi ve 18 kadar öğretmen okulu vardı. 1927 yılı istatistiklerine göre, ülkede 46 bin köy olup, aşağı yukarı her vilayete 1179 köy düşmektedir. Bu köylerin 1137'sinde okul yoktur. İlkokulların şehir ve kasabalarda yoğunlaştığı göz önünde tutulursa, Anadolu'daki köylerin %98'inin okulsuz olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁵ Şehirlerde ise durum daha başarılıdır. Cumhuriyet'in ilk on yılında şehirlerdeki ilkokullarda okuması gereken çocukların yarısından fazlası, Başbakanın verdiği bilgiye göre %75'i, okula devam etmiştir.²⁶ Burada belirtmek gerekir ki, bu okulların tamamının masrafları devlet tarafından değil önemli bir kısmı, örneğin ilkokulların tamamının masrafı, il özel idarelerince karşılanmaktadır. 1922 yılında Eğitim Bakanı, ülkede il özel idarelerinin halktan aldığı masraflarla idare edilen 5000'den fazla okul olduğunu ve bunların masrafının devlet bütçesinden karşılanması için imkân bulamadıklarını ifade etmiştir. Devletin gelirlerini arttırmak için alınan vergilerden hiç birine zam yapmaya da imkân yoktur. Bunun için o zamana kadar olduğu gibi ilerleyen zamanlarda da bu masrafların halktan alınmasına devam edilecektir. Bakan ancak verginin uygulanmasında görülen aksaklıkları düzeltebileceklerini ifade etmiştir.²⁷

²⁴ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi**, 1925/26, İstanbul, 1926, s. 460'dan nakleden; İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, Pan Yayınları, 2001, s. 113.

²⁵ **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri**, Cilt 1, Ankara 1946, s. 153-184'den nakleden; Ünsal, **a.g.e.**, 43, 44. Cumhuriyet, %98'i okulsuz olan köyleri devralmıştır. Cumhuriyet'in ilk on yılında kurulan 5401 köy okulunun hepsi nüfusu 400'den fazla olan köylerde yapılmıştır. Geriye kalan 26.000 köyde tek bir okul açılmamıştır. Okul açılan köylerdeki ilkokul öğrencilerinin de ancak üçte birinden azı okulların son sınıfına ulaşabilmiştir. (Başgöz, **a.g.e.**, s. 147.)

²⁶ İ.H.Tonguç, **Canlandırılacak Köy**, İstanbul, 1947, s. 308'den nakleden; Ünsal, **a.g.e.**, s. 52.

²⁷ Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 94.

Ülkenin gerçek sahibi ve sosyal yapının gerçek unsuru olan köylünün o zamana kadar eğitim nurundan yoksun bırakıldığı ortadadır. Bundan dolayı, Cumhuriyet yönetiminin uygulayacağı eğitim politikasının temeli ilk önce var olan cehaleti yok etmek, genel olarak bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, dinini, dünyasını tanıttak kadar coğrafya, tarih, din ve ahlak ile ilgili bilgiler vermek ve dört işlemi öğretmektir. Kadınların da aynı öğretim aşamalarından geçerek yetişmelerine önem verilecektir. 1922 yılında özel idarelerce yapılan yerel hizmetler şunlardır; üç erkek, bir kız öğretmen okulu ve beş erkek, üç kız lisesi ve 134 erkek, 30 kız ilkokulu ve 10 sanayi ve iki çırak okulu açılmıştır. Özel idare gelirinden okul inşaatı için 190.000 lira, kütüphaneler kurulması için 200.360 lira ayrılmıştır.²⁸ 1923 tarihinde Atatürk, eğitim alanında bir yıldır yaptıklarının pek parlak olmamakla beraber, ülkeyi kuşatan zorluklar ve araç eksikliği düşünüldüğünde elle tutulur olduğunu belirtmiştir. Geçen bir yıl içinde ateşkes ve savaş dönemleri olduğundan illerde kapalı kalan erkek öğretmen okullarından on üçünün tekrar açıldığını, çeşitli livalarda yeniden 17 erkek, bir kız lisesinin kuruluşunun tamamlandığını, altı erkek, iki kız yüksekokulu açılması çalışmalarının devam ettiğini belirtmiştir. Okullardaki öğretmen eksikliklerinin tamamlanmasına çalışılmış, kurtarılmış yerlerin okullarına milli onuru ve eğitim gücü denenmiş öğretmenler gönderilmiştir. 1922 yılı içerisinde bütün il ve livalardaki Milli Eğitim Kütüphanelerine parasız kitaplar gönderilmiş, şehit çocuklarına 15 bin kadar kitap dağıtılmıştır. Devam eden yıl içerisinde ilk ve orta öğretimin düzeltilmesi amacıyla Anadolu'nun 15 öğretmen okulu bölgesine ayrılması planlanmıştır. Buralarda tam dönemli birer lise ile iki yüz öğrenci alabilecek ilköğretim öğretmen okulu bulunacaktır. Birkaç ilin küçük yavrularını bir yerde toplayarak eğitimde birlik, yurt sevgisi ve kardeşlik sağlamak üzere yatılı ilkokulların açılması için Milli Eğitim Bakanlığı her türlü kolaylığı sağlayacaktır.²⁹ Atatürk'ün Maarif Vekili olarak tanınan Mustafa Necati, 9

²⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Devre 1, Cilt 18, Sayı 2; **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Devre 1, Cilt 28, Sayı 2'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, s. 74, 96.

²⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Devre 1, Cilt 28, Sayı 2'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, s. 108- 110.

Şubat 1926'da gazetecilerle yaptığı konuşmada, milli eğitimin durumu hakkında şu bilgileri vermiştir; ilköğretimde 4770 gündüzlü, 32 yatılı ilkokulda 302.500 öğrenci, 9062 öğretmen vardır. Yatılı 25 öğretmen okulunda 4200 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğretmen okullarındaki her öğrenci devlete 255 liraya mal olmaktadır. 17 öksüz yurdundaki çocuk sayısı 5160'tır. Öksüz yurtlarının yıllık bütçesi 1.417.205 liradır. Ortaöğretimde 17'si erkekler, dördü kızlar için 21 ortaokul, 29 imam hatip okulu vardır. Ortaokullarda öğrenci sayısı 4761 erkek ve 1037 kız olmak üzere 5798, imam hatip okullarında 1075'tir. Liselerde 4477 erkek ve 1089 kız olmak üzere 5566 öğrenci bulunmaktadır. Böylece ortaöğretimde toplam öğrenci sayısı 12.439 olmaktadır. İki yıl, iki ay ve 11 gün sonra, 22 Nisan 1928'e gelindiğinde ise; okul sayısı 1258 artarak 6060'a, öğrenci sayısı 120.763 artarak 473.263'e çıkmıştır.³⁰ Yine Maarif Vekili'nin 1928 yılında Meclis'te yaptığı konuşmada; dört sene evveline nispetle ilk mektep talebesinin %26 nispetinde arttığı ve 1290 adet mektebin inşa edildiği bilgisi verilmiştir. Yine bu müddet zarfında 1179 mektep inşa ve tamir edilmiştir. İmparatorluğun daima ihmal ettiği genç muallim ordusu sosyal hayattaki mevkiini almış, muallimlik bir meslek haline gelmiştir. Halkın okumaya karşı şevki öyle yüksektir ki; vekil, tahsil çağında bulunup da okutulamayan çocukların her gün yakalarına asıldıklarından bahseder. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti hükümeti her köyde okul açıp, bir muallim bulduruncaya kadar çalışmak zorundadır. 1923-1924 eğitim-öğretim yılından 1927-1928 eğitim-öğretim yılına kadarki artış Cumhuriyet yönetiminin irfan sahasındaki mesaisini gösterecek kuvvettedir:

³⁰ Rauf İnan, "Cumhuriyet'in İlk On Yılında Eğitimimizin Durumu ve Belirgin Özellikleri", **Atatürk ve Eğitim**, Ankara, Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1981, s. 157, 158.

Tablo 7. 1923 ve 1928 Yıllarında Türkiye'deki Okulların Sayısı³¹

	1923'de	1928'de
İlk mektep binası	4770	6060
İlk mektep talebesi	337.618	423.363
Orta mektep	2677	7368
Lise	2455	10.433

Elbette açılan okulların sayısı kadar nitelikleri de önemlidir. Örneğin, 1932-1933 ders yılında açılan Gaziantep Lisesi'nin bina ihtiyacı içinde çırpınıp durduğu gazete haberlerine yansımıştır. 700'ü geçkin öğrenci sayısı ile Urfa, Maraş gibi komşu şehirlerden de öğrencinin geldiği okulda, değerli öğretmenlerden oluşan eğitim kadrosu da büyük gayretle çalışmaktadır. Lisenin yatılı kısmında 75 öğrenci olup, bunlardan 15'i Antakya'lı parasız yatılılardır. Manevi cephesi bu kadar güçlü olan okulun binaları ev tarzında yapılmış olup ihtiyacı da karşılayamamaktadır. Yemek ve yatakhane dersliklerden beş yüz metre uzaktadır. Bu hal daimi kontrolü zorlaştırdığı gibi öğrencinin sıhhatini de olumsuz olarak etkilemektedir. Sınıflar da gayri muntazam ve sıhhi şartlara uygun olmayarak yapıldığından öğrenci ve öğretmenlerin sıhhati emniyette değildir. Muntazam bir bina kurulması için hükümetin tahsisat vermesi beklenmektedir.³²

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda eğitimin karşılaştığı önemli meselelerden birisi, sermaye sahibi olan yerel eşrafın okulu ve öğretmeni desteklememesidir. Bunun nedenleri Osmanlı döneminde toplanan masarif-i mecbure iken, sonraki dönemlerde bu masraflar Cumhuriyet yönetimince karşılanırsa bile, eğitilmiş ve düşünen insan tehlikeli bulunduğu için yerli

³¹ "3 Mayıs 1928 tarihli ve 1435 Numrolu Cumhuriyetten: Cumhuriyetin Maarifi ve Rakamların Belagati", **Maarif Vekâleti Mecmuası**, Sayı 16, Cilt 4, Mayıs 1928, s. 701, 702.

³² "Değerli Bir İrfan Ocağı: Gaziantep Lisesi", **Akşam**, 1 Kânunusani 1937 Cuma, s. 6.

sermayedar tarafından eğitim desteklenmeyecektir. Sermaye kendisini ancak çalışanların cahilliğiyle koruyabildiğinden, haklarının ne olduğunu bilmeyen, fazla ücret istemeyen, bilgisiz elemanlar tercih etmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet yönetimi, maddi imkânsızlıklarla olduğu kadar bu zihniyetle de mücadele etmek zorundadır.

Bu zihniyetin yarattığı zorluklara rağmen, halk okuma-yazma konusunda isteklidir. Urfa halkı hükümete bir yazı yazarak, şehirlerinde bir lise açılmasını istemişlerdir. Her sene şehirdeki orta mektepleri bitiren öğrencilerden onda biri veya ikisi liselere devam edebilmektedir. Bunlar da zengin çocukları olup halk, memlekette bir lise açılmasını ve diğer çocukların da okumasını istemektedir.³³ Keza, Keşan halkı da Keşan'da bir orta mektep açılması için Maarif Vekâleti'ne başvurmuştur.³⁴ Ordu vilayeti Mesudiye kazasının Kışlacık, Çavdar, Yarcı, Esenlu köyleri halkı, bütün köylerinin toplam 2200 haneden ibaret olmasına rağmen ancak kaza merkezi olan Mesudiye'de bir ilkokul olduğundan ve bu okula yalnız kaza ve yakınlarında bulunan köy çocuklarının devam edebildiğini haber vermişlerdir. Köylerden kazaya olan mesafe üç dört saat olduğundan, bu köylerdeki çocukların okuma ihtiyacını tatmin ve temin etmesine imkân bulunmamaktadır. Bu itibarla nüfusu fazla olan köylere birer öğretmen gönderilmesi veya bir ilkokul açılmasının teminine yüksek vekâlet nezdinde tavassutta bulunulması istenmektedir.³⁵ Halkın, okul açılmasını isteyen bu tip taleplerine dönemin gazete haberlerinde çokça rastlanmıştır.

Okullara duyulan bu talep üzerine 1936 yılı başında Türkiye'de ilk defa çift tedrisat usulüne başvurulmuştur. Ankara'da açılan bir okulda uygulamasına başlanan bu usulün başarıyla sonuçlandığı görüldüğünden, lüzum görülen yerlerde aynı usulün tatbikine karar verilmiştir. Ankara'daki çift tedrisat yapılan okulda sadece birinci sınıf olarak 16 şube vardır. Bu şubelerde öğrenci sayısı 570'tir. Saat 12.00'ye kadar sekiz, öğleden sonra

³³ "Urfalılar Bir Lise Açılmasını İstiyorlar", **Akşam**, 26 Haziran 1932 Pazar, s. 4.

³⁴ "Keşanlılar Orta Mektep İstiyorlar", **Akşam**, 9 Nisan 1933 Pazar, s. 6.

³⁵ "Mektep İsteyen Köyler", **Cumhuriyet**, 12 Birinciteşrin 1938 Çarşamba, s. 2.

16.00'ya kadar da diğer sekiz şube eğitim görmektedir.³⁶ Okul ihtiyacının böylesine artması bir taraftan memnuniyet verirken, bir taraftan da yeni okullar açmanın kaliteyi düşüreceği kaygısı dillendirilmeye başlanmıştır. Yaşar Nabi, hükümetin orta mektep açılmasını isteyen pek çok dileklerle karşılaştığını ve bunun için tetkiklerde bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre; memlekette ortaokul sayısının artırılmasının önünde iki engel vardır; kredi ve öğretmen kadrosunun eksikliği. Diğer taraftan Yaşar Nabi, ortaokullar liselere, liseler üniversitelere öğrenci yetiştirdiğine göre, yarın üniversitelerin kötü şartlar altında yetişmiş lise mezunlarıyla dolmasının önüne geçmek için yeni tedbirler alınması gerektiğini, örneğin üniversiteye girişin hususi ve mesleki sıkı bir imtihanla mümkün olmasını teklif etmektedir. Ona göre, aynı usul ortaokullardan liselere geçişte de uygulanmalıdır.³⁷

1938 yılında, İstanbul'daki ilk ve orta mekteplerle liselere başvuran öğrencilerin fazlalığı nedeniyle birtakım tedbirler alınmaya başlanmıştır. Maarif müdürü Tefik Kut'un verdiği bilgilere göre; lise ve orta mekteplere talebe kayıt ve kabul muamelesine 20 Eylül'de nihayet verilmiş olmasına rağmen, diğer vilayetlerden çok talebe gelmektedir. O tarihe kadar orta mekteplerin birinci sınıflarına 7560, liselerin birinci sınıflarına 4015 talebe kaydedilmiştir. Bu durumda yeniden açılması Maarif Vekâleti'nce emir verilen beş orta mektebin talebe kadrosu tamamıyla dolmuştur. Bakırköy, Beşiktaş ve Kasımpaşa'da bazı binalar kiralanmak suretiyle teşkilatı genişletilen orta mekteplerle yeniden açılan Karagümrük, Yenikapı, Zeyrek, Nişantaşı ve Pendik orta mekteplerinin binaları ve bilumum ders levazımı temin edilmiştir. Bu mektepler de diğerleri ile aynı gün tedrisata başlamak üzere hazırlıklarını ikmal etmişlerdir. Fatih ve Kadıköy'deki ilk mekteplere tahminden pek fazla talebe müracaat ettiği için bazı şubeler açılmıştır.³⁸ Alınan tedbirlerden anlaşıldığına göre; halkın çocuklarını okutma isteği son derece fazladır, Maarif Vekâleti de yapılan ve yeniden açılan okul binalarıyla bu istekleri karşılamaya çalışmıştır.

³⁶ "Çift Tedrisat-İlk Tecrübe Başarı İle Neticelendi", **Ulus**, 3 Mart 1936 Salı, s. 2.

³⁷ Yaşar Nabi, "Okul İhtiyacımızın Artışı Karşısında", **Ulus**, 8 Şubat 1936 Cumartesi, s. 2.

³⁸ "Maarif Müdürü İzahat Veriyor: Şehrimizde Mektepsizlik Mevzuu Bahis Değildir", **Cumhuriyet**, 1 Birinciteşrin 1938, Cumartesi, s. 2.

B.Öğretmen Maaşları

Dönemin önemli problemlerinden biri de maddi imkânsızlıklar nedeniyle öğretmen maaşlarının ödenememesidir. Büyük devlet görevlilerinin maaşlarını alırken öğretmen ve diğer küçük memurların maaşlarını alamamaları gazete köşelerine de rastlayan şikâyet konularının başında gelmiş ve muallimlerin başvurdukları kapıdan dilenci gibi kovulduklarından bahsedilmiştir.³⁹ Maaşlarını zaten düzgün alamayan öğretmenlerin bazen sekiz-on ay hatta bir yıldan fazla maaş alamadıkları olmuştur. Meclis'te 17 Temmuz 1920 tarihli oturumda öğretmenlerden aldıkları telgraflardan örnekler okuyan Milli Eğitim Bakanı Rıza Nur da durumun ciddiyetinin farkındadır. Siverek ve Elaziz mebuslarının livalarında maaş alamayan öğretmenlerin durumuyla ilgili sorularına genel bir cevap veren vekil, durumun sekiz aydır maaş alamayan Siverek ve altı yedi aydır maaş alamayan Elaziz öğretmenlerinden ibaret olmayıp, bütün ülkeyi ilgilendiren bir sorun olduğunu belirtmiştir. Vekil, *“Hakikaten idare-i hususiyeden maaş alan muallimlerin maaşlarını alamamaları meselesi o kadar mühimdir ki uzun uzadıya müzakereye teşriha, çarei hal aranmasına layıktır...Çünkü muallimler maaş alamazlarsa memlekette umuru maarif layığıyla tedvir edilemez, bu bir emri tabidir. Şimdiye kadar memuriyetim esnasında muallimlerin şikâyet ve tazallümatını havi birçok evrak aldım: telgraflar, tahrirat, istida”* dedikten sonra aldığı telgraflardan örnekler okumaya başlar. Telgraflarda; on aydır maaş alamayanlar, yoksulluğun maddi, manevi sıkıntılarına daha fazla dayanamayanlar durumlarını anlatmaktadır. Bu yüzden bazı muallimler meslekten ayrılırken, bir kısmı da çok sevdikleri mesleklerini bırakamadıklarını ifade etmişlerdir. Yıllarca didinerek satın aldıkları bakır, kilim, yorgan gibi ev eşyalarını satarak, yoksulluğa dayanmaya

³⁹ “Büyükler Alıyor Ya!”, **İrâde-i Milliyye**, Sayı 25, 16 Şubat 1336, Pazartesi, İrâde-i Milliye, Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle, Sivas, Buruciye Yayınları, 2007.

çalışan, fakat yine de biriken borçlarını ödeyemedikleri için, kimsenin yanında onurlarının kalmadığından üzüntüyle bahsedenler vardır. “Diğer memurlar maaşlarını ayın 22’sinde alabiliyorlar. Bizim aç bırakılmamızın nedeni nedir?” diye soran muallimler, kendilerini odacıdan daha aşağı addetmektedirler.⁴⁰ Uzun zamandır ödenemeyen maaşların savaşılar dolayısıyla da iyice sekteye uğradığı görülmüştür. Öğretmelerin maaş alamadıklarından dolayı mesleklerini bırakarak polis, jandarma, kâtip olması ve hatta dükkân açanlar olması ile de yeni bir sorun olarak okulların kapatılmasına başlanacaktır. Maarif Vekili idare-i hususiyenin maaşları verememe sebeplerini şöyle sıralamıştır; bazı yerlerde idare-i hususiyenin varidatı yeterli değildir, bazı yerlerde para veren maliye memurları kasten vermemektedir, herhangi bir mesuliyetleri olmadığından rüesayi mülkiye ve rüesayi Maliyenin kendileri için faydalı görmedikleri bu işi tamamen deruhte etmemektedirler, toplanan hissei maarif başka yerlere harcanmaktadır, bazı yerlerde hisse-i maarifin kısmen kabili tahsil olmaması, idare-i hususiye bütçesinin ancak bu idarenin memurlarına kâfi geldiği iddia edilmektedir. Sonuçta Maarif vekili sekiz maddelik bir kanun lâyihasını hazırladığını belirterek Meclis’e sunmuştur. Maddeleri şöyledir;

Madde 1- Muhasebei hususiye teşkilatı mülgadır. (İdarei hususiye değil sadece maliye teşkilatı ilga edilip, bundan elde edilecek senelik iki üç yüz bin lira da öğretmenlerin maaşlarına ayrılacaktır.)

Madde 2- İdarei hususiye varidatını Maliye tahsildarları ziraat bankalarına tevdi ederler.

Madde 3- Hissei maarifin mahalli mekatibi iptidaiye mesarifinden fazlası Maliye Vekâleti emrine mevdudur.

Madde 4- İdarei hususiye bütçelerini kemakân meclis-i umûmiyye-i vilayet ve evliye tayin eder.

Madde 5- Mekatibi iptidaiye hariç olmak üzere idare-i hususiyeden muhassasat alan diğer mektepler (darümuallimin, darümuallimat liva idareleri) maaş ve masarifi umûmiyyelerini muvazene-i umûmiyyeden alırlar.

⁴⁰ **Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri**, Cilt 1, Ankara, 1946, s. 159’dan nakleden; Ünsal, a.g.e., s. 47.

Madde 6- Muallimler de sair memurin-i devlet gibi maaş ve zamlarını onlarla birlikte alırlar.

Madde 7- Hissei maarifi tahsilde terahi gösteren tahsildarlar ve amirleri, tahsilatı saireden şayestei takdir olsalar bile, muahaze, tekerrürü halinde derhal azlolunur.

Madde 8- Bu kanunun icrasına Dâhiliye, Maliye ve Maarif Vekilleri memurdur.

Kabul edilmeyecek olan bu kanunun görüşülmesinden önce alınan bir karar, tamimler ile her tarafa duyurulmuştur. Karara göre; tedrisatı iptidaiye muallim ve memurlarının maaşları zamları ile beraber diğer devlet memurlarına tercihan tesviye edilecek ve evkâf varidatından yardım edilecektir. Bu hususta Dâhiliye, Maliye ve Şeriyye vekâletlerince şiddetli ve kati emirler verilecek ve hilafına hareket eden memurin şiddetle cezalandırılacaktır. O dönemde derhal ittihaz edilen tamim gereği, diğer memurine tercihan muallimlerin maaşları verileceği ve muallimlerden evvel kimsenin maaş alamayacağı ilan edilmiştir. Bazı yerlerde öğretmelere maaş yerine buğday ve daha başka şeyler verildiği de ifade olunmuştur. Maarif vekili yine yayımladığı bir tamimde, maarif müdürlerine her tarafta muallimlerin maaşlarını talep etmelerini, maaşları vermeyen memurların derhal kendilerine bildirilmelerini istemiştir.⁴¹

Muallimlerin zor durumlarıyla ilgili bilgiler dönemin gazetelerine de taşınarak kamuoyunca tartışılmıştır. Bir zamandan beri muallimlik mesleğinin sönmeğe başladığı ve muallimlerin mesleği terk ettikleri dikkatleri çekmiştir. Gazete yazarı bunun sebebinin, zaten karınlarını doyuramayan öğretmenleri iyice zor duruma düşüren idare-i umûmiyye-i vilayet kanunu olduğunu düşünmektedir. Bu kanundan sonra muallimler açlıktan istifa etmeye başlamışlardır. Muallimler mesleği terk ettiklerinden dolayı mektepler kapanmış, maarif bunların yerine muallim bulamamıştır. Kendilerini, okulun odacılarından çok aşağı bir derecede gören muallimler haklıdır çünkü, hakikaten odacılar zamlarıyla beraber 2000 kuruş aldıkları halde muallimler,

⁴¹(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c002/tbmm01002036.pdf>, 03.05.2012

zam alamadıklarından dolayı ancak 800 kuruş alabilmişler ve bu muallimler içinde bu maaşı üç ay, dört ay alamayanlar da bulunmuştur. Maarif vekaleti, evvela mesleği kurtarmak, saniyen bu aç muallimlere biraz refah verebilmek çaresini ilk iş olarak telakki etmiş ve bir devlette muhtelif memurların muhtelif suretlerde maaş almasını pek adaletsiz bulmuşsa da, bu hususda her ne yapılmışsa hastalığı tedavi mümkün olmamıştır. Bu işi halletmeyi düşünen Maarif Vekaleti muvazene-i umûmiyyeden muallimlere maaş verdimek tedbirini düşünmüştür. Fakat bu da muallimlerin sefaletine çare olmamıştır. Diğer yandan, Maarif Vekaleti'nin Meclis'e sunduğu sekiz maddelik kanun lâyihası da kabul edilmemekle birlikte; tedrisat-ı iptidaiye öğretmenlerinin maaşlarının diğer memurlara göre öncelikli olarak ödenmesi kararı, muallimlere biraz refah yolunu açan ve mesleğin büsbütün sönmesine engel olabilecek bir karardır.⁴² Dönemin Maarif vekili Hamdullah Suphi Bey kendisiyle yapılan mülakatta eğitimi “manevi müdafaa” olarak nitelerken; öğretmen maaşlarının düşük olmasının vahim sonucunu da şöyle ifade eder; “*Ucuz muallim, ucuz müdür nihayet bir ucuz insan yetiştiriyor.*”⁴³ Ülkede bir muallim buhranının olduğu ortadadır.

1923'de çıkarılan “İstanbul vilayetiyle düşmandan istihlas edilen mahallerin aşar hisse-i ianesi hakkında kanun” ile İstanbul ve düşmandan kurtarılan yerlerinden toplanacak 1922 yılı aşar vergisinin, bahsedilen bölgelerdeki özel idarelere verilmek üzere Ziraat Bankası'nda toplanmasına karar verilmiştir. Kanun görüşülürken Gaziantep vekili Yasin Bey; “birçok muallim perişan, aç, susuz, mektepler muattal bir halde kalmıştır” diyerek Maliye Vekâletince 1922 yılına ait hâlihazırda toplanmış ve toplanacak paraların buralara harcanmasını ister. Buna karşılık Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, maliye bütçesinde 1922 yılına ait 1.700.000 lira iane bulunduğunu ve bundan mektepleri kapatmamak için* her tarafa havale

⁴² “Muallimlere Biraz Refah”, **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 48, 20 Temmuz 1336, Salı, s. 2.

⁴³ “Maarif Vekili Hamdullah Suphi Beyle Mülakat,” **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 129, 10 Mart 1337, Perşembe, s. 1.

* Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bazen mevcut okulların kapatıldığına rastlanmıştır. “*Eğitime bir salgın gelmiş, eğitimi kırıp geçiriyor. Kimi yerlerde sultanı, kimi yerde ilkokulu, kimi yerde öğretmen okulunu lağvedip duruyorlar. Bunu bazen idareciler yaptırıyordu. Ayıntap'ta 44 okul varmış, bir yıl içinde 23'ü kapanmış.*” (Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim

ettiklerini; fakat yeni kurtarılmış Edirne ve havalisi ile İzmir, Bursa, Afyonkarahisar ve Eskişehir hattının ilerisi için 1.000.000 lira daha vermek lüzumu olduğunu ifade etmiştir. Eldeki paranın üçte ikisinin maarif işlerine ait olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴

Türk eğitimi ile ilgili görüş ve önerileri alınan yabancı uzmanlar da bu konuya bir tespit olarak değinmişlerdir. 1924’de Türkiye’ye gelen John Dewey raporunda; Türkiye’de öğretmen maaşlarının çok düşük olduğunu ve maaşların hızla ve büyük ölçüde arttırılması gerektiğini yazmıştır. Mesleğe hakkıyla hazırlanmaları için gerekli mali olanakları bulamayan öğretmenler, eğitim faaliyetlerinde de hakiki bir iyileşme vücuda getiremeyeceklerdir. Dewey’e göre; maaşların düzenlenmesinden başka, öğretmenlerin geçimlerine yardım edecek ev ve yakacak bedeli verilmeli, devlet araçlarından indirimle seyahatlerin sağlanmalıdır. Yine 1925’de Türkiye’ye gelen Kühne de Türkiye’deki öğretmen maaşlarını çok az bulmuştur. Bu yüzden öğretmenlerin kendilerini gereği gibi mesleklerine veremediklerini söyleyen Kühne, Dewey gibi, bundan ülkedeki eğitim faaliyetlerinin olumsuz etkileneceğini düşünmektedir. Öğretmen maaşlarının arttırılmasını salık veren Kühne, Dewey’den farklı olarak, her şeyin yeniden kurulması, süratle değişmesi yüzünden öğretmenlerin çok sık yer değiştirdiğinden bahsederek

Bakanlarının Milli Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, Ankara, 1946, s. 154- 156’dan nakleden; Ünsal, **a.g.e.**, s. 45.) Okullardan birkaçının kapanma nedenleri şöyledir; 30 öğretmeni ve 20 öğrencisi olan Ankara Öğretmen Okulu, vilayet idare kurulunca beklenen faydayı vermediği ve masraflarının çok yüksek olması nedeniyle kapatılmıştır. Kız öğretmen okulu ise, ödeneği bittiği, öğrenciler için yemek ve ilaç bulunamadığı ve borçlarını ödeyemedikleri için kapatılmıştır. (Ünsal, **a.g.e.**, s. 45.) Okul kapatmalarının nedenlerinden birisi de öğretmenlere maaşlarının verilememesidir. Bu duruma İstanbul’da da Anadolu’da da rastlanmıştır. Örneğin, 1921 yılında İstanbul’da “*Kanunuevveliden beri maaş alamayan Mercan, Vefa, Nişantaşı, Beşiktaş ve Kadıköy Sultanileri muallimleri tatil-i tedrisat etmişlerdir. Maarif Nezaretinin bu halin önüne geçmek üzere vaki olan bütün teşebbüsleri neticesiz kalmaktadır.*” (“İstanbul’da Tatil-i Tedrisat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 138, 21 Mart 1337, Pazartesi, s. 2.) 1931 yılında Rize, Gaziantep, Malatya, Trabzon, Konya illerinde öğretmenlerin bir kısmı maaşlarını alamamışlardır. 1932 yılında Konya ili mevcut ilkokulların masraflarını karşılayamadığı için bu okulların 40 tanesi kapatılmıştır. Son anda hükümetin yardım etmesi ile bu rakam 30’a indirilmiş ve kapanan okulların öğretmenleri de diğer illere tayin edilerek açıkta kalmaktan kurtarılmışlardır. (Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 148.)

⁴⁴ **T.B.M.M Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt 26, İçtima Senesi 3, İ. 179, 24.1.1339, Cilt 1, s. 476- 478. (Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c026/tbmm01026179.pdf>,30.11.2011) Bütçe meselesi her zaman ve her konuda meclisin elini kolunu bağlayan bir engeldir. Ayrılan bütçe yetmedikçe, gelecek yılın bütçesinden aktarma yapma yoluna gidilmiştir. Buna bir örnek olarak, 20.8.1924 tarihinde yetiştirme yurtlarında yetişip de ilköğretimlerini tamamlamış öğrencilerin yatılı meslek ve sanat okullarına gönderilebilmeleri için gereken yol masrafı paralarının gelecek yılın bütçesinden aktararak bulunması verilebilir. (BCA 030.18.01.01.10.40.7)

bunun önlenmesini istemiştir.⁴⁵ Dewey yine raporunda öğretmen maaşlarının düşük olmasının, öğretmenlik mesleğinin seçilmemesinde de etkili olduğunu söylemiştir. Bu sebepten; muallim mektepleri, istikbalde açılacak mekteplerin muallim ihtiyacını temin edecek derecede talebe bulmak şöyle dursun, o günkü mekteplerin en acil muallim ihtiyacını bile temin edecek derecede talebe bulamamaktadır.⁴⁶ Bu durumun zaten farkında olan Atatürk, belki raporların da etkisiyle, 1925 yılında Meclis'i açarken, öğretmenlerin maddi durumlarının düzeltilmesi gereğini ifade etmiştir; *“Okullarda öğretim görevinin güvenilir kimselere verilmesini, yurt çocuklarının o görevi kendine hem bir meslek, hem bir ülkü sayacak erdemli ve sayın öğretmenler tarafından yetiştirilmesini sağlamak için öğretmenlik, öteki serbest ve yüksek meslekler gibi derece derece ilerleyen ve ne yapıp yapıp bir geçim rahatlığı sağlamaya elverişli bir meslek durumuna konulmalıdır. Dünyanın her yerinde öğretmenler toplumun özverili ve saygıdeğer insanlarıdır.”*⁴⁷

Fakat yine bir muallim mektubu durumun devam ettiğini ispatlar niteliktedir. Kemaliye kazası muallimlerinden bir zatın yazdığı mektupta şöyle denmiştir; *“Biz Kemaliye muallimleri beş aydır maaş alamıyoruz. Kıştan beri okuttuğumuz Millet Mektepleri'ne ait ücretlerimizi de alamadık. Mesken bedellerimizi de vermediler. Köylerdeki arkadaşlar 12 aylık makam ücretlerini, başka mahallerden gelen muallimler de harcırahlarını alamıyorlar. Yegâne geçim ve iâşe vasıtamız olan kanuni istihkaklarımızı da alamayınca her tarafa borçlandık, sefaletе düştük, her tarafa başvurduk, perişan halimizi arzettik, bir faidesi olmadı. Bura muhasebei hususisinde para olmadığından beş altı aylığımız her zaman bu suretle tedahülde kalıyor. Alacaklılar, bakkâl, kasap, ekmekçi, hulasa evlerimizdeki aç çoluk çocuk muhasebei hususinin parası olmadığını, aylarca maaş alamadığımızı dinler mi?”*⁴⁸

1930 yılında terfi eden öğretmenlerin maaş zamlarının, Eylül 1931'den itibaren verilmeye başlanması gerekmektedir. Fakat bütçe encümeni

⁴⁵ Başgöz, Wilson, a.g.e., s. 133, 135.

⁴⁶ John Dewey, **Türkiye Maarifi Hakkında Rapor**, İstanbul, 1939, s. 16'dan nakleden; Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Ankara, TTK Yayınları, 2007, s. 66.

⁴⁷ Ünsal, a.g.e., s. 90.

⁴⁸ “Beş Ay Maaş Verilmez Olur mu?”, **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1929 Perşembe, s. 2.

tarafından bu zammın o sene içerisinde verilmesinin mümkün olmadığı hatta bu meselenin tefsire bile ihtiyaç duymadığı ifade edilmiştir.⁴⁹ Zaten maaş zammı değil maaşların bile zor ödendiği bir dönemde, bütçe encümeni bu sorunun “tefsire bile ihtiyaç duymadığını” ifade ederek içinde bulunulan durumun vahametini zaten ifade etmiştir. 1934-1935 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde şehirlerdeki eğitim çağındaki çocuklardan %35'inin okula gitmediği görülmüş, bu durumun önemli sebeplerinden birisinin parasızlıktan okul açamamak diğerininse öğretmen yetersizliği olduğu ifade edilmiştir.⁵⁰ 1934 yılında bazı yerlere ilkokul öğretmenlerinin aylıklarının düzenli verilmediğinden Hükümet bu işe el koymuş ve bu yerlerde İç Bakanlığı uzmanlarının teftişleri raporlarına göre, finans yılı sonuna kadar verilmemiş aylık kalmamıştır.⁵¹ Bazı okullarda açık bulunan ya da asili askere giden öğretmenlere vekillik eden öğretmenlere verilen maaş, aynı okul öğretmenlerine göre üçte iki nispetindedir. Fakat Finans Bakanlığı, vekil öğretmenlere ancak beşte birden üçte bire kadar aylık verebileceğini yazmıştır.⁵²

1938 yılına gelindiğinde, İstanbul vilayet-i muhasebe-i hususiyesinden maaş alan ilk tedrisat muallimlerinden bir kısmına terfi ettikleri halde kıdem zamları verilememiştir. Ayrıca bunlardan bir kısmının evvelce verilmekte olan mesken bedellerinden de henüz ödenmemiş mühim miktarda alacakları vardır. Maarif Vekâleti'nden vilayete gönderilen bir telgrafta bu paraların sene sonuna kadar derhal verilmesi lüzumu bildirilmiş ve İstanbul vilayeti bu hususta Maarif Vekâleti'yle temasa girişmiştir. Verilen malumata göre, ilk tedrisat müfettişlerinin maaş ve harcırahlarının tediyesi işini vekâlet üzerine alacak, buna mukabil de vilayet muhasebe-i hususiyesi muallimlerin kıdem zamlarını ödeyecektir.⁵³ İlerleyen günlerde, bu kıdem zamlarına ait dört aylık

⁴⁹ “Muallimler-Maaş Zammı Bu Sene Verilmeyecek mi?”, **Akşam**, 31 Kânunuevvel 1931 Perşembe, s. 2.

⁵⁰ “Davamız: Her Köyde Bir Mektep”, **Ulus**, 29 İkteşrin 1936'dan nakleden; Öztürk, **a.g.e.**, s. 82.

⁵¹ “İlk Okul Öğretmenlerinin Aylıkları”, **Ulus**, 13 Ağustos 1935 Salı, s. 5.

⁵² “Vekil Öğretmelere Verilecek Aylıklar”, **Ulus**, 29 Sonkânun 1936 Çarşamba, s. 2.

⁵³ “Muallimlerin Bu İstihkak İşini Henüz Halledilemedi”, **Cumhuriyet**, 10 İkincikanun 1938 Pazartesi, s. 2.

tahsisatın tedarik edildiği ve zamların verilmesine hemen o ay başlanılacağı haber verilmiştir.⁵⁴

C.Eğitimin Parasız Hale Getirilmesi

Cumhuriyet yönetiminin attığı belki de en büyük adımlardan biri 1924 Anayasası ile ilköğretimi zorunlu yapması, ikincisi ise 1926 yılında öğretimden her türlü ücreti kaldırmasıdır. Böylece öğrenimin her derecesi, her çocuk için parasız hale getirilmiştir.⁵⁵ 1924 tarihli İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında, zenginlerden biraz para alınmakla birlikte, liselerde öğretimin parasız olmasına karar verilmiştir.⁵⁶ 24 Nisan 1926'da çıkarılan, "Lise ve orta mektepler talebesinden niharî ücreti alınmaması hakkında kanun"un 1. Maddesinde, "1926-1927 ders senesi bidayetinden itibaren lise ve orta mektepler talebesinden neharî ücreti alınmaz" denilmiştir.⁵⁷

Ülkedeki memurların çocuklarının okumasına yardımcı olmak amacıyla; 18 Mart 1926'da kabul edilen 788 sayılı Memurun Kanunu'nun 88. maddesinde şöyle denmiştir; *"Beş senesini ikmal eden her memurun bir çocuğu nisîf, sair çocukları sülûsan ücretle leyli mekatibe kabul olunur. On senesini ikmal eden her memurun bir çocuğu meccanen sair çocukları nisîf ücretle leyli mekatibe kabul olunur."*⁵⁸ Bundan başka, ilkokulu bitiren ama maddi nedenlerden eğitimlerine devam edemeyen fakir öğrencilerden giriş sınavında başarılı olanlar ortaokul ve liselerde parasız yatılı okuma imkânına sahip olmuşlardır. Bunların her türlü masrafları devlet tarafından ödenmiştir. 8 Haziran 1926 tarihinde kabul edilen 915 sayılı "Lise ve orta mekteplere

⁵⁴ "İlkmektep Muallimlerinin Kıdem Zamları Verilecek", **Cumhuriyet**, 23 İkincikanun 1938 Pazar, s. 2.

⁵⁵ Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 92.

⁵⁶ **Hâkimiyyet-i Milliye**, 27.4.1924'den nakleden; Ergün, **a.g.e.**, s. 76.

⁵⁷(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400822.pdf, 09.05.2012.

⁵⁸(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf, 10.05.2012.

alınacak leyli meccani talebe hakkında kanun” ile Maarif Vekâleti'nin, lise ve orta mekteplere bu mekteplerdeki umum ücretli leyli talebenin nısfını tecavüz etmemek üzere leyli meccani talebe kabul edeceği ilan edilmiştir. İkinci maddede; bu öğrencilerin sıhhati tam, zekâsı ve çalışkanlığı mektepten alacağı vesika ile sabit ve orta tahsili takip edemeyecek kadar fakir olanlardan müsabaka ile tefrik edileceği, müsabaka neticesinde müsavi derece kazananlardan şehit çocukları ve yetimlerin tercih edileceği ilan edilmiştir. Mevcut leyli ve meccani öğrencilerin hakkı müktesepi baki kalacaktır.⁵⁹ 1933 yılına kadar orta öğretimde devlet ortalama 1200 öğrenci okutmuş, 1935’de bu miktar 2500-3000’e kadar çıkmıştır. Aynı yıl ortaokul ve lise öğrencilerinin toplam sayısının yaklaşık 35.000 olduğu düşünüldüğünde, öğrencilerin %10’unun devlet tarafından bedava okutulduğu ortaya çıkar.⁶⁰

1935 yılında; İstanbul-Kadırğa’daki talebe cemiyeti maarif yurduna yüksek tahsil okurlarının alınması için bir anlaşma yapmıştır. Yurda yardıma muhtaç okurlar az ücretle alınacaktır. Fazla ihtiyaç içinde bulunan okurların yurt ücretlerini de üniversite verecektir.⁶¹

⁵⁹(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400915.pdf, 10.05.2012. Hükümetin, Maarif Vekâleti'nin her sene Robert Koleji, Galatasaray vesaire gibi mekteplere muayyen miktarda meccani talebe koyma hakkı olduğu bilinmektedir. Fakat eldeki kanuna göre, bu mekteplere hakikaten muhtaç ve himayeye layık çocukların tercih edilmesi gerekirken bilakis nüfuzlu, hali vakti yerinde, hatta pek zengin ailelerin çocuklarının kabul edildiği şayiaları yayılmıştır. Bu böyle ise, kayıtların Himaye-i Etfâl cemiyeti vasıtasıyla yapılmasının sağlanması Hükümetten istenmektedir. (“Mekteplerdeki Meccani Çocuklar!..”, **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1929 Cumartesi, s. 1.) 1929 yılında özellikle mekteplere meccani olarak kaydolmak isteyenlerin sayısında artış olmuştur. Buna mukabil liselerdeki meccani talebe kadrosu geçen senelere göre azdır. Erkek muallim mektebi meccani olarak, İstanbul, İzmit, Bolu, Bilecik gibi civar vilayetlerden toplam 20 öğrenci alacak olup bunlardan 12 tanesi mektep idaresi tarafından diğer 8’i de Maarif Vekâleti’nce seçilecektir. (“Kayt Zamanı-Mekteplere Müracaat Her Vakitten Fazladır”, **Akşam**, 20 Ağustos 1930 Çarşamba, s. 3.) Maarif Vekâleti, mekteplere meccani olarak girmek isteyenlerin behemehâl o yerdeki meccani imtihanlara girmeğe mecbur olduklarını bildirmiştir. Örneğin İstanbul’daki talipler sadece oradaki mektepler için imtihana gireceklerdir. (“Meccanî Talebe”, **Akşam**, 28 Ağustos 1930 Perşembe, s. 3.)

⁶⁰ Kemal Kurdaş, **Sosyalist Düşünce ve Eğitim Sistemimiz**, 1966 yılında Ankara Sosyalist Kültür Derneğinde verilmiş konferans’tan nakleden; Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 147.

⁶¹ “Yüksek Tahsil Okurları İçin”, **Ulus**, 29 Sonkanun 1935, Salı, s. 3.

D.Öğrencilere Yapılan Yardımlar

Okumak için şehir dışından ve hatta Türkiye dışından gelen öğrencilere yardım etmek için kararname yayınlanmıştır. 16 Aralık 1923 tarihli bir kararnamede; Buhara'dan gelip Kastamonu ve Trabzon dâru'l-muallimîn ve sultanilerine ve Ankara'da Ziraat mektebine yerleştirilen yirmi bir Buharalı talebenin dört senelik ücret-i tahsiliye ve iaşesini karşılamak için kurban derilerinin satılarak yardım edilmesine karar verilmiştir.⁶² Darülfünun talebesiyle ilgili başka bir kararnamede, "*Darülfünun talebesinden olup taşralı olmaları hasebiyle İstanbul'da hanlarda şurada burada perişan bir surette beytutet etmekte bulunan muhtaç-ı muavenet talebeye yardım olmak üzere mesarif-i gayrı melhuzadan 3.000 liranın itası Maarif Vekâleti celilesinin 30 Teşrinisani 340 tarih ve 14748/1314 numrolu tezkiresiyle teklif edilmiş ve keyfiyet icra vekilleri heyetinin 30.11.340 tarihli içtimasında lede't-tedkik tahsisat-ı mezkureden iki bin lira verilmesi takarrur etmiştir.*"⁶³

19 Ekim 1924 tarihinde Mentеше Mebusu Esat Bey, Maarif vekili Vasıf Bey'e sorulmak üzere bir sual takriri vermiştir. 23 Aralık 1924 tarihli Meclis oturumunda görüşülen sual takriri şu suallerden oluşmuştur;

a. Zükur ve inas leylî mekteplere ne kadar meccani talebe alınmıştır? Bunların kaçısı şehid evladıdır?

b. Leylî ibtidaî mektepleri nerelerde ve ne gibi ihtiyaçlar dolayısıyla açılmıştır?

c. İstanbul'da beş resmi ve o kadar da lise mektepleri olduğu halde iki milyona yakın bir halkın orta tahsilini temin eylemek mecburiyetinde olan İzmir neden ihmal olunmuştur?*

⁶² BCA 30.18.1.1.8.43.2

⁶³ BCA 030.18.01.01.12.59.5

* İstanbul'un diğerlerine göre avantajlı durumuna başkaları tarafından da dikkat çekilmiş ve bu durum şikâyet edilmiştir. Tokat milletvekili Mustafa Bey de bu konuya değinenlerdendir; "*Benim livamın nüfusu 100 binden fazladır. Burada aydın olarak iki kişi bile yoktur. Neden okulların tümünü İstanbul'a Bursa'ya yaptılar da bizi eğitimden yoksun bıraktılar. Bu derdi, biz halletmeliyiz.*" (Ünsal, a.g.e., s. 41.)

d. Mekteplere girmek isteyenlerden mekteplerin doktorları olduğu halde mekteplerde muayene edilmeyip taşralarda tabip aratılması, masunlara varıncaya kadar cünha ve cinayet ile mahkûm olup olmadığına dair mahallattan şahadetname alınması ve emsali gibi müşkülât ne vakit ref olunacaktır?

Maarif vekili Vasıf Bey'in cevapları şöyledir; o sene içinde leyfî meccanî talebe olarak liselere alınan çocuklardan 45 tanesi şehid çocuğu, 39 tanesi muallim çocuğudur. Darüleytâmlardan mezun 31 yetim çocuk ki bunların çoğu yine şehit çocuğudur ve buldukları yerlerde daha büyük mektep olmadığından tahsile devam edemeyen çocuklar da bu okullara yerleştirilmişlerdir. Örneğin Van'dan Erzurum'a, Denizli'den İzmir'e, Balıkesir'den Manisa'ya, Bozok'dan Kayseri'ye gönderilen çocuklar vardır. Böylece 63 tane orta tahsilini bitiren ve buldukları yerlerde lise bulunmayan öğrenciler yer değiştirilerek okullara yerleştirilmiştir. Leyfî iptidaî okulların açılmasına, Maarif Vekâleti'nin köy çocuklarını okutmak amacıyla Meclis-i Âli'den isteyip, yirmi iptidaî mektep açma teklifinin kabul edilmesiyle başlanmıştır. Bu yirmi okul şuralarda açılacaktır; Ergani, Artvin, Urfa, Hopa, Afyonkarahisar, Bilecik, Kandıra, Kütahya, Siverek, Manisa, Bitlis, Ayaş, Ardahan, Aydın, Gaziantep, Sivrihisar, Kars, Besni, Van, Bayburt. Buralar seçilirken, özellikle idarei hususiyesi kâfi gelmeyen ve harap olan memleketler tercih edilmiştir. Bahsedilen isimlerden anlaşıldığı üzere seçilen yerlerin on dördü harap olan, mektepleri bulunmayan şark vilayetleridir. Üçüncü soruya gelince; o sene İstanbul'da yeni bir lise açılmamış olup, mevcut lise sayısı da beş değil üçtür. Yeni açılan üç kız lisesi vardır ve bunlar Kastamonu, Konya ve Trabzon'dadır. Bundan başka dört muallim mektebi açılmış olup, bunlar da Ordu, Diyarbakır, Kayseri ve Mamuretülaziz'dedir. Bu arada kendisinin de İzmir'li olduğundan bahseden Vasıf Bey, okulların açılacağı yerlere karar verilirken vatanşümül bir fikirle düşünülerek, İzmir'i de Mamuretülaziz'i de aynı derecede düşünmekle beraber, bilhassa memleketin daha ziyade geri kalan ve maarifi ihmal edilen yerlerini seçtiklerini ifade etmiştir. Dördüncü soruyla ilgili olarak, böyle bir durumun söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Elbette, bütün medeni memleketlerde olduğu gibi,

mekteplere girecek çocuklardan sağlık raporu istenmektedir. Çünkü çocuk sâri hastalıklardan muzdaripse mektebe alınmamaktadır. Fakat mektebin doktoru dururken, hariçten rapor istenilmemektedir. Mahalattan ilmühaber almaya gelince; mektepten öğrenciye bir ilmühaber verilerek mahallerlerde doldurulması istenmektedir. Bunu kendisinin de mantıklı bulmadığını ifade eden Vasıf Bey, yeni hazırlanan liseler talimatnamesinde bu maddenin ilga edildiğini haber vermektedir.⁶⁴

İcra Vekilleri Heyeti'nin 29 Eylül 1923 tarihli içtimasında kabul edilen kararname ile 23 Ocak 1923'de alınan ve İstanbul'da bulunan memurlardan, hükümetin yokluğu döneminde birikmiş maaşları dolayısıyla, veli ve vasisi oldukları öğrencilerin eğitim ücretlerinin alınmaması kararının, devam eden seneye de uygulanmasına karar verilmiştir.⁶⁵ Ocak 1924 tarihinde ise, İcra Vekilleri Heyeti tarafından bu kararnameye ek bir kararname daha çıkarılarak bu hükmün kurtulmuş diğer vilayetlere de teşmiline karar verilmiştir. 23 Ocak 1923 ve 16 Eylül 1923 tarih ve 2206, 2773 numaralı kararlara zeylolan bu kararnameye göre; İstanbul'da bulunan memurların birikmiş maaşları hakkında bir karar alınana kadar evlad ve torunlarına aid o seneki eğitim masraflarının teciline dair İcra Vekilleri Heyetince alınan kararın kurtulmuş diğer vilayetlere de teşmili Maliye Vekâleti'nin 19 Aralık 1923 ve 5 Ocak 1924 tarihli tezkireleri üzerine 13 Ocak 1924 tarihli içtimada kararlaştırılmıştır.⁶⁶ Memur çocuklarının okuması için yapılan destek, 18 Mart 1926 tarihinde kabul edilen 788 nolu Memurun Kanun'unun 88. maddesi ile genele yayılmıştır. Maddede şöyle denmiştir; *"Beş senesini ikmal eden her memurun birçoğu nısıf, sair çocukları sülûsan ücretle leylî mekatibe kabul olunur. On senesini ikmal eden her memurun bir çocuğu meccanen sair çocukları nısıf ücretle*

⁶⁴(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c009/tbmm02009047.pdf>,03.03.2012. Vasıf Bey'in bu açıklamalarından sonra tekrar söz alan Esat Bey; İzmir, Aydın ve Mentеше dahilindeki vilayetlerde mağdur olan şehid ailelerinden bahsederek birçok isim sıralar; şehid Yüzbaşı Tevfik Bey haremî Şükriye, şehid yüzbaşı Muhittin Bey haremî İffet, şehid yüzbaşı İbrahim Bey haremî Makbule hanımlar ve ilâ...Yirmi beş kadar şehid hanımı çocuklarının mekteplere alınması için yaptıkları başvurulara cevap alamadıklarından bahsederek, teessürlerini bildirmişlerdir. Gene başka şehid ailelerinin telgraflarına cevap verilmediğini, bu telgraf numara ve tarihleriyle bildiren Esat Bey dikkat çekmekte, bu konuda hassasiyet gösterilmesini istemiştir.

⁶⁵ BCA 030.18.01.01.7.33.16

⁶⁶ BCA 030.18.01.01.8.46.13

*leyli mektebe kabul olunur.*⁶⁷ Böylece hem çocukların eğitim hayatına destek olunmakta hem de çok çocuk sahibi olma özendirilmektedir. 12 Haziran 1937'de kabul edilen 3253 sayılı "Çok çocuklu hâkimlere verilecek yardım paraları ile ikramiye hakkında kanun" da aynı nitelikte görülebilir. Kanuna göre, hâkimler, hâkim muavinleri ve namzetlerden toplanacak kesintiler, çocuklu hâkimlere çocuk sayılarına göre dağıtılacaktır. Şöyle ki; 28 yaşını bitirip de birden, 33 yaşını bitirip de ikiden, 37 yaşını bitirip de üçten, 42 yaşını bitirip de dörtten fazla çocukları olan hâkimlere fazla çocukların sayısına göre gelirler dağıtılır. 21 yaşını geçen çocuklar, okuyorlarsa müstesna olmak üzere, hesaba dâhil edilmezler. Bundan başka sadece bütün hâkimlerin Şubat maaşlarından kesilecek birer lira, en çok çocuklu üç hâkim arasında çocuk sayısına göre gelirden ayrı olarak ikramiye olarak verilir.⁶⁸ Bu uygulama da, memur çocuklarına yapılan yardımlarda görüldüğü gibi, çok çocuklulara yardım edilmesi ve nüfus arttırma faaliyetinin bir parçası olmalıdır.

Cumhuriyet yönetimince zaman zaman eğitim ücreti almama olarak rastlanan bu tip yardımların diğer bir uygulama şekli de, şehit çocukları ve memur çocuklarının eğitim masraflarında %20 tenzilat yapılmasıdır. Buna örnek olarak 1929 yılında iki öğrenci hakkında verilen karar gösterilebilir. Şehit Binbaşı İhsan Bey'in kızı Müjgân Hanım için yapılan başvuru üzerine; Başvekâlet'ten gönderilen yazıyla, Kandilli kız orta mektebine %20 tenzilatla ücretli-leyli olarak kabul edilen öğrencinin, bir senelik tahsil ücreti olan iki yüz kırk lira da İş Bankası'na Başvekil Hazretleri tarafından ödenmiştir. Başka bir başvuruda Hacı Hüseyin oğlu Ali Suat Efendi'nin Kabataş Lisesi'ne nısıf ücretle kaydının mümkün olmadığı fakat memur çocuğu ise, ücretten %20 tenzilat yapılacağı bildirilmiştir.⁶⁹

Genel politikalar dışında, örneğin sadece bir ilin bir ilçesi için münferit olarak çıkarılan kararnameler de olmuştur. 25 Aralık 1935 tarihinde çıkarılan

⁶⁷(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf, 06.03.2012

⁶⁸(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc017/kanuntbmmc017/kanuntbmmc01703253.pdf, 06.03.2012.

⁶⁹ **BCA** 030.10.0.0.142.19.19

bir kararnameyle, İzmir Karşıyaka'da oturan ve İzmir'deki okullara her gün gidip gelmeye mecbur olan yoksul ve öksüz 25 öğrencinin vapurla ücretsiz olarak gidip gelebilmeleri için bunlara paso dağıtılmasına Maliye Vekâleti'nin teklifiyle karar verilmiştir.⁷⁰ 1937 yılında ise, lise ve üniversite talebeleri de dâhil olmak üzere bütün talebenin tramvaylarda tenzilatlı tarifeden istifade etmelerine karar verilerek uygulama genişletilmiştir.⁷¹

1.Kanuni Düzenlemeler

a.8 Nisan 1923 Tarih Ve 326 Numaralı “İdare-i Vilayat Kanunuyla Tedrisat-ı İptidaiye Kararnamesinin Tadiline Dair Kanun”

Köylerde yaşayan ahaliden eğitim için alınan verginin adaletli bir hale getirilmesi için çıkarılmış bir kanundur. Vatandaşın geliri ile eğitim giderleri alınması arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Verginin azaltılmasıyla, halkın eğitime karşı direncinin kırılması amaçlandı⁷² gibi, darülmualimin ve darülmualimatların masraflarının Maarif Vekâleti'nce devralınması da oldukça önemli bir adımdır. Kanunun maddeleri şöyledir;

Madde 1- Mecmuu beş yüz haneden dun kasaba ve köylerde mevcut iptidai mektepleri maaşat ve mesarifinin yüzde otuz beşi, beş yüz haneden bin beş yüz haneye kadar olan kasaba ve şehirlerde yüzde ellisi, bin beş yüzden fazla haneli şehirlerde yüzde altmış beşi mezkûr köy, kasaba ve şehir halkı tarafından temin ve tesviye olunur.

Madde 2- Yeniden açılacak iptidai mekteplerinin inşaat bedeli ve maaşat ve mesarifi de birinci maddedeki ahkâma tabidir.

⁷⁰ BCA 030.0.018.001.002.60.99.2

⁷¹ “Talebeye Müjde-Bütün Talebe Tramvaylarda Tenzilâtı Tarifeden İstifade Edecek”, **Akşam**, 3 Kânunusani 1937 Pazar, s. 2.

⁷² Tedrisat vergisiyle ilgili itirazlara zaman zaman Meclis görüşmelerinde rastlanmıştır. Örneğin 1921 yılında Kırşehir livasında tedrisât iptidâiye vergisi olarak tarh edilen meblağ fazla bulunduğundan bunun hadd-i itidâline tenezzülü için mahallinden gelen mazbata Meclis'te okunmuştur. Verilen karar, Meclis'in bu verginin alınmasında dair kararı olduğundan vergi indiriminin olamayacağı, ancak vergi toplamada yolsuzluk varsa, ferdi olarak başvurulması gerektiği yönündedir. (“Kırşehir Tedrisat Vergisi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 116, 23 Şubat 1337, Çarşamba, s. 2.)

Madde 3- Tekâlifin tarz ve tevziinde servet ve iktidarına göre halk yedi dereceye tefrik olunur. Birinciden bir, ikinciden iki, üçüncüden beş, dördüncüden yedi, beşinciden on, altıncıdan on beş, yedinciden yirmi lira alınır. Ancak halkın derecelere tefrik ve taksimi, kendilerine ait borcu taksim edecek bir surette olacaktır.

Madde 4- Resmi ve hususi müesseselerde çalışan bilumum memurin ve müstahdeminle mütekaidinin maaş ve tahsisatı fevkaladelerinden veya ücreti maktualarından yüzde biri tedrisatı iptidaiye vergisi olarak alınır. İşbu yüzdeler resmi ve hususi müesseseler muhasebelerince her ay katı' ve mahalli idare hususiyelerine tevdi olunur.

Madde 5- Her şahıs ancak bir cihetten tedrisatı iptidaiye vergisi verir. Memurin ve müstahdeminle mütekaidin maaş aldıkları mahalde, sair efrat ikametgâhlarının bulunduğu yerde vergi vermekle mükelleftirler.

Madde 6- Beş yüz haneden dun kasaba ve köylerde tevziat cetveli muallim de dâhil olduğu halde ihtiyar heyeti tarafından tanzim ve kaza Maarif Encümenine tevdi olunur. Bin beş yüz haneye kadar olan kasabalarda tevziat cetveli ihtiyar heyeti ve Maarif Encümeni tarafından tanzim edilir. Bin beş yüzden fazla haneli şehirlerde işbu tevziat, tedrisatı iptidaiye meclisleri tarafından yapılır. Tevziat cetvellerini tanzim eden heyete mahalleri belediye ve ticaret ve ziraat odaları azasından da ikişer zat iştirak eder.

Madde 7- İşbu tevziat cetvelleri halkın malumu olmak üzere, köy, kasaba ve şehirlerde münasip mahallere talik olunur. İtiraz etmek isteyenler on beş gün zarfında mahalli meclis-i idaresine müracaat edebilirler.

Madde 8- İşbu vergi tahsili emval kanunu mucibince tahsil için idarei hususiyeler tarafından ayrıca tahsildar istihdam olunabilir.

Madde 9- 1337 ve 1338 senelerinde tahakkuk ettirilen işbu vergiden henüz tahsil edilmeyen kısımlar işbu kanunla tayin edilen mekadire bilirca tahsil olunur.

Madde 10- Darümuallimin ve darümuallimatlarla bilumum mekatibi taliye maaşat ve masarifi 1339 senesi Eylülü iptidasından itibaren Maarif Vekâleti bütçesinden tesviye olunur.

Madde 11- -Bilumum darümuallimin ve darümuallimatlarla idadi mekteplerine ait binalar bütün vesaiti tedrisiye ve levazımı leylisiyle birlikte muvakkaten Maarif vekâletine devredilmiştir.

Madde 12- Masarifi Muvazenei Umûmiyyeden verilen mekatibi taliye heyeti idare ve talimiyyesinin hakkı tayin ve azli Maarif Vekâletine aittir.

Madde 13- İptidai muallimlerinin maaşatı işbu kanunun tarihi neşrinden itibaren altı yüz kuruştan başlar ve her iki senede yüz kuruş zamedilmek suretiyle müddeti hizmetlerinin yirmi dokuzuncu senesi miktarı maaşı iki bin kuruşa baliğ olur. Muallimlerin almakta oldukları maaşat cezaen olmadıkça hiçbir sebep ve bahane ile tenzil veya tenkis edilemez.

Madde 14- İdarei hususiye bütçelerinin maarife ait kısmının tetkiki Maarif Vekâletine aittir.

Madde 15- İdarei Vilayat kanunuyla tedrisat iptidaiye kararnamesinin işbu kanuna mugayir olan mevaddı mülğadır.

Madde 16- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 17- İşbu kanunun icrayı ahkâmına Maarif, Dâhiliye ve Maliye vekiller memurdur.⁷³

b.3 Mart 1924 Tarih ve 430 Sayılı “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”

Bir memlekette eğitim işlerinin genel çerçevesini anlamak için, eğitim giderlerinin nasıl elde edildiği, hangi sınıflara yüklendiği ve halkın bunlara karşı tutumunun incelenmesi en iyi yoldur. Osmanlı döneminde memleket eğitiminin şu kurum ve güçlerin idaresine bırakıldığı söylenebilir; din kurumları, soy ve toprak zenginliğine dayanan yerel eşraf, İçişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı. Bunlardan eğitimle ilgilenmesi gereken kurum, Milli Eğitim Bakanlığı iken görülmüştür ki, eğitime yön verenler diğer üçü olmuştur. Medrese ve din okulları üzerinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın idare ve denetim hakkı yoktur. Valilerin başkanlık ettiği il idare kurulları; ilkokulların yapımı,

⁷³(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c028/tbmm01028019.pdf>, 04.05.2012

idaresi, il eğitim bütçelerinin hazırlanması, öğretmenlerin atanması, maaşların belirlenmesi ve okulların denetimi ile görevli olup; başkanı olan Vali İçişleri Bakanı'nın memuru olduğundan Milli Eğitim Bakanlığı'nın valilere emir verme yetkisi yoktur. İl İdare kurullarının eğitim bütçelerini İçişleri Bakanlığı denetleyip onaylamaktadır.⁷⁴ Bu şartlarda fiilen mevcut olmayan Milli Eğitim Bakanlığı'nın zaten bölünmüşlük ve çok elden idare edilme şartlarında programlı ve faydalı bir eğitim politikası takip etmesi beklenemez. Eğitimde birliği sağlamak üzere ilan edilen "Tevhid-i Tedrisat Kanunu", eğitimin tek elden idaresini sağladığı, amaç ve hedefte bir eğitim sistemi kurduğu ve eğitim gelirlerini bir yerde topladığı için önemli bir kanundur.

Maarif Vekâleti'ne bağlı Birinci Heyet-i İlmiye'nin 15 Temmuz 1923'de başlayan toplantılarında; ilköğretimin süresi altı yıldır, 7-14 yaşları arası öğretim zorunluluğu vardır, birinci ve ikinci sınıf mevcudu 30, diğerleri 40 öğrenciyi aşamaz, öğrenci çok olursa şubelere ayrılır, Maarif Vekâleti'nden başka bakanlık ilköğretim yaptıramaz, küçük köyler için seçilecek yerlerde leyf köy mektepleri kurulacaktır gibi önemli kararlar alınmıştır.⁷⁵ Görüldüğü üzere bu kararlar Tevhid-i Tedrisat kanununa hazırlık niteliğindedir.

Saruhan vekili Vasıf Bey ve arkadaşları tarafından teklif edilen "Tevhid-i Tedrisat" kanun teklifi şu maddelerden oluşmuştur:

Madde 1- Türkiye dâhilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif vekâletine merbuttur.

Madde 2- Şeriyye ve Evkâf vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3- Şeriyye ve Evkâf vekâleti bütçesinden mekatip ve medarise tahsis olunan mebalîğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4- Maarif vekâleti yüksek dinayat mütehassısları yetiştirmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hutebet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir.

⁷⁴ Başgöz, a.g.e., s. 75, 76.

⁷⁵ Ergün, a.g.e., s. 33.

Madde 5- Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umûmiyye ile müştagil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliyeye merbut olup askeri rüştü ve idadilerle Sıhhiye Vekâletine merbut olan darüleytâmlar bütçeleri ve heyet-i talimiyeleri ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüştü ve idadilerde bulunan heyet-i talimiyelerin ciheti irtibatları atıye aid olacağı vekâletler arasından tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edecektir.

Madde 6- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren muteberdir.

Madde 7- İşbu kanunun icrayı ahkâmına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.⁷⁶

c.20 Nisan 1924 tarih ve 491 Sayılı “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”

20 Nisan 1924’de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun; 80. maddesi, “Hükümetin nezaret ve murakebesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir”, derken; 87. maddede, “İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi, Devlet mekteplerinde meccanidir”⁷⁷ denmiştir.

d.24 Nisan 1926 Tarih Ve 823 Sayılı “Mektep Kitaplarının Maarif Vekaletince Tabı Hakkında Kanun”

Ders kitaplarının özel girişime bırakıldığı Meşrutiyet döneminde; kitapçıların tekel oluşturması, uzak yerlere kitap ulaştırılamaması, öğretmen ve eğitim memurlarının kitap seçme haklarını kötüye kullanmaları gibi

⁷⁶(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007002.pdf>, 16.04.2012, s. 25, 26.

⁷⁷(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200491.pdf, 06.05.2012.

sorunlarla karşılaşmıştır. Örneğin bir gazete haberinde, darümuallimatta okuyan dördüncü sınıf öğrencilerinin beş dersin kitabı bulunmadığı için bu derslerden eğitim göremedikleri haber verilmektedir. Bu durumda, “*sınıflara devam eden kızlarımızın heder edilen kıymetli vakitlerine fakir bir memleketin muallimesiz mektepler için sarf olunan parasına acımaktan*”⁷⁸ başka bir yol görülmemektedir.

1926 tarihli bu kanunun öncesinde, ülkedeki kitap sıkıntısına son vermek üzere bir girişimde bulunularak, vakıf kütüphanelerindeki kitapların maarif vekâletinin lise mekteplerine nakledilmesi düşünülmüştür. Bu düşünce bazılarının itirazlarıyla karşılaşmıştır; “*Eğer bu haber doğru ise, bu teşebbüsün tecerrüd heveskârlığından mütevellid olduğuna şüphe yoktur.*” diyen dönemin bir yazarı, bunun maarif zararına yapılan bir tecerrüd olduğu düşüncesindedir. O’na göre; kitapların liselere naklinden ne lise talebesi ne de lise muallimleri hiçbir surette faydalanamaz. Çünkü vakıf kütüphanelerindeki kitaplar liselerde okunan dersler ile ilgili değildir. Esasen talebenin bu gibi kitapları tetkik ve mütalaa etmelerine ilmi durumları katiyen müsait değildir. Okuttukları dersler ile ilgisi olmayan kitapları muallimlerin de tetkik etmesine imkân gözükmemektedir. Liselere faydası olmayacağı muhakkak bulunan bu nakil durumunun, bu kitaplardan gerçekten faydalanabilen ilim ehlinin mahrumiyetine sebebiyet vereceği de muhakkaktır. Kütüphanelerin milletlerin umumi mektepleri ve milletlerin bütününün de bu mekteplerin öğrencisi olduğunu düşünen yazar; umumi mekteplerin ve umumi talebenin kitaplarının alınarak hususi mekteplere, hususi talebeye verilirse memleketin maârif-i umûmiyyesinin müteessir olacağını düşünmektedir. Kitapların seneden seneye bina değiştiren, şekilden şekle giren, memurları arasında daima değişiklik olan liselerin güvenilir olmayan ellerinde zayi olacağı da tenkitler arasındadır.⁷⁹

24 Nisan 1926 tarihli “Mektep kitaplarının Maarif Vekâletince tabı hakkında kanun”a göre; mekteplerde talebeye okutulacak kitapları tab

⁷⁸ “Maarif Müdüriyyetinin Nazar-ı Dikkatine”, **İrâde-i Milliyye**, Sayı 19, 5 Kanun-ı Sani 1335, Pazartesi.

⁷⁹ “Maarif Aleyhine Tecerrüd Olur mu? (Vakıf Kütüphanelerindeki Kitapların Maarif Vekâleti’nin Lise Mekteplerine Nakledilmesi Hakkında)”, **Sebilürreşad**, Sayı 602, Cilt 24, 29 Mayıs 1340, s. 64.

ettirerek maliyet fiyatından azami %10 fazlasıyla talebeye satmak üzere Maarif vekâleti bütçesinde her sene bir fasıl küşat olunacaktır.⁸⁰ Bakanlık bu yolla bir iki okul kitabını yazarlardan satın alarak, devlet matbaasında basmış, böylece hem kitapların kalitesinde ciddi bir düzelme, hem de fiyatlarda küçümsenmeyecek bir ucuzlama elde edilmiştir.⁸¹ Fakat ilk zamanlarda vekâletçe orta mektep ve liseler için bastırılan kitaplar, yetiştirilemediğinden olsa gerek, kısaltılarak bastırılmıştır. Bu kitaplar müfredata uygun olmakla birlikte, ders için yeterli olmadığı düşünüldüğünden muallimler öğrencilere ayrıca ders notları dağıtmışlardır.⁸² 1926'daki kanunun üzerinden bir süre geçtikten sonra, kitap fiyatlarıyla ilgili birtakım itirazlar gelmiş olmalıdır ki, Maarif Vekili Reşit Galip Bey, kitap fiyatlarıyla ilgili olarak sorulan sorular üzerine şu beyanatta bulunmuştur; *“Mektep kitapları fiyatlarının tespitinden esas tutulan ve evvelce mütehasıs komisyonca tayin olunan baremde tadile muhtaç noktalar vardır. Meseleyi yeniden tetkik etmek ve kitap fiyatlarının mümkün olduğu kadar ucuza mal edecek esasları bulmak üzere bir komisyon teşkil ettim. Herhalde çocuk babalarının, müelliflerin ve talebelerin menfaat ve hakkını koruyacak bir şekil bulacaktır.”*⁸³ Bütçe encümeni toplanarak, mektep kitaplarının basılması için Maarif vekâletine mütedavil sermaye için 350.000 liralık kredi açılmasını kararlaştırmıştır.⁸⁴ Komisyon çalışmaları neticesinde; alfabelerin fiyatlarından %30, ilk mektep kitaplarından %20, orta mektep ve lise kitaplarından %10 indirilmesine karar verilerek alakadarlara tebligat yapılmıştır.⁸⁵

Maarif vekâleti 1938-1939 ders senesi için kitap ihtiyacını dikkate alarak, 1938 yılının yaz aylarında hazırlıklara başlamıştır. İlk, orta ve lise ders kitaplarının bazılarında yapılacak tadilattan sonra ders yılı başında bütün kitaplar Devlet matbaası tarafından hazırlanmış ve kitapçılara dağıtılmış

⁸⁰(Erişim)([http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400823.pdf](http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400823.pdf), 09.05.2012.

⁸¹ Başgöz, **a.g.e.** s. 110, 111.

⁸² “Mektep Kitapları”, **Akşam**, 21 Şubat 1930 Cuma, s. 3.

⁸³ “Mektep Kitapları-Daha Ucuza Satılması İçin Bir Komisyon Teşkil Edildi ”, **Akşam**, 25 Teşrinisani 1932 Cuma, s. 1.

⁸⁴ “Mektep Kitapları”, **Akşam**, 29 Mart 1933 Çarşamba, s. 2.

⁸⁵ “Mektep Kitapları”, **Akşam**, 29 Nisan 1933 Cumartesi, s. 2.

olacaktır. Uzak yerlerde kitap satışı için ayrıca Maarif Vekâleti tarafından kitap satış merkezleri vücuda getirilecek ve bu merkezlere süratle ders kitapları gönderilecektir. Bir önceki sene bazı sebepler dolayısıyla geç kalan ve talebenin istifadesine sunulamayan tadilata uğramış kitapların birinci plana alınarak daha çabuk tabedilmesine karar verilmiştir.⁸⁶

Maarif Vekâleti, memlekette okuma zevkinin yayılması için, sadece ders kitaplarının değil, gençliği ve okuyucuları alakadar edecek her türlü kitabın daha ucuza mal edilmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Ülkede az kitap okunmasının sebebinin kitap fiyatlarının yüksekliği olduğu düşünülmektedir. Vekâletin bu amaç için kurduğu komisyon, memleket içinde arzu edilen kitapların yazılması için gereken çarelere başvuracaktır. Yazılacak kitapların tercümeden ziyade telif eser olmasına ve okuyanın muhakeme ve tahlil kabiliyetini geliştirmesine ehemmiyet verilecektir. Bu vasıflara sahip olarak yazılacak kitaplar nefis bir şekilde Devlet matbaasında basılarak hiçbir kâr gözetilmeden maliyet fiyatıyla satılacaktır.⁸⁷

Ders kitaplarının devlet tarafından basılması meselesi, 1939 yılında toplanan Maarif şurasında da tartışılmış ve şöyle denmiştir; “*Devletin görevi yalnız kitap yazanı ve basanı korumakla sınırlı değildir. Devlet, memleketin ekonomik gücü ile uygun, ucuz, işi dışı düzgün kitapları sağlamakla da görevlidir. Alfabe kitapları devlet eliyle basılınca fiyatları 30 kuruştan 5 kuruşa düşmüş, on binlerce köy çocuğu ilk defa kitap satın alabilmek olanağını bulmuştur.*”⁸⁸

Batılı eğitimciler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın kendi faaliyet alanını aşan bu kadar geniş faaliyetlerde bulunmasını anlaşılır bulmamışlardır. Okul kitaplarını kendi uzmanlarına sadece yazdırmak değil, onların basılmasını da üzerine alan Eğitim Bakanlığı, bunun için Devlet Matbaasının sermayesini genişletmiş, ona yeni makineler satın almıştır. Bu makinelerin ithali ile de Eğitim Bakanlığı uğraşmıştır. Öğretmenlerin mesleki bilgilerini arttırmak, onları yeni eğitim hareketlerinden haberdar etmek için mesleki dergiler

⁸⁶ “Mektep Kitapları İçin Hazırlık”, **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1938 Salı, s. 2.

⁸⁷ “Halka Okuma Zevki Vermek İçin Maarif Vekâleti Çok Güzel Kararlar Aldı”, **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1937 Perşembe, s. 2.

⁸⁸ **I. Maarif Şurası**, Ankara, Maarif Vekâleti, 1939, s. 144- 170'den nakleden; Başgöz, **a.g.e.**, s. 112.

yayınlamak ve bunları öğretmenlere dağıtmayı omuzlarına alan Bakanlık, Doğu'dan ve Batı'dan yapılacak kitap çevirilerini de örgütlemiştir. Bu kitapları çevirenlere ve basanlara çeşitli yardımlar yapılmıştır. Batılı eğitimcilere göre, okul binalarının planını çizmek, okul kitaplarını dağıtmak, okullara kalem ve kâğıt temin etmek Milli Eğitim Bakanlığı'nın işi olmamalıdır. Fakat unutmamak gerekir ki, Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı okul kitaplarının dağıtımını ile uğraşmadığında okullar kitap bulamamıştır. Okul binalarının yapımını üzerine almadığında, bir sürü para harcanarak yapılan okul binası en basit sağlık ve eğitim kurallarının dışında kalmıştır. Kâğıt fabrikasının kurulması işi ile ilgilenmediğinde, öğrencisinin eline verecek kitap bulamamıştır.⁸⁹

E.Harf İnkılâbı

Türk dili için Latin harflerinin kabul edilmesi, bizim için eğitim-öğretimin tüm halkı kapsamasına hizmet etmesi açısından önemlidir. Bilindiği üzere eski alfabenin zor olması nedeniyle halkın büyük kısmı, ilim sahibi olmak bir yana, okur-yazar olacak eğitime bile kavuşamamıştır. Latin harflerinin kabul edilmesini savunanlar şu gerekçeleri ileri sürmüşlerdir:

- a. Eski yazının öğrenilmesi zor ve geç öğreniliyor.
- b. Bir kelimeyi herkes farklı şekillerde yazıyor. Bu harflerle ortak bir yazım kuralı belirlemek de mümkün gözüküyor.
- c. Yabancılar harflerin zorluğu nedeniyle Türkçe öğrenmeye itibar etmiyorlar.
- d. Azçok öğrenim görmüş olanlar bile yazıyı yanlış okuyamıyorlar. Yayınları sınırlı kişiler okuyabildiğinden eğitim ve kültür yaygınlaşmıyor.⁹⁰

Arap alfabesinin Arapçaya mükemmel uymakla birlikte, Türk dili için elverişsiz olduğundan bahseden Lewis, Osmanlı Türkçesindeki imla ve

⁸⁹ Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 102, 103.

⁹⁰ Ergün, **a.g.e.**, s. 111.

telaffuz arasındaki farklılıkların onun güçlüklerini daha arttırdığını belirtmiştir. Osmanlı Türkçesi sadece yazıldığı yazıdan değil dilin kendisinin de Arapça ve Farsçadan iktibas ettiği sözcükler, terkipler ve hatta gramer kuralları nedeniyle suni ve ağdalı bir hale gelmiştir. Bu dil, en iyi günlerinde imparatorluk uygarlığına yaraşır bir araç olarak, ihtişamlı bir ifade aracı iken zamanla, idareci ve dini elitin elinde imtiyazlı bir sır olarak kalmıştır.⁹¹ Eğitimi genele yayarak ulaşılır hale getirmenin ve ayrıcalıklı bir sınıfın elinden almanın ön şartının dili ve alfabeyi kolay öğrenilir hale getirmek olduğu aşikârdır.

Cumhuriyet döneminden önce, özellikle Tanzimat'la birlikte Osmanlı aydınları arasında ve devlet kademesinde konuyla ilgili tartışmalar yapılarak fikir ve öneriler sunulmuştur. Bu tartışmalar ışığında bazı idareci ve aydınlar arasında daha o dönemde Arap alfabesinin önce ıslah edilmesi sonra da değiştirilmesi yönündeki kanaatler zaten güçlenmiştir.⁹²

Halk inkılâbıyla ilgili görüşlerini her fırsatta açıklayan Atatürk, 8/9 Ağustos 1928 akşamı İstanbul Gülhane Parkı'nda Halk Fırkasının düzenlediği bahçe eğlencesinde, halka hitaben yaptığı konuşmada yeni alfabeğe geçileceği haberini vermiştir.⁹³ 1925-1928 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı yapmış olan Mustafa Necati, göreve yeni atanan genç öğretmenlere gönderdiği yazıda, bilhassa içinde buldukları sene yeni Türk harflerini tamim gibi şerefli bir vazifelerinin daha olduğunu ve bütün memleket evlatlarını bir an evvel yeni harflerle okutarak Türkiye'de okuma yazma bilmeyen bir fert bırakmayacak kadar geniş bir azimle çalışmak mecburiyetinde olduklarını hatırlatmaktadır. Bunun için yeni Türk harflerini çabuk öğrenmeleri istenen öğretmenlerden, her yerde her gördüğü kadın, erkek, fakir, zengin, çiftçi, tüccar köylü ve şehirli tefrik etmeyerek derhal bunu öğretmesi istenmektedir.⁹⁴ Aslında İsmet İnönü'nün belirttiği, "*Gazi hazretlerini büyük harf mücadelesine sevk eden en büyük amil Türk milletini*

⁹¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, 8. baskı, Ankara, TTK Yayınları, 2000, s. 421, 422.

⁹² Dönmez, **a.g.e.**, s. 82.

⁹³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, s. 272-274'den nakleden; Dönmez, **a.g.e.**, s. 230-231.

⁹⁴ Karagözoğlu, **a.g.m.**, s. 216, 217.

*cehaletten kurtarma gayesidir*⁹⁵ cümlesi bu inkılâbın anlamını, ruhunu ve amacını en güzel şekilde özetlemektedir.

Eğitimin hem nitelik hem de nicelik olarak artırılması kolay öğrenilip kolay yazılan bir alfabeye mümkündür. Atatürk, Latin harflerinin kabul edilmesi düşüncesini 1 Kasım 1928 tarihli Meclis konuşmasında da ifade etmiştir. 1929'da ise gelinen nokta memnuniyet vericidir; *“Türk harfleri, ülkenin genel yaşamına tam anlamı ile uygulanmıştır. İlk zorluk, ulusun amaca ulaşma isteği ve uygarlığa olan sevgisi nedeniyle kolaylıkla yenilmiştir. Millet okulları normal öğretim dışında kadın ve erkek, yüz binlerce vatandaşın aydınlanmasına hizmet”* etmiştir.⁹⁶ Türk eğitimi için bir rapor hazırlayan Dr. Kühnhe'nin de, Türkiye'de okuyup yazmak ve öğrenmek için oldukça uzun bir zaman harcanması gerektiği dikkatini çekmiştir. Yazı tekniğinin yalnız öğretim meselesi olmayıp aynı zamanda birinci derecede bir uygarlık siyaseti meselesi olduğunu düşünen Kühnhe; Latin alfabesinin kabulünde en önemli etkenin, Arap harfleri ile okuma yazma bilenlerin %6'yı geçmemesi olduğunu yazmıştır.⁹⁷

Erzincan mebusu Saffet Bey ve arkadaşları tarafından teklif edilen Türk harflerine dair kanun lâyihasında şöyle denmiştir; *“Türk harfleri milletimizin çok zamandan beri beklediği ve aylardan beri tecrübeleriyle alıştığı ve benimsediği esaslı mevzuu Büyük Millet Meclisinin nazarında*

⁹⁵ **Akşam**, 1 Eylül 1928'den nakleden; Dönmez, **a.g.e.**, s. 266. İnönü, Meclis'de kanun görüşmeleri sürerken, “Teşebbüs esasen milleti cehaletten kurtarmak teşebbüsüdür.” demiştir. (Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c005/tbmm03005001.pdf>, 07.05.2012

⁹⁶(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c005/tbmm03005001.pdf>, 16.04.2012, s. 3. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.III, Cilt 5, Sayı 2'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, s. 184. Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey'in, “Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki kanunun meriyeti tarihinde intişar eden Türkçe matbuata prim verilmesine dair 2/104 numaralı kanun teklifi” 2.6.1929 tarihli Meclis oturumunda reddedilmiştir. Kanun önerisinde, “...gündelik Türkçe gazetelerin rotatif makinede basılanlarına her sene beşer bin, düz makinede basılanlarına bin beşer yüz lira prim verilir.” denilirken, Ankara Mebusu Talat Bey, bu meblağı çok bularak, primin bin lira olmasını önerir ve “biz fıkara ahalemize muavenet edemedik. Onlar da bir parça mazur görsünler” der, fakat tartışmalar sonunda kanun teklifi reddedilir. (**T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima 2, Cilt 12, İ:75, 2.6.1929, Cilt 2, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 271.) 27.3.1930 tarihli Meclis oturumunda ise, prim önerisi üç seneliğine ve daha fazla ödeneklerle kabul edilecektir. (**T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Cilt 16, 17, Devre 3, İçtima 3, Cilt 17, İ: 40, 27.3.1930, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 71.)

⁹⁷ Kühnhe, **Mesleki Terbiyenin İnkişafına Dair Rapor**, İstanbul, 1939, s. 9; M. Şekip, Latin Harfleri, **Vakit**, 22 Ağustos 1928'den nakleden, Levonian Lootfy, **The Turkish Pres**, Beirut 1937, s. 87'den nakleden; Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 117.

*tecessüm ettirmiştir. Türk harflerinin memlekette kanunu mahiyet ve katiyette tatbikine başlanmak tehhürü mümkün olmayan müstacel bir ihtiyaç halindedir. Millet bu kanunun bir an evvel intişarına muntazırdır. Büyük Millet Meclisinin bu ihtiyacı nazarı dikkate alarak hemen bugün Türk harflerinin kabul ve tatbikine müteallik kanun lâyihasına hükümetçe derhal ihzar ve Meclis-i Âliye getirilmesini ve müstaceliyetle müzakeresine girilmesini teklif ederim.*⁹⁸ Teklifin okunmasından sonra fikrini beyan eden Başvekil İsmet Paşa Latin harfleri önerisinin, “milleti cehaletten kurtarma teşebbüsü” olduğunu ifade ederek, hiçbir kanun lâyihasının müzakere edildiği andan itibaren gerçekten tatbik edileceğinden ve büyük neticeler vereceğinden bu lâyihadaki kadar emin olunmadığını söylemiştir. Çünkü bütün bir milletin hayatında, fikri ve manevi yaşayışına etki edecek olan bu esaslı ıslah bütün millet için her köşede işlenecektir. Millet ise bir an evvel okuma yazma öğrenmek, cehaletten kurtulmak için samimi bir istek göstermektedir. Latin harflerinin öğrenmesinin kolay olması da kanunun tatbik edileceğinin diğer bir göstergesidir. İnönü, konuşmasına bu kanun lâyihasının Türk milletinin fikir hayatına yeni bir devir açacağını söyleyerek bitirmiştir. Konya mebusu Refik Bey de, Atatürk’ün bir işaretiyle bütün kuvveti ile ayaklanan ve harekete geçen halkın, az zamanda yeni harflerle okuyup yazmaya başladıklarını gördüklerinden bahsederek,⁹⁹ kanunun çıkmasından önceki tecrübelerin işe yaradığını, bundan yola çıkarak kanunun uygulaması konusunda ümitli olduklarını ifade etmiştir. 1931 tarihli hükümet programında ise İsmet İnönü, maarifte gayelerinin “az masrafla çok okutabilmek” usullerinin tatbiki olduğunu belirtecektir.¹⁰⁰

1 Kasım’da Meclis’te görüşüldükten sonra, 3 Kasım 1928’de resmi gazetede yayınlanan “Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun”un maddeleri şöyledir;

⁹⁸(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c005/tbmm03005001.pdf>, 16.04.2012, s. 6.

⁹⁹(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c005/tbmm03005001.pdf>, 16.04.2012, s. 7, 8.

¹⁰⁰ **Hükümetler ve Programları**, s. 45.

Madde 1- Şimdiye kadar Türkçe yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ve merbut cetvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk harfleri) unvan ve hukuku ile kabul edilmiştir.

Madde 2- Bu kanunun neşri tarihinden itibaren Devletin bütün daire ve müesseselerinde ve bilcümle şirket, cemiyet ve hususi müesseselerde Türk harfleriyle yazılmış olan yazıların kabulü ve muameleye konulması mecburidir.

Madde 3- Devlet dairelerinin her birinde Türk harflerinin Devlet muamelatına tatbiki tarihi 1929 kanunisanisinin birinci gününü geçemez. Şu kadarki evrakı tahkikiye ve fezlekelerinin ve ilamların ve matbu muamelat cetvel ve defterlerinin 1929 Haziranı iptidasına kadar eski usulde yazılması caizdir. Verilecek tapu kayıtları ve senetleri ve nüfus ve evlenme cüzdanları ve kayıtları ve askeri hüviyet ve terhis cüzdanları 1929 Haziranı iptidasından itibaren Türk harfleriyle yazılacaktır.

Madde 4- Halk tarafından vaki müracaatlardan eski Arap harfleriyle yazılı olanların kabulü 1929 Haziranının birinci gününe kadar caizdir. 1928 senesi kanunuevvelinin iptidasından itibaren Türkçe hususi veya resmi levha, tabela, ilan, reklam ve sinema yazıları ile kezalik Türkçe hususi, resmi bilcümle mevkut, gayri mevkut gazete, risale ve mecmuaların Türk harfleriyle basılması ve yazılması mecburidir.

Madde 5- 1929 kanunisanini iptidasından itibaren Türkçe basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması mecburidir.

Madde 6- Resmi ve hususi bütün zabıtlarda 1930 Haziran iptidasına kadar eski Arap harflerinin istenografi makamında istimali caizdir. Devletin bütün daire ve müesseselerinde kullanılan kitap, kanun, talimatname, defter, cetvel, kayıt ve sicil gibi matbuaların 1930 Haziran iptidasına kadar kullanılması caizdir.

Madde 7- Para ve hisse senetleri ve bonolar ve tahvilat ve pul ve sair kıymetli evrak ile hukuki mahiyeti haiz bilcümle eski vesikalar değiştirilmedikleri müddetçe muteberdirler.

Madde 8- Bilumum bankalar, imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler, cemiyetler ve müesseselerin Türkçe muamelatına Türk harflerinin tatbiki

1929 kanunisanisinin birinci gününü geçemez. Şu kadar ki halk tarafından mezkûr müesseselere 1929 Haziran iptidasına kadar eski Arap harfleriyle müracaat vaki olduğu takdirde kabul olunur. Bu müesseselerin ellerinde mevcut eski Arap harfleriyle basılmış defter, cetvel, katalog, nizamname ve talimatname gibi matbuaların 1930 Haziran iptidasına kadar kullanılması caizdir.

Madde 9- Bütün mekteplerin Türkçe yapılan tedrisatında Türk harfleri kullanılır. Eski harflerle matbu kitaplarla tedrisat icrası memnudur.

Madde 10- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 11- Madde 11-Bu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.¹⁰¹

Latin alfabesinin kabulüyle ülkede halk eğitimi seferberliği başlamıştır. Eğitim Bakanlığı “Ulus Okulları” adıyla, 15-45 yaş arasındakilere mecburi daha yüksek yaştakiler için isteğe bağlı olarak katılımın sağlandığı, kurslar açmış, öğrenciler için ücretsiz kitaplar, dergiler dağıtmıştır.

Tablo 8. Ulus Okulları'nda Eğitim Gören Vatandaşların Yıllara Göre Sayısı¹⁰²

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam
1928-1929	397.476	199.544	597.010
1929-1930	180.255	82.168	262.423
1930-1931	144.446	43.865	188.311
1931-1932	85.120	23.350	108.470
1932-1933	75.753	15.142	90.935
1933-1934	35.183	5.668	40.851

¹⁰¹(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701353.pdf, 07.05.2012.

¹⁰² Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 120.

Tablo 9. 1927-1940 Yılları Arasında Türkiye’de OkurYazar Miktarı Ve Nispeti¹⁰³

Yıllar	Nüfus 6 ve fazla (000)			Okuryazar miktarı (000)			Okuryazar nispeti		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1927	10.516	4.895	5.621	1.126	859	267	10,7	17,6	4,8
1935	12.863	6.213	6.650	2.518	1.847	671	19,5	29,8	10,1
1940	14.574	7.198	7.376	3.268	2.539	729	22,4	35,3	9,9

Türkiye’nin iktisadi bakımdan bir tetkikini yapan, başta Walker D. Hines olmak üzere, kalabalık bir komisyon, bizzat Atatürk’ün başkanlığında yürütülen yeni harflerin öğretilmesini olumlu bir adım olarak nitelerken; 1928 tarihinden itibaren “Ulus Okulları”nın adet ve öğrencisinin mütemadiyen azalmakta olduğuna dikkat çekmiştir.* 1933-34 yıllarına gelindiğinde halkın 3/4’ü ümmidir. 1928’den itibaren mektep ve talebedeki azalma oranı %35’dir. Komisyon, Türkiye’de halkın terbiyesini güçleştiren durumun sebebini “halkın cehaletin tevlit ettiği şeraitle uygun olarak yaşaması ve neticede okuma itiyadının olmaması ve köylünün çok az kelime bilmesi olarak” ifade eder. Bahsedilen “köylünün pek az kelime bilmesi”, köylü için okuma-yazma, yeni işaretlerin öğrenilmesinden başka yeni fikir ve tabirlerin de öğrenilmesi anlamına geldiğinden daha da zorlaşmaktadır. Bu yüzden eğitim sırasında 500 kelimenin geçilmemesi tavsiye edilir. Bu alanda ordunun ve halkevlerinin çalışmaları takdir edilmeli ve desteklenmelidir. Ordu, ilk tahsil görmeyen nüfusun üçte ikisinin erkeklerine okuma yazmayı öğretmektedir. O dönemde

¹⁰³ T.C. Başbakanlık, İstatistik Genel Müdürlüğü, **1959 İstatistik Yıllığı**, Ankara, 1961’den nakleden; Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 246.

* 1929 yılında Millet Mekteplerine devam etmeyenlerin tecziye edileceğine dair karar alınması bu görüşü destekler niteliktedir. Bu haberi veren gazete “mektebe devam etmeyenler yok gibidir” dese de, kararın alınmasını gerektirecek bir sorun olduğu inkâr edilemez. Karara göre, mektebe muntazaman devam etmeyenler ceza kanunu mucibince evamiri hükümete âdemi riayet cürmüyle 50 liraya kadar cezayı nakti ve hapis cezası ile cezalandırılacaktır. Öğrenci öncesinde muallim tarafından ihtar edilecek, tekrar ederse polis merkezine isimleri verilerek evlerine tebligat gönderilecektir. (“Maarifte-Millet Mekteplerine Devam Etmeyenler Tecziye Edilecek”, **Cumhuriyet**, 31 Kânunusani 1929 Perşembe, s. 1.)

Türkiye’de 80 Halkevi vardır. Bu sayı her vilayette en az bir halkevi demektir ve ticaret, lisan, yurt bilgisi ve çok faydalı olarak köycülük dersleri verilmektedir. Halkevlerinin bu çalışmaları övülerek, gelirlerinin artırılması istenir. Cumhuriyet döneminde kütüphane ve okuma odalarının sayıları da artmıştır. 1926 yılında, ilk defa olarak açıldığında 280.000 kitaplı 51 kütüphane varken, artık 580.000 kitaba malik 91 kütüphane mevcuttur. Bunlardan başka genelde köy ve kazalarda olmak üzere 1726 okuma odası açılmıştır. Kütüphane ve okuma odalarına gönderilecek kitapların seçiminde köylünün bildiği kelime sayısı gerçeği unutulmamıştır. Ankara Halkevi Köycülük şubesinin en fazla kullanılan kelimeleri sayarak bunlardan hareketle mahdut kelimeleri kullanmak suretiyle hazırladığı broşürler faydalı olmuştur. Nüfusun bu kısmı için kitap hazırlanırken bu hususun dikkate alınması faydalı olacaktır. Maarif Vekâletinin bu konuda unutmaması gereken en önemli hususlar, köylülerin anlayacağı tarzda yazılmış eserler meydana getirilmeden bunlara okuma yazma öğretilmesinde fayda yoktur. İkinci olarak da yaşayış tarzlarına hâkim olan cehaletle savaşılmalıdır. Cemaate okuma itiyadını aşıladıktan sonra okuma yazmayı öğretmek mesele değildir. Yeni harfler öğretilmeye başlandıktan sonra bu harflerle yazılmış eserlerin basımına da hız verilmelidir. Bütün köylere ucuz maliyetli olan haftalık veya on beş günlük duvar gazeteleri gönderilebilir ki, bu çok kuvvetli bir terbiye ve propaganda vasıtası olur. Böylece köylü, hükümetin kendi refahını daima düşündüğünü ve devamlı bir elbirliği ve yardıma ihtiyacı olduğunu anlar. Son olarak iyi idare edilen bir radyo ile halkın moralinin yükseltileceği ve memlekette birliğin temin edileceğinden bahsedilir. Türkiye gibi, halkın büyük bir kısmının okuma yazma bilmediği toplumlarda radyo halk terbiyesi konusunda çok etkili olabilir. Bundan istifade edebilmek için, zirai mıntıkalara ve özellikle köylülerin toplandıkları pazar mahallerine radyo ve gerekli aksamı kurulmalıdır.* Elbette

* Köylülerin her hafta gittikleri yer olan “Pazar”lar onlara ulaşmak için en uygun yer olarak düşünülmüş olmalıdır. Bundan bir süre önce inkılap ve köylü ilişkilerini ele alan bir müellif Türk gençliği tarafından Türk köylüsünün gene “Pazar” da eğitilmesi gereğinden bahsetmiştir; *“Memleketimizin vaziyetine göre maarifin tamimi zaman meselesidir. Lakin erşad öyle değildir. O ani ve seridir. Erşad için pratik ve kolay usuller de bulunabilir. Köylü her hafta civarlarında bulunan şehir ve kasabaya muayyen bir günde pazarlara geliyorlar. O gün muayyen saatlerde onlar toplanır ve anlayacakları saf ve sade bir lisanla erşad edilebilir. Bu suretle pazardan avdet eden her köylü*

köylülerin ihtiyaçlarına cevap verecek programların hazırlanması işleri de planlanmalıdır. Okuma yazma seferberliğinin bir ileri aşaması olarak, ticari ve sınai maarif alanına geçilmelidir. İstihalat kabiliyetini arttırmak, mahsullerin kalitesini düzeltmek suretiyle hayat seviyesini ve milli kuvveti yükseltecek olan bu tedbirlerdir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren katedilen mesafe muazzamdır; İlkmektepler sayısı %37 ve öğrenci sayısı %53, orta mektepler sayısı %25 ve öğrenci sayısı %201, lise sayısı %32 ve öğrenci sayısı %265 arttırılmış ve 1927'den itibaren okuryazar oranı %12 kadar arttırılmıştır. Bütün okullarda kız öğrenci sayısı %210 oranında yükseltilmiştir. İlkmekteplerle ilgili olarak en önemli mesele, okulu yarıda bırakma hususudur. Köylerde ilkmektebe giden öğrencinin yarıdan fazlası yalnız bir sene okumakta ve kaydedilenlerin ancak %32,5'i üçüncü sınıfa kadar devam etmektedir. Şehirlerde ise, kaydolanların ancak %27'si mezun olmaktadır. Hines'e göre, bu amacın hâsıl olmadığını gösterdiği gibi büyük bir israfın da göstergesidir.¹⁰⁴

Turhan ise; bu dönemdeki Türk Milli Eğitim sistemini, büyük bir gürültü ile dönen, büyük bir maliyete yol açan, fakat suyla (garptaki bilim uzmanlığı ve bilim zihniyeti) temas etmediği için çevresindeki verimli toprakları susuzluktan kavuran bir çark olarak görmektedir. O'na göre; verimli fakat susuzluktan kavrulan topraklar, Türkiye'nin kabiliyetli gençleridir. O yıllarda, bina ve okul yapmak yeterli sayılmış, bu okullardaki öğretici kadroların teminine ve daha önemlisi bu kadroların kalitesine dikkat edilmemiştir. Genel

heybesindeki eşya ile beraber harap köyüne damağında da bir teceddüd ve inkılap fikrini götürerek muhite dağıtır." ("İnkılapta Türk Köylüsü", **Kurtuluş Yolu**, Sayı 2, Cilt 1, 15 Nisan 1926, s. 23- 27.)

¹⁰⁴ Walker D. Hines, v.d., **Türkiyenin İktisadi Bakımdan Umumî Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt VI, Ankara, Mehmed İhsan Matbaası, 1937, s. 341- 343. Aktan ise, Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki okur-yazarlık oranının düşüklüğüne dikkat çekmiştir; "1927 yılı itibariyle 6 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde okuma-yazma bilenlerin oranı %10.6 idi. Okuma-yazma oranı cinslere göre de farklı olup, erkekler için %17.4, kadınlar için sadece %4.6 idi." (Reşat Aktan, **Türkiye İktisadi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968, s. 89'dan nakleden; Ahmet Makal, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946**, Ankara, İmge Yayınları, 1999, ss. 37.) Ergün, 1927 ve 1935'deki okuma yazma bilenlerin oranlarını şöyle vermiştir: 1927'de Kadın:%4, Erkek:%17,4, Genel:%10,7; 1935'de kadın:%10,5, erkek:%29,3, genel:%19,9 olup artış Kadınlarda %6,5, erkeklerde %11,9 genelde %9,2'dir. (TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50. Yılı**, Ankara, 1973, s. 79, 459'dan nakleden; Ergün, **a.g.e.**, s. 131.) Okur-yazarlık oranlarını Tezel şöyle vermiştir; 1926-27:%11, 1934-35:%20, 1939-40:%22. (Ş. S. Aykut, **Rakamla Türkiye**, Cilt 1, Ankara, DİE, 1947,'den nakleden; Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 3. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 130.)

olarak kaliteye değil, sayıya önem verilmiştir. Hâlbuki ülkenin ihtiyacı olan her şeyden önce birinci sınıf bilim ve teknik kadrolardır.¹⁰⁵ Diğer taraftan, Türkiye'nin bir numaralı düşmanının cehalet olduğunu ve eğer kalkınmak, kurtulmak isteniyorsa her şeyden evvel bunun yenilmesi gerektiğini kabul eden Turhan; cehalet mefhumunun çok fazla tahdit edilerek yalnız okuma yazma bilmeyenlere inhisar edilmesinden şikayetçidir. Hâlbuki Türkiye'de cehaletin çok daha şümüllü, çeşitli ve derin olduğu, okuryazar, sözde münevverin de bundan aynı surette muzdarip bulunduğu ve memleketin ümmilerden daha çok, bunlardan zarar gördüğü düşünülmemiştir.¹⁰⁶

Turhan, mili eğitim yöneticilerinin aydınların desteğini de alarak devam ettirdikleri okuma-yazma seferberliklerini ve devlet imkânlarının bu uğurda harcanmasını eleştirir. Bunun sebebi, bazı başka şartların oluşmadan herkesin okuryazar olmasının toplumsal kalkınma sağlamayacağıdır. Ona göre, medeni ülkelerin halkıyla diğer ülkelerin halklarının arasındaki fark, imkânlar, medeniyet ve kültür eserlerinden, vasıtalarından faydalanma derecesidir. Aslında ülkenin geri kalmışlığının müsebbibinin halk tabakaları değil münevver zümreleri olduğunu ve Türkiye'nin münevverlerinin gerek keyfiyet gerek kemiyet bakımından yetersiz olduğunu düşünür. Okuryazarlığın Batı toplumlarında yüksek olması, medenileşmenin sebebi değil, sanayileşme sonunda elde edilmiş bir sonuçtur. Eğitim-öğretim konusunda Türkiye'nin öncelikli hedefinin, toplumun hangi alanda ne tür insan unsuruna ihtiyaç duyduğunu tespit edip, kendi alanlarında uzmanlaşmış bilim adamları yetiştirmek olması gerektiğini belirtir. Turhan yetiştirilecek bilim adamlarının oranını da şöyle hedefler; her 100-200 kişiye birinci sınıf, her 10-20 kişiye de ikinci sınıf (öğretmen, teknisyen ve yönetici) bir bilim adamı.¹⁰⁷ Batı ile aradaki güç farkının ana sebebinin bilim ve bilim zihniyeti olduğunu ve bu sebebin inşası için iki tedbirin alınması gerektiğini belirtir Turhan. Bunlar; Batı'ya en zeki ve kabiliyetli öğrencilerin gönderilmesi

¹⁰⁵ Öksüz, **a.g.m.**, 323, 324.

¹⁰⁶ Mümtaz Turhan, **Garplışmanın Neresindeyiz?**, Bütün Eserleri 1, 7. Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1981, s. 295'den nakleden; Hakan Seçen, "Bilimin Sosyal Hayattaki Rakipleri: Sosyal Yaşama Yansımalar", **Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu**, 2- 3 Kasım 2009, Ankara, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009, s. 341.

¹⁰⁷ Özkul, **a.g.m.**, s. 62, 63.

ve bunların geldiklerinde çalışacakları -sayıları 20-30 olarak düşünülen- araştırma enstitülerinin kurulması, bu enstitülerde çalışanlarca yönetilecek 5-10 köyü kapsayan yerel araştırma birimlerinin kurulması. Okuma-yazma seferberliğini, Margaret Mead'in şu cümlesiyle eleştirir: *“umumi, sathi, formel bir tahsil sayesinde ümmi bir cemiyetin kalkındırılabilceğini zannetmek hatadır; çünkü Garp modeli formel, mücerret bir tahsil görmüş bir iptidai, nihayet okuryazar bir iptidaiden başka bir şey olmayacaktır.”*¹⁰⁸

Yine de okullaşma ve eğitim politikalarında eşit muameleye ve herkesin bu haktan yararlanmasına son derece önem verilmiştir. Bunda “milletin tahsile olan şiddetli temayülü”nün de etkisi olduğu söylenebilir. Ekim 1932'de Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından Başvekil Paşa Hazretlerine yazılan yazıda, mekteplerin açılma zamanı yaklaşır yaklaşmaz İstanbul, İzmir, Ankara gibi maarif müesseselerinin topluca bulunduğu yerlere diğer vilayetlerden bir talebe akınının başladığı ifade edilmiştir. Bu, milletin tahsile olan şiddetli temayülü memnuniyet verici görülmekle birlikte; gelen talebenin büyük bir çoğunluğu fakir, kimsesiz ve devlet yardım ve himayesiyle leyli meccani olarak okuyabilecek durumda olanlardır. Mekteplere kaydolmak için gelenlerin çoğunun da aslında mektebe kabul şartlarına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Mekteplerde yer olmadığı ya da mektebe kabul şartlarına sahip olmadıklarından mektep ve hükümet kapılarında çaresizce dolaşan bir grup oluşmuştur. Bunlardan bir kısmı mahalli yardımlarla memleketlerine dönebilmekte fakat oralarda meyas ve bedbin, hükümetin vatan çocuklarına bakmadığı ve yardım etmediği propagandasına alet olmaktadır. Memleketlerine dönmeye muvaffak olamayanlar ise otel, han, kahve köşeleri ve büyük şehirlerin gençler için binbir tehlike barındıran girdapları içinde sürünmeye mahkûm olmaktadır. Ailelerinin durumu iyi olup da geri dönebilecek durumda olanlar ise, bir mektebe girememiş olmanın utancıyla geri dönmeyip memuriyet peşine düşmektedirler. Her sene bu suretle ümitsizliğe düşen ve kendilerine yabancı şehirlerde ne yapacaklarını şaşırان bu gençler, mektebe girme şartlarına haiz olmadıklarını bile bile bir mektebe

¹⁰⁸ Öksüz, a.g.m., s. 320.

girmek ya da olmazsa iş bulma ümidiyle büyük şehirlere gelmeselerdi; kendi memleketlerinde ailevi şartlarına, mahalli ihtiyaç ve imkânlar göre bir iş yaparak hem kendi hayat ve istikballeri hem de memleket hesabına daha faydalı olabilirdi. Oysa genç işsizler kütlesi giderek artmaktadır. Şükrü Kaya bu tespitlerden sonra şu önerilerde bulunur; her sene nerelerde hangi mekteplerin ne gibi şartlarla ve hangi evrakları isteyerek, ne kadar talebe alacakları bildirilmeli; kabul şartlarına haiz olmayanlarla kalacak yer tespit etmeden geleceklerin karşılaşılabilecekleri muhtemel sıkıntı ve tehlikeler bilhassa mektebi bitirmeye namzet talebelere ve talebe velilerine idare amirleri, Maarif ve C.H.F. teşkilatı tarafından iyice anlatılmalıdır.¹⁰⁹ Bu yazıdan, halkın eğitimi tüm namzetler için koşulsuz sağlanan bir hizmet gibi algıladığı görülmektedir. Oysa mekteplere alınacak öğrencilerden bir takım yeterlilik ve özelliklerin aranması tabidir. Bu durumun propaganda konusu yapılmasının ise daha çok iç siyaset ve muhalefet durumlarıyla açıklanabileceği düşünülmektedir. Devletin yatılı ve ücretsiz eğitim imkânı sunması, maddi durumla da bağlantılı olarak belli bir sayıda olmak zorundadır. Bu konuda önceliğin yetim-öksüz ve şehit çocuklarında olduğu sunulan belgelerden anlaşılabilir. Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitim politikasının özelliği, bir kısım ayrıcalıklı sınıfları daha da ayrıcalıklı hale getirmek değil, tam tersine insanlar arasındaki eğitim-kültür-anlayış farkını kapatmaya yönelik, fırsat eşitliği sunan, eşitleştirici bir politika izlemiş olmasıdır.

Sakaoğlu da, Harf Devrimi'nin halkın tamamının okuma-yazma öğrenmesini sağlayamadığını belirtir. Bu inkılâptan bir-iki yıl içinde umulan başarıyı elde etmek bir yana, 50-60 yıl sonra bile ülke nüfusunun önemli bir kısmı hâlâ ümmîdir. Fakat müellif yine de bu devrimin, *“okur-yazarlığı bir ayrıcalık olmaktan çıkartıp köylü-kentli herkesin kolayca okuma-yazma öğrenmesine, uyanmasına, kendi dilinin kurallarını kavramasına kapılar açtığı”*¹¹⁰ için önemli olduğunu kabul etmiştir.

¹⁰⁹ BCA 030.10.00.142.20.1

¹¹⁰ Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 45.

Büyük Erkânı Harbiye Reisi Müşir Fevzi Çakmak da okumak için büyük şehirlere gelen vatan evlatlarının mağduriyetiyle ilgilenmiştir. Çakmak, 1933 yılının sonralarına doğru Başvekâlete yazdığı yazıda doğal olarak daha çok bilgi sahibi olduğu, askeri okullara girmek için başvuran çocukların durumuna değinmiştir. Şikâyet konusu, Şükrü Kaya'nınkilerle aşağı yukarı aynıdır; gerek memleket çocuklarından gerekse yabancı devlet taabiyetinde bulunan Türk gençlerinden, mevcut kanun ve nizamnameye uygun şartlara sahip olanlar kadronun müsaade ettiği nispette memnuniyetle askeri okullara alınmaktadırlar. Ancak askeri mekteplerin kadrosu dar, isteklilerin de fazla olması nedeniyle ve bazılarının askeri mesleklere kabul edilme şartlarına sahip olmamaları nedeniyle, başvuranların hepsi okullara alınamamaktadır. Adayların, maarif mekteplerine leyli, meccani olarak kabul edilmeleri de 915 numaralı kanuna göre, müsabakada kazanmaları şartıyla olduğundan kazanamayanlar için bu yol da kapanmaktadır. Bu nedenle birçok fedakârlık ve hatta yaya gelmek suretiyle ilme istek gösterenlerin bir kısmının tekrar memleketlerine de dönemeyerek şurada burada perişan kaldıkları yapılan müracaatlardan anlaşılmaktadır. Fevzi Çakmak'ın konuyla ilgili tavsiyesi şudur; talebelik hakları devam eden fakat fakirlik ve zaruretten veya kimsesizlikten dolayı tahsillerine devam edemeyenlere yatma yerleri bulunması, geçimlerini sağlamak üzere hayır müesseseleri ile belediyelerce veya ittihaz edilecek başka bir tedbirle yardım edilmesi hususu tensibi devletlerine arz edilmiştir. Yazının Dâhiliye Vekâleti'ne sunulması 17 Temmuz 1935 gibi geç bir tarihte olacaktır.¹¹¹

F.Yurtdışına Öğrenci Gönderme

Yurtdışına öğrenci gönderme uygulaması Osmanlı Devleti döneminde Tanzimat'tan itibaren zaman zaman yapılagelmiştir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, Türkiye'de eğitim Batı'daki örneklerine göre geri olduğundan,

¹¹¹ BCA 030.10.00.00.57.389.11

yeni yetişen gençlerin çağdaş bilim ve tekniğin gereklerine göre yetişmesini sağlayacak eğitim kurumlarına gönderilmesi düşünülmüş ve aslında var olan bir uygulamaya devam edilmiştir. Cumhuriyet döneminde, ülkenin ihtiyaç duyduğu alanda yetiştirilmek üzere öğrenciler Maarif Vekâleti'nce yurtdışına okumaya gönderilecek, dönüşte de ne için gönderildilerse, o işin uzmanı olarak çalışmaya başlamaları sağlanacaktır. Önceden kendi imkânlarıyla gidip de maddi yetersizlikler nedeniyle eğitimlerini bitirmekte zorlananların da bu kanun kapsamına dâhil edilmesi geniş bir kapsayıcılığı göstermektedir. Hatta İstanbul Hükümeti'nce Almanya'ya eğitim için gönderilen fakat zamanla ödenekleri kesilen öğrencilerin harcamaları da Ankara'daki Maarif Vekâleti'nce karşılanmıştır.¹¹²

Ülkenin maddi anlamda şartlarının çok zor olmasına rağmen yurtdışına öğrenci gönderilmesi yönündeki devlet politikasını; bu imkânlarla yurtdışında eğitim gören öğrencilerden Nüvit Arıcan, anne-babanın fedakârlığına benzetir; *“Bir annenin veyahut bir babanın kendisi aç kalıp çocuklarını doyurması gibi. Günlük problemlerine bakmayıp ilerisini düşünmenin, ona göre en uygun şekilde hareket etmenin bir misalidir bu.”*¹¹³ *“Gelecek için hazırlanan vatan evladına, hiçbir güçlük karşısında baş eğmeyerek tam sabır ve dayanışma ile çalışmalarını ve öğrenimdeki çocuklarımızın anne ve babalarına da yavrularının tahsillerinin tamamlanması için her fedakârlığı göze almaktan çekinmemelerini tavsiye”*¹¹⁴ eden Atatürk, devlet ve hükümet olarak bu fedakârlığı sonuna kadar göstermekten geri durmayacaktır. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey tarafından yurtdışına gönderilen her öğrenciye gönderilen telgrafta muvaffakiyet dilenerek, sorumluluklar da hatırlatılmıştır; *“Aziz genç, önünde yeni ve feyizli bir ufuk açılmıştır. Bu ufka doğru çok kuvvetli bir şevk ve heyecanla atlayacağından eminim. Gideceğin ilim ve irfan diyarında yılmak bilmeyen, hudutsuz bir azim ile çalışmak hem vazifen ve hem de borcundur.*

¹¹² “Maarif Vekaleti'nin pek musib bir kararı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 11.5.1922'den nakleden; Ergün, a.g.e., s. 21.

¹¹³ Kansu Şarman, *Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)*, 2. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, s. 36.

¹¹⁴ Akyüz, a.g.e., s. 296.

Bulunacağı yerlerde her şeyden azami nispette istifadeyi düşünmekle beraber, bir Türk gencine yakışacak surette hareket ederek etrafında bulunanların muhabbetini, takdirini kazanmalısın. Seni, aziz vatanın birçok umutlar besleyerek ne azim ve fedakârlıklarla gönderdiğini unutma. Ona göre çalış. Yolun açık olsun. Muvaffakiyetler dilerim.” Giden öğrencilerde bu sorumluluk ve vefa duygusunun izlerini görmek mümkündür. Örneğin, Fransa’da astronom okuyan Nüzhet Gökdoğan, orada kalmasını teklif eden Fransızlara, kendisini altı senedir devletin okuttuğunu ve beklediğini söyleyerek teklifi reddetmiştir.¹¹⁵

5 Eylül 1923’de açıklanan V. İcra vekiller heyetinin programında; *“Milli güzidelerin yetiştirilmesi için istidat ve kabiliyeti tebarüz eden ve ailesinin kudret-i maliyesi müsaide olmayan gençler orta ve yüksek mekteplerde sureti mahsusada himaye ve muavenete mazhar olacakları gibi ihtisas peyda etmeleri için Avrupa’daki irfan merkezlerine de gönderileceklerdir.”*¹¹⁶ denilerek yurtdışına öğrenci gönderileceğinin ilk sinyalleri verilmiştir. 1923 yılında hükümet programında bahsedildikten sonra, Maarif Vekâleti yurtdışına gönderilecek öğrencileri seçmek üzere Avrupa Konkuru adı verilen sınavlar düzenlemiştir. Cumhuriyet’in birinci yıldönümü olan Ekim 1924’de kutlama programı çerçevesinde ilk sınav yapılmıştır. Yapılan sınav sonunda ilk seferinde 22 öğrenci öğrenim görmek üzere Almanya ve Fransa’ya gönderilmiştir. Bu uygulamaya kısıtlı devlet imkânlarına rağmen, hızla devam edilmiş fen bilimleri, siyasal-sosyal bilimler, güzel sanatla ve arkeoloji gibi daha birçok alanda, 1928-1945 yılları arasında Almanya, Fransa, Belçika, İsviçre ve İngiltere’ye yılda ortalama 120 öğrenci gönderilmiştir.¹¹⁷

Maarif Vekâleti’nin daveti üzerine Türkiye’ye gelip incelemelerde bulunarak rapor sunan John Dewey, yurtdışına öğrenci gönderilmesi konusunda ilk defa rapor hazırlayanlardandır. 1924 yılında Türkiye’ye gelen

¹¹⁵ Kansu Şarman, *a.g.e.*, s. 108, 157. Eğitimi için Fransa’ya giden Sabri Esat Siyavuşgil geçirdiği bir rahatsızlıktan bahsederken bile devlete olan sorumluluklarını düşünmektedir; *“...Kalbimdeki çarpıntılar arttı. Bu, sıhhatim için fena. Bir gün ansızın öleceğim. Benim için bir şey değil, fakat Maarif Vekâleti zarar edecek. Çünkü beni o kadar masraf ihtiyarıyla Avrupa’ya gönderdi.”* (Şarman, *a.g.e.*, s. 266.)

¹¹⁶ *Hükümetler ve Programları*, s. 15.

¹¹⁷ Şarman, *a.g.e.*, s. XV.

yazar; Türk eğitiminde yapılacak reformlar ve yeni eğitime verilecek yönün belirlenmesi için ilkin, bir uzmanlar kadrosu yetiştirilmesini tavsiye etmiştir. Eğitim reformlarına vaktinden evvel ve hazırlıksız başlamaktansa, meseleyi iyice incelemek ve her konuda uzmanlar yetiştirene kadar beklemek daha iyi olduğundan, girişilecek köklü değişmeler için belki bir iki yıl daha beklenmelidir. Bu sürede yurtdışına yollanacak ve yurtiçinde çalışacak uzmanlar gerekli hazırlıkları yaparak, bilgileri toplayabilir. Dewey; batıya yalnız öğrencilerin değil, öğretmenlerin de gönderilmesini, eğitim için değişik ülkelerden kısa süreli de olsa uzmanların getirilerek onların görüşlerinden faydalanılmasını istemiştir. Ayrıca öğretmen ve öğretim üyeleri de getirilerek üniversitelerde ders vermeleri sağlanmalıdır.¹¹⁸

10 Nisan 1929 tarihinde, “Ecnebi memleketlere gönderilecek talebe hakkında kanun” kabul edilmiştir. Kanunun 1. maddesinde; umumi ve mülhak bütçe ile idare olunan devlet devairi ve inhisar idarelerinin, vilayetlerin, şehremanetleri ile belediyelerin, ticaret odalarının ve mukavelenameleri mucibince talebe göndermeğe mecbur olan şirketlerin tahsil için ecnebi memleketlere gönderecekleri talebenin bu kanun ahkâmına tabi olduğu bildirilmiştir. Gönderilecek talebe, Maarif vekâleti tarafından seçilir. Sınavları kazanıp gönderilmelerine karar verilen öğrenciler, bu kanunla kendilerine verilecek mecburiyetleri yerine getireceklerine dair maarif vekâletine taahhütname verirler. 12. maddeye göre, gönderilecek öğrencilerin masrafları her sene maarif bütçesinde toptan talebe tahsisatı olarak bir fasıldan ödenecektir. 16. maddeye göre; kendi hesaplarına tahsilde bulunan Türk talebenin vaziyeti ve çalışmaları aileleri tarafından vuku bulacak müracaat üzerine teftiş edilir ve neticeden aileleri haberdar edilir. Bu talebeden milli

¹¹⁸ Şarman, **a.g.e.**, s. 16, 17. Dewey bu tavsiyelerde bulunurken; bir başka yabancı uzman Kemerrer, yurtdışına öğrenci gönderilmesi uygulamasındaki yanlışlıklara işaret edecektir; “*Dışarıya giden öğrencinin iyi seçilmesine, onlar memlekete döndükten sonra da kendilerinden daha fazla faydalanılmasına dikkat edilmelidir. Öğrenime gideceği memleketin dilini iyi bilmeyen kimse dışarı gönderilmemelidir. Türkiye 1932-1933 ders yılında 7 öğrenciyi dışarıya tarım öğrenimine göndermiştir. Bunlar, tarım koşulları Türkiye’den tamamen farklı olan Almanya ve Fransa’ya gitmiştir. Bunun yerine birkaç tecrübeli ziraatçı, çayın nasıl yetiştirildiğini öğrenmek için Seylan’a gönderilseydi, Rize’de yeni bir çay sanayi meydana gelebilirdi.*” (**T.C. Maarif Vekili Ana Programı Hazırlıklar**, Seri B, No. 6, Amerikan Heyeti Raporundan Maarif İşleri, İstanbul, 1939’dan nakleden; Başgöz, **a.g.e.**, s. 143.)

şeref ve haysiyeti kıracak surette hareket ettikleri müfettişler tarafından tespit edilenler, velileriyle talebenin tahsilde bulunduğu memleket elçiliğine ve Maarif Vekâleti'ne bildirilir. 17. maddeye göre; tahsilini bitirip ülkeye dönen talebe üç ay içerisinde taahhütname verdiği makama başvurur. Müracaatından itibaren bu makam talebeye iş vermezse, üç ay müddetle tahsilde bulunduğu memlekette aldığı aylığın yarısı aylık olarak tahsis edilir. Öğrencinin taahhütname ile bağlı bulunduğu makam müracaattan itibaren iki ay içerisinde öğrenciyi işe yerleştirmezse, devletin herhangi bir dairesinde işe başlatılır. 20. maddeye göre, evvelce kendi hesaplarına tahsile gitmiş olan talebeden tahsillerine devam ettiremeyecek duruma düşenler, Maarif Vekâleti sınavlarından geçmek şartıyla, bu kanun ahkâmına tabi öğrenci meyanına alınabilirler.¹¹⁹ Buna bir örnek olarak, Avusturya'ya müzik eğitimi için kendi imkânlarıyla giden Necil Kazım Akses'in durumu verilebilir. Kendi imkânlarıyla 1926 tarihinde eğitim için Avusturya'ya giden Akses, bir yıllık eğitimini başarıyla tamamladıktan sonra, devletten burs almaya hak kazanmıştır. O zamana kadar ayda 70 lirayla geçinen Akses, gelirini 120 liraya yükselmesini büyük sevinçle karşılamış, eskiden Viyana Operasındaki temsilieri elinde partisonla, üçüncü balkonda ve ayakta izleyebilirken, artık burs sayesinde yine üçüncü balkondan fakat oturarak konser dinleyebilmiştir.¹²⁰

1930'lu yıllarda yurtdışına gönderilen öğrencilere verilen aylık para 94 lira civarındadır. Paradan başka öğrencilere kıyafet ve yiyecek karneleri de verilerek belli bir limitte giysi ve yemek alabilmeleri sağlanmıştır. 1932-33 yıllarında Fransa'da 99, Almanya'da 97, Belçika'da 29, İsviçre'de 16, İngiltere'de dokuz, Çekoslovakya'da beş, İtalya'da dört, İsveç'te iki ve Avusturya'da bir öğrenci eğitim görmüştür. O dönemin şartlarına göre, gönderilenler arasında yüksek sayıda kız öğrencinin olması dikkat çekmektedir. Örneğin, 1935-1936 yılında Avrupa'da bulunan 271 öğrenciden

¹¹⁹(Erişim)[http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701416.pdf](http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701416.pdf), 30.04.2012.

¹²⁰ Şarman, **a.g.e.**, s. 203.

59'u kız öğrencidir.¹²¹ 1930 yılında, Almanya'da yükseköğretimde nüfusa oranla öğrencisi en fazla olan ülke Türkiye olmuştur. 400 milyon nüfuslu Çin'in 400 kadar öğrencisi varken, 13,5 milyon nüfuslu Türkiye'nin 140 öğrencisi vardır. Avrupa'daki öğrenimlerini başarı ile bitirip dönenler, Gazi Eğitim Enstitüsüne ve çeşitli liselere öğretmen olarak atanmışlar, bazıları da üniversitelerde Almanya'dan çağrılmış ünlü profesörlerle birlikte çalışıp onlar gittikten sonra da onların yerlerini doldurmuşlardır.¹²² 1937 yılına gelindiğinde sadece Almanya'da beşi kız olmak üzere 158 Türk öğrenci eğitim görmektedir. Bunlardan dördü doktora, biri baytarlık, yedisi hukuk, onu ekonomi, dördü ticaret, biri Germanistique, biri atık lisanslar, on üçü kültürel bilimler, biri terbiye, yirmi ikisi kimya ve iplik tekniği, ikisi coğrafya, madeniyat, jeoloji, dördü tabii ilimler, üçü ziraat, on ikisi ormancılık, ikisi mimari, dokuzu inşaat mühendisliği, on yedisi makine mühendisliği, altısı elektroteknik, sekizi deniz inşaatı, dördü tayyare inşaatı, üçü maden inşaatı, dördü demir sanayi, dördü fenni mesaha tahsil etmektedir.¹²³

Yurtdışına öğrenci gönderildiği gibi, yurtdışından eğitim vermek üzere konusunda uzman hocaların Türkiye'ye getirilmesi de dönemin uygulamaları arasındadır. Buna bir örnek olarak sanat mekteplerinde eğitim vermek üzere Belçika'dan yirmi iki mütehassısın getirilmesi gösterilebilir. Türkiye'deki sanat

¹²¹ Şarman, **a.g.e.** s. 28, 29, 32. Öğrencilerin aldığı devlet bursunun eşiyile gidenleri dahi geçindirecek meblağda olduğu anlaşılıyor. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1929 yılında İsviçre'ye eşiyile gider. Devletten aldıkları öğrencilik ödeneği 280 franktır. Bunun 40 frangi kiraya gitmektedir. Paris'e kimya eğitimi için giden Remziye Hisar, Erenköy Lisesi'ne üçüncü muavin olarak atanmasıyla ilgili sitemlerini bildirirken devletten aldığı paraları vicdanına sindiremeyerek Zonguldak'ta Maden Mühendis Mektebi'nde kimya hocası olarak çalışmayı arzu ettiğini şöyle ifade eder; "*Ben bu tahsili devlet parası ile yaptım ve senelerce bu paraları aldım. Şimdi bulunduğum bu üçüncü muavinlikte ilimle hiç alakası olmayan idari vazifeler görüyorum...Bu müsaadeyi esirgemeyin, Zonguldak'taki Maden Mühendisliği Mektebi'nde, hiç olmazsa bu tahsilden öğrendiklerimi başkalarına da nakledebileyim; bir faydam olsun.*" 1928'de Fransa'ya gönderilen Enver Ziya Karal, yola çıkarken 300 lira harcırah parası aldıklarını belirtir. Almanya'da eğitim gören Ekrem Akurgal aldıkları eğitim bursunu Alman öğrencilerinin burslarıyla karşılaştırarak şöyle demiştir; "*1930'larda Bir Türk Lirası, resmi kurda ve piyasada 2,5 mark değerindeydi. 1935'den sonra ise Nazi Hükümeti, Registermark'ı icat etti ve dışardan döviz olarak gelen bir Türk Lirasına 6,5 mark ödemeye başladı. Öğrenci bursumuz 96 liraydı. Alman öğrenciler ayda 100-150 markla geçinirken biz 650 mark alıyorduk. Bu para o dönemde bize bol bol yetiyordu.*" 1938 yılında, Almanya'ya giden Sedat Ersoy Maarif Vekâleti'nin 87 lira harcırah verdiğini bildirmiştir. Fransa'ya 1937'de gönderilen Bedrettin Sarp, aylıklarının 92 lira olduğunu, bunun frank olarak karşılığının 2000-25000 frank olup, aynı dönemde bir üniversite profesörünün 2000 frank aldığını bildirmiştir. Daha sonra öğrenci bursu 3500 franka kadar çıkarılmıştır. (Şarman, **a.g.e.**, s. 69, 86, 107, 148, 356, 376.)

¹²² İnan, **a.g.m.**, s. 164.

¹²³ "Almanyadaki Talebelerimiz", **Cumhuriyet**, 26 Mart 1937 Cuma, s. 4.

mektebinin Avrupa'daki sanat müesseseleri derecesinde ıslahı için, bilgisinden faydalanılmak üzere getirilen Profesör Omer Buis hazırladığı raporu Maarif Vekâleti'ne sunmuştur. Rapora binaen Türkiye'ye gelen mütehassıslardan ilk kabile İstanbul, İzmir, Bursa, Konya ve Kastamonu sanat mekteplerine tayin olunmuşlardır. Bunlar henüz Türkiye'deki sanat mekteplerinde tecessüs etmemiş olan şapkacılık, modacılık, suni çiçekçilik, tezyinatçılık, marangozculuk, dökümcülük gibi sanatların tedrisatına başlayacaklardır.¹²⁴ Yine Maarif Vekâleti tarafından bazı vilayetlerde açılan meslek mekteplerinde ders vermek üzere Avrupa'dan muallimler getirilmiştir. Bunlardan beş tanesi İstanbul'da kalacak diğerleri de diğer vilayetlere gönderilecektir.¹²⁵

G. Üniversite Reformu

Eğitim ve öğretim kurumları her seviyedeki insan için devletin topluma hizmet vasıtalarından birisidir. Cumhuriyet yönetimince, toplumla uyum içinde olmadığı ve sosyal bir hizmette bulunmadığı düşünülen Darülfünun'un ıslah edilmesi gerektiği düşünülmüyordu. Durum, Kurtuluş Savaşı sırasında Darülfünun'daki hocaların Anadolu hareketine karşı olup, aleyhte propaganda yapmaları ile de nazik bir hal almıştı. 1922'den 1932'ye kadar uzanan on yıllık sürede Darülfünun'un arzu edilen hal ve seviyeye gelmesi için gereken düzenleme ve kanunlar çıkarılmıştı. İlk önce rahat bir fizikî mekân sağlamak için eski Harbiye Nezareti binası bu okula tahsis edildi. 1923 yılında müderris

¹²⁴ “San’at Mektepleri-Mütehassıslar İşe Başladılar”, **Cumhuriyet**, 31 Kânunusani 1929 Perşembe, s. 1.

¹²⁵ “Maarifte-Meslek Mekteplerine Avrupadan Muallim Getirildi”, **Cumhuriyet**, 26 Kânunusani 1929 Cumartesi, s. 2.

maaşlarına yüklü bir zam yapıldı. 1924’de vakıf mallarına sahip olma hakkı verildi. Darülfünun’a 499 sayılı 21 Nisan 1924 tarihli bir kanunla tüzel kişilik, 7 Ekim 1925 talimatnamesi ile idari ve ilmi özerklik verildi. Talimatnameye göre, Darülfünun emini müderrislerce en çok oy verilen iki kişi arasından Maarif Vekili tarafından atanacaktı.¹²⁶ Fakat bütün bu düzenlemeler Darülfünun’a istenilen verimi getirememişti Ankara Hükümeti ise, her ne olursa olsun İstanbul’daki öğrencilere rahat bir eğitim görmeleri için muavenette bulunmaktan çekinmemiştir. Örneğin; *“Darülfünun talebesinden olup taşralı olmaları hasebiyle İstanbul’da hanlarda şurada burada perişan bir surette beytutet etmekte bulunan muhtaç-ı muavenet talebeye yardım olmak üzere mesarif-i gayri melhuzadan üç bin liranın itası Maarif Vekâleti celilesinin 30 Teşrinisani 340 tarih ve 14748/1314 numrolu tezkiresiyle teklif edilmiş ve keyfiyet icra vekilleri heyetinin 30.11.340 tarihli içtimaında lede’t-tedkik tahsisat-ı mezkureden iki bin lira verilmesi takarrur etmiştir.”*¹²⁷ Zaten öğrenciler de, Anadolu hareketine taraftarlıklarını bildirerek, dönemin Maarif Vekâleti’ni ziyadesiyle memnun etmişlerdir. Darülfünun’a yöneltilen eleştirileri; içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarını bilmemesi, toplumla uyum içinde olmaması ve sosyal bir hizmette bulunmaması başta olmak üzere şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- a. Yönetmeliklerde öğretim üyelerinin nasıl seçilecekleri ve nasıl çalışacakları açıkça belirlendiği halde, müderrislerin çoğu yönetmeliklere uymadan seçilmiştir.
- b. Darülfünun bilimsel bir şekilde çalışmıyor, müderrisler yabancı dil bilmiyor, dersler ve eserlerde bilimsel bir ciddiyet yoktur.
- c. Öğrenciler arasında ve öğrencilerle başka kurumlar arasında disiplini bozucu birçok olaylar çıkmaktadır.
- d. Kurum, Cumhuriyet kurumları ve yeni devletin zihniyetiyle muvazi değildir.

¹²⁶Abdurrahman Çaycı, “Atatürk, Bilim ve Üniversite”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 10, Cilt IV, Kasım 1987. (Erişim)<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=8>, 21.03.2012.

¹²⁷ BCA 030.18.01.01.12.59.5

- e. Geniş bir Program Kongresi hazırlanarak ayrıntılı bir program belirlenmelidir.
- f. Darülfünun müderrisleri, lisans ve doktoralarını bilimsel bir kurul huzurunda vermelidir.
- g. Kökten kararlar alan T.B.M.M., Darülfünunda da aynı yolu izleyerek, buranın bilimsel ve idari özerkliğini kaldırmalıdır.
- h. Üniversite özerkliğini devlet verirse, bu laftan ibaret kalır. Darülfünun bunu kendi hak olarak görmeli ve almalıdır.
- i. Darülfünun öğrencilerinin seviyesi 1914 yılında lise seviyesinden daha aşağıdadır. Oysa bu kurum müderris ve öğrenci seviyesiyle ölçülen bir kurumdur.
- j. Kurumda yalnız bütçeyi daha iyi hale getirmek için birkaç ay içinde çalاکalem kitap ve dergiler çıkarılıyor.
- k. Sonuç olarak şu tavsiyede bulunulmuştur; Cumhuriyet'e artık hayır getirmeyecek olan Darülfünun tümünden tasfiye edilmeli, kurumdan yalnız birkaç kişi değil tüm çalışanlar atılmalıdır. Ankara'da Türklüğün kültür ve bilim merkezi olarak kurulacak olan bu kurum, Avrupa'dan hocalar getirilerek yeniden kurulmalıdır.¹²⁸

1917 senesinde Şükrü Bey'in teşkilatlandırıp ihtisas zümrelerine ayırdığı Darülfünun, özellikle mütarekeden sonra birden bire sönmeye başlamıştır. Savaşlar için cepheye öğrenci göndermesi de kurumu zayıflatmıştır. Kurulduğu dönemde; hars ile fikri birleştirmek ve malumatçı adamlar yerine derin mütehassıslar yetiştirmek amacıyla olan¹²⁹ Darülfünun ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmıştır. Türk devleti'nin geçirdiği inkılâp ve ilerleme hamlelerinden tamamen kopuk ve ilgisiz gözükken bu kurumu tarafsız

¹²⁸ Mustafa Namık, "Darülfünun'a Dair", **Cumhuriyet**, 17, 24, 30.1.1925, 9.2.1925; Yunus Nadi, "Mekteplerimizin Hayatı", **Cumhuriyet**, 24.1.1925; Mehmet Asım, "Darülfünun Hadisesi", **Vakit**, 17, 28.1.1925; Ahmet Cevdet, "Darülfünun Islahı", **İkdam**, 9.3.1925; Ahmet Emin, "Darülfünun münakaşaları", **Vatan**, 1.5.1925; "Darülfünun niçin akimdir?", **Meslek Haftası**, I/I, 1925, S.1,3-4, I/2, 1925, S.11, 14; I/3, 1925, S.8; I/4, 1925, S.7-8; I/5, 1925, S.10-11; I/6, 1925, S.4,6-7;18 I/8, 1925, S.10; I/9, 1925, S.2,10; I/10, 1925, S.2; Yakup Kadri, "Darülfünun müstakil olmak için...", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6.2.1925; Falih Rıfkı, "Darülfünun", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28.4.1925'den nakleden; Ergün, **a.g.e.**, s. 103- 105.

¹²⁹ "Buhran Önünde-3:Maarif Siyaseti", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 71, 1 Teşrinisani 1336, Pazartesi, s.2.

bir gözün incelemesini isteyen Atatürk, Cenevre Üniversitesi Pedagoji Profesörü Malche'yi Türkiye'ye davet ederek, konuyla ilgili bir rapor hazırlamasını istemiştir. 16 Ocak 1932'de İsviçre'den İstanbul'a gelen Malche, İstanbul Darülfünun binasında kendisine ayrılan yerde kalarak çalışmalara başlamıştır. 29 Mayıs 1932'de kendisinden istenen "İstanbul Darülfünunu hakkındaki rapor"unu bitirerek, Milli Eğitim Bakanı Esat Sagay'a sunmuştur. Malche, Darülfünunun Türk inkılâbına yakışır dinamizmden mahrum olduğu belirttikten sonra, Darülfünun meselesi esas itibariyle Türkiye'nin fikri, manevi, hatta istikbali meselesidir diyerek raporunu bitirmiştir. Atatürk raporu okuduktan sonra kendi fikirlerini yansıtan notlarla şerh etmiştir. O'nun konuyla ilgili notları şöyledir:

- a. İstanbul Darülfünun'u lağvolunmuştur, yerine İstanbul Üniversitesi tesis olunacaktır.
- b. Bunun tesisine Maarif Vekâleti memurdur.*
- c. Talebe İngilizce, Almanya, İtalyanca veya Fransızca gibi ekalli bir ecnebi lisan bilmelidir (okuyup anlamak).
- d. Hürriyet-i ilmiye mahfuz. Fakat idare ve talim heyetlerinin tayininde ve program tanziminde müdahale.
- e. Memurlar ve müstahdemler adedi çoktur (355). Bu vazifeleri muhtaç talebeye.
- f. Kıymetsiz talebenin ilk sene cesareti kırılmalıdır.
- g. Emin'in en mühim vazifesi ilmi müesseselere taalluk eder, idare işleri için bir memur lazımdır.
- h. İstanbul Darülfünunu, kendisini şuurlu bir şekilde, muayyen bir noktaya sevkeden, ilmî ve fikrî bir hızdan nasibedar değildir. Birkaç sene için teveccüh olunacak istikameti Vekâlet tespit etmeli. Fakülte reislerinin müşterek ve devamlı çalışmaları (Emin tarafından) temin olunmalı.

* Notlardaki bu ilk iki madde, 31 Mayıs 1933'de kabul edilen "İstanbul darülfünununun ilgasına ve Maarif Vekâletince yeni bir üniversite kurulmasına dair kanun" un ilk iki maddesi olacaktır; Madde1- İstanbul darülfünunu ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilatlarıyla beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren mülgadır. Madde 2-Maarif Vekilliği 1 Ağustos 1933 tarihinden İstanbul'da İstanbul Üniversitesi adlı yeni bir müessese kurmağa memurdur. (Erişim) (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202252.pdf, 08.05.2012)

- i. Hoca tayin ve azlinde Vekâlet hâkim olmalıdır.
- j. Darülfünunun en büyük zaafı, şahsî mülâhaza ve araştırmaya sevkeder tarzda tedris yok. Ansiklopedik malumat veriliyor.
- k. Edebiyat Fakültesi çok fena.
- l. Darülfünun hocaları! yoktur. Şimdilik hariçten getirmek lazımdır. Ondan sonra da kendi çocuklarımızı ecnebi üniversitelerinde yetiştirmek lazım.
- m. Tıp Fakültesinin nakli lazımdır.
- n. Âli Ticaret Mektebi Hukuk Fakültesine devam.
- o. Eczacı Mektebi Fen Fakültesi müşterek dersler müşterek okunur.
- p. Dişçi Mektebi-Tıp Fakültesi.
- r. Kütüphanelerin ıslahı.¹³⁰

Sonuç olarak Darülfünun 31 Mayıs 1933 tarihli bir yasa ile ilga edilerek, 1 Ağustos 1933 tarihi itibarıyla İstanbul Üniversitesi adıyla yeni bir üniversite kurulmuştur. Bu üniversitenin yeni kadrosu üç kaynaktan oluşturulacaktı:

- a. Eski Darülfünun'dan kadroya alınanlar,¹³¹
- b. Avrupa üniversitelerindeki eğitimlerini başarıyla bitirip geri dönenler,
- c. Yurtdışından getirilecek yabancı profesörler.

Yurtdışından getirilecek yabancı profesörler, Nisan 1933'den itibaren ari ırttan olmayan üniversite hocalarını tasfiye etmeye başlayan Almanya'dan getirilecekti. Tasfiye edilen bu hocalar Malche aracılığıyla Türk Hükümetiyle temasa geçmiş ve dünya çapında ün yapmış öğretim elemanı sağlama

¹³⁰Utkan Kocatürk, "Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 1, Cilt I, Kasım 1984, (Erişim)<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=44>, 08.05.2012.

¹³¹ İstanbul Üniversitesi kadrosundan 92 öğretim üyesi çıkarılmış, 59 öğretim üyesi görevlerine devam etmişlerdir. ("Darülfünun Islahı", **Cumhuriyet**, 1.8.1933'den nakleden; Ergün, **a.g.e.**, s.176.) Darülfünun kadrosunda olup da yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nde devam edemeyeceklerin durumu, "İstanbul darülfünunun ilgasına ve Maarif vekaletince yeni bir Üniversite kurulmasına dair kanun" un 8. maddesinde açıklığa kavuşturulmuştur; "*Darülfünunun ilgası dolayısıyla açıkta kalmış olup da telif ve tercüme heyetine de seçilmemiş olan müderris ve muallimler yeni Üniversite teşkilat kanununun meriyetine veya bu müddet içinde Devlet hizmetlerinden birine tayinlerine kadar yukarıdaki madde hükmüne göre açık maaşı ve müteammim ücret alırlar. Buna mukabil Maarif Vekilliği bu müddet zarfında kendilerine muvakkat hizmetler tevdi edebilirler.*" (Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202252.pdf, 08.05.2012) Görüldüğü üzere, işten çıkarılanlar mağdur edilmeyerek devletçe yeni hizmetlere tayin edileceklerdir.

vaadinde bulunmuştur. 6 Haziran 1933'de Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip ile yapılan toplantıda 30 kişilik bir liste üzerinde karar verilip, karşılıklı şartlarla anlaşma sağlanmıştır. Buna göre yabancı profesörler; üniversitede tam gün çalışacaklar, çevirmenlerin yardımıyla öğrencilerin faydalanacağı Türkçe ders kitaplarını en kısa zamanda hazırlayacaklar, üçüncü yıldan itibaren Türkçe ders verecekler, hükümete gerektiğinde bilirkişi raporları hazırlayacaklardır. Buna karşılık yabancı profesörlere yüksek maaş, taşınma ve yol giderleri verilecek, sağlık sigortası ödenecektir.¹³² Gelen bütün öğretim üyeleri, dünya çapında ün sahibi olup, bunların getirilmesinde hiçbir şekilde siyasi görüşlerinin etkisi olmamıştır. Derslerde deney, gözlem ve uygulamaların ağırlıklı olması, yabancı dil ve yayınların ön plana çıkmasıyla İstanbul Üniversitesi batı standartlarında bir üniversite olmuştur. Üniversitenin kapasitesinin artırılması ve kaliteli bir eğitim sunulmasıyla gelir kaynakları mütevazı halk çocukları da öğrenim imkânı kazanmışlardır. Temelleri sağlam bir şekilde kurulan bu üniversite başta Ankara Üniversitesi olmak üzere diğer bütün üniversitelere kaynak vazifesi görmüştür.¹³³

Yurtdışından hoca getirilmesine aracılık eden bir başka kişi, İstanbul'da dış tabibi olarak çalışan Samy Gunzberg'tir. Gunzberg, Paris'te bulunduğu sırada uluslararası sıhhi Musevi cemiyetinin (OSE) Eistein riyasetinde bulunan Paris ve Londra şubelerinin kendisine başvurarak, tababetin her şubesine mensup profesörlerin Türkiye'de çalışmak için kendisinin vasıta olmasını istediklerini Türk hükümetine iletmiştir. Gunzberg, böyle mühim bir mesele hakkında resmi yollardan müracaat edilmesinin daha uygun olduğunu bildirince; Paris'ten 17 Eylül 1933 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başvekâleti'ne Prof. Albert Einstein tarafından Türkiye'ye kabullerini isteyen bir mektup gönderilmiştir. Gunzberg, kendisine danışan bu profesör ve doktorlara, Türk hükümetinin tarihlerde görüldüğü üzere bu gibi yüksek insani müracaatları din farkını nazarı itibara almayarak daima terviç

¹³² Ankara'da tesis edilen baytar fakültesinin teşkilatı da, Almanya'nın tanınmış profesörlerinden Laypzig üniversitesi sabık rektörü M. Falkeye tevdi edilmiştir. Haberde, Avrupa'dan getirtilen profesörlere 600-1000 lira arasında maaş verildiği belirtilmektedir. ("Ankara Mektupları-Ankara Baytar Fakültesi Teşkilatı İkmal Edildi", **Akşam**, 2 Teşrinisani 1933 Perşembe, s. 4.)

¹³³ Çaycı, **a.g.m.**

edegeldiğini bildirerek şu şartları kabul ederlerse aracılık edeceğini sıralamıştır; Türk hükümetine iki veya üç sene fahriyen hizmet etmek, muallimlik suretiyle talebe yetiştirmek ve bu surede hükümetin gösterdiği yerde sadece talebe eğiterek sanat icra etmemek, Türkçe öğrenmeye gayret etmek, üç sene sonra Türkiye kanunlarına tâbi olarak Kollokyom denilen mezuniyet imtihanını geçtikten sonra sanat icra edebilmek. Gunzberg eğer kabul edilirse ya da hükümet tarafından başka şartlar ilave edilirse ya kendisi aracılığıyla ya da doğrudan Einstein'a cevap verilmesini temenni etmiştir. İlişikte kabulleri istenen profesör ve tabiplerin listesi ve özgeçmişleri ve çalışma alanlarının yer aldığı bir liste de vardır.¹³⁴

Alanlarında uzman ve son derece başarılı bu bilim adamlarının Türkiye Cumhuriyeti'nin şartlarını kabul ederek hatta kendi istekleriyle bir sene hiçbir ücret almadan çalışmak istemeleri Türk Devleti ve eğitim camiası için son derece sevindirici gelişmelerdir. O dönemdeki Almanya'da karışıklıkların yaşanması Türk eğitimi için bir şansa çevrilmiştir. Malche'nin raporuna yorumlar yazan Atatürk'ün, fazla sayıda olan müstahdem-hizmetli yerine fakir öğrencilerden yerleştirilmesi gibi maddi imkânsızlıktan doğan çözüm önerileri karşısında, Türk hocalardan üç-beş misli fazla maaşla istihdam edilen yabancı öğretim üyelerinin durumu yapılan fedakârlıkları gösterir niteliktedir. Yine yurtdışına öğrenci gönderilmesi bahsinde olduğu gibi, yurdun her türlü iktisadi sıkıntısına rağmen öğrencilerin devlet bursuyla yurtdışında okutulmaları, istikbal için yapılan yatırımlardır. Cumhuriyet yönetimi, bu ve diğer örneklerden yola çıkılarak denilebilir ki, eğitimden tasarruf olmaz düsturundan hareket etmiştir.

Kamu politikaları içerisinde Atatürk en çok "eğitim" alanında sosyal devlet anlayışını tam olarak uygulayabilmiştir. Hatta 1950'lerden sonra eğitim alanında Atatürk'ün yaptıklarına ek olarak sosyal devlet anlayışı kapsamında hiç bir şey eklenmediği, üstelik mevcut düzenlemelerin değiştirilmeye bile

¹³⁴ BCA 030.10.0.0.116.810.3

çalışıldığı ifade edilmektedir.¹³⁵ Özellikle, Atatürk'ün ölümünden sonra Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel devri, harcanan emeklerin meyvelerinin toplandığı dönem olacaktır. Bu devir Türkiye'de "eğitim seferberliği" devri olarak anılmaya hak kazanmıştır.¹³⁶

¹³⁵Ayşe Özcan, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarının Sosyal Devlet İlkesi Açısından Konut, Eğitim, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Konuları Üzerinden Karşılaştırılması (23 Nisan 1920-14 Mart 2003)", **İnönü Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi**, Malatya, 2004, s. 3.

¹³⁶Başgöz, Wilson, **a.g.e.**, s. 235- 242.

ALTINCI BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE TAKİP EDİLEN SAĞLIK POLİTİKALARI

Sağlık, ilkel dönemlerden itibaren insanlığın önde gelen sorunlarından biridir. İnsanlar başlarına bir hastalık ya da başka bir sağlık engeli çıktığında ya kendi başlarının çaresine bakmak ya da bir başkasından yardım istemek durumundadırlar. Kişilere yardım edecek olan hekime ulaşmak ve tedavi olmak meselesi de ekonomik durumla ilgili olup başlı başına sorundur. Çağdaş sağlık yaklaşımı açısından kritik olgu ise, herhangi bir devlet yönetiminin halkın sağlık sorunlarına çözüm getirme konusunda sorumluluk almayı isteyip istemediğinin tespit edilmesidir. Bu bağlamda çağdaş sağlık politikalarının bir örneği de 1920'lerde Atatürk önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'nde hayata geçirilmesidir. Atatürk'ün sağlıkla ilgili bütün söylemlerinde; "sağlığın korunma ve geliştirilmesi", "ölümlerin azaltılması", "bulaşıcı ve salgın hastalıklarla savaşmak" şeklinde bugün de geçerliliğini koruyan sağlık hizmeti ilkelerinden söz edilmektedir.¹

Devletlerin tarih boyunca devam edebilmesi için, önce insanın sonra da toplumun sağlıklı olması ve sağlık şartları bozulunca da hemen bozulan şartların düzeltilmesi gereklidir. Aksi durumda, sağlıksız şartlarda ve ortamlarda yaşayan insanın nesli tükenecek ve devlet zaafa uğrayacaktır. Bu yüzden devletler tarih boyunca, halkının sağlığı üzerinde durmuş ve sağlık için birçok tedbirler alıp, düzenlemeler yapmıştır.² Örneğin, koruyucu sağlık önlemlerinin görevi, bireyin ve insanların düzenli bir biçimde gelişmesini

¹ Erdem Aydın, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri", **Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 31, Ankara, 2002, s. 185-187.

² Osman Gümüşçü, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XIX, Sayı 55, Mart 2003. (Erişim)<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=193>, 26.6.2012

engellenen nedenleri araştırarak insanları onların etki ve zararlarından korumaktır. Koruyucu sağlık hizmetleri, bireysel sağlık ve toplumsal sağlık olarak iki alanda hizmet verir. Kişisel sağlığın korunmasında; yiyecek, içecek ve giyecekler, çalışma, dinlenme, beden temizliği, çevre ve konutların niteliği ve temizliği önem verilen konulardandır. Toplumsal sağlığın korunmasında ise en önemli sorun bulaşıcı hastalıklar ile mücadeledir.³

I. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE SAĞLIK POLİTİKALARI

Genç Türkiye Cumhuriyetinin manevi fetihlerinden biri de, “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti” namıyla bir devlet dairesi vücuda getirmek olmuştur. Mutlakiyet ve meşrutiyet devirlerinde böyle bir nezaret yoktu. Umur-ı sıhhiye, Dâhiliye Nezareti’ne merbut bir sıhhiye müdür-ü umûmiyyesi tarafından idare olunurdu. Müdür-i umuminin salahiyeti mahdud ve her işte meslek âlimi olmak itibariyle bigânesi bulunduğu Dâhiliye nazırına müracaat ve onun rey ve müsaadesi olmadıkça hiçbir şey yapamamaya mecbur ve mahkûmdu.⁴

Cumhuriyet tarihinin ilk Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili olarak atanan Doktor Adnan Bey, 5 Mayıs 1920’de yayınladığı tamimde; Büyük Millet Meclisinin seçimi ile sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye umuru vekili olduğunu haber vererek, mevcut kanunlar dairesinde sıhhiye işlerini yöneteceğini ilan etmiştir. Vekil bey, bu görevde bulunduğu sırada istediği raporların her ay düzenli olarak gönderilmesini ve bu tamimin ulaşmasını mütakib her sıhhiye müdürü tarafından daire-i memurîni dahilindeki memurîn-i sıhhiyenin ve hastahane vesair müessesat-ı sıhhiye kadrolarının ve yatak miktarlarının bildirilmesini ve bundan maada vilayet ve liva dahilinde mevcud

³ Nuran Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1320.

⁴ Dr. Abdullah Cevdet, “Sıhhat ve Hayat Sütunu: Vereme Harp İlanı”, **İçtihad**, Sayı 247, 23. Sene, 1 Mart 1928, s. 4707.

darüleytâmlar ile cemiyat-ı hayriye hakkında malumat verilmesini rica etmektedir.⁵ Adnan Bey'den sonra Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili olan Refik Bey de, Türkiye'nin sıhhi ve içtimai durumunu tespit etmek üzere sıhhiye müdürlerinden bilgi toplamalarını talep etmiş, sıhhiye müdürleri de istenilen malumatı ellerinden geldiğince toplamışlardır. Sonraki vekil Rıza Nur Bey, Vekâlete geldiği zaman bu malumatın yarısı toplanmış haldedir.⁶ Burada önemli olan, Milli Mücadele gibi belirsiz bir dönemde, geleceğe yönelik planlar yapma ümidinin devam ediyor olması ve İmparatorluk döneminde çok da bilincinde olunmayan halkın sağlık durumu ve problemlerinin tespitine çalışılıyor olunmasıdır. Hükümet, önce mevcut durum tespit edilmeden neler yapılması gerektiğine karar verilemeyeceğinin farkındadır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ilk yıllarında, sağlık politikaları alanında sosyal devlet uygulamalarının ilk basamağı eldeki kaynakların, hâlihazırdaki durumun ve potansiyel tehlikelerin tespit edilmesi olmuştur.

Sıhhiye ve Muavenet İçtimaiye Vekâleti, 1920 tarihinde Ankara'da "Küçük Sıhhiye memurları mektebi" namıyla nehari bir mektep tesisine teşebbüs etmiştir. Mektebin tahsil süresi dört ay olup, mektepten mezun olan öğrenciler başlangıçta sekiz yüz kuruş maaşla istihdam edileceklerdir. Mektep mezunlarının en az iki sene mecburi hizmette bulunmaları lazımdır, buna karşılık askerlikleri bu süre zarfında tecil edilecektir. Mektebe kabul edilmek için en az yirmi yaşında olmak ve otuzunu geçmemek lazımdır. Türkçe okuryazar olmak yeterlidir. Gazete haberinde, bu kadar güzel şartlarla dört ay zarfında sekiz yüz kuruş maaş kazanmanın pek iyi bir şey olduğundan Ankara ve civarında yaşayan gençlerinin bu fırsatı ellerinden kaçırmayarak derhal kaydolmalarını tavsiye edilmektedir. Hususiyle küçük sıhhiye memurluğu yarı hekimlik gibi bir şey olduğundan, genel olarak sağlık hizmetlerine muhtaç olan memleket ahalisine karşı bu meslek önemli bir

⁵ "Memurîn-i Sıhhiyeye", **Hâkimiyet-i Milliyye**, Sayı 32, 24 Mayıs 1336, Pazartesi, s. 2.

⁶ Osman Gümüüşçü, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XV, Sayı:45, Kasım 1999. (Erişim)<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=328>, 26.06.2012

hizmet ve yardım sağlayacaktır.⁷ Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi 22 Haziran 1920 Salı günü küşad edilerek tedrisata başlanmıştır.⁸ İlerleyen dönemde buradan mezun 50 öğrencinin muhtelif hastanelere gönderildiği ve bunların yaralı gazilerin pansumanlarını yaparak hizmete başladıkları bildirilmiştir.⁹ 1929 yılındaki bir gazete ilanında, bu okula alınacak öğrenciler için bir ilan verilerek; her gün, gün batımına kadar kız ve erkek talebenin kaydedildiği bildirilmiştir. Kayıt müddeti Ağustos bitimine kadardır. Tahsil müddeti iki sene olup, neharî ve meccanidir. Mektepten mezun sıhhat memurlarına ilk senelerde ayda 50-70 lira verilecektir. Sonra kıdemine göre diğer devlet memurları gibi maaşları atırılacaktır. Okula başvuru şartları ise şunlardır; Türkiye Cumhuriyeti tebasından olmak, yaşı yirmiden aşağı veya yirmi beşten yukarı olmamak, ahlakı mazbut ve her şaibeden ari bulunmak, askerlikle alakası olmamak. Lise altı derecesinde tahsil görenler imtihan ile ondan yukarı tahsil görenler imtihansız olarak okula kabul edileceklerdir.¹⁰ Görüldüğü üzere devlet, ülkenin sıhhi personelini yetiştirmek için ücretsiz öğrenci okutmaktadır.

Bundan başka aynı dönemlerde; Sıhhiye Vekaleti Ankara'da mevad-ı gıdaiye ve semum tahlilatı için bir kimyahane tesisine başlamış ve kimyahane müdüriyetine Berlin darülfünunundan mezun kimyager Doktor Avnürrefik Bey tayin edilmiştir.¹¹ Temmuz 1920 tarihinde, Eskişehir'de bir frengi hastanesi açılmış, Ankara'da ise tifo aşısı icrasına başlanmıştır.¹²

Milli mücadele döneminde İstanbul Hükümeti'nin, harp dolayısıyla daha da önemli hale gelen, sarî hastalıklarla mücadelede Anadolu'yu zor durumda bırakmaya çalıştığı ve hatta kendi ahalisi için de bu hizmetleri yerine getirmediği görülmüştür. Şöyle ki, İstanbul Hükümeti, verdiği bir kararla Anadolu'ya her nevi serum ve neunalversan ihracını men etmiştir.

⁷ "Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 37, 10 Haziran 1336, Perşembe, s. 3.

⁸ "Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 40, 24 Haziran 1336, Perşembe, s. 3.

⁹ "Küçük Sıhhiye Mektebi Talebesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 156, 11 Nisan 1337, Pazartesi, s.3.

¹⁰ "İstanbul Küçük Sıhhat Memurları Mektebi Müdürlüğünden", **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1929 Cumartesi, s. 4

¹¹ "Sıhhi Bir Teşebbüs", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 40, 24 Haziran 1336, Perşembe, s. 2.

¹² "Sıhhi Teşebbüsler", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 49, 20 Temmuz 1336, Cuma, s. 2.

Harbin en şiddetle devam ettiği zamanlarda bile muharip milletler, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede birbirlerine yardım etmişlerdir. İstanbul Hükümetinin bu suretle ne harp hukuku kaidelerine ne de alelade insaniyet hislerini dikkate almayarak Anadolu'yu sarf hastalıklarla mücadeleden men ettiği görülmektedir. İstanbul Hükümeti, bütçede denklik sağlamak için masraflı olan müesseselerde tasarrufa başlamıştır. Bunun için seçilen müesseselerin başında da hastahaneler gelmiştir. Öncelikle Bahriye ve Harbiye nezaretlerine bağlı hastahaneler lağvedilmiştir. Artık bu müesseselere müracaat edecek hastalar, tedavi ücretlerini vermek suretiyle kendilerine baktırabileceklerdir. Bu yapılanlar için gazetede, "dünya cereyanı devletin esasını halkın refahına rabtederken, İstanbul'da bir hükümet de fakir halkı ezmeye çalışıyor" yorumu yapılmıştır.¹³ O günlerde, İstanbul'dan çıkanların üzerinde muzır evraktan, mektuplardan, silahlardan, bombalardan ziyade ilaç aranmıştır. Ve hatta sulfto dahi bulunsa derhal müsadere edilmiştir. Hilâl-i Ahmer de, "Anadolu'nun sıhhatine yardımı dokunuyor" diye kontrol altına alınmış; Bahriye Nazırı Kara Seyit Paşa, Hilâl-i Ahmer'in kontrolüne memur edilmiştir. Onun tarafından tasdik edilmeyen hiçbir karar tatbik edilemez hale gelmiş ve bu suretle kardeş yarası sarmaya memur bu milli müessese ne Anadolu'ya sıhhiye teşkilatı ne de ilaç gönderememiştir.¹⁴ Fakat kısa bir süre sonra Anadolu'nun kendi serum imalatına başladığının müjdesi verilecektir. Kendi ihtiyacı olan serumu üretmenin yolunu bulan Anadolu, yer yer tesisine başladığı laboratuvarlarla kısa zamanda ihtiyacını temin eder hale gelmiştir.¹⁵ Bundan başka, Sıhhiye vekili Doktor Refik Bey, Sivas'ta mülki ve askeri mütehasısların Anadolu'nun muhtaç olduğu çiçek, karahumma, kolera ve dizanteri aşılarını hazırladıklarını bildirmiştir.¹⁶

¹³ "İstanbul Haberleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 41, 28 Haziran 1336, Pazartesi, s. 2.

¹⁴ "İstanbul", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 43, 5 Temmuz 1336 Pazartesi, s. 2. Alınan bütün bu önlemlere rağmen, Hilâl-i Ahmer, o dönemde Anadolu'ya aşı gönderilmesinde aracılık eden tek kurum olmuştur. 1920 yılında 566.000, 1921'de 1.770.000, 1922 yılında ise 1.283.000 kişilik çiçek aşısı Hilâl-i Ahmer tarafından Anadolu'ya gönderilmiştir. (Yıldırım, **a.g.m.**, s. 1335)

¹⁵ "Müteferrik Havadis: Anadoluda Serum İstihsâlatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 42, 1 Temmuz 1336, Perşembe, s. 2.

¹⁶ "Sıhhiye Vekili Refik Beyefendi İle Mülakat", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 139, 22 Mart 1337, Salı, s. 1.

Milletin sağlık ve yaşamı ile ilgili olmak üzere “Frenginin men tahdidi sirayeti hakkında kanun” çıkarılmıştır. 7 Mart 1921 tarihli bu kanuna göre; frengi hastalarının istedikleri bir hekime tedavi olabilecekleri, hekimlerin hastanın durumunu hükümet ya da belediye tabibine bildirmek zorunda olduğu, tedavi günü gelmeyen hastanın yine bu tabiplere ihbar edileceği, frengi hastasının bilerek bu hastalığı bulaştırması durumunda altı aydan iki seneye kadar hapis ya da yüz liradan beş yüz liraya kadar para cezasına çarptırılacağı ilan edilmiştir. Kanunun bizce önemli altıncı maddesi ise şöyledir; “Aleûmum frengililer müessesat-ı sıhhiye-i resmîyede ve etibbay-ı resmîye tarafından meccanen tedavi edilir.”¹⁷ Halk sağlığını muhafaza etmek için yine 1921 yılında, salgın bir halde bulunan İspânyol nezlesinin bulaşmasını engellemek için mekâtib-i ibtidaîye ile dârümuallimâtın bir hafta müddetle tatil edilmesine karar verilmiştir.¹⁸ Münferit bir uygulama olarak; Kütahya meclis-i umûmisi, 1921 yılında her gün merkezdeki mekteptekilerin sıhhi durumlarını tetkik ve hasta olan talebeyi hanesinde muayene ve tedavi etmek üzere 2.000 kuruş maaşlı bir mektepler tabibinin temin ve istihdamına karar vermiştir.¹⁹ Bir başka hizmet de, Ankara kumandanlığı tarafından fakir halkın ücretsiz olarak tedavi edilmesidir. Gazete ilanı ile duyurulan habere göre; Cumartesi, Pazartesi ve Perşembe günleri öğleden sonra dahîlî hastalıkları ile kulak ve göz hastalıkları, Pazar ve Çarşamba günleri harici hastalıkları ile kulak ve göz hastalıkları, Musevi mahallesinde Rum mektebindeki iki numaralı askeri hastanesinde meccânen muayene ve tedavi edilecek ve Salı günleri Cebecideki askeri hastanesinde röntgen hizmeti yine meccânen yapılacaktır.²⁰

Atatürk, 1 Mart 1922 tarihli TBMM'nin 3. yasama yılı açış konuşmasında şöyle demiştir; “*Ulusumuzu güven içinde yaşatmak amacımız olduğu gibi, onun sağlığına özen göstermek ve olanaklarımızın elverdiği*

¹⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.1, Cilt 9, Sayı 2'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1987, s. 59; (Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100090.pdf, 21.03.2012)

¹⁸ “Mekteplerin Tatili”, **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 106, 11 Şubat 1337, Cuma, s.2.

¹⁹ “Kütahyada Mektepler Tabipli”, **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 172, 29 Nisan 1337, s. 2.

²⁰ “Meccanen Tedavi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 109, 15 Şubat 1337 Salı, s. 2.

oranda sosyal acıları dindirmek de hükümetimizin görevlerindedir. Bu cümleden olmak üzere ülkemizin doktor ihtiyacı olanakların elverdiği oranda karşılanmaya çalışıldı. 1920 yılında 260 doktor görevli idi. Bu sayı, geçen yıl zarfında 312'ye yükseltildi.* 50 doktor daha bulunup doktorsuz ilçelere gönderilmesi düşünülmektedir. Bu yıl bulaşıcı hastalıkların yayılması önlenmiş, baş gösteren hastalıklar derhal sıhhi önlemler alınarak, buldukları yerde yok edildi. Bulaşıcı hastalıklara karşı en kesin önlem olan aşılardan, artık tümüyle ülkemizde yapılmaktadır. Üç milyondan fazla kişiye yetecek çiçek aşısının Sivas'da yapılmış bulunduğunu belirtmekle bu konuda gerekli bilgiyi vermiş oluyoruz. Ülkenin sıtmal bölgelerine yeterli miktarda kinin dağıtılmıştır. Frengi hastalığının yok edilmesi için de gerekli olan para sarf edilmiştir. Sosyal hastalıklar ile uğraşımızın daha etkili ve daha ayrıntılı bir şekilde yerine getirilmesinin gereğini de belirtmek isterim...Sağlık ve sosyal yardım konusunda izlediğimiz amaç şudur:Ulusumuzun sağlığının korunması ve kuvvetlendirilmesi, ölüm oranının azaltılması, nüfusun artırılması, sosyal hastalıkların ve bulaşıcı hastalıkların etkisiz bir duruma sokulması, böylece ulus fertlerinin dinç ve çalışmaya yetenekli kusursuz vücut yapılarına sahip olarak yetiştirilmesi..."²¹ Yine O, 1 Mart 1923 tarihli TBMM'nin 4. yasama yılı açış konuşmasında şöyle demiştir: "Sağlık ile ilgili çalışmalarımızın büyük bir kısmı salgın hastalıklardan korunmaya ve bulaşmanın önlenmesine sarfedildi. Bu tip hastalıklardan yalnız çiçek ile tifüs bazı bölgelerde az da olsa kendini göstermiş ise de, zamanında alınan ve sürdürülen koruyucu önlemler ile önlerine geçilmiştir. Ülkenin büyük bir kısmının düşman tarafından harabeye çevrildiği, ezilmiş halk derin bir yoksulluk içine terk edildiği, içten dışa ve dıştan içe sürekli olarak göçlerin sürmekte olduğu bugünkü dönemde, bu gibi hastalıkların görünmesi istenmeyen bir konu olmakla birlikte, oldukları yerlerde süratle ortadan kaldırılmalarında gösterilen

* Doktor sayısındaki bu artış, "Memleketimiz, mevcut bilim ve tıp iş başında bulunsa bile kâfi gelemeyecek derecede vasidir. Bilhassa giriştiğimiz İstiklal mücadelesinde ordumuzun da ihtiyacını nazar-ı dikkate bir kısım etibbanın henüz anavatana iltihak edemediklerini düşünecek olursak..." ("Sihhiye Vekili Refik Beyefendi İle Mülakat", s. 1.) bilgisinden hareketle, anavatana iltihak eden doktorlarla sağlanmış olmalıdır.

²¹(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c018/tbmm01018001.pdf, 21.04.2011

başarı da sevindiricidir. Salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı savaşın gereği düşünülürken en önce akla sıhhi önlemlerin uygulamasını yapan doktor ve sağlık memurları gelir. Geçen yıl ülke içinde memur olarak çalıştırılan doktor sayısı 337 ve sağlık memurlarının sayısı ise 434 idi. Ülkenin ihtiyacını karşılamaktan uzak olan bu sayıların bu yıl kısmen memleketin uzak yerlerinde doktor maaşlarının artırılması, kısmen askeri doktorların bir kısmının terhis ve çalıştırılmaları yoluyla çoğaltılması ve aynı zamanda okuldan çıkacak doktorlarımıza mecburi hizmet yüklenmesi ve daha çok doktor yetiştirilmesi önlemleri alınarak bugün görülen boşlukların doldurulması düşünülmektedir.” Konuşmada, aşılardan hazırlanmasına çalışan Hıfzısıhha kurumunun hastalıklarla savaşta yararlı hizmetler yaptığı vurgulanmakta, Sivas Kurumu'nun geçen yıl içinde beş milyon kişi için çiçek aşısı, 537 kg. kolera, 477 kg. tifo aşılı üretilip bunları halka sunduğu ifade edilmektedir. İstanbul ve Sivas'ta bulunan Hıfzısıhha müesseselerinin üçüncüsünün 1923 tarihi içinde Diyarbakır'a da kurulması düşünülmektedir. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede önemli bir savaş aracı olan temizlik ve etüv araçları faaliyetlerine devam etmekte, kısa zamanda Afyonkarahisar, Eskişehir ve Niğde etüv kurumları faaliyete geçtikten sonra da sıra İzmir ve Ankara'da her türlü aracı olan birer etüvevi inşasına gelecektir. Dışarıdan gelebilecek salgınlarla mücadele için sınır bölgelerinde kurulması düşünülen karantina yeri projeleri incelenmektedir. Eski karantina sağlık işleri, kapitülasyonların kaldırılmasından sonra uluslararası bir yönetimden çıkıp bakanlığın şubelerinden biri durumuna gelmiş ve çalışmalarına başarıyla devam etmiştir. Sadece bulaşıcı ve mikrobik hastalıklara yakalananların tedavi göreceği beş adet bulaşıcı hastalıklar hastanesinin biri İstanbul'da ve diğerleri Anadolu'nun çeşitli yerlerinde olmak üzere açılması sağlık programına konulmuştur. Yine aynı konuşmada Atatürk'ün verdiği bilgiler şöyledir; *“Salgın hastalıklar oranı kadar önemli ve hatta ülkemizde bunlardan daha çok ölüme neden olan sıtma, frengi ve vereme* karşı da önlemler*

* Ali Fethi Bey ise, 1923 Hükümet programını açıklarken; bu konudaki bir yanlıgı ifade eder. *“Memleketimizde en çok tahribat yapan hastalıkların verem ve frengi olduğu zanni yanlı olarak taammüm etmiştir. Hâlbuki bizde en mühim sıhhi tahribatı yapan malyadır. Bu hastalık*

alınmasından geri durulmuyor. Sıtma hastalığının ülkemizdeki yayılma oranı ve yaptığı yıkıntıya karşı yeterli önlemler bulunduğu iddia edilmemekle birlikte, sıtmanın en etkili ilacı olan, İstanbul kimyahasında üretilen devlet kinininin bin kiloya yakın mevcudu Ziraat Bankası eli ile bütün bölgelere dağıtılmak üzeredir. 250 kilo da parasız kinin dağıtılmıştır. Yine geçen yılın ödeneğinden artan para ile dışarıdan yeniden bin kilo kadar kinin alımı için başvurulmuştur. Sıtma hastalığının kökünün kazınması için, tek çare olan kurutma ve arazi ıslahı sorununa ve şehir ve köylerin sağlık koruyucu şartlarının düzeltilmesine olağan durum sağlandığında hemen başlanacak ve bunun tamamlanması bayındırlık ve sağlık işlerimizin en gerekli ve önemli görevlerinden olacaktır. Frengi ile mücadele her yerde alışılmış olan biçimde sürdürülmektedir. Yıkıcı memleket hastalıklarından başlıcası olan vereme karşı şimdiye kadar durum ve şartlar nedeniyle uygulamaya izin ve imkân bulamadığımız önlemlere başlangıç üzere İstanbul'da veremliler tedavi evi açmak ve böylece yeni ve çok gerekli bir mücadelenin ilk temel taşı koymak düşüncesindeyiz. Bakanlığa bağlı genel hastalıklar hastanelerinde geçen yıl içinde yirmi bini aşan hasta tedavi edildi ve bütün kurumların laboratuvarlarında otuz bin muayene yapıldı.²²

II.TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE SAĞLIK POLİTİKALARI

Uzun savaş dönemlerinden çıkmış yeni Cumhuriyet yönetimi, bulaşıcı hastalıklara karşı deyim yerindeyse seferberlik başlatmıştır. Elbette bu sağlık politikalarının önemli fakat sadece bir cephesini oluşturur. Nüfusun arttırılması, çocuk vefatlarının azaltılması, hastane ve sağlık personelinin

yurdumuzun, milletimizin karabelasıdır, en vahim derdi içtimaimizdir. Sıhhiye Vekâleti en büyük gayretini bu hususa sarf edecektir.” Fakat bu niyete karşın malaryanın tedavisi milyonlarca masraf gerektirdiğinden zayıf bir bütçeyle bunun başarılamayacağı itiraf edilmiştir. (Hükümetler ve Programları, 1920-1960, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1988, s. 21)

²² *Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.1, Cilt 18, Sayı 2 ve Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.1, Cilt 28, Sayı 2'den nakleden; Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, s. 67, 99-101.*

sayılarının ve kalitelerinin artırılması gibi daha başka politikalar da bu dönemde rastlanan sağlık politikaları arasındadır.

İncelenen dönemde Türk halkının sağlık durumunu ve şartlarını etkileyen faktörler şöyle sıralanabilir:

- a. Cehalet ve bilinçsizlik,
- b. Bedensel temizlik şartları,
- c. Çevresel temizlik şartları,
- d. Beslenme ve çalışma şartlarının ağırlığı,
- e. Hastane, doktor, hemşire, ilaç vb. imkânların yetersizliği,
- f. Hastalıklarla mücadelenin azlığı/yetersizliği.

Cumhuriyet yönetiminin ilk sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam tarafından Türkiye'nin sağlık alanındaki ihtiyaçları, 1925 yılında, şu şekilde tespit edilmiştir:²³

- a. Devletin sağlık örgütünü genişletmek,
- b. Doktor sayısını arttırmak,
- c. Numune hastaneleri açmak,
- d. Ebe yetiştirmek,
- e. Sağlık memuru yetiştirmek,
- f. Doğum ve çocuk bakımevi açmak,
- g. Verem sanatoryumu açmak,
- h. Sıtma mücadelesi yapmak,
- i. Frengi ve öteki sosyal hastalıklarla mücadele,
- j. Trahom ile mücadele,
- k. Sağlık-sosyal örgütlenmeyi köylere kadar götürmek,
- l. Sağlık-sosyal yasalarını yapmak,
- m. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzısıhha Müessesesi'ni kurmak,
- n. Hıfzısıhha Mektebi'ni açmak.

²³ **Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası**, SİMV Ankara s. 5-8, 1942'den nakleden; Aydın, **a.g.m.**, s. 188, 189.

A. Doktor ve Hastane Hizmetleri

1925 yılına gelindiğinde, ülkedeki tüm resmi kurumlarda hekim sayısı 1631'dir. Bunun yanında 600 kadar da serbest hekim çalışmaktadır. O tarihte 74 ilin 61'inde sağlık müdürleri görev yapmaktadır. 326 ilçe merkezinin 96'sında hükümet tabibi bulunmamaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın elindeki sağlık personelinin sayısı şöyledir; 560 hekim, 554 sağlık memuru, 136 ebe, 69 hemşire ve 4 eczacı.²⁴ Doktor ve hastane yataklarının sayısındaki artış da sağlık hizmetlerinde kalite ve hizmet artışının göstergesidir. 1927'de Türkiye'deki kamu kuruluşlarındaki doktor sayısı 1078 iken, 1940 yılında 1500'e ulaşmıştır. Hastane yataklarının sayısı 1923'de 4595'den 1940'da 11.883'e yükselmiştir.²⁵ Sadece İstanbul'da 10 sene içerisinde yapılanlar

²⁴ **Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası**, SİMV Ankara s. 5-8, 1942'den nakleden; Aydın, **a.g.m.**, s. 187. İlerleyen dönemlerde, ihtiyacı karşılamak üzere yurtdışından hekim getirildiği görülecektir. Ankara Numune Hastanesi'nde görevlendirilmek ve hariçte çalışmamak şartıyla beş sene için beş ecnebi mütehassis getirilmesi için harekete geçilmiştir. ("Ankara Hastanesi-Beş Ecnebi Profesör Getirtilecek", **Akşam**, 25 Nisan 1933 Salı, s. 2.) Türkiye'deki hekimleri uzmanlık eğitimi için yurtdışına göndermek de izlenen sağlık politikalarının bir parçasıdır. Örneğin, 1938 yılında, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti hesabına Avrupa ve Amerika'da ihtisas tahsil etmek üzere birçok doktor yurtdışına gönderilmiştir. Bu doktorlar, iki sene tahsil edip Türkiye'ye döneceklerdir. Gidecek doktorların isimleri tespit edilmiş olup, bunlar gazeteyle ilan edilmiştir. ("Avrupada Tahsil Edecek Doktorlar", **Cumhuriyet**, 3 İkincikânun 1938 Pazartesi, s. 2)

²⁵ DİE, **İstatistik Yıllıkları**'ndan nakleden; Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 3. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 131. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde mevcut hastanelerin çoğunun Hilâl-i Ahmer eliyle yapıldığı görülmüştür. Örneğin 1921 yılına gelindiğinde Hilâl-i Ahmer'in açtığı müesseseler içerisinde şu hastaneler mevcuttur; Eskişehir'de: Yüz yataklı hastane, Konya'da: Yüz yataklı hastane ve dispanserler, Erenli, Bor, Nemrut'da: Bir tabip idaresinde dispanserler, aşhaneler, Burdur'da: Elli yataklı hastane, üç tabip idaresinde dispanserler, Antalya'da: Bir tabip idaresinde dispanser ve laboratuvar, Söke Havalisinde: Yirmişer 8 yataklık (Dispanser), Geyve'de: 50 yataklık bir hastane açılmıştır. ("Anadolu'da Hilâl-i Ahmer", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 146, 30 Mart 1337, Çarşamba, s.2) Yine yerel imkânlarla yapılan hastanelerin de varlığı söz konusudur. Haymana'da yaptırılan 500 yataklı mecruhin hastanesinin yapımında emeği geçen kaza kaymakamı, müftü bey, belediye reisi, belediye tabibi ve ahaliye Fevzi Çakmak gazete aracılığıyla teşekkürlerini iletmiştir. ("Haymanalılara Fevzi Paşa'nın Teşekkürü", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 257, 7 Ağustos 1337, Pazar, s. 2.) Boğazlıyan ahalisinin Yozgat'ta yapılan hastane için 100 lira bağışta bulunmaları yine övgüyle karşılanmıştır. ("Boğazlıyanlıların Hamiyetleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 260, 10 Ağustos 1337, Çarşamba, s.1.) Gazilerin tedavisi için lazım olan şişelerin dahi halk tarafından merkez kumandanlığına ya da en yakın hastaneye bağışlanmasının istendiği ve bunun en büyük insanî ve vatani hizmet borcu olduğunun vurgulandığı ("Şişelerinizi Vermek En Büyük Hayırdır", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 290, 12 Eylül 1337, Pazartesi, s.1.) bir dönemde, hastane yapmanın daha masraflı olması nedeniyle mümkün olmadığı söylenebilir. Veremle mücadele etmek için kurulmuş olan İstanbul Verem Mücadele Cemiyeti de gazeteye senede 11iraya cemiyete üye olunması için ilan vermiştir. İlandan anlaşıldığına göre, 1929 yılında, o güne kadar, üye sayısı 147 olan cemiyet ilanda ismen sayılan kişilerin katılmasıyla 157'ye yükselmiştir. ("Veremle Mücadele", **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1929 Pazartesi, s. 3)

şunlardır; Cumhuriyetten evvel bir memurin dairesiyle bir paviyondan ibaret olan Cerrahpaşa hastanesine 350.000 lira sarf edilerek 200 yatak alacak yeni bir daire ilave edilmiş, yine Cerrahpaşa verem hastanesi inşa olunmak üzere arsalar istihlak olunmuştur. Haseki kadınlar hastanesinde yarım kalmış olan Nureddin Bey paviyonu ikmal edilmiş, Zeynepkamil hastanesi binası icabına göre tadil ve tamir edilerek bu binada da bir hastane açılmıştır. Şehir dâhilinde Üsküdar, Kasımpaşa, Eyüp ve Karaköy'de olmak üzere alelade hastalıklar için dört, Edirnekapı, Beşiktaş ve Üsküdar'da süt ve mektep çocukları için üç olmak üzere toplam yedi dispanser faaliyete geçirilmiştir. Yerebatan'da ayrıca bir de verem dispanseri yapılmıştır. Şehir haricinde Ağva, Ömerli, Karacaköy, Kemerburgaz, Mahmutbey, Samandra, Çatalca, Büyükçekmece, Silivri, Istranca, Şile ve Kartal kasaba ve köylerinde on iki dispanser açılmıştır. Beyoğlu'nda bir sıhhi imdad heyeti teşkil edilerek ani vakalarda sıhhi tedbirler alacak bir kurum ittihaz edilmiştir. Belediye hastanelerinde senelik vasati 60.000, merkezdeki dispanserlerde 30.000 ve belediye hekimlerince 50.000 kişi muayene ve tedavi olunmuştur. Senede ortalama 75.000 kişiye muhtelif aşılar tatbik edilmiştir.²⁶ O dönemde, tüm Türkiye'de başka örneğine rastlanmayan, İstanbul Edirnekapı'daki sıhhat merkezi, hudutları içerisindeki 20 bin nüfusu hastalıktan korumak için faaliyetlerde bulunmuştur. Burası özellikleri itibariyle ne bir hastane ne de bir dispanser değildir. Modern koruyucu hekimlik ve aile hekimliği uygulamasının bir arada görüldüğü bu sıhhat merkezinde yetkililerin görevleri, hudutları içindeki dokuz mahallede yaşayan nüfusu hastalıktan korumaktır. Merkezde, her ailenin ayrı bir dosyası olup bu dosyada; ailenin oturdukları ev ahşap mıdır, kâgir midir, kaç odalıdır, ev rutubetli midir, ne zamandır bu evde oturuyorlar, ne kadar kira veriyorlar, aile reisi ne iş yapar, ne kadar kazanır, sıhhati nasıl, hasta ise hastalığı nedir, eşi nasıldır, kaç çocukları vardır, okula gidiyorlar mı, durumları nasıldır gibi daha nice bilgi kayıt altına alınmıştır. Bu bilgiler ışığında hemşireler her gün çantaları ellerinde kapı kapı dolaşarak her şeyden evvel hastalıkları önlemek üzere çalışmışlardır. Mesela yatak odası

²⁶ “10 Senede İstanbulda Neler Yapıldı?”, **Akşam**, 30 Teşrinievvel 1933 Pazartesi, s. 6.

güneş görmüyorsa nasihatle odayı değiştirmek, evde gebe varsa ona bakmak, yeni doğmuş bebek varsa ona bakmak, bir hastalığı olanı muayene ederek ilaç vermek hep bu hemşirelerin görevi olmuştur. Bir ay içerisinde 1164 kişiye ekmek, et, süt, ilaç, kundak, peynir, yoğurt, balıkyağı, şeker, kömür, saat dağıtılmıştır. Hastanın merkeze gelmesi beklenmeden, hastayı gidip arayıp bulan ve özellikle hastalık doğurabilecek sebepleri kökünden kurutmaya çalışan bu müessesese, bütün hastalıklarla mücadele edebilecek her türlü teçhizata ve mütehassıslara sahiptir. Son on bir ayda sadece kendi mıntıklarında 460 konferans verilerek propaganda da ihmal edilmemiştir. Bölgede bulunan sekiz mektepteki öğrenciler de müessesenin devamlı takibi altındadır.²⁷

Taşralardan tedavi için zaman zaman birtakım fakir kimseler İstanbul'a gönderilmektedir. Hâlbuki bunlardan bir kısmının buldukları yerlerde tedavi edilebilecek vaziyette oldukları görülmüştür. Dâhiliye Vekâleti, bu hususta alakadarlara emir vererek bundan sonra İstanbul'da tedavilerini icap ettirdiğine dair doktor raporu olmayan acezenin gönderilmemesini bildirmiştir.²⁸

Bu dönem içerisinde Anadolu'da açılan doğumevlerinden Çorum'da olanı ziyaret eden Cevdet Baykal, hastaneye sadece Çorum'dan değil kazalardan köylerden hatta komşu vilayetlerden akın akın hasta geldiğini belirterek, hastanenin fiziki şartlarından övgüyle bahsetmiştir.²⁹

²⁷ "Edirnekapı Sıhhat Merkezinde Bir Saat", **Cumhuriyet**, 14 İkincikânun 1937 Perşembe, s. 6.

²⁸ "İstanbul'a Tedaviye Gelenler Hakkında Bir Tamim", **Cumhuriyet**, 7 İkincikanun 1938 Cuma, s. 2.

²⁹ "Memleket Postası: Çorumun En Değerli Kurumu", **Ulus**, 29 Sonkanun 1935, Salı, s. 5. Bundan bir süre önce Zonguldak Hastanesiyle ilgili olarak verilen bir gazete haberinde; 100.000 lira harcanarak yapılan hastanede çok lezzetli ve temiz hasta yemeği çıktığından bahsedilmiş, fakat hastanenin elektriğinin bulunmadığından ve bunun hastanenin tenvirat ve röntgen çekimlerine engel olduğundan bahsedilmiştir. ("Zonguldakta Muhtelif Ziyaretler-Zonguldakta Memleket Hastanesi Cidden Mükemmeldir Yalnız Buraya Elektrik Gelmelidir", **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1929 Cumartesi, s. 2.) Ordu'daki devlet hastanesinden ise güzel ve modern denilerek övgüyle bahsedilmektedir. Bu hastane sadece kendi halkına değil civar şehirlerdeki hastaların tedavisini de yapmaktadır. Hastane 1927 senesinden 10 Eylül 1933 tarihine kadar 10 ameliyat ve 2156 poliklinik olmak üzere 2756 hastanın kabul ve tedavisini yapmıştır. Hususi muhasebe tarafından yapılan hastane, 40 yataklı olup 70.000 liraya mal olmuştur. Hastane şehirden 3 km. uzakta olduğundan, hastaları ücretsiz olarak taşıyan kamyonlar hizmete konulmuştur. Ameliyathane ve hasta odaları gayet mükemmel olan hastanenin tek ihtiyacı elektrik tesisatıdır. ("Ordunun Güzel Hastanesi-Yalnız Ordu Şehrinin Değil Civar Vilayetlerin de İhtiyacını Temin Ediyor", **Akşam**, 16 Teşrinievvel 1933 Pazartesi, s. 6.)

Tablo 10. 1923-1940 Yılları Arasında Yataklı Sağlık Kurumları Ve Hasta Yatağı Sayısı³⁰

	1923	1925	1930	1935	1940
Kurum sayısı	86	167	182	176	198
Artış oranı (%)	-	94.18	8.98	-3.29	12.50
Hasta yatağı sayısı	6437	9561	11398	13038	14383
Artış oranı (%)	-	48.53	19.21	14.38	10.31
Bir hasta yatağına düşen nüfus	1920	1360	1260	1240	1240
Azalış oranı (%)		29.16	7.35	1.59	-

B. Salgın Hastalıklarla Mücadele

Salgın hastalıklarla mücadelenin ilk ayağını halkı, hastalıklar, belirtileri, bulaşma ve korunma yolları ile tedavi usulleri konusunda bilgilendirmek oluşturmuştur. Dönemin gazete ve dergilerinde özellikle sâri hastalıklar, genellikle konunun uzmanı bir doktor tarafından, uzun uzun anlatılarak halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Tabii bilgilendirmenin bir aşaması da doktorların bu hastalıklarla ilgili olarak bilgilendirilmesidir. Örneğin frengi hastalığıyla ilgili olarak doktorları eğitmek için bir kurs tertip edilmiştir. 1929 yılında genişletilen frengi mücadelesi için Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gönderilen doktorlara mahsus Guraba Hastanesi'nde verilen kursun bir ay daha uzatıldığı gazetede haber verilmektedir. Kursta, kayıtlı olmadan da

³⁰ SSYB, **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Yayın No 422, Ankara, 1973, s. 18-22'den nakleden; Yasemin Yeginboy, Şevket Sayın, "Cumhuriyet Döneminden Günümüze Sağlık Politikaları ve Sorunları", **2. Ulusal İktisat Kongresi**, 20-22 Şubat 2008, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir-Türkiye. (Erişim)http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/yeginboy.pdf, 16.5.2012

dersleri takip eden doktorlar vardır. Bir ay sonra bu doktorlar Sıhhiye Vekâleti'nin tensip edeceği mücadele mıntıklarına gideceklerdir.³¹

Genel sağlık konularıyla ilgili olarak halkın sağlık bilgisini iyileştirmek amacıyla çok sayıda afiş, broşür, kitap ve dergi bastırılarak dağıtılmıştır. 1923 ile 1948 yılları arasında 730.000 afiş basılıp 700.000'i dağıtılmış, 5.150.000 broşür basılıp 5.000.000'u dağıtılmış ve 146.000 kitap ve dergi basılarak dağıtılmıştır.³² Halkı bilinçlendirmek için ücretsiz piyesler tertip etmek de başvurulan uygulamalardandır. Örneğin, İstanbul deri ve zührevi hastalıklar mücadele cemiyeti, gençliği bu felaketlerden korumak için liselerde, üniversitede ve camilerde konferanslar vermiştir. İstanbul valisinin yardımıyla zührevi hastalıkların güzel bir temsili olan piyesin her hafta Salı günü parasız olarak halka gösterilmesine karar verilmiştir. Halkevlerinde de bu hastalıklara karşı mücadeleye başlanmıştır.³³

Özellikle halkın bilgilendirilmeye çalışılmasının sebebi, geçmiş yılların eğitim sistemi ve uzun savaşları yüzünden halkın, okur-yazarlık, okul ve öğretmen bakımından oldukça fakir, dolayısıyla cehalet ve bilinçsizlik içinde olmasıdır. Sağlık da dâhil olmak üzere birçok konuda batıl inançlara sahip olan halk, bu yüzden modern tıbbı itibar etmediği gibi; şehirlerde bile, hastane, dispanser, doktor, hemşire, eczane ve ilaç gibi modern tıbbi imkânlar ya yoktur ya da çok azdır.³⁴ Bu yüzden hem modern tıbbın gerektirdiği önlemleri almak hem de buna halkın itibar etmesini sağlamak gerekmektedir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında sağlık politikası takip etmek demek; bir yandan da halkı eğiterek bilinçlendirmek politikası demektir, yüzyılların alışkanlığıyla başına gelen her türlü kötülüğü ve hastalıkları takdir-i ilahi olarak yorumlayan zihinleri modern tıbbı yönlendirip alıştırmak demektir. Halkı bilgilendirmek için, muallimlerin de desteği sağlanarak halk aydınlatılmaya çalışılmıştır.

³¹ “Frengi Mücadelesi-Şehrimizde Açılan Kurs Bir Ay Temdit Edildi”, **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1929 Cumartesi, s. 2.

³² Anonim, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ**, 1973, s. 224'den nakleden; Gümüşçü, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş”.

³³ “Deri ve Zührevi Hastalıklarla Mücadele”, **Ulus**, 6 Şubat 1935 Çarşamba, s. 3.

³⁴ Gümüşçü, **a.g.m.**

29 Aralık 1923 tarihinde Bozok mebusu Ahmed Hamdi Bey'in T.B.M.M.'ye verdiği soru önergesi, içeriği itibariyle sâri hastalıkların sağlık ve nüfus politikaları ile ilişkisini ortaya koyar niteliktedir. Ahmed Hamdi Bey; "Kaza ve nahiye merkezlerinde aşı yapılıyor mu? Kimler vasıtasıyla yapılıyor? Bunun için vekâlet ne gibi tedbirler almış ve almayı düşünmüştür?" diye sormaktadır soru önergesinde. Bir ülkedeki vefat ve doğumların, milletin geleceğini tayin edecek iki ölçü olduğunu bildiren vekil, bir milletin ancak doğumları arttırıp vefatları azalttığında istikbalinden emin olabileceğini söyler. Ölüm oranları artıp, doğumları azalan milletlerin ise geleceği sönmeye mahkûmdur. Anadolu vefatların çok doğumların az olduğu bir memlekettir. Anadolu'nun bu geniş ve zengin arazisinde olması icap eden en az 60-70 milyon Türk'ün yerine o dönemde tahminen 7-8 milyon Türk kalabilmiştir. Bu müthiş eksikliğin en büyük sebebi ölümlerin çokluğu ve doğumların azlığı ve buna bir çare düşünülemediği olmasıdır. Bu azim belanın önüne geçilememiştir. Anadolu'da bu büyük belayı ortaya çıkaran sebeplerin başlıcası ve en önemlisi sıtma, frengi ve verem hastalıklarıdır. Anadolu'nun bu üç büyük derdi ortadan kaldırılmadıkça, bu üç imhakar belanın önüne geçilemedikçe ne eğitim, ne sanat, ne ziraat ve ne de iktisat gelişme gösteremez. Vekil bey, Anadolu'da verem hastalığının yüzde kaç oranında olduğuna tam olarak vakıf değilse de inceden inceye araştırılması gerektiğini düşünmektedir. Sıtma hastalığının %30'dan %50'ye kadar; frengi belasının da, askere alma işlemlerinden elde edilen bilgilere nazaran, %10-15 derecesinde olduğunu tahmin etmektedir. Dolayısıyla Anadolu'da milyonlarca nüfus sıtmalı ve oranı %5 olarak kabul edilse bile, 50.000 kadar nüfus frengilidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin asli unsurunu oluşturan Anadolu ahalisinin maruz bulunduğu bu büyük belaların her şeyden önce ortadan kaldırılması, milli vazifelerin en öncelikli ve en acil olması gerektiğinden, vekil bey Sıhhiye Vekâleti'ne şu sualleri sormuştur:

1. Anadolu'da verem hastalığı ne miktardadır? Bu konuda net ve doğru bilgiler var mıdır? Bunun için ne gibi tedbirler düşünülmüştür?

2.Anadolu'da sıtma ne miktardadır ve tahmin edilen miktara yeterli kinin var mıdır? Vilayet, sancak, kaza, nahiye merkezlerinde kinin bulunduruluyor mu? Fukara olanlara parasız verilmesi düşünülüyor mu?

3.Frengi hastalığı miktarı hakkında net bilgi ve istatistik var mıdır? En az 50.000 frengilinin her birine 275 santigrat hesabıyla 14 milyon santigrat miktarda salvarsen lazım olduğuna göre bu miktarda salvarsen var mıdır?³⁵

Bütün salgın hastalıkları için aşılama, günümüzde de hâlâ önemini koruyan, çok önemli bir koruyucu sağlık önlemidir. Fakat bu konularda halkın istekli ve bilinçli olması önemlidir. Örneğin, 1930'da İstanbul'da artan difteri vakaları üzerine belediye hekimlerinin serum yapmaya başlamalarına rağmen, bazı ailelerin durumun ciddiyetini anlamadıklarından hekime başvurmadıkları görülmüştür. Gizli kalan difteri vakalarının tespiti için ciddi şekilde çalışma planlanarak hastalığı haber vermeyenlerin cezalandırılmasına karar verilmiştir.³⁶ İlerleyen zamanlarda difteri vakalarının çoğalması üzerine belediye bu hastalığın yayılmasına mani olmak üzere on iki yaşına kadar bütün çocuklara difteri aşısı yapılmasına karar vermiş ve bunun için icap eden tertibatı almıştır. Gazetede ilan edilen tertibata göre, altı yaşını geçmiş olup mektebe devam eden çocuklara bu aşı mekteplerinde tatbik edilecektir. Daha küçük yaştakiler için de dört aşı istasyonu tesis edilmiştir. Çocuklarının sıhhatini düşünen aileler altı yaşından aşağı olan küçükleri bu istasyonlara götürüp parasız aşılabileceklerdir.³⁷ Difteri aşısı tatbikatına devam edildiği ilerleyen zamanlarda haber verilmiştir. Fakat sıhhiye müdürünün beyanı bize halkın bilinçlenmesinin önemini tekrar gösterir niteliktedir; *"Tesis ettiğimiz aşı istasyonları maalesef çok iş yapmamaktadır. Anneler babalar çocuklarını aşılatma üzere getirmiyorlar. Hâlbuki mesele mühimdir. Bütün çocukların aşılanması lazımdır."*³⁸

³⁵ BCA 030.10.00.00.6.34.29

³⁶ "Difteri Çoğaldı", **Akşam**, 3 Nisan 1930 Perşembe, s. 3.

³⁷ "Çocuklarınızı Kuşpalazına Karşı Aşılatınız", **Ulus**, 21 Şubat 1935, Perşembe, s. 3.

³⁸ "Difteri Aşısı Tatbikatı İlerliyor", **Ulus**, 27 Şubat 1935, Çarşamba, s. 3

1. Sıtma İle Mücadele

Sıtma, Anadolu'da antikçağlardan beri çok sık olarak rastlanan bir hastalıktır. Osmanlı Devleti döneminde de en önemli sağlık sorunlarından birisi olmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında yapılan araştırmalara göre çok yaygın olan bu hastalık, savaş sonrasında Hicaz, Irak gibi ülkelerden gelen askerlerle daha da artmıştır. Milli Mücadele döneminde askerlerin %40'ı sıtmaya yakalanmıştır.³⁹ Bu dönemde özellikle Bursa, Eskişehir, Afyon, Haymana, Ankara, Porsuk ve Sakarya bataklıkları civarında çarpışan orduda sıtma artmaya başladığından buralara koruyucu kinin dağıtılarak hastalığın yayılması önlenmiştir. Daha sonra Ankara, İzmir, Aydın, Adana, Antalya, Diyarbakır, Samsun, Trakya ve İstanbul'da yayılmaya başlayan sıtmayı önlemek için Darülfünun hocalarının da katılacağı bir Sıtma Mücadele Komisyonu kurulacaktır.⁴⁰

Milli mücadele dönemi gazetelerinden birisinde, halkı bilgilendirmek amacıyla sıtma hastalığı hakkında yönlendirici bilgiler verilmiştir. Haberde, Ankara civarına sıtma mevsiminin geldiği haber verilerek, son günlerde Ankara'da sıtma vukuatının her zamanki gibi çoğaldığından bahsedilmiştir. Hastanelerde, evlerde birçok vukuata tesadüf edilmekte ve hastaların kendilerine iyi bakmaları tavsiye edilmektedir. Sıtma hastalığına sivrisineklerin neden olmasına rağmen, o dönemde bütün Anadolu'da, hatta akli başında olanlarda bile, sıtmanın mideden yiyecekte geldiği yönünde yanlış bir inanış vardır. Daha da garibi rakı ile konyağın sıtmayı engellediğine inanılmasıdır. Sıtma sivrisinekten geldiğinden korunma için ilk çare sivrisinekten sakınmak, yani cibinlik içinde yatmaktır. Fakat bu da yeterli olmayacağından, en iyi çare mevsimin devamı boyunca sürekli kinin almaktır. Gazete bunun ölçüsünü de şöyle vermiştir; önceleri haftada aralıklı iki gün yarımşar gram, diğer günlerde de yirmi santigram kinin. Bu takdirde ilk haftadan sonra mideyi arada sırada fasılalarla dinlendirmek, 20-25

³⁹ "Sıtmayla Mücadele Hız Kazanıyor", *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)*, Cilt 1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 85.

⁴⁰ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 1330-1331.

santigramı geçmemek üzere küçük fasıllarla kinine devam etmek lazım gelir.⁴¹

Sihhiye Vekili Doktor Refik Bey ile yapılan bir mülakatta, kendisine sıtma ile mücadele için neler yapıldığı sorulmuştur. Vekil cevabında, aslında sıtma dâhil bütün hastalıklarda, hastalıklarla mücadelenin sadece doktorun işi olmadığını belirterek tamamlayıcı önlemlerin öneminden bahsetmiştir. O'na göre; sıtma mücadelesi için yalnız tabibin himmetine güvenmek kâfi değildir. Bu hastalığa sebep olan menbalar kurumadıkça ve o menbaların kurummasını temin edecek vesait elde edilmedikçe doktorların vazifesi yalnız sıtmalıyı tedaviye münhasır kalmaktadır ve kalacaktır. Esasen sıtma mücadelesindeki muvaffakiyet, memleketin genel ilerlemesine ve medeniyetine bağlıdır. Ziraat usulünün ıslahı ve nafiaya ait ıslahat, sıtmaya karşı mücadeleyi kolaylaştıracak ve bu terakkیاتla mütenasiben sıtmanın imhasında muvaffakiyet sağlanabilecektir. Sıtmanın sosyal bünyede yaptığı tahribatin biran evvel önüne geçilmesi ve mücadelenin etkili olması, halkın refahı için yapılanlarla uygundur.⁴²

Dr. Ekrem Hayri Bey tarafından Antalya civarında yapılan araştırmada; 1921 yılında nüfusu 200.000 olarak tahmin edilen bu vilayette sıtmalı sayısının 172.000'e yaklaştığı ve altı ay içinde Söke, Koçarlı, Burdur, Yenipazar, Bağarası ve diğer yerlerde sağlık kuruluşlarına müracaat eden hastaların % 70'inin sıtmalı olduğu belirtilmektedir.⁴³ Sıtmayı adeta "mili bir düşman" olarak niteleyen Dr. Hasan Ferid, Anadolu'nun sıtma yüzünden için için öldüğünü düşünmektedir. Yapılan tetkikat, güney bölgesinde nüfusun gündün güne azaldığını ve halkın %100 nispetinde sıtmaya tutulduğunu göstermektedir. Anadolu'daki sıtma vakalarının ehemmiyetini ne Türk ne de dünya sıtma mütehassıslarının uzun zaman idrak edemedikleri anlaşılmaktadır. Sıtma coğrafyasından bahseden en büyük mütehassıslar, başta Lodran gibi sıtma mikrobuunun kâşifi de olduğu halde, hepsi güney Avrupa'dan

⁴¹ "Ankara Hayatı: Sıtma Mevsimi Başladı", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 48, 20 Temmuz 1336, Salı, s.3.

⁴² "Sihhiye Vekili Refik Beyefendi İle Mülakat", s.1.

⁴³ Anonim, **İstatistik Göstergeler**, 1923-1991, Başbakanlık DİE Yayını, Ankara 1992, s. 103'den nakleden; Gümüşçü, **a.g.m.**

başlayarak Rusya'ya kadar ve Afrika'dan başlayarak Hindistan'a kadar geniş bir sıtma haritası yaparsalar da Anadolu'dan pek az bahsetmişlerdir. Anadolu sıtması hem Türk tabipler ve hem de sıtma âlimleri için tamamıyla meçhul kalmıştır. Sıtma Türkiye'de en fazla tahribatını Akdeniz ve Karadeniz sahilleriyle dâhilde büyük şehirlerin yataklarını teşkil eden vadilerde yapmıştır. Bilhassa Anadolu'nun güneyi bu müthiş afetin en fazla tehdidi altında bulunan mıntıkadır. Sıtmanın elini kolunu sallayarak hüküm sürdüğü yerlerde beşeriyetin inkişafına imkân yoktur. Sıtma nüfusun artmasına mani olduğu gibi, kanlarını sıtma mikropları yiyen cılız, kansız, zayıf adamlardan bir gelecek kurulamayacağı ve maddi bir emek beklenemeyeceği de ortadadır. Bu hastalığın, Anadolu'nun güneyinde %100 nispetinde mevcut olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bahsedilen bölgede hiçbir insan görülemez ki, hayatında bir defa olsun sıtmaya yakalanmamış olsun. 100.000 nüfusu olan Adana vilayeti her sene bu yüzden binlerce kurban vermekte ve bilhassa hastalığın bu kadar yaygın olması iktisadi nokta-i nazardan da pek mühim zararlara yol açmaktadır. 100.000 nüfusun 90.000'inin senede yalnız bir defa sıtma nöbetine tutulduğu düşünülürse, bunların bir günlük istirahatını toplam istihsalatından düşürmek icap eder. Hâlbuki sıtmalılar senenin hemen hemen yarısına yakın günlerini yataklarında geçirmektedirler. Bu halde sıtma istihsalatı yarı yarıya azaltıyor demektir. Buna sıtmadan ölenlerin iktisadi hayatta açtığı büyük zararı da ilave edilecek olursa, genç Türkiye'nin en büyük derdinin ne olduğu kendiliğinden anlaşılabilir. Bazı bölgelerde "sıtma mezarlığı" diye bir mezarlığının olması, mühim bir tehlikeye maruz bulunduğunu gösterir niteliktedir. Hükümet görevlilerinin sıtmayla ilgili devam eden olumlu söylemlerine karşın verilen teknik bilgiler de, hakikatin çok feci ve cidden acınacak bir vaziyette olduğunu gösterir. Örneğin, sıhhiye müdüriyyetinin 100 kilo kininle 100.000 kişinin dört ayda muayene edilerek sıtma istilasından kurtarıldığına dair sık sık verdiği beyanatına bakılırsa, bir sıtmalıyı bir gram kinin tedavi edebilmektedir. Oysa bir gram kininle bir sıtmalının tedavi edilemeyeceğini öğrenmiş olan halk bile han ve sokakta yatan hastalara da bakarak bu tevziin sırf yanlış bir zihniyetle yapılmış basit bir reklam olduğunu anlamıştır. Ayrıca verilen bilgilerden, sıtmanın diğer

hastalıklar içerisindeki oranının %60-70 olduğu da anlaşılmaktadır. İstatistiklere inanılmaması gerektiğini tekrar belirten doktor, sıtma mücadele heyetinin Adana'da sıtmanın istilası şeklinden kurtarıldığına dair olan bazı beyanatına itibar edilmemesini ve mücadeleye her yerden evvel güney vilayetlerden başlanmasını tavsiye etmektedir.⁴⁴

1923 yılı hükümet programında, ülkenin birçok yerinde mevcut olan bataklıkların, mevcut halleriyle halkın sıhhatine düşman olan mikropların yatağı olduğu ifade edilmiştir. Buralarda eğer gereken yapılırsa civar ahali için bereketli olacaktır. Fakat maalesef, bütün bu ihtiyaçların bütçeden temini için gereken ödenek henüz mevcut değildir.⁴⁵ Yine de, 1925 yılından 1938 sonuna kadar 1.161.215 m. uzunluğunda kanal açılarak toplam 66.375 hektar bataklık kurutulmuştur. Bundan başka sadece 1925 yılında sıtmaya karşı halka, en fazla İzmir (125 kg), Konya (118 kg) ve Adana (107 kg) olmak üzere dönemin 71 vilâyetinde toplam 2.274 kg kinin dağıtılmıştır. 1938 yılında ise, 4.238 köyde 2.514.282 kişi muayene edilerek 9.075 kg kinin dağıtılmıştır.⁴⁶

1924 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Refik Saydam başkanlığında "Sıtma Mücadele Komisyonu" kurulmuştur. Komisyonun hazırladığı raporda, sıtma yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli sağlık sorunu olarak ele alınmış ve sıtmayla mücadelenin esasları belirlenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda hastalığın en yoğun olarak rastlandığı Ankara, Adana, Aydın ile ardından Bursa ve Balıkesir'de sıtmayla mücadele çalışmalarına başlanmıştır. 1926 yılında başka hiçbir dönemde görülmeyecek bir ilgiyle sıtma meselesine yoğunlaşan hükümet, Sağlık Bakanlığı bütçesinin %10-20 arasında değişen bir bölümünü bu hastalıkla mücadeleye ayırmıştır. Almanya'dan davet edilen Prof. Dr. E. Martini ve Dr. H. Vogel Türkiye'deki sivrisinek türlerini inceleyerek, hastalıkla etkin mücadele yöntemlerini

⁴⁴ Dr. Hasan Ferid, "Anadolu'yu Kasıp Kavuran Bir Müthiş Hastalık:Sıtma", **Resimli Ay**, Cilt 1, Sayı 10, Teşrinisani 1340 (R)(Kasım 1924)

⁴⁵ **Hükümetler ve Programları**, s. 16.

⁴⁶ Anonim, **Türkiye Cumhuriyeti Devleti Devlet Salnamesi**, 1926, s. 282-284; Muhittin Celal Duru, **Sağlık Bakımından Köy ve Köycülük**, Ankara, CHP Yayınları, 1942, s. 89'dan nakleden; Gümüşçü, **a.g.m.**

belirlemiştir.⁴⁷ Sıtma komisyonunun üyeleri; Sıhhat Bakanı başkan olmak üzere, bakanlık müsteşarı, hıfzıssıhha umum müdürü, sıtma mücadelesi müfettişi, Adana sıtma enstitüsü müdürü ve on bir mücadele mintikası başkanlarıdır.⁴⁸ 1935 yılında, sıtma mücadele heyetleri başkanlarının iştirakleriyle sıhhat bakanlığında her yıl olduğu gibi toplanan, sıtma mücadele komisyonu o yılki toplantısını yapmağa başlamış ve önceki yıl alınan tedbir ve çalışmaların verdiği sonuçları tetkik etmiştir. Komisyon takip eden yılın çalışma programı üzerinde de meşgul olmuş ve gereken yeni tedbirleri almıştır.⁴⁹ Bu komisyonun, her yıl ilkbahar aylarından itibaren mintikalarda umumi muayeneler yaparak tespit ettikleri sıtmalıların tedavilerini gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.⁵⁰

Sel baskınları ve nehirlerin düzenli olarak kullanılmayışı yüzünden ülkede meydana gelen bataklıklar her yıl önemli miktarda can kaybına yol açmaktaydı. Aslında birer kalkınma aracı olması gereken nehirler, Türkiye’de ölümlere yol açıyordu. Sıtmaya karşı mücadele için yapılanların fayda vermemiş olduğu görülerek, sistemli bir mücadele başlatmak için Meclis’e Tekirdağ milletvekili Cemil Bey, Çatalca milletvekili Şakir Bey, Edirne milletvekili Faik Bey ile Bolu milletvekili Fuad Bey tarafından 1924 yılında on yedi maddelik kanun teklifi sunulmuştur. Teklifte sunulan maddelerden bazıları şöyledir: her vilayet merkezinde Sıhhiye müdürünün başkanlığında bir komisyon kurulması; komisyon sıtma menbaı olan durgun sular, bataklıklar ve gübreliklerin kurutulması, tedbirler alınması ve ilaç dağıtımıyla görevlidir; sağlık tarlaları kurulur ve bunlar kaza merkezlerinde toplanır; sağlık tarlalarının ziraati imece usulüyle yapılır; bin dönümden fazla tarlası olanlar ekecekleri sağlık tarlası hasılatını idareye teslim ederler; komisyon, üç günü geçmemek şartıyla halkı bedenen çalıştırabilir.⁵¹ Bu kanun teklifi kabul edilmemiş fakat sıtma konusuna tekrar dikkat çekmiştir.

⁴⁷ “Sıtmayla Mücadele Hız Kazanıyor”, s. 85.

⁴⁸ “Sıtma Komisyonu Çalışmasını Bitirdi”, **Ulus**, 12 Mart 1935, Salı, s. 1.

⁴⁹ “Sıtma Komisyonu Toplandı”, **Ulus**, 11 Mart 1935, Pazartesi, s. 3.

⁵⁰ “Sıtma Mücadelesinde Umumi Muayeneler”, **Ulus**, 1 Nisan 1936 Çarşamba, s. 2.

⁵¹ Veysi Akın, **Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay (1885-1963)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s. 63-66.

1 Kasım 1924 tarihinde sıtma hâla mücadele edilen hastalıkların başında gelmektedir. O yıl içinde, sıtmaya karşı başlı başına bir uğraş dönemine girilmesi planlanmıştır. Meclis'te, nüfusun korunması ve sağlık içinde bulundurulması ve çalışanların sağlıklı ve canlı olmasını sağlayıcı önlemlerin en başında sıtma mücadelesinin bulunması gerektiği ifade edilmiştir.⁵² O dönemde Türkiye'nin bünyesini kemiren sıtma Avrupa şehirlerinde o kadar nadirdir ki, sıtmalı bir adamı tıp talebesine gösterebilmek için klinikten kliniğe dolaştırmaktadırlar. İskandinavya'da, Almanya'da hemen neredeyse tesadüf edilmemektedir.⁵³

3 Ocak 1925 tarihli meclis oturumunda Bolu mebusu Falih Rıfki Bey, Ankara'daki sıtma salgını hakkında ne gibi tedbirlerin alındığına dair Sıhhiye vekili Doktor Mazhar Bey'den bilgi istemiştir. Ankara'da o seneki sıtma salgınının, bazen devletin faaliyetine kadar etki ederek, dairelerden bir kısmının bu yüzden felce uğradığı görülmüştür. Eğer o kış kati ve şümüllü tedbirler ittihaz edilmezse, takip eden sene tahribatın daha feci olacağı tahmin edilmektedir. Sıtma, Ankara'da devlet faaliyetini sekteye uğratan ve yeni nüfusun burada yerleşmesine mani olan bir afet halindedir. Falih Rıfki Bey, bu hususta neler düşünüldüğü ve yapıldığını Sıhhiye vekiline sormuştur. Sıhhiye vekili de, hakikaten bir önceki sene Ankara'da sıtmaya her zamankinden fazla rastlandığını ve büyük tesirler meydana getirdiğini ifade etmiştir. Daha önceki senelerde, Ankara'da mühim müesseseler tarafından yapılmış olan tetkikat neticesinde Ankara'nın bir sıtma mihrakı addolunamayacağı derecede sıtmasının hafif olduğu raporlarda derç edilmiş iken, birden bire büyük tezahüratla meydana çıkmıştır. Gerçi bu hadise yalnız Ankara ve civarında vaki olmamış, hatta hariç memleketlerde, Fransa'da ve ve sair yerlerde de bütün hükümeti ve halkı alakadar edecek kadar sıtma

⁵² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D. II, Cilt 10, Sayı 1'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, s. 143.

⁵³ "Konferanslar-Doktor Besim Ömer Paşa'nın Nüfus Siyaseti Hakkında Mühim Bir Konferansı: Birbirimizi Aldatmayalım", **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, Cilt 5, Sayı 50, Sene 15, Teşrinievvel 1925, s. 200-203. Fakat bundan bir süre evvel yine aynı dergide yayımlanan bir makalede, sıtma mücadelesinin kinin azlığından dolayı tüm dünyada müşkül bir hale geldiği haber verilmiştir. ("Malarya Mücadelesi ve Kinin Fikdani", **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, Cilt 3, Sayı 36, 15 Ağustos 1924, s. 396-398)

vukuatı meydana gelmiştir. Vekil bey, buna karşı yapılan tedbirler merkezi hükümet olan Ankara'da ve bütün Türkiye'de sıtma mücadelesi için atılmış bir adım olmakla beraber merkezi hükümet olmak itibariyle daha ziyade faaliyete geçileceğini söylemiştir. Bütün devlet mekanizması çarkının işlemesine mani olacak derecede tesirler yaptığı görülen sıtmanın Ankara'da fevkalade mücadeleye tabi tutulması, bütün Türkiye'nin ve bütün halkın faydası için şarttır. Onun için Ankara'ya büyük ehemmiyet atfedilmiştir. Bu hususta bir sıtma mücadelesi kanunu tertip edilmiş ve Sıhhiye Encümeninde müzakeresi ikmal edilmiştir. Bununla ilgili başka kanunlar ve talimatnameler de mevcuttur. Bunların tatbikatına geçebilmek için, kanunun ve bütçenin çıkması lazımdır. Bir takım acil tedbirler için de 1924 bütçesi dâhilinde tasarruf edilebilen fasılların paralarından almak gerekmektedir. Sıtma ile mücadelenin birçok alanda yapılması gereği de malumdur. Sıtma birçok insanların kanında mevcuttur, başlangıçta insanlardaki kaynağı temizlemek, kanındaki mikropları kurutmak için kinin kullanmak lazımdır. İnsanların kanındaki sıtmayı bir yerden diğer bir yere nakletmek suretiyle sirayet vasıtası olan sivrisinekleri imha etmek lazımdır. Binaenaleyh durgun sular, bataklıklar için tedbir almak ve bunları ortadan kaldırmak lazımdır. Nitekim bütün bu husus ile iştigal etmiş olan Amerika gibi, İngiltere gibi büyük devletlerin 10-15 seneden beri bu sıtma mücadeleleri ile iştigal ettiklerinden bahseden vekil, bunun ehemmiyetini ve böyle az bir zamanda az bir tedbirle tamamen bu neticenin istihsal edilmesinin mümkün olmadığını ve bunun için de zamana ve büyük işlere ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. O dönemde, alınan tedbir iki şekildedir. Birisi kışın yapılabilecek olan tedbir ki, o da sivrisineklerle mücadele meselesidir. Fennin kabul ettiği ve o zamana kadar bununla mücadele eden devletlerin istihsal ettiği şekliyle kışın ölmemiş ve şurada burada izbelerde, bodrumlarda saklanmış olan sivrisinekleri muhtelif vesaitle yok etmek ve bahar gelir gelmez tekrar faaliyete geçerek zarar vermelerine meydan vermemek ilk tedbirdir. Bunlarda yüksek miktarda tenasül özelliği vardır. Bu husustaki hassalarını azaltmak için bir tedbir mevcuttur. Bu tedbir gerçi Türkiye'de ve hele Ankara'da sonuç vaat etmeyen bir tedbirdir. Çünkü gayet muntazam evlerde, muntazam bodrumlarda

yapılacak olan bir takım kimyevi maddelerin buharı ile mahvedilecek olan sivrisineklerin her tarafı delik deşik olan evlerde yapılacak ameliyatla mahvolmayacağı tabiidir. Bu tedbirlerden büyük bir fayda istihsal edilmemekle beraber çok pahalı bir tedbir olmadığı için bunun derhal tatbikine başlanmak üzere iki komisyon içtimaa davet edilmiştir. Şehremanetinden ve Nafia Vekâletinden ilgili kişiler istenmiştir ki bu nokta-i nazardan Ankara'nın tetkik edilmesi gerekmektedir. Lağımların, suların, bahçelerin vesair yerlerin bu fen memurları tarafından tetkiki lazımdır. Şehremaneti sınırlarının dışında olduğu halde mutlaka önlem alınması lazım gelen mahaller için Nafia Vekâleti bütçesinin bataklıklar faslından karşılanması gereken şeyler de vardır. Ankara'yı alakadar ve müteessir eden sıtma mihrapları ve sıtmayı meydan getiren birçok sebep en fazla şehremaneti sınırlarının içinde olduğundan, aslında bu vazifenin mühim kısmı şehremanetin vazifesidir. Sıhhiye Vekâleti Ankara'yı sıtma mücadelesi mıntıkası ilan edecek, birtakım tesisat yapacak ve bu tesisatın başına da en muktedir addettiği uzman kişileri İstanbul'dan para vererek getirecek ve ikame edecektir. Sıhhiye vekili, Nafia Vekilinden, kendi komisyonlarına bir fen memuru vermesini istemiştir. Şehremaneti hududu haricinde olup da doğrudan doğruya hükümet tarafından yapılması lazım gelen kısımları tefrik edip, derhal kış olması münasebetiyle izalesi mümkün olan durgun sular varsa onların izale edilmesi düşünülmektedir. Nafia Vekâletinin 1924 bütçesinin, sıtma ile mücadele faslından üç beş lira kadar bir şey tefrik edilmiştir. İstanbul'da ve Türkiye dâhilinde bu hususta tecrübeli olan bazı doktorlar çağırılmıştır. Doktorlarca oluşturulan komisyon, Ankara'da iki komisyon halinde işe başlayacaktır. Komisyonun birisi sadece Ankara mesaisi ile meşgul olurken, diğerrinin de Türkiye'nin diğerr bölgelerinde bütçenin müsaade ettiği kadar ve durumun ciddiyetine göre önlemler alacağı bildirilmiştir. Verilen bilgilerde dikkat çeken noktalardan birisi, aynı dönemde sadece Ankara'da değil, Fransa ve diğerr dünya devletlerinde de aynı ciddiyette sıtma vakalarına rastlanmış olmasıdır. Yani, sıtma sadece Türkiye Cumhuriyeti için değil, gelişmiş ülkeler için de bir tehdittir. Nitekim Amerika ve İngiltere gibi ülkelerin de son 10-15 senedir bununla mücadele ettiği

bilinmektedir. Diğer bir tespit de Sıhhiye Vekili'nin sıtma mücadelesini belediyelerin vazifesi olduğunu vurgulayan cümleleridir; *"...bu noktai nazardan bu vazifenin kısmı mühimi şehremanetinin cümlei vezaifindedir, şehremanetinin bunu müdrük olarak, zaten kanunen de mükellef olduğu bu vezaifi ifa edeceğinden ümitvarım."* Merkezi hükümet ise meseleye şu açıdan yardım edecektir; *"Mamafih bu hususta dahi tevlidi mesainin faideli olacağına kani olarak, esasen Sıhhiye Vekâleti burasını sıtma mücadelesi mıntıkası ilan edecek ve birtakım tesisat yapacak ve bu tesisatın başına da en muktedir addettiği mütehasıs zevatı İstanbul'dan para vererek getirecek ve ikame edecektir."*⁵⁴

13 Mayıs 1926'da "Sıtma Mücadelesi Kanunu" kabul edilmiştir. Birinci maddede, *"Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye vekâletince sıtmalı olduğu ilan edilecek menatıkın istilzam eylediği faaliyet derecesine göre sıtma mücadelesine mahsus heyetler teşkil ve enstitü, laboratuar, hastane ve dispanserde sıtma mücadelesinde tavzif olunacak etibba ve küçük sıhhiye memurlarının tedrisine mahsus kurslar "tekâmül dersleri" tesis ve küşat olunur."* denmiştir. İkinci maddesine bakıldığında sıtmaya karşı topyekûn bir mücadele başlatıldığı ve bütün teşkilat ile müesseselerin Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ne bağlı olarak çalışacağı görülür. Üçüncü madde önemlidir; *"Kendi hesabına işleyen fakir köylülere, ameliyatı turabiye ile meşgul amele-i mükellefiye, kasaba ve şehirlerdeki fukarayı ahaliye ve sıtma mücadele mıntakası ilân edilen mahallerde lüzum görülen sair eşhasa Sıhhiye ve muaveneti içtimaiye vekâletince meccani kinin veya sair sıtma ilâcı tevzi olunur."* Altıncı maddeye göre; sıtmaya sebebiyet verebilecek su birikintilerinden, küçük bir çabayla kurtulmak mümkünse, köylerde ihtiyar heyeti şehirlerde belediyelerin yönlendirmeleriyle, bölge ahali çalıştırılır. On beş yaşından küçüklerle altmış beş yaşından büyük olanlar bu mükellefiyetten muaftır. Sekizinci maddede, *"sıtmalı olduğu ilan edilen menatıkta müessesatı hususiye ve umûmiyye ve çiftlik ve büyük arazi ashabı ve müstecirleri, amele ve müstahdemine fenni usul dairesinde meccanen*

⁵⁴(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c011/tbmm02011031.pdf>, 17.04.2012, s. 357-359.

kinin ve sair sıtma ilacı tevziine” karar verilmiştir. On üçüncü madde ile izalesi uzun zaman alacak menbaların üç kilometre yakınında bulunan yerleşim yerlerinin devletçe temin edilecek en yakın sıtmasız bölgelere nakline karar verilmiştir.⁵⁵

24 Mayıs 1928’de “13 Mayıs 1926 Ve 839 Numaralı Sıtma Mücadele Kanununa Bazı Mevat Tezyiline Dair Kanun” kabul edilmiştir. Birinci maddede, 1926 tarihli kanunun 17. maddesi gereğince mecburiyetleri yerine getirmeyenlerden alınacak cezaların miktarlarının her üç ayda bir Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’ne bildirilerek, her sene teşrinisani ve nisan aylarında da Büyük Millet Meclisi’nin onayına sunulacağı bildirilmiştir. İkinci maddede, her sıtma mevsiminin bitiminde sıtma mücadele işlerinde çalışan etibba ve sıhhiye memurları ile köy öğretmenleri ve köy ihtiyar heyeti üyelerine sıtma mücadelesi tertibinden 250 lirayı geçmemek üzere nakdi ve sıtma mücadelesinin faydalarını gösterir projeksiyon aleti, tablolar, mektep araçları gibi aynı ikramiyeler itasına Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye vekilinin görevli olduğunu bildirmiştir.⁵⁶ 1929 yılı harcama bütçesine bakıldığında, sıhhat ve içtimai muavenet vekâleti başlığında, sarî ve salgın hastalıklarla mücadele masrafı olarak (sarî ve salgın hastalıklar:90.000, tırahom:100.000, zührevî hastalıklar:300.000, cüzam:30.000, verem:65.000) 585.000 Lira ayrılmıştır. Sadece sıtma mücadelesi için ise 736.000 Lira verilmiştir.⁵⁷

Almanya’da gelen uzman Dr. Martini’nin önerisiyle, 1928’de Adana’da Sıtma Enstitüsü hizmete girmiş ve burada açılan kursta birçok doktor ve sağlık görevlisine sıtma savaş yöntemleri öğretilmiştir. Yine 1928 yılında Adana’da 20 yataklı bir sıtma hastanesi açılmıştır. Bunu aynı yıl Samsun’da, 1929’da İstanbul, Kocaeli ve Konya’da açılan sıtma mücadele heyetleri izlemiştir. 1938 yılında Balıkesir, Diyarbakır, Eskişehir, Mersin, Kayseri, Manisa, Maraş ve Trakya bölgesi sıtmayla mücadele kapsamına alınmıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yürütülen sıtma mücadelesinde

⁵⁵(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400839.pdf, 14.5.2012

⁵⁶(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc006/kanuntbmmc006/kanuntbmmc00601271.pdf, 17.04.2012

⁵⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima 2, Cilt 12, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 94.

heyetler, Nisan ve Kasım aylarında bölge halkını genel muayeneden geçirmiş ve teşhis ettikleri sıtma hastalarını tedaviye almışlardır. Bataklıkların kurutulması ve sivrisineklerle mücadele de bu paralelde yürütülen heyet çalışmalarındandır. Yapılan çalışmalarla Cumhuriyet'in başlangıcında %50'lere ulaşan sıtmalılı oranı, II. Dünya Savaşı yıllarına doğru büyük muvaffakiyetle %11'lere düşürülmüştür.⁵⁸ Örneğin, İstanbul sıtma mücadele mıntıkası reisi Asım Bey Kadıköy ve havalisinde o dönemde yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Reis bey, kendi refakatinde bulunan iki doktor, 16 sıhhiye memuru ve zaman zaman icabına göre işe aldıkları 20-35 ameleyle çalıştıklarını belirtmiştir. Faaliyetleri, ıslak arazi ve yaz mevsiminde sinek yetiştiren yerlerde sürfeleri imha edecek tedbirleri tatbik esasına dayanmıştır. İstanbul'da o zamana kadar sıtma yapan sivrisinek olmadığı düşüncesinin de böylece yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Yalnız Kadıköy ve civarında 14 mahalde sıtma yapan sivrisinek sürfelerine rastlanmıştır. Mücadelenin bir iki sene içinde sonuç vermesi beklenmektedir.⁵⁹

1932 yılında Konya'da sıtma vakalarının önceki senelere göre azaldığı, 5-6 bin sıtmalının kaldığı haber verilerek sebepleri şöyle sıralanmıştır; kuraklığın devam etmesi, sıtmalılıların geçen seneye nispetle azalması, su biriken yerlerin, kuyuların, havuzların mücadele memurları tarafından sıkı kontrole tabi tutulması. Mücadele laboratuvar şefi, sıtmanın korkunç bir hastalık olduğunu anlatmak için zaman zaman mekteplerde talebeye, Halkevi salonunda halka konferanslar vermektedir. Mücadele heyetinin faaliyetlerinden köylü memnundur. Çünkü evde, tarlada, harman yerinde kendisini muayene ve tedaviye gelen mücadele memurları vardır ve parasız kinin alabilmektedir.⁶⁰

Diğer salgın hastalıklarla mücadelede rastlanmayan bir uygulama olarak, İzmir'in Bostanlı ve Halkapınar bölgelerindeki bataklıkların

⁵⁸ "Sıtmayla Mücadele Hız Kazanıyor", s. 85.

⁵⁹ "Memlekette Sıtma Mücadelesine Hararetle Devam Ediliyor", **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1929 Perşembe, s. 2.

⁶⁰ M. Doğan, "Konyada Sıtma İle Mücadele" **Akşam**, 24 Ağustos 1932 Çarşamba, s. 6.

kurutulması masrafı olarak halktan cüzi bir para alınması düşünülmüştür. Bu paranın erkek başına bir ya da iki lira olması planlanmaktadır.⁶¹

7 Haziran 1935 tarihinde “Sıtma Ve Frengi İlaçları İçin Kanun” kabul edilmiştir. Birinci maddeye göre; kinin ve başka spesifik ve sentetik sıtma ilaçlarını, bunların hazırlanmış şekilde olanlarını, neosalvarsan ve benzeri terkipleri olan arsenobanzol mürekkeplerini ve bunların her türlü ispençiyari şekillerini ve frengi tedavisinde kullanılan bizmut ve cıva milhlerini memleket içinde yapmak, yaptırmak ve memlekete sokmak Türkiye Kızılay Cemiyeti’nin tekelindedir. Tekel altına alınan bu ilaçların listesi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yapılır ve Bakanlar Kurulu’nca onaylanır. İkinci maddeye göre, birinci maddede sayılan ilaçlar Kızılay cemiyetinden başkası tarafından gümrüklerden geçirilemez. Kaçak olarak sokulmak istenenler müsadere edilerek Kızılay cemiyetine verilir. Suçlu olanlardan beş liradan aşağı olmamak üzere malların değerine göre ceza alınır. Bu para muhbirlere ve müsadere edenlere verilir. Üçüncü maddeye göre, birinci maddede sayılan ilaçlardan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının tespit ettiği kadarı Kızılay Cemiyetince ülke içinde bulundurulur. Toptan satış fiyatları Bakanlık ve Cemiyet tarafından ortak olarak tespit edilir.⁶²

Çeltik tarlalarının sıtma hastalığına yol açması nedeniyle buna bir önlem olarak 11 Haziran 1936 tarih ve 3039 sayılı “Çeltik Ekimi Kanunu” çıkarılmıştır. Buna göre çeltik ekimi yapmak isteyen vilayetlerde vali ve kaymakam başkanlığında bir komisyon kurularak üyeler arasında sıtma mücadele başkanı ya da hekiminin de olması sağlanacaktır. Çeltik ekmek isteyenlerin komisyondan izin almaları mecburidir. Kanunun IV. Bölümü “Sıhhi hükümler ve bu hükümlere aykırı gidenlere verilecek cezalar” başlığını taşıyıp, sivrisinek yuvası olan çeltik tarlalarının bunlardan arındırılması için kullanılacak sulama teknikleri hakkında bilgi vermektedir. Çeltik tarlaları her 10 günde bir 48 saat susuz bırakılacak ve özellikle çeltiklerin tabanları su birikintisi kalmaması için iyice düzeltilenektir. Kesik sulama yönteminin

⁶¹ “Sıtma Mücadelesi-Bataklıkları Kurutmak İçin Halktan Para Alınacak ”, **Akşam**, 12 Teşrinisani 1932 Cumartesi, s. 5.

⁶²(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc015/kanuntbmmc015/kanuntbmmc01502767.pdf, 17.04.2012

uygulandığı yerlerde çeltik tarlaları nahiye ve köylerden elli, kaza merkezlerinden beş yüz, vilayet merkezlerinden bin metre uzakta olmak zorundadır. Kesik sulama yapılmayan yerlerde ise, çeltik tarlaları o civardaki, köy, kasaba, şehir ve sayfiyelerden üç kilometre uzakta olmak zorundadır. Uzaklıklar yerleşim yerindeki en uçtaki evin duvarıyla tarlanın başladığı yerin arası ölçülerek tespit edilir. Kurutulması güç ve en kurak mevsimlerde dahi sıtma yaptığı anlaşılan tarlalar için bu mesafeler geçerli değildir. Çeltikleri sulayan arkların su taşımasına müsaade edilmez, taşan suların dere, göl veya denize akıtılması sağlanır. Çeltikler biçildikten sonra ekim hazırlıkları devam ederken de tarlaların su altına kalmasına izin verilmez. Aksi davranışlara hafif para cezaları verilir. Çeltiklerde çalışanlar ve çalıştırılanlar için de gerekli sıhhi önlemler alınmıştır. Bunlar, kesik sulamaya tabi olan yerlerde elli metreden ve daimi sulamaya tabi olan yerlerde üç kilometreden yakında geceleri açıkta yatırılmaz. Bunun mümkün olmadığı yerlerde, çalışanlar için döşemesi yerden en aşağı bir metre yüksekliğinde barakalar yaptırılır. Bu barakaların kapı ve pencerelerine sivrisineklerin girmesine engel olacak şekilde tel kafesler ve yataklar için cibinlikler yaptırılır. İşçilerin güneş doğmadan önceleri çalıştırılmaları yasak olduğu gibi akşamları da güneş batmadan bir saat önce paydos etmeleri sağlanarak evlerine dönüp tel kafeslerini kapatmaları sağlanır. Çeltik sahipleri, çeltik mahallerinin icaplarına göre, sıtma mücadele heyetleri bunların bulunmadığı yerlerde hükümet ya da belediye tabiplerinin göstereceği her türlü sıhhi tedbirleri tatbik etmek ve işçilerine parasız fenni usul dairesinde kinin dağıtmakla mükelleftir. Sağlıkla ilgili bu tedbirleri almayanlardan önce hafif para cezası alınır, tekrarında çeltik ekim izni iptal edilir.⁶³

⁶³(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01603039.pdf, 15.06.2012

2. Veremle Mücadele

Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle Türkiye'nin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik zorluklar nedeniyle verem hastalığına sıklıkla rastlanmıştır. Bu konuda ilk olarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 15 Ağustos 1924 tarihinde Heybeliada'da bir Sanatoryum açmıştır. Diğer bütün salgın hastalıklarda olduğu gibi verem hastalığı ile mücadelede de sivil toplum örgütleri öncü rolünü oynamış, devlet de destek ve işbirliği sağlamıştır. 1923'de Dr. Behçet Uz'un girişimleriyle İzmir Veremle Mücadele Cemiyet-i Hayriyesi kurulmuştur. Cemiyet 1925'de ilk dispanserini açmıştır. 1923'de Balıkesir, 1927'de İstanbul Veremle Mücadele Cemiyetleri faaliyete geçmiştir. İstanbul'daki cemiyet 1929'da Eyüp'teki, 1932'de Erenköy'deki dispanserleri hizmete sokmuştur. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ise, veremle mücadele kapsamında, ilk olarak 1924'de açtığı Heybeliada Sanatoryumu'ndan başka Haydarpaşa ve İzmir emraz-ı sâriye hastanelerini açtığı gibi birçok ildeki devlet, numune ve memleket hastanelerinde de verem hastaları için yatak ayırmıştır. 1930-1947 yılları arasında Ankara, Bursa, Trabzon, Eskişehir, Adana, Rize, İstanbul ve Adapazarı'nda açılan dispanserlerde 496.536 kişi muayene edilip, 19.975 verem hastası ücretsiz olarak tedavi edilmiştir. 1931 yılında Evlenme Muayenesi Hakkında Nizamname ile açık veremlilerin evlenmesi yasaklanarak, 1932 yılında, Verem Mücadele Dispanserleri Talimatnamesi'nin denetimi derneklerden Bakanlığa verilmiştir.⁶⁴

İzmir Veremle Mücadele Cemiyet-i Hayriye'si, 13 Kasım 1924 tarihli heyet-i umûmiyye içtimainda heyet-i merkeziye tarafından okunup kabul edilen heyet idare raporunun bastırılarak bilumum matbuata, hükümet erkânına ve Meclis-i Âli azasına gönderilmesine karar vermiştir. Raporda, genç Türk Cumhuriyeti'nin halkını maddeten ve manen zayıf düşüren ve

⁶⁴ “Veremle Savaşta Yeni Adımlar”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, 1923-1940**, s. 51. 1929 yılında İstanbul şehremaneti, sanatoryuma gelen veremlilerin tedavisine yetişemediğinden yeni bir verem hastanesi açmak için harekete geçmiştir. Tüm yatakları dolu olduğu halde, sanatoryuma her gün yüzlerce hasta müracaat etmektedir. Yeni bir hastane yapmak vakit alacağından, şehremaneti öncelikle muvakkat bir hastane açmak niyetindedir. Yeni binanın inşasına hemen başlanmasına karar verilirken, uygun bulunan bir binada derhal 150 yataklı bir hastane açılacaktır. (“Derhal Muvakkat Bir Hastane Açılıyor”, **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1929 Cuma, s. 2)

korkunç bir milli felaket olan verem hastalığının Anadolu'da yol açtığı tahribatı tahdid için hem bazı çareler düşünmek hem de bu milli düşmana karşı genel tedbir ve alaka uyandırmak amacıyla ikinci bir genel toplantı tertip ettiği haber verilmektedir. Raporda, kutlu bir Türk nesli, kudretli bir Türk Cumhuriyeti, zengin bir Türk diyarı, rakiplerine her gün faik bir Türk varlığının ancak ve ancak Cumhuriyet halkını pek derinden hırpalayan verem belasıyla çok candan alakalanmak ile mümkün olduğu belirtilmiştir. Senelerden beri sağlığı için fedakârlık değil, elzem ve zaruri olan vazifeler bile yapılamayan ve bu uğurda sarf edilecek paralar, emekler adeta israf addedilen Türk halkı, bu günlere kadar mahdut zararlar ile tutunabilmiş ise de, bir taraftan zamanın nezaketi diğer taraftan Türk neslinin mukavetinin çeşitli sebeplerden kırılıp gitmesi neticesi artık felaketin önüne geçmek için ciddi ve acil tedbirlere ihtiyaç duymaktadır. Verem felaketinin de, milletin kanını mahveden sıtma gibi her yerde salgın halini aldıktan sonra dikkat çekmesi gibi geç kalınmasından korkulmaktadır çünkü verem salgını sıtma kadar kolay teşhis ve tedavi edilen bir hastalık değildir. Bunun için bu konuya dikkatleri çekmeyi, bir vazife-i vataniye, insaniye ve milliye bilen cemiyet, Cumhuriyet hükümetinin ve belediyelerin bu milli derde karşı yegâne çare olan verem mücadele teşkilatına muavenet etmesini istemektedir. Cemiyetin bir tespiti de, Türkiye'nin İzmir ve İstanbul gibi ahalisi, işçisi ve amelesinin çok bulunduğu ve yaşadığı mahallerde verem vukuatına daha fazla rastlandığıdır. Verem vukuatı arttıkça çalışan kollar azaldığından iktisadi buhran artmaktadır. Memleketin refahı, himayesi ve varlığı için çalışan kollara, bol evlada ihtiyaç varken, bunları tabiatın verem gibi bir muhalefetin eline terk edip seyirci kalınamaz.⁶⁵

Diğer bütün salgın hastalıklarda olduğu gibi, verem hastalığıyla ilgili mücadele de bir nevi eğitim ve bilinçlendirme seferberliği şeklinde yürütülmüştür. Veremle mücadele için ve aslında sağlıklı bir yaşam sürebilmeleri için çocukların, anneleri ve öğretmenleri tarafından temiz havaya çıkarılmaları ve Almanya örneği gösterilerek spor yaptırılmaları teşvik

⁶⁵ BCA 030. 10.0.0.177.219.5. İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti, 1923 yılının başlarında kurulmuştur. (BCA 030.10.00.00.177.219.2)

edilmiştir. Çocuğun doğumundan itibaren yapılan kundaklama, beşikte, salıncakta veya kucakta sallama gibi yanlış uygulamalara şehirli ve öğretim görmüş annelerde bile rastlandığı belirtilerek bunların yanlışlığı vurgulanmıştır. Temiz havada bulunma ve spor hem çocuklar hem de yetişkinler için tavsiye edilmiştir. Ayrıca veremle mücadele kapsamında, evlerdeki odaların, okullarda dershanelerin, kalabalıkla oturlan yerlerin pencerelerinin mümkün olduğunca açık tutulması, erkeklerin sigara ve nargile dumanlı kahvelerin zehirli kokularından kaçınmaları önerilmiştir.⁶⁶

Veremle mücadelede kurulan cemiyetlerin çalışmaları çok faydalı olmuştur. Samsun Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye müdürü Doktor Mazhar Bey, “Samsun Veremle Mücadele Cemiyeti” adıyla bir küçük broşür hazırlamış ve Samsun’da vereme karşı seferberlik ilan ettiklerini haber vermiştir. Fakat bu haberi veren müellif, Samsun’un bu ilanını gecikmiş bir seferberlik olarak görerek, İzmir’in daha önce davrandığını belirtmiştir.⁶⁷ Fakat veremle mücadele cemiyetinin propaganda vaziyetinden başka, hükümetin de büyük vazifesi olduğunu belirten Doktor Süleyman Etem, diğer memleketlerde mücadelenin nasıl olduğunu anlatmıştır. Oralarda veremi ortadan kaldırmak veya olabildiğince azaltmak için iki yol tutulmaktadır; ilki, sağlam kimseleri hastalığın sirayetine karşı müdafaa etmek, diğeri hastaların kabili şifa olanlarını iyileştirmek ve tedavisi mümkün olmayanları tecrit ederek sirayete mani olmak. Görülüyor ki, başlıca hedef sirayete mani olmaktır. Bu maksada vasıl olmak için mücadele cemiyetlerinin öncelikle verem dispanserleri açtıkları görülmektedir. Dispanserler zannedildiği gibi tedavihaneler değildir. Bunların vazifesi; hastabakıcılar tarafından ziyaret edilen civardaki meskenlerde bilgilendirici ziyaretlerde bulunmak, evde hasta varsa hastaneye göndermek, bu mümkün değilse evdeki çocukları tecrit için uygun müesseselere göndermektir. Yine veremli bir anneden doğan çocuğu derhal annesinden ayırarak hususi bakımhanelerde yaşatılmasına çalışmak da en önemli vazifelerindendir. Veremle mücadelenin başarılı olması için, kâfi

⁶⁶ “Çocuğun Hıfz-ı Sıhhati ve Nüfus Siyaseti”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, Cilt 2, Sayı 16, Kanunısani 1928, s. 10.

⁶⁷ Cevdet, **a.g.m.**, s. 4708.

yataklı hastaneler, sanatoryumlar ile vereme maruz kalan fakat henüz hastalığın sirayet etmediği çocuklara bakacak müesseselerin mevcut olması gerekmektedir. Bütün bu müesseselerin açılması için hem çok paraya hem de zamana ihtiyaç vardır. Türkiye’de bunlar arasında özellikle verem hastaneleri ve prevantoryumların açılması için beklemeye tahammül yoktur. Doktora göre, hükümetin vazifesi verem hastanesi ve prevantoryumların vücuda getirilmesi ve teksiridir. Böyle hastaneler açmanın iki türlü faydası vardır. İlki, bir borcun, aç ve sefil veremlilere bakma borcunun, yerine getirilmesidir. İkincisi, memleketin menfaatine olmak üzere bir sosyal vazifenin icrası olarak milleti veremden koruma vazifesinin yerine getirilmesidir.⁶⁸ İlerlemiş veremlilerin tedavisi için İstanbul’da Cerrahpaşa hastanesinin yanında şehremaneti bir hastane inşa edecektir. Bu hastane daha ziyade hastalığı iyice ilerleyenlere tahsis edilecektir. Bundan başka veremli olup da hamile olan kadınlar ile çocuklarının bakımının da bu hastanede yapılması düşünülmektedir. Şehremanetin bu girişiminden başka İstanbul’daki veremlilerin sayısının günden güne artması üzerine hükümet ve emanetin iştirakiyle şifasına imkân olan hastalar için bir verem sanatoryumu açılacaktır.⁶⁹

İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti, 1932 yılında yayınladığı merkez heyeti raporuyla da faaliyetlerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Bünyelerinde faaliyet gösteren Erenköy sanatoryumu 16 Mayıs 1932 tarihinde açılmıştır. Ucu ucuna da olsa gelirler hastane masraflarını karşılayacak durumda gözükmemektedir.⁷⁰

Verem, incelenen dönemde insan ırkının en amansız düşmanlarından birisi olarak görülmüştür. Doktor Cevdet Bey, aynı dönemde, Avrupa’da ve Amerika’da vereme karşı sarf olunan mücadele hakkında bir yazı yazmıştır.

⁶⁸ Dr. Süleyman Etem, “Veremle Nasıl Mücadele Etmeliyiz!-Verem Mütahassısı Doktor Süleyman Etem Bey Diyor ki-II”, **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1929 Pazar, s. 3.

⁶⁹ “Cerrahpaşa Verem Hastahanesi Veremli Validelerin Tedavisine Tahsis Edilecektir”, **Akşam**, 9 Nisan 1929 Salı, s. 1.

⁷⁰ **BCA** 490.01.1464.3.5 Yapılan hesaplamalara göre, sanatoryum harcamaları olarak ifade edilen toplam meblağ, 3.513.115 lira yerine, 3.513.125 lira (1.032.000+2.481.125) olmalıdır. Belgede bu şekilde geçtiğinden değiştirilmemiştir.

Verdiği bilgilere göre, 1928’de dünyada görülen genel vefatın %11 ile %15’inin sebebi akciğer veremindedir.⁷¹

1934 yılına gelindiğinde veremden ölenlerin sayısı hâlâ oldukça yüksektir; Aydın’da bir yılda görülen 165 verem vakasının 77’si ölümle sonuçlanmıştır.⁷² Bir gazeteye şikâyetini ileten vatandaşın söyledikleri veremle mücadelede birtakım uygulama eksiklerinin olduğunu bize göstermektedir. Şefika Hanım mektubunda, eşinin Şubat ayının dokuzunda veremden öldüğünü, Beşiktaş belediye doktoru tarafından muayenesinin yapıp defin ruhsatının verildiğini belirtmiştir. Bu doktor kendisine evin derhal dezenfekte edileceğini söylediği halde, müracaatlarına rağmen beş gündür bu iş yapılmamıştır. Evde sekiz yaşında, on yaşında ve zatülcenbden yatan on iki yaşında üç çocuk vardır. Veremle mücadele böyle idare edilirse, hükümet ve cemiyet ne kadar yardım ederse etsin bu afetin önüne geçilemez diyen Şefika Hanım, gazete aracılığıyla alakadarların dikkatini çekmek istemiştir.⁷³

1938 yılında, İstanbul’da senede 2000 kişinin veremden öldüğü tespit edilmiştir. İstanbul verem mücadelesi cemiyeti, Erenköy’ünde 50 dönümlük bir arazi üzerinde iki adet binayı havi 40.000 liraya 40 yataklı bir sanatoryum vücuda getirmiştir. Bunun bir kısmı kadınlara bir kısmı da erkeklere mahsustur. Bu sanatoryumda veremliler, günlük 275 kuruş ile tedavi edilmektedir. Kazanç maksadıyla yapılan sanatoryumlarda yevmiye dört liradan aşağı kurtarmazken, buna mukabil hastalardan 275 kuruş alınmıştır. O tarihte sanatoryum doludur. Sanatoryumda besleme usulü gayet düzgün olup, hastalara günde beş defa yemek verilmektedir.⁷⁴

⁷¹ Cevdet, **a.g.m.**, s. 4709

⁷² “Aydında Sıhhat İşleri ve Türlü Çalışmalar”, **Ulus**, 1 Ağustos 1935 Perşembe, s. 5.

⁷³ “Sıhhat Müdürlüğünün Nazari Dikkatine”, **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1937 Pazar, s. 2.

⁷⁴ “Veremle Mücadele İçin Yeni Tedbirler Alınıyor”, **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1938 Cuma, s. 3.

3. Meningenjit İle Mücadele

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, menenjit hastalığıyla mücadelede büyük çaba sarfetmiştir. Konuyla ilgili Başvekâlete 19 Ocak 1932'de yazılan yazı son derece bilgilendiricidir. Menşei umumi harp mütarekesinden sonra gerçekleşen Fransız istilasına kadar dayanan hastalık, özellikle Adana ve Mersin civarına yerleşmiş olup dört-beş seneden beri her kış etkili olmaktadır. Önceleri sadece Adana ve Mersin havalisinde görülen hastalık alınan tedbirlere rağmen sağlıklı taşıyıcılar ve bilhassa bölgeden yapılan askeri sevkıyat efradı vasıtasıyla memleketin başka yerlerine intikal etmiştir. Malatya, İzmir, Kayseri, İstanbul, Kastamonu, Manisa, Tekirdağ, Kütahya, Afyonkarahisar, Antalya, Eskişehir, Konya, Aksaray, Bursa, Ankara, Muğla, Çankırı, Cebelibereket, Denizli, Diyarbakır, Siirt, Gaziantep, Edirne, Giresun, Bayazıt, Amasya, Çanakkale, Hakkâri, Samsun, Sivas, Gümüşhane, Balıkesir, Zonguldak gibi vilayetlerde de tek tük vakalar tespit edilmektedir. Kış mevsiminde şiddetini arttıran bu hastalıktan 1931 yılında musap ve vefat edenlerin listesi adı geçen vekâletten Başvekâlet'e sunulmuştur. Bahsedilen liste incelendiğinde; sayılan şehirlerde 1931 yılı içinde toplam 247 musap ve 112 vefat olduğu görülmüştür. Bu musaplar arasında sekiz kadar jandarma mevcuttur. 1932 Ocak zarfında verilen habere göre vaka sayısı 20 gün içerisinde 43'e ulaşmıştır. Vefat oranı %40-50 civarındadır. Hastalığın öncelikle Mersin, Tarsus mıntıkasında görülmesi üzerine adı geçen vekâletçe bölgeye uzman mütehassıslar gönderilerek öncelikle musaplar tecriden tedavi altına alınmış, diğer taraftan olay mahalline seyyar bir emrazı sâriye laboratuvarı gönderilerek kendisi sağlıklı olmakla birlikte taşıyıcı olan şahıslar tespit edilerek onlar da tecrit edilmiştir. Bundan başka bölge halkı her gün muayene edilerek en ufak bir ateşi görülenler de hemen tecrite alınmıştır. Hastalığın bulaşmasının ağız ve burun akıntısı vasıtasıyla olması dikkate alınarak, tehlike altındakilere her gün antiseptik gargara kullanırılmış, tripaflavin adlı ilaç her sabah ve akşam burun deliklerine ikişer damla damlatılmıştır. Bu yöntemin iyi bir önleyici tedbir olduğu ecnebi memleketlerin

yayınlarından görülmüştür. Hastalığın mevcut olduğu bütün vilayetlerde bu sayılan önlemler alınmaktadır. Özellikle vakaların diğerlerinden fazla olduğu Adana, Denizli ve Aydın mıntıklarında, vekâletçe gönderilen mütehasıslar mahalli vekâlet müdürlüklerinin de yardımlarıyla sadece bu hastalığın tedavisiyle meşgul olmaktadır. Bu hastalıkla mücadelede yeni bulunan ve başarılı sonuçları görülen yeni bir aşı, Aydın ve Adana'da bir mıntıkada kullanılmakta olup, gerekirse genele yayılması planlanmaktadır. Daha sonra tezkereye zeyl olarak yine Başvekâlet'e Mart 1932'de bir tezkere daha gönderilmiştir. Öncelikle bahsedilen tedbirlere devam edildiği bildirilmiştir. Kış mevsimi olduğundan grip vakalarının artmasıyla birlikte sâri sahaya iltihabının da bir miktar arttığından bahsedilmiştir. Vilayetlerde Ocak ayı zarfında 86 musap ve 21 vefat, Şubat ayında 195 musap ve 36 vefat vakası yaşanmıştır. Bundan başka Ocak ve Şubat aylarında Niğde'nin Bor kazasına dâhil Kemerhisar köyü ile Aksaray vilayet merkezine bağlı Ağaçalı köyünde adetleri biraz fazla olmak üzere yeni vakalar yaşanmıştır. Buralara da derhal uzman doktorlar gönderilerek gerekli tedavi ve tecritler ile bahsedilen diğer bütün önlemlere başlanmıştır. Önceki tezkerede kullanılmaya başlandığı belirtilen Menengokok aşısının kullanım alanı genişletilerek Niğde ve Aksaray'da adı geçen köylerde, Erzincan'da hastalığa rastlanmış jandarma mektebi mensuplarına uygulanmıştır. Mektep, hapisane gibi kalabalık nüfuslu yerler ahalisi de aşılansmaktadır. Aşının faydasının takip edilmesi için aşılansanlar kayıt altında tutularak takipleri yapılmaktadır.⁷⁵ Bu aşılar işe yaramış olmalıdır ki, 1932 yılının Kasım ayında İzmir'de mekteplerde ve müesseselerde ihtiyaten menenjit aşısı yapılmaya başlanmıştır.⁷⁶ Bir sene sonra yine aynı ayda, İzmir'de yine semt semt menenjit aşısı tatbikine başlanmıştır. Sıhhiye memurunun verdiği bilgiye göre; erkek muallim, kız muallim, sanatlar, orta ve ilk mektepler ile jandarma, posta ve telgraf

⁷⁵ BCA 030.0.010.000.000.177.221.4

⁷⁶ "İzmirde Menenjit Aşısı Yapılıyor", **Akşam**, 29 Teşrinisani 1932 Salı, s. 1.

memurları, Emlak bankası memurları aşılanmıştır. Halkın diğer kesimlerinden başvurular olursa da aşı yapılacaktır.⁷⁷

C. 30 Nisan 1930 Tarih ve 1593 Sayılı “Umumi Hıfzısıhha Kanunu”

Ülkenin sağlık koşullarını iyileştirmek, halk sağlığına zarar veren hastalıklarla mücadele etmek, gelecek nesillerin sağlıklı olarak yetişmesini sağlamak, halkı sıhhi ve sosyal yardımlara kavuşturmak gibi hizmetlerin devletin hizmeti olduğunu saptayan⁷⁸ 30 Nisan 1930 tarih ve 1593 sayılı “Umumi Hıfzısıhha Kanunu” sağlık işleriyle ilgili devletin sorumluluğunu ilan eden şu maddeyle başlamıştır; *“Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi devlet hizmetlerindedir.”** İkinci maddede milli müdafaa teşkilatına ait sıhhi işler dışındaki bütün sıhhat ve içtimai muavenet işlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin sorumluluğunda olduğu ifade edilmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin bütçesi dâhilinde aşağıdaki vazifeleri yerine getireceği kanunun üçüncü maddesinde belirtilmiştir:

1. Doğumu tezyit ve kolaylaştırma ve çocuk ölümünü azaltacak tedbirler.

2. Annelerin doğumdan evvel ve doğumdan sonra sıhhatlerinin korunması.

3. Memlekete sâri ve salgın hastalıkların girmesine mani olma.

⁷⁷ “Menenjit Aşısı-İzmirde Muhtelif Kollarla Aşı Tatbik Ediliyor”, **Akşam**, 27 Teşrinisani 1933 Pazartesi, s. 2.

⁷⁸ “Umumi Hıfzısıhha Kanunu Çıktı”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)**, s. 158.

* 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 11. maddesinde, “...Sıhhye...işlerinin tanzim ve idaresi vilayet şuralarının salahiyeti dâhilindedir.”(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm, 16.05.2012) denilmiştir. Bu kanunla artık sağlık işleri vilayet şuralarından alınıp devletin sorumluluğuna verilmiştir.

4. Dâhildeki her türlü mikroplu, sâri ve salgın hastalıklarla ve vefatlara sebep olan her türlü muzır amillerle mücadele,

5. Tababet şubelerinin sanatlarını icra etmelerine nezaret.

6. Gıdalar ve ilaçları ile bütün zehirli ve uyuşturucu maddeler ile hayvanlar için olanlar hariç her türlü serum ve aşılar.

7. Çocuk ve gençlerin hıfzısıhhasına ait işlerle, sıhhat ve bünyelerinin muhafaza ve tekâmülüne ait tesislerin teftişi.

8. Mektep hıfzısıhhası.

9. Mesai ve sanat hıfzısıhhası işleri.

10. Maden suları vesair şifalı sulara nezaret.

11. Hıfzısıhha müesseseleri, bakteriyoloji laboratuarları ve hayati muayene ve tahlillere mahsus müesseseler kurmak ve idare etmek.

12. Mesleki tedrisat müesseseleri kurmak, idare etmek ya da bunlara müsaade etmek.

13. Ruhi hastalıklara mahsus hastaneler açmak, malul veya herhangi bir noksanı olanları kabul edecek yurt ve müesseseler açmak.

14. Muhacirin sağlık işleri.

15. Hapishanelerin sıhhi şartlarına nezaret.

16. Tıbbi istatistiklerin düzenlenmesi

17. Sıhhi neşriyat ve propaganda.

18. Taşıma vasıtalarının sıhhi işlerinin nezareti.

Türkiye limanlarından salgın hastalık girişine mani olmak için kanununun 49. maddesinde alınması gereken tedbirler sıralanmıştır; gemilerin tıbbi muayenesi, bulaşıcı hastalık taşıdıkları düşünülen hastaların tecrit edilmesi, hastalık amili olabilecek hayvanların itlafı, aşı ve serum tatbiki. 54. maddede, komşu memleketlerden birinde hastalık tespit edilirse, kara hudutlarından giriş yapacak yolculara da bu gibi önlemlerin alınması gereği belirtilmiştir. 57.-96. maddeler, memleket dâhilinde sâri ve salgın hastalıklarla mücadele bahsine ait olup, bu hastalıklar; kolera, veba, lekeli humma, karahumma, paratifoit humması, çiçek, difteri, sarı beyin humması, uykuhastalığı, dizanteri, loğusa humması, ruam, kızıl, şarbon, felci tıflı, kızamık, cüzzam, hummai racia ve malta humması olarak sıralanmıştır. 75. maddeye göre;

kudurmuş ya da kuduz olduğundan şüphelenilen hayvan tarafından ısırılanlar en yakın kuduz tedavi merkezine gönderilmelidir. Eğer hasta fakirse, yol masrafları belediye, köy sandıkları ya da idarei hususiyelerce karşılanıp, bunlar devlete ait umumi nakil vasıtalarından da ücretsiz olarak yararlanabilmektedirler. 88. madde, Türkiye dâhilindeki her ferdin çiçek aşısı ile mükerreren aşılmasını şart koymuştur. 91. maddeye göre, aşı hükümetçe hazırlanır ve ücretsiz olarak yapılır. 97 ve 98. maddeler sıtma ile mücadele hakkındadır. 99.-102. maddeler trahom ile mücadele hakkındadır. Zührevi hastalıklarla mücadele 103'den 113. maddeye kadar olan kısımda ele alınmıştır. 105. maddeye göre, zührevi hastalıklardan birine tutulmuş hasta, bütün resmi sıhhat müesseselerinde veya hükümet ve belediye tabipleri tarafından ücretsiz olarak tedavi edilirler. 113.-121. maddeler veremle mücadele konusuna ayrılmıştır. 153. madde, devlet müesseselerinde doğum yapmanın ücretsiz olduğunu, sıhhi durumu daha fazlasını gerektirmiyorsa loğusaların doğumdan sonra müesseselerde bir hafta alıkonulması gereğini belirtir. 154. maddede ise, hükümet ve belediye tabipleri ve ebeleri fakir kadınların doğurmasında ücretsiz olarak yardım etmeye mecbur tutulmuşlardır. 158-161 maddeler, metruk çocuklar ve onların bakımlarıyla ilgilidir. 161. madde ile metruk çocukların altı yaşını ikmal edinceye kadar mahalli belediyeler, belediyelerin olmadığı yerlerde köy ihtiyar heyetlerinin himayesinde olduğu belirtilmiştir. Aynı maddeye göre, hususi müesseseleri olmayan yerlerde bu çocuklar bakılmak üzere ücret mukabilinde ailelere verilir. Altı yaşından sonra ise, bu çocukların bakım ve eğitimleri Maarif Vekilliği'nin sorumluluğundadır. Kanunun, "yenilecek ve içilecek şeyler ile kullanılacak bazı maddeler" başlığını taşıyan sekizinci kısmı, halk sağlığını korumaya yönelik önlemleri içermektedir. 181.-199. maddelerde ifade edilenler hem insan sağlığını hem de tüketici haklarını korumaya yönelik önlemlerdir. Kanunda zikredilen gıda maddelerinden maksat, olduğu gibi veya herhangi bir muameleye tabi kılındıktan sonra insanlar tarafından ne şekil ve ne surette olursa olsun yenilip içilmeye mahsus maddelerdir. 184. maddeye göre, bütün yenilecek ve içilecek şeyleri, bunları yiyen ve içenin sıhhatini hafif ve ağır surette bozacak şekilde istihsal,

imal, muhafaza ve ticarete sevk etmek, tağşiş, taklit ve tağyir etmek ve bunları satılığa çıkarmak, satmak üzere bulundurmak yasaktır. 187. maddeye göre, gıda maddelerini yanlış unvan ve vasıflarla, halkın aldanmasına sebep olacak alametlerle satmak yasaklanmıştır. 191. madde, gıda maddelerinin imal, muhafaza ve ambalaj ve satışlarının yapıldığı yerlerin sıhhi şartlara haiz ve temiz olmaları hakkındadır. Kanunun “maden suları ve kaplıcalar” başlıklı bölümünde, 209. maddede, içme ve kaplıcaya gelenlerden ikamet sürelerine göre bir resim tahsis edileceği bildirilmiştir. Fakat 210. madde, harp malulleri ve mecruhlari ve hükümetçe ücretsiz tedavileri uygun görülen hastalar ve fakirliği musaddak olanların bu vergiden muaf olduğu bildirilmiştir. İçilecek ve kullanılacak sular bahsinde, 242. madde, fabrika sularının fenni mahzurları tahakkuk eden yerlerde zarar izale edilmeden nehir ve derelere dökülmesini yasaklamıştır.⁷⁹

Umumi Hıfzısıhha Kanunu mucibince bir Yüksek Sıhhat Şurası kurulmuştur. Düzenli olarak toplandığı anlaşılan şuranın üyeleri, memlekette bilgileri ile tanınmış dokuz kişiden oluşmaktadır. Ayrıca vekâlet müsteşarı, hıfzısıhha ve içtimai muavenet umum müdürleri de kanunen tâbi azalardandır. Her yıl ülkedeki sıhhat durumuna göre değişiklik gösteren şuranın gündemi 1935 yılında şu başlıklardan oluşmuştur; radyoloji ve radyom elektrotrapi müesseseleri hakkında bir kanun lâyihasının görüşülmesi, hava harbinden korunmada sıhhat işleri hakkında bir talimatname lâyihasının görüşülmesi, kanunun 75. maddesi mucibince tababet ve şubelerine ait sanatların yapılmasından doğan suçlar hakkında mahkemelerin sıhhat şuralarına başvurmaları mecburi olduğundan konuyla ilgili üç evrakın tetkiki, bazı şehirlerde görülen difteri, grip salgınları ve bunlar hakkında alınması lazım gelen tedbirler hakkında konuşulması.⁸⁰

Umumi hıfzısıhha kanunundan başka olarak, 24 Nisan 1930 tarihli Meclis oturumunda, “Revirlerde tedavi edilen hastaların hastanelerde olduğu gibi derece ile iaşeleri hakkında 1/614 numaralı kanun” kabul edilmiştir. Buna

⁷⁹(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc008/kanuntbmmc008/kanuntbmmc00801593.pdf, 06.03.2012

⁸⁰“Yüksek Sıhhat Şurası İçin Sağlık Bakanımızın Ulus’a Söyledikleri”, **Ulus**, 26 Şubat 1935 Salı, s. 1.

göre; askeri hastaneleri bulunmayan mahallerdeki revirlerde tedavi edilen hastaların da hastanelerde olduğu gibi derece ile iâşe olunmalarına karar verilmiştir. Garnizonların ekseriya hastanelerden uzak olması ve birçoklarının ulaşım vasıtalarından mahrum bulunması nedeniyle ağır hastalar da mecburen revirlerde tedavi edilmektedir. Nizamname gereğince revirlerde yatırılanlar hususi tayinat ile iâşe olmayıp kendi yemekleriyle iâşe olunmaktadır. Fakat özellikle ağır hastalıkların tedavisinde iyi beslenmenin ilaç kadar elzem olduğu düşünülürse, zaten ülkede ucuz olan süt, yoğurt, et gibi gıdalar bütçeye de zarar vermeyeceğinden, revirlerdeki hastaların da hastanedekiler gibi derece ile iâşe olunması istenmiştir.⁸¹ Doğru ve sağlıklı beslenme, sadece hastaları değil bütün halkı ilgilendiren bir politikanın parçasıdır. Türkiye’de uzun zaman gıdasızlık ve beslenememe köylünün hatta şehirlinin ve belki hükümet efradının önemli bir meselesi olmuştur. Burada söylenmek istenen gıda yokluğu ve bu yüzden aç kalmak değildir. Halk ne yiyeceğini, nasıl yiyeceğini bilemez bir haldedir. Beslenme eksikliği, dönemin en önemli sorunu olan iktisadi sıkıntıdan değil, bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Artık tamamıyla anlaşılmıştır ki, beslenmesini bilmeyen bir millet hiçbir şeyde muvaffak olamaz çünkü varlığın ve mevcudiyetin esası iyi beslenmektir. Bu yüzden özellikle halkçılık prensibinin gereği olarak köylünün beslenmesine dikkat edilmeye çalışılmıştır.⁸² 1930 yılındaki revirlerde yatan hastaların hastanelerdeki gibi iâşe olunması kararı da bu gözle bakıldığında, halkçılık prensibiyle ilgili olarak hasta vatandaşlara sağlıklarını geri kazanmalarında etken olan yemek sağlama hususunda gösterilen özen ve adaletli tutumu sergiler.

⁸¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, 24.4.1930, Cilt 18, Devre 3, İçtima 3, İ:54, C 1, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 128

⁸² “Halkın Gıdası”, **Hâkimiyyet-i Milliyye**, Sayı 157, 12 Nisan 1337, Salı, s. 2.

D. Nüfus Siyaseti ve Çocuk Vefatları

Eski klasik literatüre göre yoksulluk; açlık, ihtiyaç içinde olma ve erken ölümlerin oranına göre belirleniyordu. Sağlık ve refah arasındaki ilişkiye ve global duruma bakıldığında halen aynı kriterlerin geçerli olduğu söylenebilir. Refahın daha yüksek olduğu ülkelerde yaşam süresi 80 yılın üstüne çıkarken, fakir/üçüncü dünya ülkelerinde 40 yaşına erişebilenler kendilerini bunun için ayrıca kutlayacak durumdadırlar. Para, insanları mutlu etmek için tek başına yeterli değildir. Fakat varlıklı olmak, insanlara nasıl yaşayacaklarını ve hatta nasıl öleceklerini belirleme şansı verir. Ekonomik büyüme ve nüfusun sağlığı arasında çok yakın bir ilişki vardır.⁸³ Dolayısıyla yaşam süresinin, artık sağlıklı da olması koşuluyla, refahla ve yoksullukla ilgisi vardır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki tüm medeni memleketleri düşündüren ve endişeye sevk eden en önemli meselelerden birisi “tenakus-u nüfus” meselesi olmuştur. Bundan sonra, insan artık memleketi için bir servet ve sermaye kaynağı olup, yüksek bir kıymeti vardır. Bütün memleketler anlamıştır ki, yükselmek için en başta gelen şart, nüfus tezayüdünün sağlanmasıdır. Tenakus-u nüfusun ise, birçok sebepleri varsa da çocuk vefâyâtı ve verem vefâyâtı en önemli iki sebeptir.⁸⁴

Medeni bir ülke olma yolunda ilerleyen Türkiye için de artık; ulusun, ulus gençlerinin, çocuklarının sağlıkları, sağlamlılıkları, gürbüzlükleri, üzerine düşülen çok gerekli bir sağlık işi olmuştur.⁸⁵ Özellikle küçük çocukların hayatı çok mühim bir meseledir. Çünkü millet denilen içtimai hayat nüfustan

⁸³ Olli Kangas, “One Hundred Years of Money, Welfare and Death: Mortality, Economic Growth and The Development of The Welfare State in 17 OECD Countries 1900-2000”, **International Journal of Social Welfare**, 2010, Issue 19, s. 42.

⁸⁴ Dr. Süleyman Etem, “Veremle Nasıl Mücadele Etmeliyiz!-Verem Mütahassısı Doktor Süleyman Etem Bey Diyor ki”, **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1929 Cuma, s. 3

⁸⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.IV, Cilt 25, Sayı 3'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, s. 212.

terekküp edip, nüfus ise çocuklardan oluşmaktadır. Türkiye'nin nüfus meselesinin halli ise Türkiye'nin hal ve istikbalini en kati bir emniyet altına almak demek olacaktır.⁸⁶ Özellikle umumi harpten sonra her devlet nüfus siyasetine çok fazla ehemmiyet vermektedir. Nüfus siyaseti ise, yalnız çok çocuk yetiştirmek değil, yetişen çocukları salim bir halde yaşatmaktır. Kazım Nami'ye göre; çocuk vefâyâtına mani olacak her türlü tedbirleri ittihaz etmek hükümetin başlıca vazifesi olup, hayır cemiyetleri de çocuk hıfzısıhhasına müteallik teşebbüsleri kolaylaştırmak ve onlara nakdi muavenette bulunmak durumundadır.⁸⁷ Garp memleketlerinde hâkim olan nüfus siyaseti politikasının, şarkta ve Türkiye'de geç kalınmış bir dönemde kuvvetlenmek üzere olmasına üzülmemek elde değildir. Bu yönüyle, o dönemde geçerli olan "nüfus-servet" siyasetinin esasını ihmal ederek sonuçlarına kayıtsız kalmak, gelecekte telafisi mümkün olmayan hüsrana yol açacaktır.⁸⁸ II. Dünya savaşı öncesindeki kritik dönemde ise, nüfus artışı asker artışı anlamına geldiğinden istenen bir durum olacaktır. Modern sanayinin gelişmemesi nedeniyle kol gücüne ihtiyaç duyuluyor olması da, üretimin ve dolayısıyla refahın artması için nüfus artışını elzem kılmıştır. Fakat savaş tehdidinin ortadan kalktığı savaş sonrası dönemde, hem ordulara duyulan ihtiyacın azalması hem de her türlü üretimde modern usullerin kullanılmaya başlanması, refahın artması için çok değil ama az, sağlıklı ve eğitilmiş insan gücünün tercih edilmesine yol açacaktır.

Türkiye'de nüfus meselesi de, her konuda olduğu gibi kökü Osmanlı Devleti dönemine dayanan bir mirasın sonucudur. Nüfus artışı, elbette önce sağlıklı sonra da iyi eğitilmiş olmak üzere, en eski zamanlardan beri bütün toplum ve devletlerce arzu edilmiştir. Tek Tanrılı dinlerin de onaylayıp istediği bu durum, savaşlar için gerekli insan gücünü sağlarken ilerleyen zamanlarda tarım ve daha sonra sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu insan gücü için

⁸⁶ Yunus Nadi, "En Büyük Mesele: Çocuk Meselesi!", **Cumhuriyet**, 3 Mart 1931'den nakleden; Pınar Öztamur, "Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929-1931", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 94, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Güz 2002, s. 184.

⁸⁷ Kazım Nami, "Kreşler-Sokaklara Atılan Kimsesiz Anasız Babasız Çocuklar İçin Hususi Bir Müesseseye İhtiyaç Vardır", **Gürbüz Türk Çocuğu**, Cilt 2, Sayı 15, Kanunuevvel 1927, s. 24, 25.

⁸⁸ "İçtima-i Hıfzı's-Sıhha-10 (Vefâyât-ı Etfâl)", **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası**, Cilt 3, Sayı 33, 15 Mayıs 1923, s. 281-284.

istenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde, Osmanlı Devleti'nde zaten istikrarlı bir şekilde artmayan nüfusun bir de savaşlar nedeniyle azalması nedeniyle, nüfus problemi yaşadığı görülmüştür. Atatürk, konuyla ilgili tespit ve önerilerini İzmit Kasrı'nda 16-17 Ocak 1923'de İstanbul gazetecileri ile yaptığı mülakatta dile getirmiştir. O'na göre de, memleketin nüfusu şayanı teessüs bir derecededir. Türkiye'nin Almanya'nın iki katı olduğundan bahseden Atatürk buna karşın; Almanya'da yetmiş milyon, Anadolu'da en fazla sekiz milyon nüfus olduğunu belirtmiştir. Artık bunun telafi edilmesi gerekmektedir, bunun için de sıhhi ve içtimai tedbirler almak gerekecektir. Aynı zamanda milli hudutların dışında kalan aynı ırk ve aynı harstan olan unsurları da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusu teyit etmek de yapılması düşünülen işlerdendir.⁸⁹ Nüfus artışı, memleket müdafaası ve iktisadi bakımlardan olduğu kadar kültür cephesinden de gerekli ve önemlidir. Adet itibariyle çok olan insan topluluklarında muhtelif zekâ ve istidatta kimseler bulunur. Bu zekâ ve istidatlar müsait saha buldukları zaman evvela memleket içinde, sonra da beynelmilel sahalarda faydalı olabilirler.⁹⁰ Birçok yerde ifade edildiği gibi; nüfus meselesinde dikkate alınacak yalnız kemiyet değil, keyfiyettir. Ailelerin çok çocuk dünyaya getirmesi maksadı temin etmez. Sağlam çocuk, gürbüz çocuk yetiştirmenin çaresine bakılmalıdır. Zayıf, çelimsiz, vereme müsait, sıtmalı, frengili, şeker, kalp hastalığına müptela insanların evlatları da büyük olasılıkla hastalıklı olacak, bu çocuklar ise nüfusu değil prevantoryumların, sanatoryumların, hastanelerin mevcudunu arttıracaktır.⁹¹ Hastalıklar sebebiyle, ilerleyen zamanlarda kendi emeği ile ekmeğini kazanamayacak olan bu çocuklar sosyal bünye üzerine fayda getirmeyip hatta yük olacaklardır.

1921 yılının Sıhhiye Vekili de bir gazeteye verdiği mülakatta; memlekette izdivaç ve tenakus-u tevellüdat buhranı olmadığını, en büyük

⁸⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, haz. Arı İnan, Ankara, TTK Yayınları, 1982, s. 53, 54'den nakleden; Yaşar Semiz, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 429, 430. (Erişim)<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s27/18semiz.pdf>, 21.03.2012.

⁹⁰ Safaeddin Karanakçı, "Nüfus Meselesi Bizim İçin, Üzerinde Ehemmiyetle Durulmağa, Tedbirler Aramağa Layık Olan Bir Mevzudur", **Cumhuriyet**, 14 Eylül 1938 Çarşamba, s. 5.

⁹¹"Çocuğun Hıfz-ı Sıhhati ve Nüfus Siyaseti", s. 11.

buhranın doğanların sıhhi şartlarının eksik olmasından doğduğunu ifade etmiştir. Çocuk doğumları da azalmamıştır, o dönemde hangi köylüye sorsanız beşten aşağı çocuğu olamadığını söyler; fakat sağ kalan ya bir, ya hiçtir. Sonuç olarak vekil bey, Türkiye'nin nüfus artışı sorunu olmadığını fakat doğanların yaşatılmasıyla ilgili sağlık hizmetleri sorunlarının olduğunu belirtmiştir.⁹²

I. Dünya Savaşı öncesinde doğan çocukların bir yaşına kadar 1/3'ü, 15 yaşına kadar da hemen yarısı çeşitli sebeplerden vefat etmektedir. Süt çocuklarındaki vefatın sebebi genelde mide-bağırsak rahatsızlıklarından ileri gelmekte olup, bu yaştaki vefatın hemen 1/3'ünü teşkil etmektedir. Anne sütü ile beslenenlerde az olan bu nispet, inek sütü ile beslenen çocuklarda pek fazladır. Çocuklardaki vefâyâtın bir kısmı kızıl, kızamık, kuşpalazı, boğmaca, öksürük gibi bulaşan hastalıklardan meydana gelse de Türkiye'de en mühim vefat sebebi veremdir. Almanya'da senevi 300.000 süt çocuğunun bir yaşını doldurmadan vefat ettiği dikkate alınır, Türkiye'deki durumun vahameti de tahmin edilebilir. İstanbul'daki polikliniklere müracaat eden hastalardan alınan kayıtlardan İstanbul'daki durumu biraz olsun aydınlatırken, Anadolu'nun halinin daha elim ve feci olacağı malumdur. Anadolu'da sıhhi yardım heyetlerinin faaliyette bulunduğu bölgelerin bir kısmında yapılan tetkikat maalesef çocuk vefatının %75-80 raddesinde olduğunu göstermiştir. Anadolu'da tesadüf edilen herhangi bir validenin peykinde artık bir-iki çocuktan fazla çocuk görülememesi bunun hakikat olduğunun ispatıdır. Valideler yavrularının neden öldüğünü dahi bilmedikleri gibi ölen çocukların gerçek miktarı da bilinmemektedir. Anadolu'ya bakıldığında o dönemde, davar, sığır gibi hayvan yavrularına verilen ehemmiyetin daha fazla olduğunu görmemek mümkün değildir. Harb-i umumiden sonra maddi kıymeti de iyice artmaya başlayan hayvanların, hangi gün ve saatte ve ne sebeple telef olduğunda dair kolaylıkla bilgi edinilebilirken, insan yavrusuyla ilgili bu bilgileri edinmek son derece güçtür. Şefkat duygularıyla yavrularına aylarca ve senelerce anne sütü veren valideler olduğu gibi; cehalet ve ihmal yüzünden

⁹² "Sıhhiye Vekili Refik Beyefendi İle Mülakat", s.1.

beş-altı aylık çocukların ellerinde simit, lahana kökü, keçiboynuzu gibi maddelerin eksik olmadığı da görülmektedir. Bu yüzden Türkiye’de süt çocukları vefâyâtını arttıran tarik-i hazmiye hastalıkları birinci derecede ehemmiyet arz etmektedir. Süt çocuklarının bakımı ile ilgili olarak gereken öğütleri vermek üzere rehber olan “Nasihât Ocakları” aynı zamanda icap eden sıhhi hizmetleri de vermektedir. Çocuklar ara sıra buraya getirilerek kontrolleri yapılmaktadır.⁹³

Nüfus meselesi ve çocuklara iyi bakmanın gereği dönem içerisinde yapılan konferanslarda da görüşülüp tartışılmıştır. Örneğin müderris Doktor Kadri Raşid Paşa, 11 Temmuz 1925 tarihinde Darülfünun konferans salonunda “Nüfus siyaseti ve halkımızın bu husustaki vazifesi” başlıklı bir konferans vermiştir. Kadri Raşid Paşa, memlekette bir çocuk siyaseti yapmak mecburiyetinde olduğunu söyledikten sonra çocukların fazlalılığından şikâyet eden yeni fikirleri mevzubahs etmiştir. Tevellüdat çokluğuyla işsizlik buhranının artacağını iddia edenlere, Türkiye’de fazla çocuk yapmak ve çocukların sıhhatine itina etmek mecburiyetinde olduğunu söylemiş ve bunun sebeplerinden biri olarak askeri ihtiyacı zikretmiştir. Doktor, Türkiye’de çocuk vefatının %80 raddesinde olduğu hakkındaki iddia ve mütalaalar üzerinde de durmuş ve gösterilen rakamların hakikati ifade etmeyip mübalağalı olduğunu söylemiştir. Müderris, bu konudaki iddiasını kendi hususi mesaisi ve taşradaki bazı tabip arkadaşlarının yardımı ile topladığı istatistiklerle ispatlamıştır. Müderris Doktor, Türkiye’de çocukların maalesef çoğunlukla bakımsızlıktan öldüğünü, konferans salonunun bir kısmını dolduran validelere hitaben büyük bir teessürle söylemiştir.⁹⁴

Aynı dönemin doktorlarından, Doktor Besim Ömer Paşa, nüfus siyaseti hakkında mühim bir konferansı “Birbirimizi Aldatmayalım” başlığıyla sunmuştur. Paşa’nın kanaatince nüfus siyaseti her hükümet için olduğu gibi bilhassa Türkiye için hayati bir meseledir ve başta muallimlerle doktorlar bulunduğu halde millet fertlerinin her biri bu hayati mesele ile alakadar olmak

⁹³ “İçtima-i Hıfzû’s-Sıhha-10 (Vefâyât-ı Etfâl)”, s. 281-284.

⁹⁴ “Kadri Raşid Paşa’nın Mühim Bir Konferansı-Nüfus Arttırmak, Çocuklara İyi Bakmakla Kaimdir”, **Âsâr-ı Nisvân**, Cilt 1, Sayı 11, Sene, 1 Ağustos 1341, s. 8, 9.

zorundadır. Siyaset dilinde sıkça kullanılmaya başlanan “ekalliyet” ve “plebisit rey-i umûmiyye müracaat” kelimeleri nüfus siyasetinin ehemmiyetini göstermektedir. Besim Ömer Paşa, nüfus siyasetinde üç esaslı meselenin mütalaa edilmesinin lazım olduğunu söylemiştir; bunlar “tevellüdat”, “vefat” ve “muhaceret”tir. Müderris 40 senelik hekimlik hayatına istinaden, “Türk kadını çok doğurur. Fakat doğanların belki %75’i ölür, hayır daha doğrusu öldürülür!” demiştir. “Zayıf tevellüdatı, noksan vefâyât ile telafi etmelidir” diyen doktor, doğan çocukların %70 hatta %80’i ölürse bu halin memleket için azim bir felaket olacağını belirtmiştir. Türkiye’de o dönemdeki küçük çocuklarda görülen bu vefat nispetine mukabil İngiltere’de %14, İsviçre’de %11, İsveç’te %10, İrlanda’da %6,9, Norveç’te %9,5 oranında çocuk ölmektedir. Paşa, diğer memleketlerde nüfusu tezyid ve vefâyâtı tenkis için kullanılan usul ve vasıtalar hakkında da bilgi vermiştir. Evladı çok ailelerden daha az vergi almak bu usullerden birisidir ki, oralarda üç çocuğu olan aile “çok çocuklu” sayılmaktadır. Türkiye’de ise, çocukları üç ve dördü geçen aileler daha çoktur. Böyle olduğu halde Türkiye’de aileler, çocukları için kâfi muavenet görememektedirler. Yine diğer memleketlerde, çok evladı olan aileler mesken hususunda da bazı kolaylıklara mazhar olmaktadır. Yurt dışında, hiç evladı olmayan bir ailenin havadar ve güneşli bir meskende ikametine mukabil, beş-altı çocuk sahibi bir ailenin bodrum ve tavan arası gibi yerlerde oturmalarına cevaz vermenin milletin istikbaline göz yummak olarak yorumlandığını belirten Paşa; oralarda fazla çocuğu olan bir babanın askeri hizmetinin azaltılmasının, yine aynı durumdaki memurların maaşlarının, amelenin gündeliklerinin arttırılmasının da söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bunlardan başka, çocukların tahsillerine muavenet gibi tedbirlerin tatbiki de lazımdır. Paşa, Türkiye’deki bütün memleket müesseselerinde de çocuk sahiplerine çocuklarının sayısı nispetinde maaş ve ücret zammı yapmak lazım geldiği düşüncesindedir. Bunu diğer memleketler hatta İstanbul’daki ecnebi şirketler yapmaktadır. Fazla çocuklu bir amelenin yevmiyesini fazla vermek esası birtakım memleketlerde kabul edilmiştir. Mamafih, nüfusun teksirine ve vefâyâtın azaltılmasına yönelik şahsi yardımlar yeterli olmayıp, bir takım içtimai teşkilat, sıhhi bazı kavanin ve nizamât yapmak da gerekmektedir.

Paşa'ya göre, Türkiye'de vefâyâtın tenkisi için muallimler sağlık personeliyle el ele vererek bir sağlık mücadelesinde bulunmalıdır. Memleket ve bütün millet bu hususta yakından alakadar olmalı ve tehlike herkese telkin edilmelidir. Sağlık politikalarının halkın eğitilmesiyle yakından ilişkisi Besim Ömer Paşa'nın bu konferansında da önemle vurgulanmıştır.⁹⁵

Çocuk vefatlarının oranı konusundaki bu belirsizliği gidermek üzere, 13 Aralık 1926 tarihinde, Kırklareli mebusu Dr. Fuad Bey Büyük Millet Meclisi'ne çocuk vefatlarının tespit edilmesi için bir öneri sunmuştur. Öneride, muntazam istatistikler olmadığından çocuklardaki vefat miktarının gerçek oranının maalesef bilinmediğinden fakat bu konuda çeşitli rivayetler olduğundan bahsedilmiştir. Tecrübeli doktorların beyanı ve incelemeleri bu oranın %70 gibi müthiş bir derecede olduğunu göstermektedir. Muntazam bir yoklama neticesinde bu müthiş nispetin araştırılarak milli bir felaket karşısında olup olunmadığının teşhis edilmesi ve hükümetçe acilen tedbir alınması istenmiştir. Bunun için Ankara pilot bölge seçilerek, her ailenin kaç çocuğunun dünyaya geldiği, ne kadarının kaç yaşında vefat ettiği ve kaçının yaşadığının tespit edilerek çocuk ölüm oranlarının ortaya çıkarılması hükümetten temenni edilmiştir. Bu önerinin, Heyet-i Umûmiyye tarafından 16 Aralık 1926'da toplanan 15. içtimanın 1. celsesinde makama sunulmasına karar verilmiştir. Öneri, Başvekâletten Dâhiliye Vekâleti ve Büyük Millet Meclisi'ne havale edilmiştir.⁹⁶

Bu önerinin etkisiyle olsa gerek, 1927 yılında, istatistik umum müdürü tarafından Mersin'de yapılan deneme sayımında, annelere çocuk ölümleri anketi yapılmıştır. Bunun sonuçları hakkında gazetelere bir makale yazan müdür, durum hakkında tespitlerde bulunmuştur. Makalesinde, bölgenin coğrafi özellik ve güzelliklerinden bahseden müdür, Mersin'e nüfus sayımı denemesi için gittiklerini fakat bu arada annelere yönelik de doğurdukları çocuk sayısını ve bunların ne kadarının vaktinden evvel yani hayatın ilk ay ve senelerinde ölmüş olduklarını tespit etmek için bir anket düzenlediklerini

⁹⁵ “Konferanslar-Doktor Besim Ömer Paşa'nın Nüfus Siyaseti Hakkında Mühim Bir Konferansı: Birbirimizi Aldatmayalım”, s. 200-203.

⁹⁶ BCA 030.10.00.00.124.884.8

belirtmiştir. Memleketin doğan çocuk adedinin bilinmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Yeni doğan çocukların yaşaması nüfus iktisadının barometresidir. Olgun meyveler halinde büyümeye imkân bulan çocuk sayısının bilinmesi, istikbaldeki şanslarını temin hususunda önemli bir alamet teşkil eder. Bu nedenlerle Mersin'deki annelere çeşitli sorular yöneltilmiştir. Yapılan anket neticesinde 2060 cevap alınmıştır. Bu anketin tamamen sağlam ve tam bilgi sağlayacak sayıda bilgi içeren bir vesika olmadığı kabul edilmektedir. Fakat bu konudaki cehaletin uzun sürmemesi için bu nevi tetkik ve mütalaaya ihtiyaç vardır. Elde edilen neticeye gelince; anket yapılan kadınlardan her birinin ortalama altı çocuk doğurduğu, bu çocukların da %33'ünün, yani takriben 1/3'ünün, 10 yaşından evvel öldüğü tespit edilmiştir. Bir yaşından küçük çocukların vefat miktarı aşağı yukarı bütün evlilik seneleri için aynıdır. Yirmi seneden daha fazla bir zaman evli bulunan annelerde vefat nispetinin azaldığı görülmüştür. Çocuk emzirme müddeti devam ettikçe bütün çocuklar hemen hemen aynı derecede ölüm ihtimaliyle karşı karşıyadır. Anketin başka soruları neticesinde elde edilen sonuçlar şöyledir; evlilik seneleri arttıkça çocukların yaşama seneleri artmakta ve dokuz ile 12 aylık çocuk vefatı artmaktadır. Dokuzuncu aydan itibaren vefatların yükselmesi muhtemelen yanlış beslenmeyle alakadardır. Bu durum da şüphesiz ailelerin iktisadi vaziyeti ve annelerin bilgi derecesine bağlıdır. İki yaşından üç yaşına kadar olan çocuk vefatlarına gelince, bunda çocukluk devresindeki sarf hastalıkların tahribatıyla alaka kurulmuştur. Yapılan ankette alınan sonuçlar bu kadardır. İstatistik müdürü; bu anketin neticesinin bütün Türkiye için muteber olamayacağını belirtir. Zira bu vefatlar, mutedil bir iklimde deniz kenarında yaşayan bir şehrin nüfusu üzerinde tespit edilmiştir ve şüphesiz bu durum tüm memleket için aynı değildir. İsraf yapacak kadar gıdası bol olan Mersin'de yaşamak daha kolay olmasına rağmen çocukların 1/3'ü 10 yaşına varmadan ölmektedir.⁹⁷ İstatistik müdürünün de belirttiği gibi bu dönemde çocuk ölümleriyle ilgili istatistikler yoktur. Mersin'de yapılan deneme nüfus sayımı fırsat bilinerek bu kısıtlı sonuçlara ulaşılmıştır. Gerçekten de Mersin

⁹⁷ BCA 30.10.0.0.25.145.11

gibi görece olarak şartları iyi olan bir şehirde çocuklardaki ölüm oranı bu kadar yüksek iken, daha zor şartlardaki şehirlerde durum nasıldır?

1928 tarihinde, yine aynı konuda bir istatistik çalışması yapılmıştır. Başvekâlet, Sıhhiye ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Riyaseti Celilerine hitaben Müdafaa-i Milliye Vekili tarafından 1 Kasım 1928 tarihinde sunulan bir yazıda; çocuk ölümleri adedi ve nispetlerini belirlemek için kolaylaştırıcı bir analitik cetvelin askeri teşkilatça hazırlandığı bildirilmiştir. Orduda mevcut zabitan, memurin, müstahdemler ve efrattan evli olanların adedi ile bunların ne kadar çocuklarının olduğunu, dünyaya gelen çocuklardan ne kadarının kaç yaşlarında vefat ettiklerini ve bunların yüzde oranlarını gösterir cetvel tanzim edilmiştir.

Tablo 11. 1928 Yılında Ordu Emrinde Bulunan Zabitan, Memurin Ve Müstahdeminden Evli Olanların Adetleri İle Doğan Ve Ölen Çocukların Adet Ve Nispetlerini Gösterir İstatistikî Cetvel⁹⁸

Vefat edenlerin sinlere taksimi											Vefat edenler	Berhayat kalanlar	Doğan çocuk	Müteahhli olanlar
On yaşına kadar vefat edenlerden hangi yaşlarda kaç çocuk vefat ettiği														
10 yaştan yukarı	10 yaş	9 yaş	8 yaş	7 yaş	6 yaş	5 yaş	4 yaş	3 yaş	2 yaş	1 yaş				
872	233	202	323	530	697	992	166 6	258 4	536 6	1479 2	2825 7	6920 6	9746 3	6100 0

Doğan çocuk adedinin zabitan ve mensubini askeriyeden evli olanlara nispeti: %1,597

Vefat eden çocuk adedinin doğan çocuk adedine nispeti: %28,9(9)

1 yaşında vefat edenlerin umum çocuk vefatına nispeti: %52,4

2 yaşında vefat edenlerin umum çocuk vefatına nispeti: %19,-

3 yaşında vefat edenlerin umum çocuk vefatına nispeti: %9,1

4 yaşında vefat edenlerin umum çocuk vefatına nispeti: %5,72

5 yaşında vefat edenlerin umum çocuk vefatına nispeti: %3,50

6 yaşında vefat edenlerin umum çocuk vefatına nispeti: %2,46

⁹⁸ BCA 030.10.00.00.24.134.23

7 yaşında vefat edenlerin umum çocuk vefatına nispeti: %1,87
 8 yaşında vefat edenlerin umum çocuk vefatına nispeti: %1,14
 9 yaşında vefat edenlerin umum çocuk vefatına nispeti: %0,70
 10 yaşında vefat edenlerin umum çocuk vefatına nispeti: %0,82
 10'dan yukarı:3,30

1928 tarihinde, nüfus, çocuk ölüm ve doğumu ve sağlık işlerine dair istatistiki rapor hazırlanmıştır. Adana, Konya, Bursa, Aydın şehirlerinde yapılan ve 450.000 nüfusu kapsayan bu araştırmada genel vefatın 1000 nüfusta 19, doğum oranının ise 1000'de 39'a ulaştığı ve çocuk ölümlerinin bir yaşına kadar olan çocuklarda binde 156'yı aşmadığı anlaşılmıştır. Bu sonuca nazaran nüfusun eksilmeyip tam tersine yıllık yaklaşık 280.000 civarında arttığı söylenebilirse de, umumileştirilecek olduğu takdirde bu toplamın elde edilme ihtimali belki azalabilir. Aslında senelik 250.000 oranında bir artışın varlığı kesin olarak kabul edilse bile nüfusun mesela 20 milyona ulaşması için yaklaşık 25 senelik bir zamanın geçmesi gerekmektedir. Memleketin siyasi ve iktisadi durumu her şeyden önce vatandaşlar adedinin süratle artmasını zaruri kılmakta olduğundan bu hedefe ulaşabilmek için öyle uzun senelerin geçmesini beklemek doğru görülmemiştir. Bilakis her türlü araca başvurarak ve o günkü ilmi bilgilerden istifade ederek bu yolda geçecek zamanı kısaltmak, başka bir deyişle her sene arttığı kabul edilen miktarı süratle arttırmak çarelerine teşebbüs etmek gerekmektedir.⁹⁹

Mart 1928 tarihinde Kırklareli Mebusu Doktor Fuat Bey'in Meclis'e verdiği kanun teklifi, çocukların sıhhat ve ahlaklarını koruma kaygısı taşıdığı için önemlidir. "Çocukların sinema ve tiyatrolara kabul edilmemeleri hakkında" ki 2/45 sayılı kanun teklifinde; Fuat Bey, çocukların yaşlarıyla mütenasip olmayan filmleri görmek suretiyle sıhhatlerinin ve ahlaklarının zaafa düşmesini kanunun gerekçesi olarak izah etmiştir. Ona göre; birçok annelerin süt çağında bulunan yavrularıyla sinemaya giderek bir iki saatlik zevklerine mukabil körpe ve her zaman taze ve temiz havaya muhtaç yavrularını zehirledikleri ve sinemadan çıkınca husule gelen sıcaklık değişimi

⁹⁹ BCA 030.10.00.00.26.146.15

nedeniyle çocuğun ciğerlerinin müteessir olarak çok defa zatürreeye tutulduğu görülmektedir. Kanunun 1. maddesine göre; yedi ya da daha aşağı yaşta bulunan çocukların sinema ve tiyatrolara ve kapalı mahallerdeki içtimalara kabulleri yasaklanmıştır. Yedi ve on altı yaş arasındaki çocukların bu tip yerlere kabulünü şartlara bağlayan 2. ve 3. maddeler ise, sinemaların çocuklar üzerindeki aydınlatıcı etkisi nedeniyle reddedilmiş ve geri kalan maddeleri 5 Nisan 1929 tarihinde Dâhiliye ve Adliye Encümenlerine tevdi olunmuştur.¹⁰⁰ 1929 yılında İstanbul Polis Müdüriyeti'nce alınan bir karara göre ise; 12 yaşından küçük çocukların tiyatro, cambazhane ve benzeri eğlence mahallerinde sahneye çıkarılmaları yasaklanmıştır. Böylece çocukların henüz küçük bir yaşta bu gibi mahallerde işkenceye maruz kalmaları önlenmiş olacaktır. Bu karar bütün eğlence kumpanyalarına tebliğ edilmiştir.¹⁰¹ 30 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen 1593 sayılı "Umumi hıfzısıhha kanunu"nun 166. ve 167. maddeleri bu bahse ayrılmıştır. 166. madde; 12 yaşından küçük çocukların yanlarında ebeveyni veya velileri olduğu halde dahi meyhanelere girmesi, 18 yaşından küçüklere de ispirotolu içki verilmesi yasaktır, derken; 167. maddeye göre, 12 yaşından küçük çocukların sinema, tiyatro, dans salonu ve bar gibi mahallere getirilmesi ve kabul edilmesi yasaktır. Altı yaşından büyüklerin gündüz vakitlerinde terbiyevi ve hususi mahiyette olan sinema ve tiyatrolara getirilmelerine izin verilebilir.¹⁰²

Mayıs 1929 tarihinde ise, Cebelitarık Mebusu Naci Bey, Dâhiliye Vekâleti'ne, sahipsiz kalan bakımsız çocuklarla içtimai teşkilat hakkında ne gibi tedbirler alındığına dair şifahi sual takririnde bulunmuştur. Naci Bey, Ankara'nın ve sair şehirlerin sokaklarında kız ve erkek bazı çocuklara tesadüf olunup, henüz bakılmağa muhtaç derecede küçük oldukları halde, ya kimsesizlikten yahut kimselerinin fena adetlerinden dolayı sokağa düşürüldüklerinden bahsetmiştir. Yine bazı büyük çocukların kısmen

¹⁰⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 14, 15, Devre 3, İçtima 3, İ:16, Cilt 14, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 1, 2.

¹⁰¹ "Çocuklar Sahnede İstismar Edilmiyecek", **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1929 Çarşamba, s. 2.

¹⁰² (Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc008/kanuntbmmc008/kanuntbmmc00801593.pdf, 06.03.2012, s. 222.

hamallık, boyacılık gibi ayak işleriyle iştigal edip ve kısmen de hiçbir iş yapmadan şehir ve terbiye manzarasına ve havasına yakışmayacak şekiller ve ifadeler gösterip bağırımları sık rastlanan manzaralardandır.¹⁰³

1930'lu yıllara gelindiğinde, bebek ve çocuklar arasında ölüm oranları hâlâ yüksek, yoksul çocukların sayısı da ortalamanın üzerindedir. Yetersiz beslenme günlük hayatın çok sıradan bir özelliği haline gelmiş, bu durum sadece kimsesiz çocuklar için değil, kendilerine bakacak aileleri olan çocuklar için de geçerli olmuştur.¹⁰⁴ Maalesef “bilgisizlik ve kayıtsızlık” çocukların temizlikten uzak, mikroplu ortamlarda dolaşmalarından başka onları ölüme kadar götüren kötü şartlara neden olmaktadır. Gazeteye demeç veren dönemin önemli tabiplerinden Besim Ömer Paşa, artan hava sıcakları nedeniyle çocuklarda ölüm vakalarının arttığından bahsederek, artan çocuk ölümlerinin sebeplerini hazım bozukluğu, fena emzirme, fena ve çok besleme, fena dikkat ve fena bilgi olarak sıraladıktan sonra bunlardan en mühimi kayıtsızlık ve bilgisizliktir demiştir. Yazın süt çabuk bozulduğu için buna dikkat edilmesi gerektiğini, çocukları çok giydirmemeye ve yedirmemeye özen gösterilmesini, çocukların mümkün olduğunca haşarattan uzak tutulmasını tavsiye eden doktor, çok küçük yaşlardaki çocukların özellikle Temmuz-Ağustos aylarında öldüklerini vurgulayarak ebeveynleri uyarmıştır.¹⁰⁵

1937 tarihinde Bayar, sağlık alanını, her zaman üzerinde ehemmiyetle durulan milli bir mesele olarak ilan ettikten sonra, gerçekleşmesi için hız verecekleri programı şöyle ifade etmiştir; *“Ana ve çocuk hayat ve sıhhatinin korunması için şimdiye kadar tesis edilmiş olan doğum ve çocuk bakım evleriyle çocuk bakım dispanserleri ve süt çocukları müşahede evlerinin sayılarının arttırılması; köylerde doğum yardımlarını temin edecek köy ebesi yetiştirmek için köy ebe mektepleri tesisi; kaza merkezlerinin doktorsuz kalmamasının temini yolunda doktor sayısını ihtiyaç derecesine çıkarmak için alınmış tedbirlerin hızlandırılması; şehir, kasaba ve köylerimizin sıhhi*

¹⁰³ BCA 030.10.00.00.8.48.6

¹⁰⁴ “Mekteplerdeki Aç Yavruların Hali Ne Olacak?”, **Cumhuriyet**, 3 Teşrinisani 1930; “Gıdasız Talebe”, **Cumhuriyet**, 6 Kanunuevvel 1930’dan nakleden; Öztamur, **a.g.m.**, s. 183.

¹⁰⁵ “Sıcaklarda Sıhhati Muhafaza”, **Akşam**, 29 Temmuz 1932 Cuma, s. 8.

vaziyetlerini ıslah için içilecek su tesisatı, fenni mezbahalar tesisi ve saire gibi umum sıhhat işlerinin tanzimi; vilayet ve belediye hastanelerinin sayı ve yatak adetlerinin çoğaltılması; sıtma, trahom, frengi ve verem gibi hastalıklara karşı yapılmakta olan fenni mücadelelerin teknik imkânların müsait olduğu nispette inkişaf ettirilmesi."¹⁰⁶ Hükümet nüfus meselesini programına almıştır. Cumhuriyet Halk Partisi programında nüfus arttırmanın ve gelecek nesli sağlam ve gürbüz yetiştirmenin her zaman dikkatle güdülecek işlerden olduğu yazılıdır. Görülüyor ki, nüfus meselesi bir devlet ve hükümet işi olmuştur.

E. İşçilerin Sağlık Durumu

İşçilerin sağlık durumları da devlet tarafından takip edilmeye çalışılmıştır. Bu konuda sıhhat ve içtimai muavenet müfettişlerinin raporları bilgilendirici ve yönlendirici olmuştur. Bunlardan biri, müfettiş Dr. Sait tarafından 14 Mayıs 1932 tarihinde sunulan rapordur. Baskil kazasından Elaziz'e dönerken, güzergâhta bulunan Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolu hattının 17. 18. ve 19. kısımlarında çalışan amelenin sıhhi durumları ve bu kısımlarda bulunan dispanserlerin vaziyetlerini tetkik ve teftiş eden Sait Bey, durumu şöyle izah etmiştir; 19. kısmın merkezi Şefket istasyonudur ve 900 amelesi vardır. Buranın tabibi, beş senedir burada çalışan Vasıf Bey'dir. Refakatında bir sıhhat memuru ile bir hademe, emrinde bir araba vardır ve 15 km. uzunluğundaki saha her gün teftiş edilmektedir. Şefket istasyonunun 10 yataklı bir dispanseri vardır. Müteahhit tarafından yeniden inşa edilmiş olan bu dispanser dört odalıdır. Bu odalardan biri hasta koğuşu olup, odaya müsait fasılalarla 10 yatak yerleştirilmiştir. Yataklar temizcedir. Teftiş sırasında birisi dizanteriden dördü gripten olmak üzere toplam beş hastanın

¹⁰⁶ Hükümetler ve Programları, s. 54, 55.

tedavi olduğu görülmüştür. Odalardan birisi eczane olarak düzenlenmiştir. İlaçlar camlı dolaplarda muhafaza edilmektedir. Tabibin nezareti altında sıhhat memuru tarafından idare olunan ecza dolabında yeterince ilaç vardır. Odalardan biri tabip, diğeri sıhhat memuru ile şoför ve hademenin ikametleri için tahsis edilmiştir. Şefket istasyonu, 19 Temmuz 1931 tarihinde açılmıştır. Dispanserde çamaşır takımı yoktur, hastalar kendi elbiseleriyle yatmaktadırlar. Dispansere ait yatak ve yorgan yüzleriyle diğeri malzemeler ücret karşılığında köylü kadınlara yıkatılmaktadır. Hastaların iaşesi, hastaneler talimatnamesindeki cetvellere göre yapılmakta olup, yemekler özel aşçı tarafından hazırlanmaktadır. 19. kısımla ilgili son mütalaa şöyledir; “Dispanser heyeti umûmiyyesi itibariyle temizcedir ve hasta bakımında meşhut bir alaka ve intizam vardır.” 18. kısmın merkezi Şahaplı istasyonudur, 16 km. uzunluğunda olup 950 amele çalıştırılmaktadır. Kısmın tabibi Dr. Nurettin Bey’dir. Kısmın uzunluğu ve bilhassa fazla tünellerin mevcudiyeti nedeniyle Pınarlı mevkiinde 10 yataklı bir istasyon daha tesis edilmiştir. Bu istasyonda 18. kısmın tabibinin nezareti altında çalışan bir sıhhat memuru görev yapmaktadır. Teftiş sırasında tabip ve sıhhat memuru mıntıklarını teftiş için merkezden ayrılmış olduklarından kendileriyle görüşülemedi. Fakat gerek dispanser ve gerek sıhhiye istasyonunun koğuşları gezilerek, koğuşlarda temizlik ve intizam olmadığı görülmüştür. Son olarak gezilen 17. istasyonun merkezi Herdi sıhhiye istasyonudur. Bir sıhhat memurunun nezareti altındadır. İstasyon hâlâ faal olmayıp, hasta karyoları sıhhat memuru ve ailesi tarafından işgal edilmiştir. İstasyonda temizlik ve intizam görülemedi ve sıhhat memuru da buldurulamadığından başka izahat alınamamıştır. Tetkik edilen kısımlarda çalışan amele, iki kısımdan ibarettir. Birinci kısım daimi ve usta amelelerdir. Bunlar sanayi erbabı ile birlikte müteahhit tarafından inşa ettirilmiş olan barakalarda ikamet etmektedirler. Muvakkat ve acemi denilen ikinci kısım amele ise, güzergâha yakın köy halkındandır, ya kendi evlerinde ya da civar köylüler tarafından güzergâhta inşa ettirilmiş olan hanlarda kalırlar. Amelenin gıda ihtiyacı kısmen merkezlerde mevcut bakkallardan veya muhtelif mevkilerde köylüler tarafından açılmış bakkallardan tedarik edilmektedir. Bu bakkal dükkânları

kısım tabiplerinin nezaretleri altında olmasına rağmen matlup olan sıhhi şartlara sahip değildir. Kısım tabipleri her konuda doğrudan doğruya hat baştababetine merbut olup, mıntıklarında görülen sâri ve salgın hastalıkların ihbarı ve ağır yaralıların tedavisi için Elaziz vilayeti sıhhat müdürlüğü ile muhabere eylemektedirler. Son tahlilde, Dr. Sait Bey; 50 kilometreye varan bir saha dâhilinde çalıştırılan ve bütün erbabı sanayi ve idare memurları da dâhil olduğu halde, miktarı 2500'ü geçen işçilerin ahvali sıhhiyeleriyle iştigal eden teşkilatın her tarafta yeknesak bir faaliyet göstermesini ve Vilayet Sıhhat Müdürlüğünün de sık sık teftişe çıkarak bu teşekkülleri ve amele ahvali sıhhiyesini yakından kontrol etmesini istemektedir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili; gerek bu hat inşaatında gerek diğer hatlarda kullanılan amelenin sıhhi ihtiyaçlarının müteahhitler tarafından ihmal edildiğinin Vekâletlerince daha önce haber alındığını, bununla ilgili olarak mahalli sıhhat memurlarına gerekli emirlerin verildiğini ve Nafia Vekâleti nezdinde de gereken teşebbüslerin yapıldığını bildirmiştir. Nafia Vekâletiyle beraber Reisi Cumhur Kâtibi umumiliğinin de meseleye dikkat nazarı celbedilmek üzere bir yazı yazılmıştır. Bu yazıda vekil, arzedilen mektuplardan, “umûmiyyetle demiryolu inşaat işlerinde insani ve içtimai icaplar noktasından pek iptidai ve orta çağa ait bir zihniyetle” hareket edilmekte olduğunun anlaşıldığını belirtir. Yapılan teşebbüslere rağmen ahvalin olduğu gibi devam etmesine müsaade etmenin, amelenin ve devletin menfaatiyle beraber işin selameti bakımından da tehlikeli olacağı vurgulanmıştır. İddialara şirket tarafından 11 Ağustos 1932 tarihinde verilen cevaplar şöyledir; bahsedilen dispanserlerde kendi elbiseleriyle yatan hastalar olmadığı ve hastaların dispanserlere sevkedilmek üzere bir veya en fazla iki gün kaldıkları için sıhhiye istasyonlarında elbiselerini bu kadar kısa bir süre için kendi istekleriyle çıkarmamak istedikleri, bunların da esasen ehemmiyetsiz hastalardan ibaret olduğu ve her sıhhiye istasyonunda bir sıhhiye memuru ile hademenin mevcut olup hastalar için elbise bulunmadığı ve şimdiye kadar bu usul takip edilmekte olup hiçbir mahzurunun görülmediği belirtilmiştir. Bakkallar meselesine gelince, bunların mümkün olduğunca nezaret altında bulunduruldukları ve mevcut talimatname

üzerinden dikkatlerinin celbedildiği ve bu babda doktorlarına tekrar tembihatın lazım olduğu bildirilmiştir.¹⁰⁷

Sağlık, beslenme alışkanlıkları ve beslenme kalitesiyle de ilgilidir. Dolayısıyla her sınıftan halkın ve özellikle maddi durumu daha düşük olanların ve ağır işlerde çalışanların sağlıklı beslenmesi önemlidir. Türkiye’de “parasız yemek usulü” uygulamaları, Birinci Sanayi Planı’yla birlikte devlet fabrikalarının kurulmasından sonra buralarda çalışmaya başlayan zirai karakterdeki işçilerin gıda alma tarzlarındaki yanlışlıklardan doğmuştur. Şöyle ki; devlet fabrikalarında çalışacak hazır işçi mevcut olmadığından, köylerden gelen işçiler çalıştırılmaya başlanmış fakat bunlar endüstri çalışmalarının gerektirdiği çalışma usulleri ve beslenme tarzını bilmediklerinden iyi beslenememiş, bu yüzden de ya ziraat işçiliğine geri dönmüş ya da umumi hastalıklara duçar olmuşlardır. Bu işçiler günlük sekiz ya da on bir saatlik endüstri işinde çalışan bir insanın ihtiyaç duyduğu 3000-4000 kalorilik gıda ve vitamin maddelerini maddi imkânsızlıklardan değil, bilgisizlikten alamamışlardır. Daha fazla ücret alan usta ve ustabaşılarda dahi bu durumla karşılaşmış ve ücretlerin arttırılmasıyla da sonuç değişmemiştir. Görülüyor ki, bu alanda yapılan yardımlar, tek taraflı bir muavenet meselesi olmayıp; endüstri işçisi yetiştirmek mevzuunun fizyolojik beslenme terbiyesi ayağını oluşturmuş ve bu suretle de iş veriminin idame ve çoğalmasına çalışılmıştır.¹⁰⁸ Aynı durum geçmiş dönemlerde maden işçileri için de geçerli olmuştur. Özellikle Zonguldak civarındaki maden işçileri ya kendi yaptıkları mısır ekmekleri ya da madenci tarafından ücretlerinden kesilerek verilen günlük bir kilo ekmekle beslenerek günlük sekiz saatlik mesai yapmıştı. Raporda bu durumun düzelmesi için verilen tavsiye, amele birliğinin işçileri “zorla” yedirerek muavenet etmesi gerektiğidir. İşçileri yapılacak aşhanelere alıştırmak için günlük bir ekmeğin fiyatı kadar bir parayı istihkaklarından kesmek yolu da öneriler arasındadır.¹⁰⁹ İşçilerin eksik ve yanlış beslenmelerinin istihsal miktarını etkilediği de iddia edilebilir. 1927 yılında

¹⁰⁷ BCA 030.10.00.00.177.221.8

¹⁰⁸ Saffettin Pınar, **Türkiyede İctimai Siyaset Meseleleri**, İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü, İctimai Siyaset Konferansları Dördüncü Kitaptan ayrı bası, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 8.

¹⁰⁹ MTA Arşivi, **Zonguldak Havza-i Fahmiyye Raporu**, 1927, 461 (238) 2 87, Yer No:1272., s. 43.

Türkiye’de Zonguldak havzasındaki kömür madenlerinde çalışan işçiler kömür tabakalarının ekserisi elverişli olduğu halde randımanları 520 kiloyu geçememekteydi. Aynı tarihlerde, kömür tabakaları daha elverişli olmadığı halde işçilerin randımanı Belçika’da 668 kilo, Hollanda’da 820 kilo, İskoçya’da 1470 kilo, Durham’de 1010 kilo, Fransa’da 700 kiloyu bulmaktadır.¹¹⁰

Salgın hastalıklarla mücadele, özellikle kalabalık nüfusun bir arada olması nedeniyle, hastalığın yayılma riskinin daha fazla olduğu amele çalıştırılan işyerlerinde daha bir önem kazanmaktadır. Sivas valiliğinden Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti’ne 15 Eylül 1932’de gönderilen telgraf böyle bir durumla ilgilidir. Telgrafla, gösterilen lüzum üzerine salgın hastalıklar için sarfedilmek üzere 1932 senesi bütçesinin 450. faslından 30 liralık ödeme istenmiştir. Bu para, Malatya-Keller hattında çalışmakta iken memleketlerine avdet eden Zara kazası köylerinden toplu bir halde gelen şahıslardan üçünün vefat edip diğerlerinin de hasta olduklarının haber verilmesi üzerine bulaşıcı bir hastalık olması ihtimalinden dolayı tetkik için Zara’da bulunan 36. alay tabibi Ulvi Kasım Bey’in hemen olay mahalline gidebilmesi için istenmiştir. Zara’nın İmirhan, Karslılar, Yoğunpelit, Kırkkilise, Mergizan ve Bektaş köylerine bizzat giderek haber verilen 17 kişiyi muayene etmiştir. Bu 17 kişinin malarya oldukları tespit edilmiştir. Yolda ve köye geldikten sonra vefat eden toplam üç kişinin de demiryolunda çalışırken hasta oldukları, dönüş yolunda fizyolojik sefalet nedeniyle vefat ettikleri tahakkuk etmiştir. Hastalara kinin verilerek tedavilerine başlanmıştır. Doktorun bu teşhisinden sonra, Sıhhat ve İctimai Muavenet müdür vekili şu mütalaaya varmıştır; mezkûr kısmın (Malatya-Keller hattının 18. kısım ve 6. tünel mevki) sıhhi şartları bozuktur, amele kimsesizdir ve kimsesiz bırakılmıştır, yol idaresi tarafından sıhhi muayeneler ve tıbbi kontroller muntazaman yapılmamaktadır ve bu nedenlerle bu acıklı vaka meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu hattaki sıhhi heyetin, amelenin sıhhi durumlarıyla ilgilenmelerinin icap ettiği gerekli yerlere bildirilmelidir. Bu durum hattı inşa etmekte olan Nohap şirketine sorulmuştur. Şirket, 21 Şubat 1933 tarihinde

¹¹⁰ MTA Arşivi, a.g.e., s. 47, 48.

cevap vermiştir. Şirketin verdiği bilgiye göre; mezkûr inşaatta çalışan Sivaslı ameleden bir kısmı malarya hastası olarak mahalli dispansere müracaat etmişler, bunlar dispanserde yatacak derecede hasta olmadıklarından birer miktar kinin hapi verilip şırınga yapılarak ayakta tedavilerine başlanmış, fakat bunlar tedavilerine devam etmeden savuşup hasta olarak 23, 25 Ağustos 1932 tarihlerinde mezkûr yerden ayrılmışlardır. Hasta halde yollarda uzun müddet kalmaları, fizyolojik sefalet ve malarya neticesi hastalıkları şiddetlenerek maalesef ikisi yolda, biri de köyde vefat etmişlerdir. Sonuç olarak şirket, sıhhat hizmetlerini gören doktorların bu gibi ahvali en ince noktasına kadar tetkik ile hareket eylemekte olduklarını iddia etmektedir.¹¹¹

Her işverenin, işçilerin sağlığını koruma ve iş emniyetini temin etmek hususunda alacağı tertibatı içeren, işçi sağlığı ve iş emniyeti nizamnamesi 1938 yılında yayınlanmıştır. Nizamname işçilerin de bu yoldaki usuller ve şartlara uymayacak hareketler ve hallerde bulunmamalarını sağlamaktadır. O zamana kadar kurulmuş olan iş yerleri işçinin sıhhati ve emniyeti bakımından bu nizamnameye göre kontrol edilecek bundan sonra kurulacak olanlar da lazım gelen tertibat vücuda getirilmeden işletmeğe açılmayacaktır. İş yerine, ne sıfatla olursa olsun, herhangi bir kimsenin ispirtolu içki getirmesi yahut sarhoş gelmesi ve bu gibi içkilerin iş yerinde bulunması yasaktır. Nizamname iş vereni bu hususu kontrolle muvazzaf tutmaktadır. Bu maddeden yalnız ispirtolu içkiler satılan ve imal edilen iş yerleri müstesna tutulmaktadır. Ayrıca ağır ve tehlikeli işlerin nelerden ibaret olduğu ve 18 yaşına kadar çocukların hangi işlerde kullanılamayacağı buna mülhak nizamnamelerle tayin edilecektir. Gebe ve emzikli kadınların vaziyetleriyle işçi çocuklarına kreş açma işleri de bu şekilde tanzim olunacaktır.¹¹²

¹¹¹ BCA 030.10.00.00.177.221.8

¹¹²“İşçi Sağlığı Ve İş Emniyeti Nizamnamesi”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1938 Cuma, s. 2.

YEDİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE TAKİP EDİLEN DEMİRYOLU İNŞASI POLİTİKASI

Çok farklı ihtiyaçları olan insanların, bütün ihtiyaçlarını buldukları yerden sağlamalarına imkân yoktur. Ulaşım da insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak, insan ve eşyaların fayda yaratmak amacıyla yer değiştirmelerini sağlayan bir hizmet olup, üretimle tüketim arasındaki önemli bir halkadır. Ulaşım sistemlerinde aranan; güvenlik, hız, düzenlilik, konfor ve ekonomiklik özellikleri demiryolları için de gereklidir.

Hava, deniz ve su ulaştırma sistemlerinin doğal yolları bulunduğundan, en çok yatırım gerektiren ulaştırma sistemi kara ulaştırma sistemidir. Tarihsel gelişim açısından ise, en eski ulaştırma türü denizyolu, en yenisi ise havayolu olmuştur. Bir yerden bir yere madeni bir yol üzerinde, mekanik bir güçle hareket ettirilen araçlar içinde, insan ve eşya taşınmasını sağlayan tesislerin tümüne birden demiryolu denir. Demiryolu taşımacılığının tercih edilmesinde şu iki sebep etkili olmuştur; tekerleklerin az pürüzlü madeni yüzeylerde daha kolay yuvarlanabilmesi ve buharla işleyen arabaların geliştirilmesi.*

* Bundan başka demiryollarının üstünlüğünü sağlayan hususlar şunlardır: enerji tüketimi azdır, hızı yüksektir, kaza sonuçlarını veren istatistiklere göre en güvenilir ulaşım sistemidir, gerek yolcu gerekse yük taşıma kapasitesi yüksektir, otomotizasyona elverişlidir, teknik gelişmelere ayak uydurabilir, elektrikli çekim sayesinde hava kirliliğine neden olmaz, kötü hava koşullarından en az etkilenen ulaşım sistemidir, ekonomik yönden artan verimle çalışır yani trafiğin artması halinde doğacak giderler elde edilecek gelir yanında küçük kalır. (Güngör Evren, **Demiryolu**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Matbaası, 1993, s. 16-18.) Devletlerin demiryolu yapımına, ülke halkının sağlığını ve yaşam kalitesini düşündükleri için de önem vermeleri gerektiği söylenebilir. İnsan hayatının tehlikeye atılmaması için de, istatistiklere bakıldığında en risksiz ulaşım aracı olan, demiryolları tercih edilmelidir. 1965 yılında bazı gelişmiş ülkelerde yapılan bir istatistik 100 milyon yolcu-km. başına düşen ölümle sonuçlanan kaza sayılarının ortalama değerlerini şöyle bulmuştur; tren:0.24, uçak:0.68, otomobil:3.50. (Oral Tümay, "Ulaştırma Alt Sistemlerinin Çevre Sorunları ile Güvenlik Açısından Karşılaştırılması ve Bu Açılardan Demiryollarının Faydaları", **1. Ulusal Demiryolu Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 9-10-11 Ocak 1979, s. 86)

Uzun çalışmaların sonucu olarak insanlığın hizmetine sunulmuş olan demiryolu taşımacılığı, hem maddi anlamda daha ucuz olması hem de seyahat zamanını önemli derecede kısaltmış olması nedeniyle insanlığın hizmetine sunulmuş önemli bir buluştur. Medeni hayatın ilerlemesiyle teknik özellikleri ve kullanma sıklığı olarak da artış gösterecektir.

I.OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ'NDE DEMİRYOLLARI

Demiryollarının Türkiye'deki serüveni İngilizlerin, Hind ülkesine Türk topraklarından geçerek ulaşma düşüncesiyle, Türkiye'yi demiryolu yapmaya teşvik etmeleriyle başlamıştır.

Türkiye'de ilk adım olarak demiryollarının kurulması gerektiğini ve fakat bunun İngilizler tarafından yapılıp işletilmesi gerektiğini ifade eden Sir James Whittall; çok kârlı olan bu girişimin o zamana kadar tarıma açılmamış bölgeleri çok verimli yapacağını düşünmektedir. Bu dönemde kapitalist ülkelerin İmparatorluktan kendi çıkarları için istedikleri iki önemli talepten biri tarımsal üretimi arttırmak diğeri de düzgün yollardır. Cumhuriyet öncesi Türk demiryollarının döşenmesinde, özellikle Batı ve Güney Anadolu'da, zannedildiği gibi maden kaynaklarının değil tarım ürünlerinin sömürsü amaçlanmıştır.¹ İngilizlerin demiryolları yapımını istemelerinin sebebi, ülkeyi bir hammadde deposu olarak gördüklerinden özellikle endüstride kullanılabilecek, Amerika Birleşik Devletlerinin bağımsızlığını kazanmasından sonra sıkıntısı çekilen bitkileri verimli vadi ve deltaalarda üretmek ve bunları liman kentine demiryoluyla taşımaktır. Bu yüzden İngilizlerin inşa ettikleri demiryolları ağları İzmir-Kasaba, İzmir-Buca, İzmir-Aydın hatlarında da görüldüğü gibi kısa uzaklıkları birbirine bağlayan ağaç biçimlidir. Ülkeye

¹ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul, Bilim Yayınları, 1974'den nakleden; Saffet Atik, "Türkiye'de Demiryollarının Tarihi Gelişim Süreci ve Mekân Organizasyonuna Etkileri", **1. Ulusal Demiryolu Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 9-10-11 Ocak 1979, s. 117, 120.

demiryollarını kurmak isteyen ikinci devlet Almanya'dır. Bu devletin amacı da, İslam Dünyası'nın liderliğini almak ve Mezopotamya ve daha doğusunun hammaddesini kendi ülkesine aktarmak olduğundan, demiryolu güzergâhı da bu amaçlara hizmet edecek şekilde Bağdat ve Hamburg kentleri arasındaki ünlü Bağdat demiryolu olmuştur.² Fransa ve Çarlık Rusyası da İmparatorluk demiryollarının inşasında rol oynamışlardır. Rusya demiryolu inşasında kendi ülkesinde de geri kalmış olması ve parasızlık yüzünden Türkiye'de demiryolu inşa edememiş fakat Türk demiryollarının doğuya uzatılmaması için hükümet üzerinde baskılarda bulunmuştur. Fransa ise, ilk olarak kendisine bağlamak istediği Suriye'de demiryolu imtiyazı almak istemiş ve bunu da başarmıştır.³

İmparatorluk için ise, demiryollarından beklenenler; medeni dünyada geri kalmış olan ülkeye fabrikaları getirmesi, orduların hareket bölgelerine nakledilmeleri ve memleketin iptidai maddelerinin onun sayesinde mahallinde çürümekten kurtarılması olmuştur.⁴ Fakat Osmanlı Devleti döneminde demiryolları inşası, imtiyaz sahibi yabancı şirketlere ait olduğundan bir de onların amaçlarına bakmak yerinde olacaktır. Yabancı şirketler için, demiryolu ağı ulaştıkları bölgelerin, özellikle Anadolu'nun iç kesimlerinin, potansiyel olarak pazarlanabilir tarımsal artığını harekete geçirmek amacıyla inşa edilmiştir. Böylece sadece geçinebilecekleri kadar üretim yapan köylü, yeni teknolojileri kullanarak, yabancılar için geniş bir pazar oluşturmaya yardımcı olur.⁵ Cumhuriyet döneminde ise, demiryolları tamamen halkın refahı için planlanan bir yatırım olacaktır. Yabancı sermaye her ne kadar bu pazardan kendisi yararlanmak için demiryolu yapımına girişse de,

² İrem Acaroğlu, "Ulaşım Sistemleri ve Demiryolu Ulaşım Sisteminin Bunlar İçindeki Yeri", **1. Ulusal Demiryolu Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 9-10-11 Ocak 1979, s. 255

³ Ahmet Onur, **Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953)**, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, 1953, s. 10-11. Rusya'nın "Türlere Rus hududunda şimendifer inşaatını meneden itilafname" ("Esbab-ı Nifak", **Hâkimiyet-i Milliye** Sayı 14, 10 Mart 1336 Çarşamba, s.3.) yapmış olması, güçsüz ve iç işlerinde bağımsız olmayan bir hükümetin, sosyal devlet hizmetlerini yerine getirmede nasıl dış engellerle karşılaştığının göstergesidir. Dolayısıyla "bağımsızlık" sosyal devletin ön koşullarındandır.

⁴ Onur, **a.g.e.**, s. 37.

⁵ D. Quataert, "Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia 1876-1908", **Kaliforniya Üniversitesi Doktora Tezi**, Los Angeles, 1973'den nakleden; Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s. 21. Demiryollarının, tarımsal üretimini merkezi olan şehirleri hat olarak belirlemesi bunun kanıtıdır; önemli tarım bölgesi Ege'de hatların toplam uzunluğu 1314 km. olup, tüm Türkiye'deki demiryolu hatlarının %40'ına tekabül etmektedir. İstanbul'u Şam'a bağlayan demiryolu hattı ise; Eskişehir, Afyon, Konya ve Adana gibi tarım merkezlerinden geçer. (Keyder, **a.g.e.**, s. 47)

bağımsızlığını ele geçiren yeni devlet, demiryollarını kendi tarımsal üretimi ve refahını arttırmak için kullanacak ve arttıracaktır.

Osmanlı Devleti döneminde, Keçecizade Fuat Paşa ve Ali Paşa'nın vasiyetnamelerinden itibaren demiryollarının önemi ortaya konmuştur. Onlardan sonraki devlet adamları ve ekonomi düşünürleri de konuya aynı önemi vermişlerdir. Osmanlı Padişahları dahi, demiryollarına sahip olmak istemiş fakat başta Sakızlı Ohannes olmak üzere İmparatorluğun demiryolu yapımının yabancılara bırakılması gerektiği tavsiyesini verenleri dinlemişlerdir.⁶ 1830 yılında başlayan teşvikler, 1856 yılında Tanzimat programında demiryolculuğuna önem verilmesiyle sonuçlanmıştır. İlk kez 1856 yılında* Aydın hattının inşası imtiyazı İngiliz sermayedarlara verilmiştir. İzmir'den Aydın'a kadar olan 130 km.lik hat 1866'da tamamlanabildi. 1863'de imtiyazı verilen 93 km.lik İzmir-Kasaba(Turgutlu) demiryolu hattı da yine 1866'da işletmeye açıldı. Osmanlı Devleti döneminde demiryollarının bazen yabancı şirketlerin⁷ bazen devletin ve bazen de her ikisinin ortaklığıyla ve

⁶ Tefvik Çavdar, **Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)**, Ankara, İmge Kitabevi, 1992, s. 208.

* Kuruç, Türkiye'de demiryollarının ilk defa olarak Kırım muharebesinin başlangıcında yani 1854 tarihinden itibaren görülmeye başlandığını belirtmiştir. (Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 1. baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987,s. 22.) Onur da aynı fikirdedir; "Kırım harbinde İngiltere ve Fransa ile müttefik olduğumuzdan bu iki devlet ilk olarak Türkiye demiryollarına sermaye yatırmışlardır. Bu bakımdan ilk demiryollarımız bu iki sermaye ile inşa edilmişlerdir." Dünyada demiryolları inşasının bugünkü manasıyla başlama tarihinin 1830 olduğu düşünülürse, İmparatorlukta başlama tarihi olan 1860 tarihi geç bir tarih değildir. Ayrıca bu dönem Osmanlı Devleti'nin iktisadi açıdan çok zayıf ve borç içinde bir dönem olması haricinde, isyanlar hariç, 1877-1878 Türk-Rus harbi, 1897 Türk-Yunan harbi, 1911 Türk-İtalyan harbi ve 1912 Balkan harbi olmak üzere dört büyük savaşla meşgul olduğu bir dönemdir. (Onur, **a.g.e.**, s. 10, 35)

⁷ Yabancı sermayedarlar tarafından yapıp da Anadolu'da kalan demiryollarının uzunluk ve sermaye kaynakları şöyledir:

<u>Hat isimleri</u>	<u>Uzunluk</u>	<u>İnşa tarihi</u>	<u>Sermaye kaynağı</u>
İstanbul-Edirne	318 km.	1869-70	Fransa, Belçika, İsviçre, Avusturya
Aydın Hatları	609 km.	1856-1912	İngiltere
İzmir kasaba ve temdidi	702 km.	1863-1865	Fransa
H.Paşa-Ankara	579 km.		
E.şehir-Konya	445 km.		
Arifiye-A.Pazarı	9 km.		
Anadolu hatları		1872-1890	Alman
Bağdat Hattı	465 km.	1904-1912	Alman

(Anadolu içinde kalan

Konya-A.pazarı-İ.Derun) (Atik, **a.g.m.**, s. 117-118) Türk sermayesi, Hicaz hattı ve Şark demiryollarında kullanılmıştır. (Onur, **a.g.e.**, s. 39)

Bu durumun tersine olarak, savaşlar dolayısıyla eldeki demiryolu hatlarının yabancılara terk edildiği durumlar da olmuştur. Örneğin Balkan savaşlarından sonra Şark Demiryollarının 64 km.'si Bulgaristan'a, 294 km.'si Yunanistan'a, 370 km.'si ise Sırbistan'a bırakılmıştır. (Onur, **a.g.e.**, s. 28)

uzun süren duraklama devreleriyle yapıldığı görülür. Ecnebi sermayesinin demiryolları hattına yansımalarına bakacak olursak, Osmanlı topraklarında yapılan demiryollarının %67,5'i Alman, %19,8'i Fransız, %12,7'si İngiliz şirketlerince yapıldığı görülür.⁸ Şirketler tarafından yapılan ya da devletçe yapılıp işletmesi yabancı şirketlere verilen demiryolları için İmparatorluk, yabancıların istedikleri kazancı getiremeyen her bir kilometre için belirli bir teminat akçesi vermek zorunda kalmış, bu da maddi olduğu kadar manevi bir yük ve acı olmuştur. 1911 tarihine kadar sadece Anadolu hattı ve Bağdat hattının kısa bir kısmı için Osmanlı Devleti, 4.080.000 altın lira kilometre tazminatı vermiştir.⁹

İmparatorluk devrinin demiryolu tarihini şu safhalara ayırmak mümkündür:¹⁰

- a. İngiliz sermayesi ile yapılan inşaat devri (1854-1867)
- b. Hükümetin inşaat tecrübesi devri (1867-1875)
- c. Duraklama devri (1876-1888)
- d. Ecnebi şirketlerin ikinci inşaat devri (1889-1898)
- e. Hükümetle ecnebi şirketlerin birlikte çalışma devri (1899-1914)
- f. I. Dünya Savaşı (1914-1918)
- g. Mütareke ve intikal devri (1918-1922)

Osmanlı Devleti'nin bizzat inşa ettiği demiryolu hattı, Rumeli demiryolu inşaatı ile Anadolu-Bağdat hattı inşaatıdır. Rumeli demiryollarının doğuş sebepleri; çağdaşlaşmak için Batının büyük devletlerini örnek alan devlet adamlarının bu bölgelerle irtibat kurmak istemeleri, daimi bir savaş meydanı haline gelen Osmanlı Avrupa'sına en kısa zamanda kuvvet gönderebilmek ve verimli toprakları olan bölgenin zengin membarlarından faydalanma isteğidir. Anadolu-Bağdat hattı ise şu faydaları temin için açılmıştır:

a. Irak, Suriye ve Arabistan'daki isyanlara zamanında müdahale ederek hükümetin nüfuz ve otoritesini sağlamak,

⁸ Ünsal Yavuz, **Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına Yaklaşım Biçimi**, IX. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıbasım, Ankara, TTK Basımevi, 1989, s. 1641.

⁹ Evren, **a.g.e.**, s. 1-10.

¹⁰ Onur, **a.g.e.**, s. 11.

b. Savaş zamanında seferberlik ve yığınak yapabilmek, kuvvet kaydırabilmek, vatan hizmeti için tüm ahaliden faydalanmak.

c. İmparatorluğun mahalli servetlerini içi ve dış piyasalara sevk etmek, bu suretle elde edilecek gelirle “Düyûn-u Umûmiyye” idaresine daha fazla para yatırarak devletin mali itibarını yükseltmek.

d. Kuvvetli bir merkezîyetle memleketi idare imkânlarını yaratmak.¹¹

Osmanlı Hükümetinin Sultan II. Abdülhamit döneminde, ecnebi şirketlerle birlikte çalışarak meydana getirdiği Hicaz demiryolu hattı ise güney topraklarının anavatanla irtibatını sağlamıştır. Bu hattı yaptırarak padişah, Halifesi bulunduğu Müslümanlara hoş görünmek, Arabistan isyanlarına son vermek ve memlekete bu yönden gelecek tehlikeleri bertaraf etmek istemiştir. Bu hatta başlangıçtan itibaren dinî bir mahiyet verilmiş ve Hicaz pulları çıkartılıp, kurban derileri toplanarak da Müslüman âleminin maddi desteği alınmıştır. Hicaz hattının niyetlenenlerden fazla olarak şu faydaları da olmuştur; gelecek için kıymetli işler yapacak Türk demiryolu personelinin nüvesi yetişmiştir-ki Dünya Savaşı ve Milli Mücadeleyi bu kadro idare edecektir-, o döneme kadar Arabistan ve Suriye’ye Kızıldeniz’den İngiliz kontrolünde yapılan asker ve malzeme nakliyatı anavatan içinde yapılabilmiş, böylece ilerleyen zamanlarda 1. ve 2. kanal seferlerinin yapılarak Suriye’nin müdafaası imkânı doğmuştur.¹² Bu hattın başka diğer hatlarda çalışan personel Hıristiyan olup haberleşmeler de Fransızca yapılıyordu. Hicaz hattı bu açıdan bakıldığında Türklerin demiryolu yapamadıkları yönündeki inancı da sarsarak, kendilerine güvenlerini arttırmıştır.¹³ Demiryolu hatlarının inşasına savaş döneminde de devam edilmiştir. I. Dünya Savaşı devam ederken kurulan “Askeri demiryolları idaresi” tarafından yapılan Ankara-Kayseri, Uzunköprü-Keşan ve diğer muhtelif hatların toplamı 208 km.dir.¹⁴ Mütareke döneminde, Ankara-Sarıköy hattıyla Konya-Çay arasında bağlantı kurmak için Azarı-Cihanbeyli hattının inşasına başlanmış ve Büyük Taarruza kadar 50 km.lik kısmı tamamlanmıştır. Düşmanın çekilirken tahrif ettiği

¹¹ Onur, a.g.e., s. 12-14.

¹² Onur, a.g.e., s. 25, 27.

¹³ Onur, a.g.e., s. 37.

¹⁴ Onur, a.g.e., s. 31.

muhtelif hatların da tamirine başlanmıştır ki, bu dönemde 150 km.lik hat tamir edilmiştir.¹⁵ Cumhuriyet döneminin 1923-1938 yılları arasında ise, 3.000 km.'lik yeni hat yapılacaktır.¹⁶ Bundan başka, 1928-1937 yılları arasında, ayrıcalıklı yabancı 8 şirkete ait demiryolu ve limanlar 120,5 milyon TL (faizle birlikte 240 milyon) ödenerek Türk hükümetince satın alınacaktır.¹⁷

II. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE DEMİRYOLU POLİTİKALARI

1923 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin elinde kendi malı olan hiçbir demiryolu hattı yoktu.¹⁸ Atatürk'ün, bir ülkeyi uygarlık ve refah ışıkları ile aydınlatan kutsal bir meşale¹⁹ olarak tanımladığı demiryollarının, 1923 yılında yayınlanan bir yasa ile devlet tarafından inşa edilip işletilmesine karar verilmiştir. Osmanlı Devleti dönemi; yapılan demiryollarının yabancı sermaye, yabancı el ve yabancı bilgi ile yapılıp işletildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde demiryollarının yapımında ana motivasyon, Avrupa ile Ortadoğu'yu bağlayacak stratejik bir köprü kurulmasıdır. İstiklal muharebesinin başarıyla kazanılmasından sonraki dönemde ise, yabancı sermaye ve kredi ile yapılan işlere Türk dimağ ve kolunun daha geniş katılımı artarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin demiryolu yapımı ile ilgili olarak saptadığı politika sonucu içine düştüğü açmazdan tarihsel ders alan Cumhuriyet hükümeti²⁰, demiryollarının yapımında Türk parasını, Türk

¹⁵ Onur, **a.g.e.**, s. 34-35.

¹⁶ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 3. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 128.

¹⁷ Tezel, **a.g.e.**, s. 204.

¹⁸ Onur, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.V, Cilt 20, s. 3'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1987, s. 239. Atatürk'ün demiryolları ile ilgili diğer sözleri: “*Demiryolu refah ve umran tevhit eder*” Ekim 1924, “*Demiryolları memleketin toptan, tüfekten daha mühim bir emniyet silahıdır. Türkiye Cumhuriyetinin tespit ettiği projeler dâhilinde, muayyen zamanlar zarfında vatanın bütün mıntıkları çelik raylarla birbirine bağlanacaktır. Bütün vatan bir demir kütle haline gelecektir.*” Şubat 1931. (Acaroğlu, **a.g.m.**, s. 256)

²⁰ Yavuz, **a.g.e.**, s. 1645.

dimağını, Türk emeğini²¹ ve istasyonların ülkenin çeşitli köşelerinde adaletli dağılımını²² esas almıştır. Demiryolu yapımı, 1920'lerdeki kalkınma politikasının belkemiğini oluşturmuştur. Ulaşım altyapısında özellikle demiryolunun seçiminde etkili olan faktörse, doğal güçlüklerdir. Türkiye arazisinin genellikle dağlık oluşu, ülkede taşımacılığa elverişli nehirlerin bulunmayışı ulaşımı pahalı kılmış, Anadolu'daki toplumsal ve ekonomik olguların bütünleşmesini engellemiştir. Demiryolları yapımına bu kadar önem verilmesinde, bütünleştirilmiş bir iç pazar yaratmak, ihraç kapasitesini arttırmak gibi iktisadi kaygılar ön planda olmuştur. Ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında birçok bölgede kağrı ve katır taşımacılığı yapılması, ulaştırma bağlantıları olmayan Kafkas cephesinde savaşma fırsatı bulamadan donarak ölen on binlerce askerin acısı gibi anılar Atatürk ve arkadaşları tarafından unutulmamıştır.²³

Milli mücadele döneminde demiryolları yapımını hızlandırmak için "Amele taburları" kurulmuştur. Ankara-Sivas, Samsun-Sivas, Erzincan-Erzurum hatları, İnebolu-Ankara-Afyon Karahisârı, Antalya-Samsun-Sivas, Trabzon-Erzurum, Silifke-Karaman, Havza-Çorum-Yozgat Şoseleri ve Kızılırmak hatlarının nakliye için yapılması gereği Nafia vekâletince ifade edilmiştir. Başlangıç olarak 16 amele taburu, İnebolu-Ankara-Afyon Karahisarı, Antalya-Samsun, Sivas-Trabzon-Erzurum, Silifke-Karaman, Havza-Çorum ve Yozgat yollarına tevzi edilmiştir.²⁴

Anadolu gezileriyle halkla temas Atatürk, yine bu gezilerin bir tanesinde mutlu bir tesadüf eseri olarak Türk sermayesiyle yapılan ilk hat olan Samsun-Çarşamba demiryolu hattının yapımına başlanma töreninde bulunarak şu konuşmayı yapmıştır; *"Efendiler, yurttaşlarımızın milli bir sermaye ile memlekette demiryolu yapma girişimi, açıklamaya gerek olmayan birçok noktalardan dolayı olağanüstü önemlidir. Böyle milli girişimlerin Cumhuriyet Hükümetimiz ve Başkanlık tarafından ne kadar büyük*

²¹ Kuruç, a.g.e., s. 22.

²² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.III, Cilt 5, Sayı 2'den nakleden; Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, s. 178.

²³ Tezel, a.g.e., s. 233-234.

²⁴ "Nafia Haberleri", Hâkimiyet-i Milliyye, Sayı 112, 7 Şubat 1337, Pazartesi, s.3.

memnunluk ve övünçle karşılanmakta olduğu kolaylıkla tahmin edilebilir. Demiryolu yapmakta ilk milli girişimin uygulanmaya başlandığını bizzat görmek fırsatı benim için cidden mutlu bir tesadüftür. Memleketimizin yüzyıllardır yolsuz bırakıldığı ve bir demiryoluna olan gereksinim şiddeti düşünülürse, bu hususta girişimci olanları ne kadar takdir etmek ve onlara ne derece yardımcı olmak gerekeceği pek güzel anlaşılır. Nemlioğullarını bu girişim ve başarılarından dolayı kutlarım. Efendiler, memleketin her yanında olduğu gibi, bu kez ziyaret ettiğimiz illerde de en büyük sıkıntının yolsuzluk olduğu bütün millet bireylerince acı bir surette tekrar edildi. Dün sancak olan bugünkü illerimizde yedi yüz yılda yedi yüz kilometre yol yapılamaz mıydı? Daha basit ifade edeyim: Yılda bir kilometre yol yapılamaz mıydı? Bu hesabı bütün milletin yapması ve bunun nedenleri üzerinde her gün daha derin düşünmesi gerekir. Bu hesap ve düşünce, bugünkü yöneticiler hakkında insafli bulunmaya da yardımcı olur...Halk, köylüler bana her yerde, iş programını şu iki sözcükle açıkladılar: Yol, okul. Hatta yoldan söz ederken, 'Yol, köylünün kanadıdır' demeleriyle, her şeyden önce ona önem verdikleri anlaşılıyor. Gerçekten de bütün ekonomi birinci sözcükte ve her şey ikinci sözcükte toplanmıştır."²⁵

A. Demiryollarının Yapılma Amaçları

Osmanlı döneminde 1914 tarihine kadar 6.309 km.²⁶ 1922 yılına kadar 8619 km. uzunluğunda demiryolu inşa edilmiştir.²⁷ Anadolu topraklarında kalıp da, Osmanlı'dan Cumhuriyet idaresine intikal eden demiryolu 4.138 km. uzunluğundadır.²⁸ Cumhuriyetle birlikte, demiryollarının yapılma amaçları da

²⁵ Fehmi Akın, **Atatürk'ün Sonbahar Gezileri**, Ankara, Anekdot Yayınları, 2008, s. 117, 118.

²⁶ Atik, **a.g.m.**, s. 117.

²⁷ Onur, **a.g.e.**, s. 38.

²⁸ Yalçın Acar, **Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991, s. 9. 4138 Km. uzunluğundaki demiryolunun 3416 km.si satın alınmış, 450 km. dolayındaki Erzurum-Sarıkemiş, Toprakkale-İskenderun ve Fevzipaşa-Meydanekbez hatları da anlaşmalar yoluyla devralınmıştır. Cumhuriyetin ilanından II. Dünya

değişmiştir. Demiryollarının yapımı, adeta Cumhuriyet'in kuruluş dönemiyle özdeşleşmiş, simgesi olmuş bir politikadır. Bu politikanın ısrarla takip edilmesinde ana sebep "güvence"dir. Bir taraftan "Yurtta barış, dünyada barış" düsturunu kabul eden Cumhuriyet yönetimi diğer taraftan, İzmir'in servet ve emniyetinin her tehlikeden hür olması, Sivaslı'nın yirmi dört saat sonra İzmir'i müdafaa edecek imkâna malik bulunması²⁹ amacıyla bu politikayı takip etmiştir. Çünkü anlaşılacağı gibi güvenlik meselesi halledilmeden takip edilecek diğer politikaların başarıya ulaşma şansı yoktur. Henüz Sivas Kongresi'nde manda meselesi görüşülürken, Refet Bey; bir Amerikan kefilliğini kabul etmek zorundayız derken, eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve Türkiye ile arasında bir savaş çıkarsa, düşman, Yunanistan'dan vapurlarla asker getirebileceği halde, acaba Türkler Erzurum'dan hangi demiryolları ile ulaştırmayı sağlayabilecektir diye kaygılanmaktadır.³⁰

Savaşına kadar süren dönemde yılda ortalama 200 km.ye varan bir hızla toplam 3360 km. yeni demiryolu yapılmıştır. ("Sunuş", **1. Ulusal Demiryolu Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 9-10-11 Ocak 1979, s. 2) Meclis Tutanaklarında, İmparatorluktan yeni devlete intikal eden bu hattın uzunluğu Nafia Vekili Recep Bey tarafından, 3.600-3.700 kilometre (imtiyazlı demiryolu ve ecnebi eli ile yapılmış eserler olarak toplam 2.300 küsur kilometre, 1.300 küsur kilometre de Anadolu demiryolları ecnebi imtiyazlı bir şirket iken devletçe satın alınarak) olarak ifade edilmiştir. (**T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima 2, Cilt 12, İ:72, 29.5.1929, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 138.) Onur ise kitabında, daha farklı sayılar vererek hatların isimlerini de ifade eder:

<u>Satın alınan hat</u>	<u>Uzunluğu</u>	<u>Satın alınma tarihi</u>
H.Paşa-Eskişehir-Afyon-Konya-Adana-F.paşa-Arifiye-Adapazarı-Eskişehir-Ankara-Alayunt-Kütahya-Mersin-Tarsus	1542 km.	31 Aralık 1928
Samsun-Çarşamba (dar hat)	39 km.	11 Haziran 1929
Mudanya-Bursa (dar hat)	41 km.	1 Haziran 1931
İzmir-Kasaba ve temdidi	702 km.	1 Haziran 1934
İzmir-Aydın ve şubeleri	612 km.	1 Haziran 1935
Sirkeci hattı	337 km.	6 Aralık 1937
Ilıca-Palamutluk (dar)	29 km.	22 Eylül 1941
Yekûn	3302 km.	

Anlaşmalarla hükümete intikal eden hatlar

Kimden intikal ettiği

Sovyet Sosyalist C. Birliği
Fransa Cumhuriyeti
Fransa Cumhuriyeti

Hattın mevkii ve uzunluğu

Erzurum-Sarıkamış-Hudut 297 km.
T.kale İskenderun 59 km.
F.paşa-Meydanıkbez 34 km.
Yekûn 390 km

(Onur, **a.g.e.**, s. 61.)

²⁹ Kuruç, **a.g.e.**, s. 22.

³⁰ M. Kemal Atatürk, **Nutuk: 1919-1927**, haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004, s. 75.

Görüldüğü üzere, bir asker ve devlet adamını manda fikrine yaklaştıracak kadar kritik ve önemlidir demiryollarının varlığı ya da yokluğu.

Atatürk, demiryolları yapımının önemini şöyle sıralamıştır; *“Bayındırlık işleri bir devletin en önemli emniyet, ekonomi ve vatan savunması araçlarıdır. Vatanın içi demiryolları ve yollar ağı ile örülmelidir. Bu sayede emniyet ve asayişin sağlanması kolaylaşır. Uzak bir ülkede huzur içinde çalışan halkın, tembel ve tecavüzle yaşamak isteyen insanlara karşı savunulması için bazı durumlarda...güvenlik kuvvetleri yetmez. Bu görevi yerine getirecek jandarma ve askerin gerektiğinde çok çabuk her yere taşınabilmesi mümkün olmalıdır. Yalnız bu imkânın elde edilmesi kötülük ve zarar sahiplerini tecavüz düşüncesinden uzaklaştırır. Herkesi kendi çalışması ürünü ile hayatını kazanmak yoluna yönlendirir. Demiryollarının bu alanda önemi büyüktür. Bundan başka demiryolları ve yollar sayesinde ülkenin bir bölgesinde az bulunan veya hiç bulunmayan yiyecek, içecek, giyinilecek, kullanılacak maddeler ve inşaat malzemesi diğer bölgelere gönderilir. Mutlu hayat ülkenin her tarafında bu sayede canlanır. Yine bu taşıma sayesinde ülkenin yapısı sürekli bir ekonomik hareketle kuvvetlenir. Her taraf kendi bölgesinde işleyerek oluşturduğu toprak, hayvan, fabrika ve el sanayi ürünlerinin fazlasını başka yerlere gönderir. Paraya dönüştürür. Yollar ve demiryollarının ülke içindeki bu hizmetlerinden başka orman ve maden üretimleri de dahil olarak ham ve işlenmiş bütün vatan ürünlerinin ülkeye gerektiğinden fazlasının yabancı ülke piyasalarına, pazarlarına gönderilmesi gereklidir. Bunun aksine olarak yabancı ülkelere gelecek maddelerin de ülke içine gönderilmesi gerekir.”³¹* Demiryolu yaptırmanın zaman zaman haksız tenkitlerle karşılaştığı da olmuştur. Örneğin Sivas demiryolu yapımının yedi yıldır milleti sıkıntı içinde bıraktığına dair suçlamalara İnönü; yeni devletin demiryolu politikasının, Türk tarihinin seyri, bilhassa İstiklal Savaşı'nın safhaları, ızdırap ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmadan anlaşılamayacağı şeklinde cevap vermiştir. O, şimendifer geçmeye başlayan yollarda İstanbullu, Sivaslı, Vanlı yüz binlerce Türk'ün ilaç ve ekmek taşıyan

³¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Medenî Bilgiler: Türk Milletinin El Kitabı**, haz. Afet İnan, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2008, s. 443-444.

kağınların peşinde gömüldüğünü ve bunları 25-30 senelik didinmelerinde çaresizce seyrettiklerini belirtmiştir. Yine Sakarya muharebesi sırasında akıllarını iğneleyen tek düşüncenin Konya şimendiferinin tahrip edilmesi olduğunu belirtmiştir. Yol mahrumiyeti bu milletin asırlardan beri en köklü derdidir ve Büyük Millet Meclisi'nin ilk gündem berisi meşgul olduğu bir ihtiyaçtır. Büyük Millet Meclisi'nin ilk hükümeti 1920'de dünyanın bütün ateşleri başına yağarken, yarınki mevcudiyeti hazin bir şüphe altında iken, vatandaşlar yalınayak ve sopa ile müstevlilere karşı koymağa çalışırken, bütün mamureleri elinden gitmişken ve hazinesinde tek bir lira yokken ilan ettiği ilk programında Ankara'da Yahşihan'a şimendifer temdit edeceğini söylemiştir. Artık şimendifer yapmanın gerekli olup olmadığının tartışılmasını yanlış bulan İnönü; milli devlet için şimendifer ihtiyacının milli vahdet, milli müdafaa ve milli siyaset meselesi, asırların muhassalası olan milli istiklalin muhafazası meselesi olduğunu belirterek, vatandaşlara neden demiryolu yapıldığının değil de neden daha fazla demiryolu yapılmadığının hesabını vermek isterdim³² demiştir.

Demiryollarını sadece silah ve asker taşıyan bir araç olarak görmek de yetersiz kalır. Bu proje ülkeyi savunma ve ekonomi anlamında ülke çapında birleştiren bir proje olmuştur. Ekonomisi tarıma dayanan bir ülkenin, gidilmemiş yerlerine giderek, pazarlar oluşturarak kapalı üretim yapısını değiştiren demiryolları ekonomik coğrafyayı kontrol etmeyi ve değiştirmeyi sağlamıştır. Demiryolları yapımının bir diğer amacı da, eskiden ulaşılamayan yerlere ulaşmak, buraları ulaşılır ve yönetilir kılmak, yönetim alanını genişletmektir.³³

Bundan başka ülkenin potansiyel doğal kaynak merkezlerine ulaşmak (bakır için Ergani hattı, kömür için Ereğli hattı, pamuk ve demir için Adana ve Çetinkaya hatları sayılabilir), üretim ve tüketim merkezleri ile* ve limanlar ile

³² “İsmet Paşa Hz. Tenkitlere Müdellel Cevaplar Verdi”, **Akşam**, 1 Eylül 1930 Pazartesi, s. 1,6.

³³ Kuruç, **a.g.e.**, s. 25.

* Üretim ve tüketim merkezleri arasında mamullerin taşınması yurt kalkınması için oldukça önemlidir ve yıllar içerisinde artarak devam etmiştir:

<u>Taşınan Mal</u>	<u>1924 Yılı (Ton)</u>	<u>1932-1933 Yılı (Ton)</u>
Buğday	47.467	181.085
Arpa	22.721	39.540

art bölgeler arasında bağlantı kurmak (Kalın-Samsun, Irmak-Zonguldak hatları), özellikle az gelişmiş bölgelere ulaşarak ekonomik gelişmenin ülke geneline yayılmasını sağlamak (önce Orta daha sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu hatları) da demiryolu yapımını hedefleri arasındadır.³⁴ Milli mücadele döneminde zirai ürünlerin nakil vasıtalarının noksanlığından dolayı gerekli bölgelere nakledilemeyerek ziyan olduğu görülmüştür. Verilen bilgilere göre 1921 yılı Şubat ayı cetvelinde, 2.000.000 kiloya yakın olmak üzere elde muharreç bekleyen yalnız buğday vardır. Yine beş-altı merkezde takılmış kalmış 240.000 kiloyu müteceviz tiftik vardır. Bu mevadda yine muharreç beklemekte olan arpa, yün, afyon, üzüm, mısır, tütün, ilave edilirse, Anadolu'da o dönemde müdehhir olarak azim bir yekûna bağlı mahsulat var demektir. Bunlar, vesait-i nakliyenin yokluğu veyahut fevkalade pahalı bulunması itibariyle sevk ve ihraç olunamamıştır.³⁵ Bu milli israftır.

Zihniyet değişimi Türk demiryolu hattının haritasını da değiştirmiştir. 19. yüzyılda yarı sömürge ekonominin yarattığı “ağaç” biçiminde uzanan demiryollarının yerini Cumhuriyet döneminde milli ekonominin gerek duyduğu ve mal dolaşımının milli sınırlar içinde kalmasını sağlayan “ağ” şeklindeki hatlar almıştır. Ağ tipi demiryolunun ilk örneği 1935’de tamamlanan Manisa-Balıkesir-Kütahya-Afyon hattı, ikincisi de Eskişehir-Ankara-Kayseri-Kardeşgediği-Afyon hattı olmuştur. 1935 tarihinden sonra ise, batıda İzmir-Denizli-Karakuyu-Afyon-Manisa ve doğuda Kayseri-Kardeşgediği-Adana-Narlı-Malatya-Çetinkaya döngüleri ağ şeklinde demiryolu hatları olarak inşa edilmiştir. Meydana gelen ana hatların “iltisak” denilen birleştirici hatların

Un	13.973	55.235
Pirinç	1.395	5.695
Çimento	9.165	26.451
Maden Kömürü	8.271	33.686
Kereste	28.836	55.116
Krom	2.777	37.483
Petrol, benzin, makine yağları	7.341	25.335

(**Demiryolları Mecmuası**, Ağustos-Eylül 1947, Sayı 262, 263, s. 36 vd.’den nakleden; Yavuz, **a.g.e.**, s. 1647)

³⁴ Atik, **a.g.m.**, s. 123, 124. Cumhuriyet öncesi dönemde demiryolları dağılımı Batı bölgelerinde %70, Doğuda %30 oranındadır. Cumhuriyet sonrasında 1964 tarihine kadar gelen dönemde ise Batıda %21,4, Doğuda %78,6 oranında hat inşa edilmiş, son olarak oran Batıda %46, Doğuda %54 olmuştur. (Atik, **a.g.m.**, s. 127)

³⁵ “Ahval-i İktisadiyemiz”, **Hâkimiyet-i Milliyye**, Sayı 142, 25 Mart 1337, Cuma, 1.

çekilmesiyle birleştirilerek demiryolunun ülke geneline yayılması ekonomik ilerleme ve güvenliği sağlama açısından önemli görülmüştür. Atatürk, Afyon-Karakuyu iltisak hattının olmamasından dolayı, memleketin müdafaası sırasında çok sıkıntı çektiklerini hatırlatmıştır. Bu kadar kısa bir hattın memleket müdafaası bakımından göreceği işi, 100.000 öküze yaptırmak bile çok zordur. O'na göre; Osmanlı Devleti devrinde iltisak haklarına çok az ehemmiyet verilmesinin nedeni, mali iktidarsızlıktan ziyade bunun öneminin idrak edilmemesidir.³⁶

B. Demiryolu İnşa Faaliyetleri

Demiryolları için yapılması gerekenlerin başında, Milli Mücadele sırasında düşman tarafından tahrip edilen kısımlarının tamirlerini yapmak gelmektedir. 1922 tarihinde, Türkiye'deki demiryollarının durumunu Atatürk Meclis'teki konuşmasında şöyle tasvir etmiştir: *"Gerçekten sahip olduğumuz demiryolları başarı ile işletilerek, ulaşım ve asker taşımacılığı sağlanmaktadır. Askeri harekât sırasında düşman tarafından zarar görmüş bir kısım demiryolları ve imalat sanayi onarılmış ve yeniden kurulmuştur. Ankara-Sivas hattında önemli bir tünelin inşaatı tamamlanmış ve diğer tamamlanmayan iki tünel çevresinde de yol durumları değiştirilerek ulaşım sağlanmıştır. Erzurum-Erzincan arasındaki demiryolu inşaatının tamamlanması ve kükürtlü kömür madenlerine bir istasyon yapılması* *

³⁶ Atik, a.g.m., s. 125, 126.

* Kömür madenlerinden yararlanma, üretilen kömürün ülkenin her tarafına ulaştırılmasıyla mümkün olacaktır. Demiryollarının halkın refahını sağlama, dışarıdan alınan kömürün yerini yurt içinde yeterince üretilen kömürün almasıyla mümkündür. Bu durumla ilgili Zonguldak mebusu Halil Bey'in Nisan 1924 tarihli sual tavrı de mevcuttur; *"Ereğli Havza-i Fahmiyyesi istihsalatının ecnebi kömürleriyle rekabet edememesini iltizam eden esbablardan biri de kömürlerin ocaktan vapura teslimine kadar vuku bulan masarifat ile şirket tarafından alınmakta olan şimendifer, liman vesaire ücretlerinin yüksekliği"* denilerek durum tespit edilmiş, bu sebep ortadan kaldırılmadıkça üretim maliyetinin yüksek olacağı ve rekabet imkânının olmayacağı ifade edilmiştir. Halil Bey, İktisat Vekaleti'ne bu durumla ilgili şimdiye kadar ne yapıldığı ve bundan sonra ne yapılmasının düşünüldüğü sorulmaktadır. (BCA 030.10.00.00.6.36.35) Bu noktada kömür üretiminin artırılması için de, demiryolları yapımının önemi ortadadır.

konusunda önemli işler gerçekleştirilmiş ve kuruluş tamamlanmıştır. Samsun-Havza hattının kuruluşu için gerekli konuların hazırlığına başlanmıştır. Sivas'tan Erzurum'a ve Kastamonu'dan Koçhisar'ından başlayarak, Tosya, Osmancık, Amasya, Erbaa, Niksar, Kelkit ve Erzincan'a kadar olan demiryollarına ait ilk araştırmalar yapılmış ve bazı karayolları üzerindeki bozukluklar da onarılmıştır.”³⁷ Yine O, 1923 ve 1924 tarihli konuşmalarında şöyle demiştir: “Bayındırlık çalışmalarımızın en önemli bölümünü demiryolu yapımı almaktadır...her türlü güçlüğü rağmen trenlerimizin orduya ve ülkenin ekonomik hayatına yaptıkları ve yapacakları hizmetleri şükranla anarım.” “Uygarlığın bugünkü araçlarını, bundan da öte, bugünkü düşüncelerini demiryolları dışında yayabilmek imkânsızdır. Demiryolu mutluluk yoludur. Sayın üyeler, elde etmek ve arttırmak ve her araç ile ulaşımı çoğaltmak bütün girişimlerimizin üstünde, kararlı olarak amacımız olmalıdır.”³⁸ Cumhuriyet yönetimi tüm ulaşımı ve özellikle demiryolu yapımını toplumsal bir hizmet olarak görmüştür. İlerleyen dönemlerde, demiryolu yapımında ana amaç ticareti teşvik etmek ve bunu da demiryolu aracılığıyla yapmaktır. Böylece bir taraftan demiryolu yapımına bir taraftan da yabancılara ait hatların satın alınmasına hızla başlanmış, ilerleyen yıllarda da İnönü'nün ifadesiyle, “demiryollarının...Devlet elinde bulunmasının faydaları her gün daha ziyade anlaşılmıştır.”³⁹ Bu politika o kadar önemsenmiş ki, yeni rejimin 10. yıl şenlikleri için bestelenen marşta demiryolları, Cumhuriyetle özdeşleştirilmiştir.⁴⁰ Milli bir dava olarak ele alınan bu politikayı Başbakan İsmet Paşa, 17 Nisan 1925 tarihinde, memleketi demir ağlarla örmek en büyük azmimizdir, sözleriyle ifade etmiştir. Genel olarak devletin bu alandaki faaliyetleri iki esaslı alanda devam etmiştir. İlk olarak yeniden demiryolları inşa edilip işletilmiş, ikinci olarak da ecnebilerin elindeki şirket hatları satın

³⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.1, Cilt 18, Sayı 2'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, s. 72.

³⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.1, Cilt 28, Sayı 2; **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.II, Cilt 10, Sayı 1'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, s. 105, 144.

³⁹ **Hükümetler ve Programları**, 1920-1960, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1988, s. 49.

⁴⁰ Acaroğlu, **a.g.m.**, s. 258.

alınmıştır. Bunlardan başka kurs ve okullar açılarak demiryolu için personel yetiştirmeye çalışılmıştır. İmparatorluktan devralınan demiryolu hatlarının genel durumu şöyledir; mevcut hatların memleketin batısında toplanmış olup bunlar Milli Mücadele döneminde Yunanlıların ikmaline yarayarak menfi bir rol oynamıştır. Anadolu-Bağdat hattının Fevzipaşa'dan sonraki kısmı Suriye sınırlarında kaldığından askeri ve mali önemini kaybetmiştir. Memleketin mevcut demiryolları her yönden yetersizdir ve zaten hatlar uzun savaşlar nedeniyle yıpranarak kabiliyetlerini kaybetmişlerdir.⁴¹ Demiryollarının fiyat politikaları da Cumhuriyet yönetimince düzenlenerek makul fiyatlara çekilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde, yabancı şirketlerin uyguladıkları taşıma ücretleri hep şikâyet konusu olmuştur. Gerçekten fiyatlar çok yüksektir. Yabancı şirketlerse, bunun gerekçesini, ülke fakir olduğu için sadece içeriden sahil yönüne giden hatların işlek olması olarak açıklamışlardır. Bu durum Cumhuriyet döneminde de 1924 yılına kadar böyle devam etmiştir. Örnek vermek gerekirse, Haziran 1924'de New York'tan İstanbul'a bir ton buğday nakletmek 506 dolara mal olurken, aynı miktardaki buğday Ankara'dan İstanbul'a trenle 884 dolara taşınmaktadır. Bu da elde tarım ürünleri mevcut olmasına rağmen ithalatın artmasına sebep olmaktadır. Sorun, 1924'de yeni taşıma fiyatlarının yürürlüğe girmesiyle çözülmüştür. Yeni tarifede, taşınan yükün cinsine göre ücretlendirme yapılmıştır. Artık ton-km. üzerinden alınan temel taşıma ücretleri şu şekilde olacaktır; Tarım ürünleri ve madenler: 3.3 kuruş/ton-km., yarı mamul maddeler: 4.05 kuruş, mamül maddeler: 5.25 kuruş. Bundan başka, tahıl, un, canlı hayvan, inşaat malzemesi, kömür, şeker pancarı gibi sanayi hammaddeleri ve ihraç ürünlerine farklı tarifeler uygulanmıştır. Tahıl taşımacılığı, 1000 km.de ton-km. başına bir kuruşla, en çok indirim uygulandığı tarım ürünüydü. İhraç ürünlerinin taşınmasında ise, diğerlerine göre biraz daha fazla ücret

⁴¹ Onur, a.g.e., s. 57.

alınıyordu.⁴² Demiryolu taşımacılığıyla taşınan yük miktarı 1923'de kişi başına 20 ton/kilometreden 1938'de 79 ton/kilometreye çıkmıştır.⁴³

1923 tarihinde demiryolları faaliyetleri olarak yapılanlar şöyledir; Ankara-Yahşihan ve diğer demiryollarında 23 bin metreküp hafriyat ve 1500 metrekare kâgir inşaat yapılmıştır. Bu hattın 1924 yılında 40 km. daha uzatılması ve İzzettin mevkiine ulaşmasına çalışılacaktır. Erzurum-Erzincan hattından Kükürtlü civarındaki linyit madenlerine doğru uzatılmakta olan şube hattı tamamlanmak üzeredir. 1923 yılı başından itibaren Bayındırlık Bakanlığı'nca askeriyeden alınan toplam beşyüz kilometrelik onarıma muhtaç Arapçay-Sarıkamış-Erzurum-Kükürtlü ve Geliran-Beyazıt-Hanızır hatlarının yönetim ve eksik olan kısımlarının tamamlanmasına, linyit ocaklarının daha modern bir şekilde işletilip yakacak ihtiyacının ucuzlatılmasına çalışılacaktır. Toplam uzunluğu yedi yüz elli kilometrelik bir sahada bulunan Gebze-Eskişehir-Ankara ve Eskişehir-Yenice demiryollarının düşman tarafından zarara uğratılan yirmiden fazla büyük köprüsü ile yüz elli kilometrelik kısmında yapılan hasar oldukça kısa bir sürede onarılmış olup gerekli çalışmalara devam edilmektedir. Aydın demiryollarıyla İzmir-Turgutlu ve bu hattan ayrılan Soma-Bandırma ve Mudanya-Bursa demiryolları kurtuluştan sonra başlarına Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden yetkililer konularak imtiyazlı şirketlere teslim edilmiş ve düşman tarafından yapılan tahribat en kısa zamanda onarılarak ulaşım açılmıştır. Yenice-Nusaybin hattının bazı bölgelerinin onarımının en kısa zamanda tamamlanmasına çalışılmaktadır. Doğu demiryollarının, İstanbul limanlarında, tramvaylarında ve Beyoğlu-Galata tüneline denetim kurulu görevlendirilmiş, bu hatlardaki ücret tarifelerinin ilgili halkın yararına olmak üzere uygun bir biçimde düzenlenmesine çalışılmaktadır. *"Her ülkenin hayat damarlarını oluşturan demiryollarını bizde de genişleterek Anadolu'ya uzatmak ve bilinen yönlerde*

⁴² O. Conker, *Les Chemins De Fer En Turquie Et La Politique Ferroviare Turque*, Paris, 1935, s. 120'den nakleden; Keyder, a.g.e., s. 50.

⁴³ Tezel, a.g.e., s. 128.

ana hatları kurarak işletmek” üzere başvuran ilgililerle görüşmeler yapılmış ve taraflarca uyum sağlanmıştır.⁴⁴

24 Mayıs 1924 tarihi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti için ulusal demiryolculuğun başlangıç tarihidir. Bu tarihte geçici idare tarafından işletilmekte olan H.Paşa-Ankara, Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı hatları ile H.Paşa liman ve rıhtımının satın alınması yetkisi hükümete verilmiş ve Nafia Vekâletine bağlı “Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyeti Umûmiyesi” adlı kuruluş görevlendirilmiştir. 23 Mayıs 1927 yılında demiryollarının inşaa ve işletmesi “Devlet Demiryolları ve Limanları İdaresi Umûmiyesi” adlı kuruluşa devredilecektir. Dolayısıyla Devlet Demiryollarının kuruluş tarihi 1 Haziran 1927 sayılabilir. Bu tarihten “T.C.D.D.” adı ile iktisadi devlet kuruluşu haline getirildiği 1953 yılına kadar katma bütçeli bir kuruluş olarak çalışacaktır.⁴⁵

1926 tarihine gelindiğinde, demiryolları yapımı önemle sürdürülmekte ve gelişmeye devam etmektedir. Samsun-Çarşamba hattı işletmeye açılmıştır.⁴⁶ 1928 tarihinde ise takip eden yıl için yapılması düşünülenler; Diyarbakır ve başka yönlerde beş yüz kilometreye yakın yeni hatların açılması, Sivas’tan Erzurum’a gidecek demiryolu için çalışmalara başlanması olarak planlanmıştır.⁴⁷ Mayıs 1929 yılında Nafia Vekili Recep Bey, Cumhuriyet’in ilanından itibaren çoğu fiilen bitmiş olmakla birlikte demiryolu inşaa teşebbüsünün tamamının 2.400 km. olduğunu ifade etmiştir. Bu tarihte Meclis’e sunulan bir lâyiha ile demiryolları, limanlar ve su işleri için (95 milyon lirası demiryollarına harcanmak üzere) 240 milyon liralık tahsisat verilmesi

⁴⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.1, Cilt 28, Sayı 2’den nakleden; **Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmaları**, s. 105, 106.

⁴⁵ Evren, **a.g.e.**, s. 11. Demiryolları işletmelerinin niteliğiyle ilgili çıkan kanunlar şunlardır: Kurtuluş Savaşı sırasında çıkan 506 sayılı kanun, 23.5.1927 tarih ve 1042 sayılı kanun, 31.1.1929 tarih ve 1483 sayılı kanun, 26.3.1931 tarih ve 1784 sayılı kanun, 1.6.1931 tarih ve 1818 sayılı kanun. 506 ve 1042 sayılı kanunlara göre demiryolu işletmesi tam bir özel şirket statüsündedir. 26.3.1931 tarih ve 1784 sayılı kanunladır ki, demiryollarının statüsü tam bir devlet dairesi statüsüne dönüşmüştür. (Enver Berkmen, “Ülkemiz Demiryollarının Örgütsel Yapısı”, **1. Ulusal Demiryolu Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 9-10-11 Ocak 1979 s. 370, 371.)

⁴⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.II, Cilt 27, Sayı 1’den nakleden; **Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmaları**, s. 163. Samsun-Çarşamba hattının yapımına 1924 yılında başlanmış olup, tamamen yerli sermaye ve emek gücüyle yapılan ilk demiryolu hattıdır. (Yavuz, **a.g.e.**, s. 1645)

⁴⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.III, Cilt 5, Sayı 2’den nakleden; **Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmaları**, s. 178.

istenir. Bu kadar yüksek tahsisat, demiryolları yapımının yeni bir şekilde gireceğini gösterir. 1930 senesinde Ankara'dan Sivas'a varmak, 1931 senesinde ise Sivas'ı hem yukarıdan Samsun'a, hem güneyden Mersin'e bağlamak zaten başlanmış teşebbüslerdir. 1930 yılında artık Sivas'tan Erzurum'a doğru inşaatla başlamak hedeflenmektedir. Bundan başka Adapazarı-Bolu-Bayındır ve Filyos-Ereğli demiryolları hattı planlanmaktadır. Tahsisatın 45 milyonluk kısmı Samsun, Mersin ve Ereğli'de kurulacak limanlara harcanacaktır. Kanununun 1. maddesine göre; hususi kanunlar ile inşalarına mezuniyet verilmiş olan hatlardan başka Sivas-Erzincan-Erzurum, Adapazarı-Bolu-Bayındır ve Filyos-Ereğli hatlarıyla Samsun, Mersin ve Ereğli limanlarının inşası ve Trabzon, İnebolu, Amasrada birer dalgakıran yaptırılması için her sene sarfı icap eden miktarı senesi bütçesine konulmak ve on iki senede sarfedilmek üzere 140.000.000 lira tahsisat verilmiştir.⁴⁸ 1 Kasım 1929 tarihinde, geçen bir yıl içinde 445 kilometre demiryolu döşenmiş, takip eden yılda ise 500 kilometre daha döşenmesi kararlaştırılmıştır. Mersin-Adana demiryolu, Devlet Demiryolları işletmesine katılmıştır.⁴⁹ 1934 yılına gelindiğinde yapılmakta olan yeni demiryolları beş yüz kilometreyi, satın alınanlarla birlikte devlet elindeki demiryolları beş bin kilometreyi geçmiştir.⁵⁰ 1934-1935 devresinde 586 kilometrelik yol demiryollarına kazandırılmış olacaktır. 1935 yılında tamamlanacak olan hatlar şöyle sıralanabilir; Elaziz-Diyarbakır hattının son 160 kilometresi, Irmak-Filyos hattının 90 kilometrelik son kısmı, Filyos-Çatalağzı hattın 15 kilometrelik kısmı, Afyon-Karakuyu hattının 112 kilometrelik kısmı, Isparta şubesinde 13 kilometrelik kısım, Baladız-Burdur hattında 24 kilometrelik kısım, Sivas-Çetinkaya hattında 112 kilometrelik kısım, Malatya iltisak hakkında 60 kilometrelik kısım. Demiryolu inşaatının ilk on yılında 2000 km. kadar hattın açılmış, yani senelik ortalama 200 kilometrelik demiryolu yapılmış olduğu düşünüldüğünde 1934-1935 yılında geçmiş yıllardaki ortalamanın üç katına ulaşan bu 586 kilometre

⁴⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima 2, Cilt 12, İ:72, 29.5.1929, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 138,142.

⁴⁹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.III, Cilt 13, Sayı 2'den nakleden; Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, s. 185.

⁵⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.IV, Cilt 25, Sayı 3'den nakleden; Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, s. 212.

büyük bir övünç kaynağıdır.⁵¹ 1937 yılına gelindiğinde Doğu ve Güneydoğu'da Sivas, Diyarbakır gibi büyük yerleşim yerlerine ulaşan hatlar, Sivas-Malatya bağlantısı ile birbirine bağlanmıştır. Zonguldak'a ulaşan hat, bu zengin kömür bölgesini İç Anadolu'ya bağlamıştır. Doğu demiryollarının satın alındığı bilinmektedir. Güneyde Nusaybin'e giden hattın başka yurt içinde bütün demiryollarının yönetim ve işletmesi Cumhuriyet yönetiminin elindedir. Demiryollarının yapımı İran transit yolunun gelişmesine de hizmet etmiştir.⁵²

Demiryolu yapımında yabancı şirketlere ihale verme usulü de izlenen bir yöntemdir. Ankara hükümeti, 1922 tarihinde Türkiye'nin demiryolu yapım ve işletme haklarını Amerikan sermayesine, Chester grubuna vermiştir.⁵³ Fakat bu işbirliği yürümeyince, Cumhuriyet hükümeti 1924 tarihinden itibaren ihtiraslı bir "şimendifer siyaseti"ne başlamıştır.⁵⁴ Hükümet bundan sonra da muhtelif hat kısımlarını ecnebi inşaat şirketlerine verecektir. Ankara-Ereğli ve Keller-Diyarbakır hattının İsveç, Kayseri-Sivas-Turhal hatlarının yapımında Belçika firmalarının teknik, sınai ve ekonomik yardımları kabul edilmiştir.⁵⁵ Kütahya-Balıkesir, Kardeşgediği-Boğazköprü hatları Yülyüs Berger Alman şirketine ihale edilmiştir. F.Paşa-Malatya-Diyarbakır ve Irmak-Filyos hattı 1927 senesi yapılan bir anlaşmayla İsveç şirketine ihale edilmiştir. Başlangıçta 18 Aralık 1926'da yapılan bir anlaşmayla Belçikalı S.İ.T. şirketine ihale edilen Ankara-Kayseri-Sivas hattının yapımı, şirketin vazgeçmesi üzerine hükümetçe tamamlanmıştır. Bundan sonra da yerli sermayeye inşaat

⁵¹ "Yurdu Çelik Ağlarla Örüyoruz-1934-1935 Yılı İçinde Neler Yapacağız?", **Ulus**, 19 Şubat 1935 Salı, s. 5.

⁵² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.V, Cilt 20, Sayı 3'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, s. 239.

⁵³ Konuyla ilgili, 327 numaralı Şarki Anadolu Demiryollarına Dair Kanun kabul edilmiştir. Birinci Madde; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Nafia Vekaletiyle Amerika Hükümeti Müttehidesinin Delaver Hükümeti kavaninine tevfikan teşekkül etmiş "Otoman Amerikan Develipman Kompani" vekilleri Mistir K. Akleyton Kenedi ve Artor Cester beyinlerinde demiryolları ve limanlar inşa ve işletilmesi ve demiryolları güzergahının her iki tarafta ve yirmişer kilometrelik sahadaki meadinin işletilmesine dair olan merbut mukavelenamei müzeyyele ve şartnamei fenniye melfufu tadilname dairesinde kabul edilmiştir. İkinci Madde; "İşbu kanunun tatbik ve icrasına Nafia vekâleti memurdur. 9 Nisan 1339 ve 22 Şaban 1341 (9 Nisan 1923)" (Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100327.pdf, 31.05.2011)

⁵⁴ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, 2. baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006, s. 51.

⁵⁵ Atatürk, **Nutuk**, s. 78.

hattı ihalelerinin verilmesine başlanmıştır. Haziran 1933 tarihinde yapılan anlaşmayla Sivas-Erzurum, Çetinkaya-Malatya, Afyon-K.Kuyu, Bozanönü-Isparta, Filyos-Zonguldak, Zonguldak-Kozlu ve Diyarbakır-Kurtalan demiryolu hatlarının yapımı yerli müteahhitlere verilmiştir.⁵⁶

1928 ve 1929 tarihlerinde Ankara-Ulukışla ve Mersin-Adana hatları,⁵⁷ 1936 yılında Şark demiryolları yabancı şirketlerden satın alınmıştır. Demiryolları umum müdürü, Şark demiryollarının satın alınmasının bir konsepsiyonun ölmesi ve bir diğerinin de yenibaştan kurulması anlamına geldiğini ifade etmiştir. Yeni doğan konsepsiyon Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik durumunu ve halkın menfaatini üstün tutan milli bir işletme konsepsiyonudur. Eski kapitülasyonların son bir lekesi gibi kalmış olan Şark demiryolları satın alınarak devlet demiryolları Avrupa hattı dokuzuncu işletme müdürlüğü adıyla millete mal edilmiştir.⁵⁸ Özellikle 1930 tarihinde Sivas'a erişilip Erzurum yolunun açılması Cumhuriyet yönetiminin yerleşmesi bakımından simgesel olduğu kadar stratejik bakımdan da önemlidir, demiryolu yapımında da dönüm noktası olmuştur.⁵⁹ Demiryolu yapımı, uzun vadeli bir yatırımdır, kısa zamanda bitirilemez. Almanya'nın, şose inşaatı

⁵⁶ Onur, **a.g.e.**, s. 64, 65. Demiryolu yapımı için kullanılacak paranın kaynağını ele alan makalede şöyle denilmiştir; "Madem ki demiryollarımızı kendi paramızla ve devlet eliyle yapacağız o halde bunun iki yolu vardır:

1- Vergi ile yani devlet bütçesiyle,

2- İç ödünleşme ile ki bu da,

a.Kısa vadeli iç ödünleşmelerle (hazine bonoları)

b.Uzun vadeli iç ödünçmelerle (ödünç tahvilleriyle) bu iki çeşit gidişin ulusal ekonomiye olan tesirleri bir değildir. Farkları, ödünçün ulusal ekonomi bölümlerine ve üyelerine dağıtım şeklidir. Bizde şimdilik ikinci şekil kullanılmaktadır. Ki bunu faydası yurttaşların ödünç verme dileklerini serbest olarak gösterebilmesindedir. Devlet yurttaşların olgunluğuna, yurtseverliğine, uzak görürlüğüne bir inan ve güven ile bakmaktadır" (Said Aydoslu, "Ökonomik Araştırmalar: Demiryollarımız ve İç Ödünleşme", **Ulus**, 15 Sonkanun 1935, Salı, s. 5.) Gerçekten gazetelerde iç ödünç tahvillerinin hepsinin hızlı bir şekilde satıldığına dair haberlere rastlanmaktadır; "Yüzde 7 gelirlili Sivas-Erzurum demiryolu 1934 iç ödünçünün bu defa çıkarılan iki milyon liralık ilk tertibi, iştirak için tayin edilmiş olan altı gün içinde tamamen satılmıştır." ("Yeni İç Ödünç Tahvillerinin Hepsini Satıldı", **Ulus**, 17 Sonkanun 1935, Perşembe, s. 3.)

⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, (I) İstanbul, 1966, s. 356-358'den nakleden; Boratav, **a.g.e.**, s. 51.

⁵⁸ "Demiryollarımız-Devlet Demiryolları Umum Müdürünün Beyanatı", **Akşam**, 2 Kânunusani 1937 Cumartesi, s. 3. Şark demiryolları, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimine geçen son ecnebi hattır. Satış mukavelesi, 25 Birincikânun 1936'da imzalanmış ve 6 milyon liralık borcun şirkete 20 senede ödenmesine karar verilmiştir. ("Son Ecnebi Hat ta Alındı!", **Cumartesi**, 26 Birincikânun 1936 Cumartesi, s. 1.)

⁵⁹ Kuruç, **a.g.e.**, s. 26, 27. İsmet Paşa, devletçilik kavramının savunmasını ilk defa demiryolunun Sivas'a ulaşmasını kutlarken yapmıştır. (Boratav, **a.g.e.**, s. 82)

faaliyetini yaklaşık 150 senede, demiryolları inşaatını da 80 senede tamamladığı⁶⁰ düşünülürse; Türkiye'yi de bu dönemde uzun soluklu bir maratonun beklediği ortaya çıkar.

1938 tarihinde; demiryolu şebekesinin bozuk yerlerinin tamir edilmesine, yeni istasyonlar yapılmasına ve nakliyatta kolaylığı temin edecek vasıtaların hazırlanmasına karar verilmiştir. Devlet demiryolları idaresi, Nafia vekili Ali Çetinkaya'dan aldığı direktiflere istinaden üç esaslı iş programının tatbikatına başlamıştır. Memleketin ekonomik inkişaflarının çoğalttığı nakliyatı karşılamak ve satın alınan şirketlerin yıpranmış bir halde bıraktıkları lokomotif ve vagonları yenilemek, bu programların birincisini teşkil etmektedir. Yenileme işini temin için 16 milyon liralık lokomotif ve vagon taahhüdüne girilmiştir. Bütün bu malzeme üç sene zarfında tamamen teslim edilecek, parası da altı senede ödenecektir. Siparişler arasında 90 lokomotif, modern sistemde 25 soğuk hava vagonu, 12 otoray vardır. İkinci olarak; şirketlerden satın alınarak millete mal edilen hatlardaki istasyonların ihtiyaçları karşılamaktan çok uzak olduğu anlaşıldığından, bunların bütün eksiklerinin tamamlanmasına ve mevcut tesisatın tevsiine çalışılacaktır. Bu tesisata sekiz buçuk milyon lira sarfedilecektir. Son olarak da, devlet eline geçen hatların çoğu yıpranmış bir vaziyette olduğundan bunların yol ve üst yapı malzemesinin yenilenmesi planlanmaktadır.⁶¹

Cumhuriyetin kuruluş dönemi ekonomisinin başlıca iki amacından birisi milli savunma diğeri de demiryolu yapımıdır. Devlet bütçesinin 200 milyon lira civarında olduğu 1931'de demiryolları yapımı için izlenen para politikasını Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Ataç şöyle anlatmıştır: *“Geçmiş senelerin nafia bütçesi tetkik buyurulursa görülür ki 20, 25, 30 milyona kadar inşaat parası olarak Nafia Vekâleti bütçesine konulan tahsisat doğrudan doğruya maliyeden Devlet Demiryolları idaresine teslim edilirdi. Bu idare bu para ile şimendifer yapmış ve şimendiferleri işletmiştir. 25, 30 milyonluk bir rakam ifade edecek kadar mühim olan bir tahsisatı hiçbir*

⁶⁰ Gerhard Kessler, **Türkiyenin İctimaî Siyaset Meselelerine Dair Mülâhazalar**, Cilt II, No:3-4, İstanbul, Güven Basımevi, 1941, s. 24.

⁶¹ “Demiryollarımızda İnkişaf 16 Milyon Liralık Yeni Malzeme Satın Almıyor”, **Cumhuriyet**, 25 Birinci teşrin 1938 Salı, s. 1.

*murakabeye tabi tutmaksızın sarfına müsaade etmek yalnız Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü bütçesine tanınmıştır.*⁶² 1929 yılında açılan Fevzi Paşa-Malatya hattının açılışı dolayısıyla gazetede yer alan bir haberde, iktisat ve terakkinin müjdecisi olan şimendiferlerin milli hükümete kadar Türkiye’de pek ziyade ihmal edildiği ve Cumhuriyetle birlikte memleketin demir ağlarla örülmesine dört elle sarılınarak, vatanın bir daha kurtarıldığı yorumu yapılmıştır. Kısa süre evvel İstanbul’a Hintten uzak olan şark vilayetleri demiryolları sayesinde birbiriyle yakınlaşmıştır. Müellif, yakın bir istikbalde ise bütün vatanın bu medeniyet, servet, refah damarlarıyla birleştiğini görmeyi ümit etmektedir.⁶³ Yine 1935 tarihinde Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolu hattının açılışında Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya yapılanları şöyle özetler: *“Bilirsiniz ki, şimendifer siyasetine Cumhuriyetin ilk yıllarında ve İsmet Paşa hükümeti zamanında başlanmıştır. Bu siyasetin ilk hedefi Ankara’dan başlayarak Kayseri’den geçmek üzere Sivas’a ve Samsun’dan başlayarak yine Sivas’a varmak ve kömür havzasını İç Anadolu’ya bağlamak ve Akdeniz kıyılarından bakır madenine erişmek ve Kayseri-Ulukışla ile Kütahya, Balıkesir aralarını birleştirmek idi. Hemen on seneye varan bu devre içinde sırasıyla bahsedilen hatlar yapılmış ve bugün kömür ve bakır yollarının işletmeye açılmasıyla istenilen gaye elde edilmiştir. 2628 km.’ye baliğ olan bu yeni demiryolu şebekesi için devlet hazinesinden 282.300.000 lira sarf edilmiştir. Ortalama hesap ile her seneye 23.525.000 lira masraf ve 219 km. yol düşmektedir.*⁶⁴ Devlet kesiminde gerçekleştirilen gayri safi sermaye birikiminin sektörlere dağılımına bakıldığında, demiryolları ulaştırmasına ayrılan pay; 1926’da %36,9, 1927’de %59,5, 1928’de %58,7, 1929’da %70,3, 1930’da %70,7, 1931’de %66,5, 1932’de %65,9, 1933’de %62,2, 1934’de %58,5, 1935’de %48,8, 1936’da %48,0, 1937’de %35,1,

⁶² Kuruç, a.g.e., s. 23, 24.

⁶³ “Bir Umran Eseri: Fevzi Paşa-Malatya Demiryolu Bugün Açılıyor”, **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1929 Pazartesi, s. 1.

⁶⁴ Kuruç, a.g.e., s. 26.

1938'de %41,4 ile hem ulaştırma hem de diğer sektörler arasındaki en yüksek orana sahiptir.⁶⁵

1934 yılında 4000 küsur km. uzunluğunda olan demiryolu mesafesi 1939 tarihinde 7000 km.ye varmıştır. Ve Ali Çetinkaya'nın ifadesiyle "Devletin en iyi işleyen müessesesi"dir.⁶⁶ Demiryolları yapım projesinin diğerlerine de örnek olması gerektiğini Bozkurt, şu cümlelerle ifade etmiştir; "*Günün birinde bir de bakılır ki, bu büyük iş başarılmıştır. Şimendiferlerimiz buna en güzel, en canlı misaldir. Bundan yirmi yıl önce kim derdi ki bu memleketin dört bir yanı demir ağlarla örülecek ve Karadeniz Akdeniz'e bağlanacaktır? (İsmet İnönü) adında, azim sahibi, bir Türk oğlu çıktı. Ve olmaz denilen bu işi olduruverdi. Karşımıza harp dikilmeseydi, nerdeyse, yeni şubelerimiz köylere kadar uzanmış, İran'a girmiş olacaktı.*"⁶⁷

⁶⁵ Yahya S. Tezel, "Turkish Economic Development 1923-1950: Policy and Achievements" Cambridge Üniversitesi'nin Ekonomik ve Siyaset Fakültesi'ne sunulmuş olan doktora tezi, 1976'dan nakleden; Tezel, **a.g.e.**, s. 452, Tablo 12.8.

⁶⁶ Kuruç, **a.g.e.**, s. 27.

⁶⁷ Cihan Yamakoğlu, **M. Esat Bozkurt**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 55.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE TAKİP EDİLEN VERGİ POLİTİKALARI

Vergi almaya başlamak, devlet olmanın gereği ve ilanıdır. Sosyal devlet, ekonomik ve toplumsal yaşama kamusal araçlarla doğrudan ve dolaylı olarak müdahale etme yetkisiyle donatılmış devlettir. Bu yetki ise, her şeyden önce devletin kamusal hizmetleri vergilendirme üzerinden finansmanına dayalı modellerle görmesi demek olduğundan;¹ sosyal devlet olma ve sosyal politikaların uygulanması için devletin vergi toplaması ve vergiyi yeniden dağıtması şarttır.

Atatürk döneminde halka ağır gelen vergi, resim ve harçlar kaldırılmış, onun yerine halkın gelir düzeyine göre ayarlanabilen vergiler koyulmuştur. Atatürk'ün de ifade ettiği gibi; tuz, şeker, çimento, hayvanlar, petrol ve benzin, elektrik ve iptidai maddelerin vergilerinde yapılan ve her biri %30-50 nispetinde bir vergi indirilmesini ifade eden kolaylaştırmalar, istihsalin teşviki bakımından, vatandaş ve memleket için müspet ve hayırlı neticeler vermiştir.²

İktisadi kaynakları son derece yetersiz olan Cumhuriyet için elbette vergi gelirleri çok önemlidir. Yeni Türk Devleti kurulduğu zaman Osmanlı döneminden intikal eden vergilerin çoğunluğunu, ülkenin tarım ülkesi olması hasebiyle, tarım vergileri teşkil ediyordu. Oysa Osmanlı'nın son dönemlerinde, tarımın ihmal edildiği ve köylünün vergi ödemekte zorlandığı

¹ Birgül Ayman Güler, "Sosyal Devlet ve Yerelleşme", **Memleket Siyaset Yönetim**, Cilt 1, Sayı 2, s. 29-42, 2006'dan nakleden; Lütfi Bergen, "Sosyal Politika Üzerine Eleştiri: Halkın Politikası", **Opus: Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim-Kasım-Aralık 2011, s. 139.

² Mustafa A. Aysan, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü, Devletçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 6, Temmuz 1986, (Erişim)<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=982>, 04.04.2010

biliniyordu. Yabancı bir müellifin bildirdiğine göre, 1876'da Osmanlı topraklarında ekilen alan 20-25 milyon hektarlık bir alandır. Fakat o dönemde Osmanlı'nın 250 milyon hektarlık toprağı olup, bunun 100 milyonluk kısmı ekilebilir durumdadır. Yani geriye kalan 75 milyon hektar boş beklemekte, bu da devlete iki milyara yakın bir gelir kaybına mâl olmaktadır.³ Cumhuriyet kurulduğu zaman, her nevi kuvvetin kaynağını teşkil eden köylüler ve köylüler bitkin bir halde bulunmuştur. Bir taraftan aşar ve mültezim, diğer taraftan askerlik mükellefiyeti, köylüyü hayat membalarını kurutacak bir hale getirmiştir. İktisadi noktadan bakılınca, Türkiye'nin hem ham mevat istihsal ve ihraç eden hem de mamul mevat ithal eyleyen bir memleket olduğu görülür. Türkiye'nin iktisadi hüviyeti ziraatçılıktır. İstihsal ve ihraç edilen mevat da bilhassa zirai ve hayvani hammaddelerdir. Nüfusun üçte ikisi çiftçi ve ihracatın %75'i zirai ürünler olunca memleketin ana damarının ne olduğu meydana çıkmaktadır.⁴ Fakat Osmanlı döneminde köylülerin ziraat yapamaz halde olması bu alanda alınan vergilerin de azalmasına yol açmıştır. Vergi alamayan devletin güçsüzleşeceği ortadadır. 1876 tarihli raporunda Fransız yazar, Osmanlı Devleti için tavsiye ettiği önlemler paketinde vergilendirme konusuna da değinmiştir. O'na göre göçebeleri yerleşik düzene geçmeye zorlamak ve toprakları kadastrodan geçirmek; yürürlükteki aynı vergiler sistemini kaldırıp yerine kolay anlaşılabilir, düzenli, adil vergiler koymak vergi alanında alınması gereken önlemlerdendir.⁵

³ Auguste Ghio Editeur, **Türkiye'nin Topluca Yeniden Örgütlenmesi: Bir Doğu Kumpanyası Projesi**, Paris Royal 28 Galerie d'Orléans, 1876'dan nakleden; Nuri Burhan, "I. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı İmparatorluğunun Mali ve Siyasal Durumuna İlişkin Bir Belge", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 14, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Yaz 1984, s. 145.

⁴ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 1. baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 157. Bunlardan başka, Şark bölgelerinde Ermenilerin de vergi topladığı Atatürk'ün Ermeni mezalimi hakkındaki bir beyanından anlaşılmaktadır; "*Tohumluk istemek, vergi tarh etmek, silah toplamak gibi bahanelerle öteden beri Ermeni zulm ve işkencesine maruz kalan şark hududumuz...*" "Ermeni Mezalimi", **Hâkimiyet-i Milliyye**, Sayı 22, 17 Nisan 1336, Cumartesi, s.2.

⁵ Auguste Ghio Editeur, **Türkiye'nin Topluca Yeniden Örgütlenmesi: Bir Doğu Kumpanyası Projesi**, Paris Royal 28 Galerie d'Orléans, 1876'dan nakleden; Burhan, **a.g.m.**, s. 146.

I. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ VE VERGİ POLİTİKASI

1920 yılının sonlarına doğru düzenli ordunun kurulmasıyla, Yunan taarruzuna karşı koyabilmek için, halktan “Tekâlif-i Milliye Emirleri” adıyla bedelleri sonra ödenmek şartıyla bağışlar alınmıştır.⁶

Ağır şartlar içermesine rağmen, halk tarafından fedakârca yerine getirilen bu bağışlar, bağımsızlık için bir milletin nasıl kenetlendiğini gösterir. Tabii burada toplanmak istenen vergilerin ne amaçla toplandığı da önemlidir. Halk, vatanı kurtarmak için elindeki avucundakini vermekten çekinmemiş fakat bundan rahatsız olanlar kamuoyunda aleyhte propaganda yapmışlardır. Tekâlif-i milliye kanununun aleyhinde söylenenlere Atatürk, Meclis kürsüsünden şöyle cevap vermiştir; *“Başkomutan millete angarya yaptırıyor, demişler. Hâlbuki kanunun memlekette angaryayı yasakladığını söylemişler. Bu doğrudur Efendiler; fakat ihtiyaç, tehlike bize her şeyi meşru göstermektedir. Ordunun ihtiyaçları, millete angarya yaptırmayı gerektiriyorsa, bunu yapıyoruz ve en doğru kanun budur. Millet ve ordunun yenilmemesi için, kanun buna engeldir diye, gerekli gördüğüm tedbiri almaktan çekinmeyeceğim.”*⁷ Aydemir de; *“Milli kurtuluş döneminde kalkınma demek, milli emeğin seferber edilişi demektir. Bunun için de plan demektir ve nihayet milli gücün millet hayrına harekete getirilmesi ve yöneltmesi demektir. Bu yönelişin canlı sermayesi insan gücü ise, yatırım ve işletme unsuru da, biriken milli sermayedir. Milli sermayenin halk yararına birliği ve işleyişi milli bir kurtuluş hareketinde sosyal devletin, iktisadi alanda asli görevini teşkil eder”*.⁸ diyerek bu kanunun halkın kendi iyiliği için harekete geçirilmiş olduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü üzere halk düşmanla olduğu kadar yoklukla da savaşmak zorunda kalmış, elinde avucundakileri de vatan için savaşan Türk askerine vermiştir. Fakat bu başlangıçta hiç de kolay olmamış, savaşlardan özellikle I. Dünya Savaşı’ndan sonra Türkler, devlete

⁶ Alptekin Müderrisoğlu, “Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 4, Sayı 13, Ankara 1994, s. 40, 41; M. Kemal Atatürk, **Nutuk: 1919-1927**, haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004, s. 417, 418.

⁷ Atatürk, **Nutuk**, s. 446.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s. 209.

ve topluma daha eleştirel gözle bakar olmuş, bir dava için ancak ikna olursa seferber olma özelliği geliştirmişlerdir. Bu yüzden uzun zamandır devam eden savaş halinden bezgin köylü ve işçileri harekete geçirmek için mücadelenin haklılığı ve muhtemel tehlikeler özellikle kongreler ve genelgeler ile anlatılmaya çalışılmıştır. Çünkü insanlar artık uğruna savaşmaları istenen davanın, ne olduğunu iyice bilmeden, mücadeleye katılmaya yanaşmamışlardır.⁹ Hükümet ilerleyen dönemlerde muhtelif sebep ve şekillerde millete karşı borçlu olduğunu kabul ederek, eğer borçlar ödenmezse hükümetin dâhildeki mali itibarının sarsıntıya uğrayacağı düşünüldüğünden, bu itibarı yüksek tutmak ve halkın hükümete karşı olan itimadına hanel vermeme için İstiklal Harbine ait tekâlif-i harbiye ve vesait-i nakliye düyununu geri ödemeyi bir vecibe addetmiştir.¹⁰ Lozan görüşmeleri sırasında *“Demek Türk milleti malının %40’ını Atatürk’ün emriyle verdi?”* şeklindeki hayret ifade eden sorulara Celal Bayar şu cevabı vermiştir: *“Evet verdi ve şikâyet etmedi. Biz de zaferden sonra onları on parasına kadar eksiksiz ödedik.”*¹¹

Osmanlı Devleti’nin son zamanlarından itibaren ülkede vergilerin toplanması, halkın maddi imkânsızlıkları dolayısıyla, zorluklarla karşılaşmıştır. Vergi toplama hakkını satın alan mültezimler de bu durumdan etkilenmişlerdir. Gaziantep’e bağlı Dölek köyünün 1920 senesi üzüm ve incir öşrünü 210.000 kuruş bedel ile iltizam eden Kimyazade Bahaeddin ve Çayırağazade İbrahim Efendiler, savaş dolayısıyla öşür hasılatından ancak 41.500 kuruş tahsil edebilmişler, kalanı ise telef ve ziyana uğramıştır. Bunun üzerine iltizam bedelinin kalan 168.600 kuruşun tenziline karar verilmiş ve bu Maliye Vekâleti’nden Başvekâlet’e yazılan yazıyla bildirilmiştir. Başvekâlet, Reis-i Cumhuriğe, oradan gelen onayı da Maliye Vekâletine sunmuştur.¹²

⁹ Feroz Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye’inde Sınıf Bilincinin Oluşması: 1923-45”, der. D. Quataert, E. J. Zürcher, çev. Cahide Ekiz, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler: 1839-1950**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 128.

¹⁰ **Hükümetler ve Programları**, 1920-1960, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1988, s. 11.

¹¹ Erkan Şenşekerci, “Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul, 1999, s. 89, 90.

¹² BCA 030.11.1.00.1.5.4

Gerek çiftçilerin gerekse mültezimlerin bu vergiyi vermekte zorlandıkları, arşiv belgelerinde vergi affı ya da azaltılması talepleriyle ilgili belgelerin çokça bulunmasından anlaşılabilir. 25 Temmuz 1920 tarihinde mültezimlerin taleplerine karşılık bir kanun çıkarılmıştır. Bunun maddeleri şöyledir:

Madde 1- 1330 senesi sonuna kadar olan senelere aid aşar ihale bedellerinden borcu bulunan mültezimler resülmâldan olan borçlarını 1337 senesi Şubatı sonuna kadar nakden ve tamamen tediye eyledikleri takdirde faizden olan borçları affedilecektir.

Madde 2- 1330 senesi sonuna kadar olan senelere aid aşar borçlarına karşılık tefavvuz edilmiş emlak ve arazi mesarif-i muhakeme ve ferağ harcı, kezalik 1337 senesi Şubatı sonuna kadar mültezimler, kefiller ve bunların varisleri tarafından verildiği halde faizi aranmaksızın iade kılınacaktır.

Madde 3- Henüz muamelesi icra edilmeyip de rehin edilmiş olan emlak ve arazi hakkında dahi 2. madde mucibince muamele edilecektir.

Madde 4- Mültezimler ve kefiller bizzat kendileri müracaat eylediği takdirde mevadd-ı sabıkanın hükümleri tecil edilip ancak varislerden birinin müracaatında varisin taahhüdünde mal memurlarınca kaldırılmasına muhid olmak şartıyla varisleri vesaireye ihratnameli tebliğat icra edilerek üç ay zarfında cevap alınmadığı surette emlak ve arazi-i menkuza ve merhune vergilerine asıl borcu ve saireyi bildirene verilir. İhtarnamenin tebliğini müteakip varislerden bir diğer mal talebinde bulunursa intikal kanunu mucibince hissesinin meblağ miktarı eskiden olduğu gibi tediye ettirilerek miras hissesi iade kılınır.¹³

Çiftçiden alınamayan verginin başka alanlara kaydırıldığı ve örneğin, Milli Mücadele döneminde, gümrük vergisine zam yapıldığı görülmüştür. 28 Temmuz 1924'de çıkarılan kanuna göre, tarifeye nazaran istifa edilmekte olan gümrük resmi beş misline iblağ edilmiştir.¹⁴

¹³ BCA 030.18.01.01.1.6.4

¹⁴ “Müteferrik Haberler: Gümrük Resmi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 52, 2 Ağustos 1336, Pazartesi, s. 2.

II.TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ VE VERGİ POLİTİKASI

A.Aşar Vergisinin Kaldırılması

Köylü, çok uzun zamandır üzerinde büyük yük olan aşar vergisini ödemekte zorlanmaktadır. Hükümetten bu vergide indirim yapılmasına dair yapılan çokça isteğe rastlanmış olup, bunlardan bir tanesinde, 1923 tarihli bir belgede, Gaziantep'in Dölek köyünde mahsulün zarar görmesi nedeniyle aşarda indirim yapılması isteği Maliye Vekâleti'ne oradan da, 25 Kasım 1923 tarihinde, Reis-i Cumhur Huzur-ı riyaset penahilerine arz edilmiştir.¹⁵

2 Haziran 1923 tarihinde hazırlanan kanun lâyihasıyla, %12,5'a ulaşan aşar vergisi oranının %10'a tenzili önerilmiştir. Lâyihanın maddeleri şöyledir:

Madde 1- Aşara tabi mevaddan %10 nispetinde alınmakta iken Maarif ve menafi hisse-i ianeleri ve zammı cedid ve teçhizat-ı askeriye hissesi namlarıyla yapılan zamlar üzerine %12,5'a baliğ olan aşar vergisi eşit olarak %10'a tenzil olunmuştur. Cibayet-i usul-u mahsusaya tabi olan meyan kökü aşarı dahi aynı nispette alınır.

Madde 2- Müstesna evkâfın öşrüyle devlete ait vezaif dahi kararı mevkufe gibi Maliye Vekâleti tarafından idare olunur. Bedel-i öşr mukataasına merbut arazi mahsulatı dahi aşar nizamnamesi mucibince öşre tabidir.

Madde 3- Hasılat-ı öşriyyenin %12'sinin bir sülüsü menafi, iki sülüsü maarif hissesi olarak kanunu mahsus mucibince tefrik edilecektir.

Madde 4- Aşara zamimeten alınmakta olan zamm-ı cedid ve teçhizat-ı askeriye hissesi mülğadır.

Madde 5- İşbu kanun neşr edildiği seneden itibaren ati senelerde idrak edecek mahsulat-ı arziyye hakkında caridir.

Madde 6- İşbu kanun icray-ı ahkâmına Maliye Vekâleti memurdur.¹⁶

5 Eylül 1923'de V. İcra Vekilleri Heyeti'nin ilan ettiği programda; bütçenin esas amacının, varidattan aşar vergisinin %12,5'tan % 10'a tenzil

¹⁵ BCA 030.11.1.0.1.5.4

¹⁶ BCA 030.18.01.01.7.31.13

etmek olduğu ilan edilmiştir. Aşar vergisinin tarz-ı cibayetini ıslah etmek ve ziraatın inkişafına müsait bir şekle ifrağ eylemek esaslı umdelerdendir. Ancak bunun varidat bütçesini altüst etmeden mevkii fiile konması için uzun tetkikata lüzum vardır. Arzu olan ıslahat derpiş edilinceye kadar köylünün üzerinde pek ağır bir vergi olan ve ağırlığı yüzünden çiftçiye fazla çalışmak için hiçbir şevk ve heves bırakmayan bu nispetsiz vergiyi tahfif etmeyi hükümet gerek köylüye karşı bir adalet vazifesi, gerek istihsalatının tezyidi için bir çare olarak görmüştür.¹⁷ Tarımsal ürünlerin üzerinden genellikle onda bir oranında aynî olarak alınan aşar vergisi en önemli dolaysız vergilerden birisiydi. 1924 tarihinde bütçenin köy vergileri oranı %27,5 civarında olup bunun da %21,3'ünü aşar vergisi oluşturuyordu. Buna karşılık kent vergileri ise %5,5 oranındaydı. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, 1924 tarihinde Meclis'te kaldırılması önerilen aşar vergisi 1925 tarihinde kaldırılmıştır.¹⁸ II. Mahmud döneminde aşar vergisi veren çiftçilerin yaşadıkları sıkıntıyı Pierre de Tchihatchef şöyle tasvir eder; *“Çiftçi, elde ettiği tahılın aşarını hesap etmek için, mültezimin gelmesini ızdırapla bekler. Buğdayın dövüldüğü açık tarlada bulunan tahıla, köylülerin dokunması yasak olduğundan, ürünün anbara kaldırılması ve sonbahar tohumunun atılması işleri mültezimin gelmesine bırakılır. Çok defa mültezimler işlerine ancak sonbahar yağmurlarının başladığı ve ürünün bir kısmının nemlilikten bozulduğu bir zamanda başlayabilir. Eylül ayında Amasya'dan Samsun'a giderken bu yıl zamanından önce başlayan Kasım fırtınalarının güzel ve verimli sulu ovada yığılı duran buğday ve arpayı bozduğunu gördüm. Köylüler gözü yaşlı olarak bu perişanlığı görüyorlar ama*

¹⁷ **Hükümetler ve Programları**, s. 11.

¹⁸ 20.10.1924 tarihli Lâyiha-i Kanuniye, Aşarın kaldırılması hakkında, Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım, Adliye Vekili Mustafa Necati, Dâhiliye Vekili Recep, Maliye Vekili Mustafa Abdülhaluk, Maarif Vekili Vasıf, Nafia Vekili Süleyman Sırrı, Ziraat Vekili Şükrü Kaya, Ticaret Vekili Hasan Hüsnü, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Refik, Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet imzalarıyla Meclise sunulmuştur. (BCA 030.0.018.001.001.11.48.16) Bu kanunun Meclis'e önerilmesi hakkında Atatürk, *“Ülkenin başında, Ortaçağın en acımasız derdi olarak bu güne kadar yürürlükte olan aşarın kaldırılmasını, yüce Meclise önerebilecek mali duruma Cumhuriyet yönetiminin bir yılda ulaşmış olması gerçekten sevinilecek ve övünülecek bir olaydır.”* (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D.II, Cilt 10, Sayı 1'den nakleden; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1987, s. 142, 143.) demiştir.

ürünlerini korumaya cesaret edemiyorlardı. Çünkü aşarı toplayacak olan mültezim daha gelmemişti. Hükümet, iltizam bedelini daha çok yükseltmek için bile bile bu ihaleyi geciktiriyordu.”¹⁹ Yunus Nadi de köylünün bindir dertle ve doğa şartlarıyla mücadele ederek ettiği ürününü aşar vergisiyle vermesinin, meşum bir musibet olduğundan bahsetmiştir.²⁰

1925 Ekim’inde, aşarın kaldırılmasını takip eden ilk mahsul kaldırmanın sonunda gerçekten mültezimlerin gelmediğini gören köylüler, Dumlupınar’ın Turak istasyonunda gece geç saatlerde ellerinde meşalelerle davul zurna çalıp bayram etmişlerdir. Çünkü mültezimler köylerde, aşarın şer’i bir kurum olduğu ve bu nedenle kaldırılamayacağı yönünde kampanyalar yapmışlardır. Aşarın kaldırılması İktisat kongresinde büyük çiftçilerin en önemli istekleri olmasına rağmen, fakir köylüleri rahatlatan sosyal adaletçi ve radikal bir reformdur. Kaldırılan verginin yerine getirilen “toprak mahsulleri vergisi” ile köylülerin kendi geçimlik tüketimleri için kullandıkları ürünler vergiden muaf tutulmuş, sadece pazarladıkları ürün %8-10 oranında vergilendirilmiştir. Zaten bir yıl içerisinde de bu vergiden tamamen vazgeçilmiştir.²¹

Ekonomideki yeri 2/3 civarından olan bir verginin kaldırılmasını, çiftçilerin kısa dönemli menfaati doğrultusunda alınmış ve hiçbir geçerli ekonomik gerekçeye dayanmayan bir karar olarak yorumlayanlar da vardır. Bu görüşü savunanlara göre aşar vergisinin kaldırılması; sosyolojik kökeni açısından, nüfus büyüklüğü itibariyle önemli bir kesimin isteği doğrultusunda

¹⁹ Pierre de Tchihatchef, **Etat Actuel Et Richesse De l’Asie Mineure**, s. 66, 67’den nakleden; Oya Sencer, **Türkiye’de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul, Habora Kitabevi Yayınları, 1969, s. 56. 19. yüzyıla ait bu şikâyetler elbette, bu verginin her zaman zulüm vasıtası olduğunu göstermez. Gerçekte; toprağın verimi, bölgedeki ziraat usulleri ve çeşitleri, çiftçinin elde etmesi muhtemel gelir miktarı gibi değişkenlere göre hesap edilerek alınan aşar uzun müddet başarılı ve adilane tarzda toplanabilmiştir. Fakat Tanzimat’ın zahiri bir eşitlik uğruna bütün öşür oranlarının %10 olacağını ilan etmesi ile; az verimli topraklar üzerinde çalışarak kesif bir ziraat usulü uygulamak sebebiyle, sarfettikleri emek ve sermaye, elde ettikleri mahsulün çok üstünde olan çiftçiler haksızlığa uğramışlardır. Devamında ise, merkeziyetçi bir devlet idaresi ve ücretli merkez ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak için, vergi toplamanın mültezimlere verilmesi ülkeyi harap etmiştir. (Ömer Lütfi Barkan, “Öşür”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, Eskişehir, M.E.B. Yayınları, 1997, s. 487) Dolayısıyla durumun hakiki manası kavranmadan yapılan bu değişiklik, ne kadar iyi niyetle olsa da, eşitlik uğruna eşitsizlik yaratmıştır.

²⁰ Yunus Nadi, “Aşar Tamamen Mülgadır”, **Kurtuluş Yolu**, Cilt 1, Sayı:4, 15 Mayıs 1926, s. 57-59.

²¹ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 3. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 373, 374.

alınmış, ekonomik olmayan bir karardır. Bu verginin kaldırılmasıyla, hiçbir sömürgesi olmayan Türkiye başlattığı ekonomik onarım ve sanayileşme hamlelerini karşılayacak çok önemli bir kaynaktan mahrum kalmıştır. Diğer taraftan, henüz paralı ekonomi kesimine geçmemiş ve ihtiyaçlarını aynı sektörde karşılayan çiftçiler, toplam parasal geliri daha az ürün pazarlayarak elde edebiliyorlarsa, bundan fazlasını kazanmak için çalışmayacaklar ve bu şartlarda ekonomide bir talep artışı olduğunda tarımsal ürünlerin fiyatı yükselecek fakat tarımsal üretim artmayacaktır. Oysa amaç tarımsal fiili üretimi potansiyel düzeyine ulaştırmak olmalıdır. Yeni devletin eski ve modası geçmiş vergiyi kaldırması gerekli olsa da; eğer çiftçiler için bundan sonra arazinin potansiyel verimi üzerine salınan bir tür gelir vergisi uygulansaydı, (potansiyel verim vergisi gibi) hem iç tasarruf sağlanmış, hem sanayileşme için kaynak elde edilmiş hem de tarımın geleneksel yapısı çözülmüş olacaktı. Tarım sektöründen elde edilen değer fazlasının tek elde toplanıp kamu hizmetlerinin finansmanı ve sanayileşme için kullanılması ülkenin geneli için uzun vadede daha faydalı olabilirdi. Diğer taraftan aşarın kaldırılmasıyla çiftçilerin rahatladığı da iddia edilemez, çünkü tarım sektörü ağnam ve arazi vergisi yoluyla vergilendirilmeye devam edildiği gibi, tarım piyasa ekonomisi içine entegre olduğu oranda vasıtalı vergilerden de payını almıştır. Genel olarak da iç tasarruf oranının yükselmesi engellendiğinden ekonominin kalkınma hızı düşmüş, kalkınma yolunda kaybedilen zamandan ülkedeki her kesim kadar tarım da etkilenmiştir. Kurtuluş savaşından yorgun ve harabe halinde çıkan fakir ülkede şimdi ekonomik bir kalkınma gerçekleştirilmeye çalışılmış, fakat tam da bu sebepten hem yorgun insanları hafifletmek hem de ekonomik kalkınma savaşına girmek kendi içinde çelişmiştir. Çelişki, aşar vergisinin kaldırılmasında iyice belirginleşir; bir grup için -çiftçiler- lehte olan bir karar, uzun dönemde sonuçları itibarıyla hem bütün ülke için hem de yükten kurtarıldığı zannedilen grup için aleyhte olmuştur.²²

²² İzzettin Önder, “Aşarın Kaldırılması”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 13, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Bahar 1981, s.76-92. Ayrıca aşar vergisinin kaldırılmasından sonra, arazi vergisinin artırılarak sadece verginin adının değiştirildiği de iddia edilmiştir. Bu konu zaman zaman şikâyetlere

1920'li yıllarda Anadolu köylüsünün çoğunun geçimlik tarım yapan küçük köylüler olduğu düşünülürse, aşar vergisinin kaldırılmasıyla mültezimlerin de teorik olarak ortadan kalkması -teorik çünkü eski mültezimler tüccar, aracı ve tefeci olarak ilerleyen dönemlerde yeniden boy gösterecektir- köylüyü aşar yükünün yanı sıra mültezim zulmünden de kurtarmıştır. 1923 ve 1924 yıllarında özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde hoşnutsuzlukların belirginleşmesi bu kararın alınmasını hızlandırmış, mecliste kanun uzun uzadıya tartışılmadan ve komisyon araştırmalarına fırsat vermeden çıkarılmıştır. Alınan karar on yıldan fazla bir zamandır savaşların yüküyle adeta yıkımın da ötesine geçmiş köylüyü kısmen de olsa da rahatlatmıştır.²³

Aşar vergisinin kaldırılmasını, pazarlanabilir artığı ve ticarileşme potansiyelini arttırdığı için köylünün lehine olarak değerlendiren Keyder; bundan daha önemli olarak verginin kaldırılmasını, devlet ve ekonomi arasında, politik düzeyin artık pazara hâkim olmayacağı, yeni bir ilişki biçimi yaratması açısından önemli bulur. Ayrıca ona göre; Osmanlı politik otoritesinin temel artık toplama mekanizması olan aşarın yeni devlet tarafından kaldırılması, yeni devletin geleneksel politik otoritenin yetkilerini reddettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır.²⁴ Tezel; Cumhuriyet yönetiminin Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından kısa bir süre sonra köylü yığınlarını ağır bir vergi yükünden kurtarmasını, yeni rejime toplumsal destek

neden olmuş, Cumhuriyet yönetiminin dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Yunus Nadi; sorunun arazi vergisinin, bundan önceleri zaten çok yüksek aşar vergisi olduğundan, değerinin çok altında alındığından ve Cumhuriyet yönetiminin bunu düzeltmeye çalışırken arazilere bu sefer de değerinin çok üstünde değer biçilmesinden kaynaklandığını belirtir. Aşar vergisi ilan edildikten sonra arazi vergisi makul surette takviye edilmek istenerek, vergi altı misline çıkarılmıştır. Maliye Vekâleti'nin yapmaya çalıştığı arazilerin gerçek değerini tespit etmektir. Bu vergi artırımı geniş arazi sahiplerinin itirazına uğramış olup makul değildir. Fakat tahrir memurlarının zamanla devlete fazla varidat temin etmek amacıyla arazilere fazla kıymet vermeye başlamaları haklı itirazlara neden olmuştur. Dönümü 12 lira olan tarlaya 120 lira kıymet takdir ederek aşar vergine rahmet okutulacağı ortadadır, diyen müellif hükümetin tahrir heyetlerini ihtar etmesini istemektedir. Çünkü "Hükümet eksik yazılmaktan ne kadar memnun olmazsa fazla yazılmaktan da o kadar memnun olmaz. Çünkü fazla yazış ziraatı ve istihşali öldürerek devletin hakiki varidat menbaları olan memleket iktisadiyatını kurutur." (Yunus Nadi, "Arazi Vergisi", **Cumhuriyet**, 30 Kânunusani 1929 Çarşamba, s. 1, 2.)

²³ "Köylü 'Aşar' Yükünden Kurtuldu", **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)**, Cilt 1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 68.

²⁴ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s. 182.

sağlanması açısından “siyasi bir başarı” olarak nitelemiştir.²⁵ Barkan ise, Cumhuriyetin o zamanki gelirinin üçte birine yakın bir kısmını temin eden, feodal devirlerin bir bakiyesi olan, aşar vergisini kaldırmasını bir fedakârlık olarak değerlendirmekte, bundaki amacın ise türlü yolsuzlukların kaynağını kurutmak olduğunu belirtmektedir.²⁶

Diğer taraftan verginin kaldırıldığı tarihten itibaren de aşar vergisini affı ya da azaltılmasıyla ilgili taleplerin devam ettiği görülmüştür. Bunlardan biri, Erzurum merkez kazasına bağlı Rizekent karyesinde mültezim Kaçarzade Tevfik Efendi'nin vergi tenzili istediğine dair belgedir. Maliye Vekâleti'nden Başvekâlete 14 Ocak 1926'da yazılan yazıdan; Erzurum merkez karyesine tabi Rizekent karyesinin 1923 senesi aşarını iltizam etmiş olan Kaçarzade Tevfik Efendi'nin ortaya çıkan dolu tesiriyle düçar olduğu hasardan dolayı tenzil-i bedel davası açtığı anlaşılmaktadır. Bedel-i iltizamın %75'i olan 506 lira 88 kuruşun silinmesi zımında bidayeten sadır olan hükmün mahkeme-i temyizce de tasdikle hazine aleyhine sonuçlanmış olduğu beyan edilmektedir. Talep, kesinlik kazanmış mahkeme-i temyiz ilamına dayandırıldığı cihetle adı geçen meblağın silinmesi kaydı zaruri görülmüş ve düzenlenen kararname ilişikte sunulmuş olmakla bu muamelenin tasdik buyrulması arz olunmaktadır. İlişikteki kararnamede; Erzurum'un merkez karyesine tabi Rizekent karyesinin 1923 senesi aşarını iltizam etmiş olan Kaçarzade Tevfik Efendi'nin, afat-ı semaviyyeden dolayı öşür hasılatını tamamen toplayamamış olduğundan dolayı iltizam bedelinden belirtilen miktarın düşürülmesini istediği ve bunun uygun görüldüğü yazılmıştır. Bu yazı 18 Ocak 1926 tarihinde de İsmet Paşa'dan Cumhurbaşkanı Atatürk'e gönderilmiştir.²⁷

²⁵ Tezel, **a.g.e.**, s. 440.

²⁶ Barkan, “Öşür”, s. 488.

²⁷ **BCA** 030.11.1.000.21.2.14

B.Aşar Vergisinin Kaldırılmasından Sonraki Düzenlemeler

Aşar vergisinin kaldırılmasından sonra bunu tamamlamak üzere Mayıs 1926 tarihinde, “mahsulat-ı araziye” vergisi de kaldırılmıştır. Bu verginin de kaldırılmasından sonradır ki, artık tamamen aşar vergisi mülğadır denilebilmiştir. Bu hadisenin büyüklüğünü anlatabilmek için onun Cumhuriyet’in ilanı kadar ehemmiyete sahip olduğunu ifade eden Yunus Nadi, Türkiye’deki Cumhuriyetin lafzi irad bir anlayış olmadığını gösterebilecek delil aramak için kafa yormaya gerek olmadığını ve başka hiçbir delil olmasa yalnız aşarın ilgasının gösterilebileceğini ifade etmiştir.²⁸

Aşarın kaldırılmasıyla kaybedilen vergilere karşılık koyun ve keçiden alınan ağnam vergisi kapsamına 1925 yılında deve ve domuz, 1926 yılında da tüm hayvanlar alınmıştır. 1926-1930 döneminde ağnam vergisi 1,5-2 kat oranında arttırılarak 1931 yılından itibaren düşmeye başlayacaktır.²⁹ Aşarın kaldırılmasından sonra 17 Şubat 1925 tarih ve 522 sayılı “Aşarın yerine ikame edilecek vergi hakkında kanun” ile Cumhuriyet yönetimi vergi reformuna başlamıştır.³⁰ Aşar vergisinden vazgeçilerek tarıma önemli bir

²⁸ Nadi, “Aşar Tamamen Mülğadır”, s. 57.

²⁹ T. Ayhan Çıkin, “Atatürk Dönemi Türkiye Tarımı (1)”, **Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, Sayı 1,2, 3, 1981, (Erişim)<http://www.elelebizbize.com/t.ayhancikin/detay.php?id=145>, 21.03.2012, s.1-12’den nakleden; Dilek Göze Kaya, Ayşe Durgun, “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 19, Mayıs 2009, s. 241, 242. “Aşarın kaldırılmasıyla doğan gelir boşluğunu doldurmak amacıyla dolaylı vergiler ağırlıklı vergi sistemi uygulanmış, bu da adil olmayan bir vergilendirmeyi beraberinde getirmiş aynı zamanda ekonomide talep kısıcıcı etkiler doğurmuştur. Aşarın kaldırılmasıyla kalkınmanın başlangıç aşamasında gerekli olan sermaye birikimi kaynağı da yeterince kullanılamamıştır.” Fakat olumlu olarak söylenebilir ki, “vergi yükü kırsal alandan kentsel alana doğru kaymıştır.” Gülay Akgül Yılmaz, “Türkiye’de 1923-1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt XXVII, Sayı II, 2009, s. 325.

³⁰ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 307. Daha sonraki tarihlerde aşar vergisinin tenzili hakkında belgeler bulunmaktadır. 17 Nisan 1926 tarihli, “Vilayet-i Selase’de yürürlükte olan maktu vergilerden sayılan aşar vergisinin tenzili hakkında” belgede şöyle denmiştir: “*BMM Riyasetinden yazılan 17 Nisan 926 tarih ve 33 463/1668 numarolu tezkirede Vilayet-i Selasede cari olan maktu vergiden aşar vergisinin tenzili hakkında Ardahan mebusu Talat Bey tarafından mu’ti tahrir Heyet-i Umûmiyyenin 11 Nisan 1926 tarihinde münakit 86. içtimanın 1. celsesinde tetkik olunarak mahsulat-ı arziye vergisi bu maksadı temin etmiş olmasına mebni başkaca tayin-i muameleye mahal olmadığına karar verildiği bildirilmiştir efendim.*” Konuyla ilgili olarak Başvekâlete yazılan yazıda ise; “6/17 05 numaro ve 15 Nisan 341 tarihli tezkireye cevabıdır. I. Büyük Millet Meclisi’nde sudur ve mukarrerat ve izahatı

kaynak aktarılmış oldu. Verginin kaldırılma sebepleri şunlardır; iltizam usulünün devlet gelirlerini azaltması, mültezimlerin yanlış tavır ve uygulamalarının huzursuzluğa neden olması. Böylece tarımla uğraşan köylülerin gelirlerinin arttırılması ile geniş halk kitlelerinin yönetime katılmalarının sağlanması amaçlanmıştır. Zamanla adaletsiz bir vergi haline gelen aşar vergisi, genel bütçe gelirlerinin dörtte birini oluşturduğundan, kaldırılmasıyla oluşan gelir boşluğunu doldurmak için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede toplam vergi gelirinin %1-2 gibi çok az bir kısmını karşılayan temettü vergisinin yerine kazanç vergisi 1926 yılında kabul edilmiştir. Bu verginin muhattapları; şahıs ve sermaye şirketlerinin kazançları, genel ve özel bütçeli daire ve kurumlarla, ticari amaç güdüp kamu yararına çalışan dernekler, kişilerin sanayi, ticaret, serbest meslek kazançları ile ücret gelirleri olmuştur. Gelir kaybını engellemek için uygulamaya konulan bir diğer vergi tipi, her türlü iktisadi ve ticari faaliyetleri her aşamada vergilendiren 1926'da yürürlüğe giren "umumi istihlak vergisi"³¹ dir. Özel eğlence ve tüketimin vergilendirildiği bu vergi 1927'de yürürlükten kaldırılarak yerine katma değer vergisi niteliğindeki ilk vergi olan "ikinci muamele vergisi" konmuştur. Aşar vergisinin kaldırılmasının etkilerini azaltmak için kullanılan bir diğer vergi de "yol vergisi"dir. Karayollarının yapımı, tarım ürünlerinin ulusal ve uluslararası ticarete yönlendirilmesi ve sermaye birikiminin sağlanması açısından önemlidir. Fakat 18-60 yaş aralığındaki tüm erkeklere yol inşaatında birkaç gün çalışmak ya da emeğinin bedelini nakdî ödemek yükümlülüğü getiren bu verginin çok da modern olmadığı ortadadır. Ayrıca bu vergi en çok nakden ödeme yapamadığı için çalışmak zorunda kalan köylüleri olumsuz etkilemiştir. Bir diğer önemli vergi de servetlerin

merbutan münkadim listede muharrer bulunan levayih ve tekâlif-i kanuniyeden maksud olan tumariyye Meclis-i alilerinden bu ana kadar intişar eden kavanin-i muhtelifiye ile temin edilmiş olduğu cihetle haklarında başkaca muameleye mahal kalmadığı ve heyet-i umûmiyyenin 11 Nisan 926 tarihinde münakit 86. içtimainın 1. celsesinde takarrur edilmiştir efendim. 17 Nisan 926 TBMM Reisi Kazım" (BCA 030.10.00.00.19.113.13)

³¹ Kasım 1925 tarihli Eğlence ve İstihlakatı Hususiye (Özel Tüketim Vergisi) kanunu. Kanunun gerekçesi, kamu harcamalarının devletin irat üzerinden aldığı vergilerle yerine getirilmesinin ve yalnız bu vergilerin hasılatıyla yetinmeye imkân olmamasıdır. Zira kaynakların azalmasına rağmen, barış döneminde kurulan bu yeni devletten beklentiler ve hizmetler artmıştır. Bu hizmetleri karşılayacak yeni kaynaklar bulmak şarttır. (Kuruç, a.g.e., s. 30)

vergilendirilmesinde önemli bir aşama olan “veraset ve intikal vergisi”dir. Aşar vergisinin kaldırılmasıyla, köylüler geçim hariç pazar için artık üretime başlamış ve dolayısıyla geçim seviyeleri artmıştır. Vergi gelirlerini telafi etmek için yeni vergiler konulsa da tarımsal ürün fiyatlarındaki artış gibi etkenler nedeniyle tarımla uğraşan köylü kesimi için olumlu bir gelişmedir.³² Diğer taraftan tarım kesimi dışında gelir sağlayan nüfusun vergi yükünü arttırmış, böylece vergi yükünü kırsaldan kentsel alana çekilmiştir.³³ Fakat belirtmek gerekir ki, devlet gelirlerinin neredeyse beşte birini oluşturan aşar vergisinin kaldırılmasının açtığı gediği kapatmak için tüketim vergilerine koyulan dolaylı vergiler sosyal desteğe ihtiyaç duyan şehirli yoksulları bir vergi yükünün daha altına sokmuştur. İlerleyen zamanlarda da köylülerin lehine olan vergi politikaları devam edecektir. 1929 buhranından etkilenen köylü üreticilerin durumunu düzeltmek üzere 1932’de destek alımlarına başlanacaktır. 1934’te yürürlüğe giren ve ekmeğe bir kuruş resim koyulmasını içeren “ekmek vergisi” de şehirli yoksulları ilgilendirdiğinden yeniden dağıtım politikası içinde öncelikli olanın köylüler olduğunu ispatlar niteliktedir.³⁴

22 Şubat 1926’da kabul edilen “Ziraat Makinelerinde Ve Ziraatte İstimal Olunan Mevaddı Müştaiile Ve Muharrike İle Müstahzaratı Kimyeviyeinin Rüsümü Hakkında Kanun”un 1. maddesinde, traktör ve motorlu pulluk veya biçer döğەر makine ve kamyon ve kamyonet kullanan çiftçilerin alati mezkure için sarfedecekleri petrol, benzin ve mazot gümrük ve istihlak ve inhisar resimlerinden muaftır denilmiştir. Gene 2. maddeye göre; nebatat,

³² İsmail Türk, “Cumhuriyet Döneminde Vergi Sistemimizin Gelişmesi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, Cilt XXXVI, No:1-4, Ocak-Aralık 1981, s. 340, 349; İstiklâl Yasar Vural, “1923-1929 Dönemi Maliye Politikaları”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 1999, s. 137; Keyder, a.g.e., s. 42, 43; İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi: 1923’den Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 14’den nakleden; İstiklâl Yaşar Vural, “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 20, Nisan 2008, s. 86-88.

³³ Yılmaz, a.g.m., s. 308. Bütün bu iyi tasvirlerle rağmen, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurucusu Fethi Okyar’ın Atatürk’e yazdığı mektupta “Hükümet,...masrafları temin için halkın tahammülü fevkinde vergiler koymuş...” diyerek eleştirecek ve parti programının 2. maddesinde vergilerin halkı sarsmayacak ve takatini aşmayacak şekilde düzenleneceği vaadini vermiştir. (Tarık Z. Tunaya, **Türkiyede Siyasi Partiler: 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş A. Ş. Yayınları, 1952, s. 632, 633)

³⁴ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türk İktisat Politikası**, Cilt 2, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1993, s. LXXXV-LXXXVI’dan nakleden; Ayşe Buğra, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 109.

eşcar ve hayvanata arız olan emrazı sâriye ve haşeratın tedavi ve imhasında veya üzümlerin kurutulmasında kullanılıp esamisi Ziraat ve Maliye vekâletlerince müştereken tayin ve lüzumunda tebdil edilecek olan mualecat ve mevaddı kimyeviye, ziraatte istimal edilmek şartıyla birinci maddede tadat edilen rüsumdan muaftır.³⁵ 2 Haziran 1929 tarihinde, “22 Şubat 1926 Tarih Ve 752 Numaralı Bu Kanunun Bazı Maddelerinin Tadiline Ve Mezkûr Kanuna Bazı Mevat Tezyiline Dair Kanun” 214 oyla kabul edilmiştir. Birinci muaddel madde şöyledir; *“Doğrudan doğruya veya ortakçılık veyahut isticar suretiyle ziraat ettiği arazi, bağ ve bahçeler dâhilinde yapacağı her nevi ameliyatı ziraiye için traktör, motörlü pulluk, biçer-döğme makine ve ekim, sürğü, orak ve çayır biçme ve bağlama veyahut harman ve kalbur makineleri ve motör veya traktörle müteharrik su tulumbaları kullanan çiftçilerin veyahut bu alatı, zirai ameliyat için kira ile işletenlerin sarfedecekleri petrol ve benzin ve mazut gümrük, istihlak ve inhisar resimlerinden muaftır.”* İkinci muaddel maddeye göre; nebatat, eşcar ve hayvanata arız olan emrazı sariye ve haşeratın tedavi ve imhasında veya üzümlerin kurutulma ve terbiyesinde kullanılıp esamisi İktisat ve Maliye Vekaletlerince müştereken tayin ve lüzumunda tebdil edilecek olan müstahzarat ve mevaddı kimyeviye, ziraatta istimal edilmek şartıyla, birinci maddede tadat edilen rüsumdan muaftır. Üçüncü muaddel madde, çiftçilerin ve kira ile işletenlerin her ziraat senesi zarfındaki ihtiyaçlarını takdir ve tespit etmek üzere en büyük mülkiye memuru, en büyük mal memuru, ziraat müdürü ve belediye meclis azasından bir kişiden oluşan bir komisyon kurulmasını kabul eder. Dördüncü muaddel madde; bu muafiyetlerden faydalanmak isteyenlerin, muharrer komisyona istenilen bilgileri vermelerini gerekli kılmaktadır. İlerleyen maddelerde, bu muafiyetleri suiistimal edenlere verilecek cezalar da ilan edilmiştir.³⁶

Bu dönem iktisadi hayatında önemli rol oynayan Âli İktisat Meclisi'nin 1928 yılı birinci dönem çalışma raporunda; “mutedil himayede rüsumun oranı eşyanın kıymetine göre %15'i, azami himayede ise %30'u geçmemelidir”

³⁵(Erişim)http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400752.pdf, 03.08.2011

³⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 2.6.1929, Devre 3, İçtima 2, Cilt 12, İ:75, Cilt 2, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 273, 274, 280.

önerisi önemlidir. Âli İktisat Meclisi, Avrupa'daki benzerleri gibi aktif bir hale gelememekle birlikte, önemli araştırma ve danışma hizmetlerinde bulunmuş bir kurumdur. Cumhuriyet sonrası dönemde kurulmuş ilk ekonomik konsey tipi yapılanmadır, düşünce ve kuruluş mantığı bakımından önemlidir. Devletçilik politikasının altyapısını oluşturması ve hazırlayacağı raporlarla iktisadi politikalara yön vermesi beklenmiştir.³⁷

1923-1929 yılları arasında, tarım sektörünün üretimi muazzam bir şekilde %115 gibi bir artış göstermiştir. Bu artış imalatta %56, ticaret sektöründe %71'dir. Tarım alanındaki bu artış, devletin çiftçilere sağladığı yardım, vergi affı gibi çeşitli kolaylıkların sonucu olmakla birlikte, başka bir faktör de savaşın Batı Anadolu ve Çukurova gibi, en önemli tarımsal alanlarda vuku bulması nedeniyle tarım üretimini haddinden fazla düşürmesidir.³⁸ Savaş sırasında üretimin sağlanması için ne gibi tedbirler alındığından bahsetmiştik. Fakat fiilen savaşın hâkim olduğu bu bölgelerde üretimin neredeyse tamamen durduğu düşünülürse, tarım alanındaki bu artışın muazzam görünmesi de anlaşılabilir. Savaş bittikten sonra, tarım alanlarında artık güvenle çalışma imkânı doğmuştur. Fakat savaş kayıpları nedeniyle bu sefer de işgücü eksikliği yeni bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, mahkûmların ekim ve hasat zamanlarında teminatla serbest bırakılması gibi radikal çözümlere başvurulacaktır.

C.Buhran Dönemi ve Vergiler

1930 yılına gelindiğinde İsmet Paşa, vergi olarak memleketin verdiği paranın milletin umumi hizmetler için verebileceği azami hududa vardığını

³⁷ İ. Tekeli, S. İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, Ankara, ODTÜ Yayınları, 1977, s. 71'den nakleden; Fehmi Akın, Serkan Bayraktar, "Erken Cumhuriyetin İktisadi Kurumlarından Biri: Âli İktisat Meclisi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 29, Nisan 2011, s. 119, 120.

³⁸ T. Bulutay, Y.S. Tezel, N. Yıldırım, **Türkiye Milli Geliri: 1923-1948**, Ankara, 1974, Tablo 8.2 C.'den nakleden; Keyder, **a.g.e.**, s. 58.

söyleyerek adeta bir itirafta bulunmuştur.³⁹ Diğer taraftan, 1930 yılında bir buçuk aylık Anadolu seyahatine çıkıp halk ile temas eden Atatürk ve maiyetindekiler de, halkın vergilerin ağırlığından şikâyetçi olduklarını görmüşlerdir.* Vergiler hiçbir yerde tam tahsil edilememiş, hacizsiz ve hapissiz vergi tahsilatı yapılamaz olmuştur. Oysa devletin topladığı yıllık 200 milyondan biraz fazla paranın zaten yarıdan fazlası gümrük ve inhisarlardan toplanmaktadır. Devletin yapacağı işler için bu toplanan miktar bile kâfi değilken, halk bu az miktardaki vergileri dahi ödeyecek durumda değildir. Vergi toplama ile ilgili şikâyetler, biri vergilerin esasına diğeri tatbik şekillerine ait olmak üzere, daha çok tatbikatta kusurlar olduğu yönünde yoğunlaşmıştır. Başar, bu ve diğer konulardaki şikâyetleri “fasit bir daire” olarak niteler. O’na göre; her yerde halk bir şeyden şikâyet edince bunun düzelmesi için devletin para dökmesini istemektedir. Bu durumda, bütçe hesabında masrafa dayanan işler o kadar çoğalır ki, geliri beş misline çıkartmak bile yetmeyecektir. Oysaki öbür tarafta halk, vergilerin ağırlığından şikâyetçidir. Öyle ki; vergi veremeyen halkın, köylünün yatağı yorganı bile satılmaktadır. Başar, konuyla ilgili tespit ve önerilerini Atatürk’e arz ederek; her yerde devletten birçok şey istenip, her şikâyet sonunda devlete külfetler yüklendiğinden; fakat yine her yerde vergilerin ağırlığından şikâyet olunarak vergi indirimini istendiğinden bahseder. Bu, o günün ve yarının en büyük kördüğümü ve ölüm-dirim meselesidir. Başar, bu davayı halletmek için; alınan verginin iki mislinin alınmasını fakat şikâyet edilmeden, sevile sevile verilen şekiller altında alınmasını ve bunlarla geniş bir devletçilik programı tatbik edilmesini önermektedir. Vergi sisteminin, Fransa’dan alındığı için Türkiye’nin şartları ve bünyesiyle uyuşmadığından bahisle, ıslah edilmeyip değiştirilmesini savunur. O sene için arazi vergisinden alınacak verginin 750.000 kilometrekarelik tüm Türkiye’deki toplamı 7.000.000 lira olup, verginin toplanması için harcanan para bunun yarısıdır. Fransa’da beş misli

³⁹ “Başvekilin Mühim Nutku”, **Akşam**, 30 Temmuz 1930 Çarşamba, s. 2.

* Gerçekte, vergi oranlarında bir artış olmamıştır. 1930’lardan sonra halkın vergilerin yüksekliğinden şikâyet etmesi, tarım fiyatlarının düşmesiyle ilgilidir. Aslında 1923-1930 yılları arasında fiyatların yükselmesiyle çiftçi, vergileri kolaylıkla öder hale gelmiş idi. (Keyder, **a.g.e.**, s. 54) 1930’da tarım fiyatlarının düşmesi de devletin kontrolü dışında meydana gelmiş olan dünya buhranının etkisiyledir.

fazla nüfus, kadastro sistemi, sabit ve güvenilir bir piyasa olmasına karşın; Türkiye’de geniş arazi, az bir nüfus, kuraklık, haşarat, dünya piyasalarına karşı mukavemetsiz olmak, para ile değil mübadeleyle alışveriş gibi şartların olması sistemin niye Türkiye’de yürümediği gösterir.⁴⁰

Liberal ekonomi politikalarının bırakıldığı 1930-1938 döneminde bütçe gelirlerinin daha adil bir görünüm arz ettiği, özellikle tarım kesiminin diğer birçok kesime göre daha avantajlı olduğu belirtilmekte ise de;⁴¹ 1930’dan sonraki yıllar olağanüstü vergilerin dönemidir. Devlet daha iyi hizmet verebilmek ve ayakta kalabilmek için, özellikle 1929 ekonomik buhranının olumsuz etkisiyle de, olağanüstü vergiler almaya başlamıştır. 1 Eylül 1929 tarihinden itibaren geçerli olan “Devlet memurlarının maaşatının tevhit ve teadülüne dair kanun” a da bu gözle bakmak yerinde olacaktır. Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu’nun ifadesiyle kanunun üç amacı vardır; maliyede ıslahat, maaşlarda ıslahat ve zam, küsuratın tevhidini ve vergilerde bir miktar zam. Vekilin ifadesiyle, Türkiye’de maaş ve ücret namıyla verilmekte olan paraların isimleri o kadar farklı ve çoktur ki,* bunların bir araya gelmesiyle durum, içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Maaşlardaki bu farklılıklar alınan vergilerin de karışmasına yol açmış gözükmektedir. Bu karışıklıklara son vermek ve hizmet mukabili para vermek olan maaş meselesini tek bir kalemde toplamak çaresi düşünülerek bu kanun önerilmiştir ve kanunun 1. maddesiyle bilumum devlet memurları için (hâkimler, muallimler dâhil ve zabitan ve askeri memurlar hariç) yirmi derece tayin edilmiş ve derecelere ait maaşlar tespit edilmiştir. Kanunun 18. maddesi de Ankara’da bulunan memurlara özeldir. Buna göre; 28 Mayıs 1928 tarihli kanun mucibince yapılacak meskenlerden istifade ettikçe kat olunmak üzere, Ankara’da bulunan memurlardan dördüncü ve beşinci derecelere dâhil olanlara ayda 30, altıncı, yedinci ve

⁴⁰ Murat Koraltürk, **Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları:“Gazi Bana Çok Kızmış...”**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 326, 328-331,

⁴¹ Kaya, Durgun, **a.g.m.**, s. 246.

* Maaşlar konusundaki karışıklık, yetim maaşı, hidemat-ı vataniye maaşı vs. maaşlarının bağlanmasında da geçerli olmuştur. Mecliste Urfa mutasarrıfı Nusret Bey’e bağlanan maaşın adaletsizliğine dikkat çekmek isteyen Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey bütün maaş miktarlarının aynı olması gerektiğine değinmiştir. (**T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 8/1, İçtima senesi 2, Otuz beşinci içtima, 12.4.1340 Cumartesi(Erişim) <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c008/tbmm02008035.pdf>, 21.03.2012, s. 580)

sekizinci derecelere dâhil olanlara ayda 22, dokuzuncudan on yedinciye kadar derecelerde bulunanlara ayda 15 ve on sekizinci, on dokuzuncu ve yirincinci derecedekilere ayda 10 lira muvakkat tazminat maaşlarına ilaveten verilecektir. Devlete ait binalarda ve memurine tahsis edilen meskenlerde oturanlara ve üç aydan fazla müddetle Ankara'dan mezuniyet veya memuriyeti muvakkate ile terk edenlere ve bu müfettişlerden ikametgâhı Ankara'da bulunmayanlara bu tazminat verilmeyecektir.⁴² 1931 yılının sonunda konulan "İktisadi Buhran Vergisi"ne 1932 Nisanında, dünya büyük bir iktisadi buhran geçirmekte olduğundan ekleme yapılmıştır. 1931 yılında konulan iktisadi buhran vergisi, o tarihten beri vaziyet ve ihtiyaç aynı şiddet ve kuvvetle devam ettiğinden yeterli olamamıştır. Bunun için, hep birlikte bir fedakârlık devresine girileceği ve bu fedakârlığa her vatandaşın aynı nispette iştirakinin lazım geldiği ilan edilmiştir.⁴³ 1931/1932 devresindeki vergileri, 1934/1935 yıllarında ikinci bir vergi dalgası dönemi izler. Bu dönemde izlenen politika, yalnızca vergilerin kapsamı ile oynamak değil, bir vergi ile alamadığını başka bir vergi ile almaya çalışmaktır. Vergilere eklemeler yapılması ve sayılarının artması vergi adaleti konusunu gündeme getirir. Özellikle aşarın kaldırılmasından sonra arttırılan "dolaylı vergi" ler, vergi adaletsizliği konusunda Mitchell'in verdiği şu örneği akıllara getirir; eğer her sabah bütün vatandaşlar toplu halde şehir merkezinde toplansa, belediye başkanı şehrin kârını başkalarına verip, halkı da bunu yapmaya zorlarsa ne olurdu?⁴⁴

Fakat yeni vergilerle birlikte durum düzelmez. İzmir Mebusu Hüsnü Kitapçı, ikinci dalga vergilerle ilgili şunları söyler: *"Hükümet diyor ki, vergide verim fazlaştı. Çünkü işçiden, ameleden, memurdan alınan yekûn fazlaştı. Birçok mükellefler dükkânlarını kapamışlardır. İzmir'in yalnız*

⁴² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima 2, Cilt 12, Altmış Altıncı İnikat, 18.5.1929 Cumartesi, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, s. 2-8.

⁴³ Kuruç, a.g.e., s. 39. Gene de, muvakkat muvazene vergisinin, asgari maaş haddi 15 lira olarak tespit edildiğinden, 15 liraya kadar aylık alanlardan alınmaması ve ziraatta çalışan amele ile rençperlerin bu vergiden muaf tutulması maddesi, Maliye encümeninin hazırladığı kanun lâyihasında yer almıştır. ("Muvazene Vergisi-15 Liraya Kadar Maaştan Vergi Alınmayacak, Kanun Bir Sene Muteber", **Akşam**, 29 Nisan 1932 Cuma, s. 1)

⁴⁴ Joyce M. Mitchell, William C. Mitchell, **Policy-Making and Human Welfare**, University of Oregon, Chicago, Rand McNally&Company, 1971, s. 603.

mühim bir ticari mıntıkasında 1200 dükkândan 230'u kapanmıştır. Gezdiğim yerlerde temas ettiğim kimseler diyorlar ki, iş yok. İş hacminin darlığına bir sebep de bence, az ücret alan gerek memur ve gerek ecir vatandaşların kazanç, buhran ve muvazene vergileriyle mükellef tutulmalarıdır. Bunlardan bir kısmı var ki, zaten asgari maişet haddini tutmayan kazancından bu vergileri de verince tabiatıyla istihlake gidemiyor. Çünkü istihlake sarf edeceği parayı hükümete veriyor. Küçük memurlar ellerine geçen bütün parayı piyasaya verir, en iyi müstehlik onlardır. Bunların paraları kesilince iş hacmi daralır. Hele bunlardan bir kısmı ailesi çok olan kimselerdir. Küçük tabakanın ekseriyetle ailesi çoktur.” Mazhar Müfit Kansu ise, devleti 1933 Mayısında şöyle savunur; “Üç sene zarfında bütçe 240 milyondan 165 milyona inmiştir. Prensiplerimiz, kararlarımız dairesinde imanımıza halel getirmeden şimendiferlere, mekteplere, sıhhi müessesatımıza devam ediyoruz. Eğer düşünülürse, bu çok büyük iştir.”⁴⁵ 1936/1937 döneminde ise, yeni bir buhran ufukta gözükmemektedir. Dünya siyasal vaziyetinin doğurduğu sebepler karşısında cihan devletleri müstakbel savaş için bütün kuvvetleriyle silahlanmaya başlamışlardır. Coğrafi ve siyasal durumu itibariyle pek mühim mevkide bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nin de ordusunu daha ziyade kuvvetlendirmek istemesi nedeniyle, 1938 Mayısında “Milli Müdafaa İhtiyaçları İçin Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Bunun için yeni bir program hazırlanmış olup, teklif edilen 125,5 milyon liralık fevkalade tahsisat ile bu programın tahakkuku düşünülmektedir.⁴⁶ Görünen odur ki, iktisadi buhranın etkileri silinmeden dünya ve dolayısıyla Türkiye için yeni bir buhran dönemi başlamak üzeredir.

⁴⁵ Kuruç, a.g.e., s 42, 43.

⁴⁶ Kuruç, a.g.e., s. 44, 45.

DOKUZUNCU BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NDE OLAĞANÜSTÜ HALLERDE UYGULANAN SOSYAL POLİTİKALAR

Devletin öngörülemeyen doğa olaylarını önlemek değil ama bunun sonucunda zarar gören halka gereken yardımı yapma görevi vardır. İncelenen dönemde; yangın, sel ve deprem halkta can ve mal kaybına yol açan olağanüstü durumlardır.

I. YANGIN VE SEL DURUMLARINDA YAPILAN YARDIMLAR

1923'de Hamdullah Suphi Bey ve altı arkadaşı meclise bir soru önergesi vermişlerdir. Soru önergesinde, İstanbul-Sarıyer yangınında yüzlerce evin yanması dolayısıyla birçok insanın evleriyle beraber eşyalarını dahi kaybettikleri haber verilmiştir. Bunlar arasında yetim ve dul ile mazul ve emekliler de bulunmaktadır. Önergeden anlaşıldığına göre; bu gibi felaketlerde öteden beri hükümetçe hazineden alacakları olanların gecikmiş maaşları düzenlenmekte yahut işleyecek maaşlarına mahsuben bir-iki aylık ücretleri ödenmektedir. Bu kere hasara uğrayanlardan gelen telgrafnamede; emekli ve maluller ile yetim ve dullara bu şekilde yardım edilmesi istendiğinden, emsaline uygun bir şekilde ya mütedahil maaşlarından bir kısmının düzenlenmesi veya bu olamadığı takdirde işleyecek maaşlarına mahsuben iki-üç aylıklarının avans suretiyle ödenmesi ve taksitli olarak gelecek maaşlarından kesilmesi hususu istirham edilmiştir. İcra vekilleri

heyeti, 12 Eylül 1923'de Maliye Vekâleti'ne yazarak gereğinin yapılmasını istemiştir.¹

1929 yılında Rize ve Of mıntıkasında sel vakası meydana gelmiştir. Bölgedeki sel, tufan mahiyetini almış olup tahribatı da oldukça fazladır. Mal zayıatı hesapsız, can kaybı ise tüyler ürpertecek kadar fazladır. Oralardaki halkın tamamına yakını evleri barkları yıkıldığından aç ve çıplak meydana kalmışlardır. Haberi veren müellife göre; böyle felaketlerde halkın düçar olduğu hasar ve müzayakayı derhal ve tamamen telafiye imkân olmamakla beraber elden geldiği kadar onun tehvinine çalışmak insanlık, vatandaşlık ve vatanperverlik gereğidir. Felaket meydana geldikten sonra bir taraftan hükümet, bir taraftan Hilâl-i Ahmer ellerinden geleni yapmışlar, fakat bu yarayı bu ikisinin saramayacağı ortaya çıkmıştır. Türk Milletinin bu tür felaketlere duyarsız kalamayacaklarını belirten müellif, şimdiden gazeteden sel vakasını öğrenenlerden üç beş vatandaşın kendi aralarında topladıkları 660 lirayı felaketzedelere bağışladıklarını sevinçle bildirmektedir. Halkı harekete geçirmek için; felaketin mahiyet ve derecesi, bu yardımların lüzum ve ehemmiyeti ile bu yardımların ne suretle ve nerelere yapılacağı beyan ve ilan kılınmalıdır, diyen müellif okurlara şöyle seslenir; *“Rize ve Oftaki tufanı andıran seylapların kahru tahribi önünde felaketlerin en acıklısına uğramış birçok vatandaşlarımız bizden uzatılacak muavenet ellerine intizaren en kara mihnet ve ızdıraplar içinde gözleri kararmış inim inim inliyorlar.”*² Bu gibi ifadelere ve yardım çağrısına aşağı yukarı her sel, yangın ve deprem haberinde rastlanmıştır.

Kütahya vilayetinin Giregi nahiyesinin 14 haneli Çukurca köyünün ahır, samanlık ve ambarlar da dâhil olmak üzere 10 hanesi, Temmuz 1932'de köydeki küçük bir çocuğun çıkardığı yangın sonucunda, tamamen yanmıştır. Köyün erkek ve kadınları mahsulleri başında olduklarından yangın söndürülememiş fakat sevindirici olarak can kaybı da yaşanmamıştır. Sadece eşyalarını kurtarmak için hanesine giren bir kadın ağır yaralıdır. Hayvanlardan; 150 ufak hayvan, bir merkep, bir buzağı telef olmuştur.

¹ BCA 030.10.00.00.5.30.40

² Yunus Nadi, “Rize ve Of Felâketzeleri”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1929 Perşembe, s. 1.

Komşu köylerin yardımlarıyla yangınzede köylülerin iskân, iaşe ve istirahatlarına çalışılmaktadır. Yine komşu köylerde tarımı yapılan imeli buğdayından hane başına bir miktar alınarak yangınzedelere gönderilmekte olup Nafia idaresinden de 10 çadır gönderilmiştir.³

Antalya vilayetinden gelen 5 Kasım 1933 tarihli başka bir yangın haberinden ise, bölgede vuku bulan felaket neticesinde yine bölge halkının kendi arasında yardımlaştığı anlaşılmaktadır. Hükümet ve yardım müesseselerinden yardım gelene kadar, yangınzedelerin iaşe ve barınma ihtiyaçları mahalli yardımlarla temin edilmiştir. Akseki kazasının bütün köylerinden, halkın kendi arzusuyla; buğday, arpa vesaire gibi aynî yardımlar gelmiş ve civar köylülerin de yıkılan evlerin inşası için gereken taş ve ağaç gibi ihtiyaçların temin ve nakline yardımcı oldukları görülmüştür. Bu yardımlarla kıştan önce evlerin yarısının bitirilmesi planlanmaktadır. Antalya valisi, evlerin yerlerini bizzat kendisinin belirlediğini, mühendislerin şehircilikten anlamadıklarını ifade etmiştir. Evler aynı tarzda planlanıp, dört odalı olacaktır. Ahır ve samanlığı ayrı olarak yapılacaktır. Merkezden şehir mühendisi istenmekte olup, eğer gönderilecekse evlerin inşasının bekletileceği bildirilmiştir. Antalya tüccarları da ayrıca yangınzedelere 50 çuval un ve 500 lira bağışta bulunmuşlardır.⁴

Adana'da 1936 yılının Aralık ayında bir sel meydana gelmiş, toplam 938 ev yıkılmıştır. Bölgede yaklaşık 255 kişinin yardıma muhtaç olduğu ortaya çıkmıştır. Bölge halkına yardım etmek için Kızılay vasıtasıyla yardım toplanmaya başlanmış kısa zamanda 3500 liralık teberru olmuştur. Cami, mescit ve hanlarda toplanan 1950 felaketzedenin sıhhi durumlarının iyi olduğu haberleri gelmektedir.⁵ Toplam yardımın 10.000 lirayı bulduğu bildirilirken, Atatürk'ün yüksek alaka ve yardımının muhitte çok büyük tahassüsle şükranla karşılandığı belirtilmiştir.⁶

Kastamonu'nun merkez kazasına bağlı Devrekani nahiyesinin Kızacık köyünde yaşanan yangın nedeniyle; İcra Vekilleri Heyeti, ev, ahır ve

³ BCA 030.10.0.0.120.852.15

⁴ BCA 030.10.0.0.119.838.17

⁵ "Adana Felâketzedeleri Tamamen Kurtarıldı", **Cumhuriyet**, 11 Birincikânun 1936 Cuma, s. 1,6.

⁶ "Adanada Tabîî Hal Avdet Etmeye Başladı ", **Cumhuriyet**, 10 Birincikânun 1936 Perşembe, s. 1.

samanlıkları yanan 15 çiftçi ailesinin yanan ev ve ahırları için gerekli olan, ev başına 40 metre mikap hesabıyla, gayri mamul 600 metre ağacın 3116 sayılı kanunun 17. maddesi mucibince parasız olarak verilmesine Ziraat Vekilliği'nin teklifi üzerine 2 Kasım 1937 tarihli kararnamesiyle karar vermiştir.⁷ Görüldüğü üzere, bu ve diğer olaylarda göze çarpan, ağırlıklı olarak halkın kendi kendine yardımlaştığı gerçeğidir.

II. DEPREM DURUMUNDA YAPILAN YARDIMLAR

Yangın ve sel gibi münferit olaylardan başka, asıl felaketler deprem kuşağı üzerinde olan Türkiye'de depremlerle yaşanmıştır.

22 Kasım 1922 tarihli Evkâf vekâletine yazılan bir meclis kararında Hüdavendigâr vilayetinin felaketzede köylerine alet, edevat ve hayvanat temininin, ilk heyet-i vekile içtimainâ yetiştirilerek sağlanması istenmiştir.⁸

13 Eylül 1924'de Erzurum'da meydana gelen depremi,^{*} Anadolu gezisinde bulunan Atatürk, Trabzon'da haber almış ve derhal bilgilendirilmesini istemiştir. Erzurum'dan gönderilen telgrafta durum hakkında şu bilgiler verilmiştir; 13 Eylül 1924 Cumartesi günü alaturka saat on buçukta Pasinler, Narman, Hınıs ilçelerinde şiddetli ve sürekli depremden Erzurum'da yalnız camilerin minareleriyle 25 kadar evin duvarı yıkılmıştır. Bir kız çocuğundan başka ölü yoktur. Narman ilçesi merkezinde doksanı aşkın ev kısmen yıkılmıştır. Ölü olmadığı. Hınıs ilçesinin Söylemez bucağında, 11 köyde kimi evler, Gürgür köyünün 17 evi yıkılarak eşya ve erzakı enkaz

⁷ BCA 030.0.018.001.002.79.90.2

⁸ BCA 030.10.0.0.117.818.2

* Erzurum'da 1924 yılında üç deprem yaşanmıştır. 13 Mayıs ve 6 Eylül'den sonra o yıl içinde yaşanan son deprem 13 Eylül 1924'te olmuştur. Zaten savaşlardan yorgun ve bitkin olan bölge, arta arda gelen depremler nedeniyle can kaybı ve maddi hasardan dolayı sıkıntılı bir dönem yaşamıştır. Depremden sonra, Erzurum halkı hemen yardımlaşma dernekleri kurarak bağışlarda bulunmuş, bu doğal felaket karşısında evrensel yardım duygusunun bir örneği yaşanarak Amerika, Avrupa ve Uzak Doğu'dan maddi yardımlar gelmiştir. (Hüseyin Kalemlî, "1924 Erzurum Depreminde Yurtdışından Yapılan Yardımlar", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 14, 2010, s. 2.)

*maruz kaldıkları musibet dolayısıyla içimin kan ağladığını ve acılarını azaltmak için en etkili biçimde çalışılacağını kendilerine duyurulmasını rica ederim.*⁹

Atatürk 30 Eylül 1924'de Erzurum'a vardığında, Erkek Öğretmen Okulu müdürü Cemal Gültekin Bey'in söyledikleri halkın o kederli dönemde Gazi'nin gelmesinden dolayı duydukları manevi mutluluğunun ifadesidir; *"Şimdiye kadar hiçbir sultanın, hiçbir hükümet başkanının, hiçbir hükümet adamının özellikle böyle felaketli zamanlarda, ne yazık ki öteden beri pek yabancı kabul edilen Erzurum'umuza kadar gelerek milletin bireyleri arasına bir birey gibi karıştıkları kesinlikle görülmemiştir...Deprem dolayısıyla barınaksız yurtsuz kalarak çırılçıplak topraklar üstünde yatmakta olan binlerce zavallının çektiği acıları görmek, onların dertlerini dinlemek için koştüğunuzdan dolayı acılarımız dindi."*¹⁰ Atatürk de bu felaketten dolayı duyduğu üzüntüyü ve dahi bütün Türk milletinin de aynı duygularda olduğunu ifade edip, herkesin bu üzüntülere yalnız manen ilgi duymakla kalmayacağı, mevcut felaketi hafifletmek için maddi olarak da şefkat görevini yapacağı kesindir, diyerek bir yandan halktan yardım beklediklerini de duyurmuş; diğer taraftan da, Bakanlar Kurulu'nun Erzurum felaketi ile felaketzedeleriyle pek sıkı biçimde ilgilendiğini, yalnız resmi görevi olduğu için değil, insani ve vicdani duygularla acıyı azaltmak için en etkin önlemleri almakla uğraştığını belirtmiştir. Kendisinin bölgeye gelişi, aynı zamanda hükümetin gerekli bilgileri almasını hızlandıracak; felaketzedelerin durumlarını yerinde kendisi görerek, bulabileceği önlemleri hükümete bildirecektir. Mümkün olan her şeyin yapılıp, durumun düzeltileceğini belirten Atatürk, bu tip felaketlerde merkezi hükümetin yardımının çabukluğunu da övmüştür.¹¹ 19 Eylül'de Ziraat Bankası, Erzurum, Kars ve havalisinde depremden zarar görenlere yardım etmek isteyenlerin bankanın bütün şubelerini kullanarak yardımda bulunabileceklerini açıklamıştır. Ayrıca banka, depremedelerin kefaletsiz ve iki sene ödemesiz yüz bin liraya kadar kredi kullanabileceklerini ve kredi

⁹ Fehmi Akın, *Atatürk'ün Sonbahar Gezileri*, Ankara, Anekdot Yayınları, 2008, s. 96-99.

¹⁰ Akın, *a.g.e.*, s. 145.

¹¹ Akın, *a.g.e.*, s. 148, 149.

borçlarının da bir sene ertelendiğini açıklamıştır. Deprem sonrasında Türkiye'nin doğu ve batısından bölge halkına yardımlar gönderilmeye başlanmış, bu arada hükümet de bölge için öncekilerle birlikte 105 bin lira tahsisat vermiştir.¹² Atatürk 3 Ekim 1924'de, "Deprem Felaketzedeleri Komisyonu" nun toplantılarını izlemiş, felaketzedelere kıştan önce barınak sağlanması ve hayvanların korunması için askeriyece ve hükümetçe yapılması gerekli ivedi önlemler hakkında tavsiyelerde bulunmuştur. 5 Ekim'de Sarıkamış'a geçen Gazi, burada deprem bölgesi için gerekli kerestenin kesilmesi ve taşınması işlerini incelemiştir. 8 Ekim 1924'de Erzurum'da bulunan Gazi, baraka ve zeminlik yapılması için askeri birliklerin harap köylere vararak işe başladıklarını öğrenmiştir.¹³ 7 Ekim 1924 tarihinde Sarıkamış'tan Reis-i Cumhur Hazretleri tarafından çekilen telgrafta, Trabzon'daki kerestenin Erzurum deprem felaketzedelerine gönderilmesi istenmiştir.¹⁴ Bundan başka; 15 Ekim 1924 tarihli kararnamede, hareket-i arzda yıkılan köylerde yeterli inşaatı yapabilmek için tahta ve gereken bilimum malzemenin pazarlık suretiyle satın alınarak, açıkta bulunan felaketzedelerin perişanlığıyla daha ziyade sefaletin bari önlenmesi düşünülmüştür.¹⁵ Deprem bölgesindeki felaketzedeler için Gazi 10.000, Latife Hanım 10.000 lira verdikleri gibi yanlarında bulunan vekillerden Bozok milletvekili Salih, İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi, Gaziantep milletvekili Kılıç Ali, Rize milletvekili Rauf Beyler üçer yüz lira, Cumhurbaşkanlığı başkâtibi Tefik Bey 200, Başyaver Rüşühi, Muhafız Birliği komutanı İsmail Hakkı Beyler 100'er, Yaver Muzaffer ile Özel kalem kâtibi Memduh Beyler 50'şer lira bağışta bulunmuşlardır.¹⁶ Bu bilgiler ışığında, Erzurum depreminde

¹² Süleyman Tekir, "Kars ve Çevresinde Depremler (1924-1941)", **History Studies**, Prof. Dr. Enver KonukçuArmağanı,2012,(Erişim)http://www.historystudies.net/Makaleler/1734000015_28S%c3%bcl%20Tekir.pdf, 09.05.2012

¹³ Akın, a.g.e., s. 154, 155, 157.

¹⁴ **BCA** 030.10.0.0.2.9.16

¹⁵ **BCA** 030.0.18.01.01.11.48.1

¹⁶ Akın, **a.g.e.**, s. 151. Burada yapılan bağışlar kişisel gelirden verilen bağışlar olup, devletle ve devletin sosyal devlet vasfıyla ilgisi yoktur. Sonuçta harcanan kişilerin kendi gelirleri ve kendi tasarruflarıdır. Yapılan yardımın devamlılığı konusunda güvence olmaması ve kanuni olarak kazanılmış hak doğurmaması bağışları "sosyal devlet" kapsamının dışında bırakmaktadır. Bu konudaki yanlış yorumlar padişah ve devlet adamlarının kendi keselerinden halka yaptıkları bağış ve yardımların Osmanlı'da sosyal devlet varmış gibi anlatılmasında da görülmektedir.

hükümetin halka çadır, 105 bin lira nakit para ve ev yapımı için Sarıkamış ve Trabzon'dan satın alınan keresteleri göndererek yardımda bulunduğu anlaşılmaktadır.

1928 yılında, İzmir ve civarında meydana gelen şiddetli zelzele, Türkiye Cumhuriyeti'nin her tarafında sebep olduğu harabı ve nüfusça zayıf yüzünden, derin teessürler doğurmuştur. Afetzedelerin imdadına yetişmek için yer yer iane toplanmasına başlanmıştır. Büyük Gazi ilk anda felakete uğrayanların ve felaketin tehvini için 10.000 lira yetiştirdiği gibi hükümet ve Hilâl-i Ahmer de kendilerine düşen vazifeyi yerine getirmeye koyulmuşlardır. Zelzele en ziyade şiddetini İzmir'e yakın Torbalı'da göstermiş, bu kasaba tamamen denebilecek derecede harap olmuştur. Zelzele tahribatının elim bilançosu kesin olmamakla beraber; listelerden birinde yalnız İzmir'de 49 ev, 10 mağaza kâmilten yıkılmış, 193 ev, 36 mağaza, altı cami, dört mektep, 16 han, beş fabrika, bir matbaa, iki sinema, iki fırın, bir hastane ile saat kulesinin az çok hasara uğramış olduğu gösterilmiştir. Karşıyaka'da da 16 ev yıkılmış, 100 ev kısmen harap olmuştur. Başlıca Torbalı ile civar köyleri en ziyade musab olan yerlerdir. İzmir civarının diğer kasabaları da az çok harabeye uğramıştır. Birtakım nüfus zayıfatı da maalesef kaydedilmiştir. Türkiye Hükümeti'ne bu felaket dolayısıyla, Rusya, Amerika da dâhil olmak üzere, çeşitli hükümetler telgraflarla taziyelerde bulunmuşlar, teessürlerini izhar etmişlerdir. Bilindiği üzere, zelzeleye karşı vukuundan evvel bir tedbir yoktur. Fen ve beşeriyet böyle bir vasıtayı halen bulamamıştır. İzmir ve havalisi, dünya üzerinde zelzele hattı denilen ve şiddetli zelzeleleriyle tanınmış olan hat üzerindedir. Geçen asırlarda da İzmir'in böyle birçok felakete uğradığı görülmüştür. İnsanlar için zelzeleye karşı yegâne tedbir ihtiyatı, zelzele hattı üzerinde bulunan yerlerde inşaata dikkat etmek, temelleri ve binayı zeminin sarsıntılarına dayanıklı bir halde yapmaktır. İzmir'de öteden beri belki zelzele felaketinin eski hatıraları etkili olduğundan, binalar genellikle iki katlı ve sağlam yapılagelmesine¹⁷ rağmen, bu kayıplar yaşanmıştır.

¹⁷ “İzmir Zelzelesi”, **Servet-i Fünun**, Cilt 63, Sayı 1652, 12 Nisan 1928, s. 340, 341.

23 Nisan 1933 tarihinde, Muğla'nın İstanköy, Kalimnos ve Leryos adalarında deprem meydana gelmiştir. Bu depremde İstanköy'de dört ölü ve 1000'i aşan yaralı vardır. Binaların 9/10'unun ve rihtimin tamamen harap olduğu bildirilmiştir. Yaralılardan bir kısmı adalara taşınmış ve ahali çadır ve barakalara yerleştirilmiştir. Bölgede yağmur ve dolu yağışı vardır. Kalimnos ve Leryos adalarındaki hasar henüz tespit edilmemiştir. İncirli adasının bir kısmının koptuğu noksan olarak haber alınmıştır. Depremzedelere yardım olarak; 26 Nisan'da İstanköy'e 1000 okka has ekmek, 1170 kilo sığır eti, 4000 yumurta ve beş teneke peynir gönderilmiştir.¹⁸ 23 Nisan 1933'de meydana gelen depremde merkez mahalleleriyle birlikte dokuz köyde 105 hane tamamen yıkılmış, 156 hane oturulamaz hale gelmiş olup 302 hanenin de tamire muhtaç halde olduğu daha sonra gelen bilgilerden anlaşılmıştır. İki cami, bir askerlik şubesi, iki kulübe, bir kahvehane ve 14 evin duvarları tehlikeli şekilde çatlamıştır. İki evin bacası, bir ev ve altı çiftçi damı tamamen yıkılmıştır. Yaralıların tedavileri için, doktor ve bir sandık sıhhi malzeme Hilâl-i Ahmer tarafından gönderilmiştir. Yine Muğla'nın Datça ve Bodrum kazalarında 1 Mayıs 1933'de gürültülü ve şiddetlice hafif sarsıntılar meydana gelmiştir. Sarsıntıdan evlerde çatlaklar meydana gelmiş olup başkaca zayıat yoktur. Devam eden artçılar neticesinde vilayetçe, Hilâl-i Ahmer'den 200 çadır ve 5000 lira istenmiştir. Bir önceki seneden gelen 80 kadar çadır, ahali ve memurlara dağıtılmıştır. Mesudiye köyünde seksen hane hasara uğramış olup ellisi iskâna müsait değildir. Cumali köyünün bir kısmı yıkılmış diğer kısmı oturulamaz hale gelmiştir, on hafif yaralı vardır. Yezi köyünde beş hafif yaralı vardır, köy halkı dışarıda olduğundan çadır istemektedir. Dadya kazasının Reşadiye mahallesinde 146 ev oturulamayacak haldedir.¹⁹

25 Temmuz 1933 tarihli telgrafta, Denizli'nin Çivril ilçesinde, 24 Temmuz ve 25 Temmuz'da üç tane deprem olduğu bildirilmiştir. Kaza merkeziyle altı köyde önceki sarsıntılarda çatlamış evlerin 42'si ve 10 ahır ve samanlık yıkılmıştır. Kaza kaymakamı bizzat köylere giderek gereken önlemleri almıştır. Önceden yıkılanlarla birlikte yıkılan evlerin sayısı 268 olup,

¹⁸ BCA 030.10.0.0.119.838.16

¹⁹ BCA 030.10.0.0.119.838.17

gönderilen 150 çadır yetmeyeceğinden 100 adet çadır daha istenmektedir. Hükümet konağının da duvarları çatlamış olduğundan, tehlikeli bölümlerin memurları çıkartılmış olup onlar için de 10 adet çadır istenmektedir. Dâhiliye Vekâleti'nden Başvekâlet'e yazılan yazıda, sıhhi görevlilerin felakete uğrayan bütün köylere giderek lazım gelen sıhhi yardımları yaptıkları belirtilmiştir. Ağır yaralılar vilayet hastanesine nakledilmiş, beş ölü, beş ağır, dört hafif yaralı tespit edilmiştir. 35 ev tamamen yıkılmış, 191 ev tehlikeli bir hale gelmiş, 142 ahır ve samanlık tamamen yıkılmış, 87 sığır, 31 at ve merkep telef olmuştur. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, bölgeye yaptığı ziyaret sonrasında, zayıatın ilk bildirilenden daha mühim olduğunu bildirmiştir. Verdiği bilgilere göre, Çivril'in güneydoğusundaki sekiz köy ve bunlardan bilhassa İzeköy, Servanşah, Sökmen köylerinde tahribat daha fazladır. Mevsimin yaz ve havaların sıcak olması, bölge halkının açıkta yatmaları nedeniyle can kaybının fazla olması önlenmiştir. Vekilin tespitine göre, yukarıda sayılanlardan başka; 190 ev tamirata muhtaç hale gelmiş, 192 ahır ve samanlık tehlikeli bir hal almıştır. Vekil, "felaketzedelerle konuştum, Cumhuriyet hükümetinin kendilerini koruyacağını ve yardım yapacağını söyledim" demektedir. Açıkta kalanlar biraz daha güvenli yerlere geçici olarak yerleştirilmişlerdir. Hasat ve harman mevsimi bitmediğinden evlerin yapılmasına başlanamadığı için çadıra; iaşeler enkazda kaldığından ve fakir olanlar yemek tedarik edemeyeceğinden yemekliğe ihtiyaç vardır. Vekil; ev, ahır ve samanlık ihtiyacını karşılamak için ücretsiz kereste temininin en yakın orman mıntıklarından sağlanmasına ve borçları olanların Ziraat Bankası borçlarının teciline izin verilmesini istemektedir. Yıkılan ve yıkılmak üzere olan evlerin her biri için en az ellışer ve samanlıkla beraber ahırlar için yirmişer lira ve esaslı tamire muhtaç evler için yirmişer lira olmak üzere 22.500 lira nakdi yardıma ihtiyaç vardır. Vekil, bu yardımın, devletçe, Hilâl-i Ahmer'ce ve diğer vilayetlerin iane cemiyetleri tarafından karşılanmasını düşünmektedir.²⁰

²⁰ BCA 030.10.0.0.119.838.18

2 Mayıs 1935 tarihinde, Kars vilayetinin Digor nahiyesi ve nahiyeye sınırındaki diğer yerlerde deprem vuku bulmuştur. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Refik Saydam'ın Başvekâlet'e verdiği bilgilere göre; Digor nahiyesinde 31 köyde mevcut 959 evden 638'i yıkılmıştır. Sarsıntı merkezi Ekrek köyü olup, en çok tesir ettiği yerler Digor ile Susuz, Zibni, Başkan, Celali, Beşkilise köyleridir. Bu köylerde 73 kişi ölmüş, 125 kişi yaralanmış, durumları ağır olan 15 kişi memleket hastanesine gönderilmiştir. Serhunlu köyünde 12 kişi ölmüştür. Merkez kazasının köylerinde 50 ev yıkılmıştır. Bu mıntıkada yıkılan bütün evlerin sayısı 838'dir. Açıkta kalanların sayısı 2954'tür. Felaketzedelere ilkyardım yapmak üzere memleket hastanesi operatörü ve merkez hükümet tabibinden ortak bir heyet oluşturularak icap eden sıhhi malzemeler ile mahalline gönderilmiştir. Açıkta kalanların yerleştirilmesi ve iaşelerinin sağlanması için Kars halkı tarafından 520 lira, Kars Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden 430 lira, Kars'taki un fabrikasından 30 çuval un ve askeriyeden 37 çadır verilmiştir. Hilâl-i Ahmer merkezinden ise, iaşe için 2000 ve yıkılan evlerin yapılması için de yine 2000 lira gönderilmiştir. Kağızman'ın köylerine bir tabip ve sağlık memuru gönderilerek yaralılar tedavi edilmiş, halka ekmek, un vesaire dağıtılarak iaşeleri temin edilmiştir. Bundan başka Çoruh vilayetinden 200 lira, Kars saylavı Baha Tali Bey'den 100 lira, Hopa kazasından 300 lira ve Sovyet konsolosluğundan 25 lira verilmiştir. Daha sonra gelen bilgilerden anlaşıldığına göre, Digor nahiyesi dâhilinde 68 ölü, 70 yaralı ve sekiz de kayıp vardır. Kars valisi Cevdet Ertuğrul, yıkılan evlerin ahalisinin açıkta olduğunu ve bir an evvel evlerinin inşasına yardım edilmesini istemektedir. Ev inşaatı için, hane başına 40-50 liradan, 4000 lira yardım edilmesi beklenmektedir. Dâhiliye Vekili de Başvekâlet'e yazdığı yazıda, vilayet merkezinden gereken doktor, iaşe, çadır ve sıhhiye heyetinin gönderilerek, yaralıların otomobillerle merkezdeki hastanelere taşındıklarını bildirmiştir.²¹ 4 Mayıs 1935'de Meclis'te konuşan Dâhiliye Vekili, Kars-Digor'da çok sayıda vatandaşın hayatını kaybettiği bir depremin olduğunu üzülenerek bildirmiştir. Kars valisinden gelen raporu okuyan

²¹ BCA 030.10.0.0.119.839.11

Kaya, şu bilgileri vermiştir; depremin merkezi Digor merkez nahiyesi olup takriben 50 km.lik daire hattında etkisini göstermiştir. Merkezin 15 km. muhitindeki bütün köyler harap olmuştur. Digor nahiyesi dâhilinde 25 köyden 709 ev tamamen yıkılmış olup, 68 ölü, 70 yaralı ve sekiz de kayıp vardır. Açıkta kalan muhtaçlara Kars halkı 520 lira ve Hilâl-i Ahmer 430 lira ve Kars'taki un fabrikasından 30 çuval un dağıtılmıştır. Askeriyeden alınan 37 kadar çadır bazı köylere dağıtılmıştır. Vali beklenen yardımı şöyle özetlemiştir; iaşe yardımı olarak 2000 lira lazım olduğu gibi, ev inşaatı için ev başına 40-50 liradan 40.000 lira lazımdır. 2000 liranın Hilâl-i Ahmer'den alınması, inşaat için lazım olan 40.000 liranın da ne suretle olursa sağlanması istenmektedir. Bakan, mahalli tedbir, hükümetin aldığı tedbirler ve Hilâl-i Ahmer'in her vakit olduğu gibi buraya da yetişmesi maddi kısmı az zamanda telafi edecektir²² diyerek; yardım edecek kurumları mahalli yönetim, hükümet ve Hilâl-i Ahmer olarak sıralamış olur.

Balıkesir ve Adalar'da 4 Ocak 1935'de meydana gelen deprem neticesinde; Erdek civarında 364 ev tamamen, 922 ev kısmen yıkılmış, beş kişi ölmüştür. Adalarda sağlam ev kalmamıştır. Sarsıntı Balıkesir merkezinde Sonkanun'un dördüncü günü başlayarak sekizinci gününe kadar, Kapıdağ yarımadasında ayın dördünden beşinci gününe kadar, Erdek ve civarında ikinci gününden sekizinci sabahına kadar muhtelif fasılalarla ve çoğu şiddetli olarak devam etmiştir.²³ Hilâl-i Ahmer'ce zelzele mıntıkasına 250 çadır yollanmıştır. Yollanan çadırların sayısı 400'e varmıştır. Ayrıca, yiyecek, içecek ve pamuklu giyecek yollanmaktadır.²⁴ İlerleyen zamanlarda, İçeri İşler Bakanlığı, Erdek ve Marmara adalarında yer sarsıntısından felakete uğrayanlara ne suretle yardım edilmesi lazım geldiğini tespit etmek ve felaketi mahallinde görmek üzere teftiş heyeti başkanı Sabri Bey'i Balıkesir'e göndermiştir. Sabri Bey, Balıkesir valisiyle birlikte felaketzedelerin yerleştirilmesi için lazımgelen tedbirleri alacaktır. Felakete uğrayarak yersiz yurtsuz kalanlar Erdek kazası dâhilinde sağlam kalmış ve felakete

²²(Erişim)<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c003/tbmm05003023.pdf>, 10.05.2012

²³ "Sarsıntıların Yaptığı Zarar Büyüktür", **Ulus**, 11 Sonkanun 1935, Cuma, s. 1.

²⁴ "Sarsıntının Arkası Kesilmedi", **Ulus**, 12 Sonkanun 1935, Cumartesi, s. 1.

uğramamış evlere yerleştirilmişlerdir.²⁵ Diğer taraftan felaketzelere yardım etmek isteyenler de yönlendirilmektedir; Hilâl-i Ahmer Ankara merkezinden yapılan duyuruda, Marmara adasındaki zelzeleden felakete uğramış yurttaşlara yardımda bulunmak isteyenlerin yapacakları yardımların Ankara Belediyesi karşısında Kınacıoğlu hanındaki Ankara Hilâl-i Ahmer merkezinde kabul edileceği²⁶ bildirilmiştir. İncelemeler için bölgeye giden Sağlık Bakanı Refik Saydam, Erdek ve Marmara adalarındaki zelzele hakkında Anadolu ajansına açıklamada bulunmuştur. Refik Bey, Erdek ve Marmara adalarındaki zelzeleden müteessir olan vatandaşlar hakkında hükümetçe alınan tedbirlerin ve Hilâl-i Ahmer’ce bu hususta tahsis olunan yardımların tatbik suretlerini yerinde görmek ve bundan sonra yapılması lazım gelen işleri kararlaştırmak üzere hükümetçe verilen karar ve başbakanından aldığı emir üzerine 21 Ocak 1935 de Ankara’dan hareket edip, 23 Ocak 1935’ten itibaren bölgede teftişe başlamıştır. Erdek, Paşalimanı, Avşa ve Marmara Adaları zelzelenin en fazla hasar verdiği yerlerdir. Vekil’e göre; zelzelenin olduğu tarihten beri alınan seri, sistematik tedbirler, civar kasabalar ve köyler halkının da kıymetli yardımıyla felaketin acısını azaltmak hususunda çok faydalı olmuş ve ilk bir iki günün heyecanı geçer geçmez tam bir organizasyon halinde açıkta kalan vatandaşların acılarını dindirmek imkânı husule gelmiştir. Zayıat yekûnu şöyle hülasa edilebilir: Erdek merkez kazası da dâhil olduğu halde Marmara nahiyesi merkeziyle Çınarlı, Gündoğdu, Asmalı, Paşalimanı, Balıklı, Harmanlı, Poyrazlı, Tuzla, Türekli, Yiğitler, Ekinli, Narlı, Ocaklı, İlhan köylerinde 9083 nüfusun sakin olduğu 2092 haneden 180’i tamiri kabil olmakla üzere 460 ev yıkılmış ve dört kişi ölmüş, 27 kişi yaralanmıştır.

Vekil yapılan ve yapılacak işleri şöyle sıralamıştır:

1. Aileler tamamen çadır altına alınmışlardır. Ve bazı aileler şimdiden yeni meskenlerine girmişlerdir.
2. İstisnasız bilumum ailelerin birer aylık iaşesi kendilerine verilmiştir.

²⁵ “Erdek ve Marmara Adası Sarsıntısı”, **Ulus**, 13 Sonkanun 1935, Pazar, s. 3.

²⁶ “Felakete Uğrayan Yurttaşlara Yardım Etmek İsteyenlere”, **Ulus**, 19 Sonkanun 1935, Cumartesi, s. 3.

3. Kereste kısmen gelmiş ve inşaat başlamıştır. Her gün de gelmektedir.
4. Kolordunun bir inşaat müfrezesi ve Balıkesir'den ve civar vilayetlerden bulunan taşçı ve dülger ustaları mahalline gelmiş ve işe başlamışlardır ve daha gönderilecektir.
5. Marmara Adası'nda açılan bir doktorlu ve bir sıhhiye memurlu revir, hasta olmamakla beraber daima emre amadedir.
6. Hastalık yoktur. Her adada daimi bir sıhhat memuru vardır. Ve iki tabip de her gün adaları dolaşmaktadır.
7. Çocuklar ve büyükler arasında her hangi şekilde gıdasızlıktan veya su-i tegaddiden mütevellid bir rahatsızlık yoktur.
8. Halk için muvakkaten birer katlı ve lüzumlu müştemilatlı barakaların inşası on beş gün zarfında tamamen bitecek şekilde tertibat alınmıştır.
9. Halk yıkılan evlerin altında kalan eşyalarını ve gıda maddelerini çıkarmaya başlamışlardır.
10. Bundan sonra Hilâl-i Ahmer fakir ve kimsesizlere yeni çocuklu ve çok çocuklulara iaşe yardımı yapacaktır.
11. Halk muavenet heyetlerine ve bilhassa inşaata yardıma davet edilmiş ve işe başlamışlardır.
12. Arzu eden ailelere kereste ve diğer icap eden malzemesi verilerek eski malzemelerinden de istifade şartıyla istedikleri büyüklükte mesken yapmalarına müsaade edilmiştir.
13. İnzibat hiçbir zaman bozulmamıştır ve her ada ve köy nezaret altındadır.
14. Erdekle muvasala her gün için temin edilmiştir.
15. İnşaat mesaisi haftada iki defa Balıkesir valisi tarafından teftiş edilecek ve hızlandırılacaktır.
16. Hilâl-i Ahmer'ce verilen inşaat muaveneti kafi gelmediği takdirde tekrar yardım edilecektir.
17. Vaziyet normale girmek üzeredir.

18.Dâhiliye ve sıhhat teftiş heyetleri reisleri vazifelerine avdete mezun kılınmışlardır.²⁷

13 ve 14 Ekim 1935 tarihinde Kiğı merkez ve çevre köylerde deprem meydana gelmiştir. Köylerin isimleri; Civir, Ölmezli, Hogas, Koguk, Hacaktur, Aktuzuk, Kadı ve Alvankbılıce'dir. İlk gelen bilgilere göre, 37 bina tamamen ve 217 bina kısmen harap olmuştur. Merkezi kasabada 820 ve köylerde 1014 nüfus evlerinin kısmen veya tamamen harap olmasından ya başkalarının yanlarına yerleşmiş ya da kendilerine bir sığınak yaparak ona yerleşmişlerdir. Felakete uğrayanlara Kızılay 1000 lira yardım göndermiştir. Depremden dolayı resmi binalardaki zarar 10347 lira, özel binalardaki zarar 10386 lira ve üç köy hariç kalan köylerdeki zarar 6280 liradır. Erzincan valisi bu bilgileri verdikten sonra 10000 lira yardım talep etmektedir. Yine Erzincan valiliğinden 16'sında gönderilen telgrafta, fakir ve muhtaç olanlara muhasebe-i hususiye gelirinden avans olarak verilen 200 lira ile ekmek dağıtıldığı bildirilmiştir. Sarsıntılar kesilinceye ve çadır tedarik edilinceye kadar, ahali ve memurların çardaklarda barınmaları ve bunlara meccanen ekmek dağıtılması sağlanmıştır. Depremden sonra valilik tarafından, kaza dâhilindeki mevcut nafia çadırlarıyla köylerde bulunacak kara çadırların toplattırılması ve dispanserdeki ilaçlarla yaralıların tedavi edilmesi sağlanmıştır.²⁸

1938 yılının Mart ayında meydana gelen depremin en şiddetli sahası olan Kırşehir ve havalisinde elli binden fazla vatandaş deprem gecesini açıkta geçirmiştir. Zelzele kısa fasılalarla devam etmiş olup, Koşker nahiyesine bağlı köylerde hemen her beş dakikada az çok şiddetli bir sarsıntı olmuştur. Akpınar, Hacımırza, Erdekliler, Sofralılar, Erefli, Dervişli, Çürükler, Hanyeri, Deveci, Pekmezci, Alışar, Tatarilyaslı, Beşler, Üçler, Hamurlular, Gölbaşı, Dulkadriler ve Esadhocalı köylerinde taş taş üstünde kalmamıştır denecek kadar korkunç ve tüyler ürpertici tahribat olmuştur. Bu 18 köyün işgal ettiği sahada yer altından müthiş gürültüler gelmiş ve halkı dehşet içinde bırakmıştır. Sıhhi yardım otomobilleri köylerle Kırşehir hastanesi arasında

²⁷“Sağlık Bakanımızın Söyledikleri: Cumhuriyetin Hemen Yardım Eli Uzattığı Zelzele Alanında Her Şey Yoluna Girmiş ve Yıkılan Yerler Yapılmaya Başlanmıştır”, **Ulus**, 29 Sonkanun 1935, Salı, s. 1, 2.

²⁸ **BCA** 030.10.0.0.119.840.2

fasılasız işlemiştir. Köylerde enkaz arasından çıkarılıp gömülen ölülerin sayısı 150'yi bulmuştur. Bunların ekserisi çocuk ve kadındır. Ankara'dan gece yarısı yeniden Kızılay heyetleri ve kamyonlar gelmiştir. Kırşehir'de ne kadar kazma kürek varsa enkazda araştırmalar yapılması için köylere gönderilmiştir. Açıkta kalanların barınmaları için Ankara'dan bin iki yüz çadırın gelmesi beklenmektedir. Kırşehirliler aralarında bin lira kadar toplayarak civar köylere yardımda bulunmuşlardır. Kırşehir içinde nüfusça zayıf yoktur. Fakat binaların hasara uğramasından ve korkudan hemen bütün şehir halkı açıktadır. Kırşehir'in altmış beş hanelik Hacımırza köyünde yıkılmayan, çökmeyen hiçbir çatı ve duvar kalmamıştır. Akpınar köyü tamamen göçmüştür. Yozgat civarında Sekili'de 35 ev yıkılmıştır. Geri kalan 15 evin de duvar ve çatıları kısmen çökmüştür. Kızılay müfettişi Mazlum Bey, Koşkir'e giderek, bu nahiyede açıkta kalanlara Kızılay'ın yardımı olan üç bin lirayı dağıtmıştır. Koşkir, Kırşehir'de zelzelenin harap ettiği en bahtsız nahiyeye olmuştur. Nahiyeye merkezinde hiç kimse kalmamıştır. Buraya giden yollar, tamamen kapanmıştır. Patika ve dağ yollarında birçok yarıklar ve çöküntüler olmuştur. Kızılay derhal Kırşehir ve Yozgat'taki felaketzedelere yardıma koşmuş bulunmaktadır. Kızılay bu maksatla Yozgat valisinin emrine muavenete muhtaç bulunanlara ilk ve acil yardım olmak üzere 1000 lira gönderdiği gibi açıkta kalanların barınmalarını temin maksadıyla da 60 çadır sevketmiştir. Kırşehir mıntıkasına da derhal bir müfettiş gönderdiği ve emrine 2000 lira tahsis eylediği gibi 300 de çadır sevkeylemiştir. Diğer taraftan İç İşleri Bakanlığı da derhal bu mıntikalara müfettişler göndermiştir. Büyük Millet Meclisi'nde izahat veren Dâhiliye vekili ve parti genel sekreteri Şükrü Kaya verdiği izahatta, maddi zararın ehemmiyeti olmadığından ve bu memleket ve bu milletin maddi hasaratı eskisinden daha iyi olarak derhal tamir edebilecek kabiliyet ve vaziyette olduğundan bahsetmiştir. Ona göre, tabiatın aksiliklerine daima göğüs germeye alışmış olan Türk milleti, bunu derhal tamir edecek ve vatandaşların gönlünü alacaktır. Bir şefkat ocağı olan Kızılay cemiyeti derhal zelzeleden zarar görenlerin ve matemzedelerin imdadına koşarak, geniş mikyasta malzeme göndermiştir. Hükümet de derhal 30 bin liralık bir inşaat yardımı yapılmasını gözeten bir kanun lâyihasını Meclise

sunmuştur. Kaya, kazazedelerin hükümet tarafından maddeten ve manen temin ve tatmin edileceklerine söz vermiştir.²⁹ Nisan 1938 tarihinde, Kırşehir bölgesinde yer sarsıntısından yıkılan ve oturulamayacak derecede hasara uğrayan takriben 2000'i aşkın evin yapılabilmesi için ihtiyaç duyulan mühim miktardaki kerestenin sağlanması isteği Kırşehir vilayetinden Ziraat vekâletine iletilmiştir. 19 Nisan'da meydana gelen ikinci sarsıntı zararı arttırarak özellikle Köşker nahiyesi ve civarındaki 22 köyde oturacak ev bırakmamıştır. Yapılan tahkikata göre, ölü sayısının 150'yi geçtiği bildirilmiştir. Bu depremden Ankara'nın da etkilendiği anlaşılmaktadır. Buradan gelen bilgilere göre; Haymana kazasında bir kuzu damı yıkılarak 12 kuzu ölmüş, Koçhisar'da resmi binalarla halka ait binalardan %75'i çatlamaştır. Hasandede köyünde evlerin %98'i barınılamayacak bir hale gelmiştir. Yozgat'ın Sekili köyünde 59 hane olan köyün 49 evi tamamen yıkılmıştır. Çankırı, Niğde, Tokat ve Sivas vilayetlerinde de hissedilen deprem hiçbir hasara yol açmamıştır. Dâhiliye Vekili, tetkikat yapmak ve gereken önlemleri almak üzere Mülkiye başmüfettişi Ali Server Süner'le bir mülkiye müfettişinin bölgeye gönderildiğini bildirmiştir. Ali Server Bey'in raporuna göre, Kırşehir'in Köşker nahiyesine bağlı köylerden toplam 104 ceset çıkarılmış, 42 yaralı hastaneye kaldırılmıştır. Çiçekdağ kazasına bağlı köylerde toplam 1000'e yakın ev yıkılmıştır. Daha sonra gelen bilgilerden Köşker nahiyesinde yıkılan evlerin 700'ü geçeceği ve acil çadıra ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir. Kırşehir bölgesine Kızılay tarafından 2000 lira ve 300 çadır gönderilmiştir. Sıhhiye Vekâleti tarafından da bir operatör ve bir doktor yaralılara bakmaları için bölgeye gönderilmiştir. Daha evvelden gelen hükümet ve belediye doktorları zaten bölgede çalışmaktadırlar. Vilayet merkezinden harap olan köyler halkına her gün ekmek ve katık yardımı yapılmıştır. Felaketten çok zarar görmeyen köylerdeki hamiyetli vatandaşların da bu hususta yardımda buldukları anlaşılmıştır. Vali vekili, Ziraat Bankası'nın felaketzedelere ikrazda ve buğday tevziinde bulunmasının ve askerde bulunanlara muvakkaten izin verilmesinin çok uygun olacağını

²⁹ “Zelzelenin Korkunç Tafsilatı”, **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1938 Perşembe, s. 1, 5.

düşünmektedir.³⁰ Konuyla ilgili olarak, Kırşehir vali vekili M. İçöz deprem sahasında şimdiye kadar yapılanlarla ilgili bir rapor sunmuştur. Vilayet jandarma komutanı, Çiçekdağ kaymakam vekili ile bir heyet halinde bölge gezilerek birleşmeleri lazım gelen köylerin yeni yerleri, nakli gereken köylerin yerleri görülerek tespit edilmiştir. Köşker mıntıkasında; Hamit, Demirci, Akpınar, Karabacak planları tanzim edilmiş ve numara çekmek suretiyle arsalar sahiplerine dağıtılmıştır. Çiçekdağı mıntıkasında Ödemişler ve Hamituşağı köylerinin krokileri yapılarak, sahiplerine teslim edilmiştir. Yozgat Yerköy’de çalışan grubun askeri kıta olduğu anlaşılmaktadır. 10 Temmuz 1938 tarihinde Yerköy’e çıkan inşaat kıtası ayın on beşine kadar Akpınar’a toplanmış, burada aldıkları tedbirlerden sonra 18 Temmuz 1938 tarihinde yüzer kişilik birer grup Ödemişler ve Hamit mıntıkasına gönderilmiştir. Altıncı kolorduca 500 kişiden ibaret olduğu bildirilen bu kıta 445 kişiden ibaret olup 12’si hasta olması hasebiyle bakiye 433’tür. Bunlardan Hamit ve Ödemiş’e giden gruplardan geri kalan 233 kişisi Akpınar’da bulunmaktadır. Ev sahipleri de temelleri kazmak ve inşaat ameleliği yapmakla mükellef olmakla birlikte, hasat mevsimi olduğundan ev inşaatlarında çalışmak istemediklerinden inşaatlar yavaş ilerlemektedir. Halkın kendi inşaat alanlarına sevk edilmesi görevi de kaymakamlık, jandarma komutanlığı ve nahiye müdüriyetlerine ehemmiyetle bildirilmiştir. Toplamda yapılması düşünülen 2500’e yakın evin muvaffakiyetle yapılmasına şüpheyle yaklaşan vali vekili, zelzele sahasındaki halkın tembel ve cahil olmasından şikâyetçidir. Kendi menfaat ve huzurlarını müdrük değillerdir. Zelzelenin vuku anında mahallerine gelen iskân adamlarının, *“zelzele münasebetiyle taşınız düşmüş olsa dahi hükümet tazmin edecek ve yıkılan evleri yeniden yapılarak anahtarını size teslim edecek”* gibi propagandalar yapması, halkı ümit ve hayale sevk etmiş, bu yüzden faaliyete geçirmek güçleşmiştir. Taş çekmek ve yapmamak için evlerini terk ettikleri gibi, artık çalışmamak için hasat mevsimi gibi meşru bir sebepleri doğmuştur. Zelzele mıntıkasının rakımı yüksek olduğundan, en fazla üç ay sonra inşaat yapılamayacak hale gelinecek ve on binlerce halk

³⁰ BCA 030.10.0.0.119.840.11

kendi düşüncesizlikleri neticesinde açıkta kalacaklardır. Bu sebeple; askeriyeden asgari ve işe vâkif olan 500 erin daha gönderilmesi ve hasar görmeyen bölge halkının ahalisinden Kızılay'dan temin edilecek az bir ücret karşılığında amele olarak çalışmak üzere faydalanılmasına izin verilmesi istenmiştir.³¹ Görüldüğü üzere, hükümet görevlilerinin maksadını aşan yardım sözleri vermesi, bölge halkını ataletle sürüklemiştir. Şükrü Kaya, felaketzedelere yapılan halk yardımlarının, ne hükümet ve ne de mahalli idareler tarafından iane açılması için hiçbir teşebbüs vaki olmadan "kendiliğinden" olduğunu belirtmiştir. Vatandaşlar kendiliklerinden içlerinden ve kalplerinden duydukları teessürün ifadesi olarak yardıma bu suretle koşmuşlardır. Hariçten Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilmiş ianeler ve yardımlar da vardır. Toplanan yardımlar tamamen Kızılay şubelerine verilmiştir. Hiçbir yerde şahsa müteveccih yardım yoktur. Hepsi umuma müteveccihdir. Yardımlar ve ianeler Kızılay şubelerinde toplanmış ve Kızılay genel merkezi tarafından hasarzedelere, inşa, iaşe ve toptan yardım yollarıyla sarfedilmiştir. İlk yardım, vatandaşların kendiliklerinden koşması suretiyle olmuştur. Köy komşuları derhal felakete uğrayanlara yardım etmişlerdir. Ondan sonra haber alanlar, hükümet, mahalli teşkilat üyeleri ve kurumları olmuştur. Her vakit memleketin ıstırabına koşan Hilâl-i Ahmer, bu olayda da felakete uğrayanların yardımına koşmuştur. İaşesi temin edilmemiş hiçbir köy, tek bir ev ve tek bir vatandaş kalmamıştır. Kızılay 1200'den fazla çadır göndermiş ve Milli Müdafaa'dan da 400 çadır alınmıştır. İaşe için de köylünün kendi buğdayından istifade edilmekte, köy değirmenleri tamir edilerek bu buğdaylar bu değirmenlerde öğütülmektedir. İlk yardımı derhal idare amirlerinin yapması lazımdır, yalnız bunlardan biri Çiçekdağı kaymakamı bunu yapmadığından, vazifesini idrak edemediğinden dolayı işten çıkarılmıştır. Bölgede hükümetin aldığı tedbirler şöyle sıralanabilir; ilmi tetkik için heyet gönderilmiştir, bir taraftan bu tetkik yapılırken diğer taraftan da İskân Umum Müdürlüğü bütün teşkilatını seferber ederek mahalline gidecektir. Bunun da yapacağı şey orada hasar gören ve yıkılması muhtemel olan evlerin yerine

³¹ BCA 030.10.0.0.119.841.19

en seri bir surette ve en sağlam bir şekilde mahalli malzemeyi kullanmak şartıyla inşaata başlayabilmek imkânını hazırlamaktan ibaret olacaktır.³² Yiyecek, ilaç ve çadır yardımıyla birlikte, jeologların da arazi üstünde ve kendi aralarında tetkiklere başlamasıyla, köylü aralarında ecnebi profesörler ve mütehassıslar da bulunan bu heyetlere “Atatürk’ün mühendisleri” adını vermiştir. Atatürk’ün mühendisleri, araziye yoklayıp, kayalıkları muayene etmiş, zelzenenin sahasını, istikametini tayine çalışmış ve çatlaklıklara bakıp, köylülerle günlerce başbaşa kalarak istedikleri izahatı almışlardır. Heyetlerin gelişi haberi köyden köye bir müjde gibi ulaştırılmıştır. “Allah devlete zeval vermesin!”, bütün felaket mıntıkasında minnet ve şükran hislerini dudaklarda kelimeleştiren dua olmuştur.³³

Örneklere görüleceği üzere hemen her deprem olayında halkın yardımları ön planda olmuş; ya halkın bağışları haber verilmiş, ya da halk bölge felaketzedelerine yardıma çağırılmıştır. Fakat depremzedelere yapılan yardımların hamiyetli vatandaşların yardımlarıyla değil, daha çok kanuni düzenlemelerle bütün milletin daha genel ve düzenli gelirleriyle sağlanmasını isteyen İstanbul’dan süvari emekli yarbay İhsan Karamangil, 27 Nisan 1938’de Meclis’e bir kanun teklifi vermiştir. Raporun girişinde; Anadolu’da meydana gelen felaketlerden bütün malvarlığı mahvolarak kurtulabilen millettaşlara yardıma koşmanın herkesin samimi bir arzusu olduğu belirtilerek, fakat binlerce köyün yeniden ihyasına, hiçbir şeysiz kalan halkın yeniden refaha kavuşturulmasına ve tahmin edilen milyonlarca liralık zararın bir anda karşılanmasına şahsi ianelerin yetmeyeceği ifade edilmiştir. İçişleri Yüksek Bakanı’na, “Anadolu zelzele zedegânına bütün milletin yardımını temin edebilecek bir proje” başlığıyla sunulan teklif şu önerilerden oluşmuştur; zevk ve eğlenceyi arttırmaya hizmet eden rakı, bira, konyak, votka, şarap velhasıl bilumum keyif veren alkollü içkilerin şişelerine bir ile dört kuruş; sinema, konser, plaj ve sair eğlence yerleri biletlerine birer kuruş ilave ederek iane toplanmalıdır. Bu sayede hükümet bütçesine hiçbir meblağ

³² “Dâhiliye Vekili Dün Mecliste Zelzelelerin Neticesini Anlattı: İaşesiz Kalmış Tek Bir Köy, Tek Bir Ev Ve Vatandaş Yoktur”, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1938 Cumartesi, s. 1,7.

³³ “Zelzele Sahasında Minnet Ve Şükran Hissini Kelimeleştiren Tek Dua”, **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1938 Pazar, s. 5.

yüklenmeden hem felaketzedelere yardım edilmiş hem de yıkılan köyler yeniden imar edilmiş olacaktır. Karamangil, eğer teklifi kabul edilirse, daha ayrıntılı bir verginin tatbik ve toplama usulleri hakkında daha ayrıntılı bir rapor vereceğini arz eder. Fakat Maliye Vekili, herkesin bildiği üzere hükümetçe hayat pahalılığının izalesi için her türlü tedbirin alınacağına bir prensip olarak kabul edildiğini hatırlatarak, bu kanunun peryerpey kabul edilen vergi indirimlerine aykırı olacağı yönünde görüş bildirmiştir.³⁴

Deprem gibi çokça can ve mal kaybına yol açan doğal bir felaket karşısında, devletin felaketzedelere ilk yardımı, halk evsiz kaldığından, öncelikle çadır, daha sonra kalıcı binalar yapabilmek için ücretsiz kereste göndermek olmuştur. Gerek askeriyeden gerek civar ahaliden inşaat işçileri getirilerek mesken inşaatının hızlandırılmasına da çalışılmıştır. Bölge halkına acil müdahalede bulunmak üzere sağlık personeli gönderilmiştir. Ekmek, un vs. gibi hayati gıdalar ve daha sonra para dağıtılmıştır. Son olarak da, halk çiftçi olduğundan, Ziraat Bankası marifetiyle borçlarının tecil edilmesi sağlanmıştır.

³⁴ BCA 030.10.0.0.119.841.18

SONUÇ

Atatürk'ün kurduğu yeni devletin içte ve dışta istediği şey, öncelikle bağımsızlığı sonra da barış ve huzuru sağlamak olmuştur. Yurtta ve dünyada barışın sağlanması, insanların mutluluğu ve refahına giden ilk adım olarak görüldüğünden, Türkiye Cumhuriyeti Devleti her şeyden önce barışı sağlayıp, insan hayatını teminat altına alarak işe başlamıştır. Takdir edilecektir ki, devlet ve sosyal politika ölümlerin değil hayatta olan insanların faydası için çalışmaktadır. Barış içinde yaşamak, insanlara çalışmak ve üretmek imkânı verdiğinden, refahı arttıran bir durumdur. Ayrıca barışı sağlamak, savaş zamanında maddi anlamda bütün imkânlar savunmaya gideceğinden, sosyal politika takip edebilmenin de önkoşuludur. Bundan başka, incelenen dönemde; tam bağımsızlığı, güvenliği ve ulusal ekonominin inşasını sağlamak ve insanların hayat felsefelerini değiştirerek çalışkanlığa yöneltmek politikaları sosyal devlet olma yolunda atılan ilk ve en önemli adımlardandır. Cumhuriyet tarihinin bu döneminde alınan hükümet programları kararları ve bunlara bağlı olarak yapılan uygulamalarla gelecek dönemin sosyal devlet olması için şekillendirildiği görülmektedir. Bu dönemde ulusal devlet ve ulusal ekonominin inşası için özellikle çalışılması, sosyal devlet ilkesinin tüm ölçütlerinin yerine getirilememesinin önemini azaltmaktadır. Çünkü sosyal devlet olmanın ilk koşullarından olan ulusal ekonominin inşası bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Tam bağımsızlık ve güvenliğin sağlanması ise, öncelikle kendi kaderine yön veren bir devlet ve millet yaratarak sosyal devlete atılan en önemli adımlardan olmuştur.

Sosyal devlet, literatüre II. Dünya Savaşı gibi büyük bir yıkım yaşandıktan sonra girmiştir. Fakat bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin II. Dünya Savaşı'ndan önce de sosyal devlet politikaları uygulamaya başladığı tespit edilmiştir. Çünkü, sonuncusu Milli Mücadele olmak üzere uzun bir savaşlar silsilesinden geçerek zaten büyük bir yıkım

yaşayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kaçınılmaz olarak sosyal devlet olmuştur. İncelenen dönemde devletin, mali kaynakların yetersizliği nedeniyle oldukça kötü şartlarda olmasına rağmen, öne çıkan ve bilinen politikalarının haricinde son derece farklı ve önemli uygulamalarda bulunduğu tespit edilmiştir.

Sosyal devletin “ne olduğu” kadar “ne olmadığı” da önemlidir. Bu konuda yaşanacak bir kavram karmaşası her araştırmada olduğu gibi bu araştırma konusunda da yanlış anlama ve yorumlara yol açabilecektir. Çalışmamız sırasında rastladığımız bazı yanlış yorumlar, devleti genelde daha aktif ve kapsayıcı görme yanılgısına yol açmaktadır. Şöyle ki; ilk olarak, devletin otorite ve birliği sağlamaya yönelik fonksiyonları ile sosyal devlet vasfının özelliği olan hizmet fonksiyonu karıştırılmaktadır. İkinci olarak; Osmanlı padişahları, valideleri ve eşleri ile devlet büyükleri tarafından yüzyıllardır yapılagelen kişisel tasarruflarla yardım yapma geleneği, herhalde devletin başında bulunanlarca yapıldığından olsa gerek, devletçe yapılıyor gibi algılanmaktadır. Bunun bir de İslam dini ve kültüründen gelerek vakıf, zekât, sadaka vs. olarak adlandırılan ve halk tarafından yapılan, yer yer yardımlaşma cemiyetleri olarak somutlaşan yardım boyutu vardır. Oysa hem devlet büyükleri hem de halk tarafından yine halka yapılan yardımlar “hayırseverlik” başlığı altında toplanması gereken faaliyetlerdir. Yapılan bu yardımların kaynağının, kişisel kazanç olmasının dışında, genellikle bir seferlik/münferit uygulamalar olup devamlılık kazanmamış/kanunlaşmamış olması da sosyal devlet uygulaması olmadığının göstergesidir. Bir diğer yanlış yorum da hükümet tarafından kurulan herhangi bir teşkilatın, örneğin konuyla ilgili bir bakanlık ya da komisyonun kurulmasının, yeterli görülmesidir. Oysa bakanlığın ya da kurulmuş olan teşkilatın işlerini ne kadar iyi yaptığı ve ne kadar faydalı olduğu da önemli olmalı ve fonksiyonlarını yerine getirip getirmediğine de bakılmalıdır. Çalışma sürecinde, tespit edilen bu yanlışlıklara düşülmemeye çalışılmıştır. Çıkarılan kanunlar, nizamnameler, ilan edilen hükümet programları, başta devletin kurucusu Atatürk olmak üzere devlet büyüklerinin beyanları devlet politikalarının gidişatını ve planlarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Fakat

bunların gerçekten ne kadar uygulandığının tespit edilmesi de en az o kadar önemlidir. Sonuçta tespit edilmeye çalışılan, amaçlanan sosyal devlet anlayışı değil, uygulanabilen sosyal devlet anlayışıdır.

Sosyal devlet tanımının geniş yapılması, incelenen dönemde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sosyal politikalarda zayıf kaldığı iddiasına yol açabilir. Fakat unutulmamalıdır ki, literatürdeki sosyal devlet tanımlarının neredeyse tamamı II. Dünya Savaşı sonrasında yapıldığından farklı bir dünyanın ve ihtiyaçların ürünüdür. Oysa II. Dünya Savaşı'ndan sonra artık önemi kalmayan birçok hizmet, 20. yüzyıl başındaki Türkiye coğrafyasında çok önemli olmuştur. Yoksulluk kavramının tanımı, tarihin çeşitli dönemlerine ve coğrafyaya göre değişmekle birlikte, I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'nun gerçekleri ve ihtiyaçları ise oldukça farklıdır. Her şeyden önce uzun süren savaşlardan çıkmış ülke halkının can, mal ve hayatta kalma güvencesine ihtiyacı vardır. Diğer ihtiyaçlar da daha talep gelmeden devlet tarafından imkânlar dâhilinde düşünülüp yapılanlardır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yönetim şekli olarak Cumhuriyet'i seçmiş, prensip olarak da demokrasiyi benimsemiştir. Atatürk'ün, "Türk halkının layık olduğu yönetim şekli Cumhuriyet'tir" düşüncesinden hareketle Türk halkı, siyasi hak mücadelesine girmeden, kendi kendini yönetme hakkına kavuşmuştur. Dünya tarihine bakıldığında, toplumların önce sivil, sonra siyasi en son da sosyal haklara kavuştuğu görülür. Görüldüğü üzere sosyal haklar en son ulaşılan haklardır, bu özelliğiyle sosyal hakların kendinden önceki sivil ve siyasi hakları da kapsamı beklenir. Barış içinde yaşama hakkı, oy kullanma hakkı, demokrasi ve adalet isteme hakkı da insan hayatını kolaylaştıran ve ayrıca sosyal haklara giden haklar olduğundan önemlidirler. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde sivil ve siyasi haklar, toplum tarafından istenmiş, mücadeleyle ve zorla alınmış haklar değildir. Atatürk, Türk halkının Cumhuriyet ile yönetilmeye layık olduğunu düşünerek, Cumhuriyet'i ilan etmiş ve halkı hem sivil hem de siyasi haklara kavuşturmuştur. Sosyal haklar için de durum farklı olmamıştır. Devlet'e "baba" vasfını yükleyen bir millet olarak Türkler, devletten gelen hak ve hizmetleri de olduğu gibi kabul etmiş ve bu konularda itirazı olanları hoş karşılamamıştır. Halk tarafından talep

edilen ve zorla alınan değil; devletin kendi kendine yüklendiği, görev olarak addettiği ve maddi imkânlar çerçevesinde sunduğu hizmetler söz konusudur. Yardımı talep edilen ve hatta yeri geldiğinde yardım etmediği için cezalandırılan devlet değil, halk olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde, halkın içinde bulunduğu duruma dikkat çekmek ve bu durumu düzeltmek için, o dönemde vekillerin birçok başvurusu olmuştur. Bunlardan özellikle soru önermeleri halkın içinde bulunduğu şartları tasvir etmesi bakımından önemlidir. Meclis'te uzun süren görüşmeler de yine şartlar hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Fakat bu görüşmelerde yapılması teklif edilenler, mali yetersizlikler nedeniyle kabul görmemiş, sosyal devlet adına yapılmak istenilenlerin çoğu sonuçsuz kalmıştır. Bu noktada, sosyal devletin, devlet tarafından son derece geniş algılanmasına rağmen, iktisadi sınırlılıklar nedeniyle istenildiği şekliyle uygulanamadığı görülmüştür. Bu yüzden tartışılıp anlaşılması gereken, iktisadi şartların sosyal politika uygulamalarına ne kadar izin verdiği ile ilgili olmalıdır.

Devletin, toplum içindeki müdahale gücü ne olmalıdır sorusuna verilen cevaplar, siyasal oluşumları genel olarak liberal ve sosyal olarak iki kampa bölmüştür. Sosyal kamp, zayıfın lehine müdahaleciliği daha çok savunurken; liberal kanat, toplumu kendi kendine dengesini bulacak doğal bir durum olarak kabul ettiğinden sınırlı müdahaleye taraf olmuştur. Yeni kurulan devletin toplumun kendi kendisine dengesini bulmasını bekleyecek zamanı ve lüksü olmadığı için, hizmetler kaçınılmaz olarak yine devletten beklenmiştir. Sosyal devlet uygulamaları, bireyleri ne liberal devlet sisteminde olduğu gibi serbest bırakmayı ne de sosyalist sistemdeki gibi tahakküm altına almadıklarından, liberal ve sosyalist devlet sistemleri arasında bir denge sistemidir. Bu da Cumhuriyet yönetiminin tercih ettiği, karma ekonomi ve ılımlı devletçilik politikalarıyla uyumlu bir sistemdir.

Sosyal devletin bir boyutu da, bir anlamda devlet aracılığıyla insanların birbirine yardım etmesidir. Sonuçta kaynaklar toplanan vergiler aracılığıyla bir yerden başka bir yere aktarılmaktadır. Bu yüzden halkın da bunu desteklemesi ve gönüllü olması şart gibi gözükmektedir. Vakıflar, sadaka vs.

ile yardımlaşma geleneğine zaten sahip olan Türk halkı, en son Milli Mücadele döneminde gösterdiği fedakârlıklar olmak üzere, bu konuda rüştünü ispatlamış durumdadır. Dolayısıyla yeni devletin, vergi toplama ve yeniden dağıtma konusunu kolaylıkla hallettiği düşünülebilir.

Sosyal devlet anlayışı, sınıfsal farklılıklara dayanan Batı'nın toplumsal yapısını orta sınıflar lehine değiştirmiştir. Oysa Türk Devletleri'nde ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden önceki son devlet olan Osmanlı Devleti'nde sınıf ve sınıfsal farklılıklar yoktur. Cumhuriyet yönetimi de bunun olmadığını ve olmasına izin verilmeyeceğini sık sık ifade etmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de sosyal devlet uygulamalarında orta sınıf ya da başka herhangi bir sınıf lehine yapılan düzenlemeler değil, toplu halde kalkınma ve refahı artırma çabalarından bahsedilebilir. Fakat devletin sosyal politika üretmesinin, öncelikle sosyal sorunların ortaya çıkmasıyla ilgili olduğu düşünüldüğünde; savaş mağdurları, göçmenler ve yetimler gibi toplumda en az güvencesi olanlar için ek tedbirlerin alındığı, vurgunun bazen bu alanlara kaydığı da görülmüştür. Diğer taraftan incelenen dönemde Türkiye'de toplum, imkânlar değil ama imkânsızlıklar noktasında eşit olduğundan tüm halkın zayıf bir halde olduğu da bir vakıadır. Zaten o dönem Türkiye'sinin iletişim ve teknoloji şartlarında, insanların kendi ülkelerinde veya diğer ülkelerde kendilerinden daha iyi şartlarda yaşayan insanları görüp aynı şeyleri talep etmeleri de mümkün değildir. Yine, Batılı toplumlarda, sanayileşmenin sonucu olarak artan üretimin refahı arttırıp, paylaşımından çıkan sorunların sosyal devleti doğurmasına karşılık; Cumhuriyet'in ilk yıllarında mal arzında artış değil, tam tersine savaşlar neticesinde kıtlığa varan yokluklar hâkim olmuştur. Dolayısıyla, refahın sınırları devlet tarafından ve imkânlar çerçevesinde çizilmiştir. Genelde, savaşlar silsilesinden çıkmış ve yüzyılların yorgunluğunun etkisinde olan halkın yekpare bir şekilde kalkındırılması esastır. Bu yönüyle de, toplumsal risklere karşı uygulanan refah devleti modellerinden, toplumdaki tüm kişisel risklerin bir şemsiye altına alınması ve halkın dayanışması esasına dayanan evrenselci yaklaşım takip edilmiştir diyebiliriz.

Türkiye’de sosyal devlet kavramının, Atatürk dönemiyle başladığını söylemek her ne kadar iddialı olsa da; 1923–1938 döneminin, Türkiye’de birçok alanda olduğu gibi, bilinen anlamda sosyal devlet anlayışının temellerin atılmasında da bir dönüm noktası olduğu kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

I.ARŞİV KAYNAKLARI

A.Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı

B.Maden Tetkik Arama Arşivi

II.SÜRELİ YAYINLAR

TBMM Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
 TBMM Zabıt Ceridesi
 TBMM Gizli Celse Zabıtları
 İrâde-i Milliyye
 Hâkimiyet-i Milliyye
 Ulus
 Cumhuriyet
 Akşam
 Aydınlık Mecmuası
 Gürbüz Türk Çocuğu
 Maarif Vekâleti Mecmuası
 Kurtuluş Yolu
 İctihad
 Resimli Ay
 Âsâr-ı Nisvân
 Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası
 Sebilürreşad
 Servet-i Fünun

III.BAŞVURU ESERLERİ

ACAR, Yalçın; **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi,1991.

AFETİNAN, Afet; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, TTK Yayınları, 1998.

AFETİNAN, Afet; **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, haz. Ali Sevim, Azmi Süslü, M. Akif Tural, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, KÖKER Levent; **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, Ankara, İmge Yayınevi, 4. baskı, 2004.

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, ZABCI Filiz Çulha, ERGÜN Reyda; **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

AKDAĞ, Mustafa; **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celalî İsyanları**, Ankara, Barış Yayınları, 1975.

AKGÜNDÜZ, Ahmed; **Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri: Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, 1. kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1990.

AKIN, Fehmi; **Atatürk'ün Sonbahar Gezileri**, Ankara, Anekdot Yayınları, 2008.

AKIN, Veysi; **Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay (1885-1963)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.

AKYÜZ, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi: Başlangıçtan 1999'a**, İstanbul, Alfa Yayınları, 7. Baskı, 1999.

ALTAN, Çetin; **Atatürk'ün Sosyal Görüşleri**, İstanbul, Dönem Yayınevi, 1965.

ALTUNÖZ Yavuz; "Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ve Nizamü'l-mülk'ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hâkimiyet Anlayışı", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ, 2005.

ARMAOĞLU Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, Cilt 1-2, 12. baskı, Ankara, Alkım Yayınları, t.y.

ASLAN Mahmut, **Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987.

ATASAĞUN, Yusuf Saim; **Türkiyede İctimaî Siyaset Meseleleri**, İktisat Fakültesi Mecmuasından Ayrı Bası, Cilt 2, No.3-4, İstanbul, Güven Basımevi, 1941.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk:1919-1927**, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Medenî Bilgiler:Türk Milletinin El Kitabı**, Haz. Afet İnan, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2008.

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1987.

Atatürkçülük:Atatürk'ün Görüş Ve Direktifleri, 1.kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1983.

Atatürkçülük:Atatürk Ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, 2. kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1983.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam: Mustafa Kemal (1881-1919)**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2. baskı, 1966.

BAŞGÖZ, İlhan, WILSON Howard E.; **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk**, Ankara, Dost Yayınları, 1973.

BAŞGÖZ, İlhan; **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 1978.

BLAU, Joel, ABRAMOVITZ, Mimi; **The Dynamics of Social Welfare Policy**, New York, Oxford University Press, 2003.

BORATAV, Korkut; **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 2006.

BUĞRA, Ayşe; **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)**, Ankara, İmge Kitabevi, 1992.

ÇETİN, Halis; **Türk Toplum Sözleşmesi:Siyasetin Sosyolojik Temelleri**, Ankara, Lotus Yayınları, 2004.

ÇOKER, Fahri; **Türk Parlamento Tarihi, 1931-1935, TBMM-IV. Dönem, Cilt 1**, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1996.

DERİNGİL, Selim; **Denge Oyunu:İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, 2003.

Devlet'in Kavram ve Kapsamı, Ankara, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınları, 1990.

DONUĞ, Abdülkadir; **Türk Hükümdarı**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1990.

DÖNMEZ, Cengiz; **Tarihî Gerekçeleriyle Harf İnkılâbı ve Kazanımları**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2008.

DÖNMEZ, Gürsel; **Devlet Metodolojisine Giriş**, Ankara, Hece Yayınları, 2004.

DUMAN, İlker Hasan; **Sosyal Devlet**, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 1. Baskı, 1997.

ENGELS, Friedrich; **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1974.

ERGİN, Muharrem; **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, t.y.

ERGÜN, Mustafa; **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara, Ocak Yayınları, 1997.

ERİŞÇİ, Lütfü; **Türkiyede İşçi Sınıfının Tarihi: Özet Olarak**, İstanbul, Kurtulmuş Basımevi, 1951.

EROĞUL, Cem; **Devlet Nedir?**, Ankara, İmge Yayınları, 1990.

ERTUÇ, Hüseyin; "İslam Hukuk Tarihinde Vakıflar ile Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırması", **Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Erzurum, 2007.

EVREN, Güngör; **Demiryolu**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Matbaası, 1993.

GENÇ, Mehmet; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2002.

GENÇ, Reşat; **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Ankara, TTK Yayınları, 2002.

GIDDENS, Anthony; **Üçüncü Yol:Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000

GÖZE, Ayferi; **Sosyal Devlet Sistemi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, 1976.

GÖZLER, Kemal; **Devletin Genel Teorisi**, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2007.

GREVE, Bent; **Historical Dictionary of The Welfare State, Historical Dictionaries of Religions, Philosophies and Movements**, No. 15, Md.,&London, The Scarecrow Pres, Inc. Lanham, 1998.

GÜL, Songül Sallan; **Sosyal Devlet Bitti! Yaşasın Piyasa:Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kışkırcısında Refah Devleti**, İstanbul, Etik Yayınları, 2004.

HALL, John A., IKENBERRY G. John; **Devlet**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

HAYTA, Necdet, ÜNAL, Uğur; **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2003.

HEPER, Metin; **Türkiye'de Devlet Geleneği**, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2006.

HINES, Walker D., vd.; **Türkiyenin İktisadi Bakımdan Umumî Bir Tetkiki 1933-1934**, Cilt VI, Ankara, Mehmed İhsan Matbaası, 1937.

HOPKINS, Eric; **Industrialisation and Society, A Social History 1830-1951**, Routledge, London, 11 New Fetter Lane, 2000.

Hükümetler ve Programları, 1920-1960, haz. Nuran Dağlı, Belma Aktürk, Cilt 1, Ankara, T.B.M.M. Basımevi, 1988.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, Cilt 1, İstanbul, Eren Yayınları, 2000.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Kuruluş**, 2. baskı, İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2010.

İSLAMOĞLU, İnan; **Huricihan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

İŞÇİ, Metin; **Siyasi Düşünceler Tarihi**, İstanbul, DER Yayınları, 2004.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; **Atatürk:Biyoğrafik Tahlil Denemesi**, 12. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

KARATAY, Abdullah; "Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul, 2007.

KESSLER, Gerhard; **Türkiyenin İçtimaî Siyaset Meselelerine Dair Mülâhazalar**, Cilt II, No 3- 4, İstanbul, Güven Basımevi, 1941.

KESSLER, Gerhard; **İçtimai Siyaset**, çev. Orhan Tuna, İstanbul, Milli Mecmua Basımevi, 1945.

KESSLER, Gerhard; **Zonguldak ve Karabükteki Çalışma Şartları**, ter. Ekmel Zâdil, Neşriyat No:11, Ayrı Basım, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları, Kenan Matbaası, t.y.

KEYDER, Çağlar; **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.

KILIÇ, Selda Kaya; **Osmanlı Devletinde Meşrutiyet'e Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010.

KIRPIK, Güray; **Nizamiye Medreseleri Ortaçağın Yükseköğretim Kurumu**, Ankara, Anıl Matbaa, 2009.

KİLİ, Suna; **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 11. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.

KOCA, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri-II**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Giresun Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000.

KOÇİ BEY, **Koçi Bey Risalesi**, sad. Zuhuri Danışman, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

KORALTÜRK, Murat; **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi**, "Gazi Bana Çok Kızmış...", İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

KORKMAZ, Fahrettin; **Gazali'de Devlet**, Ankara, Türkiye'de Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

KOZAK, İ. Erol; **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, İstanbul, Akabe Yayınları, 1985.

KOZAN, Murat; **Türkiye'nin Merkezîyetçi Yapısının Siyasal Demokrasi Üzerindeki Olumsuz Etkileri**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2002.

KÖSOĞLU, Nevzat; **Devlet:Eski Türkler'de, İslam'da ve Osmanlı'da**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997.

KURUÇ, Bilsay; **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, 1. Baskı, Ankara Bilgi Yayınevi, 1987.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, 8. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, 2000.

LEWIS, Bernard; **İslam'ın Siyasal Söylemi**, çev. Ünsal Oskay, Ankara, Phoenix Yayınları, 2007.

MAKAL, Ahmet; **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946**, Ankara, İmge Yayınları, 1999.

MARUFLU, Z. Selçuk; **Sosyal Refah Devleti ve Sosyal Güvenlik Sistemi (Türkiye'deki Durum, Kalkınma Planları Uygulamalar ve Örnekler)**, Ankara, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1978.

MCCARTHY, Justin; **The Ottoman Turks:An Introductory History to 1923**, New York, Longman Limited, 1997

MCNEIL, William H.; **Dünya Tarihi**, çev. Alaeddin Şenel, 6. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2002.

MITCHELL, Joyce M., MITCHELL, William C.; **Policy-Making and Human Welfare**, University of Oregon, Rand McNally&Company, Chicago, 1971.

MÜFTÜOĞLU, Güneş; **Sosyal Devlet ve Hukuk Devleti**, Ankara, Saypa Yayınları, 1996.

NICHOLSON, Peter; **Aristoteles: İdealler ve Gerçekler, Siyasal Düşüncenin Temelleri**, der. Brian Redhead, ed. Hikmet Özdemir, İstanbul, Alfa yayınları, 2001.

NİZAMÜLMÜLK, **Siyasetname**, haz. Sadık Yalsızuçanlar, İstanbul, Antik Şark Klasikleri, 2007.

NOVAK, Tony; **Poverty and the State An Historical Sociology**, Open University Press, England, 1988.

OĞUZOĞLU, Yusuf; **Osmanlı Devlet Anlayışı**, İstanbul, Eren Yayınları, 2000.

OKANDAN, Recai G.; **Umumi Âmme Hukuku:Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976.

ONUR, Ahmet; **Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953)**, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul Askeri Basımevi, 1953.

ORTAYLI, İlber; **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974.

ORTAYLI, İlber; **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, Pan Yayınları, 2001.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türklerde Devlet Anlayışı:13. Yüzyıl Sonlarına Kadar**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1982.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları-II**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971.

ÖKÇÜN, A. Gündüz; **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir:Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Bütün Eserleri 4, 4. Baskı, Ankara, Sermaye Piyasası Yayınları, 1997.

ÖZBEK, Nadir; **Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2006.

ÖZBEK, Nadir; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruyet 1876–1914**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

ÖZCAN, Ayşe; "Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarının Sosyal Devlet İlkesi Açısından Konut, Eğitim, Sağlık ve Sosyal Güvenlik Konuları Üzerinden Karşılaştırılması (23 Nisan 1920-14 Mart 2003)", **İnönü Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi**, Malatya, 2004.

ÖZDEMİR, Süleyman; **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2004.

ÖZTUNA, Yılmaz; **Büyük Türkiye Tarihi**, Cilt 8, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1978.

ÖZTUNA Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, Cilt 9, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1978.

ÖZTÜRK, Cemil; **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Ankara, TTK Yayınları, 2007.

ÖZTÜRK, İbrahim Sadi; **Mondros, Sevr, Lozan Anlaşmaları (Bugünkü Türkçe ile)**, Ankara, ATO Yayınları, 2004.

ÖZTÜRK, Nazif; **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

ÖZTÜRK, Nazif; **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet; **Türklerde Devlet Anlayışı (İmparatorluk Devri 1299-1789)**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1982.

PIERSON, Christopher; **Modern Devlet**, çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul, Çiviyazıları Yayınları, 2000.

PINAR, Saffettin; **Türkiyede İctimai Siyaset Meseleleri**, İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü, İctimai Siyaset Konferansları Dördüncü Kitaptan ayrı bası, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951.

POGGI Gianfranco; **Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

ROUSSEAU, Jean-Jacqués; **Toplum Sözleşmesi**, çev. Turhan Ilgaz, Ankara, Paragraf Yayınevi, 2005.

SAKAOĞLU, Necdet; **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih:İlkçağlardan 1918'e**, 8. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.

SARIKAYA, Makbule; "Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti (1921-1935)", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi**, Erzurum, 2005.

SAYBAŞILI, Kemâli; **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, Ankara, Bağlam Yayınları, 1992.

SENCER, Oya; **Türkiye'de İşçi Sınıfı:Doğuşu ve Yapısı**, İstanbul, Habora Kitabevi Yayınları, 1969.

SEZER, Ayten; **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Ankara, TTK Yayınları, 1999.

SÜHREVERDİ, Ebu Necîb; **Nehcu's-Sülûk Fî Siyaseti'l Mülûk, Yönetenlerin Yönetimi**, ed. Çığır Doğu Zorlu, İstanbul, İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2008.

ŞARMAN, Kansu; **Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)**, 2. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006.

ŞENEL, Alaeddin; **İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

ŞENŞEKERCİ, Erkan; "Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul, 1999.

TABAKOĞLU, Ahmet; **Türkiye İktisat Tarihi**, 8. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2008.

TANERİ, Aydın; **Türk Devlet Geleneği (Dün-Bugün)**, Ankara, Töre Devlet Yayınevi, 1981.

TANERİ, Aydın; **Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı**, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 2003.

TEZEL, Yahya S.; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 3. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

TOGAN, A. Zeki Velidi; **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş:En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar**, Cilt 1, 3. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981.

TUNAYA, Tarık Z.; **Türkiyede Siyasi Partiler, 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş A.Ş. Yayınları, 1952.

TURAN, Osman; **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, 5. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1996.

TURAN, Osman; **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Cilt I-II, 3. Baskı, İstanbul, Nakışlar Yayınevi, 1979.

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Türk Tarihinin Sosyolojisi, Toplum Yapısı ve Sınıfsal Gelişimi**, Cilt 1, Ankara, Hasret Yayınları.

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri**, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1982.

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Kemalist Sistem ve Sosyolojik Yapısı**, İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2005.

Türkiye'deki Durum, Kalkınma Planları Uygulamalar ve Örnekler, Ankara, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1978.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt 1, 7. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.

ÜNSAL, Hüsamettin; **Milli Eğitim ve Atatürk'ün Milli Eğitim Politikası**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1980.

YALÇIN, Semih, KOCA, Salim; **Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005.

YAMAKOĞLU, Cihan, **M. Esat Bozkurt**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

YETİM, Musa; “Sosyal Siyaset Müesseselerinin En Büyüğü Olmak Bakımından İbn Haldun’un Devlet Görüşü”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1994.

IV. MAKALELER

ACAROĞLU, İrem; “Ulaşım Sistemleri ve Demiryolu Ulaşım Sisteminin Bunlar İçindeki Yeri”, **1. Ulusal Demiryolu Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1979, s.253-264.

AHMAD, Feroz; “Cumhuriyet Türkiye’sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-45”, der. D. Quataert, E. J. Zürcher, çev. Cahide Ekiz, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s.123-153.

AKBAY Muvaffak; “Devletin Menşeyini İctimai Mukaveleye İstinat Ettiren Nazariyeler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1945, s.85-109.

AKIN, Fehmi, BAYRAKTAR Serkan; “Erken Cumhuriyetin İktisadi Kurumlarından Biri: Âli İktisat Meclisi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 29, Kütahya, 2011, s. 115-121.

AKYÜZ, Ferhat; “Sosyal Yardımdan Sosyal Sigortaya:Bismarcyan ve İngiltere Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Tarihsel Dönüşümü”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt 1, sayı 5, 2008, s. 58-70.

ATEŞ İbrahim; “Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Sayı 15,1982, s.55-83.

ATİK, Saffet; “Türkiye’de Demiryollarının Tarihi Gelişim Süreci ve Mekân Organizasyonuna Etkileri”, **1. Ulusal Demiryolu Kongresi Bildirileri**, Ankara, 9-10-11 Ocak 1979, s. 115-142.

AYDIN, Erdem; “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Yıllarında Sağlık Hizmetleri”, **Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 31, Ankara, 2002, s. 183-192.

AYHAN Abdurrahman; “Avrupa Sosyal Şartının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Üzerine Sosyal Politika Bakımından Bazı Düşünceler”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Ankara, Aralık 1997.

ATMACA Veli; "Hadisleri Bakımından Siyasetnameler (IV) -Ebû'n- Necîb'in en- Nehcû'l- Meslûk'unda Yönetilenlerle İlgili Rivâyetler" , **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 8, 2003, 45-58.

BARCAN, Ömer Lûtfi; "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Ziraî Bir Reformun Ana Meseleleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 6, Sayı 1-2, Ekim 1944-Ocak 1945, s. 54-145.

BARCAN, Ömer Lûtfi; "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri", **Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1**, İstanbul, Gözlem Yayınları,1980, s. 23-105.

BARCAN, Ömer Lûtfi; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri (1)", **Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 281- 290.

BARCAN, Ömer Lûtfi; "Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri", **Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1**, İstanbul, Gözlem Yayınları,1980, s. 377-448.

BARCAN, Ömer Lûtfi; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü", **Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 725-788.

BARCAN, Ömer Lûtfi; "Öşür", **İslam Ansiklopedisi**, cilt 9, Eskişehir, M.E.B. Yayınları, 1997, s. 482-488.

BERGEN, Lûtfi; "Sosyal Politika Üzerine Eleştiri: Halkın Politikası", **Opus: Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim, Kasım, Aralık 2011, s. 130-158.

BERKİ, Ali Himmet; "Vakıfların Faideleri ve Gördüğü Hizmetler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 6, İstanbul, Baha Matbaası, 1965, Tıpkı Basım, Ankara, PYS Vakıf Sistem Matbaası, 2006.

BERKİ, Şakir; "Vakfın Mahiyeti", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 8, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1969.

BERKİ, Şakir; "Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 6, İstanbul, Baha Matbaası, 1965, Tıpkı Basım, Ankara, PYS Vakıf Sistem Matbaası, 2006.

BERKMEN, Enver; "Ülkemiz Demiryollarının Örgütsel Yapısı", **1. Ulusal Demiryolu Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 9, 10, 11 Ocak, 1979, s. 369- 384.

BİNARK, İsmet; "Yabancı Kaynaklara Göre Vakıf Geleneğimiz", **Vakıf ve Kültür Dergisi**, Ankara, Yıl 2, Cilt 1, Sayı 4, İlkbahar 1999.

BUĞRA, Ayşe, SIMAZDEMİR, N. Tolga; “Yoksullukla Mücadelede İnsani ve Etkin Bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği”, der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, **Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 85- 114.

BULDUK, Üçler; “Yaşayış ve Kültür Açısından Eski Türk Devletlerinin Kuruluş ve Yıkılış Nedenleri”, **Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri (5-6 Kasım 2007)**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2008.

BULUT, Nihat; “Küreselleşme: Sosyal Devlet’in Sonu mu?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, Sayı 2, 2003.

BURHAN, Nuri; “I. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı İmparatorluğunun Mali ve Siyasal Durumuna İlişkin Bir Belge”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 14, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Yaz 1984, s. 137- 149.

CİN, Halil; “Atatürk’ün Toprak ve Tarım Politikası”, **Prof. Dr. Akif Erginay’a 65’inci Yaş Armağanı**, No. 460, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981, s. 363- 387.

ÇAKMAK, Diren; “Toplumsal Uzlaşma Belgesi:1936 Tarihli İş Kanunu”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, Eskişehir, 2007, s. 127- 169.

ÇİZAKÇA, Murat; “Vakıflar Konusunda Batıdaki Son Gelişmeler ve Subsidiarity Kavramı”, **Vakıf ve Kültür Dergisi**, Yıl 5, Cilt 2, Sayı 7, XIX. Vakıf Haftası Özel Sayısı, Nisan 2002.

DİCLELİ, Vedad; “Yoksulluk ve Sosyal Yardım Çeşitleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 3, Sayı 1, Ankara, 1946, s. 108- 124.

DOĞRU, Cem; “Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem:İktisat Vekaletinin Kurulması (1920-1922)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3, İzmir, 2007, s. 269- 287.

DONUK, Abdülkadir; “Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17, İstanbul, Nisan 1982.

ERDEM, Tefik v.d.; “Yoksulluk, Türkiye’de Yoksullara Yapılan Yardımlar ve Yardım Kuruluşları Algısı” **Opus:Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim, Kasım, Aralık 2011, s. 82-108.

ERDOĞDU, İbrahim; "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 11, Ankara, 2000, s. 123-145.

EROĞLU Haldun; "Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 43, 2, Ankara, 2003.

EVYAPAN, Rafet; "Atatürk ve Sosyal Devlet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XV, Sayı 43, Mart 1999.

GENÇ, Mehmet; "Reform Sürecinde Devlet ve Ekonomi: Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünde Değişmeler", der. Kemal H. Karpat, çev. Sönmez Taner, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 293-303.

GÖKBUNAR, Ramazan, KOVANCILAR Birol; "Sosyal Refah Devleti ve Değişim", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 3(Güz), 1998.

GÖKBUNAR, Ramazan, ÖZDEMİR Harun, UĞUR Alparslan; "Küreselleşme Kıskaçındaki Refah Devletinde Sosyal Refah Harcamaları", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, 2008.

GÜLMEZ, Mesut; "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 792-802.

GÜNEŞ, Hasan Hüseyin, Şevket Ercan Kızılay; "Osmanlı Vakıf Geleneği, Toplumsal Alan ve Yoksullar: Ayasofya Nahiyesi Örneği", **Opus:Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Adamor Yayınları, Sayı:1, Ekim, Kasım, Aralık 2011, s. 160-187.

GÜZEL, Şehmus; "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 803-827.

GÜZEL, Şehmus; "Anadolu-Bağdat Demiryolu Grevi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 828-830.

HOCAOĞLU, Durmuş; "Ulus-Devletlerin Krizi ve Geleceği", **Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Türkiye'de Değişim Sempozyumu, Sosyal-Kültürel-Siyasal-Ekonomik-Dinsel Açidan**, 6-9 Aralık 2010, Ankara, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2010, s. 379-399.

HUBER, Ernst Rudolf; “Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet”, çev. Tuğrul Ansay, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 3, 1970.

İNALCIK, Halil; “Osmanlı Hukukuna Giriş:Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, sayı 13, 1958.

İNALCIK, Halil; “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul, Eren Yayınları, 2000, s. 11-23.

İNALCIK, Halil; “Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet”, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul, Eren Yayınları, 2000, s. 39-46.

İNALCIK, Halil; “Osmanlı Padişahı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Ankara, 1958.

İNALCIK, Halil; “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1536-1544.

İNAN, Rauf; “Cumhuriyet’in İlk On Yılında Eğitimimizin Durumu ve Belirgin Özellikleri”, **Atatürk ve Eğitim**, Ankara, Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1981, s. 143-199.

İNAN, Süleyman; “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi:17. Madde”, **Journal of Historical Studies**, Sayı 3, 2005, s. 45-57.

İNÇİ, İbrahim; “Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı İle İlgili Bazı Düzenlemeler”, **Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (TAED) Sayı 44, Erzurum, 2010, s. 345-359.

KALEMLİ, Hüseyin; “1924 Erzurum Depreminde Yurtdışından Yapılan Yardımlar”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 14, 2010, s. 1-19.

KANGAS, Olli; “One Hundred Years of Money, Welfare and Death:Mortality, Economic Growth and The Development of The Welfare State in17 OECD Countries 1900-2000”, **International Journal of Social Welfare**, 2010, Issue 19, s. 42-59.

KARA, Uğur; “Dönemsel Bir Yapılanma Olarak Sosyal Devletin Ekonomi-Politiği”, **Opus:Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim, Kasım, Aralık 2011, s. 44-59.

KARAGÖZOĞLU, Galip; “Atatürk’ün Eğitim İlkeleri”, **Atatürk ve Eğitim**, Ankara, Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1981, s. 211-222.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim; “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908 Grevleri”, **Toplum ve Bilim Dergisi, (Türkiye’de Solun Kaynakları)**, Sayı 78, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Güz 1998, s. 187-208.

KARAL, Enver Ziya; “Atatürk İlkelerinin Biçimlendirdiği Eğitim”, **Atatürk ve Eğitim**, Ankara, Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1981, s. 1-12.

KASABA, Reşat; “Hard Times in Turkey”, **New Perspectives on Turkey**, Sayı 23, Fall 2000, s. 1-4.

KAYA, Dilek Göze, DURGUN, Ayşe; “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 19, Mayıs 2009, s. 233-249.

KAZANCI, Metin; “Türklerde Devletle İlişkiler Üzerine Bazı Notlar”, **İletişim:Araştırmaları Dergisi**, Sayı 3, 2005, s. 5-40.

KAZANCI, Metin; “Osmanlı’da Halkla İlişkiler”, **Selçuk Üniversitesi Dergisi**, Konya, Temmuz 2006, s. 5-20.

KLEINMA, Mark; “Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim”, der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, **Sosyal Politika Yazıları**, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 159-193.

KOPALAY Ali, HASANOĞLU Mürteza; “Türkiye’de Sosyal Devlet ve Aktif Sosyal Devlet Yaklaşımı”, **Karınca Kooperatif Postası**, Yıl 74, Sayı 869, Ankara, 2009.

KÖPRÜLÜ, Fuad; “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s. 261-268.

KÖPRÜLÜ, Fuad; “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü”, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s. 295-343.

KÖPRÜLÜ, Bülent; “Tarihte Vakıflar”, Cilt: VIII, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1951, s.479-518.

KÖSOĞLU, Nevzat; “İslam Medeniyeti ve Temel Unsurları:Türkiye’ye/Günümüze Yansımaları”, **Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu, 2-3 Kasım 2009**, Ankara, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009, s. 33-40.

KUNTER, Halim Baki; "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 1, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938.

LIBAL, Kathryn; "The Children's Protection Society: Nationalizing Child Welfare in Early Republican Turkey", **New Perspectives on Turkey**, Sayı 23, Fall 2000, s. 53-78.

LIBAL, Kathryn; **Children's Rights in Turkey**, **Human Rights Review**, Vol. 3, Issue 1, October, December 2001, s. 35-44.

MARDİN, Şerif; "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez-Çevre İlişkileri", ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 79-104.

MARSHALL, T.H.; "Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf", der. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, **Sosyal Politika Yazıları**, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 19-32.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; "Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara, Cilt 4, Sayı 13, 1994, s. 27-53.

ORTAYLI, İlber; "Tanzimat", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1545-1547.

ÖKSÜZ, İskender; "Bilim ve Teknik: Sosyal ve Ekonomik Alana Yansımaları", **Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu, 2-3 Kasım 2009**, Ankara, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009, s. 317-331.

ÖNDER, İzzettin; "Aşarın Kaldırılması", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 13, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Bahar 1981, s. 76-92.

ÖZBEK, Nadir; "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 92, İstanbul, Birikim Yayınları, Bahar 2002.

ÖZBEK, Süleyman; "Siyasetname Özellikleri Açısından Rahatü's-Sudur'un Değerlendirilmesi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2, Aralık 2007.

ÖZEKEN, Ahmet Ali; "İşçiyi Barındırma Problemi", **İçtimai Siyaset Konferansları**, ed. Gerhard Kessler vd., Üçüncü Kitap, Neşriyat No 16, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktimaiyat Enstitüsü, 1950, s. 103-130.

ÖZAYDIN, Mehmet Merve; “Türkiye’de Sosyal Devletin Dinamikleri: Batı Geleneğinden Farklılıklar”, **Opus:Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, Adamor Yayınları, Ekim, Kasım, Aralık 2011, s. 28-41.

ÖZTAMUR, Pınar; “Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929-1931”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 94, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Güz 2002, s. 175-188.

ÖZTÜRK, Nazif; “İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 29, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2005, s. 9-20.

PLANT, Raymond; “Citizenship, Rights and Welfare”, ed. Anna Coote, **The Welfare of Citizens:Developing New Social Rights**, London, 1992, s. 15-31.

SEÇEN, Hakan; “Bilimin Sosyal Hayattaki Rakipleri:Sosyal Yaşama Yansımalar”, **Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu, 2-3 Kasım 2009**, Ankara, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2009, s. 332-346.

ŞEN, İsmail; “Osmanlı Devleti’nin Etnik Menşe’i ve Kuruluşu İle İlgili Farazyeler”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 31, 2000, s. 67-72.

TAMZOK, Nejat; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları 1861-1948”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 63, Sayı 4, Ankara, 2008, s. 179-204.

TOPÇUOĞLU, Hamide; “Etibank ve Sosyal Politikası”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, Ankara, 1956, s. 287-328.

TOPRAK, Zafer; “1909 Tatil-i Eşgal Kanunu Üzerine”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 13, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Bahar 1981, s. 141-156.

TUNCER, Orhan Cezmi; “Anadolu’da Vakıflar ve Bayındırlığa Katkısı”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 29, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 23-26.

TÜMAY, Oral; “Ulaştırma Alt Sistemlerinin Çevre Sorunları ile Güvenlik Açısından Karşılaştırılması ve Bu Açılardan Demiryollarının Faydaları”, **1. Ulusal Demiryolu Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 9-10-11 Ocak 1979, s. 71-91.

VARLIK, Levent; “Türkiye’de Çıkarılan İlk İş Yasası Üzerine Görüşler”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 13, İstanbul, Birikim Yayıncılık, Bahar 1981, s. 107-140.

VURAL, İstiklâl Yaşar; “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 20, Nisan 2008, s. 77-114.

YAVUZ, Ünsal; “Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına Yaklaşım Biçimi”, **IX. Türk Tarih Kongresi’nden Ayırbaşım**, Ankara, TTK Basımevi, 1989, s.1641-1648.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, **Vakıflar Dergisi**, XVIII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1982

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; “Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplum ve Vakıf Müessesesi”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 15, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1982.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 20, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988.

YILDIRIM, Nuran; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1320-1338.

YILMAZ, Gülay Akgül; “Türkiye’de 1923 - 1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt XXVII, Sayı II, 2009, s. 297-328.

YÜCE, Mustafa; “Amele Birliğinin Yeniden Yapılanması”, **Türkiye 8. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı**, Zonguldak, 1994, s. 233-242.

ZÂDİL, Ekmel; “Sosyal Sigortaların Mahiyet ve Vazifeleri”, ed. Gerhard Kessler vd., **İçtimai Siyaset Konferansları**, Üçüncü Kitap, No:16, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyat, 1950, s. 36-63.

V.ELEKTRONİK KAYNAKLAR

(Erişim)http://www.tarim.gov.tr/Files/Mevzuat/kanun_son/TKB_Kanunlar/K%C3%96Y%20KANUNU.pdf, 25.04.2011

(Erişim)<http://www.canaktan.org/yeni-trendler/devlet-felsefe/ideal-devlet.htm>, 18.06.2009

Abdurrahman Çaycı, Atatürk, Bilim ve Üniversite, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 10, Kasım 1987.
(Erişim)<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiler&icerikNo=8>, 08.05.2012

Ahmet MAKAL, **Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak 'İş Mükellefiyeti'**, (Erişim) <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/makal/ZOKEV.pdf>, 31.10.2011

Ali SARIKOYUNCU, **Zonguldak ve Havalisinde Milli Mücadeleye Zarar Verici Faaliyetler**, (Erişim) <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergilcerik&IcerikNo=576>, 02.05.2010

Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder'le Sosyal Politika Forumu'ndan, (Erişim) <http://www.spf.boun.edu.tr/docs/acikradyo2006/AcikRadyo-SPF-08.03.2006.pdf>, 06.06.2010

Ayşen Candaş, v.d., **Devlet İlköğretim Okullarında Ücretsiz Öğle Yemeği Sağlamak Mümkün Mü?, Farklı Ülke Modelleri ve Türkiye'ye Yönelik Öneriler**, İstanbul 2011, s. 10 (Erişim) http://www.spf.boun.edu.tr/content_files/SPF_okulda_yemek_raporu.pdf

Cem DOĞRU, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti", **Sosyal Bilimler Metinleri** 04/2009, (Erişim) <http://sosyalbe.nku.edu.tr/0409.pdf>, 08.02.2011

Gosta-Esping ANDERSEN, John MYLES, "The Welfare State and Redistribution", (Erişim) <http://www.esping-andersen.com>, 02.01.2010

Iann GOUGH, "Refah Devleti", çev. Kamil Güngör, **New Palgrave Dictionary of Economics**, Vol 4, (Erişim) http://www.canaktan.org/politika/anti_leviathan/diger-yazilar/gungor-refah-devleti.pdf, 01.09.2009

İsmail GÜNEŞ, **Sosyal Güvenlik**, (Erişim) <http://idari.cu.edu.tr/igunes/master/sosguv002.ppt>, 24.03.2011

Mete TUNÇAY, "Aydınlanma, Etik ve Ahlak", **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nde Yapılan Konuşma Metni**, 21 Kasım 2008, (Erişim) http://www.obarsiv.com/pdf/MeteTuncay_NB.pdf, 21.12.2009.

Mustafa A. AYSAN, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü, Devletçilik", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 2, sayı 6, Temmuz 1986, (Erişim) <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergilcerik&IcerikNo=982>, 04.04.2010

Nadir AVŞAROĞLU, "Cemiyet 75 Yaşında", (Erişim) http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/8aa681aaa4588a8_ek.pdf, 21.03.2011

Osman GÜMÜŞÇÜ, “Milli Mücadele Dönemi Türkiye Coğrafyası İçin Bilinmeyen Bir Kaynak”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XV, Sayı 45, Kasım 1999. (Erişim)<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergilcerik&IcerikNo=328>, 26.06.2012

Osman GÜMÜŞÇÜ, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XIX, Sayı 55, Mart 2003. (Erişim)<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergilcerik&IcerikNo=193>, 26.6.2012

(Erişim)<http://www.girgin.org/ansiklopedi/platondevlet.htm>, 12.11.2008

Sait DİLİK, “Atatürk Döneminde Sosyal Politika”, (Erişim)<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/449/5056.pdf>, 15.05.2010

Süleyman Tekir, “Kars ve Çevresinde Depremler (1924-1941)”, **History Studies**, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012. (Erişim)http://www.historystudies.net/Makaleler/1734000015_28S%c3%bcleyman%20Tekir.pdf, 09.05.2012

Utkan Kocatürk, “Atatürk’ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Kasım 1984 (Erişim)<http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergilcerik&IcerikNo=44>, 08.05.2012

Yasemin Yeginboy, Şevket Sayın, “Cumhuriyet Döneminden Günümüze Sağlık Politikaları ve Sorunları”, **2. Ulusal İktisat Kongresi/20-22 Şubat 2008**, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir-Türkiye. (Erişim)http://www.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/yeginboy.pdf, 16.5.2012

Yaşar SEMİZ, “1923-1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 423-469. (Erişim)<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s27/18semiz.pdf>, 21.03.2012

EKLER

EK-I Cumhuriyet'in İlanına Müsadif 1923 Senesinden Beri Resmi İlk Mekteplerimiz İle Bu Mekteplere Müdavim Talebenin 1928 Senesine Kadar Ne Miktar Arttığını Gösterir Temsili Bir Resim.

“3 Mayıs 1928 tarihli ve 1435 Numrolu Cumhuriyetten:Cumhuriyetin Maarifi ve Rakamların Belagati”, **Maarif Vekaleti Mecmuası**, S. 16, C. 4, Mayıs 1928.

EK-II Küçük Çocuklarda Vefâyâta Karşı Uzun Veya Kısa Yoldan Emme

“Küçük Çocuklarda Vefâyâta Karşı, 1-Uzun veya Kısa Yoldan Emme”,
Servet-i Fünun, 17 Teşrinisani 1927, S.1631, C.63.

EK-III Anadolu'da Neslimizi İçin İçin Öldüren Sıtma Köylüyü Nasıl Yere Seriyor

Dr. Hasan Ferid, "Anadolu'yu Kasıp Kavuran Bir Müthiş Hastalık:Sıtma", **Resimli Ay**, S. 10, C. 1, Teşrinisani 1340.

EK-IV İzmir Zelzelesinde: Tepeköy'de Yıkılan Büyük Evlerden Biri

“İzmir Zelzelesi”, **Servet-i Fünun**, S.1652, C. 63, 12 Nisan 1928, s. 340.

EK-V Bir Umran Eseri: Fevzi Paşa-Malatya Demiryolu Bugün Açılıyor

“Bir Umran Eseri: Fevzi Paşa-Malatya Demiryolu Bugün Açılıyor”,
Cumhuriyet, 9 Eylül 1929 Pazartesi, s. 1.

EK-VI Halk Ucuz Ekmek Yiyecek

Muvaffakiyet

DAVAMIZI KAZANDIK

**Vekâlet neşriyatımızı nazarı dikkate aldı ve
Un resmini tenzile karar verdi
Halk ucuz ekmek yiyecek**

Un resmi tenzil edildiği takdirde ekmek fiyatlarının da düşeceğini yazmış ve bu hususta müdafaatta bulunmuştuk. Gazetemizin bu husustaki teşebbüsünü semeredar olmuştur. İktisat Vekâleti un resminin tenzilini kabul etmiştir. Un resmi kiloda 11 kuruştan 3,50 kuruşa tenzil olunacaktır.

Bu hususta teşebbüsatta bulunmak üzere Ankaraya giden Şehremaneti İktisat müdürü Kemal Ömer Ber dün avdet etmiştir. Kemal

Ömer Bey Ankaradaki faaliyeti hakkında demiştirki:
“— Un resminin tenzili hakkındaki Emanetin ricasını Vekâlete arzettim. Vekâlet kabul etti. Yakında B.M.M. ne teklif edilecektir.
Un resminden bir tondan 110 lira alınırken tenzil edilince 30 lira alınacaktır. Ankarada bir çuval undan çıkan ekmek miktarı hakkında da teşebbüsatta bulundum. Orada da tahakkuk etti ki bir çuval undan 94 ekmekten ziyade çıkmaz. Fakat tabii unlar bizim kabul ettiğimiz şartta dahilinde olacaktır.”

8 Kânunusani 1929 Salı, Cumhuriyet, s.1.

EK-VII Türk Halkı Millet Mekteplerinde

4 Kânunusani 1929 Cuma, **Cumhuriyet**, s.1.

EK. VIII Kimsesiz Çocuklar İçi Bağış Çağrısı

**Kimsesiz çocuklar,
sizin çocuklarınızdır**

**Onlara elinizi uzatınız. Vereceğiniz para
azdır diye düşünmeyiniz. (10) kuruşluk
yardımın bile kıymeti çoktur. (10)
kuruş ta mı veremezsiniz?**

**Bu çocuklar Boyabatta Himayeitfalln geyindirerek sevin-
dirdiği kimsesiz yavrularıdır. Onların sevincinde siz de
âmil olmak istemez misiniz?**

Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mart 1929 Cumartesi, s.:2.

EK-IX Ülkedeki Hastanelerin Durumu Hakkında Bir Karikatür

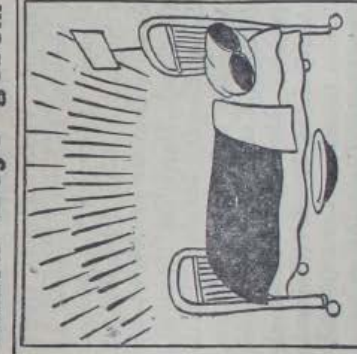
Amca Beye göre...

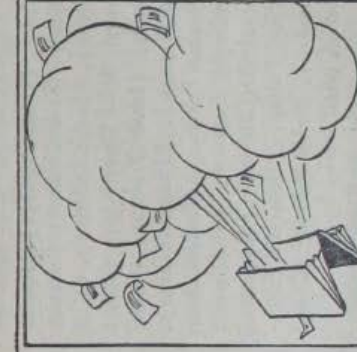
— Allah dert verip derman aratmasın Amca bey...

... Üstüne şifalar karnımın sol tarafında bir sancı, bir sancı...

... Doktor "İlle hastanel," dedi...

... Parasız hastaneler lebalep dolul.. Paralı hastanelerde günde laakal 10 lira lüzüml...

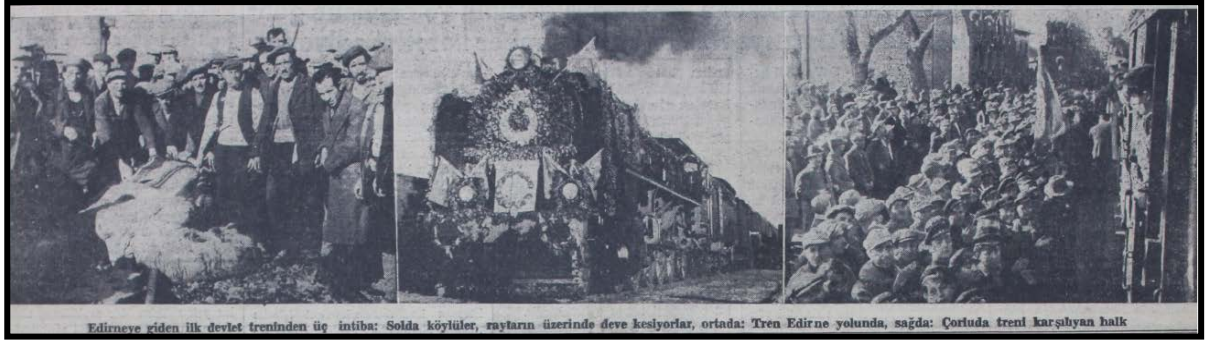
... Ne yapayım bilimem ?
A.B. — Bu kadar para verecek olduktan sonra git Tokatlıyan'da yat hiç olmazsa itibarın artar !

EK-X İzmir-Foça-Gediz Nehri Bataklıkları Kurutuldu

Mayıs 1932 Cuma, **Akşam**, s. 4.

EK-XI Edirne'ye Giren İlk Devlet Treninden Üç Görüntü

“Edirneye giden ilk devlet treninden üç intiba”, **Akşam**, 3 Kânunusani 1937 Pazar, s.1.

EK-XII Sel Felaketine Uğrayan Adana'dan Bir Görüntü

11 Birincikânun 1936 Cuma, **Cumhuriyet**, s.6.

EK-XIII Ziraat Bankası'nın Köylüye Yaptığı Yardım

21 Şubat 1937, Cumhuriyet, s.4.

EK-XIV Gerçekleşen Merkezi Bütçe Harcamalarının İşlevsel Dağılımı

Genel Yönetim Harcamaları					İktisadi ve Sosyal Harcamalar					
	Yönetim	Savunma	Genel Toplam Hizmetleri	Genel yönetim harcamaları toplamı	Eğitim	Sağlık	Tarım	Bayındırlık	Diğer iktisadi ve sosyal harcamalar	İktisadi ve sosyal harcamalar toplamı
1926	27	39	12	78	4	2	2	11	3	22
1927	24	39	12	75	4	2	2	16	1	25
1928	23	36	12	71	5	2	-	17	5	29
1929	24	35	12	71	5	2	-	17	5	29
1930	28	32	11	71	5	2	-	17	5	29
1931	28	32	13	73	5	2	-	16	4	27
1932	35	29	13	77	4	2	2	13	2	23
1933	32	32	13	77	4	2	3	13	1	23
1934	29	37	12	78	5	3	2	12	0	22
1935	31	35	11	77	5	2	2	12	2	23
1936	27	37	10	74	4	3	4	12	3	26
1937	25	37	11	73	5	5	2	13	2	27
1938	23	39	11	73	5	4	2	14	2	27

Y.S.Tezel, "Turkish Economic Development 1923-1950:Policy and Achievements" Cambridge Üniversitesi'nin Ekonomik ve Siyaset Fakültesi'ne sunulmuş olan doktora tezi, 1976'dan nakleden; Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 3. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 447, Tablo 12.6.

EK-XV Devlet Kesiminde Gerçekleştirilen Gayrı Safi Sermaye Birikiminin Sektörlere Dağılımı

	Eğitim	Sağlık	Diğer toplumsal hizmetler ve	Tarım	Sanayi	Demiryolları ulaştırması	Karayolları ulaştırması	Denizyolları ulaştırması	Havayolları ulaştırması	Ulaştırma toplamı	Haberleşme
1926	3.3	2.8	4.0	0.8	23.1	36.9	24.2	2.1	0.0	63.3	2.8
1927	2.6	0.9	3.7	1.0	7.9	59.5	18.2	3.9	-	81.7	2.3
1928	2.3	0.8	2.5	1.1	4.1	58.7	15.5	13.9	-	88.1	1.0
1929	1.6	0.5	3.1	2.0	4.5	70.3	15.3	1.8	-	87.4	0.8
1930	2.0	1.2	2.5	3.0	1.6	70.7	16.4	1.6	-	88.6	0.7
1931	3.0	0.6	2.7	3.3	1.5	66.5	21.6	0.1	-	88.2	0.6
1932	1.7	0.5	1.3	2.3	7.4	65.9	20.0	0.2	-	86.1	0.7
1933	7.4	0.7	3.2	2.4	8.1	62.2	15.6	0.5	-	78.3	0.0
1934	3.6	1.1	2.3	2.3	19.1	58.5	11.1	1.4	0.4	71.4	0.2
1935	4.9	0.8	2.9	2.4	24.6	48.8	11.3	3.5	0.5	64.1	0.2
1936	2.6	0.6	3.3	7.3	22.7	48.0	11.0	1.5	1.4	62.0	1.6
1937	3.7	3.5	5.9	4.5	28.5	35.1	8.4	7.5	0.6	51.6	2.4
1938	5.0	1.5	9.0	5.2	24.5	41.4	9.2	0.3	1.7	52.5	2.4

Y.S.Tezel, "Turkish Economic Development 1923-1950:Policy and Achievements" Cambridge Üniversitesi'nin Ekonomik ve Siyaset Fakültesi'ne sunulmuş olan doktora tezi, 1976'dan nakleden; Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 3. baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 452, Tablo 12.8.

EK-XVI TBMM'de İş Kanunu Görüşmelerinin Başlaması Üzerine Zonguldak Maden İşçilerinin CHP'ye Minnet ve Şükranlarını Sunan Telgrafı

T.C.
P. T. T. U. M.

Devlet telgraf muhaberatından dolayı mes'uliyet kabul etmez

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Adres : 01 2 2 5 7

Yol [No. 251/1]

Servis işaretleri

CHP sayın genel sekreterliğine ankaraya -

İLK MERKEZ	Ş	KELİME	VERİLDİĞİ	RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA
185 Zonguldak	437	79	4/6 16/55	8	JSI	Tarih 4/6 Saat 13	İmza [Signature]

biz işçi ve ailelerimizin her türlü ihtiyaçları ile yakinen ilgilenen ve parti programında bizler için özel hükümler ayıran yüce partimizin cumhuriyet hükümetinin bir çok yıllardanberi etüt yapıp bu kerre büyük kamutayda muzakeresine başlanan yeni iş kanununun bizlere bahsedeceği yüksek koruyuculuğu ve menfaatleri dolayısıyla partimize karşı sonsuz minnet ve şükranlarımızı çok 24

T.C.
P. T. T. U. M.

Devlet telgraf muhaberatından dolayı mes'uliyet kabul etmez

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Adres :

Yol [No. 251/1]

Servis işaretleri

İLK MERKEZ	Ş	KELİME	VERİLDİĞİ	RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA

derin saygılarımızla havzadaki bütün işçiler namına arz ederiz -
amele murahhası colakoglu İbrahim (amele murahhası i uyan) havzai
fahmiye işçileri namına amele murahhası a³ tuğsal

JSI
IX
6. 11. 1976
M. A.

25

EK-XVII Kuraklık ve Dolu Yüzünden Ürünleri Zarara Uğrayan Köylülere Yapılan Yardımlar Hakkında Bir Kararname

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Şube : 2
Sayı : 2310

Ziraat Vekilliğinden yazılan 27/3/935 tarih ve 483 sayılı tezkerede; geçen yıl kuraklık ve dolu yüzünden ürünleri zarara uğrayan Konya Köyleri çiftçilerine 358 ton, Ankaranın Polatlı Kazası köyleri için 160 ton tohumluk buğday verilmesi, Çubuk Kazası köylerinin tohumluk ihtiyaçlarının temini ve Kars Vilâyetinin Posof Kazası çiftçilerine geçen yıl verilen tohumluk borçlarının gelecek yıla bırakılarak yine tohumluk ve yemeklik buğday verilmesi için bir karar itti-hazı istenilmiş ve Maliye Vekilliğinden yazılan 7/4/935 tarih ve 26I 8167 sayılı mütaleanamede; evvelce dağıtılmış olanlarla beraber kanunun tayin ettiği bir milyon liralık selâhiyet içinde kalmak şartıyla yukarıda yazılı yerler için ödünç olarak tohumluk ve yemeklik buğday verilmesinde ve Posof çiftçilerinin geçen yıldan kalan buğday borçlarının gelecek yıla bırakılmasında mahzur olmadığı bildirilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 9/4/935 de görüşülerek Malienin mütaleası veçhiyle evvelce dağıtılanlarla beraber kanunun gösterdiği bir milyon liralık selâhiyet içinde kalmak şartıyla yukarıda yazılı köyler için 266I sayılı kanuna göre ödünç olarak tohumluk ve yemeklik buğday verilmesi ve Posof Kazası çiftçilerinin geçen yıla ait buğday borçlarının gelecek yıla bırakılması onanmıştır.

9/4/935

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Ds. V.

Y. İsmail *S. Sarıoğlu* *K. Gölpazarlı* *S. Kaya*

Ha. V. V. Ma. V. Mf. V. Na. V.

S. Kaya *F. Özgür* *B. Özyay* *A. Çelik*

İk. V. S. İ. M. V. G. İ. V. Zr. V.

C. Zengin *R. R. Yıldırım* *Rana Çelikkaya* *M. K. Kocaman*

080	13	01	02	53	26	6
-----	----	----	----	----	----	---

ÖZET

BELENLİ Tuğba, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde Sosyal Devlet Olgusu ve Sosyal Politikalar (1923-1938)”, Doktora Tezi, Ankara, 2012.

Bu tezde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde 1923-1938 yılları arasında sosyal devlet olgusunun nasıl algılandığı ve uygulanan sosyal politikaların çerçevesi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmasının birinci bölümünde, devlet ve sosyal devlet kavramlarının tanımları ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne kadar olan Türk Devletlerinde görülen sosyal devlet anlayışı ve uygulamalarından bahsedilmiştir. II. bölüm çiftçilere, III. bölüm işçilere ve IV. bölüm çocuklara yönelik olarak uygulanan sosyal politikaların incelendiği bölümlerdir. V. bölümde eğitim alanında, VI. bölümde sağlık alanında ve VII. bölümde demiryolu inşası alanında uygulanan sosyal politikalar incelenmiştir. Sosyal politika uygulamak için vergi toplayan ve bunu yeniden dağıtan devletin vergi toplama politikası VIII. bölümde anlatılmıştır. IX. bölüm ise; yangın, sel ve deprem gibi olağanüstü hallerde devlet tarafından takip edilen sosyal politikalara ayrılmıştır.

Bu amaç ve kapsamda hazırlanan tez; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve MTA Arşivinden, TBMM’deki zabıt ceridelerinden, dönemin dergi ve gazetelerinden, hükümet programlarından, dönemin yöneticilerinin söylemlerinden ve konuyla ilgili olarak yazılmış tetkik eserlerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Bu çalışma ile varılan sonuca göre, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bu dönemdeki sosyal politika uygulamaları tüm halka yöneliktir çünkü halkın tamamı zor durumdadır. Bir öncelikten bahsetmek gerekirse, sonuncusu Kurtuluş Savaşı olmak üzere, uzun yıllardır kesintisiz olarak devam eden savaşımlardan doğan ve halkın tümünü etkileyen mağduriyetin giderilmesine önem verilmiştir denilebilir. Türkiye’de sosyal devlet kavramının, Atatürk dönemiyle başladığını söylemek her ne kadar iddialı olsa da, 1923–1938 döneminin Türkiye’de birçok alanda olduğu gibi yöneten-yönetilen ilişkilerinde

ve sosyal devlet anlayışının temellerin atılmasında da bir dönüm noktası olduğu kabul edilmelidir.

Anahtar Sözcükler

Devlet
Sosyal Devlet
Atatürk Dönemi
Sosyal Politika
Türkiye Cumhuriyeti Devleti

ABSTRACT

BELENLİ Tuğba, "Social State Phenomenon in the State of the Republic of Turkey and Social Policies (1923-1938)", Doctoral Dissertation, Ankara, 2012.

In this dissertation, how the social state phenomenon in the State of the Republic of Turkey between 1923 and 1938 is perceived and the framework of applied social policies is aimed to be detected.

In the first chapter of the dissertation study, definitions of the state and social state concepts and social state understanding and applications in the Turkish States established until State of the Republic of Turkey is mentioned. In Chapter II social policies for farmers, in Chapter III social policies for workers and in Chapter IV social policies for children are discussed. In Chapter V social policies carried out in educational field, in Chapter VI social policies carried out in health field, in Chapter VII social policies carried out in railway construction field are studied. Tax collection policy of the state that collects taxes for applying social policy and then distributes it again is expressed in Chapter VIII. Chapter IX is allocated for social policies followed by the state during emergency situations such as fire, flood and earthquake.

With this aim and within this scope the dissertation has been prepared by making use of Prime Ministry Republic Archives, MTA (Mineral Research and Exploration Institute) Archive, minute books in Grand National Assembly, government programme, journals and news papers of the period, statements of the administrators of the period and studies concerning the subject.

According to the result of this study, social policy applications of the State of the Republic of Turkey are aimed at whole society as all of them were in a tight spot. If it is necessary to mention a priority, it can be said that dispelling the grievance affecting the whole society resulting from the wars continuing uninterruptedly for long years, the last of which is War of Independence, were given importance. Although it is assertive to say that the concept of social state in Turkey started with Atatürk Period, it should be accepted that the period between 1923 and 1938 is a milestone for also the

ruler-ruled relations and foundation of social state understanding as in lots of fields.

Key Words

State
Social State
Atatürk Period
Social Policy
State of the Republic of Turkey